

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

41.

JÓKAI MÓR

SZERETVE MIND A VÉRPADIG
(1882)

I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

Sajtó alá rendezte
TÉGLÁS TIVADAR

Lektorálta
ESZE TAMÁS
SZATHMÁRI ISTVÁN

Magy. i. T. 3.
87,043/
TT.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

Printed in Hungary

I. A ZOMOTOR

Ez a szó „*zomotor*” olyan régi már, hogy csak a nyelvtudósok és régiségbúvárok ismerik: azok pedig nagyon fogják a fejüket csóválni, mikor megtudják, hogy itt most egy nagy *lakodalom* van készülöben; mert amaz egészen mást jelent.

Pedig hát az nevezetes lakodalmi vendégség volt, amihez nemzetes Tisza Istvánné nagyasszonyom úri portáján készültek, úgy pünkösd után való hétben, 1698-ban. Az előkelő, nagy birtokú asszonyság egyetlen leányát: Ilonkát adja férjhez, a környék egyik legtekintélyesebb férfiához, tekintetes Visontai Kovách István uramhoz, Verebély megye alispánjához.

Verebély vármegye neve maga sincs már a földabroszon, sok minden nem kerül már az asztalra, ami akkor kézen-közön forgott: többek között azok a drága étkefogások sem, amikkel a hajdani magyar nagyúr a meghívott násznépet még szokta vendégelni. Nem a mai kákabélű ivadéknak valók azok. Most, ha csak foghegyen kóstolgtatnátok is végig egy ilyen traktát, hat doktor nem támasztana fel, úgy ágyznak esnétek tőle; — akkor doktor se volt kéznél: akinek megártott a sok bevett jó, ott volt a kenő asszony, kidörmöckölte a hátából a magyar betegséget.

Kellett is aztán az ilyen ételek előállításához ember, több, mint elég.

Nemzetes Tisza Istvánné úrasszonyomnak a portáját ismeri minden ember. Hajdan az ő férje is alispánja volta megyének:

folyvást sok vendéget kellett ellátni. Volt abban a házban négyöt konyha; külön a nyársonsültek számára, meg más a kalácsoknak; azonkívül vagy három kemence a szilvásban a levelesült-készítéshez. A konyhaművészet összegezett remekeinek előállítására szolgáló laboratórium azonban közvetlenül az úrasszony lakszobájával állt összeköttetésben, hogy ő maga mindenre felügyelhessen, s vitás kérdésekben döntő szavával igazságot szolgáltatson. Amire ilyen nagy vendégség előkészüléseinél elég sűrű alkalom van. Ma van a vőlegény megérkezésének a napja; délelőtti istentisztelet után lesz az esküvő. Azért haladt ki ilyen későre az időből az egybekelés, mert a család egyetlen férfitagja: Gábor úrfi, odalenn van a Bánátban, a nemesi bandériummal, a török ellen; mind azt várták haza; a menyasszony nagyon óhajtotta; de csak nem jöve meg. Mármost hát nála nélkül költik el a lakodalmas kását.

Tisza Istvánné asszonyomnak magának is van régi nagy tapasztalatú szakácsa; de a mai napra még elhozatta Bánffy-Hunyadon lakó nénjének az erdélyi szakácsát is, azonkívül Léváról felinvitálta Furóné asszonyomat, aki nélkül derék lakodalom meg nem eshetik a környékben: tortátát, marcaffánkot meg liktáriumot csak az ő keze után ismer meg igazán az ember. Segédszemélyzetül pedig annyi szakácsné, hetesné, kukta hemzseg a konyhában, hogy alig lehet tőlük mozdulni; pedig mindenkinek tele a keze dologgal. — Hanem hát éppen az a baj! Két szakács egy konyhában. Mind a kettő kevély arra, amit tud, és amit jobban tud, mint a másik. Méghozzá az egyik erdélyi, a másik magyarországi. Kész a partikularizmus. Hogy volna az jó az erdélyinek, amit a magyarországi kotyvaszt, és megfordítva! — Most éppen azon hepciáskodnak, hogy a puipunellamártáshoz miféle alkatrészek kellenek? Ez igen bonyolult kérdés. Egy hideglelésről szóló recipe abból a korból nem lehet annál cifrább és változatosabb. Egyik fél sem enged a magából csak egy szerecsendióvirágnyt sem. „Én Apafi Mihály fejedelem konyhájában szolgáltam hét eszten-

deig!” „Uccu ne! Apafi Miskáék nem is ismertek mást, csak a bosporos levet!” — „Micsoda? Az én fejedelemszonym, Bornemissza Anna önagysága, olyan miskulanciasalátát csinált, hogy a palócok úrvacsorájának ették volna! — Szófia a beszéd! Scripta manent! Itt az én szakácskönyvem. Pujpunellamártás. Magam írtam ki Pálffy herceg archívumából!” — „De az én szakácskönyvem nyomtatva van!”

A két hadvezér elkeseredett harcába természetesen hogy a fehérnép is belekotnyeleskedett, győzték nyelvvel; zenekíséretül közbehangzott a fahajtóró-mozsárcsengés meg a habverő pergése: közbe egy-egy kastankodó kutyának a nyikkantása, akit megrúgott valaki.

Ez izgalmas konyhai értekezés alatt senki sem vette észre, hogy a nyitott konyhaajtón egy sárral, porral fedett alak settenkedik be a konyhába, kinek hajdan kecskebéka-zöld színű dolmányáról jócskán lefoszlott a sárga sujtás: a piros nadrág a két térdén ki van szakadva, s a csizmájának a talpát csak az átkötött szíj tartja. A legénynek olyan fekete a képe a napsütéstől, mint a miskolci cipó: a kajla savószínű bajusz mintha csak krétával volna ráfestve. A vállán egy kopott bőriszakot cepel, s a kezében egy görbe csákányt hoz, azt oda is támasztja az ajtóhoz. Ott azután egy darabig körülnézeget, kétfelé törüli a bajuszát: s mikor nagy hamar megérti, hogy olyan veszedelem van itt, amibe neki jobb lesz bele nem ártani magát, szétnéz s szögletek felé, s megpillantva a nagy mákoskalács-sütő kemence mellett egy köteg rőzsét, arra szépen leül a sutba, s onnan nézi aztán, a két tenyerébe támasztva az állát, mint a megtestesült makk tűz, az egész nagy patáliát.

— „Mi kell az igazi pujpunellamártáshoz?”

— — — — —

Ki kell citálni a nagyasszonyt!

Ő ítélje el a dolgot. Ő a tekintély. A legfelső apelláta.

Kijönne az különben maga is; hisz a pogány láрма a harma-

dik szobáig behat. Itt öltözteti ő éppen a menyasszonyt, azt kell neki abbahagyni.

Éppen jött; mert a két szakács már a palacsintasütővel meg a molnárostya-serpenyővel indult egymás ellen duellálni.

A nemzetes nagyasszony, az igaz, hogy egészen arra való alak volt, hogy respektust szerezzen maga körül; derék, magas, termetes matróna, piros, telt orcával, ami kettős tokát vetett, s szegletes tudott lenni, mikor haragudott. Szürke haja akkori módi szerint szélesen volt felfelé dudorítva, s egy fekete csipke-főkötővel megkoronázva.

— Micsoda pogány lárma ez itten! — kiálta felreccsenő szóval. — Azt gondolja az ember, Eger várát vívják a törökök! Mit keres itt ez a sok csürhe nép? Csiba ki innen a konyhából, akinek nincs itt semmi dolga! Olyan zsinat van, hogy az ember a maga szavát se hallja. Hogy „mi kell a pujpunellamártáshoz?” Hogy a kakas csípje meg a fületeket! Mindjárt igazságot tesztek. Előbb lóduljon innen minden torkos, pákosztos had, aki nem ide való.

S rögtön sietett is az ítéletet végrehajtani: egypár szájatató kukta, kályhafűtő csak úgy penderedett ki az ajtón, hatalmas tenyerétől előmozdítva. „Kell pujpunellamártás!”

Amint ritkulni kezdett a gyülekezet, megpillantja árgus szemeivel azt a szögletben gunnyasztó, rongyos alakot.

— Hát te is itten? Nem lódulsz ki mindjárt? Neked is kell pujpunellamártás?

A gubbaszkodó alak fel sem veszi a fejét a két tenyeréből, csak úgy ingatja azt, határozottan kifejezve, hogy nem kíván belőle.

A haragos nagyasszony aztán megkapja a gallériánál fogva, s úgy fölemeli, hogy a lába sem éri a földet, hanem aztán ahelyett, hogy kilökné azt is a többi után, hűledezve szól hozzá:

— Nini! Hát nem a Marci ez? A Gábor fiamnak az inasa? Te vagy az, Marci? Hát mért nem monddod senkinek, hogy megjöttél?

— Ha nem keerdezte tőlem senki — felelt a légény egész palóc flegmával.

— Hát csak magad jöttél, mi?

— Csak egy szál magam biz een: mert a lovam odaragadt a poroszlói degetbe.

A nagyasszony megdöbbsent. Az anyaszívnek előérzete van. Hirtelen betuszkolta a poros legényt a mellékszobába: nem bánta már, ha fenekestül felfordítják is a konyhát. Ott kezdte aztán vallatóra venni a palócot.

— Mi hírrel jöttél a táborból?

— Semmi nagy hírrel, biz een.

— Hát a fiam nem jön el?

— Jönne biz az, de nem jöhet.

— Valami baja van talán?

— Nem fáj biz annak semmije se.

— Hát mit izent?

— Semmi rosszat sem izent biz az, eedes meezem.

— Hát mért nem jöhet? Mért küldött téged?

— Hát mert a cifra dolmánya kilikadt.

— Micsoda cifra dolmánya, te?

— Akit az Iluska kisasszony varrott ki arany tulipántokkal, az a bársony.

— Mi történt vele? Mondd hamar!

— Hát egy gelóbics kilikasztotta a cifra dolmányt: aztán olyankor, mikor maga is benne volt.

— Meghalt a fiam? — kiálta fel Tiszáné, s hirtelen visszafojtotta hangját.

— Een egy szóval se mondtam, hogy meghalt; csak azt, hogy a cifra pruszlikját kilikasztotta a gelóbis: az pedig itt van a tarisznyámban, nee!

Azzal kihúzta a bőriskából az összegöngyölgetett búzavirág-szín bársonymellényt, melynek a bal oldalán egy kerek lyuk volt, s a körül széles vörösbarna folt, a kiomlott vér.

Tiszáné görcsösen szorítá mind a két kezével a szívéhez azt

a drága öltönydarabot, s ajkát beharapva, halálos kínnal fordítá szemeit az ég felé: de nem zokogott.

— De ne búsuljon a nagyasszony — vigasztalá a palóc —, mert levágták ám a füleet.

Erre meg a méreg öntötte el az anya szívét, dühösen markolt a palóc üstökébe, s megrázta annak a fejét, kegyetlenül odaütögetve a falhoz.

— Kinek a füle, te!

— Hát nem is az úrfiét; hanem azét a beste Karaffiáét, aki meglötte.

— Hát bajvívásban esett el?

— Biz a volt annak a veege.

— Miért vívott? Kivel vívott? Ki volt a gyilkosa?

— Hát tudom een azt? Nem kötötteek azt az een aóromra. Keek huszár volt a Pálffy regimentből. Nem eerjük már azt utol; mert az, amint a füleet levágták, a gyenerális parancsolattayából, mingyárt dezentált a törökhöz Temesvárra: príbeek lett, pogány lett; ezóta szarácsit csináltak belőle.

— Nem beszélted még ezt el senkinek?

— Ha senki se keerdezte tőlem.

— Hát akkor azt mondom, hogy egy teremtett léleknek se szólj felőle, amíg a mai nap el nem múlik.

— Nem szólneek een meeg a maókusmadárnak sem; csak már az östökömet eresztené el a nagyasszony.

Mert még annál fogva mindig kézbe tartotta.

— Lódulj be ide ebbe a kamarába — sугá dörmögve a nagyasszony, betaszítva a legényt egy sötét oldalfülkébe, ami afféle kézi éléstár lehetett. — Találsz enni-innivalót eget; aztán feküdjél le, amíg rád nem nyitom az ajtót, fel ne ébredj, ha trombitaszót hallasz is.

Azzal belökte a palócot a sötét odúba, aki soha annál kedvesebb tömlöcöt még paradicsomul se kívánhatott magának.

A nagyasszony ráfordította a kamaraajtóra a kulcsot, s azt is lehúzta, és a többihez akasztotta a karikára, ami egy ezüst

lantnál fogva csüggött alá a bogláros övéről. Ehenben egy másik kulcsot keresett elő a csomó közül, s azzal egy nagy almáriumot nyitott ki. Volt annak tömérdek apróbb-nagyobb fiókja. Egyiket kihúzta. Volt abban sok mindenféle öltözet a nagyobbtól a legkisebbig. Azok mind a Gábor fiú ünneplő köntösei voltak, ahogy évről évre kinőtt belőlük, az anyja egymás után félrerakta őket. Most aztán előszedegette sorba. Egész a legsalsóig. Egész addig a kis főkötőig meg a patyolat félingecskeig, amit csecsemő korában viselt. Azután megint visszarakta őket egymás után. Mindegyikhez halkán motyogott valamit. Legfeljül tette azt a hímzett mellényt. „Mármost te is idekerültél”. — Erre a szeme csak megtelt könnyel. — Letörülte hevenyén. „Nem! Te rossz szem! Ma nem szabad sírnod. Ma lakodalom napja van. Majd holnap aztán sírhatsz kedvedre; meg aztán mindennap, minden éjjel, amíg az életbe tart.”

Megint csak a kezébe vette azt a hímzett mellényt. Szemrehányásokat tett neki.

— „Ha már nem jöttél vele együtt, minek jöttél meg éppen mára? Ma nem a te napod van. Ma a leánynak a jussát kell kiadni. Hát illik a testvéreknek egymást így megkeseríteni? No, most eressz innen. Nincs teveled semmi dolgom. A menyasszonyt öltöztetem. Egy nap csak az övé. A tied lesz háromszáthatvannégy nap az esztendőből. No, hát feküdjél a társaiddal. No, hát aludjál. Majd holnap reggel, ha vége lesz minden muzsikának, visszajövök hozzád”

De a hímzett mellény csak nem akart elalunni, csak nem eresztette őt el.

— „No, hát mi az? Hogy megölték? Katona volt, készen lehetett rá. Akinek a fiát a táborba viszik, úgy veheti, mintha csak a koporsóba tette volna. — Az én bátyámat is megölték: — aztán meg az anyám bátyját is megölték. — Ez nálunk a férfi sorsa. — Aki fegyvert köt, azt megölik. — De csak ne bajvívásban esett volna el! — Bizonyosan ott is a becsületét védel-

mezte: — szép halál! No, majd holnap beszélünk egymással
többet: — most erressz engem!

Azzal helyére tolt a fiókot, rázárta a nehéz almáriumajtót, aztán a két öklét összeszorítva, a fejét megrázta, s a lábával toppantott: úgy parancsolt a szívének: „Vége legyen!”

Aztán indult az ajtó felé, ami a menyasszony szobájába vezetett.

Hanem az az engedetlen szív nem akart ám szót fogadni. Valami vékony pókfonállal oda volt kötve ahhoz a szekrényhez: — ez visszavonta. Csak azon kapta magát, hogy megint a kezében tartja azt a hímzett mellényt, s nézegeti rajta azt a golyóvágta lyukat, amihez fogható véghetetlen mélység nincsen a világon: — „Milyen bolond kis lyuk! — Aztán elég arra, hogy az embernek a lelke elhagyja rajta keresztül a világot!”

Hátha még most is ott van az a lélek? Hátha ott leskelődik valamire? Talán arra, hogy ezzel a néma szájjal átadja az anyának az utolsó istenhozzádót. Az anya odaszorítá ajkaihoz azt a golyóperzselte nyílást a hímzett mellényen, s akkor aztán megnyugodott. A dolmány elbocsátotta őt, és elment alunni.

Mikor a nagymama bement a menyasszonyhoz, akkor már mosolygós volt az arca, mint a piros alma.

A menyasszony még csak tizenhat éves volt akkor. Nyúlánk termete elárulja fiatalságát. Akkoriban nem a gyöngyös vállfűzőt viselték, hanem hosszú, testhez álló derekat, egy sor zománcos gombbal, alul ruta alakú nyújtványokkal, elől színes skófiummal kihímezve, a ruha patyolat ujjai kétszeres dudort képeztek, összeszorítva színes csokorfüzérekkel, azokról meg kettős ezüstcsipke omlott alá; a szűk, ráncos viganót elől két széles sáv díszíti, sokszínű zománcos aranyvirágokkal gazdagon megrakva. A menyasszonyt még akkor nem öltöztették fehérbe: úgy volt szokás, hogy belül viselje az ártatlanságát.

Rátéekintve, csupa gyermek volt még a menyasszonyka, egész arcán az a gyanútalan világba bámulás volt kifejezve, mint aki nem is sejtí még, hogy mi oka van valakinek az

ismerős, édes anyai arcot itt hagyni, s utána menni egy bajszos embernek, akit még alig ismer. Lesütött pillájú nagy szemek ki nem találhatni a színét, csiga-metszésű, félig nyitva feledt ajkai — csupa kérdés, felelet nélkül: gyöngé piros hajadon arca még nem tanulta meg, hogy miért kell elpirulni? Jöhet az elé akárki, beszélhet előtte akármiről, nem gyújtjart a tűzlángra: el van az még *rejtőzve*. Hosszú, tömött, világos gesztenyeszín haja egész a térdhajlásig omlik alá: az egyik ága már be van fonva széles, aranyvirágos pántlikába, a másik még fonatlan; azt félben hagyta a nagyasszony, mikor a konyhába kiszaladt a nagy csetepatéra. — Sohasem fésülte, sohasem fonta be még eddig azt a haját más, mint az édesanya keze. Még csak azt sem engedte, hogy maga tanulja meg a leány a haját befonni. „A kis élhetetlenke! Hogy lesz ez meg asszonyfővel? Akinek az anyja az ecetes uborka-eltevéstől, a brachialis reoccupatóig mindenhez értett, de aki a leányának még csak a tyúkrok közé sem engedte meg soha kimenni, ráfogta a szegény kakasra, hogy az a fejére repül és megcsípi.”

— No már megint sírtál egy verset odakinn! — dorgálá Ilonka az anyját, pedig az eléggé igyekezett a háta mögött maradni, hogy a haját befonja. Meglátta a tükörből, hogy veresek a szemei.

— Hát hogyne sírna az ember, mikor a leányát odaadja örökre idegen embernek.

— Hát hiszen nem lesz az idegen ember; hanem nekem hites uram.

— Óh, te kis élhetetlenke! Mit tudod te még azt? Majd megemlegeted te még az anyádat! Majd mikor idegen fraj tépi a hajadat. Nem így fésült engemet az anyám.

— Megtanulok magam bánni vele.

— Majd jól esnék még az anyád szavát hallanod: ha csörölve-pörölve is; majd mikor azt a goromba férfihangot hallod, aki, még mikor kérni akar is, csak parancsolni tud. Mit tudod te még, hogy mi az a férfi?

— De már hogyn tudnám? Hát a Gábor bátyám nem ez? Van annál szelídebb ember a világon? Olyan az, akár egy leány.

A nagyasszony két szeme csak még jobban veres lett erre a szóra.

— Hjah, a te Gábor bátyádhoz ne hasonlíts te másokat, az igen szelíd fiú volt.

— Én nem is tudom, minek ment az a háborúba? Hisz az, ha összetalálkozik az ellenséggel, képes neki azt mondani: inkább te löj meg engem, mint én téged.

A nagyasszony közel hozzá, hogy lábáról leroskadjon. Ilona nevetve folytatá:

— No, én tudom, ha ő egyszer egy ellenséget meg talál vágni, menten odaugrik hozzá, hogy a sebét bekötözze.

A nagyasszony haragot színlelt.

— Ne mozgasd annyit a fejedet, mert megrántom a hajadat. Viseld magad csendesen, mikor én beszélek. — Nem minden ember olyan engedelmes, mint a te bátyád. A vicispán kemény potentát. Az egész vármegye reszket előtte. Otthon a háznál a sarkán fordul előtte minden ember. Azzal szép engedelmesen kell bánnod; mert ha azt megharagítod, még meg is ver.

Ez csak elég jó indok volt arra, hogy a nagyasszony a patyolat kötényével megtörülgesse a szemeit.

— Óh, azt bizony nem teszi! — szeleskedék bele Ilonka. — Dejszen megmondta neki ott előttem a Gábor bátyám, mikor gyűrűváltásra itt volt: „Aztán a húgámmal úgy bánj ám, mint az oltári szentséggel, bajtárs, mert, ha csak a kis ujjaddal meg találod ütni, de ha csak a szele éri is a kezednek: — még nem ettem vicispánhúst; de téged akkor bizony megeszlek!” Bizony így mondta a bátyám! — De hát mért sírsz ezen megint? Hisz én azt akartam, hogy ne vess egy kicsit.

Jó is volna, ha ezen nevetni lehetne!

— No, a végét a hajadnak befonhatod már magad is. Itt van, nesze, mindjárt jövök. A szalagot is fűzd belé. Aztán élénkelheted magadban: „Addig élem világomat, Míg szél

fújja pántlikámat! A pántlika könnyű ruha: A főkötő nehéz ruha!” — De bizony ne énekelj most világi nótákat, ebben a szent órában. Mindjárt jövök, hozok neked valamit.

A nagyasszony a kincstartó szobába távozott, s onnan került elő rövid időn egy kis imádságoskönyvvel, aminek táblája velencei ötvösmunka volt zománcos ezüstből, drágakövekkel: valaha Brandenburi Katalin fejedelemsasszony ajándékozta volt azt a nagyasszony anyjának: így szállt az leányról leányra menyasszonysága napján.

— Látod ezt a drága szép kis könyvet? — szólta a nagyasszony, kikapsolva a filigránmunka csattokat, s szétnyitva az imakönyvet.

De a leány szeme nem a szép miniatűr festményű iniciálékon akadt meg, hanem egy kis göndör, aranyszínű hajtincsen, ami az imakönyv lapjai közé volt szorítva.

— Ah! Kinek a haja ez itt? Ez a sárga?

— Ez a bátyád haja volt, mikor egyéves volt.

— Ah! Ilyen sárga volt a haja akkor? Pedig milyen szép sötétszőke most!

— Nesze: ezt most neked adom.

— Hogyan? A könyvet is?

— De csak a könyvet. A haját megtartom magamnak.

— Óh bizony, azt nekem adod. Nekem úgy sincs belőle egyebem, neked pedig itt marad ő egészen.

Ez már megint olyan szó volt, amiért a nagyasszony teljes zokogásra fakadt, s a leány keblére borulva, annak az égszín bársony mellénykéjét telesírta könnyeivel. — A leány mind azt hitte, hogy őt siratják, s nevetett rajta.

— No látod, hogy telesírtad a „váll”-amat; pedig hímeztem ám én arra anélkül is gyöngyöt eleget. — No lásd, éppen tökéletesen ilyen dolmánykát hímeztem, ezekkel a virágokkal Gábor bátyámnak, mintha csak az övét látnád.

A leány azt gondolta, hogy örömet csinál az anyjának, mikor mintha töröket szúrt volna a szívébe!

— No, mármost ülj le csendesen, s ne feszengj annyit, hadd teszem föl a koszorús pártát a fejedre.

A leány még egyszer visszafordította a fejét az anyjához.

— Mit gondolsz? Vajon viseli-e még a bátyám azt a mel-lényt?

Amint a nagyasszonynak e kérdésre ijedségtől kerekre nyílt fel az ajka, s az álla hátrarándult, azt lehetetlen volt a leánynak észre nem venni.

— Anyám! Tán valami rossz hírt hallottál a bátyámról?

A nagyasszony erőt vett a fájaldalmán, s azt mondá:

— Semmit se, leányom.

— Te tudsz valamit? Előlem titkolod.

— Legyen eszed. Ugyan mit tudnék? Kitől tudnám? Madár se jön ide arról a tájról. No, csak el ne kezdj sírni te is. Az volna szép! Ha a násznép kisírt szemmel találna.

— Óh, én pedig valami rosszat érzek. Három éjjel mindig övele álmodtam. A ruhája össze volt tépve, szagatva, arra kért, hogy varrjam össze, s mentől jobban varrtam, varrtam, annál jobban széjjelszakadt. Azután meg azt álmodtam, hogy együtt jártunk egy szép mezőn, ami be volt terítve fehér virággal; s aztán ahányat tépett, mindenütt piros lett a virág a nyomában. Úgy sírtam, mikor fölébredtem. Ugyan mit jelent ez?

— Semmit. Verd ki a fejedből! Tudhatod, mint igaz keresztyén kálvinista leány, hogy az álmokat magyarázni tiltja az isteni parancsolat. Saul királyt azért vesztette el az Isten, mert álmokat magyarázott, boszorkányokkal jósolatott magának. Álom azt jelenti, hogy aludtál. Ülj le elém, hadd teszem föl a pártádat.

— Óh, kedves, édes, jó anyám. Ez a párta juttatja még csak eszembe a ma éjjeli álmomat. Úgy volt, mintha a Gábor-kánk hazaérkezett volna a menyegzőnkre, én éppen akkor készültem feltenni a koszorút a fejemre. Ő meg úgy kért, úgy könyörgött, hogy ne tegyem azt a fehér virágfűzért ma a

fejemre, inkább fűzzem azt az ő homlokára: az ő feje úgy fáj, majd szétszakad: talán majd meggyógyul tőle.

De már ez több volt, mint amit szív elviselhet. A nagyaszonny felordított hangja teljes erejével.

— Mennybéli Jehova Isten!!! — De micsoda nagy lárma ez már megint odakint a konyhában!

Azzal kirohant a leánya szobájából, ki egész a konyháig.

Ott persze a pujpunella-háború már a válság magaslatát érte. A rézkondért mind a két szakács fogta a két fülénél fogva, s hol az egyik ütött rá a főzőkanállal, hol a másik. A nagyaszonny kiragadta az üstöt mind a kettő kezéből, s aztán az üst fenekére csapott a tenyerével, s kimondá a csalhatatlan verdiket.

— A pujpunellamártáshoz végy harminchat tojássárgáját, két egész szerezsendiót megreszelve, hat lat kálmusgyökeret, négy lat koriándrumot, két kanál csorgatott mézet, három egész fehérborsot, négy kanál szegfűborsot, habard össze hidegen. Azután olvassz fel egy olasz mogyorónyi indigót alkermesben; keverd hozzá. Azután végy egy kupa háromzsvány-ecetet, a tárkonyecetágyról, forrón olvassz fel benne egy dió nagyságú fehér terpentint, s öntsd a többi közé. Végül szűrd át az egészet ritka gyolcsvásznon. Ez az igazi pujpunellamártás.

Hogy kitombolhatta haragját a konyhai zivatarban, megkönnyebbült a nagyaszonny szíve. Furóné asszonyom meg a fehérchselédek körülvették: ne rontsa a drága egészségét: menjen a szobájába vissza: jobb lesz, ha maga is öltözéshez lát már: nemsokára érkeznek az úri vendégek. Ki hagyta magát engesztelni, s aztán visszatérve Ilonkához, tanácsot ült vele, hogy milyenöltözetet vegyen e mai napra? Mert volt ott a nagy ruhatárban egész arzenálja a pompás viseleteknek; amik örökké divatban maradnak, tíz esztendőben, negyedszázadban egyszer jelennek meg a napvilágon: akkor is bámulásra méltók. Hanem a nagyaszonny ezúttal csak mind a hamuszín, a sötét burnótszín meg a violakék ruhákat szedte

elő, amik a régi magyaroknál a gyász színei voltak (a feketét pompához használták), és sehogy sem akarta elvállalni, hogy azokat a szép nagyvirágú rokokókat adassa magára: „Nem negyvenöt esztendőss asszonynak valók azok már!” — „Hiszen hetvenesek is viselik ezt.” — „Hetvenben megint újra lehet kezdeni, akkor már szabad.” Megmaradt végtére a sötét violaszínnél: az jó menyegzőre is, temetésre is.

S igazán itt volt az ideje, hogy komolyan a készülődéshez lásson, mert a hintók gördülése, az ostor pattogása már jelenté, hogy érkeznek a vidékről a vendégek: akiket a ház ispánja elrendelt szobáikba vezet (a kastély kétszáz vendégnek is ad bőven helyet). Akik a Garam innenső oldaláról érkeznek, hamarabb itt vannak: atyafiság a Nyírről, a Szilágyból, a Cserhátról, még a Kalotaszegből is: előkelő ismerősök, a déli vármegyékből, a bányavárosokból. Legelőbb megérkezik a kiadó násznagy meg a menyasszony vőfénye, akik itt a városban laknak; nagy matyó társzekéren jöttek meg a sárospataki kántista diákok, a kántus prézesükkel, ünnepélyes zsolozsmákra s vidám dalokra felkészülten; — Eperjestről meghozták a híres trombitásokat; a vándor poéta is megkerült a lantjával, duzzad a tarsolya a maga csinálta versektől; madárszínpadjához készül a morva komédiás; künn az udvaron mozarakat cövekelnek, amikkel jelt fognak adni majd, ha a nászmenet megindul a templomba, hogy a harangokat meghúzzák eléjük, s a nép már gyülekezik a piacon, a jobbágyság a várkerítés előtt, s a koldusság sorakozik a templomajtónál, ma pénzt fognak osztani közöttük. A menyasszony násznépe már együtt van.

Csak a vőlegény nászserege van még hátra. Azoknak a késedelmét meg lehet magyarázni. A Garam vizének egyetlen réve van Kálnánál: a hidat háborús időkben leégették, kompon kell átjárni. Az innenső parton bizonyosan összevárják egymást a Mátyusföldről meg a görbe, tót felföldről jövők, hogy ne szétszakadozva érkezzenek, s azért késnek oly soká.

Azonban már a dél is itt van, s a vőlegény mégsem érkezik. A nagyasszony türelmetlen kezd már lenni, s egyre küldözi a postát a nyugoti toronyban strázsáló őr után, hogy nem lát-e még valamit?

Végre, amit olyan nagyon vártak, megszólal a toronyban a kürt. Már az ablakból is látni, hogy közeledik a nagy porfelleg onnan Kálna felől. A nagyasszony lesiet az udvarra: ott akarja a kérő násznagyot meg a leendő vejét elfogadni, a nagy iharfa alatt, amit „Árpádfájának” neveznek. A menyasszony, a nyoszolyólyányokkal meg a többi gyöngye hajadonéppel ott maradnak a széles külső tornác alatt, amiről két oldalt vezet le a lépcső az udvarra.

A porfelleg gyorsan közeledik a kastély felé, csak az ötlik fel mindenkinek, hogy semmi muzsikaszó nem hangzik előre, ami pedig ugyancsak szokás; de még pisztolyokkal sem durrogatnak.

Jó előre, a szekérsort megelőzve, vágtat lóhalálában egy lovag, mintha versenyt futtatna a nyomában robogó négylovas hintókkal. Mikor ez a lovas bekanyarodik a nyitott kapun, mindenki megdöbben a láttára.

Ez nem a vőfély, a bokrétás fokossal kezében, hanem Tormássy László uram, a kérő násznagy, akinek nem kellene lóháton érkezni: sem a kezében nem kellene kivont kardnak lenni. De alig is lehet az arcára ráismerni attól a fehér kendőtől, ami a homlokán át van kötve, s amin keresztültör a vér. Lová habzik, maga sárral-porral fedve.

Amint az udvarra beér, visszarántja a lovát, leugrik a nyereg-ből, hüvelyébe taszítja a kardját, s odasiet a rá váró háziasszonyhoz.

Erős, csontos férfi a násznagy, őszbe csavarodó bajusszal, kemény, mélyen bevéssett vonásokkal, torzonborz szemöldökkel: az orra hegyén is három szál szőr.

— Az Istenért! Valami baj van talán? — kérdi a nagyasszony, a násznagy elé sietve.

A násznap rekedt a portul meg az indulattal: alig tud felelni.

— A legnagyobb baj, édes húgomasszony, ami csak történetik egy ilyen napon.

— A vőmmel történt valami veszedelem?

— Vele a legnagyobb. Azért vágtattam előre, hogy hírül adjam. Küldje be az asszonynépet. Maga is menjen innen: nem asszonynak való látvány ez!

— Nem, nem! Akarom tudni: mi történt.

— Gyalázat! Infámia! Istentelen gonoszság az, húgomasszony. Amidőn a kálnai révnél általkeltünk, hirtelen lesből orozva megrohant bennünket egy lovas labanc csapat; bizonyosan a nászhozománynak vette neszét, arra éhezett a cudar. Ott megrohantak bennünket. Mi, békés, lakodalmazó násznép, nem is voltunk ellenállásra készülve: pisztolyaink csupa vaktöltésre korpával leverve; se páncéling, se karvas rajtunk! Szégyen, gyalázat! Tulajdon hazánkban. Békesség idején. Ugyanazon csapat által, akinek védelmezni kellene bennünket martalócok ellen. Megtámadva zsvivány módra! Maga a vármegye alispánja vőlegény korában!

— Mi történt vele? Mi történt?

— Az alispán nem engedte, hogy kardcsapás nélkül elrabolják tőle a bitangok a kelengyáját: „Kard ki kard!”-ra került a sor: s szegény Kovách István uramat összevagdalták a kegyetlenek; magam is kaptam egyet a homlokomra; de ezt számba sem veszem most.

— Meghalt a vőm?

— Az bizony, mire ideérnek vele, aligha ki nem adja lelkét.

Erre a szóra már be is érkezett az első négylovas hintó. Azon feküdt a megölt vőlegény. Egy csatlós ott tartá az ölében a fejét. Derék, negyven év körül járó férfi volt, amíg élt. Nemes, szabályos vonásai voltak. Egy tátongó seb volt a fején, a mellén egy lándzsaszúrás, a kezei összevagdálva. A szemei még nyitva, s üvegfénnyel meredtek fel a fényes napvilágba.

A négylovas hintó megállt a feljárom előtt: „lassan! lassan!” mondogatták a bakról leugráló csatlósok, több lovas is megérkezett, azok is leszálltak a nyeregből, és odasiettek. A szóltan elszörnyedés hördülése, mormogása hangzott köröskörül.

A nagyasszony csak úgy támolygott előre, mint az alvómjáró: a két karját fogta a násznagy és az egyik vőfély, felemelt kezei reszkettek, a semmibe kapkodva.

Hát a menyasszony? Hol van a menyasszony?

Most is ott áll a tornác kőpárkányához dőlve, s elbámuló szemeivel nem látja, csak nézi, felnyílt ajkaival némán kérdi, de nem szólítja a rémjelenetet, mely előtte elvonul. Ott viszik karjaikra emelve marcona férfiak azt az embert, aki neki élettársul, hitvesül volt rendelve; kegyetlenül ejtett sebekből vérezve, megölvé, levágva: csak bámulja, nézi; de egy irgalmas könny nem jön a szemébe, eltakarni előle ezt a szörnyű látványt.

Mikor aztán a nagyasszony odaér, az előrevitt holttest nyomában a lépcsők aljáig, ahol menyasszonykoszorús leányát megpillantja, akkor egyszerre kitör szívéből az eltemetett keserv és átkokra fakad.

— Most tépd le már leányom a fejedről menyasszonykoszorúdat! Megölték a hites jegyesedet, vőlegényedet! Nem volt elég egy napra az átkozottaknak, hogy a bátyádat megölték! Most itt van a vőlegényed is halva! Isten pusztítsa el a gonoszokat!

E szóra általános zsvaj támadt.

— Kit öltek még meg? A Gábort? Kit? Azt is a labancok?

Hanem a menyasszony néma szoboralakja megelevenül erre a szóra.

— Bátyám! Édes bátyám! Szerelmetes drágalátos bátyám! — sikolt szívszakadva, s tépi fejeéről a menyasszonykoszorút, tépi magáról a boglárt, a kőönttyűt, s szórja szét a földre, maga is oda vágyik, le a hideg földre, a szomorú por-

ba, s omlik két szeméből a könny, mint a sebes zápor. „Anyám! Édesanyám! Hová lett a bátyám! Hol a Gábor bátyám?”

Erőnek erejével hurcolják el őt leánytársai be az ágyasházba. Onnan is kihallik szörnyű sikoltozása.

— Milyen különös az, bátyám — szól a vőfély a kérő násznagyhoz —, mikor a vőlegényét hozták eléje halottan, a leány csak bámult, csak nézett, mintha néma volna; mikor meg azt megtudá, hogy a bátyja meghalt, mily kétségbeesett jajgatásra fakadt!

— Nem csoda az, öcsém: a vőlegényét alig látta háromszor az életben: tisztelte, becsülte: semmi más. De a testvérét szerette nagyon; s az is nagyon jó volt hozzá. A vőlegényvesztéséget majd kipótolja még neki valaha a sors; de a bátyja haláláért fájni fog a szíve, amíg csak él. — Olyan testvérek voltak ezek. — Ritkaság volt ilyent látni.

— — — — —
Hát biz a lakodalombul tor lett. A menyegzőre összesereglett násznép ott maradt a temetésre. A menyasszonnyal levettették a hímzett kantust, feladták rá helyette a violaszínt. A menyegzői sátorból csináltak castrum dolorist, s a pataki diákok nem az ablak alatt, hanem a ravatal mellett énekelték az epithalamium helyett a: „Halld meg lélek! Mert néked beszélek!” szomorú zsolozsmáját. Nem menyasszonyt költeni; de holtat virrasztani.

Nem fekszik le ezen az éjszakán senki: — éppen, mintha menyegző éje volna. A trombitások bús nótákat riadoztatnak odakünn a tornácon: egyszer-egyszer kijön az étteremből egy dali levante, s riadót fúvat velük Léva város felé fordított trombitákkal, s egy körmönfont átkot küld utána: azok ott a bástyán üdvölvéssel felelnek rá, s visszakiabálnak. Jó szerencse, hogy nagy a távolság a vár meg a kastély között, mert bizony átlövöldöznenek egymásra. Semmi kétség, hogy maguk a Léva várát megszálló labancok voltak az orozva támadók:

most jó kedvük van a prédára ejtett aszúboros átalagoktól, amik a lakodalmi áldomásokra voltak szánva.

Az egész Tisza-kastélyban nincs egy zug, ahol pihennének. A pinceboltban a koporsófüdőben szegezik nagy kalapálva ezüst szegekkel a halott nevét és éveit: a piktör és legényei festik fehér tafotára a Visontai Kovách címert; az istállókban lovakat nyergelnek, s amint az íródiákok készen vannak egy lepecsételt levéllel, vágat a gyász hírrel, a fáklyás hírrel, ki erre, ki arra, mint bolygó tüzek a temetőben; — a fegyverteremben a hevesvérű fiatalság tüzei egymást bosszúra, megtorlásra, összeütve az ezüst bokályokat a szétloccsanó borral, s karját egyengeti felemelt ököllel, amit feszít a bilincsbe vert indulat; — a belső étteremben az éltebb urak morzsolgatják a bort, akik már nem ütögetik ököllel az asztalt, de végighallgatják, amit egy őszbe csavarodott üstökű vén sas beszél, csak a szemük forog hozzá, csak a bajuszaikat csavargatják a füleik mellé. — Legközelebbi atyafiai a megboldogultnak be-belátogatnak hozzá, s hírt hoznak felőle: „Már fölöltöztették, meggyesín selyemdolmányba, a fejére kalpagot húztak: hét fraj varrja a palotában a szemfedőt ezüst csipkével: reggelre az is kész lesz.” De a belső házból rossz híreket hoznak. A szegény menyasszonyfővel maradt leányzó nagyon odáig van; látások vannak rajta. Egyre félrebeszél. Aztán futni akar, alig bírják az ágyban tartani. A bátyja elé akar menni. Azt mondja, ott jön az az erdő felől; fehér paripán, skarlátpiros dolmányban, kócsagtoll a kalpagján. Nem igaz, hogy megölték, csak arra vár, hogy a húga eléje menjen. Eresszék hát! Hadd tegye a fejére a bátyjának a menyasszonykoszorúját, attól az egyszerre meggyógyul. — „Szegény jámbor leány! Milyen kár érte!”

Egyszer-egyszer a nagyasszony kitör a belső házból egész az ivószobáig, ahol az öregek *búsulnak*. Ez sem lát már se Istent, se embert.

— Hát igazság ez? — kiabál rikáccsá vált hangon. — Megölték a fiamat. Jól van, katona volt, fegyver volt a kezében,

háborúba ment, ott maradt; ez volt a sorsa. De mit vétett nekik a vőm? A jámbor, igaz, becsületes lélek. Aki lakodalmára jött. A vőlegény. Az alispán, aki törvényt lát a népnek, aki kenyeret ad a katonának. Az egyik fiamat odaadtam harcolni török-tatár ellen; ott veszett, sohase látom többet; — s akkor ugyanazok, akik mellett vérit ontja, megölik a másik fiamat istentelen rabló módon! Pokol tüze eméssze el az ilyen világot.

Tormássy László bátya atyafiságos szóval csillapítja a nagy-asszonyt.

— Ne tüzelj, szerelmetes, édes hűgám, férfiak dolga ez most már; nem asszonyoké. S ha a mi tűzünk el nem emészti ezt a rossz világot, a pokol tüze ugyan emésztetlen hagyja. Eredj vissza az ágyasházba, ápollod leányodat. Ha nagy a baja, hozasd ki a városból a doktort.

— Soha az én házamba doktor be nem tette a lábát az életben: nem is teszi. Van nekem magamnak patikám: deák-konyha kőferyáját, kuruzsló medicináját az én fami liám ugyan nem vette be soha. Aki ránk mérte, hogy meghaljunk, az meghalhat egy pillanat alatt, mikor legkevélyebbek vagyunk. Itt a példa . . .

— No, hát vegye elő a maga háziszereit, édes hűgomasszony, s lászson utána, hogy elcsendesítse a háborgó teremtet, mert még valami kárt tesz magában. Az anyjára legjobban hallgat a leány. Menjen oda: mondjon neki mesét, majd elalszik tőle.

— Én mondjak mesét? *Most* mondjak én mesét? Micsoda mesét tudjak én mondani?

— Hát mondjad el, édes hűgom, azt a mesét, amit ő lát most, hagymázos agyával: „Jó lesz, leányom, úgy lesz. Itten jön a bátyád majd nemsokára. Csak te gyógyulj meg elébb. Szakasztott olyan lesz, milyen a bátyád volt, deli, sugár legény. De mégsem a bátyád lesz, hanem vőlegényed, a bátyád alakjában. Egy személy a kettő. Annak lesz ám szép piros dolmánya!” Na eredj, meséld így. Aztán asszonyhűgom! Ez nem lesz ám mese! Két esztendő: három; nem adok nagy időt; de elő-

teremttem én azt a vőlegényt, aki itt fordul be az erdő felől, — fehér lesz a lova, piros a sörénye, piros a dolmánya! (De ennél a szónál már nem állhatta meg, hogy övébe dugott török kését ki ne rántsa, s nagyot fenyegetsen vele arra nyugot felé, megrázott öklével: a vér is elfutotta a szemeit, s a nyelvét elragadta a szó.) De Szentháromság-egy-Isten úgy tartson, annak, akit én vőlegényül ide hozok, labancok véréből lesz piros a lova sörénye, piros a dolmánya!

Mind, az öreg urak, felugráltak arra a szörnyű mondásra, s kivágták maguk alul a székeket, s keserves eláldást ittak annak az igazságára.

Tizáné nagyasszony pedig zokogva borult László bátyja nyakába.

— Úgy, úgy! Azt tegyétek! Öljétek, vágjátok: rakásra hányjátok, ahol elől-utól egy kékdolmányos labancot találtok: élve ne hagyjátok!

Nagy nehezen sikerült a nagyasszonyt ágyasházába áttuszkolni.

Ott feküdt a leány szédült párnái közt: a két szeme úgy égett, mint a csillag, orcái csupa tűzláng voltak; szép hajfona-déka két tekerző kígyó. Igaz a, hogy annyi asszonyép közül, aki körülé állt, hideggel-meleggel, itatni, kötözni, és egy sem bírt vele, az anyját mégis megismerte: annak aztán megengedte, hogy a fejét az ölébe vegye.

— Menjetek ki, mind, asszonyok, lássatok a dolog után, én most itt maradok magam.

Aztán elkezdett a gyermekének mesélgetni az eljövendő tüneményes leventéről, akiről nem tudhassa az ember, hogy bátya-e vagy vőlegény? Fehér a paripája, piros a sörénye; skarlát a dolmánya, rózsa az orcája. Senki se tudhassa, hogy ki mitől piros? — Közbe itatgatta saját keze fejte, posajtott, drága jó húsító, savanykás itallal; amilyent világért se tudna csinálni patikás tilógus; s a mesétől meg ettül a szertül elaludt csendesen hajnal felé a leányka. Az anyja még akkor is az

ölében tartá a fejét. — Ez az egy zugocska a házban volt csendes, zajtalan. Csak elvétve zümmögött át a harmadik teremből a szemfedőt varró asszonyok danája: „Ágyúgolyó rontsa össze testemet, Édesanyám sírva-ríva keres ottan engemet”.

Ez volt a zomotor.

II. A RONGYOS GÁRDÁ

Forró kánikulai nap volt. Ilyenkor a magyar alföldi rónán az ég összefolyik a földdel; az átfűlt síkföldelelt tengerhullámokat lebegtet a délibáb, boglyát, házat, hunhalmot felemel az égbe, s úszó szigeteket majmol vele. — Nagy messzeségben pusztá, elhagyott a vidék. A tavaszi nagy árvíz kiöntései lepik még most is a lapályokat; iszappal fedett, békanyáltul sárgazöld barázdák mutatják, hogy ott szántóföldek voltak, ki tudja, mi volt beléjük vetve? A halmosabb helyeken kopár legelők, tele vakandtúrással, iglicetüskével. Békalencse bevonta tömpölyök országát vígan felverte a sás meg a szittyó, itt-amott egy összedőlt vályogház gunnyaszt a dágvány közepén, vízbe horpadt nádtetővel, amin egy gólya kelepel, s a távolban szerte káprázik valami szörnyű sivatag fehérség, mintha hó esett volna: ott a sziksó feladta magát tenyérmű vastagságon a föld színére, söpörni lehetne, egy fűszál sincs rajta.

Nagy messzeségben egy hegyes toronytető áll ki a délibáb tengeréből, lefelé fordított képmásával összeragadva: az ott Beregszász.

Valami zeng, zizereg a földön és a levegőben: az ezermillió prücsök, ami a legelőket letarolta.

A kietlen rónán nagy lomhán kanyarog végig a nagy magyar folyó, a Tisza: még most is áradt a lefolyó belvizektől. Azt, hogy merre folyik, mutatják a messze elterülő nádasok, meg a fűzfás szigetek és martok, amik között kénye-kedve szerint

tévelyeg a szűz folyam, akinek a derekát még akkor nem szorongatták vállfűző közé.

Tisza-Becsnél van az egyetlen híd, amelyen Beregből Szatmárba át lehet kelni. Lótolvaj meg piócaszedő másutt is megkísértheti az átjárást; de aki száraz lábbal, vagy éppen szekérral szándékozik a Tiszán átkelni, az kénytelen azon a keskeny töltésen tartani magát, amit a vármegye rőzsékkal kikaróztatott, s helyel-közzel fűzfákkal is szegélyezett, hogy télen, mikor nagy a hó, le ne tévedjenek róla. Ez a hosszú töltés a tiszabecsi révnél végződik, ahonnan a hídra vagy le kell ereszkedni, vagy fel kell kapaszkodni, aszerint, amint a Tisza vagy ki van száradva, vagy meg van áradva. Ezúttal fel kell rá kapaszkodni.

S ezt a felkapaszkodást megnehezíti még egy körülmény.

Az, hogy a Tiszának itt éppen egy kanyarulata van, ami tekerdő fordulatában egy tökéletes félszigetet képez. Ennek a félszigetnek a földszorosa alig szélesebb a mocsárok miatt egy puskalövésnyinél, az pedig Szatmár felé van fordulva. A kanyarulat maga, mint egy vársánc, képezi a hídfőt. A félsziget fűzfaerdejéből pedig négy sugárágú van szegezve a híd felé, amikkel egyúttal az egész töltést végig lehet seperni. Akinek ez nem elég, annak a számára van még a kanyarulat mindkét oldalán a sűrű rekettyésben jól elhelyezve két-két darab kerek csataágyú: azokkal a Tiszán keresztül lehet löni; az ágyúkon kívül pedig feles számú muskétások és lovasok állnak készen, a füsttől jól megvédve; míg a közeledőt de még csak egy bokor sem takarja. A gyaloghadat rác szerezsánok és morva puskások képezik; a lovasságot a kék labanc huszárezred meg a fekete sisakos dragonyosok, akik, mikor löni akarnak, a lóról leszállnak.

Már pedig ezen a réven által kell menni ma a fejedelemnek. Még ma; — mert a Tiszán túl a hívek kitűzték a zászlót; ha azoknak gyorsan segítségükre nem siet, holnap a szolnoki

hadak rajtuk ütnek, szétverik, elnyomják az egész űlkelést, s akkor aztán mehet vissza megint Lengyelországba.

Kemény dió!

A fejedelemnek még egy ágyúja sincs.

Előbb megkísérté a fejedelem Bercsényi dragonyosaival a rohamot a hídfő ellen, hanem azok az első két ágyúlővérsre szétrobbantak, úgy kerültek vissza egész rendetlenül.

Azután elküldé Wisnovieczky dzsidásait, hogy keressenek valahol gázlót a Tisza mentében. Azokat is mindenünnen puskatűzzel fogadták a túlsó partról; a császáriak jól elláttak minden pontot, ahol csak az átkelést meg lehetett kísérteni.

Az egész délelőtt sikertelen portyázásokkal tarisznyázódott el.

Délest felé az ég egyszerre elhomályosodott, nyugat felől valami szürke borulat kezdett az égen támadni, mely gyorsan emelkedett fölfelé.

— Esőt kapunk! — dörmögé a fiatal lengyel Wisnovieczky

— Dehogy esőt! — mondá Bercsényi. — Ti ezt ott a Kárpátokon túl nem ismeritek; de nálunk sokszor előjön. A száraz vihar. — Nem hoz ez egyebet, mint homokot. S még jó volna, ha a hátunkba jönne, mert akkor vele együtt megrohanhatnók a labancok sáncait; de szembe fúj, még ez is ellenségnek áll be.

A fejedelemnek tanácsolták a vezérei, hogy jó lesz szárnyék után látni; mert ha ez a vihar itt kapja a tábort a síkon, úgy szétzavarja, hogy egymásra se találjanak.

— Tegyük meg egy próbát — szolt a fejedelem. — Hívjátok elő a „rongyos gárdát”.

No, ez ugyan rászolgált a nevére! Valami öt-hatszáz lovas, akik közül kettőnek a mundérja sem hasonlít egymáshoz, csak abban az egyben, hogy valamennyi olyan rongyos, mintha ágról szakadt volna. Elzüllött marcona pofák, összecsapott, hosszú hajjal; a lovaik lábán semmi patkó, nyereg helyett pokróc, kengyelük madzagból és fűzfavesszőből, a hajdani kacagánynak csak egy-egy darabja lóg le a nyakukból; hát még

a fegyverzet! Pisztoly, mordály, ahány, annyiféle, talán el is sülné minden ötödik, ha meg volna töltve, hanem a kardjaik, azok már igazán mustrának valók, kitelnék belőlük egy egész zsidvásárra való ócska szerdek.

A vezérek sem különbek a katonáknál.

Borbély Balázs széles hátán szét van feselve a bekecs, ami nyilván nem az ő termetére volt szabva eredetben: piros nadrágján a térdfolt valamivel pirosabb posztóból van; ez az egész luxus, hosszú, borjúszájú inge kicsüng a dolmányujjakból, s szomorkodik szennyes voltán; fekete haja, mint a gereben, úgy áll szét a fején, ahol nem takarja a kétfelé vásott csákós kalpag. Arcának a színe és mivolta felől olvasva is elmehetne az oláh cigányok között.

A második hadnagy Ocskay László. Ennek a viseletén már meglátszik, hogy valaha úrféléé lehetett, de a viszontagság nagyon megviselte; zöld dolmánya színét hagyta, sárga csizmájáról lemaradt a fél sarkantyú, farkasbőr kacagánya tele koldusdióval, azon módon, ahogy a mezőn fektéből fölkelt vele; bozontos, sűrű, szőke haja összegubancolódva fityeg a vállára kétfelől; minden boglár, csat, gomb hiányzik az öltözetéről; az valószínűleg ezüstből, aranyból lehetett valaha: ha rézből lett volna, most is megvolna. Hanem egy jó kard van az oldalán, csak úgy meztelenül, szíjra kötve; a tokja ki tudja hová lett, hol maradt zálogban?

Mind a két hadnagy huszonöt év körüli legény lehet.

— No, rongyos gárda! — szól hozzájuk a fejedelem. — Most itt a vendégség, csak kés kell hozzá. Azt esküdöztétek, mikor hozzám csaptatok, hogy tűzön-vízen keresztül rohantok érettem. Itt a tűz, itt a víz, — ember teszi a fogadást —, embe-rebb, aki beváltja.

— Legény leszek a gáton! — felelt vissza Borbély Balázs.

Ocskay László azonban csak a kardjával szalutált; őrajta már látszott, hogy katona volt; tudja, hogy nem szokás a vezér parancsára feleleteket adni: azt csak teljesíteni kell.

— No, hát előre, rongyos gárda.

A két hadnagy ügetve haladt a Tisza innenső partján elterülő mocsár széléig; ott megálltak haditanácsot tartani.

— Balázs komám, szereted-e a vizet?

— De csak mosdásra.

— Tudod, mivel biztattuk a rongyos gárdát, mikor összedtük?

— Azzal, hogy a legelső ütközet előtt uniformist adunk nekik.

— Szavunknak állunk azonnal. Vessék le a rongyaikat.

— Hát azután?

— Egyszerre uniformisban lesznek valamennyien.

— Nagyon jó lesz, hát azután?

— Te kiválasztasz közülök vagy százötven fickót, aki legjobb úszó, s amonnan a mocsár benyúló széléből, ahol a folyam martjának sarkantyúja van, csendesen leereszkedtek a vízbe; a meztelen kardot a fogaitok közé szorítjátok, s aztán leúsztok szép vigyázva oda, ahol a középső batteria áll a túlsó parton. Én azalatt a többi rongyosokkal hol egy, hol más helyen előtörtetek a nádasból, s meg visszafordulok, mikor azok ágyúzni kezdenek felénk. Mikor aztán látom, hogy ti közel jártok, akkor egyszerre az egész csatával nekivágok a Tiszának, s átkaptatok rajta. S ha akkorra még ez a kis zivatar is megérkezik, hát egészen tökéletes munka lesz belőle.

— Meglesz, komám.

Nem folyt több beszéd.

A rongyos gárda toalettet csinált. Nem tartott meg egyebet, mint a pucér kardot. A nádas jó spanyolfal volt a jelmezváltoztatáshoz. Gúnyáikat odadobálták egy halomra. Úgysem jönnek vissza érte.

Vagy hatot, vagy vakot!

Mindenkinek tetszett szörnyen a vakmerő vállalat.

Kiszabadulni ebből a tikkasztó hőségből, a fojtogató porból, a kigúnyolt rongyokból, a maró férgemből, s a maróbb szé-

gyenbül; és menni fürödni elébb a vízbe, aztán vérbe. Nagy volt az öröm.

A pusztai száraz fergeteg ezalatt jött terjengve. Hajtotta maga előtt a partifecskek, sirályok lármás ezreit, s borogatta be az ég firmamentumát bakacsin kárpittal. Eső nem esett abból; csak egy-egy veres csepp, ember kezére, arcára, amiről nem tudják, mitől jön; azt mondják véreső. Találgassák a tudósok, mi az. Majd lesz itt igazi véreső mindjárt.

A lovas kurucok Ocskay Lászlóval ott nyugtalanzkodtak a nádasban előre-hátra az ellenség ütegével szemben; de úgy látszott, mintha nem nagy kedvük volna nagyon mutogatni magukat a közójük csapkodó ágyútekék előtt.

A forgósél már a szikes pusztán táncolt, s abból kavartott fel a sötét égig egy fehér oszlopot; ha egyszer azt a portölcsejt szétszórja, olyan fehér sötétséget csinál belőle a világon, hogy ember nem látja benne egymást.

Ezalatt a feltorlott Tisza hullámai között csendesen közeledett az úszó csapat a félsziget felé. Senki sem vette őket észre. Minden figyelem a gázlót kereső lovasság felé volt fordulva.

Egyszerre, mint a tengeri oroszlánok falkája, ugrált ki a vízből Borbély Balázs népe, mind egyforma egyenruhában, foga között a kard, a másik perc alatt az öklében, a harmadik alatt az ellenség oldalában!

„Rajta! Rajta!”

A morva pattantyúsok, a puskázó szerezsánok megrémültek e veszekedett had rohanásától, melyet a víz okádott ki eléjük. Tetőtől talpig meztelenek, mint az ősember; rémségesebbek, mintha páncélban volnának. Rohannak üvöltve, mint a vadállatok, kacagva, mint az ördögök, s mielőtt az ellenfél első rémületéből magához térhetne, lekaszabolják a pattantyúsokat és az ágyúk védőrségét az utolsó emberig. Az ellenfél meg van lepve, az ijedség megbénítja izmát és eszét, nem tudja, mihez kapjon. A puska nem fegyver ilyenkor, a páncél csak akadály emezek meg acélozottan a víztől, felfrissülve, gyorsan szökellve,

mint az indiánusok, míg az ellenfél egyet gondol, addig ők kettőt vágnak, halomra vágják őket, s diadalordításuk áthangzik a túlsó partra.

Ekkor aztán Ocskay László is belezúdítja lovascsapatját a Tisza árjába. A paripák prüszkölve szelik a vizet. Ő maga kaptat legelől. A vezénylő paripa nyerít!

— Ne hagyd magad! — rivall Ocskay László a víz közepéből Borbély Balázusra, akinek meztelen századát egy segélytül érkezett labanc lovascsapat kezdi szorongatni.

A legjobb időben érkezik Ocskay, hogy beleszóljon a vitába.

Őrajta sincs semmi, csak a derekán átkötött széles török öv, s kezében egy szál kard: egy érc lovagszobor, mely meg-elevenült.

A varégerék küzdöttek így. Páncél nélkül, minden nélkül, hogy a fölséges férfüzmok ragyogása rettentse meg az ellenfél. Maga Ocskay, mint a kentaurusok mintaképe vágatott az ellenfél legsűrűbb tömege közé, villámcsapásokkal sújtva jobbra-balra; s még bántó szóval is sebesítve az ellenséget. — Hogyne? Azok is magyarok voltak. Labancok. Kék dolmányosok.

Úgy hullottak el a rongyos gárda, a meztelen hősök csapásai alatt, mint a fűrjek a pusztában.

Ocskay elébb szétverte őket, azután útjokat állta, hogy ne menekülhessenek. Nekiszorította a Tisza mocsarának. Egy összekeverült tömeg lett belőlük, ami egymást gázolta bele a vízbe. Kende János volt az ezredskapitányuk. Egészen beszorultak már a mocsárba, nem is gondolhattak többé a védelemre. A többi császári hadak nem jöttek segítségükre; mert azok azt hitték, hogy a fejedelem egész serege van a nyakukon, s igyekeztek a földszorosan át kerekas ágyúikkal elmenekülni. Kende csapatját még azonkívül az elfoglalt fél üteg ágyúk is fenyegették. Azokat most a kurucok töltötték meg kartácsra, s odairányzák a mocsárba szorított tömeg felé.

— Pardont! Gráciát kérünk! — kiáltának a labancok, s fehér kendőket lobogtattak dzsidáikra tűzve.

— Megkegyelmezzünk-e nekik? — kérde Ocskaytól Borbély Balázs.

— Micsoda labanc ezred ez?

— A Pálffy huszárezred, Kende alatt.

— Löved őket, aztán öljed, vágjad, amíg egy felemeli a fejét.

Az ágyúk rájuk dördültek.

Az egész csapatból egy ember nem menekült meg élve, maga az ezredes, Kende János is odaveszett.

Eközben megérkezett a száraz fergeteg, s elborította porfelleggel, szikhomokkal az eget és a földet. A szél füttyölése, tombolása egy kórussá vegyült az emberi ordítással, üvöltéssel, a trombiták recsegésével; közbe dörögtek az ágyúk, a kilőtt tekék találomra süvöltöttek a porfelleg között abban az irányban, ahonnan a tömegek rivallgása hangzott, és a szélhajtotta ködfátyolképben látni lehetett, mint árnyképeket a lovon nyargalászó ős hun alakokat, akik, egyesével, fegyverhagyó tömegeket kergetnek maguk előtt.

A zivatar, amelyen gyorsan jött, olyan gyorsan elrohant. Alig hullott néhány csepp eső. Az is fehér volt, mint a tej. Ki tudja, mitől jön? Az ördög veri ilyenkor a feleségét. Azt tartják.

A vihar nyomában maradt egy letarolt erdő meg egy halottakkal fedett csatatér. Utána egész szélcsend leve. Az eget bárányfelhők vonták be, a nap már lement; ég és felhő skarlát-piros volt. S ezt a lángverességet tükrözte vissza a sík róna ezernyi posványja, tömpölye, amiknek szegélyéből feketén meredtek elő a sás kardlevelei, mintha vértócsákból emelkednének ki fegyveres hadseregek. Maga a csendesen hömpölygő Tisza is bíborfényben lángol; csak a hosszú sorban alázó halottak feketéllnek rajta.

Ez a szomorú hírnöksereg tudatja a fejedelemmel, hogy az

út szabad: Magyarország kapuja ki van nyitva előtte. Egyetlenegy rongyos ezrednek a csodavitésége tárta azt ki előtte.

Hát a rongyos gárda hol van?

Az már szemközt jön a hídon a fejedelem elé. De megnézheti azt még a hajadon leány is. Bársonyba, karassiaposztóba, szattyánba van az öltöztetve, mind tetőtől talpig, farkasbőr kacagány csügg le a válláról, fényes acélszablya csillog az öklében. — Ocskay László beváltotta szavát; a labancok poggyászszekerei tudnák megmondani, hogyan történt meg ez a csoda!

— Itt a rongyos gárda, *felséges* fejedelem uram! — szól a *hadnagy*.

— Nagyon jól van, vitéz *ezredes kapitány* uram.

III. „NYALKA KURUC”

Három hosszú esztendő tölt le azóta, hogy a lévai híres lakodalom még híresebb zomotorrá változott át. — Nagyot nőtt azóta a demutkavirág azoknak a sírján, akik el vannak temetve.

Ilonka kisasszony tizenkilenc esztendő s már. Amilyen szép volt rózsabimbónak, olyan szép nyíló rózsza lett belőle. Nincs nálánál szebb leánya hetedhét vármegyének. Elcgen is tapossák a földet körülötte, szép deli levetnék; — csakhogy nagyon rossz időben. A nagyasszony kifizeti őket sorba aprópénzzel. — Igazán aprópénzzel. — Ha kérőbe jön a legény, azt mondja neki: „Adok biz én leányt, uramöcsém: hogyan adnám, arra tartom; — hanem a jegypénzt akarom előbb látni. Száz tallér nem a világ. Hanem az mind a száz ilyen legény, mint ez az egy ni!” — Annak a tallérnak az egyik oldalán II. Rákóczi Ferencnek az arcképe van verve, a másik oldalán az országcímer e körirattal: PRO LIBERTATE. Van olyan tömérdek: csakhogy rézből. A réz „libertas” közkézen forog már; hanem az ezüst libertas ritka, mint a fehér holló. Százával csak az kap abból, aki valami világraszóló nagy hőstettet követett el. — Az ekként kifizetett gavallér aztán vagy megy a száz ezüst libertast megszerezni, vagy keres más eladó leányt, aki ugyanannyi arannyal is beéri, ha nincs is rajta semmi libertas.

Hajh, de van a hírnek dolga Ocskay László nevével. Ha beszegődött hozzája postának, ugyan nem hágy neki nyugtot. — Napról-napra új hőstett feledtet el a régit. Úgy jár

az országban, mint az égi villám; ma itt csap le, holnap amott; a tegnap bevett vár romja még füstölög, s ő már a másikkak falait döngeti. Dandárja, mint az áradat, úgy nő, mentől előbbre tör. Régi híres vitézek, ifjak, vének sietnek zászlói alá, ott vannak nála Ebeczky Ádám, Berthóthy Zsiga, a kemény Csajághy; maga közöttük a fővezér.

Mennyit kell Ilonkának felőle hallani! Senkitől sem annyit, mint az édesanyjától; az nem győzi magasztalni a bosszúálló hőst, aki azóta, hogy Tisza-Becsénél a Tiszába fojtotta a labancot, úgy úzi azt maga előtt, mint egy nyáj birkát. Nincs az előtt erős vár. Csak zsendült a szőlő, mikor Fülekvárt, Losoncvárt bevette, s már azt izente a lévaiaknak, hogy mire az új must kiforr, itt terem előttük, s Lévavár bástyáin issza meg az új borból az áldomást. Ott van ni! Már Bozók várát is megvette, Selmec-Bélabányát behódította, a magyar ezüsből ő vereti most a fejedelem számára a libertast.

Amit a hír nem nagyított, megnövelte, felékesítette azt Tizáné asszonyom. Mint egy mesebeli hősről, úgy beszélt mindennap Ocskay Lászlóról Ilonka előtt.

Most már emlékezett is a familiájára. Egyszer leánykorában még látogatóban is volt az atyjával az Ocskay-kastélyban, akkor még a Lacika csak háromesztendős volt; de már akkor is szerette a kardot, s haragudott érte, ha éltes nők csókolgatták, a fiataloktól azonban szívesen fogadta. — Kisebbik testvére még akkor csak szopós kisbaba volt: a Sándor. Azt már Ilonka is ismerheti, az utóbbi esztendőkhben járt ide a házhoz; csendes, szelíd fiú; akin mindig úgy látszott, mintha mondani akarna valamit, s aztán mikor elment, mindig itt feledett valamit, csakhogy visszatérhessen érte; — hanem azért akkor sem mondta el, ami a nyelve hegyén látszott lenni. Pedig ő már előkeríthetné a száz libertast (ha csak ez a baja), mert maga is ott vitézkedik most a bátyja seregében.

Ez, meg a többi, így folyt a nagyasszony szájából mindennap, folyhatott is; mert a hír szárnyára felkapott hős csak egy napot

sem hagyott betöltetlen; egy nap Szent-Benedeket kapta el, csak úgy fél kézzel, másnap Csábrág erősségét törte be; híre sem volt még új bornak Verebély megyében, mikor Lévához egy napi járásnyira Korpona alatt szétveti a labanc sereget; s a sarkában nyomul előre.

Ott bandukolt el a vert had egy csoportja a Tisza-kastély előtt. A tornácból lehetett őket látni. Ugyancsak ügettek. Nem zakatoltak most a kapun hordó bort követelve, mint szokták. Csak azon voltak, hogy minél előbb a várkapun belül lehessenek. Nem volt velük se tiszt, se ágyú, se poggýászszekér: igazi vert had volt.

— Fizet nekik a Jehova Isten! Azt szeretném, hogyha valamennyinek a nyakát mind ide tennék erre a küszöbre, s itt vágnák le sorba! Hejh, de végignézném!

Ilonka befogta a nagyasszony száját, ne mondjon ilyeneket, hisz úgysem tenné meg.

— Megteszi Ocskay! Nem hágy az maga után eleven labancot.

— Talán ez sem igaz?

Másnap már hajnalban itt voltak a kuruc vezér komisszáriusai, felszólítani a lévai bírót, hogy kétezer lovasnak a számára süttessen kenyeret, ökröket vágasson, abrakot tartson készen, mert az ezredes kapitány legfeljebb déli harangszóra itt lesz a vár alatt.

Itt fog elmenni a Tisza-kastély előtt.

Szállhatna-e be máshová, mint ehhez a házhoz?

Nem az ő számára nevelnek-e itt minden virágot: — a kertben — és másutt?

Nagyobb igazságért még Tormássy László uramtól is jött levélben izenet, amiben csak annyi állt, hogy „decima sexta septembris, datum Levae, a Tisza-kastélyban, collatio végett”

Elég ennyit tudni.

Várni fogják őket gazdag lakomával. Mentől többen lesznek, annál szívesebben látott vendégek lesznek.

Már hajnalban összesereglik a föld népe a Tisza-kastély előtt, ahol a hírhedett hős megérkeztét várják. Csak asszony- és leány-nép. A férfiak óvatosak: azok még otthon maradnak, amíg a vár ellenség kezében van; de az asszony-nép vakmerő; — nem bánják ezek, ha tüzes golyóbisokkal löveti is városukat a komendáns, ők azért eljöttek, s nem maradt otthon kerti virág, azt mind elhozták: térdig járjon benne a hős paripája.

Ilonka is készített egy szép bokrétát, piros és fehér dupla szegfűvekből, átkötve aranyfonállal, vajon elveszi-e?

Ahogy előre megizente, a déli harangszóra ott közeledett a nagy erdő bekanyarodójánál.

Egész tüneményes pompával szokott járni. Elöl a tábori zene; lóháton ülő trombitások fantasztikus keleties öltözetben, csodaformájú hangszerekkel; tarkára festett lovakon; utánuk egy szakasz lovas kuruc, zöld dolmányban vagy égszínkében, piros nadrágon, sárga csizmában, sastoll a kalpagja mellett, farkasbőr kacagány a vállán széles rézcsatokkal, öv, tarsoly és lóding ragyog az aranyozástól. Pompásan járatta az ezredét. — Azután jött egy üteg ágyú, hatlovas fogattal, pofoncsapottkalapos tűzerekkel; forgó structollbokréta, karmazsin színű a kalapjuk mellett, veres öv a derekukon. — Csak azután jött ő maga, kísérve táborkarától.

Egészen más jelenés, mint mikor a fejedelem elé került Tisza-Becsénél. Alatta pompás arab mén, amely úgy jár kevélységében, mintha minden lábával kétszer lépne egy helyett; aranyos csojtárját hányja a fejével. Fehér a mén, de a sörénye s a farka rózsaszínbe játszik. Maga a délceg lovag skarlátpiros dolmányt visel, arany sujtásokkal, zöld szattyán csizmáin arany a sarkantyú, vállán fehérmedve kacagány reng, ugyanaz a kalpagja is, elöl magas, kócsagos forgó tűzve föléje; olyan délcegen ül azon a hánykódó paripán, mintha egymáshoz volnának növe. Hát még ez az arc, ez a tekintet! Csupa sugárzat az egész; fény, melynek kútforrása titok. A férfibuszkeség, a klasszikus szépséggel harmóniában. Csábító szemöldök, kacsintó tűz-

szemek, mosolygó száj, nyájaskodó bajusz, kötekedő áll, kihívó orr, büszkélkedő barnapiros orcák, s hozzá az a veresbe játszó, aranyfényű gazdag hajzat mely a kalpag alól hullámosan aláomlik, elől vastag tekercekbe fonva. — Kinek ne vezett volna rajta a szeme? — S ha egyszer a szeme, bizony a szíve is. Mögötte egy egész diadalsátor zászlókból; nemzeti zászlókból, meg azokból, amiket ellenségtől elfoglalt.

A nép az út két oldalán futott mellette, hangoztatva a vivátot, nevével kapcsolva.

Tiszáné nagyasszony Ilonkával együtt ott várták őt a kastély kapuja előtt. Kilenc szolgálattelvő fraj állt csoportban a hátuk mögött, kantákkal és poharakkal, az első üdvözlésével végett. Azok odahátul ihogtak-vihogtak, hogy az milyen furcsa, hogy ennek a kuruchadnak mind elől van befonva a haja, s úgy csügg le a vállára kétfelől. Ez még akkor szokatlan viselet volt.

A nagyasszony oktatta feddi meg őket.

— Ne vihogjatok ti azon. Lássátok, ezt azért találta ki a vezér, hogy a mostani felkeveredett világban alig ismeri ki az ember, hogy ki a kuruc, ki a labanc, holott magyar mind a kettő. Sőt megesik, hogy aki tegnap labanc volt, holnap már csapatostól beáll kurucnak. Hogy tehát a hadakozás alatt, mikor kardra kerül a sor, megtudhassa minden ember, ki az ellenség, ki a jó barát, mivelhogy már a viseletük is héjaz egymáshoz, hát azért van a kurucnak a haja elől kétoldalt befonva, a labancé pedig hátul lóg egy varkocsban. És ez bizony sokkal szebb viselet, mint aminőt boldogult édes uram idejében viseltek a magyar uraságok, Erdélyből kapták fel (miért nem hagyták ottan?), hogy a fejüket egészen kopaszra borotváltatták, s csak elől hagytak meg rajta egy üstököt, ami a homlokukra csüggött le, mint a macska farka. — De nem is engedem meg soha a lelkem uramnak, hogy azt a divatot kövesse, az ő feje nem volt leborotválva soha.

— No, ne daráljatok annyit. — Nézzétek, ott jön a mi drágánk! A mi szemünk fénye!

Még most csak az asszony nép lelkesedése fogadta az érkezőket. A városok polgári lakossága általánosságban nem szerette a háborús időket. A kuruc név pedig éppen nem volt jó hangzású. Ennek a hallatára mindjárt sarcolás, rablás, gyűjtogatás jutott mindenkinek az eszébe. A hajdani kurucokra gondoltak (a „cruх” viselőire, innét a név), s akik ahová leültek, ott megragadtak, s amit a kezük elért, az odaragadt. — Hanem aztán ahol egyszer a „nyalka kuruc” megjelent, ott a szívek is meghódoltak előtte. Ezeket előkelő urak vezették, s gondot viseltek rájuk; ezek kényesek voltak.

Maguk azok a nóták is, amiket a trombitásaik fújnak, valami olyan megható, mélabús dallamúak, amik az eddigi lepcsés palócdaloktól egészen elütnek, s olyan szépen fújják azon a tárogatón.

Ilonka, mint egy álmodó, nézte végig az előtte elvonuló hosszú sormenetet. Az égő napsugárban úgy tetszett, mintha a paripák lábai által felvert por csupa tűzláng volna, ami feljebb szállva, arany köddé változik át, s ez arany ködből bontakozik elő az a látvány, amit álmai annyiszor eléje hoztak: a délceg dalia, akit csupa fény vesz körül; de ami fényből ő nem lát mást, mint azt a hódítóan mosolygó arcot, mely nyájasan, ismerősen üdvözöl mindenkit.

A régi mese: a hazatérő édes bátyáról, aki mégsem bátya, és mégis több annál.

Valami édes kín állta el szívét: azt hitte, hogy rögtön sírnia kell.

Mikor a vezér kíséretével a Tisza-kastély kapujához ért, ahol az összesereglett parasztleányok egész virágosóval fogadták; ő maga csak hirtelen kivált a kísérete közül, s odalovagolt az úrihölgyek elé. Nagy volt a sokaság, amin keresztül kellett volna törtetnie; ő tehát, nehogy elgázoltasson valakit a gyöngénép közül, leszállt a lováról, rázbízva az asszonyokra, hogy fogják addig a kantárját a ménnek, s csak a nyakát simogassák, olyan szelíd az, mint a bárány. Azzal odajárult a hölgyek elé.

A nagyasszony úgy érezte, mintha valami összeszorítaná a torkát, vagy mintha egy nehéz felhő feküdnék a mellén: egy szónak nem volt asszonya ebben a pillanatban. Ilonka pedig úgy volt, mint álmában szokott lenni az ember, beszél, beszél, de a szája csukva, nem hallja azt senki; — úgy, hogy az egész fényes üdvözllet mind kárba vész vala, ha a hős más fordulatot nem ad az egésznek azzal, hogy mélyen meghajolva, megcsókolja az özvegyasszonyság kezét.

(Bizonyára Ocskay Lászlónak nagyon jó oka volt arra, hogy Tizáné nagyasszonynak kezet csókoljon, mikor legelőször találkozik vele az életben.)

Aminek aztán az lett a következése, hogy a nagyasszony elérzékenyülten szorítá keblére az üdvözlő lovagot, s nem tartotta vissza sűrű könnyhullatását, aminél ékesen szólóbb beszéd nem volt soha, nem is lesz soha ezen a világon.

Amint aztán azt a nagy felhőt, ami a keblét nyomta, le hagyta szakadni, felderült a kedve, s vele együtt a beszélőkedve is egészen hazatért.

— Hozta Isten kegyelmeteket, édes uramöcsém, ebben a mi határunkban! Térjenek be szegény házamhoz pihenőre, s maradjanak itten, amíg kedvük tartja. Tekintse kegyelmed a házamat olybá, mintha az édesanyja házába lépne be. Nyitva minden pincém, éléskamrám, csúreim, s gabnásvermeim a kegyelmed kísérői és seregei számára. Meg van áldva, amit elvesznek belőle.

A deli lovag a fülével odahallgatott, amit a nagyasszony beszélt, de a szemei azon a bokrétán jártak, ami Ilonka kezében volt; ami aztán félig kérve, félig kínálva, az ő kezébe vándorolt, nagy arcpirulása mellett a szemérmes hajadonnak.

— Köszönöm, édes asszonynéném — felelt aztán a lovag Tizánénak —, el is fogadom a szíves meghívást, mind magam, mind barátaim részére. Becsületére fogunk válni a kegyelmed híres konyhájának. Hanem most elébb még, pro appetitorio, ezt a kis kupicányi várat itten, a belétöltött labancokkal együtt,

fel kell hörpintenünk. Mindjárt meglesz az. Semmi étel sem hűl el odáig. S ahányra terítve van, egy sem fog hiányozni az asztaltól, mind „*meghozza őket a púpos kenyér!*”

Ez a hetyke tréfálózás, egy olyan halálos nagy munka előtt, óh be nagyon jól illett a nyalka kurucnak! Ki is gömbölyödött attól minden ábrázat, még Ilonkái is.

A nagyasszony mégis jónak látá megjegyezni, hogy ilyen keménydió-törésnél vigyázzon a testi egészségére, s minden bolond helyre oda ne álljon.

— Hiszen ígézet jár velem — mondá a hős ifjú, s a kezében tartott szegfűcsokrot odatűzé a kalpagjára, épen a kócsag drágaköves forgója mellé. „Nekem amulétom van.” Úgy tette azt fel a fejére.

Éppen fújták a sorakozót a tárogatók a sereg élén.

Erre a hangra a csatamén, mely eddig csendesen hagyta magát a parasztasszonyok által cirógattatni s kínálatni istenfával, boldogasszony-tenyerével, egyszerre elfelejté bárány voltát, s elkezdte nyeríteni, ágaskodni, négy menyecske se bírta lefogni, olyan nagyon kapkodta a fejét, a lovagnak oda kellett hát sietni: egy-kettő, már a nyeregben is volt, rövidre fogva a kantárszárat, onnan üdvözlé még egyszer levett kalpagjával a hölgyeket; a paripa aztán egyre két lábon ágaskodott előre, úgy ment ki a nép közül, mintha őneki volna a legnagyobb haragja Léva vára ellen. A lovag aztán eltűnt, ahogy jött az aranyos porfellekben; utána a sok veres zászló a „pro libertate” arany felirattal; a nyomába vágató kíséret közül csak egy maradt hátra, a jó Tormássy László bácsi: az még odafincoltatta a lovát az úri asszonyokhoz, egy jónapkívánásra.

— Fogadj Isten, bátyámuram — mondá Tiszáné az üdvözletre. — De csak nem fognak talán most mindjárt igazán megütközni?

— Meg bizony mink: csak legyen kivel.

— De talán maguk a vezérek csak nem mennek olyan közel, ahol a golyóbis elérhetné őket?

— De biz úgy igyekeznek ők a kemencéhez, hogy az első süetből ők kapjanak.

— Kár volna bizony pedig azért a fiatal életért!

A nagyasszonynak eszébe jutott szegény Gábor fia, azért törülgette a szemeit.

— Dejszen nem kell ökelmét félteni. *Nem fogja annak a testét se kard, se golyó*; éppen mint a Vak Bottyánét.

— Az ám, azt mondta, hogy amulétja van. Bizonyosan pópista. László bácsi elnevette magát.

— Hamarabb hiszem, hogy arra a szegfűbokrétára példálózott, amit a kalpagja mellé tűzött: az az amulét.

Erre a szóra Ilonka elszaladt, és nem is jött elő többet.

— No, hát kegyelmed nem jó be hozzánk egy pohár borra? — mondá a nagyasszony öreg rokonának.

— Főbe is lövetne azonnal Ocskay, ha megtudná, hogy a kupához nyúltam, amíg ez a vár be nincs véve. Isten áldja kegyelmeteket, asszonyhúgom.

— No, én csak nem nézem ezt a szörnyű dolgot testi szememmel — mondá a nagyasszony, búcsút véve a továvágató rokontól, s miután a szakácsoknak kiadá a rendeletet, bevonult belső palotájába, s ott elővéve a Szikszayt, kikeresé belőle a „csatában levő kedvesekért” való imádságot, s annak neki-feküvék nagy ájtatossággal.

Ilonka pedig felment a toronyba, s onnan nézett az álomkép után.

Igazán álmokképnek lehetett azt neveznie; mert elevenen sohasem látott még ilyet. Várostromot egész közelségről.

Léva vára egy kis dombtetőn fekszik (mai napság már igazán *fekszik*: akkor még *állt*), alig távolabb egy ágyúlovénél a Tisza-kastélytól. Akkor is a régimódi, becsületes ágyúkat kell hozzáérteni, amiknek a golyóbisai nem voltak olyan kegyetlenek, mint a mostaniak, akik ahová leesnek, ott mér-gükben rögtön szétpukkannak, hanem vidám, jókedvű golyóbisok voltak, amik tovább ugráltak, táncoltak a földön, s kike-

rülték az útkban álló embert; annálfogva ekkora közelségből minden aggodalom nélkül lehetett a kastély tornyából nézegetni, hogyan közelednek a veres zászlós csapatok, a piros csákós süvegekkel a vár sáncaihoz; még a hídfőt is ki lehetett venni a kapubejárattal, sőt a perspektívával akár a lórések mögött leskelődő labancok fejeit is megszámlálhatta az ember. Azt a vezéri alakot pedig a fehérmedve kacagányáról, skarlát dolmányáról, fehér paripájáról el sem veszthette az ember a szemei elől.

„Én Istenem! — fohászzkodék magában Ilonka —, ha az én szegény Gábor bátyámra egyetlenegy pisztolyt sütöttek el, s az is halálra találta; hát még ezt mi éri, ha azokkal a nagy ágyúkkal célba veszik, ha az a sok száz puska mind ellene fordul? Ki védelmezi meg?”

Aztán elővette a nagy lélekmardosás. Visszaemlékezett rá, hogy azon a napon, amelyen a bátyját megölték, ő lakodalomba volt híva anyjostul, ott mulattak reggelig; mind a ketten elmulasztották azon az éjszakán, szokás szerint, imádkozni távollevő kedvesükért. Azon az egy napon nem vette azt körül sem az anya, sem a testvér imája, mint valami bűbáj, azért esett meg rajta a nagy veszedelem.

Amit akkor elmulasztottak, helyrepótolták most mind a ketten.

Egyszer csak megdördültek a várfalokról az ágyúk, olyan nagyot szólva, hogy a kastély ablakai mind megzörrentek bele. S azután egyszerre ropogni kezdett a puskatűz a bástyákról, mint a kerepelő, olyan sűrűn. De a szemmel kísért alak meg sem ingott a lován: a kalpagjával köszönté vissza a várbelieket, s aztán maga előrevágtatott egy dombra, maga után vonszolatva az ágyúkat, amikkel nemsokára ő lövette vissza a vár egyik tornyát. Ilonka jól láthatta, hogy porlanak előtte, mögötte a lecsapó, ellenséges ágyútekék. Jaj, ha jobban találnak célozni! Bárcsak az Isten lányitaná meg a várbeliek szívét, hogy adnák meg magukat!

A tizedik lövésre — meg lett hallgatva a félelmes szívek imádsága. Az ellenség csak kitűzte a fehér zászlót a lövetett torony ablakába, mire rögtön megszűnt az ágyúzás, s a kuruc táborból idáig hangzott fel a nagy vivátkiáltás; a vezéri kar vágatva indult meg, élén az ezredskapitánnyal, a várkapu felé. — De hátha ez csak gonosz kelepce? Hátha csak oda akarják őket csalogatni, s akkor fürtgolyókkal, szeges zsákokkal lőnek egyszerre közéjük?

Ez volt a nagy szívdobogás! Ami onnantól kezdődött, ahol a vezér hős bevágtat a hídon át a nyitott várkapun, egész odáig, ahol ismét megjelen a bátyatetőn, lóháton, kezében a diadalmas zászlót lobogtatva! A vár be van véve. Az a kis kupica, amit ebéd előtt még pro appetitorio ki kellett üríteni.

Maradhat-e szív egy ilyen álomlátás után kigyulladatlan?

Ahányszor meglebegtette a diadalmas hős azt a veres zászlót a vár fokán, annyiszor lebegtette felé fehér kendőjét a leány onnan a kastély toronyablakából: csak akkor vette észre magát, hogy minő veszedelmes dolgot cselekszik, mikor a kastély maga is megzendült a nagy „victoria”-kiáltástól; akkor vette észre, hogy nem maga van a háznál. Természetes, hogy az egész házinép mind az ostromot nézte: ki az ablakból, ki a háztetőről. Jó szerencse, ha minden étel kozmát nem kap ma; a konyhában egyedül maradt Furóné asszonyom. De még azt is elviszi magával Ilonka, le a kertbe, virágokat szedni, koszorút kötni, amivel azt a karszéket fogják feldíszíteni, amin a mai nap hőse az asztalnál ülend. S ahhoz jól ki kell válogatni a virágokat; mert a virágoknak jelentősége van; más az, amit az ember a szívesen látott vendég számára szed; más meg, amit az olyan-
nak ad, akit jobb szeret, ha nem lát. Furóné asszonyom ennek nagy tudósa, minden virágnak tudja az értelmét: ez biztat, ez emlékeztet, ez reménységet ad, ez nefelejts, emez meg égő szerelem. Az utóbbiakat kimustrálta Ilonka a koszorúból. Ejh, nem illik az! „Engemszagolj”, „nenyúljhozzám”, „élek-é-

halok-é” inkább beválnak. Mire a nagy karszék meg lesz koszorúzva, már akkorra vissza is térnek a várívók nagy diadalmas zenével. Mikor Ilonka ismét kinéz az ablakon, azt látja, hogy a vár és kastély közötti mezőn már fel is vannak állítva a sátorok, egész utcaszámra, s a kítűzött zászlók mutatják, melyik ezred tanyáz itt meg amott.

A nagyasszonynak, ha száz keze volna is, mind tele volna most dologgal; alig ér rá, hogy az izzadságot letörülje az arcáról, mikor már a várt vendégek érkeznek.

Ilonkának azonban egy dologtól dobogott különösen a szíve. Megtörtént hát, hogy bevették Léva várát. Elfoglalta az az ember, akinek azért adatott a kezébe a pallos, hogy bosszút álljon azokért, akiket megölettek. Vajon megteszi-e, amit annyszor hallott az anyjától: „Bárcsak idehoznák valamennyit, s itt az én házam küszöbén vágnák le a fejeiket, s raknák egy garmadába!” A gyermekek el szoktak hinni mindent szórul szóra, amit az anyjuktól hallanak. Azt pedig mindenkitől hallotta Ilonka, hogy ez a kegyetlen ember a legelső csatájában egy egész ezredét a labancoknak leölette az utolsó emberig. Megteheti most, hogy teljesíti, amit az anyja annyszor emlegetett; hiszen mind a kezébe estek: s talán éppen azok, akik szegény Kovách Istvánt (Isten nyugasztalja!), úgy összevagdalták lakodalma napján. Nagyon szerette volna, ha azt nem tenné meg.

— De ugyan gyere már! Hol mélázol annyit? Hiszen nem lőnek már! — zsörtölődött a nagyasszony, leányát keresve; aztán lementek együtt a tornácba: oda várták az érkező urakat; akik számra valami harmincan, amint az udvarra beértek, mind leszálltak a lovaikról; s amíg csatlósaik a lovaikat elvezették, ők maguk a zsákmányul ejtett ellenséges zászlókat a tornác mellvédjéhez tűzőgették fel.

Ocskay az udvar közepén parancsokat osztott; addig nem is üdvözlé a hölgyeket. A lévai bíró állt előtte, levett kálappal.

— Kegyelmed, bíró uram, rögtön két tulkot vágasson, háromszáz kenyeret küldjön fel a várba az ottmaradtaknak. Fizeti az árát a számadótisztem.

— Nem kívánunk érte semmit.

— Mi pedig nem élünk ingyennel. Nem vagyunk zsebrákhad. Fizetünk *pengővel*, nem is *kongóval*. Semmi szó! Egy óra múlva halljam, hogy ebédre dobolnak!

A nagyasszony szükségesnek látta beleszólni a dologba.

— De már édes vitézlő öcsémuram, addig, amíglen itt vannak, én hadd lássam el a csapatját minden szükségessel. Amit a hazámtól bírok, hadd adjam a hazámnak vissza, s nekem csak nem fizet azért se pengővel, se kongóval.

— Köszönöm szívesen, édes asszony néném, el is fogadom örömmel, amit az én híveimnek felajánlott, hanem elébb a foglyok ellátásáról kell gondoskodnom.

— Micsoda? A labancokéról! Átkozott rablók! Nem várhatnak a maguk sorára? Ők az elsők? Köszönjék meg, hogy mind le nem vágták őket!

— Amíg ellentáll a labanc, addig vágjuk, mint a paréjt — szólott Ocskay László szelíd mosolygással —, de amint megadja magát, akkor nem ellenség többé, hanem vendégünk. Nálam legelső az étkezésnél a fogolynép, azután jön a magam hada: utoljára ül le az asztalhoz a tisztikar, ott is magam vagyok az utolsó, akihez a tál kerül.

Hallotta ezt Ilonka, s ha eddig csak bámulta Ocskayt, azért az egy szóért, óh de megszerette!

Mikor aztán a fogolynépről gondoskodva lett, akkor Ocskay is felment a tornácba, s ott sorban bemutatgatta a kíséretéhez tartozó hősöket. „Ez itt Ebeczky Ádám, ez Berthóty, ez Balogh István, ez Somogyi Ferenc, ez Andrássy Mihály (mind nagy nevek később), Tormássy Lászlót ismeri kegyelmed.”

Legjobban megcsodálta a vendég urak között a nagyasszony Andrássy Mihályt. Furcsa is volt az: egy magyar dalia, fehérbarát csuhában, csakhogy a corda helyett széles öv van kötve

a derekára, s arról nem az olvasó, hanem a rezes kard csügg alá.

— Hát ez mért van barátruhában? — kérdi a nagyasszony.

— Azért, mert ő barát. Úgy szökött meg a klostromból, hogy közöttünk hadakozzék. Ő vezeti a „tatar csapatomat”. Azok azt hiszik, hogy dervis, tűzbe-vízbe mennek utána.

— Csodálatos időket élünk — mondá a nagyasszony, s beinvitálá a vitéz urakat a külső palotába, ahol az ebédet megelőző kolláció volt fölterítve. Az asztal közepén egy nagy ezüstmedence, tele finom, otthon főtt meggyvízzel, amiből merítőkannállal töltögetik ki apró kupicákba az étvágyingerlő italt.

— Én azonban mindenekelőtt egy pohár vizet kérek — szólott Ocskay László. Maga sietett azt neki elhozni Ilonka; gyönyörű velencei kristályban a legfrissebb forrásvizet. Mosolygott is azon erősen Ocskay, mert nem öneki magának kellett az a friss víz; — hanem annak a szegfűbokrétának, ami a kalpagja mellett megjárta az ütközetet és a várvívást. „El is hervadtak szegények.” Azt a bokrétát tette bele a pohárba. Az jutott eszébe a nagy diadalom közben. Amiért aztán a leányka orcája még jobban lángba borult.

— Látod, hogy megbecsülik a te bokrétádat — segített neki a nagyasszony szemérmes zavarát növelni. El is tűnt onnan nagyhamar, s az egész lakoma alatt csak nagy imádságra lehetett a terembe becsalogatni.

Mert a hajdani magyar úri házaknál a hajadon leány nem foglalt helyet az asztalnál. Legföljebb a vendégség vége felé ült oda vagy az anyja, vagy ifjú bátyja, vagy egy éltes rokon háta mögé, s ott is csak a körme közül nyalánkoskodott, addig pedig ügyelt a konyhára és a tányérváltásra meg a felszolgáló cseledekre, hogy semmiben hiba, fogyatkozás ne legyen.

Az asztalhoz való leülésnél aztán egy kis vita támadt, hogy ki foglalja el az első helyet, azt a karszéket, amit Ilonka megszorúzott.

— Ez a vendég helye. Nálam a vendég az első az asztalnál.

— Én pedig a háziasszonyt tartom az elsőnek. Nekem azt mondták, hogy én e házat tekintsem úgy, mintha itthon volnék. A háziúr pedig mindig az asztal végén szokott ülni, nem az első helyen, hanem az utolsón.

— De ez a szék annak a számára van megkoszorúzva, aki a korponai ütközetet megnyerte; ebbe én csak nem ülök bele.

— Akkor meg éppen asszonynémet illeti meg ez a szék, mert a korponai ütközetet bizony kegyelmed nyerte meg. Egész nap nem evett, nem ivott a hadam: ki voltunk fáradva. „Hej, ha most egy ital bort küldene ide a tündér!” — sóhajtottunk egymás után. S erre, mintha a „terülj meg abrosz!” volna a kezünkben, egyszerre csak megérkeznek asszonynémet társzekerai az eleséggel meg a gönci hordókkal, amiket élénk küldött; s megfordult az egész ütközet sorsa: nagyot ivott a hajdúság, s danolva vette be a sáncot. Bizony kegyelmed nyerte azt meg, hát csak foglalja el a győztes helyét.

A nagyasszonynak akarva nem akarva el kellett foglalnia a prezídiumot, míg Ocskay az asztal ellenkező végén telepedett le, amiből ránézve az az előny támadt, hogy az ablakvilágossággal szemben maradt, s az arcának minden kifejezését meg lehetett figyelni.

Volt aki nagyon ügyelt ezekre a vonásokra. Ilonka, ahányszor az anyja háta mögé lopózhatott egyet-mást kérdezősködés ürügye alatt, lopva mindig az ő arcát vizsgálta. — A természet oltotta a leányszívekbe ezt az ösztönt, hogy kíváncsiak legyenek azt a férfit, aki őket érdekli, olyankor megfigyelni, amikor az iszik. A bor olyan, mint a mikroszkópium: százszoros mértékben mutogatja fel azokat az indulatokat, amik a férfi-jellem fundamentumát képezik, a jót éppen úgy, mint a rosszat. Sokszor megesett már, hogy olyankor szeretett meg egy nő egy férfit, amikor ittasnak látta.

Ocskayra az első poharak még alig hatottak. Nagy győző volt — még a kancsók között is. Később valami melázó bús-

komorságot keltett fel nála a bor, amin csak néha cikázott át egy-egy tréfás ötlet villámszikrája.

Közepe táján járt még az ebéd, amidőn megérkezék a fejedelem stafétája a tokaji táborból mindenféle levelekkel.

Ocskay László az íródeákjának, Tallósy Benjaminsnak nyújtá át azokat elolvasás végett. Azok részben eredetiek, részben másolatai voltak a harctér különböző pontjairól a főhadiszállásra beküldött tudósításoknak, amik a fejedelem által az egyes alvezérekkel maguk miheztartása végett közöltettek.

A nagyasszony el akarta hagyni az asztalt, azt mondván, hogy ezek már tábori titkok, amiket nem szabad idegen fülelnek meghallani; de Ocskay megmarasztá, hogy csak vegyen részt bennük; akik hűségesek az ügyhöz, azok előtt nincsen titok.

Voltak azok között örvendetes és kevésbé kívánatos tudósítások — vegyest; Benjamin diáknak volt annyi emberségtudása, hogy a rossz híreket olyan alant hangon olvasá, hogy a szomszédjai se hallják, ellenben a diadalhíreket annál magasabb sztentorral bocsátá közre, amiknek a végén aztán volt nagy vivátozás és pohárösszeccsördülés.

„*Borbély Balázs* megvette ostrommal Szolnok várát!”
(Ah! A rongyos gárda egyik vezetője!)

„*Dedk Ferenc* Halasnál szétverte a félelmetes Kyba rác ezredes táborát, magát a vezért is megölte.”

Iszonyú örömjaj! Ez a Kyba volt a réme, pusztítója a magyar alföldnek. Sok nagy város keserű füstje szállt ellenc panaszra az égbe. Végre megkapta gonosztetteinek zsoldját!

„A hatalmas labancpárti *Sennyey István* áttért a fejedelemhez, nagy tapasztalásával segíti az ügyet; maga vezeti Szatmár ostromát.”

Ez is kapott egy hatalmas vivátot.

De legnagyobb riadalt költött az a levél, amiben tudatják, hogy a hatalmas szatmári főispán, a császári generális, *Károlyi*

Sándor, sógorával *Andrássy Györggyel* együtt, haraggal jött vissza Bécsből, otthagya a labanc tábornokot, s *Bercsényi*hez csatlakozott: együtt vívják Tokaj várát. A fejedelem is megérkezett, *Károlyi*, *Andrássy* hűségét esküdtek, tábornokokká lettek alatta.

A nagyasszony mindenik jó hírnél jobb meg jobb borait hordatta fel a pincéből; utoljára már azokra a pókhaló belepte átalagokra került a sor, amik a múlt században járt üstökös csillag tüzet szított magukba. A nagyasszony nem ivott azokból, mégis ittasabb volt valamennyi vendégénél, attól a sok diadalhírtől.

Most jön egy levél a fejedelem saját keze írásával. Ennek a pecsétje felnyitására már kegyelettel kell nyúlni: a nagyasszony az övéről ezüstláncon lecsüggő ollóját nyújtja e szolgálatra, s *Ilonka* kisasszonyt is odahívják, hogy hadd lássa meg ő is, milyen írása van a fejedelemnek. Nagy kíváncsian támaszkodik az anyja vállára.

— Hanem ehhez elébb ezt a régi átalagot nyissuk fel!

Amíg a levél fel lett nyitva, az átalag is ki lett dugaszolva, s a poharak teletöltve. — Szokásuk az uraknak, hogy az eléjük töltött bort előbb szürcsölve megkóstolják. — Valamennyien úgy találták, hogy az a bor keserű. A régiségtől az.

No, hanem a levél, az még keserűbb volt. Abban a fejedelem kegyetlenül megmosdatja az egész felvidéken táborozó alvezéreknek a fejeit: csak confusiót csinálnak, fejtenül dolgoznak előre-hátra, zsarolásaikkal, diszciplína nem tartásával elriasztják a föld népét, ki hagyják az ellenséget a kezeik közül osonni, mikor már fogva volna; egymás között veszekednek, a parancsszót nem fogadják . . . et cetera, et cetera. — Akármilyen lassú hangon igyekezett is *Benjamin* diák azt a pirongatóriumot lemorzsolni, meg kellett azt hallani mindenkinek, mert olyan csendesség támadt, hogy a zsebórák ketyegését is ki lehetett venni. — No, ezért ugyan érdemes volt még *Ilonka* kisasszonyt is becitálni, hogy hallgassa meg.

Ilonka az egész levélolvasás alatt *Ocskay*nak az arcvonásait

nézte. Még sem rándultak azok. Még csak a szemöldöke sem húzódott össze: csak a szemei égtek tűzben-lángban.

Ámde most egyszerre magasra emelé a hangját Benjamin diák, s olvasá a következőt:

„Egyedül Ocskai László volt az, aki megnyerte a becsületet.”

Ennél a szónál azt látta Ilonka, hogy a hős szemeiből egyszerre két nehéz könnycsepp gördül végig az orcáján.

Ah, mi a sivatagban epedőnek a szomja a forrás után! Mi a kínzott rabszolganak a szomja a vér után! Mind nem olyan pokolégés az, mint aki ezt a szót szomjazza: „becsület!”

Egyedül ő tartotta meg a becsületet!

Ha a Duna-Tisza közét neki adta volna donációba, nem tette volna olyan boldoggá a fejedelem, mint ezzel az egy szóval.

Ocskay felemelte a poharát, de nem tudott szólni. Azért elértették azt mind a társai, s felugrálva helyeikről, háromszor kiáltának harsányul vivátot a fejedelemre. S kihajták utána a poharaikat a körömpróbáig. Dehogyan volt az a bor keserű!

Ilonka a szentek glóriáját látta Ocskay feje körül derengeni.

Jaj, de szép a férfiarc olyankor, amikor ez a dicsfény ragyogja körül: „becsület”.

IV. A MEGBABONÁZOTT MALACFEJ

Talán nagyon is érzékenyen végződött volna ez a mai lakoma, ha valami közbe nem jön, ami a kedélyeket megint derültebb hangulatba hozza. Az ordinánc jött jelenteni a vezérnek, hogy idekinn van, és bebocsáttatást kér a Léva-vár volt labanc parancsnoka, ki is Sós Márton kapitány uram salvus conductusával jött ideig.

Ocskay átvette a salvus conductust, s átfutott rajta.

— Ecce a labanc kapitány át akar térni hozzánk egész csapatjával.

— Miféle nemzet? — kérdezé Tormássy László.

— Cseh biz az, Isten bűnül ne vegye neki. Szorítsunk neki helyet az asztalnál, urak. Ez, tudom, hogy még nem ebédelt. Vezesd ide!

A labanc kapitány belépett az étterembe, s nagy karimás, tollas kalapjával, gavallér módjára üdvözlé a házi úrnőket, azután meg katonásan az urakat. Az akkori dragonyosok egyenruhája volt rajta; széles felhajtott ujjú wammsz veres melltakaróval, bő plundra, szétálló tölcseres csizmaszár, felkötött sarkantyúval; az arca egészen olasz jellegű volt, mintha soha Csehországot se látta volna, éles arcéllel, egyenes orral, kerek szemöldökkel; szemei oly sűrű ráncok közé szorítva, mintha mindig nevetésre állnának; amiknek aztán a szája is szekundál, a két szeglete örökösen felfelé húzódva, s ezáltal valami kényszeredett nyájasságot fejezve ki, bajusza hegyesen

fölfelé, kecskeszakállá merészen előre szoktatva. Kiegészíti az alakot a hosszú csigákba fodorított allonge-paróka, ami akkori idők szerint a civilizáció divatja vala.

Egészen idegen akcentussal ugyan, de magyarul beszélt a kapitány. Régóta itt feketett már az országban, megtanulhatta a nyelvet.

— Alázatos szolgáljuk az uraknak. (Ez is elárulja, hogy idegen; még akkoriban nálunk így nem köszöntöttek: „szolga! alázatos!”)

— Hozott Isten, bajtárs — fogadá Ocskay. — Azt hallom, hívünk akarsz lenni. Ha így van, ülj közénk, s végy részt a lakománkban.

— Hát bizony, nem is vagyok bolond — szól nevetve a kapitány —, hogy ott maradjak paprikában főtt bivalyhúst enni, mikor itt pompás lakomában részesülhetek . . .

(Ez jól indokolja a zászlócserelést: egy jó lakoma kedvéért!)

— A nevem *Scharada Nepomuk*.

— Micsoda? — kiálta fel, billikomát lecsapva az asztalra Tormássy László. — De ilyen névvel ugyan énmellém le nem ülsz! — S újra visszahúzta székét a helyére. Előbb keresztelkedj ki magyarnak!

— Úgy van, úgy van! — kiabálának egyszerre többen. — Ki kell előbb keresztelkednie. A nevetés mutatta, hogy ez félig tréfa.

A kapitány fideliter visszhangozá a nevetést.

— Hát én azt sem bánom. Legyen a nevem ezentúl „*Sárady*”. Ez csak jó magyar hangzású név. Azt sem bánom, ha megkeresztelnek, csak igazhitű kereszttyén római katolikus pap legyen hozzá meg jó keresztanya, aztán a paszitában magam is részt vehessek.

— Meglesz mind, atyafi — mondá Tormássy. — Itt a pap (Andrássy Mihályra mutatott), a keresztapa lesz Ocskay; a keresztanya meg, minthogy pápistára van szükség, itt lesz Furóné asszonyom. Azonnal behívjuk. Aztán jön a paszita.

A kapitány ráállt a tréfára. A nagyasszonynak is bele kellett egyezni. Furóné asszonyommal komolyan elhittették, hogy mikor egy labanc kuruccá akar áttérni, hát annak elébb, mint a töröknek, ki kell keresztelkednie, s ezt nézve, elvállalta a keresztanyaságot. Egy kis asztalt hoztak elő hevenyében, leterítve hímzett szőnyeggel, arra kitétték a nagy ezüstmedencét, az ezüst korsóval; Andrásy Mihálynak felnyomták a fejére a négyszegletű papsüveget, Furóné asszonyom is feltette a táritoppos fejkötőjét, amiben olyan volt, amint a kalendáriumban a napot ábrázolják; — hogy hát mármost ők majd megkeresztelik az áttérő labancot. Addig pedig felhozták az asztalra a jó töltött káposztát, hogy a kedvét még inkább felfokozzák.

Ment ez a multság rendén, egész odáig, amíg a barát a maga breviariumából olvasva a keresztelés formulárját, odáig nem jutott, hogy a keresztszülőktől azt kérdezze:

„Contradicisne diablo, et omnibus eius insidiis?” (Ellentmondasz-e az ördögnek és minden ő incselkedéseinek?)

De mielőtt a keresztszülők erre megfelelhetek volna, egy vékony, kísértetes hang megszólalt onnan felülről, mintha csak a függő lámpásból sipákkolt volna: „Non contradicas!” (ne mondj ellent.)

Mindenki bámulva tekintte föl a függő lámpásra. Legfurcsább ijedelem látszott a baptisandusnak az ábrázatján, annak a szája is tátva maradt, úgy elbámult. Egy perc múlva egy másik hang, olyan, mintha valaki az orrán keresztül nyefegne, elkezde magából a keresztelőkanocsból kifelé gágogni:

„Non contradicito!”

Újabb, még nagyobb elhüledezés!

Utoljára egy mély basszus hang a keresztelőasztalka alatt zúgott fel rémletesen:

„Nemo mihi contradicat!” (Senki nekem ellent ne mondjon.)

De már ezt meg kell fogni!

Egyszerre mind a hárman: a barát is, a keresztanya is meg a

kapitány is az asztal alá dugták a fejeiket, hogy megfognák az ördögöt, s íme, midőn újra előkerülének az asztalfüggöny alul, a barát fején volt Furóné asszonyom táritoppas főkötője, a négyszegletű papsüveg volt a kapitány tarkóján, s Furóné asszonynak a fején lobogott a kapitány allonge-parókája. Az ördög elcserélte a fejeiket mind a háromnak!

Az egész társaság hangos hahotával vette fel a házat erre a szemfényvesztési tréfára.

— Diabolus te baptiset! — kiálta a barát, hozzávágva a neofitához a breviariumát. — S volt nagy gaudium, amíg kiki a maga fejét visszacserélgette.

Csak Ocskay nem nevetett ezen.

— Hagyjátok abba! — szólt parancshangon. — Nem szeretem, ha a vallás dolgaiból tréfát űznek. Tiszteljük egymás ceremóniát; ebben egyeztünk meg. Ezt látjátok a fejedelem medalionjára verve. Add a kezedet, bajtárs. Vitézek közt a kézcsapás egyértékű az esküvel. Nálunk Sárady lesz a neved. Ha győzünk, nemessé teszünk, predikátumot kapsz.

— Hanem aztán majd ne olyan hűséggel szolgálj a mi zászlónk alatt, mint az elhagyott alatt! — veté utána Tormássy.

— Fogadom, hogy *nem olyan* hűséggel fogom szolgálni az új zászlómat, mint a régit . . . — mondá a kapitány, s olyan különösen mosolygott hozzá.

— Akkor hát mellém űlhetsz — mondá Tormássy, s odább rukkoltatta a székét —, hanem mindenekelőtt add át a vár kulcsát; mert oda engemet nevezett ki a vezér jövendő várparancsnoknak.

— Itt hordom magammal — szólt a kapitány, kihúzva zsebéből az aranyozott várkulcsot, s odaszorítá azt két kézzel Tormássy kezébe, s ég felé forgatta a két szemét, amikor azt mondá: „Őrizze kegyelmed nagyobb szerencsével, mint én őriztem.”

— Fogadom Jupiterre, hogy tőlem csak az életemmel együtt veszi ezt el valaki. — De ni! Mi a ménkű?

Hát amint szétnyitotta a markát Tormássy László, a nagyaszonynak a cifra ollója volt a tenyerében, nem más.

— Az én ollóm! — kiáltá a nagyaszony megrettenve. — Hogy kerül a kegyelmed kezébe az én ollóm?

— De hogy kerül a kegyelmed láncára az én várkulcsom? — kérdezé Tormássy. Ami felett megint a nagyaszony förmedt fel csodájában.

— Ugyan engedjük már ebédhez ülni a kapitányt — mondá Ocskay —, mert bizony még hátrafelé fordítja a fejeinket.

A kapitány azonban a töltöttkáposztás tál előtt is megmutatta, hogy tud valamit. A töltelekeket csak úgy tüntette el egymás után, mintha ott sem lettek volna. S utoljára elnyelte magát a kést, meg a villát, amikkel evett. Keresték azt mindenütt nála, de nem volt sehol.

A kapitány oly kedélyesen kacagott e tréfák mellé, mint egy gyermek. Az egész társaság kedélyét kiforgatta a sarkaiból. Azok az eddigelé oly komoly, érzékenységre hajlandó, pátoszteljes szónoklatok, amik a magyar férfitársaságot annyira jellemzik, ennek az egy kókler idegennek a bohóskodásaira egészen elenyésztek; a hősök közül, akik a haza sorsán búsulnak és lelkesülnek, pajkos diáktársaság lett, melynek kedve telik benne, ha egy cimborára talált, aki tréfát hágy magával üzni. — Még a nagyaszony is szeretett a bohó vendég úrral komázni. — Csak Ilonka nem mulatott rajta, s jólesett a lelkének, hogy lát egy másik arcot is, mely az egész hahota alatt alig vonul el egy mosolyra. Ocskaynak se tetszik e tréfa.

— No te, ördögökkel egyidős! — mondá a nagyaszony a kapitánynak. — Ha énnekem elő nem adod az én szép gyöngyház nyelvű késemet, amit elnyeltél, én nem adatok másikat; pedig itt hozzák a sült malacot egészben, majd meglátom, hogy kezded ki?

A kapitány e szóra elkomolyodott, s amínt a szép pirosra süített malacot az egész tráncsértállal együtt eléje tették, összekulcsolta a kezeit, s kétségbeesetten tekintte a nagyaszonnyra.

— Kegyelmes nagyasszonyom! Hát ruivel érdemltem én azt, hogy énnékem egy eleven malacot kell felennem?

— Eleven malacot? Te! Hiszen most húzták le a nyársról.

A sült malac elkezdett erre csendesen rőfögni: „Oi, oi, rőf!”

A nagyasszony összecapta a két kezét: „De már ez nincs Isten hírével.”

A sült malac pedig nemhogy abbahagyta volna, sőt inkább visítani kezdett, mint a malac szokott, ha este az emsége után fut haza a legelőről. Úgy cifrázta, hogy az csupa nevetni való volt.

A kapitány úgy mórlikált, mintha dühösködnék efelett, s egyszer csak a két kezében volt az eltűnt és hiába keresett kés, villa; senki se látta, honnan került elő, s azzal egy pillanat alatt levágta a sült malacnak a fejét.

És ekkor a levágott malacfő a következő szemrehányó szavakra fakadt:

— Óh Muki, Muki! Mért tetted ezt velem?

A kapitány nagyot sóhajtott, és elszomorodva forgatá a szemeit felfelé.

— No lássa, nagyasszonyom. Ebben a malacban az én öcsémnek a lelke lakik, aki a Morvába fulladt, szegény, tavaly.

— Ne mondj ilyet!

— Ráismerek a hangjáról. Szólj, óh szerencsétlen! Miért húzott tégedet nyársra a kegyetlen szakács?

A malacfő felelt:

— Azért, mert megláttam, hogy a mustos pecsenyéhez való tokaji bort megitta.

— Ördögösség! Boszorkányság! — kiálta valaki odahátul. — Az bizonyosan a szakács volt. Az egész cselédség betódult már a nagy komédialátásra onnan kívülről.

— Hát te boldogtalan! — folytató a kapitány. — Mért öntözött téged Furóné asszonyom forró zsírral a tűz mellett?

A malacfő válaszolt:

— Azért, mert megláttam, hogy eldugott a zsebébe egy fél font mazsolaszőlőt.

— Jaj, a pokolra való! Nem igaz! Nem is volt több hat szemnél az egész! — sikoltzott Furóné asszonyom.

De még aztán sorba vette a veszedelmes malacfő az egész úri társaságot, s kinek-kinek olyan titkait vallotta ki, amikről eddigelé még senki sem tudott.

Végre megsokallta az exorcisiót páter Andrássy Mihály, akinek kolostori életéből igen kényes adatokat kezdett a malacfő előhozogatni, s hogy megakassza a boszorkányos orákulumot, ezt a kérdést intézé hozzá:

— No, te malacfő, hát ha olyan tudós vagy, mondd meg, lesz-e valaha olyan halandó, aki Ocskay László uramat diadalútjában feltartóztatja és legyőzi?

A malacfő felelt:

— Lesz!

— Ki lesz az? — Mely ütközetben?

A malacfő felelt:

— Szép asszony lesz. Lakodalomban.

Nagy taps következett rá.

— Mi lesz a neve a menyasszonyának??? — ostromlák egyszerre a malacfőt minden oldalról.

A malacfő goromba lett.

— Eb kérdi!

— Hajadon lesz-e, vagy özvegyasszony? — Ezt tudakolták tőle inkább.

A malacfő rejtélyes lett.

— Hajadon is, meg özvegy is.

— Hogyan? Hát két felesége lesz?

— Csak egy.

Ki értse ezt?

Csak Ilonka halaványult el erre a szóra. Őneki jutott eszébe, hogy ő az, aki leányfővel maradt, és mégis özvegy.

Ocskay véget vetett a tréfának ezzel a szóval: „Hagyjátok abba az allotriákat, urak! Te meg láss hozzá a falatozáshoz, Bruder!”

A kapitány aztán kétfelé hasítá az elbűvölt malacfejet, úgy-hogy az nem beszélhetett ki többé semmit.

— Kedves druzsám! — sűgá oda Tormássy László Ocskay-nak — nem tetszik nekem ez az új szövetséges sehogy! Aki így tud a hasából beszélni és esküdni, aki ilyen szemfényvesztő módra tud elchangéirozni kést, villát, zászlót és hűséget, félek én annak a barátságától.

— Ügyelni fogok rá — mondá Ocskay.

Félbeszakítá e tréfás jelenetet valami saájtszerű tempóra tartott dobverés künn a mezőn, amire legelőször is a nagy-asszony figyelmezteté Ocskayt, hogy mi az.

— Magam is azt hallgatom — szólt Ocskay —, ez azt jelenti, hogy a haditörvényszék ül össze, rögtönítelni valami delikvens felett, aki a tábori regula ellen vétett.

— Jaj, csak ne végződjék halállal.

— Ez bizony mindennapi dolog.

— Tán csak nem lesz valami nagy eset?

— Majd kisül mindjárt a turpisság.

Ki is sült rövid időn. Az ordinánc jött jelenteni, hogy a veres huszároktól van itt egy küldöttség, a sentenciával.

— Előre tudtam — mondá Ocskay. — Ezek csinálnak a legtöbb kontrabantot, mintha ördögök szálltak volna beléjük.

Azzal átvette a haditörvényszék írott ítéletét.

— Mondom! Egy nap sem múlik el anélkül. Pedig milyen szigorú parancsot adtam ki, hogy senkitől egy tút érot el ne vegyenek. Egy közvitéz egy lévai asszonytól ellopott egy malacot.

— S ezért megbüntetik? Ez már nagyon helyes! — mondta rá Tizsáné nagyasszony. — Biz a föld népét oltalmazni kell a katonaság ellen, mert nem mind ilyen gavallér az.

A kuruc tisztek erre a jelentésre mind felkeltek az asztaltól, s felkötötték a kardjaikat. Azután a vezérrel együtt mind kimentek a tornácra. Ott állt egy káplár meg két közvitéz a veres huszárok ezredéből. Lenn az udvaron pedig látható volt a

delikvens, aki hajadonfóvel, dolmányától megfosztva, hátrakötött kezekkel állt egy csapat muskétástól körülvéve. Fiatal, dacos képű legény volt. A napba nézett, s nem pislogott tőle a szeme.

Ocskay előkérte a tintatartóját és tollát az íródiákjától, s aláírta az ítéletet, aztán odaadta a hadbírónak felolvasás végett. Parasztnép, asszonyok, cselédség, mind hallhatták.

A delikvens fejére halál volt mondva.

Tiszáné nagyasszony nem akarta elhinni, hogy ez nem tréfa.

— Uramöcsém! Ezredes úr! No ugyebár, hogy ez csak ijesztgetés? Csak nem ölnek agyon egy embert egy malac miá! Egy magyar embert! Mikor úgyis kevesen vagyunk! Úgyis fogy a nemzetünk! Magunk is pusztítsuk? Kő üsse meg azt a malacot gazdástól együtt! Adok neki egy emsét kilenc malacával helyette. Csak nem teszik azt, hogy egy embert megpuskáz-zanak miatta?

— Ez bizony szomorú kötelesség — szólt Ocskay. — A legény jó vitéz volt, gyámoltalan öreg anyja van otthon; de példát kell szolgáltatni, különben felcsúfoltatik minden hadi regula. — Itten csak egy mérték van: „Ma neked, holnap nekem!”

— Hát hiszen, üsse part! — verjenek rá huszonöt farmatringot, azt megérdemli; de csak ne oltsák ki az életét.

— Nem mi tesszük: a törvény teszi. A haditörvényben csak egy szankció van: a halál.

— Rettenetes törvény! Bár soha fel ne találták volna.

A szabály szerinti dobütés hangzott, mire a három küldött közül a káplár előlépve egyik kezét a csákójához emelte, a másikkal pedig egy akkor metszett topolyfavesszőt (mintegy singnyi hosszút) nyújtja át a vezérnek, e szavakat mondva hozzá:

— Pardon, grácia a szegény delikvensnek, vitéz ezredes kapitány uram!

Háromszor kell ismételni ezt a kérdést; ha a harmadiknál is azt feleli rá a vezér, hogy Istennél a kegyelem, s aztán azt a rövid vesszőt kettétöri, s a földre dobja, akkor már „lőttek” a szegény elítéltek.

De mielőtt kettőbe roppanthatta volna Ocskay azt a vesszőt, valaki megfogta gyöngén a kezét. — Ilonka volt az.

Hol vette ezt a nagy bátorságot, hogy egy olyan kegyetlen erős kezet halált csináló munkájában megakasszon?

— Ajándékozta énnekem kegyelmed ezt a topolyfavesszőt.

Jaj, de szépen tudott kérni az édes szájával, hát még azzal a beszélő két szemével.

Ocskay ránézett, s rajtaveszett a szeme, a lelke is.

— S mit akar kegyelmed, szép húgom, ezzel a topolyfavesszővel?

— Elültetem, s addig öntözöm, míg kihajt, szép fa lesz belőle.

Ocskay elmosolyodott rá, s odanyújtá a leánynak azt a topolyfavesszőt.

(Még e század elején is megvolt az Ocskay-kastély kertjében az a nagy jegenyefa, ami ebből a topolyvesszőből lett; úgy hitták, hogy a „kegyelem fája”.)

— No, te gézengúz! — kiálta Ocskay a delikvensre — most az egyszer száraz lábbal gázoltál ki a hínárból. Fogd ezt az aranyat, fizesd ki vele, akit megkárosítottál. Annak köszönd az életedet, hogy jó védszentet választottál, mikor megbérmáltak. Feljöhetsz a kézcsókolásra.

De biz azt a kézcsókot nem várták be. Ilonka vígan szökdécselve futott be a belső palotába, anyját felkeresni, aki elfutott az ezekúció elől, s a párnák közé dugta el a fejét, hogy ne hallja a puskaropogást, mikor azt a szegény kurucot agyonlövik.

— Nézd! Itt a kegyelem vesszője! Nekem adta egy kértremre! Ezt én elültetem és ki fog hajtani.

A nagyasszony sejtette már, hogy sok más egyéb is gyökeret fog ott verni, s levelet hajtani, nemcsak az a topolyvessző.

V. MÉG EGY VÁROSTROM

No, édes asszonynéni — monda másnap reggelre kelve Tiszáné nagyasszonynak Tormássy László nagybátyja —, most hevenyében Ocskay László urammal még egy vár ostromához fogunk hozzá, s ha Isten megsegít, be is vesszük.

— Hát már ilyen hamar odább akarnak menni kegyelmeitek? No, ezt az Ilonka majd nagyon megfájlalja.

— Ellenkezőleg! Nagyon soká is itt maradunk. Csak azt ne fájlalja aztán meg az Ilonka húgom. Az ő szíve az a vár, akit be akarunk venni. Időnk pedig van a megszállásra elég, mert a fővezér parancsa az, hogy itt őrizzük addig Lévát meg a bányavárosokat, amíg ő Eger városát behódítja, s a fejedelem Tokajt löveti.

A nagyasszony kegyesen mosolygott erre a szóra.

— Hát hiszen ha „suttogóba” küldték édes bátyám kegyelmedet hozzám (a „suttogó” volt az előjátéka a formális leánykérésnek), én sem bánom, beszéljessünk róla. Szóból ért az ember; aztán szegény megboldogult uram azt szokta mondani, hogy „clara pacta, boni amici”, ami magyarul annyit tesz, hogy „aki lovat vesz, nézze meg a fogát.” — Én, amióta szegény vőmet, Kovách Istvánt olyan szerencsétlenül lakodalma napján megölték; felfogadtam, hogy soha több vőlegényt a leányom számára nem választok, hanem órá bízom, hogy szemelje ki magának szíve szerint, akihez legjobban odatalál az indulatja, én nem keresem, csakhog

becsületes ember, jó magyar és nemesember legyen; iszákos, lunátikus, nyavalyatörős ne legyen, se olyan fiatal ne legyen, hogy az ajka legyen kopasz, se olyan vén, hogy a feje teteje legyen az, egyébiránt, nem bánom, ha tíz testvérrel osztozik is otthon, s a leányomnak a napával kell is egy konyhán lenni. Még csak a vallására sem nézek, nem bánom, ha pápista is; ámbátor ez nagy galiba lehet az összekelésnél.

— No, hát mindezekre igen jó feleletem van — mondá Tormássy. — Ocskay László uramnak hogy becsülete van: azt meghallhatta édes hűgomasszony maga a fejedelem leveléből; hogy jó magyar, azt hirdetik a tettei; nemessége olyan régi, mint a Tiszáéké. Hogy a bor nem árt meg neki, azt megmutatta a tegnapi ítéletével. Férfinak olyan, hogy nincs párja az országban. Egy testvére van, azzal már megosztzott. Ocskói kastélyában nem lesz más asszony, aki parancsoljon, a leendő feleségénél. — Vallására nézve igaz, hogy buzgó pápista: de emiatt ne legyen aggodalma kegyelmednek; a mi fejedelmünk nemcsak a vallásszabadságot proklamálta, hanem még a vallások közötti jó egyetértést is, ahogy ezt kegyelmed megláthatja ezen az emlékpénzen, amit a fejedelem veretett kiválasztott hívei számára, s amit kegyelmednek küld általam Ocskay, a szíves vendéglátás emlékezetére.*

Nagy gyönyörűséget okozott ez ajándékkal Tormássy a nagyasszonynak.

— Nem tudom, mivel örvendeztetett volna meg jobban kegyelmed, mint ezzel az emlékpénzzel, amit csak hírből

*Ez volt az a ritka emlékpénz, tallérnyi nagyságú, amelyiknek az egyik oldalán magas domborműben Rákóczi Ferenc daliás mellképe látható, a másikon egy égő oltár (a honszerelem oltára), melyen a tüzet egy magyar hős alakja gyújtja meg, amelyre virágaikat hintik a *három vallás* nemtői. — A bécsiek később egy ellen-medalionnal válaszoltak erre, melynek egyik oldalán amaz ismeretes allonge-parókás fő volt verve, a másikon ugyanazon oltár, de mellette egy páncélos dragonyos, aki az oltártüzet eloltja, s a három vallás nemtőit kergeti háromfelé. Mind a kettő látható a bpesti n. múzeumban.

J. M.

hallottam eddig emlegetni. Nem volt erre szükség, hogy még jobban megszeressem ezt a derék ifjút, mint ahogy eddig megszerettem. Ha én rajtam állna, két kézzel adnám hozzá a lányomat, még ma, nem is holnap. Hanem én már ebbe bele nem szólok többet. Egyszer tettem, megbántam. Azóta négy esztendő elmúlt. Sok derék ifjú legény megfordult a házamnál háztűznézőbe, leánykérőbe, mindeniknek azt mondtam: ott van a leány, édes uramöcsém; nem tartom üveg alatt, beszélhetsz vele egyedül; úgy neveltem, hogy ne kelljen mindig strázsálni és lesni, hogy mit beszél, merre jár; Ha meg tudod nyerni a hajlandóságát, tied lesz, elviheted! — De biz az még mindig csak idehaza van: senki se fogta el. Ha kérdeztem tőle mért nem tetszik neked ez az egyik, az a másik? Nem derék ember-e? Milyen jó lovas! Milyen vitéz harcos! Milyen jó gazda! Mennyire szép alak! Mind ráhagyta, hogy igaz biz az, úgy van, de hát ő valami mást keres. Nem tudom én, hogy mit. Talán olyan embert, amilyenek a holdban laknak. Annyit veszek észre rajta, hogy azokhoz az úrfiakhoz, akik csak vadászatról, bajvívásról, tánctól tudnak neki beszélni, nem igen húzódik; éppenséggel idegen azoktól, akik naphosszant kártyáznak; azt gondolta egynémely, hogy talán lantolva, dalolva lehet megnyerni a kedvét: azt meg éppen kinevette; akadt, aki verseket darált el előtte: azelől elbűjt, ha már jönni látta. Nem tudom én, mi kell ennek. Sokszor meglepem az apja könyvtárában, amint a könyveket sorba nyitogatja, de azok mind diákul, németül meg franciául vannak. Azt pedig ő nem érti. Honnan tanulta volna meg? A leányt csak nem lehet cserébe küldeni Nagyszombatba, hogy tanuljon meg németül, könyvből pedig azt nem tanítják. Aztán az úrfiak sem igen tudnak biz ahhoz. A hic-haec-hoc-on túl nemigen vitték. Biz itt asztronómust nemigen kap ezen a mi vidékünkön, aki neki a csillagokat megmagyarázza; pedig mindig azok között szeretne járni. Szegény boldogult apja is ilyen volt: az égen megismerte a „Kost”, de a földön nem tudta megkülönböztetni a

toklyót a báránnytól. Könyv nélkül tudta Horatiust; hanem a cselédet nem tudta összeszidni, ha valami kárt tett. A leánya is olyan; egészen ráütött: tőlem semmit sem örökölt. Aki ezt el akarja venni, a másvilágról jöjjön.

— No, hát az én kliensem éppen *onnan* jött — monda Tormássy, s aztán megbiztatá a nagyasszonyt, hogy miután elég idő van a várostromhoz, a győzelem egészen bizonyos, amit a nagyasszony maga tartott legkívánatosabbnak.

— — — — —
Ocskaynak a táborában sok mindenféle nép volt, a többek között egy csapat sárospataki diák is, akik arra a szóra, hogy „Trombita szól, verbuválnak!” földhöz csapták a „gradus ad Parnassum”-ot, s lovat, kardot kértek. Meg is kapták.

Ocskay azonban fain ember volt ebben a tekintetben. A műzsafiakat nemigen küldötte a tűzbe, sőt inkább arra tartogatta, hogy a legveszedelmesebb ellenséget, az unalmat küzdhesse le velük. Csata után víg dalaikkal, lakomák alatt tréfás adomáikkal deríték föl a többi hazafiakat.

Még egy szindarabot is tanultatott be velük Ocskay. Akkori időkben már volt híre teátrumnak ebben az országban. Vörösvárrott (Biebersburg) a nagyhercegi palotában gyönyörű színpadot készítettett az akkori idők legfényesebb dinasztája: Pálffy Antal, e színpad most is megvan még, pompával halmozott barokk stílű feldíszítésével, amikben faragvány, festészet, aranyozás, csigakirakás váltakozik; a falakból rejtett szökőkutacsok lövelltek eau de Cologne-t a nézőközönségre. Hanem ezen a színpadon csak franciául játszottak. — Erre befelé csak a kollégiumi diákok produkáltak még szindarabokat, amiket a senior írhatott, férfi szereplők és férfi nézősereg számára, vagy Sztárai ismeretlen szindarabjait, amikből csak annyit tudunk hogy a pápista papokat csúfolták bennük kegyetlenül. Ocskay egy estén azzal lepte meg a Tisza-kastélyban összegyűlt mindennemű vendégsereget, hogy egy tragédiát adatott elő a diákjaival magyar nyelven. Racine

„Horatiusai” volt e színmű. A legsimább képű ifjanc játszott a Camillát.

Mindenkinek nagyon megtetszett ez az új, még eddig ismeretlen élvezet. Mennyivel más ez, mint a vad poéták darabjai! Mily magasztos gondolatok! Mily fölséges költészet!

Másnap egyébről sem akart Ilonka beszélni, mint erről a darabról. Hol termett az?

Ocskay mondá neki, hogy azt egy francia költő írta.

— S hogy lett belőle magyar?

— Lefordították.

— Kicsoda?

— Én magam, egyszer unalomból.

— Hát kegyelmed tud franciául?

— Sokáig laktam kinn Franciaországban.

— Mi dolga volt ott?

— Fegyverrel szolgáltam mint tiszt, a francia királyt.

— Kegyelmed több nyelven is tud beszélni?

— Amely országban időztem, annak a nyelvét mind ismerem.

— Nehéz azt megtanulni?

— Az a tanítvány kedvétől függ.

— Én úgy szeretnék egy idegen nyelvet megtanulni.

— Melyiket?

— Amelyiknek legszebb hangzása van.

— Válasszunk ki egyet. Én kegyedet, szép húgom, megtanítom azalatt, míg itt időzünk.

— Óh, az nagyon jó lesz. De melyiket?

— Válasszon közülök, amelyik legszebben hangzik. A német úgy mondja: „Ich liebe dich! . . .”

A leány utána mondta: „Ich liebe dich!”

— Az olasz így mondja: „Io t’ama”, az angol így: „Aj lov ju”, a francia így: „Zsö téme”.

A leány utánapróbálgatta valamennyit; kétszer, háromszor is, ami nehezebben ment, s aztán elpróbálta sorba mind a négyet,

mintha ízlelgetné, hogy melyik esik jobban az ajkának? „Ich liebe dich, io t'ama, aj lov ju, zsö téme”.

— Aztán mit tesz ez magyarul?

— Ha megmondom, akkor nem fogja kegyed megtanulni.

— De ha nem mondja meg, akkor éppen nem tanulhatom meg. Hát mi az? Valami rossz?

— Óh nem.

— Hát akkor mondja, mit tesz a „zsö téme” magyarul?

— Azt teszi, hogy „én szeretlek”.

A leány a kezében tartott violavirággal a szájára ütött az ifjúnak.

— Így rászedni az embert! Menjen innen!

— De hát válasszon, hogy melyik a legszebb?

— Egyik sem! Egy szót sem tanulok többet kegyelmedtől.

Késő volt már. Ha azt az egy szót megtanulta. Egész éjjel nem tudott attól aludni. Mind azt válogatta, melyik a legszebb? Ich liebe dich, io t'ama, aj lov ju, zsö téme? Mi következhetik még mind utána? Mikor az első szó is olyan szép mind a négy nyelven! Négy lelke van-e annak, aki azt mind bírja? S az ötödik még a magyar?

Meg volt találva a holdbeli ember, az ismeretlen, aki egy más világból jön ide; aki egyebet is tud, mint inni, kártyázni lovagolni és verekedni, akinek amennyivel erősebb a karja az asszony karjánál, annyival erősebb a lelke az asszony lelkénél; akinek szárnya van, felvinni szerelmesét ismeretlen világokba; feltárni előtte azt a mindenséget, aminek lételet csak sejtí, csak vágyja eddig; de ahová mások elvinni nem tudták soha.

Másnap reggel Ocskay újdonaúj bársony díszruhába öltözve lépett be násznagyával, Tormássy Lászlóval együtt, a hölgyek belső palotájába, s maga kérte meg a nagyasszonytól Ilonka kezét.

— No, édes leányom — monda Tiszáné, előrehúzza a háta mögé rejtőzött Ilonkát. — Most itt van az a lovag, akiről egyszer álmod volt, s azt mondtad a látás közben: itt van a

bátyám. Bizony már visszajött. Lásd, én már úgy szeretem, mintha fiam volna. Nosza, válassz közte. Uradnak fogadod-e el vagy bátyádnak? Ha uradnak fogadod, akkor is fiam lesz, ha bátyádnak fogadod el, akkor is fiam lesz. No hát mondd ki azt a szót.

Ilonka arca lángolt, mint az „égő szerelem”, szelíd mosolygással felelt Ocskaynak, szemérmes módon megkerülve a kegyetlen nehéz kérdést.

— *Mégiscsak legszebb az a szó magyarul.*

S azzal a kezét otthelyezte az ifjú kezében a leány. Mindenki megértette azt a választ.

Csak legszebb az, ha így mondják: „Én szeretlek . . .”

Nem sok időhaladékot adának az esküvői előkészületekre, csupán annyit, hogy a távolabb lakó rokonokat staféta által meg lehessen hívogatni a menyegző napjára.

Tizsáné nagyasszony azt kívánta Ocskaytól, hogy két helyre saját kezűleg írjon meghívóleveleket, az egyik Ocskay Sándornak, a vőlegény öccsének szólt, a másik pedig Csajághy Mártonnak, aki, mint a nagyasszony mondá, a szegény megboldogult Tisza Gábornak legkedvesebb testi-lelki barátja volt; együtt is szolgáltak hajdanában a török háború alatt, ahol a „lelkem fiam” elhalt, a Pálffy-ezrednél. Ezt a két urat expressz kívánta meginvitáltatni.

Érkezett is mind a két úrtól idejekorán válasz a meghívólevelekre. *Ocskay Sándor* kimentette magát, hogy nem jelenhetik meg ez örvendetes ünnepélyen, mivelhogy a lóról leesvén, a lábát kificamította; nem nagy a baj, de vesztet kell maradnia vele vagy egy hétig. *Csajághy Márton* pedig azt válaszolta, hogy ha a napjára el nem jöhet is az esküvőnek, mert aznap éppen a hópénzt kell kifizetnie a katonáknak, s ebre nem bízhatja a hájat; de másodnapra „*tyúkverőre*” (ahogy a lakodalom utáni dáridót híjják) bizonyosan megérkezik.

Az esküvő tehát nagy pompával megtartott; amelyen a *Tisza*-család atyafiságán kívül az összes kuructisztek is hivatalosak voltak. Nem olyan szomorú lakodalom volt ám ez, mint a négy év előtti! A táborban és a várbeli ágyúk-

kal annyi victoriát lőttek, hogy egy derék ütközetnek is bevált volna.

A menyegző napjára következő délelőtt eltölt a társzekerek felpakolásával, amik az új asszony kelengyéjét szállítandók voltak. Ocskay a feleségét ocskói kastélyába szándékozott hazavinni, s a mézesheteket ott tölteni el, amíg a háború szünete tart. A régi hadviselésnél még erre is jócskán ráért az ember. Nem mentek az emberek akkor olyan bolondul egymásnak, mint most; hanem ha valaki az ellenséget jól tartotta egy porció ütleggel, időt engedett neki, hogy azt meg is emészthesse. Tehát nagy volt a készüllet a menyasszonyhozó utazásra.

Ilonka ez időt arra fordította, hogy a leánykori barátnőitől vegyen keserves búcsúkat, amikor úgy illik, hogy magukra hagyja őket mindenki. Ocskay pedig egy rövid misét tartatott magának a tábori pappal.

Mikor a miséből kijött, azt mondá neki az íródiákja, hogy egy táborbeli úr akar vele egyedül beszélni, aki most érkezett meg lóháton, és le sem nyergeltetett.

Ocskay tudta előre, hogy ki az? — Keresztet vetett magára, úgy került eléje.

Ez volt az a *Csajdghy Márton*.

A nevét sem jelentette be senkinek e vendég úr, s azt kérte, hogy mutassanak a számára egy üres szobát, ahol egyedül lehet.

Magas, ölnél is természetesebb férfi volt, jóval a harmincon túl; de alakja és arca annál is idősebbnek mutatta. Széles vállai voltak, az egész alak csupa csont és izom, egy-egy keze akkora, hogy más embernek a feje belefért a markába. A feje aránylag kicsinynek látszott a természetéhez, még inkább a túl izmos nyak miatt. Az arcán két mély ránc vonult végig, a feszes magatartás véshette azt oda; barna, bronzfényű volt a bőre, az álla simára borotválva, s a két bajusza hegyesre kifelve, mint két orsó. A szemei mélyen benn ültek, s

a két szemöldöke bozontosan hegyezte a végét előre a villogó szemek fölött. Mikor hallgat, az ajkait úgy beszorítja, hogy alig látszanak.

A két férfi szemközt állt már, de egyiknek az arca sem mutatta még csak a hajnalodását sem valami örömmek, hogy a másikat láthatja. Csajághy arca olyan volt, mintha vasból volna öntve. Ocskay erőltetette a nyugalmat.

Egyik sem nyújtotta a másik elé kezét. Ocskaynak a száján nem jött ki ez a szó: „Isten hozott”.

Csajághy szólalt meg előbb. Hangja, csendes, csaknem lepető volt; egy neme az erős suttogásnak.

— Meghívtál: eljöttem. Nem akartam a napjára érkezni: tudhatod, miért. Megtörtént — megvan. — Te nőül vettél egy leányt, akibe az öcséd halálosan szerelmes: — te nőül vettél egy leányt, *akinek a bátyját párviadalban megölted.* — Megtörtént, — megvan. — Ezt a titkot nem tudja más, mint az öcséd, aki a párbajnál a te segéded volt, és én, aki *Tisza Gábor* segéde voltam. — Büntetést szenvedtél érte, az egész ezred színe előtt. — Ezt az *egykori csapatodat* ellenségképpen találtad a tiszabecsi átjárásnál: mikor rájuk ismertél, úgy rohantál feléjük, mint egy őrzöngő Herkules, s levágtad, vízbe fojtogattad az *utolsó emberig.* Egy lelket nem hagytál megmenekülni azokból, akik megszégyenítésednek élő szemmel látott tanúi voltak. — Kitaláltad azt az új divatot, hogy a kurucok a hajukat elől befonva viseljék; ez eltakarja nálad mindenkorra megcsontatásodat: még a hitvestárs sem fedezheti azt fel soha. — Csak ketten tudjuk azt: *testvéred* — és én! — Most vedd eszedbe azt, amit mondani fogok, s amit, hogy elmondjak neked — itt — és ma, — csaknem szökve jöttem ide, éjjel-nappal nyeregben ülve. — Mi ketten tudjuk rettentő titkodat; s hogy azt megőrizzük, nagy árt kérünk érte. Kemény, lealkudhatatlan árt. *Kettőt, nem egyet.* Követeljük tőled, hogy *ezt a nőt, akit feleségeddé tettél, oly boldoggá tedd, ahogy az azt megérdemli tőled.* És aztán követeljük tőled azt, hogy *ezt a hazát, ezt a szabadságot,*

amelynek zászlóját kezedbe ragadtad, szolgálád hűségesen, míg végső diadalra vezetted.

Ocskay hirtelen fölemelte kezét, mintha esküdni akarna. Csajághy vas keze lenyomta azt. Az övé erősebb volt.

— Ne esküdj! Ne fogadj! Az téged meg nem tart. — Ha te rendes, mindennapi ember volnál, ide sem jöttem volna hozzád, hogy emlékeztesselek; azt mondanám: „Úgy kell lenni, s úgy lesz”. Aki az ország legszebb, legjobb leányát feleségül nyerte, abból csak szerető férj lehet; — aki a nemzet dicsőítését kívívta, abból csak hős hazafi lehet! De téged nem egyforma sárból gyúrt a teremtő. — Te nem maradsz sokáig magadhoz hasonló. *Egy indulat, egy szenvedély, egy harag, egy sértés, egy tüzes pillanat megfordít, s önmagad ellenkezőjévé tesz.* Egész életed eddigi folyása ilyen volt. Kolostorban növeltek, onnan megszöktél, eldobtad a barátsuhát; katonának álltál. A táborban *egy pár átkozott szép szem miatt* képes voltál életre-halálra vívni legjobb cimboráddal, s meg tudtad azt ölni. A megfenyítésért átszöktél az ország ellenségéhez, a törökhöz: mohamedán lettél. Aztán — ahogy megtagadtad a Krisztust, megtagadtad a prófétát is; falba rúgtad a magas portát, s átszöktél a francia királyhoz, annak a testőrhadnagya lettél. Annak a testét sem védted meg. Otthagytad a faképnél, s kóbor kalandorokból csapatot toborzottál, azzal kószáltad be Németországot. A német elfogott, fejedén halál volt; az öcséd, Sándor futott érted könyörögni a hatalmasokhoz, vagyonát pazarolta, hogy megvásárolja a kegyelmüket. Elbocsátottak; de a németek zászlója alá kellett esküdnöd, s megfogadnod, hogy csapatoddal Rákóczi táborát rontod. — *Ahelyett csapatostul együtt átmentél Rákóczihoz, s most az a neved a nép ajkán: „Rákóczi mennyköve”.* Hűségesen adtam-e elő a curriculum vitae-t nálad?

Jó hogy nem volt egy tükör sem abban a szobában, nem láthatta benne magát Ocskay ebben a pillanatban. Egy hős: megfogva, megkötve, megalázva, megverve, mint egy gyermek! Egyetlen ember által.

— És pro coronide elvetted nőül a vidék legszebb, leggazdagabb leányát, akiért annyi levente epedezett, de senki se jobban, mint saját édes öcséd, Sándor . . .

— Nem tudtam ezt — rebegé Ocskay; de szemeit nem bírta fölemelni.

Csajághy a vállára tette a kezét.

— Ne mondd ezt, kedves vezérem. Nekem fáj az jobban, téged, a hőst, a nép bálványát, s megvallom az enyimet is, odáig alázva látni, hogy mentegesse magát valaki előtt; bárha édes testvére legyen is az. Én különben is szkeptikus vagyok: nem hiszek a sors véletleneiben. Abban, ami a világon történik, több része van az emberi akaratnak, mint a vak predestinációnak. Láthatatlan az is, mint emez. — Te éppen az öcséd leveleiből tanultad megismerni azt a hölgyet, akit ő elég ártatlanul úgy festett le előtted, mint a női tökéletesség ideálját. Ide már felkészülve jöttél. Rendeztél egy várostrom-játékot, amiben a leány mint diadalmas hőst lásson maga előtt. Hisz Léva várának a bevétele csupa mesterfogás volt. Labancnak öltöztetett katonáid, kik a szétvert had maradványai gyanánt kerültek be a várba, hátulról támadták meg a várórséget, s ők nyitották meg előtted a kaput az első lövésre. Ami attól fogva történt, az is, hitem szerint, mind csupa kicsinált praktika volt, egy szűz vár bevételeire számítva: egész a hasból beszélő labanckapitány ezmesteri furfangjáig. Én még azt is tudnám hinni, hogy maga a halálraítélési és megkegyelmezési jelenet is előre volt scénázva. Hiszen te theatrumdirector is vagy. Jól van. Bravó! A kurtina le van már bocsátva: most már tapsolhatunk. Tapsolunk is. Éljen a szerző! Éljen a hős! Hanem aztán most én jövök ez epilóggal. — Győztél, diadalmaskodtál. Én is a diadalszekeredbe fogom magamat és húzlak. Nem állok be annak az officiosus bolondnak, aki a triumfátor szekere mellett, az ujjongó nép hallatára, a hősnek a hibáit hányta szemére. Dicső vagy, fényes vagy, boldog vagy. Maradj az! Ezt az egyet követeljük tőled mi ketten: semmi mást. Férje

vagy a *legszebb*, s ami több annál, a *legjobb* asszonynak a földön; — légy boldog családfő! Légy erős törzse egy dicső családnak, hatalmasítsák el utódaidat e földön a jövő századok! Gazdag lettél, légy még gazdagabb, uraljon kiskirálya gyanánt mind az a föld, amit felszabadítasz. — Becsülve vagy. A fejedelem egy szavával elveszi tőlünk többiektől a becsületet, hogy terád, halmozza. Szerezz hozzá még többet: úgy mutogassanak rád, mint követendő példaképre a kortársak előtt. — Bálványa vagy a népnek: — légy megváltója! — Vezesd be az ígéret földébe, s írd be a nevedet a legelsők közé, akik ott ragyognak történetünk ércclapjain! — Rákóczi villáma vagy! Győzhetlen a harcban; — a nép hitében a mesék lovagja, akinck a testét nem fogja se kard, se golyó; hogy még sérthetlenebb légy, mindenütt ott lásd magad mellett kettőnket: öcsédet és engem: a mi testünk fog védelmezni a csaták vészei között; mi virrasztunk sátorod előtt, mikor alszol, mi oltalmazunk élesen vágó kardok s még élesebb nyelvek ellen, s ha esküdni kell melletted, készek vagyunk Isten igazsága ellen esküdni és elkárhozni érted . . . mindaddig, amíg e magasra vivő úton fölfelé haladsz . . . Addig: igazán mondom, addig . . . Hanem ha te egyszer ennek az útnak a lejtőjére tévedsz, te ha egyszer árulóvá találsz lenni e szentháromság ellen, aminek neve „hitvesi hűség”, — „férfiúi becsület”, — „hazafiúi kötelesség”: mi leszünk ketten, akik meg fogunk ölni: én — és az öcséd! Testedet nem fogja fegyver? Ám a testvér dákosa megtalálja sebhely részét; ha van kard a világon, amitől félhetsz: bizony a testvéredé az. Ha megcsalod valaha ezt a nőt, ha elárulod valaha ezt a hazát, gyilkosod lesz — az öcséd: hóhérod leszek én!

E nehéz szavakra azzal felelt Ocskay László, hogy mindkét kezét nyújtá Csajághy elé, s a szeme közé nézett annak bátran, őszintén, nemesen. A két férfi megszorítá egymás kezét, s aztán megcsókolták egymás arcát.

— Amit ez órában hallottál tőlem — dörmögé halkan Csajághy —, az el van temetve a sírban, csak magad fel ne

dúld: ott marad örökre. — És most — vezess át az „édes-
anyádhoz”.

... Mind a két asszony együtt volt: az anya és leánya. Régi jó ismerős volt előttük Csajághy Márton. Szegény jó Gábornak ő volt a legkedvesebb barátja. Nem is tudott vele a nagyasszony egyébről beszélni, mint a megholt fiáról; bárhogy igyekezett is Csajághy más, vidámabb tárgyakra fordítani a beszédet: meg csak visszatért rá.

S Ocskaynak mindezt ott kellett hallgatnia.

(— Miért olyan hidegek a kezeid? — suttogá a hozzásimuló hitves, aggodalmaskodva.)

— Milyen délceg volt, és milyen jó! — suttogá az özvegy. — Mennyire szerette a hűgát. Mikor menyasszony volt, azt mondá vőlegényének: „Meg ne keserítsd valaha a hűgomat, mert akkor megöllek”: óh tudom, hogy ha meghallotta volna, hogy a testvére sír a férje miatt, a sírból is fölkelte volna a fogadását megtartani, hogy azt megöldöklje.

Ilonka egészen odaborult a férje keblére, mintha féltene azt, hogy már öldöklök.

Édesanyja észrevette felindulását, s könnyein át mosolyogni kezdett.

— Nem téged, nem, édes. Nyughatik már jó bátyád csendesen. Testvére boldog lesz. — Pihenj fiam, pihenj! — Jöjjetek: most mutatok tinektek valamit, amit eddig csak titokban, csak magamnak tartogattam. Lássátok meg ti is!

Azzal odavezette őket ahhoz a nagy szekrényhez, amelyben meghalt fia öltönydarabjai voltak elrakva, krónikai rendben: — lefeljül a hímezett mellény.

Kivette, széttárta.

— Nézzétek: ez volt rajta halála óráján! Akkor is jó hűgára gondolt, mikor azt felvette, mert ő hímezte ezt ki. Itt vágta keresztül az a gyilkos golyó, amely életét kegyetlen kioltá.

Az anya kitörő fájdalommal emelé az égneek reszkető öklében a tépett öltönydarabot.

Csajághy megrettenve nézett rá, ha ez most átkot talál mondani a gyilkos fejére! — Ocskay olyan volt, mint a halál.

De a fájdalom torzította arc mosolyra derült egyszerre.

— De nem! Ma nem átkozódom. És sohasem többet. Legyen áldott az Úr, aki őt elvette, s nekem ismét visszadta. Hiszen van már megint fiam. Áldassék az Isten!

S azzal megölelte a leánya férjét, az Úr adta édes figyermeket.

A nagy, kemény vas embernek is szemébe szökött a könny, s végigfutott azon az ércbarázdán, amit ilyen nedv patakja nem szokott öntözni soha. Most nem bírta magával.

— Utoljára vettem ezt most elő — szólta Tiszáné. — Most elteszem örökre; — azzal megcsókolta azt a golyó ütötte nyílást a mellényen azt a titoktartó száját, s aztán sorba adta; mindenkinek meg kellett ezt a néma ajkat csókolni: Ocskay Lászlónak is. Akkor visszatette azt az özvegyasszony a fiókjába. — Most már aludjál csendesesen. Soha sem költelek fel már többet álmodból. — Pihenj, fiam, pihenj. — Hiszen itt van már az, akiért elfelejtem, hogy olyan nagyon fáj a szívem valaha miattad.

S azzal egymáshoz ölelte az ifjú párt: a vőt és leányát.

. . . Csajághy búcsúzott, azt mondta, hogy siet. Nem maradhat tovább. Csak szökve jött így is. Végőron van az állása, mindennap ellenséggel szemközt.

Mikor Ocskay kikísérte az előpitvarba, s egyedül voltak, Csajághy megragadta a kezét vas markával, s azt dörmögé fülébe:

— Ha te ezt a jelenetet valaha el tudnád felejteni!

— Soha ez életben! — suttogá Ocskay.

— Eredj vissza az „anyádhoz”. Neki van rád szüksége, nekem nincs. — Eredj vissza hozzá.

. . . Mikor Csajághy egyedül, senkitől nem kísérve lement az udvarra, a lovát ott jártatta egy zöld mondúros hajdú a fák alatt: Csajághy véletlen szemügyre vette a hajdú arcát, s megdöbbsent a láttára.

- Te, legény! Nem Marci a neved?
- A vaóna, ha más nincs.
- Nem te voltak Gábor úrfinak az inasa?
- Reegen vaót a: talán nem is igaz.
- Hát téged nem vágta le a többivel együtt Tisza-Becsnél?
- Ím nem valeek ottan.
- Hát azt mondom neked, fickó, hogy kavicányon tartsd a nyelvedet, hogy ki ne beszéljen valamit abból, amit tudsz. Mert ha meg talál szaladni a nyelved, bizony mondom, hogy utána fut az a te nagy tökkolop fejed is.
- Dejszen viteez kapitány uram, van ennekem annyi eszem, amennyi egy embernek, menmeg meeg azonfelyül egy palócnak eleeg!
- Csajághy felkapott a lovára, s elvágatott.

VII. MÉZESHETEK

Tizáné nagyasszony minden negyednap kapott levelet a leányától Ocskóról, ahol Ilonka házassága első heteit tölté. E levelek áradoztak a boldogságtól.

Egy új világot talált maga előtt az ifjú nő! — Sokkal szebbet annál, mint amit az álmok tündérei hoznak a vágytelt *leányi* szívek elé. — Mennyire szeretve van, azt meg sem kísérté szavakba foglalni. Az ilyesméről a szemérmes nő még az anya előtt sem beszél. A férjének csak ez volt címe a leveleiben: „az én drágám”, — „az én angyalom”.

Meg lehetett azt érteni jobban az elmondott dicsekedésekből. Az ifjú menyecske az egész úr a háznál: korlátlan egyedúr, aki mindenkivel rendelkezik. Az egész nagy gazdaság az ő kezén fordul meg: jövedelem és kiadás. Mennyi gond van azzal! S milyen jól esik az asszonynak, ha az a gond órá van bízva! Ez az édes teher. — Ocskay birtoka eddig is igen jól volt berendezve. (Igaz, hogy mind ez ideig a Sándor öccse kezelte.) Olyan tehének vannak itt, amiknek nincsen szarvuk, s naponkint háromszor kell őket fejteni; a birkák pedig selymet hordanak gyapjú helyett. A baromfiudvarban kalekuti kakasok és pézsmakacsák tenyésznek. Azok mind ismerik őt már. Hát még a kert! Az egy valóságos paradicsom. Olyan virágokat ő sohasem látott, olyan gyümölcsöket ő sohasem ízlelt. A virágoknak maga az „édesem” a kertésze; ő oltja, plántálja a csemetéket, s a gyümölcsöt ő szedi le a fákról. A kert közepén

vannak a halastavak, amikben pisztrángokat tenyésztenek, együtt szoktak horgászni azokban ők ketten.

Azután a kerten túl van az erdő; a szép óriási szálerdő fenyőkből, olyan annak az illata, mint az élet! Együtt szoktak abban sétálni, lovagolni, a szelíd dámvadakat etetni ők „ketten”

Mindig csak „kettecskén”, mindenütt „mi ketten”.

Nem jár az egyik vadászni, unatkozásra hagyva a másikat, nem hívogat jókedvű cimborákat a házhoz, hogy legyenek többen: elegek ők maguknak ketten.

Még csak dohányozni sem lopózik félre a férj, mind elajándékozta a pipáit, azt mondta, hogy árt a mellének; pedig csak azért tette, hogy még a pipa se lopjon el tőle egy pillanatot is az együttlétből.

Aztán nemcsak gazdaságból, kertészetből áll ki a világ, vannak komolyabb foglalkozások is. Amit leánykorában elmulasztott Ilonka, most asszonyfővel helyreépítteti. A „drágám” leckéket ad a feleségének a francia nyelvből; azt mondja, hogy majd ha egyszer békesség lesz, lemennek együtt Versailles-ba — ők ketten. Igen jól halad a tanulás. Már a gyakorlatokig ment. Fél esztendő alatt, azt mondja a drágám, hogy kész franciának tanítja ki a nejét.

(— Fél esztendő alatt! — dörmögé a nagyasszony, mikor ezt olvasá. — Hát a hadverésből mi lesz? Azért nevezte ki fiamuramat ezredes kapitánynak a fejedelem, hogy komanvuportévut tanítgasson hat hónapig a feleségének? — Node az az örvendetes volt abban is, hogy ezalatt is mindig együtt vannak — ők ketten.)

Látogatásokat még eddig nem értek rá tenni a vidéken. (Nem értek rá? Ez is jó tünet.)

Nehogy pedig a „drágám” megunja magát az együttélésben, a maga számára is talált olyan munkát, amit egész passzióval végez. Valami nagy, kutyabőrbe kötött fóliánsból fordít: diákból magyarra. Aztán úgy megy ám ez a fordítás, hogy előtte fekszik a könyv, a térdén meg a feleség ül; — ahol

comma van, az egy csók, ahol semicolon jön: az a kettő; a pausánál egy ölelés.

(No ez nem rossz módszere az interpunkciók megértésének.)

Aztán milyen szép dolgok vannak abban a könyvben, amit a „szerelmem” diákból magyarra fordít. Azt Ilonka azon melegében olvassa, ahogy a toll hegyéből kisül. De azoknál szebb dolgokat embernek kigondolni sem lehet. *Bellarminiusnak* hívják a szerzőjét.

(No megütheti a kaszakó ezt a mulatságot! — mondá ennek az olvastára Tiszáné nagyasszony. Ő már hallotta híret ennek a *Bellarminiusnak*. Ennek az olvastatásával térítették el a jó *Brandenburgi Katalint* is a kálvinista hitről, úgy, hogy már akkor, mikor az ő anyjának ajándékozta azt az imádságos könyvet, pedig akkor még Bethlen Gáborné volt, már ezt a gúnydalt énekelték róla:

Gyakran térdet képeknek hajték,
Titkos boltban melyeket tarték,
Isten helyett — holt szenteket,
Feszületet imádék,
Olvasókra
Sok szapora
Ávékat mondék.

Most már nem bánta volna a nagyasszony, ha inkább azon panaszkodott volna egy kicsit a fiatal menyecske, hogy a férje naphosszant vadászni jár, mintsem hogy azzal dicsekedik, hogy a „drágalátos egyetlené” *Bellarminiust* fordítja magyarra, s az alatt a feleségét a térdén ringatja.

A nagyasszony erősen hitbuzgó volt.

Mai napság fel nem tudja ezt már fogni senki, hogyan gyűlölhette egyik magyar ember a másikat, testvér a testvérét azért, mert az egyik így, a másik amúgy dicsérte az Istent! Pedig hát száz esztendőn át ez volt a kor uralkodó gondolatja. Császárok, királyok, főpapok, lelkészek, iskolamesterek, urak és parasztok, magyarok és tótok, férfiak és asszonyok mind

abban vetekedtek, hogy ki hogyan ragadhasson el egy lelket a másinak az aklából a magáé számára. A hittérítők odatelepedtek a révek átjáróihoz, s a kompon átkelőket igyekeztek megtéríteni; a vásárokon prédikáltak egymás ellen, színdarabokat adtak elő, amikben a papokat agyoncsúfolták, s hogy már a megszólalásnál felismerjék egymást, az egyik felekezet az „ly”-pszilont „l”-nek, a másik „j”-nek ejtette ki, s amely napon egy kálvinista prédikátort a pápisták áttérítettek a maguk hitére, ugyanaz nap tromfra tromfot a kálvinisták is fogtak maguknak egy franciscánus barátot, akiben diadalmaskodjanak; amely családban pedig egy konvertita támadt, az nagyobb gyászt hozott arra a halálesetnél. Úgy beszéltek arról, mint az öngyilkosról. II. Ferenc (Rákóczi) fejedelem kezdé azon a hadjáratát, hogy ennek a kölcsönös torzsalkodásnak egy minden vallásfelekezetet egyesítő oltárral vessen véget, amin a hazaszeretet lángjánál áldoztak: ezt példázta amaz emlékpénz is. De bizony a kor fogalmai még nagyon erős gyökerekkel voltak belenőve a szívekbe; — Tiszáné nagyasszonynak tehát alig tudott volna Ilonka valami szomorúbb tudósítást küldeni, mint hogy övele Ocskay azt a veszedelmes Bellarminiust olvastatja. Tudta ő azt Ocskayról, hogy az valamikor maga is *barát* volt.

A mai kor gyermekei előtt mindennek a nagy keserűségnek nincsen már értelme. Hogy valamikor háborút lehetett viselni azért, hogy az *Úrvacsorája* egyes vagy *kettős* szín alatt szolgál-tassék-e ki? Most már csak azért háborodunk fel, ha a *magunk vacsordóját* redukálja valaki.

A szerelmes ifjú pár úgy élt ocskói magányában, akár egy szigetben a Csendes-tenger közepén. Hogy a világ nagy zaja meg ne háborítsa idilli nyugalmát, arra nézve Ocskay László egy igen jó stratagémát gondolt valaki. Tartott egy kis ébénymfa ládikót, s amint valahonnan levele érkezett, azt menten becsukta felbontatlanul abba a ládikóba, s a kulcsát felakasztotta a fogastra. Miatta talpra állhatott, fejére állhatott az egész világ tetszése szerint.

Pedig azokban a levelekben aligha fontos parancsolatok nem foglaltattak *Bercsényitől*, a fővezértől, *Károlyi Sándortól*, az alvezértől; el kellene már foglalni *Kékkőt*, *Csábrág* várát régen ostromolják. De Ocskay sokkal nevezetesebb hadműveletnek tartá ehelyett azt, hogy egy odvas fát megostromoljon egy mókustészekért. Ilonka nagyon szeretett volna egy mókussal bími. Az volt a valódi parancsolat. Fogott is Ocskay egyet; az meg is harapta a kezét, megcáfolva ezáltal azt a hitet, hogy az ő testét nem fogja semmi fegyver. Volt bezzeg nagy sírás az asszonyka részéről, mikor a mókusharapás sebét kendőjével letörülgeté, s azt a miatta hulló vért meglátta. — Boldog Isten! Ilyen sírást követni el egy mókusharapás meg három csepp vér kihullása miatt! — Hátha egyszer . . . ?

Bizonyosan az a rendelet is benne volt valamelyik fogságba dugott levélben, hogy serénykedjék Ocskay László uram Léva várát hevenyében új sáncokkal és pallizádákkal ellátni, mert jön Bécs felől *Schlick* tábornok, aki nem érti a tréfát. Hanem ennél sokkal elébbvaló dolognak tartá ő az elfogott mókus számára egy olyan körülforgó kalitkát készíteni, amiben a tréfás állatka az asszony mulattatására szaladgálhasson.

Éppen azon kapta *Csajághy Márton* a szerelmespárt, mikor a mókust etették; a kalitka az asszony ölében volt, Ilonka meg a férje ölében, Ocskay a fogaival törögette a mogyorót, a mókus furcsálkodott, a menyecske pedig nevetett rajta. *Csajághy* minden bejelentés nélkül toppant be a pitvarba. A menyecske aztán nagy szégyenkedve futott be a szobájába, ott-hagyva a mókust kalickástól a férje kezében.

A *vas ember* arca semmivel sem volt mosolygásra hajlandóbb, mint máskor.

— Adjon Isten jó napot!

— Fogadj Isten!

Csajághy szemrehányásteljes arccal állt, karjait egymásba fonva Ocskay előtt.

— Mit csinálsz te itt?

- Amit megfogadtam. Boldogítom a feleségemet.
- Hat hét óta teszed ezt már.
- S tenni fogom, amíg a hosszú életben tart.
- De azalatt, amíg te itt a feleségeddel csókolózol, velünk meg csókolóznak a vallon dragonyosok kardjai.
- Csókoljátok őket vissza!
- Nem kaptad a táborból a leveleket?
- Kaptam. De egyet sem bontottam fel.
- Hát micsoda?
- Tudtam jól, hogy mit írnak benne. Azt, hogy rögtön üljek lóra, hagyjam itt a feleségemet, s menjek ide meg amoda tábort járni. Úgysem fogadtam volna meg.
- Nem fogadtad volna meg?
- Oly kevésbé, mint ahogy nem jön vissza semmi imádkozásra egy ember a másvilágról, aki már ott az idvességnek részese lehet, hogy a ti bajaitokban részt vegyen.
- Ember! Mi történt teveled? Kilopták belőled a lelket?
- Úgy van. Kilopták. Nem tartom magamnál. Bűvkör van körülöm kerítve, amelyen belül olyan boldog vagyok, hogy nem törődöm az egész világgal.
- Nem úgy egyeztünk, bajtárs. Két föltételt hallottál tőlem. Az egyik az volt, hogy tedd ezt a nőt olyan boldoggá, ahogy azt megérdemli, a másik az, hogy vezesd azt a zászlót, amit kezvedbe ragadtál ,végső diadalra.
- Hát Isten vagyok-e én, hogy két ellenkező dolgot tudjak teljesíteni? A nő boldogságát nem adhatja más meg, mint magam; a zászló diadalához vagytok elegenden.
- De olyan, mint te, nincs senki közöttünk. Amióta te elvonultál közülünk boldog magányosságodba, nemcsak a megkezdett diadalút akadt fenn, hanem visszafelé megy minden. A hősök, akik vészbe-viharba mentek akkor, mikor azt látták, hogy te elől mégy, most egy vak lármára szétszaladnak, s áruást ordítanak, ha jön az ellenség, s a hátaikat mutogatják neki. Egész táborodat úgy szétzavarta az első össze-

mérkőzésnél Vak Bottyán, hogy mind a világba szaladt a kurucság.

— Szedje őket össze, aki akarja!

— Harmadnapja Léva várát visszafoglalta az ellenség, éppen azzal a csellel, amivel te megvetted. Foglyul esett a bátyád, Tormássy László is.

— Mért nem tartotta nyitva a két szemét? Neki nem volt fiatal felesége, aki befogja.

— De cimbora! A szép feleség miatt odavész minden babérod!

— Hát bánom én azt! Egy petrence babéron nem nyugszom olyan édesen, mint az én asszonyom keblén.

— Hát a kötelesség? Te a fejedelem ezredes kapitánya vagy. A kötelességmulasztás gyalázat.

— Ha nem tetszem a fejedelemnek, csapjon el a hivatalomból. tegyen helyembe mást. Mit törődöm én a gyalázzattal? arcul ütnek? leköpnék? A feleség letörli, megcsókolja a helyét — s nem fáj többet. Hagyatok engem magamra!

— Nem! Bajtárs. — Ilyen nagyon még a hitvest sem szabad szeretni. Aki az lehet, ami te voltál, aki az lehet, aminek neked lenni kell; az nem mondhatja azt: Én nem vagyok! Ne keressetek!

— S én azt mondom nektek, hogy nem vagyok! Ne keressetek! Ti engemet megkötöttetek erősen. Rajtam hajtottatok, mikor dicsőségem mámorában azt hittem, hogy körös-körül ragyogok. Levetkőztettetek minden sugaraimból. Elém tartottátok a tükröt, hogy lássam milyen silány, nyomorult lélek lakik bennem. Elmondtátok előttem a curriculum vitaet, amit összeállítottatok egy *éretlen suhanc hóbortjaiból*; s rám olvastátok belőle, hogy *ez vagyok: áruló, szökevény, hitszegő*, minden ügyre nézve, amihez odaszegődöm. Kiszakítottátok belőlem a lelket. Nem a feleségemnél van az kalitkába zárva; hanem tinálatok. Van két ember a földön, aki gyanakodik rám, hogy áruló lehetek valaha. Most már vagyunk hárman; mert én is gyanakodom! Undorodom a kardom markolatjától, mint a veszett

ember a tükörtlől, mert azt gondolom, mikor hozzányúlok, hogy én azt a kardot még egyszer hazám ellen is fordíthatom. Hiszen képes vagyok rá. Hiszen ötször cseréltem már zászlót, mért ne fordíthatnék magamon még hatodszor is? Hiszen „*lég egy indulat, egy szenvedély, egy harag, egy sértés, egy tüzes pillantás, hogy önmagam ellenkezőjévé gyúrjon át?*” Ezzel a szavakkal holt embert csináltál belőlem. Hagyj szépen eltemetve. Csendes ember leszek; soha senkit, soha semmit el nem árulok többet ebben az életben. Ne hívjatok vissza! Rossz katona leszek. Nem szeretem a kardomat többé. S ha rá tudna bírni valami, hogy elszakadjak attól a földi mennyországtól, amit magamnak teremtettem, képes volnék inkább visszamenni a nagyszombati kolostoromba, hogy elkövetett bűneimért vezekeljek, mint oda a táborba, új bűnöket elkövetni!

Ez az egész patetikus kitörés minden hatás nélkül hagyta a vas embert.

— Bajtárs! Ahhoz én régen hozzá vagyok szokva, hogy te az indulataidban excentrikus vagy. Hanem engem a heveskedés nem győz meg. Én küldve vagyok hozzád; mégpedig egyenesen a fejedelem által. Íme őfelségének a levele.

Ocskay átvette a levelet, s dőlyfösen mondá:

— Ezt éppen úgy nem fogom felbontani, mint ahogy a többieket nem bontottam fel.

— Sajnálni fogom. Mert ha ezt a levelet el nem olvasod, akkor én, parancs szerint, erőhatalommal foglak innen elvitetni. Egy szakasz huszárt hozék magammal.

— Akkor meg éppen nem fogom ezt elolvasni! — kiálta indulatosan Ocskay, s kétfelé repesztve a fejedelem levelét, odadobta azt a lábai elé.

A vas embernek az arca még erre sem változott át. Hidegvérrel mondá:

— Jól van. Hát a fejedelemnek a levelét eldobtad olvasatlanul. De itt van nálam még egy másik levél, egy *még nagyobb úrtól*. — Ezt bizonyosan el fogod olvasni. — Anyád írja.

Ocskay összerezzen. — Ez valóban a legnagyobb úr a földiek között. Az anya, akinek a fiát megölte, s aki őt fia helyett fiává fogadta.

Ennek a levelét fel kellett bontania.

Nem volt az kalligrafikus írás, nem is volt valami cikornyás stílus; de egészen szívhez szóló.

„Kedves édes szeretett fiamuram!

Örömmel értesülök kedves leányom sűrű leveleiből afelől, hogy kegyelmed az én szegény leánykámnak olyan hűségesen szerető férje lőn. Áldja meg kegyelmedet ezért, meg is fogja áldani a magasságban lakozó Isten! Bárcsak ez a boldog örömök háborítást ne szenvedne soha. De hát Isten akaratja ez idő szerint, hogy ne csak magunké legyünk, hanem másoké is, akik bizalommal vetik reánk szemeiket. Amíg kegyelmed öröme napjait éli, minket viszontagságos időkkal vert meg a Hadak Ura. Lévat elfoglalta az ellenség: házamban idegen katonák tanyáznak, akik mindennap gyalázzák nemzetemet. Bátyámat, Tormássy Lászlót, fogságba ejtették a várban, s azzal fenyegetnek, hogy ha kegyelmedet rá nem veszem, hogy a pártjukra áttérjen: a szegény bátyám fejét bizony spirituszba téve küldik meg énnekem.

Én pedig ellenben azt írom kegyelmednek, hogy ha mindjárt az én saját fejemet fenyegetnék is a pallossal, kegyelmed a haza ügyétől soha el ne térjen. Itt minden ember, kicsinye-nagyja, csak azt beszéli, hogy volna csak itten Ocskay László, majd nagyot fordulna egyszerre a hadak kockája; kegyelmedet nézi, kegyelmedet várja minden népség és a katonaság; úgy éneklük szerteszét a mezőn: „Hol vagytok hazámnak csillagi? — Ocskay!”, s egyik napról a másikra mindhiába várják! — Én ugyan jól értem, s érezni is tudom, hogy vajmi nehéz elhagyni az embernek az ő boldogságát. De én abban éltem mindekkorig, hogy van még a boldogságnál valami nagyobb is e földön. A becsület. Mikor választani kell, az ember otthagyni a boldogságot, s a becsülethez fordul. Ha el-

bukik az ügyünk, kegyelmedet fogja vádolni mindenki. És én nem akarom azt megérni, hogy az én leányom neve egy olyan névhez legyen hozzákötve, amihez csak egy makula is hozzáférhet. — Szedje össze magát kegyelmed, és tegyen nemkülönbön, mint ahogy tettenek őseink, és tesznek mai napság annyi ezeren, akik elhagynak szerető feleséget, ápolgató édesanyát, s sietnek vérüket felajánlani a legdrágább édesanyának. A gyöngé asszonyok parancsolni tudnak a könnyeiknek, hogy ne folyjanak útánuk. Ezt tegye kegyelmed, és mi is ezt tesszük. — Ennekem pedig írásbeli választ erre a levelemre ne írjon kegyelmed másunnán, mint *Léva várából*. — Maradok igaz, szerető édesanyja: *Zsuzsánna*.”

Ocskay László fogta az övébe dugott ónrudat, s azt írta e levél alá:

„Engedelmeskedem. — Fia: László.”

Azt a levelet otthagya az asztalon.

Azzal inte Csajághynak.

— Mehetünk.

— Nem szólsz a feleségeddel?

— Majd elmondja neki ez a levél.

S indulni akart.

Csak hogy a feleség már akkor eléje jött. Ott hallgatózott, leskelődött az ajtón. Lehetett-e azt rossz néven venni neki?

Nem sírt. Dehogy sírt. Ragyogott az arca az örömtől.

— Eredj, eredj! — ő biztatta legjobban a férjét. — Én rég küldtelek volna, ha mertem volna tenni. Elég volt a boldogságból ennyi. Ha visszatérsz, folytatjuk ezt a boldogságot.

Egy könnyet nem ejtett. Ő maga sietett férjének előkeresni a fegyvereit. Ő maga segíté fölvenni a finom acél páncélinget, amit akkor a dolmány alatt viseltek, s amíg azt feladta rá, megtalálta a keblén azt az amulettet, amit Ocskay mindig magával hordott, a Boldogságos Szűz képe volt az. Ilonka megcsókolta azt a kis szentképet. Csajághy Márton fejet csóvált erre. De hát

lehet-e rossz néven venni egy kálvinista asszonytól, ha megcsókolja azt a talizmánt, amelyre rá van bízva, hogy egyetlenegy férjét, szerelmesét megóvja kard életől, golyó sebzésétől? Bizony megtette azt.

— Hogy maradsz itt magadra, egyedül? — suttogá a férj.

— Nincsenek-e velem a könyveid?

Igaz. Akinek a könyvek már jó barátjai, az nincsen egyedül.

Ocskay még abban az órában távozott hazulról.

Bizonyosan meg is siratták akkor, amikor már nem láthatott vissza.

Olyan rövid volt ez a hat hét!

Rövid a csókolódásra; de hosszú a verekedésre.

Ocskay seregének a szétveretése Schlick és Bottyán által nagy zavart idézett elő a kuruc táborban. Bercsényinek Eger alól, Károlyinak Kecskemétről kellett felsietni, hogy az előrehaladó labancoknak gátot vessenek valahogy.

A fejedelem haragudott is erősen Ocskayra, amit levélben is megírt.

Alig egy hét múlva Ocskay Lászlótól levelet kapott Tiszáné nagyasszony:

„Datum Levae.”

„Itt vagyok. A várat visszavettem. Tormássy László uram feje leitta magáról a spirituszt. Ajánlom kegyelmednek anyai gráciájába szegény, magára hagyott feleségemet. — Engedelmes fia: László.”

VIII. PÁRBAJ A HARCMEZŐN KÉT HŐS KÖZÖTT, AKIKNEK A TESTÉT NEM FOGJA SEM KARD, SEM GOLYÓBIS

Amilyen jókedvű, vidám cimbora volt Ocskay ennekelőtte, olyan magába zárt, rideg kedélyű lett egyszerre, amint újra elfoglalta helyét a táborban. A nevetségig szigorú fegyelmet tartott, még a muzsikálást is megtiltotta. Sokat tréfáltak emiatt a háta mögött, szemébe nem mertek, s ő kiolvasta azt mindenkinek a szeméből, hogy az ő rovására megy a szólás-szapulás. Az új házast különben is mindenféle csúfondároskodás szokta illetni (az irigység dolgozik bennük), hát még az olyat, aki a felesége szép szemeiért szét hagyta verni a rábízott dandárt!

Ezt a hibát ugyan nagy hirtelen helyrehozta Ocskay, Léva várát visszafoglalta egy merész éjjeli rohammal, s akkor aztán összeszedte a serege maradványait, kiegészítette azt új önkénytesekkel, úgy, hogy mire Zólyomnál táborba kellett szállni, már akkor ismét teljesen rendbehozott lovascsapatjával csatlakozott a fővezér seregéhez.

Itt is azonban az egész napot a magányos sátorban tölté, s nem vett részt a közös tiszti lakomákban. Békében is hagyták, tudva azt, hogy a nőstényétől megfosztott oroszánt nem jó háborgatni.

Az mégis fülébe jött neki minden elzárkózottsága mellett is, hogy Csajághynak összezördülése volt, éppen őmiatta, magával a fővezérrrel. Bercsényi, a maga szokott csipkelődő, csúfondáros modorában azzal fogadta Csajághyt, hogy „No hát

megerkezett az az Anda Pál katonája is?” S még nem elég, hogy Anda Pál katonájának nevezte Ocskayt, ami annyi, mint a német szimándli, asszonyhős, hanem még hozzátette azt a rossz tréfát is: „Vajon ellátta-e elég mogyoróval a felesége mókusát?” Amire aztán Csajághy keményen visszafelelt: „A vezéremet ne sértse meg kegyelmed, mert az olyan jó katona, mint más; az asszonyát pedig éppen ne vegye a nyelvére, mert ha azt teszi, bizony mondom, akármilyen nagy ember kegyelmed, de keresztülesünk egymáson!”

Megmondta a vitéz kapitány, hogy védelmezni fogja a vezérét nemcsak éles kardok, hanem éles nyelvek ellen is. S Bercsényi nyelve éles volt. Amennyi kárt tett a kardjával az ellenségben, annyi kárt tett a nyelvével otthon a maga híveiben.

Csak a készülőre trombitáló tárogatók tudták Ocskay sátorából előidézni.

Zólyom alatt állt a tábor, szemközt a labancokéval. A kuruc tábor éppen azon a történelmi nevezetességű téren, ahol Nagy Lajos király országgyűlést tartott, s Hedvig leányát Jagellónak eljegyezte, s ahol a néphagyomány szerint egyszer egy búzalkalász szárára vékony aranfonalat találtak tekerdőzve. Maga Zólyom városa négy öl magas széles kőfallal van bekerítve, amiken erős kapukon át van bejárás, s a várossal egybekötve látszik a Hunyadi Mátyás király építette hatalmas vár, pompás palotájával, mely többször volt királyok lakása, korona őrhelye.

Először állt két nagy táborban egymással szemközt a kuruc és labanc. Eddig mind a kettőnél csak abból telt ki a háború, hogy nagy tömegekben kis csapatokat megrohant, gondatlanul dőzsölő ellenséget véletlen támadásban szétriasztott, rosszul védelmezett várakat megostromolt, meghódoltatott, ellenséges városokat elpusztított; de most már előttük állt a kemény feladat: egész felállított hadirendben két egyenlő erejű hadseregnek egymással megütközni, s nyílt csatában, kibontott lobogókkal vezéri tudomány szerint megnyerni a diadalt.

Nagyobb részben lovasság volt mind a két tábor. Kuruc és labanc egyaránt magyar és tót. A kuruc táborban még több volt az orosz. Rendes katonája mind a kettőnek kevés. A labancoknál két ezred muskétás, aki tudott egyenes arcvonalban harcolni, néhány harám rác lövész, meg a dán dragonyosok. A kurucok közt voltak a lengyel dragonyosok, néhány ezer gyalog hajdúság, aki már a török háborúban megszokta az ágyútüzet: a többi mind felkelő lovasság, a saját lován, öltözetében és fegyvereivel. Ágyúik is voltak, morva tüzérekkel, de azokban nem igen lehetett bízni, ti. az ágyúiban.

Igen szép idő volt, ütközetre valóbbat kívánni sem lehetett; korán reggel már csípős hideg volt, de délfelé erősen bemelegedett; a lovakat bántotta a bögöly, a katonákat maga a szomszomság. Az ütközet mégsem tudott megkezdődni. Bercsényi folyvást tartotta a haditanácsot a francia tisztekkel, s amint egy intézkedést megtett, rögtön utána küldötte a másikat, amivel az ellenkezőt rendelte el. Nagyon jól akarta csinálni a dolgot. Két alvezére: Károlyi disputált, Ocskay duzzogott.

A labanc tábor pedig három magyar tábornok vezette: Forgách, Bottyán, és Eszterházy. Az első tanult katona, hadtudományokban jártas vezér; a második, kit a népajk Vak Bottyánnak nevezett, mert csak fél szeme volt; a török háború alatt vitéz tetteivel szerezte hírnevét és vezéri rangját; — Schlick, az osztrák tábornok, a német csapatjaival valahol Besztercén parádézott, éppen Leopold napja lévén.

A három labanc tábornok is éppen abban a helyzetben volt, amiben a kuruc vezérek. Nem tudtak egyetértésre jutni.

Eközben már a délutáni három óra is eljött; a két sereg kölcsönösen megunt egymással farkasszemet nézni, míg ellenben kölcsönösen nem mutatott kedvet egymást megrohanni. Tudták innen is, túl is, hogy magyarok: csak egy kérdéssel lehetett őket összekapaszkodtatni, hogy „Ki a vitézebb?”

Vak Bottyánnak ekkor eszébe ötlött az a török háborúban dívott szokás, hogy egy-egy hatalmas dalia kiugrott a hadsorból, s odavágtatva a két sereg közötti térre, harsány kérkedéssel hívta ki személyes viadalra az ellenfélnek legvitézesebb leventéjét. Egy ilyen párbaj vége aztán lelket öntött a győztes dalia seregébe, s gyakran eldönté az ütközet sorsát.

Vak Bottyán, mikor látta, hogy nem tud megegyezni a vezértársával, felcsapta a siakját a fejére, s sarkantyúba kapva a paripáját, kiugratott a hadsorból a harcmező közepére, s ott elkialtá harsány hangon, hogy meghallhatta mindkét tábor:

— No, kuruc had, ha van lelked, — szólítsd elő a csizmaszárból! Én vagyok itt, a *Vak Bottyán!* — Ha van valakinck mersze közületek megmérkőzni velem egy kis vitézi bajvívásban, szívesen látom — *Pilátushoz vacsorára!*

Amint elhangzott a hegyke felhívás, innen is, túl is nagy volt rá a morgás. A labanc hetvenkedett, a kuruc ungodkodott: Vak Bottyánról az volt a hit, hogy annak a testét nem fogja se kard, se golyó: az ördög menjen azzal viaskodni!

De még nem volt ideje Bottyánnak a kihívást ismételni, amidőn kivágtat a kurucok sorából egy fiatal dalia, s odatart a kihívó elé.

Vak Bottyán megismerte a fél szemével is a közeledő alakot. Sokszor leírták azt előtte: *a nyalka kuruc Ocskayt*, elől befonott szőke hajával, piros skarlát dolmányával, fehérmedve kacagányával. Mindent tudott felőle, ami a háború alatt vele történt. Szörnyen le is nézte!

— Elmenj, te nyáladék kölyök innen mindjárt! — kiálta eléje a vén harcedzette hős. — Mert ha nyakon kaplak, biz a holdba doblak! Nincs köztetek külön ember, akit velem szembeállítsatok?

De Ocskay sem maradt neki adós.

— Ha *a félszemem behunyom* is, vagyok olyan legény, mint kend!

— Vagy bizony legény a feleséged viganója mögött! Eredj haza, fiam! Anyádasszony tejes kását főzött, ki eszi meg, ha itt maradsz?

— Majd akinek a kanál a kezében maradt — vágott vissza Ocskay.

— Kanál? De hegyes a legény! No hát kezdjük a *levesen!* Váltsunk elébb egy pár golyót.

Azzal kihúzta Vak Bottyán a nyeregkápából az egyik pisztolyt, s rásütötte Ocskayra. Ez is visszalőtt rögtön, de egyik sem talált.

Arra mind a ketten a másik pisztolyt vették elő; Ocskay közelebb léptetett ellenfeléhez. Vak Bottyán pedig egy helyen toporzékoltatta a lovát, úgy nehéz volt őt célbavenni.

Egyszer aztán, amikor Ocskay húsz lépésnyire közeljutott hozzá, a vén dalia biztos kézzel kisüté ellene fegyverét, s abban a percben Ocskay egyszerre olyan ütést érzett a mellén, hogy kék-zöld lett előtte az egész világ. Az acél sodronyingtól ugyan nem fúródhatott a golyó a testébe, de az ütés mégis oly erőszakos volt, hogy rögtön elborította a száját a vér, s ő maga előre, a lova nyakára borult: az okos állat egyszerre megállt csendesesen.

— Hahaha! — kacagott Vak Bottyán. — Köpd ki, ha keserű!

S azzal elkezdte a lovát fincoltatni, a diadalmasan felemelt pisztollyal mutatva a saját táborának, hogy ellenét legyőzte.

Ocskayt azonban még nem hagyta el az öntudat. Tudta ő azt jól, hogy Vak Bottyán is páncélinget visel dolmánya alatt, mégpedig karikákból fűzöttet, amiről lesiklik a golyó. Hanem eszébe jutott, hogy a páncélingnek van egy nyílása *hátról*, hogy fel lehessen venni. Amint Vak Bottyán nagy diadalában a lovát toporzékoltatta előtte, s eközben azt az Achilles-sarkát fordította feléje, Ocskay hirtelen összeszedte magát, felemelte végső erejével a pisztolyt, odacélzott és lőtt. — A pisztoly három golyóra volt töltve: az egyik megtalálta a hasadékot a páncélingen s a vitéz tábornok derekába hatolva, a háta gerincében állt meg.

E lövésre Vak Bottyán nagyot ordítva görnyedt hanyatt a nyeregben, s csak a kengyel tartá, hogy le nem bukott a lováról.

Többet aztán Ocskay sem látott: a világ elsötétült előtte, nem tudta többé, mi történik vele?

Mikor magához tért, a sátorában találta magát. Be volt erősen pólálva mindenféle pokrócokba. Azon törekedtek, hogy izzadásba hozzák. Még a feje is be volt kötve.

A sátorban orvos is volt már. A tudós doktor Wolffius. Az különösen lelkére vette, s fogadkozott, hogy a megsérült lovagot, ha hat hétbe kerül is, lábra állítandja a tudományával.

Akkor is ott volt a doktor, amikor a sérült lovag a szemeit felveté. Csak a nyelvét akarta látni; minden beszélést és legkisebb mozdulást is megtiltott neki. Megfogta a tenyerét, s ráette a temperamentummérőt. A vizahólyaglemez egyszerre mind a két végével összeugrott. „Ez veszedelmes indicium!” Írt neki rögtön receptet; volt abban annyi mindenféle életre hozó szer, hogy egy temetőnek fel kellett volna támadni tőle. Hanem egy fátum történt a recepttel. A famulus, akire bízva volt a tábori patika, a minapi gácsi mulatozás után, a gyógyszeres ládikó helyett a várbeli szakácsnak a fűszerszámos ládját hozta el magával; mivelhogy olyan nagyon hasonlítanak egymáshoz. Ez még hagyján, de csak a chirurgiai eszközök tokját fel ne cserélte volna a háziúr borotválkozó eszközeinek étuijével! Mármost addig, amíg a gyorsfutár vissza nem cseréli az eltévesztett szerszámokat, sem a csodahatású gyógyszert nem lehet elkészíteni, sem az olyannyira szükséges érvágásokat nem lehet foganatosítani a betegnél. Az is nagy baj, hogy a mindenféle írok és kenőcsök felkenésére szükséges vászonpólya, pelenka s más afféle szintén mind ott maradt, ki tudja hol?

Tehát addig is, amíg mindez reggelig megérkeznek, csak igyék szorgalmasan a páciens veres céklalevet, ami a mellvérzést elállítja, mivelhogy maga is veres, és izzadjék minél többet. kezeit, lábait a pokrócból ki ne dugja.

SZERETVE MIND A VÉRPADIG.

TÖRTÉNETI REGÉNY A RÁKÓCZY-KORBÓL.

IRTA

JÓKAI MÓR.

ELSŐ KÖTET.

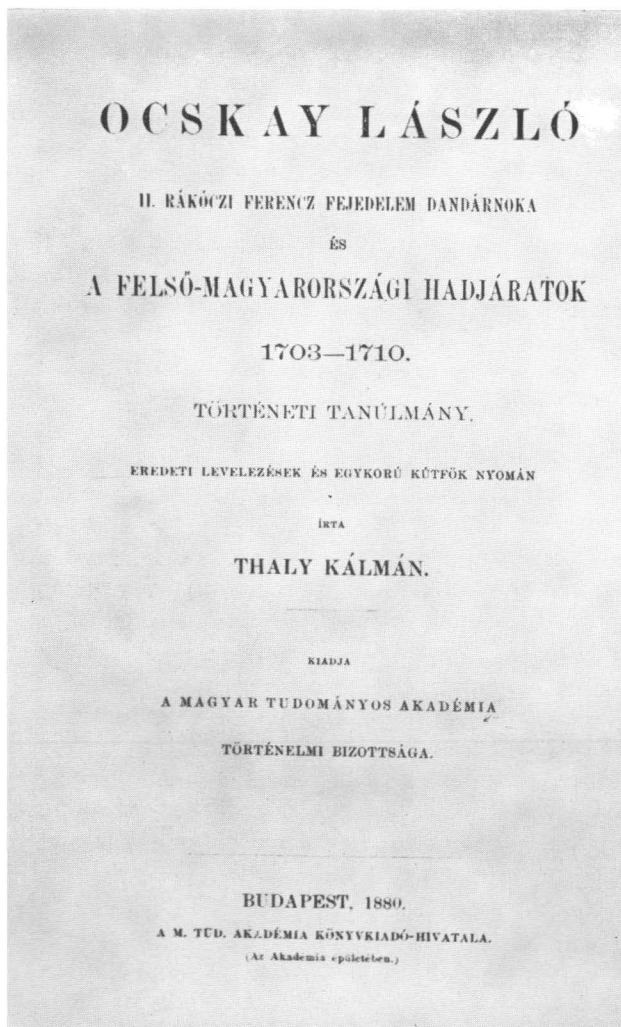
—*—

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA

1882.

A regény első kiadásának címlapja

Thaly Kálmán művének címlapja (A regény fő forrása)

Alig várta Ocskay, hogy megszabaduljon az Aesculaptól s egyedül maradhasson Csajághyval.

— Meg volt-e az ütközet? — Ez volt az első kérdése.

— Meg bizony — felelt Csajághy. — Mégpedig teljes és tökéletes diadallal. Megvertük a labancot híresen; elvettük ágyúikat, beszalasztottuk a városba: még ott sem maradt tőlünk veretlen, megostromoltuk a falakat, s elfoglaltuk a várost; a labanc mind befutott a várba, ott reteszelte el magát.

— Hogy énnekem nem lehetett ebben részem — sóhajtá fogcsikorgatva a páciens.

— Sőt inkább neked volt ebben a legnagyobb részed, hidd el. Mert azáltal, hogy te a hatalmas, kérkedő Bottyánnal szembeálltál, hogy a sérthetlennel hitt embert megsebesítetted, egyszerre úgy fellelkesítéd a mi táborunkat, míg viszont a labancokét oly rémületbe hoztad, hogy könnyű lett a győzelem. Az öreget lepedőben vitték el a csatától, s vele aztán fejét veszté az egész labanc tábor. Senki se parancsolt többet. Te nyerted meg ezt a diadalt. Énekli is felőled az egész kurucság, hogy „Dávid verte meg a tízezerét”.

— Mégis szerettem volna megmutatni Bercsényi uramnak, hogyan szoktak verekedni Anda Pál katonái.

— Megbánta ő azt már. Általam is üdvözlését küldi hozzád, s kéret, hogy csak a meggyógyulásodra ügyelj, s az orvosának a rendeleteit megtartsd.

— Mi fog történni most tovább?

— Az attól függ, hogy a labancok mire határozzák el magukat? Ha az egész seregükkel benn maradnak Zólyomvárbán, akkor nagy hamar kiéheztetjük őket, de hevenyében ostromra nem mehetünk, mert jól védve vannak. Ha azonban a nagyobb rész ki akar törni a várból, akkor azt üldözőbe vesszük, s a benn maradtakat ostrommal nyomjuk meg. Éppen most értesült a fővezér átszökő labancok által, hogy odabenn az a szándék, miszerint a sebesült Vak Bottyánt otthagyják egy dandárral a várban, Forgách és Eszterházy uraimék pedig a másik kettővel

eleblábolnak valamerre, ha igen sötét lesz. A fővezér a mi ezredünkre bízta, hogy a Szent Kereszt felé vezető szorost tartasuk szemmel, s ha arrafelé akar menekülni a labanc, hányjunk neki ellent, míg a többi seregek körülfogják s megszorítják. Te csak pihenj addig, és izzadj az orvos rendelete szerint.

Amint Csajághy elhagyta Ocskay sátorát, késő éjszaka volt már. Ocskay, amint a földön fekvék (mert biz a tábor nem hordott magával ágyat senki fia számára), hallotta jól az elvonnuló lovasságának a dübörgését sokáig a csendességben; aztán megint egy huzamosabb dübörgést, amiről kitalálta, hogy az a menekülő labancok dobaja, kik a várból kifelé szöknek. Magában számítgatta, hogy mi fog történni? Kudarc lesz belőle. Nem az ő ezrede fogja megszorítani a labancokat, hanem azok nyomják el az ő kurucait.

Nem volt többé nyugta. Lehányta magáról a pokrócokat; kifutott sátorából, ott folyt előtte a Vág vize; beledobta magát, lebukott a csípős hideg hullámba egypárszor, aztán visszasietett, a csatlósával felöltöztette magát, feladatta a páncélingét, előhozatta a lovát, nyeregbe kapott, s utánavágtatott az előrehaladt ezredének. Éppen csak minutára érkezett meg, hogy kiszabadítsa a katonáit a kelepcéből, amibe jutottak. Mivelhogy a kuruc tábor többi része szép csendesen aludt az Úrban, ezt az egy ezredet, meg a szorost őrző néhány száz főnyi hajdúságot a menekülő labancok mind káposztává aprították volna; így azonban, amint Ocskay megjelent közöttük, s felismerték az alakját, a kuruc új lelket kapott, a labanc meg azt hitte, hogy a halottak támadnak fel ellene, s futott, amerre tágasabbnak látta a világot, egyre üldöztetve, vágatva Ocskay ezredétől, akinek volt annyi esze, hogy nagyon mélyen közéjük ne menjen. A labanc dandár egészen eszét veszté, s erre-amarra elkóborolt, tizedrésze sem talált oda Schlickhez.

Reggelre tért vissza Ocskay a táborba az ezredével a nagy éjjeli tusából, egy csapat fogollyal.

A bámuló doktor Wolffiust ott találta éppen az üres sátora előtt.

— No hát doktor, én megtartottam híven a kúrát. Izzadást rendelt meg érvágást. Az izzadás megvolt nálam, az érvágást meg én tettem meg másom. Probavi et successit. Ezt is beírhatja a receptkönyvébe, hogy „kovácsnak orvosság: szabónak halál”. Aztán most már pólya és pelenka is van elég, amire a kenőcsöket fel lehet mázolni a daganatomra.

S azzal odaadta neki a labancoktól elfoglalt zászlót, ami éppen fehér volt. Jó lesz sebkötőnek!

Bercsényi azt írta erről a fejedelemnek:

„Ocskay is hozott vagy negyven német fogolyt: ő tudia, hol vette? *Standár* semmi.”

Biz azt fölszabták kenőcspólyának.

IX. HOGY VANNAK EZALATT OTTHON?

Hónapok múltak el, hogy Ocskay László nem kapott hazulról semmi izenetet. Ennek pedig százféle oka lehetett. Az otthonlevők nem is tudhatták, hogy ő hol, merre kóborol? Meglehet, hogy küldtek neki levelet, de a küldött útközben labancok, martalócok kezébe került. Hátha baj van, s azt titkolják előtte. Hogy nem felejtették el, afelől bizonyos. A féltés nem bántotta még.

Maga nem akart onnan a táborból senkit Ocskóra küldeni, hogy hírt hozzon neki. Ez megint nekiindította volna az irigykedők mendemondáit. Meg akarta mutatni, hogy neki is spártai szíve van. Ha felkötötte a kardot, nem gondolt az elhagyott örömeire.

S minden napnak megvolt a maga terhe és a maga — veszekedése.

Mikor nem verekedünk az ellenséggel, akkor veszekedünk egymás között.

Ha diadal van, abból minden ember követeli az oroszlán-részt magának. Először a vezérek, azután a főtisztek, meg az altisztek; a lovasság, meg a gyalogság, mindenik külön magára nyerte meg az ütközetet, utoljára a trombitás is előáll: ha ő ott nem lett volna! Ha pedig kudarc van, annak a hibáját minden ember keni másra, egyik vezér a másokra, azok meg az alvezérekre, utoljára a közkatona volt a hibás; sőt úgy kerül, hogy a trombitások vesztették el az ütközetet. (Mint például a romhányit.)

A közkatonák ezalatt civakodnak a zsákmányoñ. Akinek valami értékes kincset juttatott a véletlen, az szokik vele haza.

A pápisták civakodnak a kálvinistákkal. Valami titkos kéz hintegeti a konkolyt a táborban, hogy a kálvinisták ne bízzanak Rákócziiban, aki maga is katolikus, Bercsényi is az; alvezérei, Ocskay, Andrassy, Károlyi mind buzgó pápisták.

Egyik csapat kap zsoldot, a másik nem kap, az egyiknek egyenruhát adnak, a másiknak nem. Ezen mindjárt összevesznek. Később aztán megint azon ortályoskodnak, hogy amelyik csapat nem kap zsoldot, annak a tarsolya duzzad az ezüsttállértól, amelyik pedig zsoldot kap, annak a táskájában csak rézlibertas kong; aztán az egyenruhás sereg kopott, a nem egyenruhás pedig fényes. Annak „adnak”, ez meg „vesz” — Kész a veszekedés.

Van a táborban magyar, német, tót, orosz, lengyel, svéd, francia, tatár. Ez mind más nyelven dicséri az Istent; de egymást szidni mégis tudja. Mikor sok van a jóból, akkor azon vesznek össze; a magyar paprikával szereti az ürühúst, a német káposztával, a lengyel lencsével, a svéd borsóval, a tatár rizzsel, a francia meg csicsókával: együtt nem lehetnek. Ha pedig semmi sincs, csak profunt, akkor valamennyi haragszik.

Mikor *rostokolnak*, előveszik a tarsolyból a kártyát és ütik naphosszant, manicheus módon diskurálva mellette: a tiszt urak sem tesznek egyebet, csakhogy azok ezüst- meg aranylibertasban játszanak.

Aztán folyik az árulkodás, nyíltan és titokban. A fejedelem előtt gyanúsítanak mindenkit, a fejedelmet meg gyanúsítják mindenki előtt.

Közlelről nézve, milyen próza ez! Messziről milyen magasztos költészet! Részleteiben milyen kicsinyes, — az egészben milyen fönséges kép! Egy nemzet, mely a szabadság mellett fegyvert ragad!

Valóban, ez egész nemzet ott van már a zászlók alatt. Be van hódítva az egész Tiszavidék egész le odáig, ahol még a török

szultán pasái parancsolnak, akik alatt békesség van; feltámadt egész Erdély, a székelység fegyverbe öltözött, a Dunántúl meg van nyerve. Az idegen csak azt a darab földet bírja még, amit fegyvereseivel megszállva tart: ott is csak a földet, a szíveket nem. Övé a kerített városok sánca, a lakosok már nem. A Károlyiak, Andrásyak után következett Forgách, Eszterházy, akik még a zólyomi ütközetben a császári sereget vezették. Maga Vak Bottyán is, amint sebéből kiépült, feladta Zólyom várát, s maga is meghódolt a fejedelemnek, egész várórségével együtt.

Egy késő téli reggel, úgy február táján, azzal a hírrel lépett be a fővezér táborából érkező Csajághy Ocskayhoz, hogy a fejedelem az áttért Forgáchot és Bottyánt tábornokaivá tette.

— Megérdemlették — felelt rá Ocskay. — Vak Bottyánt én lőttem tönkre, s Forgáchnak én vertem szét a labancait; hanem ez az *ő érdemük*, nekem pedig az *én hibám*. Ha mint megvert labancvezér jönnék ide, én is lehetnék még generális.

Csajághy megfogta Ocskay kezét, s a szemébe nézett élesen.

— Azt akarod mondani ezzel a tekintettel, ugyebár — szölt Ocskay —, hogy íme „egy indulat, egy harag egyszerre más embert gyúr belőlem”. Ne hidd azt! Nincs nagyravágyásom. Ha kívánja a fejedelem, mint közlegény szolgálok a seregében.

— De *ő* mást kíván tőled. Egy nagy kiterjedésű missziót akar rád bízni. Téged hatalmaz fel, hogy insurgáltasd az egész felső vidéket, ahol a tót nép lakik, s alakíts belőlük saját parancsod alatt álló csapatot, azokkal a saját terved szerint, a fővezértől függetlenül, viselj hadjáratot. Tetszik ez az ajánlat neked?

— Elfogadom.

— A csapatok gyűlőhelye Ocskó mellett fog lenni: a Dodvág védelme alatt.

— Értem. Ez Bercsényi szarkazmusa megint. Mintha hallanám: „Eresszük *haza* a gyereket *szopni*”. Mintha olvasnám a rólam írt leveleket: „Ocskay ott dőzsöl Ocskó várában,

szokás szerint dorbézol részes cimborákkal.” — De^s fogadom neked Istenemre, hogy amíg az én dandárom a Dogvág mellett fog táborozni, senki az én seregemből ágyba nem megy hálni, se fődél alá melegedni, se asszonyembertől egy ital vizet nem kap; maga a vezér sem, habár olyan közel tanyáznánk ocskói kastélyomhoz, hogy a feleségem szava áthallanék hozzánk.

— Ezt még jobban szeretem — mondá rá Csajághy.

— Akkor hát készítsd el a dandárunkat az indulásra.

Másnap útrakeltek. Ocskay fegyelmet tartott, mert ő a saját ezredének tudott hópénzt fizetni. Telt abból, amit a bányavárosokban készpénzül talált. Hogy az ezután összetoborzandó csapatokat hogyan fogja fizetni, arra is majd ad módot az Isten. Aki a mezők liliomait táplálja, pedig azok is kardot viselnek!

Már olvadni kezdett a hó, amidőn Ocskay megérkezett a dandarával a Dogvág mellé. Fáradságos volt az útja, mert a víz több helyütt kiáradt, s elhordta a hidakat.

Amint egy dombtetőre felért Ocskay, ahonnan éppen le lehetett látni Ocskóra, még a lova is visszatorpant a látványtól, mely szemébe tűzött. Az egész faluban nem volt egy ép háztető, csak a kormos gerendák, kútgémekek meredeztek fel az égnek; a templom egy rom volt, a torony tető nélkül, harangok nélkül; a falun kívül levő kastély épnek látszott, de mellőle ki volt vágva a kert, az erdő: annak a helyén is csak fekete tuskóhalmaz összeégett maradványa sötétlett a hó közül, s az ablakok télhideg idején mind tárva, nyitva.

— Mi történt itten?

Ocskay László sarkantyúba kapta a lovát, s a lejtőn vágatva nyargalt lefelé: kísérete alig bírt nyomában maradni. Be a faluba mind. Senki sem jött eléjük. Nem volt abban a faluban egy élő lélek, akihez egy kérdést lehetett volna intézni: mi történt itt? A házak mind le voltak égve, a melléképületek, amik egészen fából szoktak lenni, csak egy koromhalmazzal jelentkeztek a kőomladék mögött. Itt ellenség járt. Olyan ellenség, akinek célja a pusztítás. A templom oldalába egy ágyúgolyó fúrta be

magát, félig kinn szorulva a faltól. Itt tehát egy nagyobb ellenséges csapat volt, mely ágyút is hord magával.

A piac közepén ott heverték az elhullott lovak maradványai, amikről az elvadult kutyákat még a lovasok közeledése sem bírta elriasztani.

Hát még a kastély!

Mikor Ocskay bevágott az udvarára, alig ismerte fel, merre van előre, merre hátra? A mellvédek ledöntve; a tornácot tartó márványoszlopok kifeszítve; az ajtók sarkaikból kiszakítva, minden ablak, redőny bezúzva, s a szép százados fák kivágva az udvaron tőből.

Mi történt itt?

Ő maga rohant fel elől a tornácra; onnan a pitvarba, a címerterembe, a belső palotába: — pusztulás, rombolás rémképe fogadta mindenütt. Összezúzott bútorok heverték szerteszét halomban, porcelánedény, velencei kristály cseréppé törve: kályhák, kandallók összezúzva, a falak freskófestményei eléktelenítve, a címerterem kirakott padlatán mutatták a patkónyomok, hogy abból istállót csináltak.

Hát az ágyasházban mi van? A szép, remekbe faragott, mennyezetes nyoszolya fejszével széthasogatva; a nehéz almáriomok erőszakkal felfeszítve, a vasláda, melyben az asszony ékszerei, a családi ereklyék álltak, fenekével felfordítva, s az azon ütött tágas rés mutatja, hogy tartalma hiányzik. Hanem a szoba közepén van egy nagy boroshordó. Itt vígan tivornyáztak. S a fekete pincepenész a padlaton hirdeti, hogy bokáig gázoltak a borban.

De hát kik voltak azok?

Ocskay csak leroskadt, mint a szélhűdött, arra a romladékára a hitvesi nyoszolyának, s a fejét lecsüggeszté.

Senki sem merte őt vigasztalni.

Egy elejtett gomb, egy öltönydarabnak a foszlánya drága kincs lett volna előtte, amely elvesztett hitvesétől itt maradt hírt mondani. Semmi, semmi. Úgy eltűnt, hogy emléke sem

maradt. Mindent elvittek magukkal a pusztítók, ami csak értékkel bírt, csupán a könyveket dobálták rakásra. A nyoszolya forgácsai között ott heverték azok a lapok, amiket Ocskay néhanapján Bellarminius fordításával teleírt. Az utolsó éjszakán is azokat olvasgatta a hitves. A többi könyv oda volt hányva a szegletbe, penésztől zöld halom.

Majd egyszerre felugrott, kitörő indulatának féktelen dühében, s ökleit rázva az ég felé, ordíta: „Isten! Isten! Hol voltál, mikor ez történt? Add vissza nőmet! Add vissza hitves feleségemet! — Mert ha elveszed tőlem, az ami az enyim: én esküszöm a poklokra, hogy elveszem tőled, azt ami a tied!”

Csajághy nem állhatta meg, hogy ezért a pogány beszédért meg ne szólítsa a dühöngőt; ő igaz puritán férfi volt.

— Ne ragadtasd el magad ilyen indulatra, vezérem; ne lázadj fel Isten ellen!

Ocskay úgy volt, mint akit a villám szele ütött meg; támolgott, szédült.

— *Mondtam* valamit? Nem... *Tenni* akarok valamit... Nem akartam Istent káromolni... Az nyomorúság... Még embert se káromoljon senki... A szidás csak kutyaugatás... Befogom a számat. Nem hallja szavamat senki. De *teszek* valamit.

S azzal még egyszer fellökte az öklét a magasba, s arcát az ég felé fordítá, tele pokolkínnal; s akkor egyszerre, mint egy vízió látnokának nyíltak fel a szemei kerekre, ijesztő lázragyogással.

— Nézd! Nézz oda! — kiálta, megragadva Csajághy kezét.

— Látod azt? Ott a válasz. — Csajághy is odatekintett, ahová Ocskay reszkető kezével mutatott, fel a magasba.

Mi volt ott látható?

Az égszínkék szobamennyezeten fekete koromfestékkal felírva e szavak:

„*Hic fuit Ritschan*”. (Itt volt Ritschán.)

— Látod?

- Látom.
— Most már tudom, hogy mit tesztek.
— Én is.
— Azt tudod, hogy én mit tesztek?
— Azt.
— Akkor te jobbra, én balra. Mához egy hétre találkozunk.
— Hol?
— A dévényi révnél. Te a Fehér-hegyek túlsó oldalán mégy, én az innensőn haladok.
— Ott leszek napjára.
Azzal megszoríták egymás kezét.
— Fél nappal később indulj, hogy egyszerre érkezzünk: nekem kerülő utam van. — Ezzel Ocskay elsietett.
Csajághy az elpusztított kastély ablakából nézett utána, s látta, amint a nyergébe ugrik; odahívhatja a zászlótartót, elveszi a kezéből a piros zászlót, s megcsókolja azt keservesen, kétszer-háromszor is.
Nincs már más, akit csókoljon.
— Hű maradsz hát mind a kettőhöz! — dörmögé magában a vas ember.

X. AZ ÉGŐ KLASTROM *

Az a rövid összebeszélés Ocskay és Csajághy között pedigrig nem volt valami sympatheticus búbjósság; mintha két ember egymásnak a szívében olvasgatott volna; hadviselés idején elvihetné a kánya az olyan hadvezért, aki az alvezérei pszichológijára bízná, hogy találják ki, mit gondol ő most: hogy mi lenne a jó haditerv? S ha kitalálták, végezzék el. Tudni kell, hogy régen meghányt-vetett terv volt ez Ocskay és Csajághy között, ami fölött ők ketten gyakran elábrándoztak hosszú téli táborozás alatt, az őrtűz mellett, közös szalmán heverészve. Vakmerő, kivihetetlen ábránd! Most jó idő nyílt rá! Az alkalom kedvez! A régi vesztes vezért, Schlick tábornokot Bécsbe visszahívták, helyette *Heistert* küldték le; aki aztán a határszélről minden rendes csapatot magához szedett, hogy összegyűjtött erővel egyszerre lecsapjon a kuruc fejére, ez most ott jár a Dunánál Károlyi Sándort zaklatni. Itt pedig van egy feldühödött férj, akit a feleségétől megfosztottak, s aki képes ezért az Istennel szembezállni. Kezében a felhatalmazás a fejedelemtől, hogy ami sereget maga körül tud gyűjteni, azzal kezdjen a saját tetszése és belátása szerint hadjáratot... Most lehet ebből a tervből valami! Tehát nem kellett azt egymásnak hosszasan magyarázniok. Csak a végső jelszóra volt szükségük: „Mához egy hétre Dévénynél találkozunk!” Odáig „kiki magáért!”

Derék munka volt, amit „odáig” is elvégeztek. A vidéken szerteszét kóborolva portyázó kuruc csapatokat mindenünnen

magukhoz szedték, Csajághy elhozta magával *Bokross Pál* tót lovasait, akik puskával is tudtak lóhátról löni, *Révay Imre* gyalog bocskorosait, akiket „tót hajdúknak” tiszteltek; *Turóczy* hanákjait, akik hosszú társzekereken vitetik magukat, a lovasággal versenyt vágatva, s csak a verekedésre ugrálnak le, puskát ragadva; *Ocskay* viszont megkapta *Móricz István* Tiszavidékről idezüllött orosz hajdúságát, *Bóné Bandi*, *Gencsy Zsiga*, *Majos Jancsi*, *Kaszás Pali* vakmerő csikósbandáit, *Andrássy* (a barátvezér) török-tatár hadát, akik még nem vették be a puska használatát, hanem nyíllal tudtak löni; de legnagyobb öröme rábukkant a hajdani bajtárs, *Borbély Balázs* csapatjára is, akivel együtt vezették a rongyos gárdát. Megint csak olyan rongyos gárda volt az, akit vezetett. Hogy lettek így megtépvé? Ezt az az út tudná megmondani, amit a Tiszától a Vágig tettek, mindennap hol verve, hol veretve, hol dőzsölve, hol koplalva. De ennek a régi bajtársnak igazán megörült *Ocskay*, hogy újra feltalálta. Nem szégyellte megölelgetni, azért, hogy ilyen rongyos. „Majd nem leszünk mi rongyosak, ha visszajövünk!”

Egész *Dévényig* nem közölték a vezérek senkivel az útjuk célját, mikor aztán pontosan az összebeszélt időre együtt voltak *Dévény-Újfalánál*, akkor mondták meg a seregnek, hogy hová mennek.

„*Be Ausztriába! Fel Bécsbe!*”

Volt erre a szóra őrzöngő riadal!

Hiszen erről álmodozott minden ember.

S aztán mi volna benne lehetetlen? Voltak együtt összesen ötezen. Ötezer olyan ember, akinek nincs mit veszíteni e földön. Akinek a szántóföldén a vetést fölégették, — lakházát szétdúlták, hozzátartozóit levágták, marháit elhajtották, akit minden bozót megtépett, minden zivatar megszapult, tűz megégetett, kard megsebesített, vad sors összesepert: kiéhezve, felbőszítve, kétségbeesve . . . Aztán egyszerre előtte áll a megnyílt paradicsom: még csak nem is őrzik.

A szomszéd *Morva*, *Ausztria* akkor is valódi tárháza volt

a bőségnek, Jó földe, szorgalmas népe. A nagy törökjárás óta háborút nem látott vidék, a nép fegyvert nem forgatott; csűrök, pincék telve; istállók, aklok megrakva gyönyörű szarvasmarhával, lovakkal, birkákkal; a helységekben posztó- és vászonszövő gyárak; mindenütt fényes úri kastélyok, el látva az osztrák főurak kincses pompájával. Csak át kell lépni a Morva folyón!

Ocskay ezt adta ki napiparancsban:

„Ahol ellent nem állnak, ott senkit ne bántsatok. Aki fegyvert nem visel, azt meg ne öljétek; asszonyt, gyermeket ne infestáljatok. Amire szükségtek van, azt elvehetitek, amire nincs, azt el ne rontsátok, ami lábán jár, azt elhajthatjátok; de semmit fel ne gyűjtsatok: — *mert még többször is vissza akarunk ide jönni!* Azért a népet tőlünk el ne vadítsátok. Sőt inkább hozzánk édesgessétek. Aki ez ellen vét, golyóba fut!”

Csupa tréfa volt az első átkelés a Morván. A szép holdvilág mellett, a rongyos gárda egy csapatja (akinek legkevesebb kár esik a sarujában, ha megázik), meg a Bokross Pál bocskoros lovasai átúsztattak a Morván a túlsó parti révig, ott elfoglalták a kompokat, s éjfélig átszállították rajtuk az egész dandárt.

Átellenben fekszik *Schlossdorf* vára, egy csinos kis tubákos pikszis: annak a kapuját petárdával csakhamar bedönték, s az álmos várórség kezéből kiszedték az egyetmást, ami emberölő szerszám lehetne, s azután szépen átkocogtak *Hof* városba; szerencsés jóreggelt kívánni: ott megfrüstököltek vígan, s kivették a sarcot egész barátsággal.

Itt nem soká pihenének, felkerekedtek, s folyvást az országúton haladva, ebédre megérkezének *Witzelsdorfba*; ahol a népesség már eléjük jött békedeputációval, s megköté a kapitulációt, hozta társzekerekkel eléjük a sok élelmiszert, s beleegyezett a sarcba. Abban a városban csupa posztógyárosok voltak. Annyi *purgomál* posztót, *szameth* darócot, és *karassia* kelmét meg *kamuka* bársonyt szolgáltatott ki Ocskaynak, hogy azzal az egész hadseregét felruházhatá. Ezért nem is háborgatá

a városukat. Ellenben a környékben levő nagy uraságoknak a mezőiről, ami lábasjószágot talált, azt elhajtata, a lovaknak a javát a maga népe között kiosztogata. Ott éjszakára pihenőt is tartott.

Másnapra már a betörés híre nagy messze földet befutott. A rémület, mint a futótűz, terjedt mindenfelé; s vele együtt futott a nép is, amerre látott. A kurucokról rémmeséket beszéltek, s a számukat szokás szerint roppantul nagyították. A kastélyokból a földesurak mind futottak családjaikkal és sebtén összeszedett kincseikkel együtt át a túlsó parton fekvő Fischamendbe, Hainburgba, mert a bécsi úton már *Probsthofig* száguldoztak Ocskay előcsapatjai, sőt éjszakára magát *Enzersdorfot* is bevették, az ottani helyőrség rövid puskázása után: amiért aztán a városra kemény sarcot is vetettek.

Lett erre nagy rémület Bécsben! A kurucok fél napi járóra a császárvárostól! Igaz ugyan, hogy Bécs lakossága maga képes akkora védsereget kiállítani ellenök, ami azokat agyonnyomhatja: aztán a várost erős kőfalak, ágyúkkal megrakott sáncok védik, amik még a török szultán egész hatalmának is győztesen ellen tudtak állni; van is feles számú helyőrség a fővárosban; — de mégis megdöbbentő volt az a mesés vakmerőség, hogy az a féreg, akiről a hadi bulletinek egyre azt hirdették, hogy a sarkaik alatt most vonaglik utolsót, egyszerre a császárváros határában üti fel szarvasfejét, s itt a közelben okádja sárkánytüzét.

A Bécs városi főparancsnok, Strassoldo, rögtön összedoboltatta, trombitáltatta a rendelkezése alatt álló csapatokat, a polgárőrséget a bástyák őrizetére állíták fel; a pattantyúsokat a sáncgyúkhhoz állíttatá, maga pedig egy igen tekintélyes dandárral kivonult a vakmerő kuruchadnak egy olyan leckét adni, amitől annak örökre elmenjen a kedve az ilyen tréfáktól. — Csapatjai mind a színe-java voltak a hadseregnek; jól fegyverezve, derék vezetők alatt. Azokkal a kuruc sereg nem mérkőzhetett.

Ezeknél Csajághy vezette az előhadat. Mikor az előreküldött portyázóktól megtudá, hogy minden oldalról túlnyomó hadoszlopok közelítenek, nagy okosan visszahúzódott Enzersdorfra, ahol Ocskay volt a derékhaddal.

— Bécsig már nem mehetünk — mondá a vezérnek. — Az osztrák fölébredt, s ágyúival jön ellenünk, nálunk pedig az a leggyengébb fegyver: a népünk nem szokta meg. Ideje lesz visszafordulnunk.

— Helyesen mondod — szólt Ocskay. — A célunkat elértük. Zsákmányt ejtettünk, élelmiszert gyűjtöttünk, amennyi a hadunknak elég; most az a fő gond, hogy azt hazavihessük. Te rendeld a társzekereket előre: magad a legbiztosabb lovas-ezredünkkel maradj hátul, a visszavonulást fedezni. Én pedig azalatt megteszem a *kuructempót*.

— Lesbe állsz egy csapattal, s mikor az üldöző ellenség az én hátamat verve, vakon előrerohan, akkor az oldalába csapsz, s két tűz közé szorítod. Melyik ezred menjen veled?

— Majd kiválasztom én a nekem való embereket: te csak vidd magaddal a saját ezredemet.

Borbély Balázs rongyos gárdája kinn az Enzersdorf-melletti vadaskertben tanyázott (a városba bevinni nem volt őket tanácsos), mikor alkonyattájon csak megjelen közöttük Ocskay.

Különösen volt fölszerelve. Nem az a pompás mente rajta, nem is az az arabs ló alatta, amiről a „nyalka kuruc”-ra ráismertek már messziről, hanem ugyanaz a rongyos-szurtos készség rajta, meg az a görhes, sovány, de azért erős, csontos ló alatta, amiről a tiszabecsi peteknél híres lett.

— No, rongyos gárda, hát ismersz-e még? Akartok-e még egyszer velem jönni? — Megint olyan jó helyre?

De nagy örömrivallással hallották ők azt a szép szót. Mennek azok vele, ha kívánja, a felkelő holdat ostromolni is!

Ocskay még a török-tatár légiót is magához vette, s ezzel a szedett-vedett haddal félreállt a derékseregtől, amit elébb a társzekerekkel előre indított a magyar határ felé.

A vadaskert egész a Dunáig terjedt, úgyhogy a dámvadak néha átugráltak a kerítésen, s átúsztak a nagy szigetbe, amiben pompás gyümölcsöskertek valának azon időben mulatóházakkal, üresek az esztendőnek illetén szakában, maga a sziget is nagyobb részt víz alatt a Duna-áradás miatt. Nem lakik itt most élő ember.

Ocskay erre a szigetre hozta át a lovasait átúsztatva a Duna keskenyebbik ágán. Ott lesben megálltak.

Ez a mai éjszaka mindenképpen viharosnak indult. A császári parancsnok, tudva jól, hogy a kuruc sereg nem végezheti a visszavonulását elég gyorsan, — a sok megrakott társzeker, az elterelt csordák, nyájak gátolják a gyorsított menetben, annál fogva rajta volt, hogy azt minél hamarább utolérje; evégett a lovasságát erősített haladásban indítá előre, s még az éj homályában utol is érte a kurucok utóhadát, míg a gyalogsága hadtudományi felosztásban vonult fel lépcsőzetesen, en échelon utána, à cheval véve a nagy országutat a lába közé.

A szigetről láthatá Ocskay a felvereslő villanásokat az éjszakában, amit az ágyúk lobbantottak az égre; amint Strassoldo és Csajághy összetalálkoznak.

— No, most mi következünk, fiúk! — monda Ocskay. — „Előre!”

— A bal partra át? — kérdé Borbély Balázs.

— Nem. A jobbra! Mi Bécs ellen megyünk!

Őrjöngő egy gondolat! Ezer kétségbeesett rongyos fickóval meg háromszáz nyillövő tatárral megrohanni Bécs városa kapuját! Kített tőlük, hogy megtegyék! Hova híhatta volna Ocskay, hogy utána ne mentek volna?

Átúszattak a sarkában a Duna szélesebbik ágán is, s aztán éjnek éjszakáján, mielőtt a hold feljöne, Schwechat alatt, erdők, jászorok között, észrevétlenül, mint a kísértettábor, keresztül az elhagyott török sáncokon, út nélkül, torony irányában. Az óriási Szent István-torony, messze világító lámpájával volt a kalauzuk. Mikor a fogyó hold feljött a laxenburgi halmok

mögött, éppen akkor szállt le a török sánc oldaláról, mint egy sátánlégő, a rongyos gárda.

Az akkori Bécs külvárosai még csak a Favorita-vonalig terjedtek; az sem volt valami erős sáncolat, csupán a mezei lakok és kertek palánkjainak tömege, a köztük levő országút elzárva sorompóval.

Amint Ocskay csapatja a sorompóhoz megérkezett, az ott felállított őrség ledobálta a fegyvereit, s futott keresztben a mezőkön, káposztáskerteken szerte, ordítva: „Itt vannak a kurucok!”

Ezen az oldalon éppen nem várták őket.

A pokol hányta-e fel méhéből, hogy most egyszerre a Duna jobb partján vannak?

A sorompón és az első sánckarózatán túl következett a császár kedvenc vadászó helye.

Ocskaynak jó helyismerete volt ezen a helyen, labanc korában maga is cserkészett az udvari kísérettel ebben a pagonyban. Tudta, hogy ennek a tekervényes útjain keresztül egészen a külvárosig lehet hatolni.

A vadaskerten túl volt egy nagy kolostor, amelyben a Krisztus töviskoszorújáról nevezett Dornenkränzerin-apácák laktak.

Ez volt a legelső nagy épület, amit maguk előtt találtak.

— Ezt kell elfoglalnotok! — parancsolá Ocskay a kurucoknak.

Ez volt az, amit ő az égbe ordított, mikor ocskói pusztá kastélyában felesége összetört nyoszolyájáról felugrott, hogy magát az istenséget megtámadja kínos veszteségeért.

„Add vissza azt, ami az enyém, vagy fogadom a poklokra, hogy én veszem el, azt ami a tied!”

Egy egész kolostort, tele szent szűzekkel, akik az „Úr menyasszonyai!”

Erre tört, ezért fáradt, célnál volt.

Benn, magában Bécs külvárosában elfoglalni egy egész zárdát, Istennek szentelt asszony népével, s azt vinni el magával, áldozatul az elrabolt hitvesért.

Egész kardala a jajkiáltásnak feleljen vissza arra a vézsikoltásra, amit az „egyetlene” hasztalan küldött fel az égbe.

„Rajta, kuruc! Rajta, tatár!”

Hanem a vakmerő kísérlet, ami a legnagyobb akadályokon mese módon átsikamlék, íme elbicsaklott egy igen csekély kis dolgon. — Egy maroknyi embernek bátorságán.

Ha lehető volt az a képtelenség, hogy egy másfél ezernyi csoport betörjön a császárvárosba, s rémülettel töltsön el százezer embert; viszont az a lehetetlenség is megvalósulhatott, hogy ez a vakmerő légió útjában találjon hatvan olyan embert, aki feltartóztatja. Ennyi polgári őr volt a kolostor falai mögé elhelyezve; hanem ezek az első támadásra oly gyilkos tüzeléssel fogadták Ocskay csapatját, hogy az visszahőkölt.

A kolostor jobban készen volt a védelemre, mint valamennyi nagyhírű vár, aminek az ormára Ocskay kítűzte a győzelmes zászlót.

Nem lehet ezt csak úgy egy kézcsapásra elvenni.

Ocskay egypár száz kurucot leszállított a lováról, s maga állott az élükre. Az útfélen volt egy nagy fafeszület, azt kiemelték a helyéből, s azzal rohantak neki, mint a kőfaltörő kossal, a kolostor ajtajának.

Hanem az nagyon jó ajtó volt: erős kovácsolt vasból; nem engedett. A védők granátokat dobáltak a támadók közé, amik durrogva pattogtak szét a lábaik alatt. A kurucnak ez nem tetszett; Ocskay csak azon vette egyszer észre magát, hogy egyedül hagyták az ajtó előtt.

Tombolt dühében. — Ő, aki annyi erősséget bevett, most egy nyomorult klastrom előtt kudarcot valljon!

Fogott egy granátcserepet, ami a lábához pattant, s annak az élével felkarcolta a kolostor barna falára e szótak:

„*Hic fuit Ocskay*”.

Azzal visszament a csapatjához, nem törődve az utána küldött golyókkal, amik közül némelyik a páncélingén siklott végig. Eléhivatta a tatárokat.

— Ha nem hozhatom őket ki, vesszenek odabenn!

Óh, a tatároknak nem kellett sokat magyaráznia, hogy mit tegyenek. Gyakorlatuk volt ebben. Szurokkanócokat kötöttek a nyilaik végére, s azokat meggyújták, úgy lövöldözék a kolostor tetejére. Rövid idő múlva lángban állt a tető.

Benn a szent szüzek ijesztő rémsikoltozása hangzott.

Ocskay gyönyörrel hallgatta azt.

— Hát az én Ilonkám nem így kiáltozott-e?

Egy ablakon át két hófehér kéz nyúlt elő, s imára kulcsoltan látszott feléje esengeni. Ocskay észre is vette azt.

— Mintha csak az én Ilonkám fehér kezeit látnám —mondá kegyetlen keserűen. — Ahogy azt meghallgatta az Isten, úgy hallgassa meg ezt is!

(Pedig meghallgatta mind a kettőt!)

— Lőjjed, tatár, lőjjed!

De már ez mégis vastag tréfa volt a bécsieknek! Felgyújtani egy kolostort a szemük láttára! Hirtelen összeszedték a császári várban levő nehéz vasasokat, s azokat indíták a vakmerő betörők megtorlására. Jöttek nagy trombitaharsogással, a falakon is mindenütt megpördültek a dobok, az egész város feltámadt álmából, ágyúkat sütöttek el, rakétákat eregettek fel a Szent István tornyából, hogy a bal parton levő seregeket fellármázzák. Ocskay átlátta, hogy itt jó lesz visszavonulásra gondolni.

A pokolszomj el volt kissé oltva szívében. Hallotta az ártatlan nők jajordítását, jóllakott vele; talán nem is bánta már, ha megszabadulnak is. Tán nem ég addig rájuk a tető, amíg a tűzoltók megérkeznek?

Csapatjaival visszavonult a császári vadaskertbe.

Az ellene küldött vérteszred megkísérté üldözőbe venni, de a sűrűben oly nyílzáporral fogadtatott a tatárok által, hogy kénytelen volt visszatérni. A nyíl még most is veszedelmes fegyver. Bizonyítják azok a harcok, amiket afrikai vadak ellen folytatnak mai nap európai seregek. A gyorspuskát is megszégyeníti a sok nyíl.

A kurucoknak nem is igen látszott sietősnek ebből a szép erdőből odább menni. Ilyen szép helyet ők régen láttak. Ilyen fűbe régen haraptak az ő lovaik. Azoknak is kell egy kis pihenés. Biz ők lenyergelnek, amíg az ellenség odabenn összecihelődik. Ott volt az állatkert, a drága szép zsiráfjaival, antilopéival, gazelláival: hogy hagyta volna azt a kuruc megkóstolatlan, aki sohasem evett még ilyen húst. Sem cédrusfából, meg drága puszpángfából még nem rakott soha tüzet, aminél a pecsenyét megsüsse. Volt a császárnak két betanított párduca is, amikkel őzekre, dámvadakra szokott vadászni. Azokat is lelőtték és megették, nem mintha jó lett volna, de a dicsőségért: az egyiknek a bőre jó lesz kacagánynak Ocskay uram, a másiké Borbély Balázs uram számára. Csak jó virradat felé hagyták ott a megszeretett tanyát. A tatárok még egy-egy darab himalájai jaknak a maradványait is a nyereg alá rakták, majd megporhanyul útközben.

Ennek a vakmerő tanyázásnak pedig az a következése lett, hogy a bécsiek, látván azt a száznál is több őrtüzet a császári vadaserdőben, nem hihettek egyebet, minthogy az egész tábor szállta meg Bécs városát, s nyargaltatták a stafétákat, még Heisterhez is, hogy siessenek a szorongatott metropolist megvédeni. Ezáltal a bal parton a kurucokat üldöző főparancsnoknak csak a lovassága maradt a kezén, gyaloghadai hanyatt-homlok siettek vissza Bécsbe a nagyított rémhírre.

Már akkor Ocskay rég hegyen-völgyön túl volt.

Hanem ez alkalommal nem azon az úton tért vissza, amelyiken jött. Tetszett neki sorba meglátogatni a jobb parton eső városokat, ahol még nem ismerték. Ott sokakat feltalált azon előkelő uraságok közül, akik a túlpartról menekültek ide előle. Sok kedves emléket elvitt tőlük.

A hajdani nagy római város, Carnuntum helyén, ahol most Petronell áll, rábukkant a várkastélyban azokra a nagy értékű régiségekre, amiket a romok között találtak. Ő is nagy kedvelője volt a régiségeknek; de azért nem vitt el belőlük egyebet,

csak ami aranyból és ezüstből volt. A város végén áll még az ős Carnuntum egyetlen diadalkapuja: elpusztíthatlan tömör építmény; ennek a homlokzatára felírta szép gótikus betűkkel:

Morgen komm ich wieder

A szomszéd Hainburgban azonban kedvetlenül fogadták. Tehát oda be sem szállásolt, hanem lekerült a dunai kikötőhöz, ahol a télire kikötött malmok voltak elhelyezve: azokra rárakta az embereit, lovait, s szépen átszállította a csapatját minden baj nélkül a túlsó partra.

Ott a rekettyésben összetalálkozott Strassoldó dragonyosai-val, akiket a fővezér Csajághy oldalába küldött, hogy a dévényi átkelőnél vágják el az útját a visszavonuló kurucnak. Azokat menten megrohanta, levágott belőle annyit, amennyit elért, a többit elkergette, s ezzel Csajághynak utat nyitott a révig. Hogy pedig azontúl is háborítatlanul vihesse el a zsákmányát egész Nagyszombatig, azt tette, hogy a hainburgi malmokat megrakatta kövekkel, nekiereszté a Dunának, s Pozsony közelében fölgyújtatta, azok mind összetörték, elégették a pozsonyi hajóhidat. Másnap, mikor Heister át akart jönni az egész seregével, hogy a rabló kurucot kifordítsa a bőréből, nem talált maga előtt hidat.

Ocskay pedig szépen megérkezett Nagyszombatba; ott a hozott zsákmányt a vásáron elkótyavetyélte; az árából kifizette a zsoldot; a maga részét is kivette belőle.

„No, az Ocskay-kastélyért már meg van fizetve, de Ilonkáért még nincs.”

XI. EGY NŐ, AKI A TŰZNEK ÖRÜL

Mikor Bécs utcáit késő éjjel befutotta az a rémhír, hogy „itt vannak a kurucok!”, s a felriadt lakosság lélekvesztve rohant előre hátra az utcákon, nem tudva, hogy honnan jönnek a félelmes látogatók, a glacisra nyíló gróf Altenburg-palotában hirtelen felnyílt egy ablak, s azon egy nőarc tekintett ki. A holdvilág még fehérebbé tette e szellemarcot, mint a bezárt szobalég — és talán a szenvedés.

— A kurucok jönnek! — ordíták odalenn az éjszakai hangok.

A halavány arc egyszerre élni kezdett, a fehér fény ragyogásá magasztosult rajta, az ajkak megnyíltak édteljes nevetésre. — Még kijebbb hajolt az ablakon.

Az ágyúk villanásai vereslettek fel az éjben, a dörgés meg-rázta az ablakokat.

— A Favorita-vonal felől jönnek! — kiáltának odaalant.

A Szent István-toronyból süstörögve szállt fel a vészröp-pentyű, tűzlángokat lövellve fel az égbe, hírt adni a túlparton messze távozott dandárnak, hogy nagy a veszély.

A halavány hölgy összetapsolt a két kezével, s mintegy esedzve emelé azokat az ég felé. Azután besietett a szobájába.

Hálósobája mellett volt egy kis benyíló. Ott aludt egy ágyban két gyermek. Szépek, mint két kis kerubin; az egyik hatéves, a másik öt. Mellettük, egy mennyezetes nyoszolyában, feküdt egy fiatal hölgy; sűrű szőke selyemhaja altában szét-

bomolva patakzott alá vánkosauról, üde, piros arcán, tiszta homlokán, félig nyílt ajkán az álom túlvilági önkívülete. A vékony patyolat hálóköntös egy élő márványszobor idomait árulja el.

A halavány arcú hölgy kezével érinti az alvó szobor sima vállát, s a nevét suttogja fülébe: „Ozmonda!”

Arra az fölébred, felugrik az ágyából, kerekre felnyitva nagy, sötét pilláktól árnyazott Titánia-szemreit.

A másik hölgy valamit súg a fülébe, amire a felébresztett hölgy álomittasan nagyot nyújtózik, egész idomzatával párdúc módra vonagolva, s aztán hirtelen asszonyi kíváncsisággal kapja meg a felébresztő kezét, azt súgva: „Igazán?”

A halavány hölgy egyik mutatóujját az ajka elé teszi, a másikkal figyeltető mozdulatot tesz: — „Hallgass!”

Az utcák rémes zaja behallik ide is.

Erre a szőke hölgy kiugrik az ágyából, s mezítláb, a lenge éji köntösben kifut a másik szobába, az ablakon kitekinteni: nem törődve a hideg éji levegővel.

— Óh, készülj! Siess! — suttogja utána a másik.

Azután odamegy a gyermekeket felkölteni. Először a nagyobbikat. A kisebbik nyugösködik, sír, hogy az álmából felverték: a nagyobb meg csak bámul nagy álmosan.

Ekkor a hölgy valamit súg a nagyobbik fiú fülébe, mire annak egyszerre kimegy az álom a szeméből, felszökik. Azután odavonja magához a síró öccse fejét, s ő súg annak valamit a fülébe. Erre a kicsikének az arcán egyszerre átváltozik a sírás nevetéssé; megcsókolja a bátyját kétszer is; aztán ő is ugrik az ágyból, s maga kapkodja elő a széken heverő ruháit, s adogatja a halavány hölgy kezébe, hogy öltöztesse fel.

— Pszt! Pszt! Nem azt a ruhát — suttogja a hölgy, félre-
rakva a bársonybugyogócskát, a selyemmellénykét. — Mást
vesztek fel most!

S előszedi az ágy fiókjából a kopott, durva kelméjű öltönyöket.

— Szegény fiúknak öltözünk ma — suttogja nevetve a kicsike, nagy kedvvel rázva bele magát a kecskebőr nadrágba. Mire készen vannak, két kis savoyard fiú áll ottan, csak a borzfejú tarisznya kell a hátukra meg a marmotás kalitka, — aztán mehetnek útra.

— Hol a néni? — pisszeg a kicsike.

— Csitt! — mond a nagyobb — nem néni: bácsi!

Itt jön már.

A szőke hölgy is felöltözve tér vissza. — De most már nem hölgy. Hanem vándordiak; fácántollas barettel a fején, mely elrejtí sűrű hajzatát, oldalán a bőröv, lecsüggő törrel, kezében összecsavart tövises vándorbot, vasas véggel. Arcának férfias jelleget ad az állára lecsatolt viharszj, a felső ajkat, mely hamiskásan van felvetve, még egy kis rögtönzött bajusz hamva is takarja. Senki sem mondaná, hogy nem valami pajkos tagja a bécsi akadémiának. Csak olykor árulja el magát, mikor egy-egy ágyúlövésre összeborzong a teste.

— Készen vagyok, ha kell.

Künn az utcákon egyre nőtt a zűrzavar: verték a lármadobot, a fegyveresek lóttak-futottak; nyargoncok vágattak, a néphez beszélve, a távolban a puska ropogott: a külvárosban félreverték a harangokat.

— Siess, Ozmonda, siess! Hozz bizonyos hírt — rebegé a gyermekek anyja, előkeresve az ágy rejtekéből egy hosszú kötélhágcsót.

Azt a palota kiugró szögletrendellának keresztfájához kötötték s lebocsátották.

A palota rondellájának erkélyétől a bástya lábáig hét ölnyi mélység volt. Hanem segített ezen egy sokszázados hársfa, mely a sáncalaphból magasra fölemelkedék; felét elvette a veszéyes útnak, s az egészet eltakarta. Úgyes kapaszkodóknak, akiknek a fejük nem szédül, könnyű azon fel- és lejárni.

Ozmonda előre lehajtva a görcsös botját és bőrövét, ami akadályára lett volna az ágak között, gyorsan felszökött az ab-

Die
Noch zum Beschluß des siegreichen 1704ten Jahrs / den 26. Decembris unter des Kayserlichen Herrn Feld-
Marschalen General Heisters Excellenz wider den Ragoczy und dessen Rebellenischen Anhang in Kupffer vorgestellte
und wahrhaftig beschriebene
Herrliche Victorie bey Gyraun.

A nagyszombati csata (Ismeretlen német metszet a XVIII. sz. elejéről)

Beckó vára (W. F. Schlotterbeck metszete)

lak mellvédjére, s aztán macskaügyességgel ereszkedett alá egész annyira, hogy a fa ágaiba belekapaszkodhatott; néhány perc múlva már lenn volt a földön; egy síphang jelt adott, arra a fennmaradt hölgy bevonta a kötélhágcsót.

— Mi nem megyünk utána? — kérde a nagyobbik fiú.

— Majd ha visszajön — suttagá az anya.

Azután visszavitte a gyermekeket hálószobájába, s ott az imázsámolyra maga mellé letérdelgette: „Imádkozzatok, édes fiacskáim!”

Az imázsámoly előtt volt remek miniatúr festésben Loyola Ignác glória övezte arcképe.

A kisebb gyermek nyafogott, hogy ő ez előtt a bácsi előtt, aki olyan furcsán forgatja fel a szemeit, nem tud imádkozni.

— Hát hunyd be a szemeidet, majd akkor tudsz — mondá neki a nagyobbik.

Kis idő múlva megint pissegett a kis öcs.

— *Mikor jön hát már az apa?*

— ...Ssssss! — csitítá egyszerre a bátyja is, meg az anyja is. — Meg ne hallja ezt valaki!

— Akarod apát látni? — kérde tőle sűgva szelíden a nő, megsimogatva selyemfürtös fejét.

Azzal egy rugót megnyomott az arcképen, mire az elfordult sarkain, s alatta egy másik kép látszott meg. Egy szép, huszonkét éves deli ifjú arcképe, simára borotvált arccal, divatszerű allonge-parókával fején, mellén, karjain páncél, a fényes vértet nyakáról lefüggő rendcsillag díszíti; oly hódító, rokonszenveköltő egész tekintete!

— Látod? Ez az apa!

Akkor aztán tudott a gyermek imádkozni — kinyitott szemmel.

S az apa képe mindjobban világosodni kezdett; fény, ragyogvány derengett át körülötte; mintha hajnalodnék. Maga a nő sem vette észre annak az okát, annyira el volt merülve az áhítatban; midőn egyszer csak megkondult a Szent István-

toronyban az öreg harang. A „Bierglocke”. Csak igen nagy vész idején szokták azt félreverni. Ekkor tekintte a nő hátra. Az ablakon át besütött a szobába a véstűz vérvilága. A felgyújtott kolostor tűzlángja volt az.

A nő és a két gyermek felugrottak az imazsámolyról, s egymás nyakába borulva, elkezdtek sírni — az örömtől.

Csodálatos! Egy gyöngé nő és két kicsiny gyermek, akik örülnek, mikor a véstüzet látják, mikor a félrevert harang fenyegető kongását meghallják.

Aztán együtt az ablakhoz futnak, s a leeresztett függönyök mögül lesik: terjed-e az a tűz, jön-e már közelebb?

... Az a nő II. Rákóczi Ferenc hitvese, Eleonóra hercegnő, az a két fiúcska az ő két gyermeke, az a sima arcú képmás az ő ábrázolatja, a gyermekek, a feleség sohasem látták még őt másformának.

Ők mind a hárman Bécs foglyai.

Azt hiszik, hogy szabadítóik jönnek, azt hallják, hogy börtönük falait vívják.

Hiába örültek. — A tűz kialudt reggelre, a zűrzavaros lármát az utcákon felváltá a rendes hadcsapatok szabályos felvonulása, ágyúk nehéz gördülése. A kurucok itt voltak, visszaverettek.

— Vetkőzzetek le, feküdjetek ágyatokba vissza, kis gyermekeim — sóhajtá Eleonóra hercegnő. A fiúcskák az ágyba vándoroltak, álruháik a rejtett fiókba vissza; az apa arcképét eltakarta a szent férfiú képmása. Vége volt a reménynek.

A hajnali harangszónál már együtt van a két hölgy a kis házikápolnában. Ozmonda fekete bársony uszályos öltönyt visel, miként a hercegnő. A fekete fátyol, mely arcát körül fogja, olyanná teszi, mint egy szentkép.

Pater Renatus, a gyóntatóatyja, a hajnali misét jön tartani. Mikor annak vége van, az elfogadóterembe mennek át.

A hercegnő igen szépen játszik az orgonán, Ozmonda szonátát énekel; tiszta csengő hangja maga az élő áhítat, pater Renatus szép baritonja dönög halk kíséretül hozzá. Hálazsolozsma

ez; a múlt éjszakai csodálatos megszabadulásért. Aztán a gyóntató elmondja, mi történt.

— Rémséges gondolat! A pokol ördögei, kikre a kuruc név méltatlan hízelkedés; Belial praktikáival szövetkezve, megrohanták magát a metropolist. Számuk annyi volt, mint a prücsköké a mezőn. A szent szüzeket akarták elrabolni! Lucifer küldte őket. Vezérük fölírta a nevét az égő kolostor falára: „Ocskay”; a gyehenna kürtőjébe is így legyen felírva: „Ocskay!” Méltó az egész alakja a pokol dandarához. Arca csupa fekete szőr, melyből két kancsal szem világít elő; orra tülök, szája széles, kiülő agyarakkal, fülei hegyesek, mint a vadkané; hangja hasonlít a tevék nyerítéséhez. Asszony, ha meglátja, szörnyeteget szül. Egyedül menekült meg innen pokolbeli táltosa hátán: társait levágták. Dicsérjük Istent és a védszenteket, hogy megszabadítottak tőle.

Mikor a gyóntató eltávozott, azt kérdezé Eleonóra hercegnő Ozmondától:

— Te, csakugyan oly szörnyalak Ocskay?

A szőke hölgy mosolyogva tette keblére kezét.

— Éppen az ellenkezője annak. Szép, deli, délceg levante.

— Te láttad őt?

— Láttam.

— Közelről?

Nagyon közelről.

— Talán ismered is?

— Ismerem.

— Szólj! Lehet benne bízni?

— Olyan jól, mint az angyalokban.

— Olyan jól, mint tebenned magadban?

— Óh, hercegnő! — rebegé Ozmonda elpirulva (s pirulása egy tizenhét éves hajadoné volt), és azzal megragadá Eleonóra hercegnő kezét, és csókjaival halmozá el, térdeihez borulni törekvően. De a hercegnő odaölelte őt a keblére, s arcát és homlokát csókolgatá meg.

— Te egyetlen védőm, bizalmam, őrangyalom! Ha őbenne is úgy lehet bízni, mint tebenned, úgy ti meg fogjátok szabadítani az én árváimat.

— Esküszöm az égre, hercegnő, hogy úgy lesz! Ez a férfi — én ismerem őt jól — csodákat fog elkövetni, s amit egyszer elkezd, azt bevégzi.

— Adja Isten, hogy úgy legyen, ahogy te gondold! Csókolj meg, ha hívem vagy.

Ozmonda áhítatteljesen csókolá meg Eleonóra hófehér orcáját.

Ah! A női Judás!

Nem igaz semmi benne! A körme hegyétől, ami festve van, egész a szíve közepéig, minden csalfaság rajta.

Csalfaság az arcszíne, a mosolygás bűbája, az áhítat, az ártatlanság fohászzkodásai!

Ez a nő — kém Eleonóra mellett.

Ez az a nő, akinek a két átkozott szép szeme miatt Ocskay László párbajban agyonlőtte Tisza Gábort.

E miatt az átkozott két szép szem miatt még sok könny fog kifolyni — — és még talán sok nemes szív vére.

A neve Szunyoghy Ozmonda grófnő.

XII. „RITSCHÁN”

Az, aki a nevét fölírta Ocskay feldúlt kastélyának boltozatára, egyike volt a legdélcegebb, lovagiasabb vezéreknek a császári hadseregben.

Délcegség? Lovagiasság? Aztán kastélydúlás, faluégetés, asszonyok elhurcolása? Hát biz ez akkor így volt, és nem másképpen. Ez volt a hadviselés módja. A kuruc pusztított Morvában, Ausztriában, a labanc Magyarországon. Aki sok várost elégetett, az volt a hős; ha prédát is ejtett, az volt a diadal. A leégetett környék, ahol messze földön nem maradt egy ép hajlék, egy szénakazal, egy búzaasztag, biztosíték volt az egyik félnek, hogy a másik nem kerülhet a hátába; mert ott elvesz éhen. Néha maga a kuruc megtette azt, hogy fölégette szerte a magyar falvakat a labancsereg előtt. Egy dunántúli hadjáratot így nyertek meg a császári hadvezér ellen. Csupán tűzzel, minden vas nélkül.

Ritschán külsejére nézve is mintája lehetett a hős lovagoknak. Karcsú, deli termet, klasszikus szabású arcvonások, achillesi arcél; nemes bátorság a harcban, tréfás kedély a víg férfítársaságban, finom, előkelő modor a nők között, minden ember kedvencévé tevék, akinek valami oka volt rá, hogy barátságával dicsekedjék. Ellenben a kurucnak félelme volt. Éppen oly gyors, oly vakmerő, oly csodálatosan leleményes, mint maguk a kuruc portyázó vezérek; nem gátolta hegyszakadék, áradt folyam, mocsár: ott termett, ahol nem várták, s úgy rohant

a golyózápor közé, mintha neki is talizmánja volna, ami sebhetlenné varázsolja. Valóságos Ocskay László *német kiadásban*.

Miután fél Trencsén megyét és Nyitrát egész a Vágig elpusztítá a császári fővezér rendelkezéséből: az összegyűjtött zsákmányt szépen átvivé Morvába, s ismét visszajött a Morva vizén, hogy a császári hadsereggel egyesüljön. Ott szükség volt rá. A fővezér döntő ütközethez készült. Ritschán dandára egyike volt a legharcedzettebb hadosztályoknak. Nála volt a *Deutschmeister*-gyalogezred, a *mecklenburgi* dragonos lovasság, a *dán* segélyhad-könnyű dzsidás lovasai és nyolc tábori ágyú, azok között két haubicvető. S mindezekon kívül hordott még magával egy jól szervezett morva szabadcsapatot, mely csupa gyakorlott hegylakó vadászokból volt alakítva, akik a tábora előtt és kétoldalt jártak cserkészve, s felverték a lesben álló ellenséget, kipuskázták az erdőkön *csiripelő* kuruc népfelkelést, tisztán tartották az utat. — Négyezer embere volt — bizonyosan mondhatni: *megszámlálták*.

Mikor Ritschán tábormok a határszél városába, Szokolcára megérkezett, a császári sereg *magyar* vezérértől, *Pálffy János* gróftól azt az üzenetet vevé, hogy őrizkedjék a legegyszerűbb úton jönni Pozsony felé, a Morva mentén, mert ott erős kuruc hadcsapatok várnak reá; s minden közbeeső város az ő birtokukban van; hanem ahelyett vonuljon a Fehér-hegyeken keresztül; s azoknak a délkeleti oldalán, a szép szőlőhegyes vidék mentén igyekezzék le Pozsonyba. Itt hat mezőváros fekszik egymás mellett, egy-egy jó nyargalásnyi távolban egyik a másiktól: mind kerített városok, amik a császáriak birtokában vannak; azokat csak apró, rendetlen kuruc csapatok ostromzárólják; sorba valamennyit mind felverheti útjában Ritschán, s ott pihenhet meg, ahol akar: ami valóban igen jó terv volt.

Csak egy hiba történt. — Az, hogy ennek a levélnek a másolatát egy nappal hamarább megkapta a magyar fővezér is:

Bercsényi. — A kurucoknak is voltak jezsuitáik! — Ők is megtanultak már „aranygolyókkal löni!”

Bercsényi Érsekújváron volt ekkor, s onnan rögtön elindítá Károlyi Sándor tábornokot a kuruc lovassággal a nagyszombati úton: maga a gyalog hajdúsággal azonnal indult szekereken utána. Együttal futárokat küldött Ocskay Lászlóhoz, aki a határszélen táborozott, hogy amilyen gyorsan csak lóláb és emberláb mehet, siessen minden emberével a Fehér-hegyekhez: ott jön *Ritschán!*

„*Ritschán!*”

Ez a név kellett csak Ocskaynak, hogy éjszaka felugorjon a fekhelyéről, és kimenjen a csillagokat megszámlálni, s annyi átkot mondani, ahány csillag van az égen! S aztán lesni, hogy *merre* fut egy le?

Megtudta hát, hogy *merre* fut le az a csillag? Megmondták neki. Ráutasították. Ott megy az, akit keresgetsz!

Utána!

Ott kéklenek a Fehér-hegyek! A Kárpátok meghonosult ága.

Most is gyönyörű szép vidék: milyen lehetett még akkor? Ahol most egy várrom fehérlik a hegyek ormán, pedig szerte-szét annyi fehérlik, akkor ugyanannyi büszke várak piros tetejű kastélyai, bádoggal födte tornyai emelkedtek ki a sűrű zöld erdőből. Azok mindmegannyi erősségek voltak, bástyákkal, felvonóhidakkal, földesuraik a nép vezérei, akik ágyúval, puskával védték sáncaikat, s minden rongy ellenségnek a szavára nem hederítettek. Egy magasabb hegytetőről meg lehet számlálni nyolc ilyen várkastélyt. Természetesen azok közül négynek kuruc gazdája van, négynek meg labanc; ma kuruc, holnap labanc: kerül-fordul egypár hónap, s megfordítva van megint.

Magát a szomolyáni szoros utat, ahol *Ritschán*nak át kellett jönni a Fehér-hegyek keleti oldalára, három ilyen hegytetőre épült várkastély diszít: *Jókő, Korlátó, Szomolyán*. A negyedik várkastély, *Jablonca*, a *Miava* folyó partján fekszik lapályban.

Mikor legutóbb itt járt Ritschán, akkor ezek a várlakok mind labanc uraké voltak (épen is maradt a vár alján minden zsúptető). Azóta azonban a három első vár kuruc kézbe került: csak Jablonca maradt meg a császáriak pártján, s ezt Ritschán nem tudta.

A hegyi utak meglehetősen el voltak romolva: nem olyan idő járt, hogy a vármegye csináltathatta volna azokat; Ritschának sok kesedelmet okozott az ágyúi és társzekerei átszállítása miatt az út tatarozgatása, amíg az út felét, a hegytetőt elérte. Hozzájárult még az a baj is, hogy a völgyet ellepte a köd, nem lehetett messzire látni. Csak azt lehetett hallani, hogy az erdőkben, amik a mély utat kétoldalt fedik, hajnal óta sűrű puskaropogás van: ez valószínűleg a morva szabadcsapatok tiralljozása a tót kuruc puskásokkal; a derékhad előhaladását azonban ez nem zavarta meg.

Nemsokára azonban a hátvédteől jövő nyargoncok jelenték a tábornoknak, hogy háta mögött erős lovascsapatok verdesik megújított rohamokban a dán lovasságot.

— Csak hadd érjünk fel a tetőre! — mondá Ritschán — ahol elhagy bennünket a köd, majd segíték én az alkalmatlan atyafiakon.

A köd valóban megszakadt a hegy derekán, s akkor egyszerre kibukkant a hegyek mögül a nap. Gyönyörű látvány volt! A fenyőfák minden levélhegyén egy gyémánt ragyogott: a köd harmatcseppje; minden embernek az árnyékát a deres fűben egy glória vette körül. A vakító fehér köd, mint egy hótenger hömpölygött az alantas vidéken, közte, mint úszó szigetek, a tarka fődélű várkastélyok vadasparkjaik közepett.

Ritschán a hegytetőre fölérve, utóhadával pihenőt tartott.

Az egyenesen felfelé vezető hegyi úton nemsokára hatalmas döbörgés kezdett morajlani, s egyszerre csak a fehér ködtömegből egy zárt lovas hadoszlop nyomul elő: mintha igazán a felhő okáda volna ki őket.

Jöttek fölfelé erősen ügetve.

Ritschán szemügyre vette őket távcsövével, s nagyot nevetett.

„Ismerem a *rongyosokat*. Sokszor megkergettem őket.”

Igen, ők voltak azok: a rongyosok. Csakhogy most Ocskay László vezette őket.

— Majd mindjárt megmutatom én ezeknek, hogy mennyivel könnyebb hegynek le, mint hegynek fel rohanni! — mondá Ritschán, s parancsot adott, hogy állítsanak fel az út közepére egy ágyút, s lőjjenek egypárt a kuruc tömeg közé.

A harmadik lövés már felesleges szokott lenni, mert a két első ágyúköszöntésre úgy el szokott szelelni a kuruc had rendesen, hogy azt sem mondja: „Köszönöm szépen!”

Hanem ezúttal bámulva tapasztalá Ritschán, hogy csalatkozott az embereiben. Azok olyan hidegvérrel tűrik, hogy az ágyúteke közéjük csap, mintha nem is nekik szólna: aki elesik, átlépnek rajta. Még csak a fejüket sem kapkodják a bűgő ágyúteke elől; s mikor a kartács utcát vág közöttük, betöltik a hézagot, s nyomulnak előre: egyszer aztán, amint közel érnek, elordítják magukat: „rajta! rajta!”, s vágatva rohannak hegynek fel, szétverik, legázolják az ágyúfedezetet, s egy pillanat alatt levagdadják a tűzéreket, mielőtt a tűzmester beszegezhette volna az ágyút.

Ritschán vissza akarta foglalni az ágyúját, s a legközelebb levő gyalogcsapatot indítá rohamra; hanem ebben a pillanatban körös-körül megzendült az erdő, s minden bokor mögül puskatűz fogadta a csapatját. Mint a raj, úgy omlott hegyébe a tót puskás néphad. Az ágyút nem lehetett megmenteni többé.

Ritschánnak nem volt szándéka itt a hegy szorosban harcot kezdeni; azt mondta, hogy hagyják veszni azt az egy ágyút, s aztán vonuljanak az utóhaddal a völgybe a derékhad után.

Most azután ő adhatott hálát a sűrű ködnek, hogy eltakarta minél előbb, mert a kurucság az elfoglalt ágyúval addig lőtte az utóhadat, amíg látott belőle valamit.

A labanc dandár gyorsított léptekkel haladt hegynek alá Nádas faluig, s itt a Tirna folyó (e helyt még csak patak) mellett rendbe szedé magát, rövid pihenés után gyors előhaladásra készen.

A köd ezalatt egészen fölszakadt, a nap kisütött a hegyek között; az egész vidék messzire belátható lett.

A szomolyáni szoros a Tirna vize mentén folyvást tágul, szélesedik. Délnek elfogja azt egész szélességében egy roppant nagy gyümölcsös, mely a két helység, Szomolyán és Binyóc között csaknem összeér.

Ennek a gyümölcsösnek a gesztje mögött látta Ritschán a kurucok csákóinak veres fityegőjét virítani. Károlyi Sándor lovassága volt ott. Tehát elől is, hátul is ellenség!

Itt most csak a vitézség segít!

Ritschán parancsot adott a gyalogságnak, hogy haladjon előre az ágyúkkal a széles országúton Binyóc felé, amíg ő a kuruc lovasságot elveri magáról.

A lovassági harc kemény volt. A császári dragonyosok a dán lándzsásokkal zárt tömegben nyomultak előre; de valahányszor a sík mezőre kijutottak, kénytelenek voltak a túlnyomó kuruc lovasság elől visszavonulni, mely őket rögtön körülcátározta. Addig nem is vergődhettek ki az ellenségből, míg a gyaloghad a szomszéd falut el nem foglalja, s onnan a kuruc lovasságot ágyútűz alá nem veszi.

Egyszer aztán megszólaltak az ágyúk Binyóc felől. De Ritschánnak úgy tetszék, mintha sokkal több ágyú dörögne ott, mint amennyit ő magával hozott; a puskaropogás is erősebb annál, mint amire ő várt.

Binyóc felől vágatva jött hozzá árkon-bokron keresztül egy nyargonc, jelentve a rémhírt, hogy túl a falun egy erős kuruc gyalogsági hadoszlop áll, tábori ágyúkkal, a Deutschmeisterek ellenében.

Ezek Bercsényi hajdúi voltak.

Ritschán csak most ébredt annak a világos tudatára, hogy

hová jutott? A leggonoszabb kelepcebén hagyta megfogatni magát.

„Megfogatni? Azt még nem!”

Hirtelen új parancsokat osztott.

„A gyalogság vonuljon a szomolyáni szorosba vissza: az ágyúkkal védje a mély utakat! A szabadcsapatok kerüljenek a hegyi utakon át Jókő és Korlátkő alá, onnan szabadítsák fel a visszavonulási utat; az összes lovasság pedig egy tömegben törjön visszafelé, s vágjon utat a hátrálásra, akárki van oda hátul!”

Csakhogya az nem akárki volt; hanem Ocskay László.

Amíg a Deutschmeister-ezred lenn a völgytorkolatban az utolsó lélegzetvételig, férfi férfi ellen tülekedve, védte Bercsényi hajdúival és Károlyi lovasaival szemközt az országutat, ágyúzva, amíg a töltevényekben tartott, védve minden házikót, patakalmot, s csak holtan adva oda a fegyvert kezéből, azalatt Ritschánnak a lovassággal hegynek fel kellett összemérkőznie Ocskay kuruc lovashadával. A morva felkelő had nem segített rajta semmit. — Jókő, Korlátkő kuruc kézben volt már, ott a morvákat a tót paraszthat lemészárolta. Csak a szál kardban volt a menedék.

Ritschán keményen megúzta Borbély Balázs gárdáját, de akkor megint szembe találkozott Köröskényi zászlóaljával. Azt is kétfelé túrta, s elérte a hegytetőt. Innen már ő rohant lefelé, neki volt előnye. Berthóty zászlóalja sem állhatott meg előtte. Dűh, szégyen, kétségbeesés fokozta a vitézséget.

Mikor aztán a szorosút aljához levergődött, akkor jött reá — Ocskay!

Mikor Ritschán meghallotta a támadó kurucok csataordítását „Ocskay! Ocskay!” nevével, azt mondá: „no most el vagyunk veszve!”

Tudta, hogy ez az ő embere! — Ez ötet keresi.

Ez utolsó roham széttepte a labanc lovasságot.

Maltzahn, a dán segédcsapat vezére, egy századdal keresztül-

vágta magát Ausztria felé, Giordano kapitány szántz drago-nyossal elmenekült a Morva folyóhoz, Ritschán közrefogva harcolt, csodáit követve el a vitézségnek. Négy sebből vérzett már. Ocskay mindenütt a közelében. De nem azért hogy, megölje — hanem, hogy megölni ne engedje. — Ott a viadal ádáz hevében kiáltozó harcosainak: „Aranylánc annak, aki élve elfogja, vaslánc, aki megöli”

Ritschán négyszáz vitéz bajtársával, akik közül egy sem volt sebesületlen, keresztülverte magát egész Jabloncáig, s bemene-
kült a várkastélyba.

Ocskay oda is utána.

Az a bástya nem volt neki bástya. Hajdúinak csak egy álom volt szétörni a sánckarókat. Egy óra sem telt bele, már övök volt a várkastély. Minden terem sebesültekkel volt tele. Maga Ritschán négy nehéz sebből vérezve feküdt egy kereveten, mikor Ocskay betoppant hozzá.

Nem volt szükség a látogatónak elmondania, hogy őt kinek hívják. Az egész tekintete elmondta azt. Az első kérdéséből meg lehetett azt tudni:

— Hová tetted a feleségemet?

Ritschán nyugalommal viszonzá erre:

— Csak csendesen, bajtárs! Ráérünk mind a ketten. Átko-
zottul elég időnk van rá. Ha meg akarsz tőlem tudni valamit, előbb hallgasd meg a feltételeimet. Tudom, hogy engem addig meg nem ölsz, amíg titkodat meg nem tudod tőlem. Aztán pedig életben nem hagysz. — Ez mindegy. Egyszer hal meg az ember. Hanem én azt követelem tőled, hogy rajtam kívül senkit fogolytársaim közül meg ne öless; nekem pedig küldj elébb egy gyóntatóatyát, aki az utolsó szentségekben részesít-
sen. Igaz keresztyén voltam, úgy akarok meg is halni. Ha ezeket a föltételeimet elfogadod: megtudsz mindent; ha megtagadod: tüzes vasfogókkal sem csikarsz ki belőlem semmit.

Ocskay erre kiküldött mindenkit a szobából, s mikor egyedül maradt a sebesült ellenféllel: — megigazítá a feje alatt a vánkost.

— Senkit sem fognak fogolytársaid közül megölni; erre nemesi szavamat adom. Hozzád pedig nem szükség papot küldeni, hanem felcsert, aki bekösse a sebeidet. Ellenségek voltunk, jól verekedtünk, nem maradtunk egymásnak semmiben adósok. Most pedig két cimbora vagyunk, akik letettük a fegyvert, s csak úgy csendesen kérdezzük egyik a másiktól: „Hová tetted a feleségedet?”

— Ó jó helyen van. Semmi bántódása nincs. Nem is volt. Nem is lesz.

— Becsületedre mondod ezt?

— Lovagi szavamra. Igaz katolikus hitemre mondom.

Ocskay nagyot fohászzkodott: keble egy lidércnyomástól szabadult meg.

Lebontá az övét a derekáról.

Ő hozta szokásba, hogy a kuruc vitézek finom patyolatból egy sokrétű övet viseljenek a derekukon. Az egykorú nóta megmondja, hogy mire való volt ez: „Ha megvágznak, jó lesz a sebemre. Ha meghalok, eltemetnek benne!” Éppen, mint a törököknél a hét rőf patyolat, amiből a turbánt tekerik a fővegre.

Elkezdte azt széjjelhasogatni, s az ellenfél vérző sebeit kötözgetni vele.

— Hogy a kastélyom elpusztítottátok — beszélt ezalatt hozzá —, azt értem, megbocsátom. De minek raboltátok el az asszonyomat? Vétett az tinéktek?

— A magasabb politika kívánja így, összefogdosni a lázadó vezérek nejeit; azért, hogy férjeik engedékenyebb szívűek legyenek, hogy végletes rendszabályokhoz ne nyúljanak, hogy visszatöréstől félve, kegyetlenkedéstől tartózkodjanak. El van már fogva Rákóczi felesége; — fogolynak tartatik Vak Bottyán ifjú hitvese, ezért lett rabbá a te nőd is. Ahogy ti fogtok bánni a császári vezérek fogoly hölgyeivel, tudnotok kell, hogy éppen az a sors éri a ti hölgyeiteket is. Konvenció ez. Mézért mézet: méregért mérget.

— Hová vitték a nőmet?
— Bécsbe.
— S hiszed, hogy én azt jó helynek tartom? Hogy ő ott jól meg van védve?

— Hiszem. Magad is jól tudod, hogy ami nődet legjobban megvédi, ez az a fölséges erény, amiről a ti asszonyaitok hírdettetek. Magad ismered őt legjobban. Blasphemia volna kételkedni benne. — De hogyha éppen kézzelfogható, materiális bizonyosságot akarsz bírni, hát azt is közlöm veled. A nődet egyenesen a Dornenkränzerin szent szűzek kolostorába zárták be.

— Amelyik a császári vadaskert mellett áll? — kérde Ocskay ijedten.

— Igenis. Amelyet te a minap megostromoltál, s felgyújtattál a tatáraidal. Isten őrzött, hogy a rossz kezed a saját feleségedet is oda nem hagyta égni a szent szűzekkel együtt.

Ocskay háromszor keresztet vetett magára.

Aztán, mint egy látnoki álomban hebeg:

— Az ablakrácsok közül két fehér kar nyúlt ki felém, összekulcsolt kezekkel: — s én akkor azt gondoltam magamban: „Csak törd a kezeidet! Az én nőm is így törhette azokat, amikor őt rémítették”.

— S meglehet, hogy éppen az volt a saját feleséged. — Nos, semmi baj se történt. A tetőt fölépítették újra, szúttal rézből: azt többé fel nem gyújthatod. A feleséged még most is ott van. Jó lesz tudnod, ha még egyszer Bécsbe bekopogatsz, hogy a Dornenkränzerinek kolostorába tűzgolyókat ne dobass. Oda pedig senki be nem juthat; mert azoknak a császártól és a pápától menhelyi privilégiumok van. A Dornenkränzerinek ápolják a nyavalyatörős beteg nőket. Oda más idegen, mint epileptikus asszonyféle, be nem kerül. Meg vagy elégedve a válaszzommal?

— Ha így van, és igaz.

— Bajtárs! A haldoklók tanúságtételét autentikusnak ismeri el minden törvényszék. Bizony meg is esküdném rá neked, hogy így van, ha a jobb kezemről éppen a két esküvése való ujjamat le nem vágták volna.

Ocskay ki volt engesztelve Ritschán iránt.

— Látod — mondá neki a sebesült, miután bekötött jobb-jával a kibékülési parolát megadta. — Ezért írtam fel én a szobád mennyezetére ezt a szót: „Hic fuit Ritschan,” hogy tudhasd, kinél kell kérdezősködnöd a feleséged után?

Még utoljára hálával tartozott neki érte! S valóban tartozott. — A fővezér bízhatta volna ezt a nőelfogatást más alvezérre is, aki nem oly lovagias, nem oly becsületes és nem oly tisztelője a női erénynek, mint ez volt.

Hanem azért Ritschánnak meg volt fizetve Ilonkáért.

A nagyszombati jezsuita atyák, akik a szomolyáni ütközet után kijöttek a halottakat eltemetni, háromezer hullát számláltak meg, aki bő plundrát s bivalybőr páncélt viselt.

Ott vesztek a tábornok ágyúí, zászlói, hadiszerei, egész fegyverzete. Bercsényi Te Deum laudamus-t tartott Nagyszombatan a szomolyáni nap után.

XIII. CINKA PANNA

Ha Achillesnek volt Briseise, a mi Ocskayknak is volt *Cinka Pannája*. — Hogy el ne maradjunk valahogy az Iliásztól.

Cinka Panna cigányleány volt.

Ocskay hozta el Sopronból, mikor azon a tájon táborozott.

Emiatt is nagy belháború folyt a vezérek között.

Esterházy tábornok azt allegálta, hogy *Cinka Panna* az ő nagybátyjának a jobbágya, az is tartotta az udvaránál: az tehát az ő tulajdona.

Ezzel szemben Ocskay azt vitatta, hogy *Cinka Panna* nem jobbágy senkinek, mert a cigány nincs a hanthoz kötve, az szabadon viheti a sátorát odább.

Bercsényi, a fővezér apprehendálta, hogy minek egy alvezérnek az ilyen nagy fastus? *Cinka Pannának* ott kellene lenni a fejedelem főhadiszállásán: ott már egészen helyén volna. Nem is illik az, hogy egy ezredes kapitány egy cigányleányt hordozzon magával egész táborozásában, aki vele egy sátorban alszik. Mit szól rá a világ?

Erre Ocskay megint azt felelte, hogy van a fejedelemnek úgymint elég sok léhűtője a főhadiszálláson; neki pedig csak az egy *Cinka Pannája* van; azt ő nem adja oda a Herkópáternek sem. Egyébiránt söpörjön ki-ki a maga sátora előtt.

Utoljára is magára *Cinka Pannára* lett bízva, hogy válasszon: ott akar-e maradni Ocskaynál, vagy a régi patrónusához, Esterházyhoz akar visszamenni, vagy a fejedelem udvarába van

vágyódása? Cinka Panna aztán azt felelte maga fősántából, hogy már ő csak Ocskay Lászlónál marad meg örökre; mert ő azt az urat kimondhatatlanul szereti.

De még Ocskay is nagyon szerette Cinka Pannát.

A cigányleány remeke volt az asszonyi rútságnak.

Az arcáról nem lehetett megtudni, hogy a harminc esztendőt gázolja-e már, vagy a negyvenet, az olyan ráncos, ripacsos volt és fekete. A szája széles volt, s az egyik szeme oldalt kancsalított. A termete sovány volt, a karjain ráncot vetett a bőr. A haja sűrű volt, és annálfogva gubancos: jaj volt annak a fésűnek, aki abba rendet csinálni beletévedt, mert beletörtek a fogai; annálfogva csak ünnepnapra tartogatták az ilyen hivalkodást. Hanem az öltözete annál választékosabb volt. Az új ruhát nem szívelhette magán: addig nem is tűrhette azt a testén, amíg rongyos nem volt. Az a rongy olyan a gúnyán, mint az ablak a házon: hogy szabadon járhassa a lég. Aztán a piros szoknyát kifoldozni világoskék folttal valami fejedelmi luxus! Az üveggyöngynek azonban nagy barátnéja volt, amiből az a drágább, ami nagyobb (karátszámra megy). Abból volt a nyakában hét sor, a szivárvány hét színeivel. Volt neki piros csizmája is; de azt többnyire a hátára akasztva viselte, s amikor tehetette, meztláb járt; nem ártott az ő talpának sem a tarló, sem az élesre fagyott sár.

Ez volt Ocskaynak az a kedvence, akit a másik két vezér mindenféle praktikával el akart tőle rabolni.

Volt pedig ennek a csúf kis szörnyeteg cigányleánynak egy hegedűje, aminek a húrjaiból azok az ő sovány kezei oly csodaszép dalokat tudtak előcsalogatni a nyirettyűvel, hogy azokon megesett a szíve annak, aki hallgatta. Ő maga szerezte azokat. Lángész volt.

Csak a neveiket ismerjük már a legtöbb dalának. A „halottánc,” a „háromszáz özvegy nótája,” — „ősapáink dala.” De sok sarkantyú összezengett, de sok pohár összecsengett; de még több kard összepengett ezeknek a hallatára!

Hosszú, unalmas tábori pihenés alatt ezeket a nótákat húzta Cinka Panna Ocskaynak, s húzta addig, míg a vezér leborult a fekhelyére zokogni, s majd megint felugrott, s a lábaival tombolt és a karjaival hadonázott a levegőben. Jaj, de érti az a cigány: kicsalni a lelket a magyar ember szívéből! Ez a cigányleány jobban értette, mint valamennyi. — Emlégette azt az egész ország, mert aki egyszer meghallotta hegedülni, soha el nem felejtette. Arannyal fizette volna, tejbe-vajba fűrésztötte volna akárhány nagyúr, csak nála maradjon; de nem hagyta magát megfogni; olyan volt, mint a vadmadár. Erdő, szabad erdő kell neki, hogy daloljon. Aztán olyan a cigány: pénzedet adod neki, húzza a hegedűből; — de, ha a lelkedet adod neki, akkor húzza ő is az egész lelkéből! És az egészen más! Valami más!

Cinka Panna azért ragaszkodott olyan nagyon Ocskayhoz, mert tudta, hogy amint ő a hegedűjét megszólaltatja, annak a lelke már ott rezeg az ő húrjain, s azt viszi ő magával a maga ábrándos pusztájába kóborolni, s mikor az ő csúf pofája átszellemül, akkor még az angyaloknál is szebbnek látja azt az, akit zenéjével elbűvölt-bájolt; hogy ezt az embert ő meg tudja kínozni, meg tudja vigasztalni, beteggé tenni és meggyógyítani az ő hegedűjével. Az ilyent szereti a cigány!

Aztán meg tetszett neki az az élet, ami Ocskay táborában dívik. Ma itt, holnap ott, sátor alatt mindig, ahogy a cigányok. Egyszer „hopp”, másszor „kopp!” — Egy nap úsznak a jó borban, másnap a pocsóta víz is drága. Senki se gondol a holnapra. Mindennap új vidéken ütnek tanyát, sehol sem ragadnak meg. Ő mindenütt a tábor közepén, kétkerékű laptikájával, amibe kis tatárlova van fogva. A laptikán tokajiboros átalagok, lengyelpálinkás csobolyók. Egy nap kiürülnek, másnap megint teli vannak. Cinka Panna el-eltűnik, ha üresek a hordók; nem kell őt félteni: megint visszakerül, s teli vannak a hordók. El nem maradna az Ocskaytól! — El sem lehet fogni, mert hiszen boszorkány. Láthatlanná tudja tenni magát: farkassötét-

jét bocsát az üldözői szemére, ha rájuk olvassa a varázsmondatot.

... A szomolyáni diadalnap után Ocskay is lakomára hitta magához az alvezéreit az elfoglalt jabloncai kastélyba.

— No, Cinka Panna, most mutasd meg hát, hogy mit tudsz!

Aki legelsőnek megjelent a kapitányok közül, Csajághy volt. Ocskay eléje sietett, s a nyakába borult.

— Cimborám! — kiálta, indulattól reszkető szóval — megtudtam, hogy hol van a feleségem!

Abból a melegségből, amivel az mondva volt, megtudhatta Csajághy, mennyire szereti Ocskay az Ilonkáját! — Meg volt vele elégedve.

— Most már elhozom őt onnan, fogadom az egekre.

(„Most már az *egekre* fogadja, nem a *poklokra*”, gondolá a puritán alvezér, s azt hitte, hogy így már jobban fog sikerülni.)

A többi alvezérek is egymás sarkában érkeztek ezalatt, Borbély Balázs, Móricz István, Balahó Mátyás.

— Halljátok csak a tervemet! — sietett kirukkolni Ocskay.

Csajághy egy titkos szemvágással inte neki, hogy ne beszéljen, mikor a cigányleány is itt van.

— Dej sz afelől beszélhetünk. Lassú tűzön pirítanak, sem valana az ki semmit. Különb is része leend a tervünkben, s neki kell azt leginkább előmozdítani. Jőjj ide közénk, s hallgass rám, Cinka Panna.

A cigányleány, megtudva, hogy tanácskozásban lesz része, előhúzza a tarsolyából a kurta szárú cseréppipáját, kicsiholt, rágyújtott, s a pipát az agyarára vágva, odaguggolt a többi uraságokkal egy körbe, csak a földre; nem szokott ő széken ülni.

— Cinka Panna, neked itt kell engem hagynod.

— Nehéz lesz az.

— De még a hegedűdet is.

— Az még nehezebb lesz.

- Izenetet kell vinned tőlem a feleségemhez.
- Már akkor minden könnyű lesz.
- Nem olyan könnyű, mint gondolnád. Tudnál-e nyavalyatörős lenni?
- Hogyne tudnék? Láttam elég kórságost életemben.
- Csakhogy a tettető nyavalyatörésre ráismernek könnyen.
- Tudom. Hogyha a markába beszorított hüvelykujját embererővel ki lehet feszíteni, akkor az csalfa koldus, korbáccsal gyógyítják meg; de ha semmi erőhatalommal ki nem lehet feszíteni a hüvelyket a markából, akkor igazi kórságos, beveszik az ispotályba. Próbáljátok meg rajtam!

Cinka Panna a borzalomig híven tudta az epilepszis rohamait utánozni, s az erős férfiak ketten sem bírták a hüvelykujját kifeszíteni.

- Ez hát megvolna. Mondjad, uram, tovább!
- Te innen most felballagsz Bécsbe. Jártál ottan többször.
- Jobban otthon vagyok, mint a pusztán. A vén herceg idejében mindig ottan farsangoltam.
- Ismered a Krisztus töviséről nevezett apácák kolostorát?
- Hogyne? Ott akartak egyszer megseprűzni, amiért kártyát vettem a kapusnének.
- Annak a háznak a kapuja előtt kell összerogynod, és a nyavalyatörőst mutatnod. Ott azután majd fölvesznek és bevisznek az apácákhoz. Azok közt van az én feleségem.
- S miről ismerem én rá a te feleségedre?
- Bolond! Hogyne ismernél rá? Hát hisz az a legszebb asszony a világon.
- Vagy úgy? Hát nem én vagyok az? De hátha a szemem megcsal?
- Akkor a füled majd eligazít. Te nem tudsz másként, csak cigányul meg magyarul. A bécsi apácák között pedig senki sem tud magyarul, csak az én feleségem. Azt fogják odaküldeni hozzád, hogy kikérdezzen, ki vagy, mi vagy, honnan kerültél ide?

— Mit hazudjak?

— Fennhangon akármi bolondot; de súgva csak a nevemet mondd neki. Akkor ő azután majd szerét ejti, hogy egyszer úgy beszélhessen veled, amikor más nem hallja.

— Madárnyelven fogok vele beszélni. Hát aztán mit monddjak neki?

— Most várj sorodra. Előbb vezéreimmal szólók. Nekünk most egész dandárunk van együtt. Bercsényi nekem engedte át a Ritschántól elfoglalt ágyúkat, fegyvereket és lovakat. Csapataink most már fegyverzet dolgában is összemérkőzhetnek a császári hadakkal. Ágyúinkkal, haubicainkkal zárt városokat is megostromolhatunk. Carnuntum diadalkapujára a minap felírtuk: „Morgen komm ich wieder.” Beváltjuk az ígérést.

Tetszett a vállalat mindenkinek.

Csajághy azonban észrevételt tett rá.

— Én elhiszem, hogy nagyobb és rendezettebb erővel másodszor is el lehet hatolnunk Bécs külvárosáig, s ott megint összeverekedhetünk a helyőrséggel; hanem azt is hiszem, hogy amire mi a Favorita-vonalt felverjük, akkorra a te nődet rég elvittették a kolostorból, s biztosabb zárt helyre rekesztették el.

— Még nem mondtam el végig a tervemet. Most Balahó uramhoz fordulok.

Balahó uram a csendes idők alatt révézsmester volt a Tiszán. A harci idők őt is elszólították az evező mellől. Felcsapott kurucnak. Itt is sok hasznát vették. Halászokból, hajós-, révészlegényekből egy csapatot alakított, mely az ő vezénylete alatt nevezetes szolgálatokat tett a vizeken átkelésnél, meg mikor tüzes dereglyékkel az ellenség hajóhidját kellett elrontani. S még azonkívül az a rendkívüli jó tulajdona is megvolt, hogy nagyon tudott a közönséges emberek nyelvén beszélni: megszokta révész korában, mikor az átkelésnél térítgette a régi hiten levőket az új magyar hitre. S mindenekfelett egy semmi lehetetlenséget el nem ismerő perversus ember volt őkegyelme. Másforma öltözetet most sem viselt, mint révész korában:

parasztgúnyában járt, begyúrt tetejű süveggel a fején, hájjal kenve a hosszú haja, borostás az arca, szélfúvástól, napsütéstől barnapiros a bőre, a szemei kicsinyre összehúzva, mint azoké szoktak lenni, akik mindig a vizet nézik.

— Hallom a szép szót — monda Balahó uram Ocskay megszólítására.

— Az én tervem az, hogy mi fegyveres erővel előhaladunk Schwechatig. Átkelünk Hainburg alatt a szigeteknél tombácokon, s másnapra ott vagyunk. Aki odáig utunkat állja, magára vessen érte, amit kap; de fel nem tartóztat. Komoly ellentállást csak Schwechatnál fogunk találni. Ott most az elhagyott török sáncokat megszállva tartják a császáriak, s ágyúkkal megrakták. Meglássuk, hány zsákkal telik. Meglehet, hogy nagyobb lesz a füstje, mint a lángja, de hübelebalázs módjára nem megyünk neki fejfel a falnak. A megérkezés napjának az éjszakáján azonban Balahó hadnagy uram harmadmagával egy csónakra ül, s víz ellenében felevez a Duna keskenyebbik ágán egész odáig, ahol a császári vadaskert és az apácakolostor kőfalai között a szigetekre átjáró rév van. Mennyi idő alatt történik ez meg?

— Ott leszek másnap éjfél után két óraker, ha a magam ladikjával mehetek.

— Kegyelmed akkor ott marad és vár sorára. A révnél van egy márványrondella, amit két oldalt roppant nagy szomorúfűzfák takarnak. Ezeknek a közelében fog maradni. — Most hallgasd te tovább a magadét, Cinka Panna. Amint ti meghalljátok az ágyúdörgést kelet felől; de még az égő házak füstjét is fogjátok láthatni, az lesz a jeledás, hogy én megérkeztem Schwechat alá. Aznap te egyszerre csoda módra meggyógyulsz, s kikéred a bizonyítványodat, hogy felépülve odébb mehess. Az éjszakát azonban még ottan töltöd; mert éjjel a kolostor ajtaját nem nyitják fel se ki-, se bemenőnek. Azon az éjszakán az ápolónőd a feleségem, arcát (magaddal vitt szerekekkel) befested olyanra, mint a magadé.

— Hogy még szebb legyen! — szólt közbe Cinka Panna.

— Mit bánom én, akármilyen lesz; csak visszaöjjön! Ő felveszi a te gúnyodat, s reggel, korán hajnalban, mikor kinyitják a kaput, a te bizonyítványoddal kibocsáttatja magát. Terajtd ismét kitör a nehézkórság: semni nek tudója, részese nem vagy; — a nőm pedig siet a Duna-parton megtalálni Balahó hadnagy uram csónakját, s azzal illa berek, nádak, erek! Mire észreveszik a szökését, azt sem tudják, merre üssék bottal nyomát? — Hát híveim, hogy tetszik nektek ez a terv?

— Veled megyünk, ahová vezetsz! — monda Csajághy, s a többi kapitányok, hadnagyok is rázúdultak: „Még az Óperenciás-tengerig is!”

— Oda megyek, ahová küldesz — mondá Cinka Panna. — De úgy gondját viseld ám a hegedűmnek, mint én a te asszonyodnak!

— Hát Balahó uram, mit szól hozzá?

— Kordéval kápsáló facipős barát legyen belőlem, ha el nem hozom a kegyelmed asszonyát! Megteszem ezt a *tempót!*

És azután az egész lakoma alatt egyébre sem ittak áldomást, mint ennek a tervnek a sikerültére.

Cinka Panna sohasem húzta még olyan szépen a búsméla magyar dalokat, amikben annyi titok van elmesélve: századok panasza egymáshoz; laktalan puszták éjféli szózata; örökbe hagyott keserűség; álmok ábrándozása, amikből soha nincsen fölébredés; a fél világot kihívó kérkedés; vigasztaló reményadás; és annyi név nélküli érzésnek harmóniává alakult káosza; jókedv és szomorúság — együtt, vagy ki tudja mi? Egyik sem! Vágy, gyönyör, kín, a szem kicsordul a könnytől. — Mi az?

És még ezt is odaadja Ocskay, azért hogy a feleségét visszaszerezze!

Bizony nagyon szeretheti azt az asszonyt!

XIV. BALAHÓ URAM TEMPÓJA

A második betörésnél Ausztriába Ocskay a Duna jobb partját választotta küzdterül.

Mikor már Fischamendig felhatolt, utoléri egy gyorsfutár a fővezértől, hogy forduljon azonnal vissza, Heister, a császári fővezér, egész derékhadával megindult Pozsonyból, s Rákóczi ellen siet, aki seregével Lipótvárát vívja. Siessen, ha lehet, a fejedelemmel egyesülni; ha nem lehet, fogja oldalba Heister seregének balszárnyát, s igyekezzék azt apró csatározásokkal feltartóztatni.

Nehéz volt Ocskaynak az engedelmeskedés: eddigi útja csupa gyors diadalból állt; hanem a jó sors segített azt neki könnyűvé tenni. Még jól ki sem áldotta magát, amidőn betoppan a sátorába Cinka Panna. Ő már megjárta Bécset.

— Nincs a feleséged a kolostorban.

— Hát hová tették?

— Bevitték a belsővárosba, s ott bezárták. Strázsa áll a kapuja előtt.

Ezzel aztán porba esett az egész szép kicsinált terv.

Balahó uramnak sem volt miért főlevezni csónakjával a Dunán. Lehetett visszamenni.

Az egész eredménye a regényes vállalkozásnak egynehány ezer darab vágómarha volt; azokat Ocskay, minthogy az útját nem késleltethette velük, eladta a pozsonyi mészárosoknak készpénzért. A pénz jó volt az ő hadainak zsoldra, az olcsón

vett ausztriai marhákat pedig a pozsonyiak levágták az osztrák hadsereg számára: mindenki nyert benne.

Íme a „közös hadügyi büdzsé!” Semmi sem új a nap alatt!

Ocskay a maga dandárából a bocskoros hadakat hazaküldé a Fehér-hegység közé, hogy ott alkalmatlankodjanak Heisternek, ha arrafelé akarna átkelni, a lovasságával és a hajdúival pedig átment a Csallóközbe, úgy került el a császári derékhad háta mögött. — Híd volt akkor mindenütt a Dunán: be volt fagyva keményen. December vége felé járt az idő. Az ágyúkat ott kellett hagynia, mert ha a csallóközi sár megfagy, azon hat ökör se vontat keresztül egy ágyút.

A Csallóközben aztán megtudta, hogy Heister a Fehér-hegység keleti oldalán vonul előre, elkerülve a nyugoti szorosokat. Sajnálta most már, hogy a „talpas”-ainak az ezreit oda küldte strázsálni.

A hajdúságát most már előre akarta küldeni a fejedelem derékhadához: az ő feladatában gyalognépre nem volt szükség.

Mielőtt útnak indította volna őket, összegyűjté valamennyit. Sok mindenféle vidékből származott népek voltak azok. Félt volt, nehogy útközben megint elszéledjenek. Azért az egész gyalogcsapatnak nagy ünnepélyességgel egy pompás veres selyemzászlót adott át, amit háromféle pap szentelt fel, kálvinista, pápista és görög. Annak dobszó mellett a hadirendbe felállított fegyveres nép katonai módon hűséget esküdött. Még azonfelül Ocskay László maga, lóhátról tartott nekik egy szép lelkesítő orációt, amiben sok drága igazságot elmondott a haza szenvedéseiről, az ősök dicső példájáról s a szent szabadságról. Remek előadása lévén, párosulva a legcsengőbb orgánnummal, beszéde bizonyára nagy hatást keltett a harcosok szívében. Siettek is neki az alvezérei gratulálni hozzá; a közkatonaság pedig háromszor kiálta rá harsány vivátokat.

Csak Balahó uram nem volt kielégítve egészen.

— Nem tökéletes munka ez! — mondá Ocskaynak. — majd én hadd beszéljek az én nemzetségemnek!

Azzal előkereste a rongyosabbik dolmányát a szeredásából, még jobban begyűrte a kalapját, fogott magának, hol, hol nem, egy olyan hosszú kardot, hogy hatalmas termete mellett is az állával támaszkodhatott a markolatjára, ha maga elé állította, s azzal felkapaszkodott a Cinka Panna kordéjának a kasába, s onnan kezdte meg a szónoklatot.

— Én édes véreim! Drága nemzetségem. Ismertek engem bizonyára, de ismer az egész ország! Én vagyok az a hírhedt Balahó Mátyás, aki egész életében a nemzetet szolgálta, és semmi veszélytől soha meg nem rettent. De sok ezrenyi ezer embert segíték hajdan a kívánt révparrta! (Igaz is volt, mert révézsmester volt.) Jóltevője voltam az egész országnak, volt is módom benne, mert nekem adózott egész két vármegye. Kastélyaim voltak Tiszán innen és Tiszán túl (nádgunyhó tudniillik), s mindennap száz meg száz jó ember pihent meg azokban. Most mindennek vége! A gonosz labancok gazdag vetéseimet mind elpusztították, lábom meggyújtották; erdőim kivágták, kastélyaim a fekete földig leégették. Így szabadultam meg, ahogy itten láttok, a gúnyám csupa rongy, testemen annyi seb, ahány lyuk a köntösömön: megfogtak, megkínoztak, börtönbe vetettek, körmeim alá töviseket vertek, parázson sütöttek, hogy a hazámat eláruljam; de mégsem tettem meg. — De mit panaszkodom én a magam bajáról? Ezt mind elviselném. Csak azt ne láttam volna, amit házam népével gonoszul elkövettek. Volt jó feleségem: derék, hűséges asszony, azt két fára kötve kettéhasították, kis csecsemő fiam felszúrták dárda hegyére, szép gyönyörű hajadon leányom, hogy meg ne gyalázzák, a szemem láttára a kútba ugrott: öreg nagyanyámat szurokba mártották, és úgy gyújtották meg! (Már akkor általános volt az elszörnyedés hangja az egész hajdúság közt.) És ki tette mind ezt? Maga a „nagyfejű”, az a gonosz Heister. Az ő parancsára, az ő intésére gyilkolták le ilyen kegyetlenül az én cselédimet, s velük együtt ezrenyi ezer ártatlan véreinket! (Átok reá! — ordította a fegyveres had.) Nem

maradt egyebem, mint ez az ősi kardom. (E szónál felemelte erős öklében azt a hosszú pallost.) De fogadom igaz hitemre, hogy addig nem nyugszom, amíg ennek az élet csorbára nem verem a gyilkos koponyáján! Mindnyájunknak ő a gyilkosa, hóhéra. Mindnyájatoknak volt valaha otthon ősi háza, anyja, felesége, kis gyermeke. Azt mind ő égette, ő gyilkoltatta le. Nincs otthon mit keresnünk; hanem a gyilkost, a gyújtogatót kell keresnünk a csatatéren; s ahogy ő fizetett nekünk, úgy fizetni neki vissza tízszerezsen. Itt ez az én kardom, ahol ezt látjátok villogni, ott villogjon a tietek is, ottan ordítsátok: „Halál a nagyfejűre!”

Balahó uram rikácsoló hangja túlrecsegte még azt a riadalt is, amit a hajdúságnál keltett. Ez aztán nem az a taktusra adott vivátszó vala már, amivel a vezér szónoklatára feleltek, hanem egy folytonos kitörő ordítás, kísérve kivont kardok csörömpölésétől; alig bírt ez a vihar lassankint elcsendesülni, akkor is csak az elszörnyedés morájává csillapult alá, mint mikor a Balaton szélvész múlta után még soká elhábporog.

Balahó uram pedig — megtéve a tempót — meglegült szívvel szálla le a kordéről, s rágyújtott a makrapipára.

— Mi a tatár, Balahó uram! — monda neki Ocskay. — Hogyan égethették le a labancok a kelmed vetését? Hisz a kelmed egész domíniuma a Tisza háta volt.

— Hát biz azt sehogy sem.

— Talán hát a feleségét sem hasították kelmednek kétfelé?

— Soh' se volt nekem feleségem.

— Hát a kislánya, akit lándzsára szúrtak, meg a kútba ugrott leánya, hol vette azokat?

— Bizony sehol sem én, ha csak a fáról nem szedtem volna őket.

— Hát az öreganyja?

— Húsz esztendeje, hogy meghalt, Isten nyugtassa meg!

— Eszerint hát azt sem égették meg?

— Mindegy az. Ha nem tették velem, megtették mással. — Így kell a sokaságnak beszélni, vitéz ezredes kapitány uram,

nem úgy, ahogy kegyelmed cselekedte. Ha az ember a hazáról beszél a hadinépnek, elbúsulja magát, elszomorodik rajta. A búsulástól pedig az embernek csak az ivókedve jön meg. Nem kell a katonát a hazával szomorítani, mert megszomjazik rá, s azt várja, hogy áldomást ihassék. Ha itt nem kap bort, hazamegy, ott iszik. Hanem így kell neki beszélni, ahogy én kiraktam. Ettől aztán nem bort szomjazik, hanem vért. Majd meg kell őket nézni, hogyan rohannak ezek csoportostól a nagyfejűre, csak egyszer megkaphassák. Így kell azokat fel-paprikázni!

Azzal benyomta az égő taplót a pipájába, s a nagy bolond kardot a vállára vetve, visszaballagott a maga csapatjához, ott-hagyva a tanult uraságokat, hogy csinálják utána ezt a tempót, ha értenek hozzá!

Ocskay pedig rögtön szekerekre ülteté a hajdúságát, s a Duna jegén keresztül megindítá őket a fejedelem tábor-helye felé.

Maga pedig sietett felkeresni Heister táborát, s attól fogva mindennap volt vele csatározása; rendetlen csikócsapatjai minden oldalról körülcsiripelték, s ahol nagy erőre találtak, szépen visszatértek a vezérükhöz. Ezekről megtudá, hogy ezúttal nem egy szokott labanc sereg indult meg a hadjáratra, amit kétharmadában kénytelen-kelletlen felültetett magyar bandériumok s fegyelmezetlen rác hordák képeznek: könnyű ellenfél a kuruc lovasságnak; hanem egy egész rendezett való-ságos osztrák hadsereg vonul előre, taktikai hadirendben; a színe-java a hős Eugén herceg seregének, a zentai diadal vete-ránjai, kiknek trombitaharsogása előtt a hatalmas szultán seregei a Dunába rohantak. Itt most hatvanhárom kompánia nehéz-lovasság van együtt, a legkitűnőbb ezredeből; s azonkívül csak három század magyar labanc huszárság, azt csak széná-zásra használják. Gyalogságuk csupa muskétás, új szerkezetű lőfegyverekkel és hosszú dárdákkal ellátva: huszonnégy ágyút visznek magukkal.

Mindezekről jó eleve értesítette Ocskay a fejedelmet, s Rákóczi úgy készült, hogy maga is hasonló erejű hadsereget vigyen ellenfelére. Ha ennek erősebb volt a gyalogsága, őnála a lovasság volt számosabb. Tizenhárom-ezerre teszik a számát. Hanem ágyút csak hatot hozott magával, ami megfoghatatlan: hisz volt neki elég lövege. Tán Lipótvár ostrománál volt azokra nagyobb szükség vagy a régi magyar harci szokás dívott még, hogy egyszer kilőjjük az ágyút, s aztán rajta-rajta! Ez csak jeladásra való, azt pedig hat ágyú is úgy megteszi, mint huszonegy. Majd csinál elég lármát a maga ágyúival az ellenség!

Gyalogsága igen szép és rendezett volt a kuruc seregnek. A hajdúság jól felfegyverkezve, puskával és karddal. A kurucok nem hordtak már a háborúba dárdát, hanem kardot. Kiment a használatból az a híres jelszó, amivel Kinizsi buzdította a kenyérmezei ütközetben a maga seregét: „Előre dárdások! Utána kopjások! Ne féljetek szászok! Ahol fáj, szúrjátok!” — A magyar most karddal harcolt. Az osztrák még dárdát hozott magával. Első próbatét volt, hogy melyik a jobb kézbeli szerző? Bizonyos, hogy el fog válni, mert mind a két félen olyan legénység jó szemközt, amelyeknek a kezében szikrát szokott adni a vas.

Egészen francia mintára voltak felszerelve Rákóczi palotásai, a testőr muskétások, sáfránszín delmányban, kék paszomántal; s a francia granátos zászlóalj hatalmas medvebőr kalpagjaival, a szálas legénységből válogatva, betanítva, hogyan kell a tarsolyban hordott granát kanócat meggyújtani, s az ellenségre hajigálni, mikor az négyszögöt formál, vagy erősített sáncot védelmez. Ami pedig a szabályos hadmozdulatokat illeti, azokban legkitűnőbb volt a fejedelem seregében Sárody ezredes német zászlóalja. Dobszóra lépni, kanyarulatokat csinálni, puskával sortűzet adni egyik csapat sem tudott oly pontossággal, mint az övé. Amellett szigorú fegyelemtartásáról is híres volt: vezére nem tűrt el semmi kihágást, s amilyen tréfás cimbora volt a jó társaságban, olyan jó katonának ismerte

mindenki a táborban. Néha egyesítve produkálta mind a kettőt: a jó katonát meg a víg cimborát. Mikor Lipótvárát elkezdték ostromolni, s az ilyen mesterséges munkához még nem szokott kurucság húzódozott a viárkok ásásától, a várbeliek bombáitól rettegve, Sárody odavitetett ki magának egy hordót, tele borral a két sánc közé, s a hordó fenekére ülve, áldomásozott, s gitárral a kezében dalolta a várbeliek bosszantására azt a víg nótát, hogy :„Als die Schneider Hochzeit hatten, da waren alle froh!” A kurucság kedvet kapott tőle, lassankint odagyülekeztek melléje, mind megitták a hordó bort, s aztán együtt énekelték vele, hogy: „Da schiefen alle Schneider, auf einem halben Strohl!” (pedig nem is értették, hogy mit tesz), a várbeliek nagy bosszúságára, akik hasztalan röpítgették feljűk a „pumáikat”, egy sem talált oda.

Az ilyen tréfákért még a magyarok is nagyon szerették ezt a renegátot. Volt ott több ilyen német tiszt is. Átaljában az a jó regula volt, hogy hadifogoly senki sem szeretett lenni; hanem ha az ellenség el nem eresztette, beállt hozzá katonának.

De különösen kedvence volt Sárody a kuruc sereg francia táborkari főnökének, vicomte de Feirville-nek, kit XIV. Lajos azért küldött Rákóczi táborába, hogy hadvezéri tudományával pótolja ki azt, ami a magyar tapasztalatlan főűri hadvezéreknél hiányzik, akiknél a személyes vitézségből állt az egész stratégia.

Sárodyval lehetett a franciának magasabb hadműveletekről is beszélni. S egyáltalában lehetett vele beszélni, mert tudott franciául; míg a magyar urak csak diákul értettek. Cicero nyelve pedig mindenre jó, csak hadászati értekezésre nem; a nagy Róma idejében nem löttek pisztollyal; annálfogva ha az ilyen eseményt valaki latinul akarja elmondani, ekképpen rakja ki: „*kézbeli csű makkjával áthajított*” (sclopi manurial glaude trajectus est).

Még egyébre is jó volt Sárody. Mint régi osztrák seregbeli fűtiszt, minden ezrednek ismerte az erejét, létszámát, vezetőit,

s aszerint, ahogy a kémek és portyázók hírül hozták a kuruc táborba, mely csapatok milyen hadirendben vonulnak fel Heister parancsnoksága alatt, Sárody előre meg tudta mondani, hogy minő erőt kell azzal szembeállítani? Úgyhogy az ő jelenléte a haditanácsban, mikor az ütközet tervét elkészítették, valóban kívánatos volt.

Karácsony éjszakája volt.

Mulatságos babonákkal teljes este. Játsszanak ilyenkor minden házban éjfélig, akkor misére mennek; imádkoznak meg tréfálóznak, ropogtatják a kártyán nyert diót.

„De mi most nem diót ropogtatni jöttünk ide!”

Ezt izené Rákóczi Bercsényinek, aki szerette volna Heisternek engedni át a támadást, s a nagyszombati halmokon védelmi állást foglalni.

Elhatározták a haditanácsban, hogy leszállnak a síkra, ahol előnyösebb a harc a túlnyomó magyar lovasságra nézve. Igaz, hogy a sík tért két patak szeli keresztül, a Tirna és Parna, de azok most be vannak fagyva, nem akadályozzák a lovasságot.

A fejedelem, derékhadával a Tirna partján fekvő Nagyszombatnak támasztva a hátát, elfogadja az ütközetet Heisterrel, míg a két portyázó dandárvezér, Ebeczky a jobb, Ocskay a bal oldalon fogja azt közre, s a hátába kerülve, négy tűz közé szorítja.

Nagyon szép terv volt ez! Csalhatatlan a sikerülése. A csapatok égtek a harcvágytól. A csapatvezérek együtt maradtak egy karácsonyi víg lakomára a tirnai hétkerekű malomban, s igen kedélyesen mulatoztak. Sárody megint ezermesterkedett. Ől-mot öntött, s abból jövendőt mondott. Gombócokat főzött, amiben az a tréfa, hogy a forró víz melyik gombócot dobja fel legelőbb? Minden gombócban cédula van valami névvel. Mikor a leánykák csinálják ezt a karácsonyi tréfát, akkor az a jelszó, hogy amely nevet a legelső gombóc felhoz a víz színére, az megy férjhez a jövő farsangon. Sárody gombócaiba egy-egy csapatvezérnek a neve volt elrejtve, s az volt a tréfa jelszava

hogy akinek a gombóca legelőbb felvetődik: az hal meg a holnapi ütközetben. A fejedelem nevét azonban nem engedték a tréfába belekevertetni. A tréfa azonban annál tökéletesebb lett, mivelhogy a hebehurgyán előre felbukkanó gombóc ezt a nevet rejte: „Balahó kapitány!”

Mindenki hahotával nevetett a tréfán. Mivelhogy Balahó uramat szerte úgy ismerték, mint egy szörnyű nagyszájú embert, aki rettenetes a fenyegetőzésben, utolérhetetlen a mások felbuzdításában; ellenben mindig ő az első az ütközetben, aki, mikor lőnek, rögtön hasra fekszik.

Balahó uram azonban szörnyen megrestellte azt az ő rovására feltámadt vigasságot, s ökleivel ütve az asztalt és a mellét, fogadkozott, hogy meg is halok én, ha kell, az én hazámért és fejedelmemért! De minden dibdáb labancnak nem adom bitangra az életemet. De kaphassam csak egyszer azt a gyilkos Heistert magát a kezemügyére, aki a feleségemet kettéhasíttatta, aki porontyomat dárdára szúratta: tudom, hogy egyikünk elmegety izenetet vinni Belzebubnak!

— Hát hisz azt most legkönnyebben megkaphatod, bruder — monda neki Sárody. — Itt fogják mutogatni holnap a vásáron dobszó mellett. Minden markos legényt meginvitálnak rá, hogy ki birkózik meg vele.

— Magam leszek az a legény! — monda Balahó uram. — Csak ráismernék az istentelenre!

— Óh, azon könnyen segítünk, Balahó uram; mindjárt lepingálom én kegyelmednek az egész Heistert, ahogy áll és él: hol van egy darab papiros?

Sárody fránya ügyes torzkép-rajzoló volt. Nehány vonással hirtelen úgy odaveté a papirra Heisternek a karikatúráját, hogy aki egyszer látta, rögtön ráismert róla: ott volt az idomtalan nagy feje, amit hosszú paróka fedez, fekete szemöldökei, félrehúzódo szája, ami fölött az egyik bajusz makacsul fölfelé, a másik éppoly megátalkodottan lefelé irányul, a homlokon, három egyenközü „s” betű alakú barázda; a nagy előrerúgó

dupla áll, hozzá a kurta nyak, a köpcös váll, ez a szakasztott Heister tábornok!

Mindenki kacagott rajta, s magasztalá a majszter remeklését. A sok magasztalástól elvégre Sárody annyira elkapatta magát, hogy még alá is firkantotta a képnek, hogy „pinxit Sárody.”

— No, Balahó uram, hát itt van, ráismerhet erről — monda Sárody. — Ha már akkor meg nem nézte jól, amikor a feleségét kettéhasíttatta, s a kastélyát felgyújtatta Heister.

— Bomolj meg, német! Sötét volt akkor! — Hadd látom azt a képet! No iszen, nagyfejű! Mármost hát búcsúzz el a fejedtől, mert elhozom én azt; amilyen igaz, hogy az én jó öreganyámat szurokba mártattad, úgy gyújtattad meg a szemem láttára.

— S annál se látta meg a képét Balahó uram?

— Vakapád németje! Hát' sz a szurok fekete! De most már elteszem ezt a képet, ide a keblembe! S esküszöm a szent herkópaterre, hogy a holnapi szent keserves napon, ezt az én kardomat belemártogatom a gonosz vérébe!

S azzal végigfekteté a kihúzott kardját az asztalon, hogy az a táblának az egyik végétől majd a másikig ért, a vezér uraknak általános nagy nevetése közben. Balahó uram pedig mindehhez igen komoly képet csinált.

Mikor a vezérek szétoszlának, az ezredeikhez visszasietve, azt dörmögé Tormássy László, a nyárádi hajdúk kapitánya Esze Tamás fülébe:

— Hallod-e, bajtárs, sehogy sem tetszik az nekem, hogy ennek a Sárodynak mindenüvé oda szabad ütni az orrát. Kár volt ezt Ocskaynak idehozni közénk. Nem hiszek én ennek, ha százszor kikeresztelkedik is magyarnak; mert mindig mosolyog. Az ilyen ember csak befelé haragszik.

— De hát már arról ő nem tehet, hogy olyannak teremtette az Isten a képét, hogy mindig mosolyogjon. Nem lehet minden ember Balahó uram, aki mindig káromkodik.

— És én mégis inkább hiszek Balahó uramnak, mikor legjobban hazudik, mint Sárody uramnak, mikor legjobban igazat mond.

— No, majd meglássuk holnap, melyik az igaz ember?

Meg is látták, mert másnap a hadirendben akként lettek felállítva, hogy a hadsereg zöménél Sárody német zászlóalja képezte az ágyúfedezetet, ezt tartotta a legfegyvelmezettebb csapatnak Feirville, azért állította, első sorba: mindjárt mellette volt Tormássy uram hajdúsága, a háta mögött, a második vonalban pedig Esze Tamás tiszántúli hajdúi, jobbról Tormássy mellett pedig a tiszán-inneni borsodi hajdúk, azok között Ocskay gyalogsapatjának az élén jó Balahó uram a hosszú pallosával. Tehát nagyon közelről tapasztalhatták egymásnak a viselt dolgait.

Fehér karácsonra virradt az éjszaka. — Egész addig a szent napig megbecsülte magát az időjárás, akkor egyszerre a holdújsággal megfordult, s már hajnalban olyan sűrűen elkezdett havazni, hogy a fejedelem seregei nem láttak a förmetegtől hús lépésnyire, s csak úgy találmra foglalták el az előre meghatározott helyeiket a Tirna nyugoti partján. Kémeik hírül hozták, hogy Heister tábora is átkelt a Parna patakon, s hadirendben áll a síkon. De a két tábor még nem láthatta egymást a nagy hóeséstől. De azt már mind a két fél tudta, hogy a másik is itt van. A vezényszó áthallatszott egyik táborból a másikba.

A fejedelem, kísérete élén, maga járta sorba a hadcsapatokat, buzdító szavakat intézve hozzájuk.

Egyszerre megszólaltak Nagyszombat valamennyi tornyában a harangok, szent karácson ünnepére. Talán a nagy harangszó tette: a hófelhők felszakadoztak, a havazás elmúlt, s a két tábor meglátta egymást, szemközt felállítva ágyúlövésnyi távolban. A magyar tábor, mint egy nagy E betű látszott körülölelni a császári tábor négysoros hadirendben felállított tömegét.

Abban a pillanatban megkezdődött az ütközet. A kuruc tüzerek nem várva a parancsszóra, kisüték az ágyúikat az ellenfélre. Arra az is megkezdte az ágyúzást. Különösen a fejedelem és kísérete volt az ágyútekék céljával kiválasztva. Egy ágyúgolyó Rákóczi közelében terítette le a kíséret egyik tagját: erre Feirville odanyargalt a fejedelemhez, s indulatosan követelte, hogy vonuljon vissza az ágyúk lőtávólából, ha az ő személyét valami baj éri, veszve az ütközet s az egész magyar ügy. Rákóczi rá hagyta magát venni, hogy a tartalékul felállított testőrkarabélyosokhoz vonuljon vissza, akik egy dombtetőn tanyáztak: onnan nézte az ütközetet.

A kuruc hadsereg kezdte a támadást a kicsinált csataterv szerint. A jobbszárnyon Ebeczky, a balon Ocskay lovasezredei vágtak be a császári sereg oldalába, mind a kettő nagy remekléssel.

A Heister tábora balszárnyán csakhamar összevissza volt keverve lovasság, gyalogság, s egy tömegben gomolyodott a felállított ágyúüteg felé, aminek emiatt nem lehetett hasznát venni. Ebeczky sikere magával ragadta Ilosvayt, Deák Ferencet, Srétert, azok is beváltak parancsszó nélkül a császáriak közé; a vakmerőség jól ütött ki; áttörték az első hadsort, megrohanták az ágyúüteget, annak a fedezetét is elverték. Nem tartóztatta fel az ádáz rohamot se vasba öltözött lovasság, se puskázó nép, se dárdasövény, még az ágyútűz sem: mindenen áttörtek. Hanem ekkor következett egy fegyvernem, amely megállította diadalmas előrohanásukat. A legveszedelmesebb fegyvernem. A poggyászszekerek. Amint a kuruc lovasság a császári poggyászszekér-vonatig eljutott, ez veszedelmesebb lett ránézve minden sáncároknál és tűzaknánál; ez megállította, szétrobbantotta, összekuszálta a győzelmes dandárt. Nem halatszott többé se vezényszó, se „rajta magyar!”, hanem csak az, hogy „cape! rape!” Dugd el, vedd el! A fejedelem seregének ez a szárnya abban az ütközetben nem tett többé ember-számot.

Héj nem így volt Ocskaynál! Ahol ő bevágott, nem néztek ott másra, csak a győzelemre. Ötezer lovas harcolt a nyomában. Maga Rákóczi azt írja felőle, hogy csodáit mívelte a vitézségnek ebben az ütközetben. Nemsokára a császári sereg jobb oldalán is elhallgattak az ágyúk, a kuruc lovasság azokat is elfoglalta.

Heistert unszolták az alvezérei, hogy hozza elő a tartalékját, s verje vissza vele Ocskay rohamát. A tábornok mérgesen utasítá vissza a sürgetőket, ne avatkozzanak az ő dolgába! Tiszta munka, amit ő csinál, semmi baj sincsen még. Még vár *valamire*. Majd ha az bekövetkezik, akkor kezdődik el az ő cselekvése! Addig hadd ugrálja ki magát a kuruc!

Most Feirville eljöttnek látta az időt, hogy a derékhaddal általános rohamot intézzen a császári sereg zöme ellen. Bercsényi a jobb-, Eszterházy a bal szárnyon, ő maga a középén riadót fúvattak.

Példás rendben indult meg az egész hajdúság, hat ezred egy sorban. Szembe az ellenség ágyúütegével haladt éppen a borsodi hajdúezred. Annak kellett a keserűjét kiállni. Mikor kilőtték az ágyúkat: „Bukj le!” kiálta Balahó uram, s már akkor hason feküdt, mellette a kardja; de amint az ágyúgolyó elbúgott felettük, megint talpra ugrott mindenki, s futott nagy zsvajjal; mintha csak laptást játszanának. Olyan közel érték már az ágyúkat, hogy azok nem tehettek bennük kárt. Hanem ott maguk előtt találták a Wobezer, Trisler és Firmont kompániáit. Ostromsisakos, páncélos gyalogság, muskétával és hosszú dárdával ellátva. — Itt lett először kipróbálva, hogy melyik a jobb szerszám, a kard-e vagy a dárda? — A kard volt a jobbik. A borsodi hajdúk széttörték kardjaikkal az ellenük meredő dárdaerdőt, s a három legvitézebb kompánia veterán hanyatt-homlok meghátrált.

A hajdúezred parancsnoka ekkor észrevette, hogy az ő csapatja nagyon is gyorsan rohant előre, s „megállj”-t parancsolt, nehogy az ellenség hirtelen körülfogja: időt akart engedni a

mellette felvonuló Tormássy Lászlónak, meg a még hátrább jövő Sárody német zászlóaljának, hogy egy vonalba jöjjenek, s aztán egyszerre folytassák a rohamot.

A három veterán kompánia meghátrálása már Heistert is kihozta a hadvezéri nyugalmából. Odavágtatott maga, csak néhány segédjétől kísérvé, a megfutamodókhoz, s elkezdte őket hangosan szidni, s kergette kivont karddal vissza a harcvo-
nalba. Az arca egész veres volt a dühtől. Sem látott, sem hallott.

Csak ez teszi felfoghatóvá, ami ezután történt.

— No, Balahó kapitány uram! — szól egy tréfás hajdú had-
nagy a nagyszájú kérkedőhöz. — Hát ihol van a nagyfejű, la!
Ott van maga Heister.

— A biz ő maga, a gyilkos.

— Aki a kegyelmed feleségét, gyerekeit, öreganyját meg-
ölette.

— Bizony azt tette az! (Annyiszor elmesélte ő ezt, hogy már
maga is egészen elhitte.)

— No hát most, hadd lássuk, mit tud kegyelmed azzal a
hosszú pallossal? Mindig azt mondta kelmed, hogy csorbára
veri azt a gyilkosnak a koponyáján, csak egyszer közelre kap-
hassa. — Hát most elég közel van.

— Hát azt gondoljátok, nem teszem meg?

— Elhiszem, ha látom.

— No hát lásd meg!

Azzal Balahó uram kiugrott a sorból, megköpte a tenyerét,
marokra fogta a kardját, s elkezdett loholni arrafelé, ahol
Heister szedtevettségű kardlapozta a muskétásait.

A hajdúársak azt hitték, hogy csak bolondozik az öreg
kuruc, majd visszajön fele útjáról, ha megsokallja.

De az csak dobogott előre, s mondogatta egyre magában:
„Szegény feleségemet két fához köttetted, kettéhasíttattad, —
kis porontyocskáimat dárdára szúrártad — öreganyámat szu-
rokba mártattad, úgy megégettetted. — Itt vagy gyilkos, itt
vagy a kezem közt!”

Azok amoda át észre sem is vették; ha látták, mit törődtek vele? Egy öreg ember, rongyos parasztgúnyában, egymaga, mit akarhat? Amellett a tért ellepő sűrű rekettye is takarta a bújkáló alakot.

És ezalatt egészen közel ért a császári fővezérhez.

Csak egy ugrás kellett, odaszökni hozzá, megkapni bal kézzel a lova zablóját, jobbjával felemelni azt a hosszú kardot, és rákiáltani: „Egész famíliám kiirtattad, gyilkos! Nesze nagy fejednek!”

Jó szerencséje Heisternek, hogy a tollas kalapja acélsipkával volt bélelve, meg hogy az a széles kard a lapjával érte a fejét; mert így csak egy kegyetlen ütést kapott rá, amitől hátra lódult. Hanem akkor aztán Balahó uram két kézre kapta a pалlost, s megsuhintva azt kegyetlenül a feje fölött, egy olyan csapást mért a fővezérre, hogy az, ha megéri a nyeregkápiág hasítja kétfelé. — De hát nem érhetne. — A sors harmadpercen fordul meg. Egy fiatal magyar főúr, a császári fővezér labanc hadsegéde, Czobor Márk, hirtelen kirántotta a pisztolyát, s szíven lőtte Balahót, mielőtt az a kardjával másodszer is lecsaphatott volna.

Szegény jó Balahó! Nem mondta hiába: megtette a tempót. Ez volt az igazi kuructempó. Csinálja utána, aki tudja!

XV. AZ ALTER (EGO MÁSIK MAGAM)

Heistert ez a vakmerőség egészen dühbe hozta. Különben is haragos egy úr volt. Alvezérei mind azt hitték, hogy már el van veszve az ütközet, s visszavonulásról kezdettek beszélni. A tábornok főbelövetéssel fenyegetett mindenkit, aki a visszavonulás szót ki meri mondani. Hisz ez az ütközet meg van nyerve.

Két sakkhúzás, és azzal „matt!”

Az egyik sakkhúzás az volt, hogy két tartalék lovasezred rohanjon előre, s ahol a kuruc tábor jobbszárnya a deréktól elvált, s kedvére fosztogatja a poggyászszekér-vonalt, oda ékelje be magát. Ezzel a kuruc sereg kétfelé van vágva. Ez az egyik sakkhúzás.

— Hát az a pernahájder ugyan hol késik még? — dörmögé haragosan a tábornok.

Az a „Bärenhäuter” nem késett már. Sárodyt értették alatta.

Sárody tervét még azon éjjel előre megküldé Heisternek egy szökevény tiszt által. Arra alapítá Heister a magát.

Sárody szépen maga mellett engedé előrehaladni Tormássy hajdú ezredét, s akkor egyszerre az egész zászlóaljával közvetlen közelből sortüzet adott rá.

— No Tormássy uram, hát hogy tetszik a *keresztelő!* — kiálta át Sárody a hajdú ezredesre nagy csúfondárosan, s azzal még egyszer megtöltetve a puskákat, felrántatta a fehér lobogót a kuruc zászló helyébe, s szemközt fordúlva a kuruc sereggel, hátráló léptekben rukkoltatta a zászlóalját a császári sereg felé.

Ez az árulás egy perc alatt megfordította az ütközet sorsát.

Tormássy hajdúí, saját szomszédaiktól hátban összepuskáztatva, rémülten rohantak hanyatt-homlok vissza, s vészkiáltásukkal, véres fejeikkel elrémíték a hátuk mögött álló tiszai hajdúságot, még magukat a fejedelem palotásait is, a kuruc sereg legderekebb csapatját; a futásnak indult négy gyalogezred magával sodort két lovasezredet is, a harmadikat, egy drago nyosezredet, ami németekből állt, nehogy Sárody példája ráragadjon, maga az ezredes vont vissza; s ezzel a második sakkhúzás is megtörtént: a kuruc tábor három darabra volt szétvágva. A zöme előretört, a tartalékja megfutott, a jobb szárnya el volt szakítva.

Rákóczi, a vész láttára, sarkantyúba kapta a lovát, s a muskétás ezredével be akart vágni a csataterre, hogy a diadalt visszacsikarja ellenfele kezéből. Személyes megjelenése még talán megfordította volna az ütközet sorsát. Bizonyosan megfordította volna. Túl buzgó hívei megakadályozták benne. Megragadták a lova kantárát, s nem eresztették a küzdelembe. Fátum volt az! . . . Aki fel akar törni az égbe, annak hinnie kell a saját csillagában . . . Vagy ott van az a csillag a feje fölött, vagy nincs: — ha ott van, akkor mit félnek, ha nincs ott, akkor mit remélnek?

A zűrzavar tökéletes lett.

Mind a két táborban vége volt az összefüggő hadműködésnek.

A fejedelem táborának egy része sietve, futvást kelt át a Tirnán, s a halmokra vonult fel a másik rész, a jobbszárny lovassága, zsákmányát nyerge mögé akasztva, mint aki dolgát legjobban végezné, rúgtatott el a Fehér-hegyek felé; a harmadik rész, a gyalog hajdúezredek, amik a borsodiakkal nagyon mélyen behatoltak a császári sereg derékába, s három hadvonalat keresztültörték már, vissza már nem vonulhattak, kapták magukat, „előre hátráltak”; keresztültörték magukat még a tartalékon is, s az ellenség hátából kerültek elő a Parna patakon

át, a futó zömmel éppen ellenkező irányban. A negyedik része pedig a kuruc tábornak, az az ötezer lovas a balszárnyon, még egyre harcolt, s nem akarta elhinni, hogy vége van az ütközetnek, s mikor már a túlsó oldalon Heister bevonult az üresen hagyott Nagyszombatba, Ocskay László még akkor is ott nyargalászott a csatatéren, nagy angol paripája hátán, s ahol egy futó kuruc csapatot megpillantott, azt megfordította, vitte vissza az ellenségre.

Hová futtok? Hiszen mienk a győzelem! Hiszen le van gázolva a labanc!

Az igaz, hogy ott, ahol ő száguldozott, csak temetője volt már a császári hadaknak. Mint a kévék keresztjei gazdag aratás után, úgy heverték a hullák halomban; lovasai csak futó ellenség visszafordított ijedt képével találkoztak mindenfelé. Dobok, zászlók, fegyverek elszórva heverték a mezőn, gázdátlan paripák, a magas német nyergekkel a hátukon, száguldoztak rémülten nyerítve, s az ágyúk ott álltak mind a két táborhelyen, magukra hagyva, kurucé, labancé, mint valami bitang jószág. Olyan ütközet volt ez, melyben mind a két fél úgy szerteséjjel verte egymást, hogy egyiknek a hada sem volt többé sereg.

És Ocskay László még mindig azt hitte, hogy meg lehetne azt a fátumot fordítani. Égett az arca attól a vágtyól, hogy amit a híres nagy hadvezetők, a francia haditanácsosok elvesztettek, azt ő, a lenézett, kicsúfolt portyázó vezér újra kivív-hassa! Csak egy akkora dandárt verhessen össze, amekkorát Bécs alá vezetett, most ezt a szétzilált ellenséget kiveri vele a helyéből.

Nem vette észre, hogy sziszifuszi munkát folytat. A futó csapatok, amiket visszafordított az ellenségre, csak addig állnak helyt, amíg ő velük van; de amint egy másik rajt állít meg, hogy azt rendbe szedje, rögtön felbomlanak.

E megátalkodott makacs munkájában legjobb alvezéreit itt-ott elhagyogatja, a toborzott csapatokat rájuk bízva, s

maga egyedül száguldoz, keresve, hol találna még kuruc csapatot?

Egyszer csak megpillant a császári sereg poggyászszekerei mögött valami háromszáz lovas. Magyar huszárok voltak, világoskék dolmányban, farkasbőr kacagánnyal, piros lef-fentyűs csákókkal. Azt hitte, hogy valamelyik kuruc ezred kompániái vannak ott, s a poggyászt zsákmányolják.

Rögtön arra fordítá a lovát, s odavágtatva, elkezdé őket szidni keményen, hogy mit lebzselnek itt, mikor harcolni kellene?

— Indulj! Fordulj! Előre!

Azok csak bámultak rá egy ideig, s aztán nézegettek egymás szeme közé.

— Nos? Hát? Nem értitek a magyar szót? — rivallt rájuk Ocskay. — Nem halljátok, hogy mit mondok? Kifúrjam a fületeket? Ki népei vagytok?

Azok csak nem feleltek neki semmit. Csak egyre bámulták.

Nem kurucok voltak azok, hanem a császári sereghoz tartozó labancok, akiket Bagocsay hozott el magával Dunántúlról. Heister nem bízott ezekhez úgy, mint Feirville a maga labancból lett zászlóaljához, s otthagya őket poggyászfedezetek.

Ocskayt bosszantá ez a néma, rábámuló engedetlenség.

— Előre, legények! Utánam, aki magyar! Én vagyok Ocskay László!

— Hahhó! — kiálta fel erre a kapitány Bagocsay Náci.

— Ez a mi emberünk. Csípd meg, fogd meg, legény! Ezer arany van ennek a fején.

Az ezer arany szóra egyszerre megelevenedett az egész csapat, s nekirugtatott a magányos lovagnak, kardot rántva.

Ocskay most vette észre, hogy kikkel van dolga.

— Céda zsebrákhad! — dörmögé fogcsikorgatva, s egyet jobbra, másikat balra vágva, kiugratott a csoport közül, azok hasztalan keresték őt a kardjaikkal a bő mentéjében, a pánfél-

ingét nem járta a kardjuk; keresztülvágta magát rajtuk. Azután könnyedén elszáguldott előlük jó telivér paripáján.

Hanem az a háromszáz labanc csak a nyomában maradt; s mind szélesebb karéjt alakítva, elkezdte megkeríteni. Ocskay csak szidta őket, hisz utol nem érik. Egyszer aztán megtudta, hogy mi jó szándékkal vannak iránta? Nekiszorították a Parna patakknak.

A Parna vize pedig azok közé tartozik, amik télen is melegek maradnak, nem fagynak be soha, sőt a körülöttük levő sömlyéket sem engedik befagyni. Ezért választotta ezt a patakot Heister hátvédül: ez hiúsította meg a kuruc portyázó csapatok minden törekvését őt hátulról megtámadhatni.

Ocskay belejutott a sömlyékre; lova csülökig kezdett süppedni az ingoványba: a friss hótól nem vehette azt elébb észre.

Lehetetlen volt innen kiszabadulnia.

Ezer arany szép pénz.

A labanc az édesapját is levágja ezer aranyért.

Saját csapatja szerteszét csatangolt, s ha látta is valaki közülök ezt a kergetőzést, éppen úgy kurucnak nézhette a labancot, mint ahogy ő elnézte.

Csak egyre gondolhatott még, hogy élve el ne hagyja fogatni magát.

Kiszemelt a sömlyékben egy emelkedettebb helyecskét, amennyi éppen egy lovasnak elég; oda kikaptatott. S akkor aztán egyik kezébe fogta a csákányát, másikba a kardját, s úgy várta be az üldözőit.

Körül nem foghatták, mert mögötte volt a patak, csak szembe támadhatták meg. De azok mégis háromszázan voltak, ő pedig egyedül; ha minden kardcsapásra egy emberhalál volna is, mégis neki kell abba belefáradnia.

E keserves szorongatásban egyszerre csak rivallgó tárogatóhang szólal meg a mezőn, s Ocskay László egy csapat kuruc lovast lát vágatva jönni a patak mentében az innenső oldalon. Az már igazi kuruc volt: mást mutat annak az arca!

Milyen „rajta, rajta!” rivallással jöttek! Egyszeribe elment attól a labancnak a verekedő kedve; pedig azok csak kétszázan voltak, másfél labanc jutott egyre-egyre.

De amin legjobban elbámult Ocskay, az a varázslatos tünevény volt, hogy annak a kétszáz kuruc lovasnak az élén ő saját magát látta lovagolni. Ugyanazon arc, az a tekintet; a büszke fejhordozás, a fenyegető nevetés, még ahogy a kardcsapásokat osztogatja is, villámsebessen, kacagva, az ellenséget kérkedő tekintetével megbénítva: maga Ocskay! Így szokta az ember magamagát látni álmában.

Bagocsay, a labanc kapitány, onnan hátulról kommandéroz a csapatjának, tele torokból ordítva:

— Ti csak verjétek le Ocskayt azalatt! — s maga a most jövő ellen fordul.

S arra ez, szakasztott azon a csengő hangon, ami Ocskay Lászlóé, ezt kiáltja:

— Mi kell teneked Ocskaytól? Labanc! Gyere csak! Itt jövök! Én vagyok Ocskay!

S azzal visszakézzel olyat vág Bagocsaynak a karjára, hogy az kardostól együtt a porba esik.

— Ez az én vágásom! — motyogja magában Ocskay László. — De hát hogy vagyok én most ottan? Ott is, meg itt is?

A labanc szétfutott.

A felmentő csapat siet üdvözölni Ocskay Lászlót. Ráismer a kapitányra, Pongrácz Gáspár az, a szabadcsapat-vezér; vele jött Csajághy Márton. Az vezette őt elzüllött ezredese nyomába.

De Ocskay egyre csak arra a saját képmására bámul, aki még akkor is, mikor már a kuruc csapat zöme megszűnt üldözni a labancokat, egymagában vágtat utánuk, s üti, püföli a hátukat egyedül, akit ér a csordából. — Éppen úgy, ahogy ő szokta.

S még azután, amint visszatér a nagy verekedésből ez a rejtélyes alak, mintha nem lett volna testének-lelkének elég,

a levegőbe is csapásokat osztogat a karddal. Akárcsak saját magát látná Ocskay László.

— De hát ki az az ember itten? — kérdi ámuldozva Csajághytól.

— Hát nem ismertél rá? — Ez a te öcséd, Ocskay Sándor.

Olyan nagyon hasonlítottak egymáshoz, csak két év különbség volt közöttük. Ocskay Sándor nem volt ugyan olyan szép férfi, mint a bátyja a mindennapi életben; de a harc hevében szakasztott hasonmása volt Lászlónak.

A két testvér átölelte egymást forrón. Gyermekkoruk óta nem látták egymást színről-színre. Mind a kettő bámult azon hogy olyan nagyon hasonlít a másik hozzá.

— Éppen ugyan jókor jöttünk — monda Csajághy.

— Hátha nem jókor? — dörmögé Ocskay László.

— Siessünk innen, vezér uram — szorgoló Pongrácz —, a napnak vége van már.

Igaz volt. Az éj alászállt. Abba kellett itt már hagygni minden munkát. A takarodó bús hangja üvöltött a síkságon és a hegyek közt egyformán: a tárogató oly messze elhallik!

Mikor Ocskay László, öccsét és Pongráczot előre bocsátva, maga Csajághyval a csapat hátulján lovagolt, azt mondá neki:

— Tudod, mért mondtam neked az imént azt, hogy „hátha nem jókor?” Másodperceken fordul meg a fátum. Ha ti még egy másodpercet késtek, én már azon gondolkoztam, hogy élve nem hagyom magam labanc kézre kerülni: egy pisztolylövés a homlok közepére megszabadít közülök. És akkor milyen derék dolog lett volna. Én itt maradok; eltemetnek. Ilonka özvegy lesz, szabadon bocsátják; helyettem feltámad az én alter egom, aki őt szereti. Milyen jól jártunk volna mind a hárman.

És Csajághy nem mondta neki erre azt, hogy „nem.”

★

Az éj alászállt, a harcnak vége volt már, egyes elzüllött csapatok loholtak még erre-arra az esthomályban, nem keresve,

hanem kerülgetve egymást. Nem kellett már senkinek ellenség. Kuruc igyekezett a kuruchoz, labanc a labanchoz találni — valahová —, erre-arra. — Az ágyúk ott maradtak a síkon, egymással szemközt ásítózva, őrizet nélkül, lovak nélkül, mintha ők akarnák még maguk szakállára folytatni a nagy bajvívást. A véres hómezőn nyögnek, kiáltoznak a világ minden nyelvén az otthagyt sebesültek, akiket senki sem jó felszedni; a csatatér hiénái, a fosztogató marodeurök még elég dolgot találnak az elhagyott poggyászszekerekben, csak azután kerül a holtak, sebesültek kifosztására a sor; az eltemetés a jezsuiták dolga! S ezen az elpusztult csatamezőn barangol alá s fel, gyalog, fedetlen fővel egy magányos ember: — Feirville, a kuruc had francia táborvezére. Bámul és bolyong. A maga rendes eszével és stratégiai ismereteivel ki nem bírja okoskodni, hová lett a háta mögül a kuruc tartaléksereg? Hová tűnt el a fejedelem? A hatalmas testőr-muskétások, a harcedzett palotásereg: Esze Tamás hajdúí, az igazi hajdúk, a legelső felkelő sereg? Föld nyelte el őket? Nem is látták az ellenséget! Merre mentek? Ki mondja meg?

Találkozik erre-arra bandukoló csapatokkal. Kérdéseket intéz hozzájuk. Azok nem értik a kérdést, ő meg a választ. Annyit már ért; hogy egy elveszett csatatér közepén maradt magára, ahol az ellenség az úr, meg kell adnia magát hadifogolynak. Kínálgatja a kardját mindenkinek, akit útban talál. Senki sem érti, mit akar? Vállat vonnak, odább mennek. Utoljára rábukkan egy csapatra, mely egy fűzfa-reketyésben húzta meg magát, s onnan nem akaródzik előjönni. Nem ismer rájuk, mert azok minden jelvényt letéptek magukról; de a megszontyolodásukból sejti, hogy kicsodák? A második német zászlóalj maradványa az, mely a kuruc táborban küzdött, és nem szökött át, csak meglapult, mikor a vastaga következett a bajnak. Ezek közé vegyül a tábormok, s ott töri rajta a fejét a tengeréjszakán át, hogy miként lett ez az ütközet elvesztve.

XVI. A JÓ SZOLGÁLAT JUTALMA

Délig nagy volt a vidámság Nagyszombat kulcsos városában, amit a hajdani világban „Kis-Rómának” neveztek kilenc templomával. Tele volt a levegő jó hírekkel. A kuruc sereg előhaladását jelezték a tornyokból. Dúló Pál kapitány uram, a helyőrség főparancsnoka, óránként kapta a tudósításokat a harcmezőről, s azok csupa diadalhírek voltak.

Soha annyi áldomást nem ittak még karácsony ünnepén, mint ezen a napon Nagyszombat városában.

A jezsuita atyák nagy kolostorában várták magát a fejedelmet az ütközet bevégezte után pompás lakomára. Kétszáz személyre voltak felterítve az asztalok, a fejedelem ülőhelye előtt volt az asztalra feltéve egy remekművű pörkölt mandolatorta, gót stílusban építve, annak a tetejét ékesíté egy teljes ornátusban levő kuruc vitéz cukorból.

Másutt azonban nem vártak olyan sokáig; hanem délre haladván az idő, az uraságok hozzáláttak, hogy legalább áldomásaikkal segítsék elő a nemzeti ügyet, s kegyetleneket ittak a kurucok diadalára.

Ebéd vége felé, mikor az a hír érkezett a csatatérről, hogy már a kuruc sereg hadzöme is belevágott a harcba, s erősen birokra kapott a labanccal, szorítják Heistert mindenfelől, akkor azt mondá Dúló Pál kapitány uram, felkelvén az asztaltól, hogy „De már magam is kimegyek közéjük, s elhozok egynehány német parókát.”

Nem telt aztán bele fél óra, hogy Dúló Pál kapitány uramat magát hozták haza — keresztüllőve.

S vele együtt jött a rémhír, hogy fut az egész kuruc sereg. Senki sem akarta ezt elhinni.

Elhitték aztán, mikor szemekkel látták, hogy fut végig a városon hajdú, lovas, muskétás, palotás, összekeveredve, ész nélkül, rend nélkül. A fegyveresek kitakarodnak a városból, a nép sivalkodva fut végig az utcákon: sír, jajgat a gyöngye szívű sokaság.

Mire bealkonyodik, Nagyszombat magára hagyva áll.

Ellenállásról beszélni sem lehet. A falak nem ágyú ellen valók.

El van határozva, hogy meg kell nyitni a győzelmes császári vezér előtt a kapukat, s vendégszeretettel kell őt fogadni.

A jezsuita atyák kolostorában hirtelen levették a pörkölt tortáról a cukorból készült kuruc vitézt, s tettek a helyébe másik cukorvitéz, aki páncélos német lovagot ábrázol: s az egész konvent ott várta a kapuban a kíséretével együtt megérkező császári tábornokot. A *perjel* hozzákezdett a latin dikcióhoz. Heister türelmetlenül vágott a szavába:

— Bene, bene! Tudom a többit. Et cetera, et cetera! Az egész oratio Rákóczi számára készült; s most ti csak „dux”-ot tesztek a „princeps” helyébe, s nekem akarjátok feltálatni. Nem kérek belőle. Inkább akarom látni azt a lakomát, amit a „serenissime princeps!” számára készítettetek. Éhes vagyok, mint a farkas! Aztán küldjete jeget, hadd borogattatom a pofámat. Nem látjátok, hogy ütletet kaptam? Most jövök a korcsmából: nagy „keilerei” volt.

Valóban Heisternek a fél képe úgy fel volt dagadva kékrepirosra attól az ütéstől, amit Balahó kardlapjától kapott, hogy a fél *szeme* szinte eltűnt a daganatban; ami semmivel sem tette az ábrázatját kellemesebbé.

Ez is növelte a bosszúságát; de különben is haragos volt. A mai nap nagy veszteségeket okozott neki. — Mint tapaszt-

talt hadvezér, magában jól számot vetett az iránt, hogy ez rá nézve egészen pyrrhusi győzelem volt. A kuruc tábornok csak szétbontotta, de meg nem semmisítette; ellenben a saját magát úgy meggyöngítette, hogy nem képes Rákóczi újrátámadni, s most azt sem tudja, hogy merre van előre, merre hátra. — Méghozzá ez az ütés az orcáján. A sebet édesdeden tűri az ember; de az ütés daganatja keserves.

— Tálalni! Tálalni! Aztán semmi hosszú asztaláldás. „Hála Isten; van mit enni: Ámen.” Üljön le ki-ki, ahol helyet talál. Aztán hogy mondják a barátok: „A potu incipe coenam.” Iváson kezd a vacsorát. — No, a mai meg van szolgálva.

Siettek a kívánságának eleget tenni, s hozták legelőbb is a seres kancsókat, tele habzó árpalével.

— Csak ezt a bal felől való széklet hagyjátok mellettem üresen, ide az én legkedvesebb testi-lelki barátom fog ülni, akinek legtöbbet köszönhetek! Az ő segítségével nélkül ma szépen járhattunk volna. — De hol kóborog az ilyenkor? — Menjetek utána! Mondjátok neki, hogy siessen. Addig nem tudok se enni, se inni, amíg ezt a derék vitézt mellettem nem látom.

Két ordinánetszt rögtön sietett a parancsot végrehajtani.

Heister ugyan nem mondta a nevét a nagyon sürgetett testi-lelki kedves barátjának; de az ordinánc tartozik azt a maga eszétől is kitalálni.

Minthogy azonban a két ordinánc mindegyik külön tartja a maga eszét, annál fogva az egyik így találta ki a tábornok kívánságát: aki a mai nap diadalához legtöbbet segített, az bizonyára az áttérő Scharodi volt. Annál fogva rohant azt felkeresni, és tudatni vele a magas kitüntetést, hogy a mai lakománál a tábornok saját maga mellett tartott fenn a számára egy helyet, s addig ebédhez sem fog, amíg a vitéz urat ott nem látja.

A másik ordinánc azonban úgy okoskodott, hogy aki a mai napon legjobb szolgálatot tett Heisternek, az Czobor

Márk hadnagy úr volt; mert ha ő jókor nem jön a pisztoly-lövessel, a kuruc kardcsapás véget vet az egész ütközetnek. S ez volt a helyesebb magyarázat. Ez találta el az igazit. Hamarabb is visszaérkezett az elsőbbinél, s jelenté a tábornoknak, hogy vitéz Czobor Márk, hadnagy úr, azonnal ott fog teremni, csak elébb a templomba ment.

— Mi a kakukk! Sohasem hittem, hogy az én hadnagyom olyan igen áhíthatos — recsegteté a hangját Heister.

— Nem azért biz az. Hanem mivelhogy a város összes asszony- és leánynépsége, féltében, a nagy templomba menekült; a hadnagy úr odasietett megnyugtatni a hölgyeket, hogy csak oszoljanak a házaikba haza: nem lesz semmi bántódásuk.

— No nézd! A svadronőr! Első dolga, amint a nyeregből leszáll, az asszonyok után látni. Ez még az evésnél-ivásnál is elébb való neki.

Azonban megérkezett már.

Heister tettetett haraggal rivallt rá. — Nagyon jól illett neki, mikor tréfából haragudott. Ez volt nála a két véglet: komolyan dühösködni vagy tréfából. Közben nem volt semmi.

— Hadnagy úr! Mi dolog ez? Mikor önre várunk, ön szoknyák után szaladgál!

— Tábornok úr — szólt Cobor Márk —, azt mondja a német: „Frauendienst vor Gottesdienst”, „a női szolgálat elébbvaló mint az istentisztelet”.

— De nem elébbvaló, mint a katonai szolgálat! No hát! Igazodj! Tisztelegj! Aztán idd ki ezt a kancsót egy hajtásra lélegzetvétel nélkül. Úgy ni! Mármost ülj ide mellém!

S minthogy voltak a társaságban rangra előkelőbb főtisztek, akik e megkülönböztetésért méltán megnehezthettek, azoknak elmondá a tábornok az egész történetet, a vakmerő kurucsal, aki őt csaknem levágta a tábora közepén, s kettőbe hasítja, ha ez a derék magyar ifjú ott nincs, s biztos kézzel halálra nem lövi az esseveszettet.

Erre aztán általános lett az elismerés a derék magyar vitéz

íránt, ki valóban lényegesen hozzájárult, hogy — ezt a lakomát ne Rákóczi Ferenc költse el a szép refectoriumban.

— De ez a legérdekesebb — monda Czobor Márk, amint magához térhetett a dicséretzáporból —, hogy miként ismerhette fel az a vén kuruc a tábornokot annyi katonatiszt közül, holott a vezér nem szokta magát külső pompával megkülönböztetni. Hát anínt a lelőtt kuruc ruháit megmotozták, a mellénye alá dugva ezt a képet találták meg.

Azzal átadta Heisternek a rajzolt torzképet, aminek elfintorított vonásaiból is egészen órá lehetett ismerni.

Heister olyat ütött az öklével az asztalra, hogy a tortán álló cukorlabanc leesett a vártárol, s a nyakát törte legott.

— De ez már valami istentelenség! Hát így nézek én ki, mi? Hát így áll az én szám félre, he? Meg ez a bajusz! Egyik le, másik fel! Ki volt az a gazember, aki ezt idekarmolta?

— Alatta a neve.

— Itt biz a. — Pinxit Scharodi. — Hallatlan szemtelenség. A szemem káprázik. Nézzétek: igaz-e?

A karikatúra körútat tett az asztaltársaság közt, mindenki nevetett: e biz a tábornok, s mindenki azt mondá: ez a név bizony Scharodi.

Heistert pedig annál jobban ette a méreg, mentől inkább ráismertek arról a torzképről.

Erre a jelenetre érkezik meg a vidám Scharodi.

Mindéig mosolygó arca most még jobban tündökölt attól az örömtől, hogy a fővezér őt extraordinánccal hívátia a díszlakomához. Maga a jó lakoma is a gyöngye oldalai közé tartozott mindenha.

Odasasírozott egyenesen a tábornok székéhez, összeütve a sarkantyúit.

— Excellenciás uram, én vagyok Scharodi.

A tábornok akkorát ugrott a székéről erre a szóra, hogy a parókája kétfelé repült a fején mint két sasszárny, behemóti hangon rivallt rá kegyetlen haraggal a tisztelkedőre:

— Hát te, pernahájder! Még a szemem elé mered tolni a pofádat! Hol a profós? Kurta vasat neki, s le vele a kaszamátába.

Scharodi csak elhűlt: „No ez szép trakta lesz!”

— Tábornok úr, mivel érdemlettem én ezt?

— Mivel érdemletted? Hát ide nézz! Kinek a kutyakörme kaparása ez a csúf kép itten? Tagadd el! Alatta a neved. Hát ilyen fertelmes diótörő vagyok én, mi? Ilyen csúf pofa az enyim? — De még hagyján! — Hanem az az istentelenség, hogy te ezt egy gonosztevő haramia kurucnak a kezébe adtad, hogy erről rám ismerjen az ütközetben. Az ördög fickó oda-lopakozott hozzám, s egy bolond nagy pallossal olyat ütött a fejemre, hogy itt van a helye, nézd! A fél szememmel nem látok. S a másik csapással kétfelé hasít, ha az én derék barátom, ez a magyar ifjú, akinek a nemzetéért nem tettem semmit, meg nem ment; le nem lövi, mint a tökört. Ennek köszönhetem, hogy most férgék pecsenyéje nem vagyok. Tudod ezt? Áruló!

Scharodi kifeszítette a mellét, s védelmezte magát.

— Tábornok úr, én áruló nem vagyok. Az a kép nem bizonyít semmit, legfeljebb azt, hogy én még akkor is, amidőn az ellenség táborában kényszerítve szolgáltam, annyira el voltam telve excellenciád iránti tisztelettel, hogy a képmását igyekeztem ideál után vázlatozni.

— Ezt nevezed te ideál után vázlatozásnak, kupcihér!

— Már, tábornok úr, vagy jól van találva ez a kép, vagy rosszul. Ha jól van, akkor nincs ok a neheztelésre: nem a szépség a férfi érdeme. Julius Caesar is csúf volt. Ha pedig nincs jól találva a kép, akkor ez csak azt bizonyítja, hogy rossz piktor vagyok; de nem vádolhatnak azzal, hogy erről a képről ismertek rá excellenciádra. S ha tábornok úrral ily baleset történt, azt nagyon sajnálom; de ennek se nem én, se nem az a vakarintott kép az oka, hanem a tábornok úr korlátolhatlan vitézsége, aki maga legelől rohant az ellenség sorai közé.

— Semmi hízelkedés! Semmi róka fark-csóvágatás! Te

okoztad a legnagyobb veszedelmet nekünk az ütközetben.

— De úgy hiszem, hogy ezt helyreépítettem bőségesen.

— Nem olyan bőségesen, mint képzeled. Múlt éjszaka a küldöncöd által azt izented nekem, hogy az ütközet kezdetén azonnal átjössz a táboromba, s én az egész haditervemre erre a mozdulatra alapítottam. Erre vártam az intézkedéseimmel. Te késlekedtél. Ezalatt a kurucok betörték a balszárnyomba, felprédálták a poggyászonat; a jobbszárnyon halomra aprították a legjobb ezredeimet. Én folyvást a te ígért mozdulatodra vártam. De te csak a makkot sütötted ottan, egy helyben állva, mint egy olajbálvány. Mikor aztán én végre segítettem magamon egy merész döntő csapással, akkor álltál te is elő, mikor már láttad, hogy a győzelem az én részemre hajlik, hogy a fejedelmed hadai megbomlottak. Nem jutalmat érdemelnél ezért, hanem büntetést. Magad degradációt, a csapatod megtizedeltetést.

A tábornok jobbján ülő Eszterházy, magyar labanc tábornok odasúgott a fülébe:

— Nem kell ilyen szigorúan bánni a szökevényekkel; mert elveszjük vele a kedvét másoknak az áttéréstől.

Ez egy kissé helyreigazította a tábornok haragos kedélyét. Csak az utómérgét adta még ki, egyes megtisztelő címekben.

— Bolond! — Fakutya! Pernahájder! Szamárevő. — Elmehetsz. — Tíz mérföldnyire a testemtől távol maradsz. — Hajnalt se vársz, megindulsz Beckó várába, a csürhéddel együtt.

— Tábornok úr! Hisz tele van az egész vidék kurucal.

— Ne mekegj! A te dolgod, hogy odajuss. Megy veled kíséretül a három kompánia Bagocsay-lovas. Vigyáz egyitek a másikkal, hogy el ne szökjetek, — nem kelletek a testemhez közel. Jó lesz nektek Beckóban, onnan nem lehet elszökni. Mehet, kapitány uram.

Scharodi megmerevítette magát.

- Tábornok úr, engem őrnagynak címeztek eddig.
- Kotródj eblábolva! Mert ha még egyszer küldelek, zászlótartónak foglak címezni.
- Akkor is híven fogom szolgálni a császáromat.
- Nem kérdeztem. Aztán majd ha egyszer nagyon sok érdemet szerezteél magadnak, s valami jutalmat akarsz kapni érte, hát csak ennek az úrnak címezd a folyamodásodat, tudod?
- S háta mögé fordított kezével odatartotta eléje azt a famózus torzképet: „Szamárevő!”
- Scharodi fogcsikorgatva távozott, az arca sárga volt a szégyentől és az epétől. Csak már „szamárevőnek” ne nevezték volna, amiért a silezták legjobban haragusznak.
- Heister így szokott bánni az emberekkel. Ő csak büntetni tudott jól, jutalmazni sehogy.
- Folytathatjuk az ebédet, urak!

XVII. KÉT KARÁCSONFA **

A kis Krisztus a bécsi Küssdenpfennig-palotába is meghozta a maga drágalátos ajándékait. A gyermekek örömeztéje ez. Ha a puritanizmus minden ceremóniát ki tudott is küszöbölni a vallásgyakorlatból, a karácsonfát nem bírta ledönteni. Az minden évben kizöldül. Pedig gyökere sincs. Ott gyökerezik a gyermekek emlékezetében. „Tavaly is volt, az idén is lesz?” „Tavaly is hozott valanút a Krisztuska, vajon mit hoz az idén?” Akármit higgyenek a pogányok, a szkeptikusok, a socinianusok, a bafometimádók, a gnosticusok Krisztus idvözítő voltáról: hogy a születése napján sok millió embert idvezít, az bizonyos. Azokat, akik legméltóbbak rá: a gyermekeket.

Micsoda leskelődő várakozás ez! Micsoda áloműző kíváncsiság! Micsoda kölcsönös egymást jónaklennimuszájszintés, amíg az „angyalka” azt mondja, hogy szabad, megnyílik az ajtó; s feltárul az a látvány, amihez fogható gyönyörűségeset az ember soha többet e világi életében nem lát. Az a szép zöld fa, aminek minden ágán virág helyett egy tarka viaszgyertyácska ég; a pompás repülő angyalkák cukorból, a lefüggő déli-gyümölcsök, amikkel az angyalka parancsára a meddő fenyőfa megrakodott: aztán az a sok megbecsülhetetlen drágaság, amit az a tündöklő fa *fényes* árnyékával betakar: találja ki minden ember, melyiket hozta a számára a kis Krisztus? Hát még aztán azok a ragyogó arcok, amik ebben gyönyörködnek.

A legkisebbiké az elsőség joga. Ő válogatja ki, hogy melyik drága ajándék kinek szól a kincshalmazból.

Legelső, ami az „enyim”. — A gyermek nem tud tettetni. Nem takargatja, hogy a világban az első ember az „én”. Az aranyos pálcáló meg a cifra ostor, aztán a négylovas szekér, ez az enyim.

Aztán következik a „bátya”. Az a második ember a világon. Az a bámulat tárgya, a tekintély. Ha a kicsiny kap valami jót, azt mondja: „A bátyámnak is!”, addig a magáéhoz nem nyúl, bátyjának kiszemeli a rézgyúcskákat meg az aranyos szablyát, a nyíllövő puskát. Ez az övé.

Az anyja kapja a bogláros fejkötő-tűzöt, az Ozmonda néni a homlokszorító feronière-t, s a gyóntatóatyja a hímzett oltár-vánkost. A cselédség is sorban megkapja a magáét.

— Hát az apának nem választasz ki semmit? — kérdi pater Renatus, nyájasan megcirógatva a gyermek piros orcáját.

— Apa nincs itt: messze van.

— De az anygalka elviheti neki oda is, amit idehozott a számára.

A gyermek durcásan vállat von, s pityeredésre görbülő szájjal mondja:

— Angyalka nem hozott apának valót.

— Dehogynem, nézz csak széjjel! Mit találsz még?

Csakugyan volt valami karácsonyi ajándék ottan maga Rákóczi Ferenc számára is. Pater Renatus maga hozta azt. — (Azaz, hogy — pater Renatus által küldte az anygalka.) Egy remekművű sakktábla, elefántcsontból, achát- és kalcedonfigurákkal. A kicsike nem reflektált rá.

— Nincs itt az, amit apának kell kapni.

— Hát mi volna az, fiacskám?

— Egy korona.

Eleonóra hercegnő ijedten szisszent fel, Ozmonda szája elé kapta a kezét, Pater Renatus elmereszté a szemeit.

— De kisfiacskám! Mit gondolsz? A korona drága kincs.

— De az angyalka elég gazdag: azt is hozhat az apának.

Pater Renatus szelídíteni akarta a kérdést.

— Nem, kisfiacskám. A korona nem játékszer; — a Jézuska mást hozott az apának. Nézd, ezt a csecse játszótáblát.

A kis fejedelmi poronty megrázta a fejét, s megvetésre pittyesztve az ajkát, azt mondá:

— Az én apám *igazi* háborúst játszik! — s azzal durcásan ment ki a szobából, otthagya az ajándékait. — Tartsa meg magának az angyalka a drága kincseit, ha azt nem tudta elhozni, ami az apának volt szánva.

— Én meg nem foghatom, honnan veszi ez a gyermek ezeket a gondolatokat? — mentegeté lelkét Eleonóra hercegnő a gyóntatóatyja előtt. — Itt ennél a háznál senkitől nem hall ő erről egy szót sem.

— Imádkozzék érte kegyelmességed, minden reggel és minden este tizenkét Úr imáját és tizenkét üdvözetet, hogy az Úr fordítsa el a gyöngye gyermeki szívről e veszedelmes gondolatokat, amiket a gonosz csepegtet az ő ártatlan szívébe!

A két hölgy pedig alig várta, hogy az éjféli misének, ami a házi kápolnában tartatott meg, vége legyen, s a gyóntató eltávoztával magukra maradjanak.

Hogy Rákóczi döntő ütközetre készül e napokban, azt egész Bécs városa tudta. Lesték naponkint Heiter stafétáját.

A karácsonyjé a babonák éjszakája.

— Egy török „nimetullahita” dervistől tanultam én egyszer valami bűvészetet — mondta a szóke hölgy Eleonóra hercegnőnek —, amiből jövődöt lehet mondani. Azt kérdezzük meg.

Egy nagy velencei kristálypalackba tiszta vizet töltöttek, s abba Ozmonda egy kis fiolából valami zöld nedvet öntött belé. Az, a vízbe vegyülve, ezt egyszerre felhőborította, az egész palack tartalma zavaros barna színt öltött, amiben, mintha fel-

hők gomolyogtak volna. Lassankint a felhők alakot öltöttek, zöld és veres mozgóképek kezdtek egymástól szétválni, kígyózó, tekergő, foszlányos szörnyalakok. Mintha egymással küzdenének előre-hátra dulakodva, szétterjengve, csoportosulva.

— Ez a kuruc tábor, ez a labanc tábor!

— Ott harcolnak egymással. . . Ni, hogy dulakodnak!

— Látod azt az erős, piros alakot ottan? Mintha egy lovas vitéz volna.

— Az bizony a fejedelem.

— Mik azok a piros csíkok, amik utána úsznak?

— Azok a zászlók.

— Most a zöldek kerülnek felül.

— Nem, nem, a veresek áttörnek rajtuk.

— Hát azok a gömbök, amik a fenékre leszállnak?

— Azok a halottak.

— Mikor a fenékre leszállnak, a veres és zöld együtt megint barna színűvé lesz.

— Utoljára a zöldek felemelkednek mind a felszínre, a veresek szintén, a zöldek közepén maradnak, a veresek az üveg szélén körös-körül.

— Mit jelent ez?

— Azt, hogy a kurucok körülfogták a labanc tábort.

— Vagy talán azt, hogy a labancok szétverték mind a kurucokat.

A két nő úgy elbölcsekedett a török bűvészet horoszkópja felett, hogy egészen megfeledkezett a karácsonyfáról; aminek a viaszgyertyái egyenkint elaludtak, csak a cukorangyalkák, a fehér galambok himbálóztak még az ágain . . .

. . . És éppen ebben az órában II. Rákóczi Ferenc is ott állt a maga karácsonyfája alatt, a Nagyszombat fölötti erdős halmon: előtte az őrtűz, kezében az emlékkönyve, amibe az elvesztett ütközet nehéz tapasztalatait jegyezteté, a nagy karácsonyfáról odahullanak reája, amiket az angyal hozott, a jégcsapok, a száraz levelek, a széttört nagy tervek, a porrá lett

remények. A karácsonyfa ágain megrebbennek a károgó hollók

Újlesztendő napján már megtudta Eleonóra hercegnő, hogy mit jövendölt a török nimetullahita dervis horoszkópja. Egész Bécs megtelt a diadalhírel.

Az utcán trombitaszó mellett hirdették a heroldok a császári fővezér roppant diadalát, a kuruc hadak végső veszedelmét. Nyomtatót lapokat adtak ki, amikben el lettek számlálva a kurucok veszteségei: a számtalan halott, a tömérdek fogoly, hadizsákmány. Maga a fővezér is foglyul esett. Eleinte azt hitték, hogy maga a fejedelem; később bevallották, hogy nem az; Rákóczi csak veszélyes sebet kapott, futva elmenekült; de elfogatott a francia király hadvezére a kuruc seregnél.

Eleonóra hercegnőnek is ki kellett világítania a maga ablakait ennek a diadalnak az örömére, s ott kellett lennie a Te Deum laudamuson a Szent István-templomban.

Az ablakából láthatta a triumfális menetet, mikor a diadaljeleket meghozták: egész szekereket megrakva a kurucok rézdobjaival, feltűzködött zászlóival, s egy nyitott hintóban a fogoly Feirville-t, akit közcsúfondárosságul körülhordoztak a város utcáin.

Eleonóra hercegnőnek hallania kellett azt a gúnyordítását a népnek, látnia kellett, hogy dobálják utcahosszant sárral az ő férjének a zászlóit.

— És én mégsem hiszen, hogy mindennek vége — suttagá Ozmondának. — Hogy lehetne ezt megtudni?

— Én tudnám, hogyan?

— Szólj!

— Egy bizalmas embert kellene odaküldeni a fejedelemhez.

— Olyan nincs.

— Hát én?

— Te? Arra nem is gondoltam. Hogy mehetne oda egy nő?

- Ahogy én szoktam innen kijárni: férfiruhában.
- S ha útközben elfognának? Gondold meg, hogy két táboron kellene keresztülvergődnöd, a császáriakén meg a magyarokén.
- Mind a kettőhöz találnék módot. A császári seregben is van egy tábornok nagybátyám, a fejedelmi seregben is. Tudnám a módját, menedéklevelet kapni egyiktől is, másiktól is.
- Meggondoljuk nagyon ezt a dolgot. . .
- Énnekem van egy jó tervem.
- Mondd el!
- De senkivel sem szabad azt tudatni.
- Hát beszélek én valakivel a világon? — monda a fejedlemné szomorúan.
- Még pater Renatusnak sem, gyónás alakban.
- Gyónás alakban? Hát hiszen az ember csak a bűneit szokta meggyónni. Kér valaki abszolutiót a jótetteiért, amik titokban lettek elkövetve? Bűnöm nekem az, hogy az én férjemet szeretem, hogy vele együtt lenni akarok? Nem esküdtem-e meg az oltár előtt arra, hogy „véle tűnök, véle szenvedek; se jó, se rossz dolgában soha el nem hagyom?” Bűnöm nekem az, hogy a férjemnek vissza akarom adni a gyermekeit? Bűnöm nekem az, ha az Istenhez imádkozom, hogy adjon diadalt az én szerelmesemnek? Óh bizonyára, én nem fogok ezekért penitenciát tartani.
- Pedig mégis megtudták valahonnan, hogy a Türkenhausból én a nagy hársfa segélyével éjjelenként leszöktem hírt hozni és vinni; holott csak ketten tudtuk azt, s Ocskay vakmerő kísérlete után rögtön ide szállították a hercegnőt a Kűszenpfening-házba ahonnan a Favoritára nem lehet ellátni.
- Te! Igaz, hogy azóta megint közel járt Ocskay?
- Igaz. Egész *Fischamendig* nyomult előre, s azt fel is gyűjtotta.
- Egy szó sem volt róla sem a Diariumban, sem a Mercurban.

— A nyomtatott lapok, amiket hozzánk küldenek, elhallgatták az egészet, hanem az írott lap, a „Scandalia”, amiket a „Burzen”-ekben készítenek, elmondta: abban olvastam. — Azóta még jobban őrzik a fejedelelnő lakását. Ez a Kűszdenpfennig-ház egy valóságos kis erősség.

— S hogyan akarsz innen észrevétlenül kijutni?

— Elmondom. Itt jön a vízkereszt ünnepe. Ez a diákság szabadalmas napja. Ekkor járják be a „currendfiúk” az egész várost, zsolozsmákat énekelve, s beszedik érte a „litániagarast”. Néhol a termekbe is behívják őket; másutt csak az udvaron hagyják énekelni, aztán az ablakból hajtják le a pénzt, amit nekik szántak, papírhüvelybe téve; a papírt meggyújtják, hogy a diák a sötétben rátaláljon a pénzdarabra. — Este én is felöltözöm diáknak, a tornácon és lépcsőgádon lelopózom az udvarra, s rákezdem a gajdolást. Erre a kapus ki fog jönni nagy mérgesen, azt hiszi, kívülről osontam be, míg ő bóbiskolt, s kikerget az udvarból. Azután, mint éneklő „baccalár” bejárhatom egész Magyarországot; ott szívesen látják mindennütt a peregrináló diákat, s nem gyanakodnak benne. Így eljutok a fejedelemhez. Ő pedig már tudja, hogy ki vagyok?

Eleonórának tetszett ez a kalandos terv. Gyanútalan szíve nem is sejté, hogy amit Ozmonda előtte elmondott, az csak szemfényvesztés. Nincs annak semmi szüksége erre a kockáztatott alakoskodásra, s ha mégis megteszi azt, valami más oka van rá, hogy megtegye.

Majd megtudjuk azt is.

XVIII. BELIÁL LEÁNYA

Scharodi szerencsésen eljutott Beckóba a csapatjával. Babocsay labanc huszárjainak ugyan kétharmadát elfújta odáig a szél; hanem a német gyalogság együtt maradt. Senki sem háborította. A kuruc csapatok is úgy szét voltak zilálva, hogy egy-egy zászló alatt csak két-háromszáz ember maradt meg, a többi hazament kipihenni a harc fáradalmait. Ocskay csak akkor tudta meg Csajághy portyázóitól, hogy Scharodi csapatja lement a Vág mellé, mikor már késő volt útját állni; de különben is szüksége volt jó időhaladéokra, amíg a saját ezrede megint összegyülekezik. Mert az volt ám ez idő szerint a hadiszokás. A kurucság könnyen megszaladt, szétbomlott, eloszlott a világ minden szelei irányában: hanem aztán rövid időn éppen olyan könnyen összegyülekezett megint, s mintha semmi baj sem történt volna, újra kezdte a „nemulass”-t.

Elég volt annyit tudni, hogy Scharodi Beckóban van. Nem mehet onnan el. Ott majd megnyomják!

Dejsz a nagyszombati „tűzkeresztelőért” megkapja a „stó-lát!” Hátra van még a számára egy sakramentum, az „utolsó kenet”.

Senkire nem fájít úgy a foga Ocskay Lászlónak, mint őrá.
„Ne, majd az én késem nyeld el, ha ezermester vagy!”

Heister jónak látta a nagyszombati ütközet után nem erőltetni a háborút Rákócziival: a hadait szétosztá a Fehér-hegy alatti városokba téli szállásokra. (Azoknak ott sorban igen víg

életük volt; minden esztendőben kétszer tarthattak Te Deum laudamust, egyszer a kurucokkal, másszor a labancokkal.)

Egyszer csak megdördült megint az ágyú.

A beckóvári őrség arra ébredt fel, hogy a sáncait löveti valaki.

Már megint föltámadt a porba gázolt féreg: ott, ahol nem várták.

Beckó vára akkor pompás erősség volt! Még a mostani romjaiban is fel lehet ismerni hajdani hatalmas voltát. Egy meredek sziklatömeg homlokán emelkednek még most is a „Bolondóc”-nak hitt fellegvár falai; a gót stílusban épült toronymagas kápolna belsejében még láthatók a freskófestés maradványai, a pillérekben a szárnyas angyalfő-faragványok. Ez volt Stibor vajda palotája. Ott van a természet alkotta erkély, ahonnan a vajda, a viperacsípéstől megdühödve, vakon alárohant; ott a kapu nagyságú ablak, ahonnan Beckót, a bolondot aláhajították. A vérét lemosta a zápor, de a nevét nem moshatta le a várról: az megmaradt Beckónak, Bolondócnak. Három oldalról maga a meredek szikla tiltja az ostromot, a negyediket, a meneteles oldalt két magas rovátkozott kőbástya védi, melyek közül az egyik a külvárost kanyarogja körül, a másik a belvárost és a várat keríti el, boltozatos kapukkal elzárva. Alatta a Vág vize folyik.

Azonkívül, hogy természet és erődítmény védi, még az az oltalma is van, hogy három hatalmas vár között fekszik, mintegy a háromszög közepén; e három vár Trencsén, Vágújhely és Temetvény. Mind a háromban erős császári dandárok fekszenek közelben.

Aki Beckót be akarja venni, úgy igyekezzék vele, hogy elkészüljön, amíg azok ott *feküsznek*; mert, ha megvárja, amíg *felkelnek*, úgy ott szorítják, mint az egérfogóban.

Ocskay el tudott készülni.

Este indult meg a hirtelen összegyűjtött dandárával a báni hegyek közül; lovaszredeit a Vág gázlóihoz küldé, hogy a segélyül siető vágújhelyi császári seregnek útját állják, s maga a

hajdúságával megrohantatá a külváros bástyáit. Az első ágyú-
lövésekre, nem várva a réstörést, lábtókat vetettek a talpasok a
falnak, úgy másztak fel a bástyákra; a külvárosban rác őrség
volt; azzal hamar elkészültek; hanem a belvárost Scharodi
német muskétásai védtek. Itt nagy vérbe került az ostrom.
A külváros házait valaki meggyújtotta; ez aztán elég világossá
tette az éjszakát, támadók és védők jól láthatták egymást.
Elkeseredett volt mind a támadás, mind a védelem. Az a
csapat, mely a nagyszombati csatában zászlót változtatott, jól
tudhatta, hogy nem számíthat irgalomra, s védte magát a
kétségbeesés erejével. Az is kevés volt. A hajdúság, bosszút
ordítva, rohanta meg a várkaput. — Elöl ment Csajághy,
fejszével a kezében. — Hőgy még nagyobbnak lássák, granaté-
ros medvebőr süveget nyomott a fejébe, úgy rohant neki a
puskatűznek. Nyolc golyó találta el a testét; de egy sem ütött
rajta valami nevezetes sebet, csak köppölynek járta meg:
számba se vette valamennyit. — Hatalmas fejszecsapásai alatt
döngött, recsegett, bedőlt a várkapu, s omlott be rajta a vér-
szomjas hajdúereg.

Emberevő kedvükben voltak!

De az ellenfél sem igen könyörögte a kegyelmet. A vár-
falakról elűzve, az utcákon végig védelmezték magukat a
labancok. Kard és dákos harcolt egymás ellen. Egyes házakból
lövöldöztek a kurucokra; ami a viadalt még elkeseredettebbé
tette. A nagy templom előtt megújult a tusa. A labancok
bevették magukat egy templomba, s onnan puskáztak az átvo-
nulókra. Nem a mostani templom volt az, nem a Ferenc-
rendiek kolostora. Ez a templom és kolostor a *vörös barátoké*
volt. Ennek a szerzetnek különben is veszett híre volt a nép
előtt. Bálványimádással vádolták őket. A külföldről elűzött
templáriusok maradványai voltak. Ők is belekeveredtek a
tusakodásba, aminek az lett a vége, hogy akiket a templomban
találtak, mind leölték: katonát, papot, vegyest. A templomot
pedig kirabolták, föl is égették.

Maga Scharodi, ötvened magával, keresztül vágta magát a mézszárláson, s felmenekült Bolondócba, a fellegvárba. A boszszúittas hajdúság oda is utána.

Ocskay László a Vág partjáról intézte az ostromot; oda hozták neki az üzeneteket a nyargoncai a bástyákon belül történekről. Neki hadvezetői feladata volt nemcsak az egész várívást vezényelni, hanem egyúttal a Vág túlsó partján gyülekező császári seregekre is ügyelni. Vágújhely ott van a szomszédban, s ott áll Viard tábornok egy egész dandárral. Az égő Beckó lángja hirdeti neki, hogy mi történik ideát, Bolondóc falai csak úgy ragyognak tőle az éjszakában. Ott is terem a tábornok egész lovasságával a túlparton, csakhogy a Vág most meg van áradva, zajlik, nem jöhet át rajta: kénytelen felkerülni Trencsénnek, ahol állóhid van, de azalatt Beckóval végeznek.

Egy hírnök, aki a városból jön, jelenti Ocskaynak, hogy a belváros is be van véve: a hajdúság dühös a miatt, hogy a házakból és a templomból lövöldöztek, s megtorlásra készül. Ocskay visszaizen, hogy az ártatlan lakosság életét kímélni kell; különösen asszonyembert meg ne bántson senki, mert aki egy fehérszemélynek csak a ruháját is megtépi, az halálfia.

Nem felejthette Ritschán mondását: „Ahogy ti bántok a mi asszonyainkkal, akként bánunk mi is a tieitekkel”.

Virradatkor látta Ocskay, hogy az ellenségnek csekély maradványa a meredek úton a fellegvárba menekül futvást, s hogy a hajdúság lábtókkal készül a sziklákat megmászni. Gyorsan odafuttatá egy segédét azzal a paranccsal, hogy hagyjanak fel ezzel a vakmerőséggel. Azok odafenn, akár-milyen kevesen vannak is, de gránátjaikkal az ostromlókban nagy pusztítást tehetnek; bombavetőik nélkül a fellegvárat nem lehet bevenni.

Egész reggel lett, mire ez a küldönce visszatért. Azalatt Ocskaynak a figyelmét mind a túlparton levő ellentábor sürgés-forgása foglalta el. Kiszámítható, hogy Viard tábornok

ma, akárhogyan igyekeznek is, a trencsényi hídnak kerülve, ide nem érhet; a gázlónál pedig *várják*.

— Nos, mi hír a városban? — kérde a visszatérő küldöncötől.

— A hajdúság nagy nehezen elállt a bolondóci ostromtól; hanem aztán bosszújában nekiesett a rablásnak városszerte.

— Csak védtelen embert meg ne öljenek! — mondá Ocskay.

— Azt nem is teszik. Ki van adva a parancsolat.

— Meg a fehérméphez ne nyúljanak!

— Már azt pedig aligha meg nem teszik, akárhogy ki van adva a parancsolat. Mikor végigjöttem az utcán, éppen akkor hurcoltak a városházához egy asszonyt, akin semmi öltözet sem volt.

— Mit szólsz! — kiálta haraggal Ocskay. — Te láttad?

— Biz a két szememmel láttam én azt, s a gyöngeselyembőréről ítélve, alighanem úri asszonyság volt: mégpedig fiatal.

— De ez már istentelenség! — kiálta indulatosan Ocskay, s sarkantyúba kapva paripáját, azt mondá a segédének: „Kísérj oda!”, s azzal vágatott be a városba.

A városház előtt csoportosan álltak a hajdúk, s hevesen beszéltek egymás közt.

— Ide hozták azt a nőt? — kérdezé haragtól fojtott hangon Ocskay.

— Odabenn van! Dejszen ott van őkeeme! — felelgetének a hajdúk, mint akik valami nagyon bölcs dologban érzik magukat tudósoknak.

Ocskay leugrott a lováról, s fölrohant a lépcsőkön.

— Hol van Csajághy? — kérdezé az őrtállótól, aki a tanács-terem ajtaja előtt kivont karddal strázsált.

— Odabenn lesz a főstrázsamester úr.

Ocskay betaszítá az ajtót, s arra a látványra, ami legelőször szemébe ötlött, az egész lelke felháborodott.

Két hajdú között, akik kivont karddal voltak odaplántálva a terem közepére, állt egy nőalak: egészen úgy, ahogy Phrynét mutatta be a védőügyvédje az araeopág bírának. Csupáncsak

a térdeig leomló *dióbarnaszín* dús haja takarta rosszul rejtve profanált szépségét. Arcát nem lehetett látni, mert azt a két felemelt karjával eltakarva tartá.

A tanácsasztalnál pedig Csajághy állt, s egy dézsa hidegvízzel meg egy szivaccsal mosogatta a kapott sebeit. Egy volt a bal karján, kettő a jobb karján, ami vérzett; a homlokán is volt egy, de azt nem látta, azután meg az arcán, de azt fel sem vette: annálfogva az arca véres is volt. Úgy látszott, hogy a sebeivel jobban el van foglalva, mint a terem közepén álló leplezetlen Vénusz-alak bámulásával.

— Csajághy! — ordíta Ocskay, megasztítva öklével a nagy tanácsasztalt. — Becsület ez?

A marcona hadfi ránézett féloldalvást.

— Csak nyolc sebet kaptam ebben a hajcécúban: azt hiszem, hogy ez elég becsület.

— De hát ez a nő ott?

Csajághy vállat vont.

— Hát annak még eddig semmi baja sem történt.

— Mikor „így” áll előttünk!

— Hát hiszen fűtött szobában van, nem hűti meg magát.

— Ördög és pokol! Felejted, hogy vezéred vagyok! Szigorú parancsot adtam ki: aki egy nő öltözetét megtépi, agyonlövetem.

— Senkit sem fog kegyelmed agyonlövetni, ezrede^s kapitány uram. Senki sem nyúlt semmiféle *asszonyi gúnyá*hoz. Ez az alak itten a bolondóci vár rejtékajtóján osont ki *férfiruhában*. Hajdúim közül, akik észrevették s üldözőbe fogták, kettőt pisztolylövésekkel, férfi módon megsebesített. Ez a nő legveszedelmesebb kéme az ellenségnek. Amit letéptek róla, férfiöltöny volt. Letépték róla azért, hogy a várparancsnok titkos izeneteit megtalálják közte.

— Az meglehet — szólt Ocskay László. — De én azért mégsem engedem, hogy a női szemérem az én harcosaim által

megsértessék. Ha kém volt, főbe lőhetitek, de meggyaláznatok nem szabad. Hozzatok számára női öltözetet!

— Nem tudnám, hol vegyük. Mi asszonygardróbot nem hordunk magunkkal. Ha csak egy veresbarát soutane-t nem adunk rá: azt húztunk le egynehányat a gazdájáról: kéznél van.

— Hozzatok egyet! — parancsolá Ocskay a két őrt álló hajdúnak, akik aztán lódultak kifelé, míg Ocskay maga úgy állt a nőalak elé, hogy háttal fordulva felé, kifordított bundás természetével azt egészen takarva tartotta. Csajághy magában nevetett, a vizes spongyával a sebeit áztatva.

Ocskayban még mindig felülállt a lovagiassági érzet a hadvezéri hivatalon. Dorgálni szerette volna Csajághyt.

— Akárhogyan van is a dolog! Az mégsem illet! Elvenni tőle az utolsó leplét is! Még Attila hunnusairól is azt jegyezték föl a történetírók, hogyha kegyetlenek voltak is a harcban, égettek, gyilkoltak, de a női szemérmert meg nem sértették. És most ti, kurucok, a szabadság harcosai, megbélyegzitek a nemzeti zászlót azzal, hogy egy nőtől elraboljátok a testét edő utolsó leplét. Szégyen! Gyalázat! Inkább öltöttek volna meg.

Csajághy letette a szivacsot, s bekötötte a karját valami ronggyal. Azután egész csendes vérrrel felelt Ocskay Lászlónak.

— Mondám már, édes vezérem, hogy itt most egy rendkívüli esettel van dolgunk, amit, ha valaki egészen meg nem ért, sehogy sem ért meg. — Bizony nagy szégyen, gyalázat volna, ha csak úgy mondanák el egyszerűen, hogy a kurucok egy asszonyról, méghozzá egy úri dámáról, még az ingét is letépték! Azt mondaná mindenki: „Barbárok ezek!”, rosszabbak a barbároknál: „szibariták”. — De hallgassa csak meg valaki a magyarázatot. — Az elfogott kémnél semmi írást nem találtak, minden rejtékét az öltözetnek összekutatták, nem volt közte semmi írás. Ekkor egy *tapasztalt svéd* cimbora azt mondja: „Szoktak ám titkos írással is üzeneteket küldeni:

megvan annak a módja. Az izenetvivőnek az *ingére* úrnak édes tejjel, amit akarnak, s ha ezt a vászonneműt aztán forró vaskályhára teszik rá, az írásjegyek egyszerre megbarnulnak, s olvashatókká lesznek. Jó lesz megkísérteni!” — A fogolynő erre felsikoltott. Azzal elárulta, hogy a titka ki van találva, és mármost nézd meg és íteld meg, hogy istentelenség volt-e, szégyen, gyalázat volt-e a hajdúktól, hogy még az inget is lehúzták róla?

Ezzel egy finom patyolat öltönydarabot vett elő a tarsolyából Csajághy, s azt kibontva, odanyújtá a vezérnek.

A finom lenszöveten rőtbarna betűkkel írottan ez volt olvasható.

— Én körül vagyok fogva kurucoktól, s nem menekülhetek meg. Titkaimat, miket excellenciáddal közölnöm kelle, nem adhattam eddig át Heister ügyetlensége miatt, ki ide lekötött. Soraim általadója tudatni fogja mindazt excellenciáddal, benne megbízhatik. Neki elmondtam mindazt, hogy a kuruc-had legnevezetesebb vezérei közül *ki hajlandó áttérni a császári sereghez, mi áron és mi módon? Kinek mi a gyöngye oldala, mivel megvásárolható? Név és személy szerint.* Én ezt mind kitanultam. Ha itt elveszek, tudassa excellenciáddal e fontos felfedezéseket az, aki ezt magával viendi. Scharodi.

Ocskayval csak úgy keringett a világ e soroknak az olvas-tára.

— No, ugye, hogy enné látkozottabb titok még nem volt ilyen vászondarabra fölírva? — monda felülkerekedett önérzet-tel Csajághy. — Hát ugye, hogy nem barbarizmusból, nem luxuriesből szakította le a testéről ennek az alaknak az utolsó takaróját a kuruc goromba kéz? Ez itten nem asszonyember, nem fehérszemély, hanem az ördög ivadéka! Ez Beliál leánya maga!

Ocskay maga újra meg újra elolvasta a finom vászonra írott sorokat. Hogy lehet ezt az öltönydarabot, ami a saisi lepellel rokon, ilyen visszaélésre felhasználni? Lehet-e ebben valami

igaz? Árulás, hitszegés, eskürontás egy ilyen patyolatra felírva, amit nem szabad szemnek meglátni, kéznek megilletni, ha idegen nőé.

Hanem azért Beliál leánya, ha ördög leánya is, mégis csak hölgy, s a lovag lovag marad még a nőnemű sátán iránt is. Ocskay a belépő hajdú kezéből kikapta hevesen az elhozott bíborveres selyempalástot, ami egy agyonütött templáriusé lehetett, s a hajdút kikergetve, odafordult a nőalakhoz, s azt dörmögé hozzá:

— Itt van, madame, vegye fel ezt magára!

A hölgyalak, amint e szóra leereszté két felemelt karját az arca elől, hogy előrehulló haját hirtelen hátraverse, s aztán a nyújtott selyempalástot magára borítsa, odanézett teljes nyílt tekintetével Ocskay szeme közé.

Ocskay visszatántorodott. Az asztal tartotta fenn, ahogy megtámaszkodott benne. Elszédíté ez a szempillantás.

A következő pillanatban már be volt takarva a hölgyalak, tetőtől talpig; a bő selyem-soutane festői ráncokban fogta körül szoborszerű, gyönyörű termetét, két kezével összeszorítá azt keble fölött, s úgy nézett föl Ocskay arcára.

Ocskay lihegett, mint a vízbe fúló. Közelebb tántorgott Csajághyhoz, mintha önkénytelen annak a védelmét keresné e megverő tekintet ellen.

— Ráismertél? . . . Pedig ezúttal dióbarnára van a szőke haja befestve — dörmögé Csajághy.

Az a hölgy volt *Szunyoghy Ozmonda*.

Ocskay hosszasan bámult maga elé, mint az álmodó.

Évek előtt . . . mennyit álmodott ő erről az alakról! — Milyen rossz álmok voltak! . . . Milyen mámorittas álmok!

Talán több is volt, mint álom? Talán rettenetes valóság volt: összekeverve istenítő gyönyörökből és ördöggé aljasító gonosz indulatokból . . . Ha ugyan valóságnak lehet nevezni a csókot, az ölelést, a szerelmi őrjöngéseket, s nem inkább a hallucinációk ábrándbirodalmába kell mindent sorozni? Bizonyos-e valaki

arról, hogy élő alak volt, nem fántom, akit keblén tartott? Igazi gyönyör volt-e és nem mámorital káprázata, amitől idvezült, amitől elkárhozott? . . . Ejh, ki tudja azt, mikor fölébredt belőle?

Mikor újra maga előtt látta, azzal a skarlát palásttal a testén, mely csodaszép idomaihoz odatapadt, e kárhozatra hívogató csábtekinetettel minden vonásában, ezekkel a szemekkel, amikből a delej úgy sugárzik, mint a holdtányérból az ígézet, csakugyan a Faust-regék mesetündérei jutottak eszébe.

Pedig azt hitte már, hogy ez a halottja olyan jól el van temetve! Miként egy egész világa az özönvíz előtti aeocének, ami fölött az új allúvium zöldül már.

— Mit akarsz vele tenni? — kérde Ocskay rekedtes hangon Csajághytól.

— Az könnyen kitalálható. Ki kell vallania azokat a titkokat, amiket Scharodi rábízott azért, hogy mondja el annak a hatalmas államférfinak Bécsben vagy Vörösvárott, aki ezen az úton akar bennünket megrontani.

— Nem fogja az igazat megvallani.

— Azt csak bízd énréám. Majd kivesszem én belőle.

— Hogyan?

— Tortúrázni fogom.

— Ezt az alakot itt?

— Ezt. — Mindig utáltam a hóhérmesterséget; de ennél az egynél egész gyönyörűséggel fogom azt végezni. Torquemada maga oda jöhet tanulni hozzám.

Ocskay a fejét rázta.

Csajághy ebből a néma jelből is értett. Azzal a megszokott csendes, lassú hangjával dörmögé:

— Vezér! Itt semmi hamis érzékenykedésnek nincsen helye. Itt ezen a patyolaton írva van a pokol evangéliuma. A testünkben van a rákfene, az árulás. Meg kell tudnunk, melyik ízünk fertőzött? Amelyikre a tíz ujjam közül kisül, hogy fenés, azt levágom. Aki áruló, az haljon meg, míg másokat meg nem

rontott. Nekem meg kell tudnom mindazt, amit ez a némbér a lelke sötétségében tartogat; ha mindjárt kannibálnak fognak is nevezni azután. S te nem fogsz ennek ellentmondhatni.

— Más módja is lehet annak — szólt Ocskay. — Vannak erősebb hatalmak is, mint a durva erőszak.

— Meglehet, hogy te ismered azokat. Kísértsd meg. Talán tetőled a szép szó, a rábeszélés, a megfélemlítés is célhoz vezet. Magadra hagylak vele. Beszélj vele egyedül. Ámbár én jobb szeretném, ha sohase néztél volna többé ezekbe a szép szemekbe. — De hát — tedd próbára *magadat*. — Hanem — eszedbe jusson az a kézszorítás, amit egymással váltottunk, meg az a két szó, amit egymással kicseréltünk, mikor azon a nagy napon egymástól búcsút vettünk! Tudom! Emlékezel rá. Jól van. Beszélj hát vele!

Mikor Csajághy nehéz léptei elhangzottak a folyosón, Ocskay odafordult Ozmondához; karjai össze voltak fonva, szemöldéi összehúzva. Ozmonda a szemébe nézett, aztán felkacagott hangosan; — mint egy pajkos gyermek, aki meghunyászkodik addig, amíg a csínytevésért szidják, de amint kihúzza a lábát a szobából az iskolamester, nyelvet ölt rá, kikacagja, s folytatja a csintalankodást.

— Hahaha! Ez szép vizontlátás volt! Rám ismertél? Te bolondom! — Azzal odasimult Ocskayhoz, szétvonta annak a keresztbe font karjait kezeinél fogva. — Hát téged meglehet-e még ismerni, amióta nem láttalak? Tegnap volt, régen volt, talán hat esztendeje is van már, amióta nem láttalak. De bizony most is az vagy: csak ez a haragos homlok ne volna.

S a szép fehér bársonykezelével félresimította a haját Ocskay homlokáról: a ráncokat is elsimította vele együtt, s megint nevetett.

— Asszonyom — monda Ocskay hidegen. — Önnek semmi oka sincsen most a nevetésre.

— Dehogy nincs, félistenem; mikor ezt az ostoba vas embert olyan szépen el tudtad innen küldeni.

— Ön félreérti az én szándékomat, grófnő.

— Dehogyan értem félre, drága hősöm. Tudom én jól, hogy ez a perc, ez az alkalom nem a megfagyott örömök felolvasztására való. Nekem sem volna az semmi vigasztalás, hogy a sakálok helyett maga az oroszán esz meg. — De maga az a titok, amit belőlem vagy szép szóval, vagy kínzással ki kell venni: nem meghallani való más füleknek, mint a tiednek. (Azaz, hogy csak az egyiknek, mert a másikat én őrzöm otthon ereklyeszekrénybe zárva, mint egy szent relikviáját.)

Ocskay arca elveresedett ez emlékeztetésre. Még egy ember van, aki tudja ezt a titkot!

— Óh igen. Együtt őrzöm azt azzal a levéllel, amit menekülésed órájában írtál hozzám — monda könnyű sóhajjal Ozmonda. — De hát ez elmúlt. Most nehezebb tete-à-tete-re kerültünk össze. Beszéljünk csak suttogva, hogy meg ne hallják a leskelődők, ki ne beszéljék a világnak. — Sejtetted te azt jól, mikor ezt az alkalmatlan tanút kiküldted innen. Mikor Ozmonda és Ocskay László suttognak egymással, azt ne hallja meg senki. Előérzetted súgta ezt meg neked. Azt kacagtam. Te sejtetted azt, hogy ami titkot ez a Bramarbas tőlem nehéz tortúrákkal akar kicsikarni, mi történik azzal? Én nem vagyok Quantilia, aki elharapja a nyelvét, hogy a kánpadon ki ne beszélhesse az összeesküvők titkait! Nem, énnekem meg sem kell mutatnotok a tüzes harapófogót. Elmondok mindent ingyen: az első kérdésre. Mindent, amit Scharodi rám bízott; a rejtelmes tapasztalatokat. Hallja meg, akinek tetszik. Te érezted azt előre, sejtetted megsúgta, hogy nem jó lesz azokat másnak is meghallani, mint neked magadnak, s ha te megtudod, úgy elfogod azokat titkolni, hogy álmodban sem mondd el senkinek; mert ha hírré lesznek, jobban szétverik azok a kuruc tábornok, mint a császári hadvezérek. (Ezzel ugyan nem sok van mondva.) Az én titkaim megsemmisítik a kuruc tábornok.

— Nem hiszem.

— No, hát képzeld, hogy most a kínpadra vagyok feszítve, s ez a veres selyemköntös rajtam egy lánggal égő palást, és aztán kérdezd, ahogy inkvizítori hivatalod tartja: Kik azok a kuruc táborban, akik hajlandók a császár hűségére áttérni?

— A vallatott nem az igazi neveket fogja mondani.

— Hozzá lesz téve mindenik névhez, hogy mi annak az ára? Mivel lehet megejteni? Milyen a gyöngéje? Az inkvizítor megítélheti belőle, hogy a kínvallatott igazat mond-e?

— Az első nevet?

— Kezdjük az apraján. Legelőször is „Blaskovics István”.

— Hogyan? Az én tulajdon zászlóaljparancsnokom?

— Nem is olyan nagy az ára. Bárói cím: aranylánc. Csecsebecsékkel is beéri.

— A második?

— Rakovszky.

— A turóciak kiskirálya? Ez egy tiszta, becsületes jellem. Hát ennek mi a kulcsa?

— Ezt nem lehet se kincsekkel, se fényes ígéretekkel megvesztegetni; de lehet szép szóval. A hercegprímás nagyon tud a lelkére beszélni. Ez leghamarább ott lesz a megtérők között.

— Azután?

— Most már még nagyobb ember jön. Forgách tábornok.

Ezt a nevet jól esett hallani Ocskaynak: mindig neheztelt amiatt, hogy az az áttért labanc generális itt is hadvezéri rangot foglal el, míg ő csak dandárvezető: arra nagy dolgokat bíznak, őt magára hagyják.

— No erről fölteszem. Mindig gyanakodtam benne. Csak azért jött közénk, hogy az összeköttetés Bécs között meglegyen.

— Hát nem hazudok ugyebár? Nincs már szükség a spanyol-csizmákra? Talán le is ülhetnénk, mert még hosszú sor van hátra. Egymás mellé, hogy halkabban beszélhessünk? Vagy szembe inkább, hogy szemmel is beszélhessünk. Következik Thuróczy, Ebergényi. Az egyiknek a felesége német gróf-kisasszony. Ez a szívéhez való titkos kulcs. A másik veszekedő

természetű: nem fér össze vezértársaival: mindenkivel összekocódott már; ha többen lesznek, akik hívják, barátságot fog keresni az ellenségénél.

Ocskay csak fejbőlintással inte, hogy ezt is lehetőnek tartja.

— Van még több?

— Csak most jön a java. Következik Bezerédy.

— Ah! Ez képtelenség. Ő, a fejedelem legjobb tanácsadója, a hazáját rajongva szerető igaz magyar! Mivel lehetne ezt megvesztegetni?

— Éppen azzal, ami nagyon is sok van nála, a bölcsességgel, a hazaszeretettel. Aki nagyon okos ember, az nem lehet jó rebelis. Aki nagyon aggódik a hazája sorsa felett, az már félig renegát. A jó forradalmárnak ne legyen se esze, se szíve; mert az árulásra viszi. Bezerédy áruló lesz — meggyöződésből.

Ocskay mereven bámult maga elé. Ozmonda felfedezései oly közel jártak a valóhoz, hogy nem bírta azokat megcáfolni.

— Ki van még? — kérdé kedvetlenül.

— Mindig följebb megyek. Lubomirszky Tivadar.

— A szepesi gróf! A XIII város hűbérnöke. A lengyel jóbarát! Ez lehetetlen!

— Kimondám. Az van róla mondva, hogy a „szerencse fia”. Amerre a szélvitorla fordul. Ő is, meg a testvére, György herceg, a szandeci sztarosza, csak arra várnak, hogy egy döntő csapás érje Rákóczi táborát, s a császáriak mellé fognak állni.

Minden szó, mint a méreg, úgy ette be magát Ocskay szívébe. Jól mondta ez az asszony: veszedelem volna, ha ezt egy törvényszék előtt mondaná el végig valaki. Ahány név, annyi sebet üt, s ezeken a sebeken át elvérzik — a hit!

— És még mindig van folytatása — mondá a nő. — Fáj, ugye, amit mondok? Az inkvizítor ül most a tüzes kőpadon! Nem könyörögsz még, hogy hagyjam abba! Nem sikoltasz fel: „Irgalom, kegyelem!” No, hát folytassuk, ha kiállod. Következik a sorban Károlyi Sándor.

— Ah, ez rágalom! Ez örült beszéd! — kiálta felugorva üléséből Ocskay. — Ezt a nevet csak a vak bosszú diktálta Scharodinak. Károlyi Sándor tábornok a fejedelem jobb keze! A hős, aki annyiszor döngette öklével Bécs város kapuit. Hogy az elhagyhassa a fejedelem zászlóit! Ez nevetséges.

— Aha! A kínpadon nevetni is szoktak. Mikor a fájdalom tűrhetetlen, akkor beáll a hahotázás stádiuma. Csak ne vess rajta, kínozta! Nevetni való is az! Hogy még annak is ára legyen, aki megfizethetetlen. Utolsó lesz, aki eldől, de akkor olyan nagyot fog esni, hogy mindenkit magával dönt le.

Ocskay elkábultan ült vissza elhagyott helyére, Ozmondával szemközt: de már nem volt bátorsága a démoni kisugárzású szemek közé nézni: csak lehajtá a fejét, az asztalra könyökölve.

Ozmonda pedig fölkel a helyéről, s odalépve hozzá, a vállára tette a kezét, s úgy suttogott hozzá:

— Nos? Van még ereje a vallatónak egy fokkal nagyobb tortúrát kiállani? Mondják még többet?

— Mi volna még *több*? — dörmögé Ocskay. — Ki van még feljebb? Ki lehet még magasabb? Csak a fejedelem maga van még hátra.

— Te mondad! — szólt diadalmasan Ozmonda. — Akaratlanul kitaláltad. Igenis. Aki a „pro libertate” zászlót kész letenni, az maga Rákóczi Ferenc, a fejedelem. Az ára: a lengyel királyság. Ezért odaadja cserébe a magyar fejedelemséget.

— Ez cudar rágalom! — kiálta fel, indulatba hozva, Ocskay.

— Én csak a hallottakat mondtam el — rebege Ozmonda, alázatos térdet-fejet hatással visszavonulva. — Vallomásom szóról-szóra az, amit Scharodi velem közölt. Semmit hozzá nem tettem, semmit ki nem hagytam. Ezt kész vagyok esküvel megerősíteni. — De még van egy, akinek nevét nem Scharodi közölte velem, akit csak én tudok, aki a folyton feljebb emelkedők sorában előttem legfelül áll, a megtérők legbecsesebbike: megsúgjam a nevét?

— Igen.

— A neve: „Ocskay László!”

Ocskay összerezett. Hát már nemcsak ketten vannak, akik ezt az ő homlokára látják írva? Még ez is?

Büszkén fölegyenesedett.

— És ennek az embernek mi az ára? — kérdezé gúnyosan.

— Az az én feladatom.

— Az ön feladata? — szólta Ocskay csodálkozva. — S ön ebben percben még arra gondol, hogy feladatai vannak?

— Hát hiszed-e — szólta a hölgy —, hogy én csendesen pihenni fogok? Hogy én ezt a meggyaláztatást, amit velem ma elkövetek, valaha el fogom felejtani? Hogy mindazokon, akik engem ily módon, halálnál keserűbben megsértettek, olyan bosszút nem fogok állni, hogy azt még az ivadékaik is sírva emlegessék?

Az a szép eszményi arc e szavak alatt egy fúria lárváját vette föl, — és akkor még igézőbb volt.

Ocskay nyugalmat mutatott arcán.

— Figyelmeztetem önt, asszonyom, hogy önnek nagyon kevés ideje maradhat bosszúja kitöltésére. Önt, mint kémeket, a haditörvényszék elé fogják állítani, s annak az ajtaja a más-világra nyílik.

Ozmonda dévajul felkacagott e fenyegetésre.

— Hahahaha! — Ő engem azzal akar fenyegetni, hogy megölet! Az én bolondom! Hogy engem föbe lövet. Ocskay László odaállítatja Ozmondát a puska végére, s azt mondja: „Tüzelj!” — Nevez hát, kis bolondom.

— Asszonyom! Ez rémségesen komoly pillanat! — szólta Ocskay, eltolva magától a hozzásimuló nőt.

— Tedd még komolyabbá! Hozasd ide az ítéletet, írd alá hollótollal! Vedd kezedbe a topolyfavesszőt! Kiáltsd el: „Istennél a kegyelem!” Majd mielőtt a vesszőt kettétörnéd, valaki azt fogja a füledbe súgni: „Ne törd el: add nekem, én elültetem, szájamban hordott vízzel öntözöm, míg megéled, fa lesz belőle!” Hahaha!

Ocskay bosszúsan toppantott, s odasietett az ajtóhoz, felnyitá azt, és kikiáltott:

— Csajághy főstrázsamester uram!

Ott volt a szólított, várt a hívásra, belépett; megállt az ajtóban.

Ocskay odatámaszkodott háttal az asztalhoz: a hölgy közel simult hozzá, s kíváncsi figyelemmel vizsgálta az arckifejezését.

Ocskay László sokáig hallgatott, kereste a kezdetét az eszméi fonalának. Nagyon össze volt az gubancolva.

Csajághy kénytelen volt kérdést intézni hozzá.

— Ezredes úr! — Kivallotta a kém a veszélyes titkokat?

— Egy szó sem igaz azokból, amiket mondott.

Ez volt rá Ocskaynak a válasza. S ez nem volt apodycticus hazugság. Ő magában tagadta, hogy azok igazak.

— Jól van — mondá Csajághy. — Hát akkor majd én veszem a kémet vallatás alá, s én jótállok róla, hogy kiveszem belőle azt, ami tiszta igazság.

— Nem lehet — mondá Ocskay szárazan.

— Miért nem?

— Mert én nem engedem.

Ozmonda szemei elárulták a diadalmas érzést felragvogásukkal.

— Ezredes úr — szólt Csajághy szigorú tekintettel. — Ez hadi regula. Az elfogott kémet addig kell tortúrázni, míg a rábízott titkokat kivallja. S ezúttal oly titkokról van szó, amik mindnyájunkat végveszélybe vihetnek, ha lappangva maradnak. Árulás van soraink között! Annak ki kell derülni! Hadd hulljon a férges! A kémnel a haditörvényszék rendelkezik.

— De a fogolynővel én!

— Ah! A nővel! A nővel? Ezt el is felejtettem, hogy hiszen ez az alak itten asszonyféle. Ezt nem szabad tortúrázni, mert ez asszony, ezt nem szabad agyonlőni, mert ez asszony — ennek szabad bennünket elárulni, megrontani, mert ez asszony.

- Úgy van.
- S mit akar vele kegyelmed?
- Szabadon fogom őt bocsátani.

Ozmonda minden tagját mintha a villanyosság hatotta volna át e szavakra, kezét az indulat hevében Ocskay vállára tevée, s forró lélegzettel lihegée e kitörő vallomást:

— Ah, mon idole, comme je t'adore! (Ah, én bálványom, mint imádlak!)

De Csajághy e szavaknál kardmarkolatára csapott.

— Tudtam! Már megrontotta őt! Egy fél óra elég volt rá! Nem úgy van, uram. — Ebben a pillanatban nem a dandárvezér és alvezére állnak egymással szemközt, hanem Ocskay László és Csajághy Márton. Két férfi, akiknek egymással számadása van. — Mit akarsz ezzel az asszonnyal itten?

S odalépett egy kardtávolnyira Ocskay elé, és jobbját folyvást a kardmarkolaton tartá.

Ocskay pedig meg sem mozdult. Még az összefont karjait sem vette széjjel. De szemei bátran kiállták Csajághy haragos tekintetét.

Ozmonda egymáshoz ütögetée az ökleit diadalmas örömeiben.

Ah, milyen gyönyörűség, ilyen két nemes fenevadat egymásra uszítva látni; egy oroszlán meg egy szarvorrú! Most összeverekednek! A két vezér! A két hírhedett hős. Az ő két szép szeme miatt!

Csajághy még egy lépéssel közelebb dobbant Ocskayhoz, s most már kirántá hüvelyéből a kardot, úgy kérdező felcsattanó hangon:

— Mit akarsz ezzel az asszonnyal itten?

Ocskay erre gyorsan, mint a gondolat, megragadta baljával Csajághy fegyveres jobbját, s akkor mell mellhez érve álltak egymással szemben.

Ozmonda odaugrott mellé, s megfogta két kézzel Ocskay jobb öklét, mintha a kard markolatához akarná azt vezetni.

Ez pedig csendes, szilárd hangon dörmögée e szókat:

- Kicserélem őt a fogoly feleségemért.
- Chien! Comme je crache sur toi! (Kutya, hogy leköplek!)
- hörgő fogcsikorgatva a hölgy, s eltaszítva magától a forrón szorongatott kezét.

A vas ember arca pedig e szóra ellágyult: a kezéből kiejtette a kardot, s nyakába borult Ocskaynak.

— Vezérem vagy, bálványom vagy! Lásd, én erre nem gondoltam!

— Fölér a cserével? — kérdezé Ocskay.

— Nagy ár, de megéri. Egy ördögöt egy angyalért.

— S hogy addig, amíg nőmet elküldik a cserére, jól gondját viseljék a méltóságos grófnőnek: terád bízom a gondviselését.

A hosszú, csontos termet, fölvéve a földről elejtett kardját, azzal egész lovagtempóra szalutált a hölgy előtt, az arca még akkor is véres volt a mai csatában kapott sebektől, s csikorgó nyájassággal mondá:

— Grófnő! Most már cavalier servant-ja vagyok — egész a kicserélésig!

Ozmonda olyan ijesztő szép volt; még az a lángszínű selyempalást is segített hozzá.

XIX. ASSZONYOK KICSERÉLÉSE

Csajághy visszadugta a hüvelyébe a kardját, s azzal egyenesen megállt Ocskay előtt, katonai tisztelgésre eresztve le a két kezét.

— Ezredes úr: pardon, grácia, amért kardot merem rántani kegyelmed ellen. Tévedés volt az okozója. Nem tudám vala, hogy ezen úrhölgy itten voltaképpen tusz légyen.

— Meg van bocsátva, ahhoz tartsa kegyelmed magát.

— Köszönöm a gráciát! — Azzal ismét Ozmondához fordult. — Mármost tehát, méltóságos grófnő, tekintse magát úrnőnek, amíg táborunkban fog lenni. Egészen akképp fogunk kegyelmeddel bánni itten, mint ahogy bánnak a kegyelmetek részén Ocskay László uram feleségével.

Ozmonda féktelenül felkacagott erre a szóra. Az igaz, hogy Csajághynak sehogy sem állt a képéhez és alakjához ez a rögtönzött udvariaskodás.

— Nagyon jól van, vitézlő főstrázsamester uram! Elfogadom a szíves ajánlatot. És mindenekelőtt arra kérem kegyelmedet, hogy beszéljen velem németül; mert engem ez a kultiválatlan nyelv zseníroz: nem tudom magamat jól kifejezni rajta.

— Gehorsamer Diener.

— Tehát mindenekelőtt arra kérem önt. szolgálatkész lovag uram, hogy siessen ön nekem egy szabómestert felhajhászni, aztán meg egy susztermestert, egy csipke- és fehérnemű-áruló marchand des modes-ot, meg egy coiffeurt. Azt átláthatja kegyelmed, hogy ebben a piros friseur köpenyben az utcára ki

nem mehetnek, se útra nem kelhetnek. No hát csak siessen! Kapni ezt mind Beckó városában. Itt gazdag uraságok laknak. A ruhához való kelmének a választását kegyelmedre bízom: azt is kap a görög kereskedőnél nagy választékban; most érkezett meg Bécsből. Apro-pó! A selyemkelme kiválasztásánál el ne felejtse kegyelmed, hogy az én hajam igazában szőke; — azért is kérem kegyelmedet, hogy küldjön nekem a patikából egy üveg spiritus vinit, hogy ezt a barnára festő diófaolajat kimossam vele a hajamból. Aztán ugyanott a patikában ragasztasson kegyelmed az arcára annyi angol flastromot, amennyi szükséges mert ilyen vérző sebekkel látni kegyelmedet, rám nézve nagyon kellemetlen.

Csajághy nyugodtan hallgatta mindezt a hosszú komissiót végig, s azt mondta rá, hogy „Igenis grófnő, meglesz minden”.

Ami pedig a spiritus vinit illeti, az már ott volt kéznél. Azt kulaccsal hordta Csajághy, s rögtön szolgálhatott vele a grófnőnek; aki azt köszönettel fogadta, s mindjárt hozzá is kezdett látni a vizes dézsánál a hajkimosási műtéthez. Csajághy friss vizet akart neki hozatni, de Ozmonda megnyugtató: „Csak hagyja kegyelmed! Úgy- is kellene tojásfehére hozzá, s a friss vér még jobb”.

Csajághy örült rajta, hogy ily magas célra áldozhatott nemesi vérével.

— Addig majd őrködik fölöttem az ezredes úr, míg ön odajár, — nem azért, hogy meg ne szökjem, hanem, hogy ne unatkozzam. Nemde, ezredes úr?

Csajághy megcsóválta a fejét; de hát mit tehetett? Ha megtette magát az úrhölgy cavalier servant-jának, engedelmeskedés volt a dolga, nem más.

— Teljesítem parancsait, grófnő — mondá, s eltávozott.

Ozmonda pedig végig kigombolta a veres soutane ujjait, s azokat a válláig felgyűrve, hozzáfogott, hogy a sűrű omló haját a szivaccsal kimossa, míg az az alkoholtól ismét olyan szőke lesz, mint valósággal szokott lenni.

Ocskay nézhette a műtétet, nem törődtek a jelenlétével.

Hiszen mindez igen szép lett volna, csak odakinn ne folyt volna a háború. De most már, hogy biztos helyen érezte magát Scharodi ura, elkezdett a bolondóci vár fokáról a kurucok által elfoglalt városra leágyúztatni. Bombái ott csapkodtak le mind a városháza körül, ahol a kurucok főhadiszállását lehetett sejteni a várbelieknek.

Mikor egy bomba éppen a városház udvarán durrant szét nagy pukkanással, Ocskay megszólítja Ozmondát.

— Grófnő, ez itt nagyon veszedelmes hely lesz.

— Hogyan? Ön megszólalt? Azt hittem, hogy meg van némulva.

— Az ellenfél gránátjai mind erre a házra hullanak.

— Az az ön dolga, kedvesem. Ha egyéb mondanivalója nincs: ehhez nekem semmi közöm.

Pedig minden idege reszketett belül, mikor egy lövést hallott. Az arcának tudott közönyt parancsolni.

És Ocskay nem hagyhatta őt magára, hogy vezéri teendői után lásson. Félteve őrzött kincs volt ránézve ez asszony. Tűsz az ő lonkája helyett.

Ozmonda hajfürtei visszanyerték eredeti színüket, s akkor odaült a terjedelmes, fehérre meszelt banyakemence padkájára a haját szárítani, elterítve szélesen maga körül az aranyt csillogó selyemhullámokat, végig a kemence oldalán.

— Tudja ön, min kacagtam az elébb olyan nagyon? — szól Ocskayhoz kisvártatva.

— Nem gyanítom.

— Mikor az ön alvezére azt monda, hogy éppen úgy fognak bánni énvelem itten, mint ahogy az ön hitvesével bánnak odafenn Bécsben. No azt én szépen megköszöném.

— Hát mit tettek a nőmmel? — kérde Ocskay, felgerjedését el nem titkolhatva.

— Nonono! Hiszen nem ették meg. Régen volt az már, mikor a Ruyszel-korcsmáros a fogoly úrnóket megetette a

vendégeivel Bécsben. Most már nem esik bennük kár. *Au contraire.*

Most már Ocskayn volt a sor, hogy nevéssen.

— Aha, grófnő; ön most énbennem fel akarja kelteni azt a sárga szemű szörnyeteget, akit Shakespeare leír.

— S ha ezt akarnám? Talán bűnöm volna? Mikor még az esküdt uram élt, s elvitt magával a temesvári táborba: magának és másoknak vesztére, akkor ön nem tartá bűnnek olyan mélyen nézni a más asszonya szemébe, ahol annak a lelkét is lehet látni. Csaknem gyermek voltam még. Ki tanított meg arra a nyelvre, amit a szív beszél? Ha ön szenvedett miatta, nem szenvedtem-e én százezret többet? Az egyik tudott felejtetni: a másik nem; ez a különbség. Most már özvegy vagyok, ön pedig házas. Ki veszi el tőlem azt a jogot, hogy összetépjem, amit összekötve látok? Hiszen én Beliál leánya vagyok. Én vagyok az ördög, az a másik az angyal. — Kinek hogyan tetszik? A négernek az angyala fekete, az ördöge fehér. — Mit tett önnel az angyal? Lázadóvá tette a koronás királya ellen. A nevét fölíratta vérrel, lánggal, korommal egy elpusztított ország romjaira; átokkiáltássá tette ezt a nevet, s az angyal el fogja önt még vinni a száműzetés pokolországába: el fogja vinni még a vérpadra is! Igen: ez az angyal. És mit tesz az ördög? Eljön békíteni, haragos szíveknek mérgét lohasztani; hordja a kiengesztelő szót a trón és a lázadás tűzhelye között, jár az olajággal egyik táborból a másikba; kér, könyörög: ne pusztítsák kölcsönösen ezt a szegény országot: nyújtsák üdvös munkára a véres kezeiket. Ezt teszi az ördög. Hanem a négernek az angyala fekete, s az ördöge fehér.

Ocskay az ajkait harapta. Föltette magában, hogy nem fog neki ellentmondani.

A hölgy homlokára csapta a két kezét.

— Hat esztendő után viszontlátjuk egymást. Minő viszontlátás! Durva, ittas pórhad, szégyentől megalázva, közcsúfságra levetköztetve idehajt eléje, aki hajdan fél éjszakán át elleste, hogy

egy ablakon kinyújtott kezemet meglássa, és esküdött, hogy boldog lett tőle, s most, mikor az, aki előtt térden állt valaha, ily irtóztatón meggyalázva jelen meg előtte, úgy áll ott, mint egy jéghegy, mint a magas Kriván. — Azt mondták neki: az ellenség kéme vagyok. — S ő azt elhiszi szépen. — Nem kéri magában: ugyan mi szörnyű indok lehet az, ami egy gyöngé nőt, egy kényesen nevelt, minden veszélytől rettegő asszonyt rábírhatótt arra, hogy fergeteges télvihar idején elhagyja kényelmes palotáját, álruhában, férfinak öltözve, gyalogolva, éhezve, fázva, rettegve bujkáljon erdőkön, pusztákon keresztül, futva kóbor martalócok, éhes farkascordák elől; belopózva két ellenséges tábor harcvonalaiba, kockára téve életét, női szemérmét? Van-e elég aranya a császárnak, elég áldása a római pápának, ami erre őt rávehesse? — Hátha valami más oka volt rá? Valami szenvedély, a mi határos az őrültséggel, rokon a mártírság vágyával. — Egy percig azt hittem, hogy ön kitalálta ezt a rejtélyt.

Amidőn azt mondták: „Add ide ez asszonyt, hadd kínozzuk halálra!” Ön azt felelte: „Nem engedem!” „Mit akarsz hát vele tenni?” — „Szabadon bocsátom.” Ah, akkor azt hittem egy percig, hogy megértett; hogy megtért. Mellém áll és megrontói ellen fordul arccal. — És akkor azt mondja: „Kicserélem őt a feleségemmel”.

A hölgy a két kezével a szétszórt hajába markolt.

— Inkább dobott volna oda kínzóimnak: inkább engedett volna agyonlövetni; csak azt ne mondta volna: „Elcserélem őt a feleségemért!” Cserébe dob engem, mint egy darab aranyezüst marhát, mint egy ékszert, egy köszöntyűt, váltságdíjúl a fogoly asszonyáért! Mert hiszen én vagyok az ördög, az pedig az angyal. Én vagyok az ördög, aki nem rettegve vész, nyomort, kínhalált, eljövök hozzá, hogy őt újra lássam; míg az angyal odafenn Bécsben vígan mulat, s jól éli világát.

Ocskay erre csak azt mondá hidegen:

— Az én feleségem betegápoló apácaklastromba van bezárva.

— Hahahaha! — kacagott fel Ozmonda gúnyosan. — Ezt Ritschán mondta, úgye? Az, aki ocskói kastélyában elfogta.

— S akit én legyőztem, s sebesülten elfogtam.

— Már nincs fogva. Heisterék elfoglalták Kosztolán várát, s Ritschánt Bécsbe vitték, most ott ápolják a *jótékony apácák*. — De hát mit gondol ön, uram: ha még Ritschán fel nem talált épülni, s az ön angyala azt izeni vissza, hogy „*még nem jöhet el a cserére?*”

Mintha éles nyíl szegezte volna át egyszerre Ocskay szívét! Ez odatalált egészen.

Arcának nagyon el kellett árulni indulatját, mert a hölgy életveg kárörömmel tekintte reá. El akarta azt titkolni jobban.

— Nem fáj semmi, asszonyom. Én nőmet szeretem — és tisztelem. Ő el fog jönni, amint az izenet megérkezik hozzá, s én önt át fogom adni érte cserébe.

— És én gratulálni fogok önnek a *nyereséghez!* — viszonzárá Ozmonda, talpra ugorva, s szétrázva maga körül természetén aláomló haját.

Ocskay nem bánta volna, ha Scharodi bombái közül egy oda ütött volna be inkább a szobába.

Mint a fölmentő érkezése, olyan jól esett a lelkének, mikor Csajághy visszajött.

— Maradj itt, kérlek — mondá neki. — Én megyek az ágyúkhöz.

Nagyot lélegzett, mikor a szobából kiment.

De a beckói ostromnak mégiscsak ő volt a legnehezebb sebesültje.

Csajághy azonban hozta magával ami csak szabó, varga és boltos volt Beckó városában; selymet, csipkét, patyolatot halommal, lehetett válogatni benne.

A szabók atyamestere becsületes jó német ember volt, aki sokkal jobb szerette a tubákot, mint a puskaport. Ozmondának rettenetes jó mulatsága volt vele; amíg a meister mértéket vett a ruhához, úgy reszketett, mint a kocsonya, a jámbor. Nem is

volt az bolondság; mértéket venni, aztán kiszabni a kelmét, mikor egyre durrognak a gránátok az ablak alatt, csörömpölnék az üvegkarikák az ólomfoglalásban. Valahányat durran, atyamester uram kezében mindig félreszalad az olló, s valamennyi legény mind az ujjába szúr a tűvel.

Pedig a munka sietős: estig el kell ruhának, cipőnek, fehér gúnyának készülni; mert estére már megérkezik a császári tábornok, Viard az egész dandárával, s azt nem szándékozik a kuruc had bevárni. Ők elvégezték a maguk munkáját, Beckóban megsemmisítették a császári sereg számára felhalmozott egész télre való élelmiszereket, a külső erődöket szétrombolták, az őrhadat lekaszabolták: a sziklafészek odafenn Bolondócon maradhat már magának, az senkinek sem árt.

Addig pedig nem lehet innen tovább menni, míg a fogoly úrnő számára a fűződerék, szalup, vertugadén, pufándli mind el nem készül; míg a haja szép tornyosan fel nincs frizírozva; mert rangbeli hölgynek másképpen az utcán megjelenni lehetetlen. De hisz igyekeznek is rajta. Hat szabólegény kezében csak úgy pattog a cérna: csak a granát ne pattogna a fejük felett. Azonban nemsokára ezen is segít Ocskay László. A Veres-hegyre húzat fel ágyúkat, s jól célzott lövéseivel elhallgattatja a bolondóci bombavető mozsarakat. Ezentúl onnan már csak tüzes golyókat röpítenek a városba a szakállas ágyúkból, hanem azokat a kurucok nyers marhabőrökkel lefűlelik, nem tehetnek nagy kárt.

Igy azután a teljes öltözet ruha, legújabb párizsi divat szerint, estig el is készül, s Ozmonda grófnő, kísérője, a lovagias Csajághy Márton karján, a legelegánsabb dámának öltözve, hagyhatja el azt a termet, ahová reggel oly genant helyzetben került be, s legyczőjével üdvözölheti az őrt álló hajdút, aki puskájával tiszteleg előtte, s aki meg lehet, hogy ma reggel annak a puskának az agyával taszítá előre. Lenn az utcán vár reá az üveges hintó, melybe Csajághy fölsegíti lépni: ő maga lóháton kíséri a hintót, s magyarázza német nyelven az úrhölgynek,

hogyan amit ott nyugot felé villogni lát, az a császári csapatok sisaktaraja, akik Trencsén felől közelednek. Nem kell tőle tartani, hogy utolérjék a hintót. Ott van Ocskay a lovasaival, majd visszaveri őket. — Mikor a hegyoldalra följutnak a hintóval, már meg is kezdődik a csetepaté. A Trencsén felőli síkon a sisakos dragonyosok s a piros csákós kurucok előre-hátra kergetőznek. A hajdúság a sövény mellől sortüzet ad, a felgyújtott kazlak megvilágítják a tájat, a bolondóci várból meg a Veres-hegyről a tűzgolyók ide-oda repülnek, tűzkaréjakat rajzolva az égre.

— Das ist herrlich! Das ist gottvoll! — mondja rá a hintóban ülő úrhölgy: lomyyettjén át gyönyörködve a mulatságban.

A beckói vakmerő megrohanásra nem következett semmi visszatorlás. Ocskay visszahúzódott Bánba a hegyek közé; ellenfele, Viard pedig nem hogy utána ment volna, hanem ellenkező irányban visszahátrált egész a Csallóközsig. Egy kis ideig tartó békességet parancsolt az ég. Azaz, hogy nem az ég, hanem a föld. A múlt évben nem termett ezen a vidéken se széna, se szalma. Amint Ocskay a Beckóban összegyűjtött takarmányt fölégeté, ezzel arra a télre véget vetett a háborúnak. Hanem aztán futhatott maga is. Az ő lovának sem volt mit enni. A kurucok is a házak zsuppfödeleivel delektáltatták a paripáikat. Milyen próza ez a hősköteményben! „Nincsen széna, nincsen abrak, Kedves lovam, agyoncsaplak!” Talán akkor keletkezett ez a nóta.

Ocskaynak volt módja a pihenésben.

Ő maga ott maradt Bán városában; szép foglyát, lovagias porkolábjával együtt, elküldé Zay-Ugrócba, ahol azok a Zay grófok kies fekvésű őskastélyában a szokott vendégszeretettel lettek fogadva.

Maga Ocskay nem ment oda soha. Félt Ozmondától. Valóban félt tőle. Minden szava egy tövis volt, s ahol az a lelkébe beletörött, ott kelevény támadt.

Gyanakodóvá tette mindazok iránt, akiknek eltántorodását lehetőknek mondta. Még a fejedelmet is beleártotta! Hogy annak is inkább tetszenék a lengyel királyság, mint saját hazájának felemelkedése. — De minden gyanú között legnyugtalanítóbb hálótárs volt az, amit Ilonka felől költött ez az asszony. Hátha igaz lehetne az! Azóta, hogy nejét elragadták, tenger idő múlt el, s az asszony csak egy rövid levelkét sem tudott férjének fogásából írni; csak egy sort legalább: „Élek és szeretlek!” Lehetetlen az, hogy módját ne ejthette volna. De még csak Tizáné nagyasszonyomtól sem kapott levelet ez idő óta. Hát az miért nem írhat? Ő talán tudhatna valamit a leánya felől. „Ingadozik, hajladozik, ha a szellő megéri!” azt fújja a nóta. Az „asszony”-t érti a „csalfa nád” alatt. Szerette volna azt a gyanút kitépni a szívéből; de olyan volt az, mint a gyepűbodza, benne szakad a gyökere, s még erősebben sarjazik utána. — És aztán mindezt a titkot úgy őrizte, nehogy az ajkán egy szó kijöjjön belőle. Még Csajághynak sem szólt felőle semmit.

Hosszú idő is telik abba, amíg a kuruc főhadiszállásról átizennek a labanchoz, hogy itt van egy nagyon értékes fogoly asszonyság, akit cserére ajánl fel az elfogó vezér a saját, foglyul tartott felesége helyett; amíg ezt az ajánlatot Bécsbe felexpediálják, amíg ezt a főhaditanácsban meg az udvari kancelláriában meghányják-vetik, végre helybenhagyják, az időt és helyet megállapítják, ahol a kicserélésnek végbe lehet menni: az egy örökkévalóság.

— Hallja kegyelmed, édes barátom — monda egy napon Ozmonda Csajághynak, ki őt úgy kísérte mindenüvé, mint az árnyék. — Én a kegyelmed hűséges szolgálatait körülöttem ugyan nem tudom eléggé nagybecsülni; de azért nekem mégis nagyon hosszú kezd már lenni ez a kényszerített mulatság.

— Azt biz elhiszem. Zay-Ugrócon nincs se Favorita, se Práter, se Paradicsom. Egyhangú az élet. Táncolni is nagyon keveset szoktak itt.

— Keveset, de jól. Az itteni élet ellen nem volna kifogásom. Csakhogy itt én egy fölösleges ember vagyok, míg otthon meg lehet, hogy hiányomat érzik.

— Az valószínű.

— Aztán az a szegény Ocskay is olyan türelmetlenül várja már haza a feleségét: az is örülne már, ha ki volnánk cserélve egymással.

— Hát még én? (Ezt csak magában akarta mondani Csajághy de biz az kiszaladt a száján.)

Ozmonda nagyot kacagott a legyezője mögött ez első-lásra.

— Nagyon szeretem, ha valakit találok, aki igazat mond a szemembe. Hiszen azt is hallottam már, hogy Belial leánya vagyok. Azóta sokat tartok magamra.

— Akkor háború volt köztünk.

— Most pedig fegyverszünet van; mint a régi időkben a „treuga Dei”, amikor minden hadakozó félnek abba kellett hagyni a verekedést. Éppen erről akartam önnek beszélni. Kegyelmed bizonyosan tudja azt, hogy itt a közelben van egy kis helyecske, ahol kölcsönös megegyezés szerint örökké van téve a treuga Dei: örök fegyverszünet uralkodik.

— Hallottam róla. A pöstyéni fürdő, a Vágon túl.

— Igen: az. Egy csodatevő fürdő, ahol sánták, bénák meggyógyulnak, sebesültek kiépülnek. Ide küldözi kuruc, labanc egyformán a maga lábbadozó harcosait, akik nagy sebeket heverték ki. Ide nem szabad senki harcos csapatjainak betörni: az egykori ellenségek békében ápolhatják megszenvedt tagjaikat; ez egy neutrális sziget a csatatéren. Ez olyan szép gondolat, hogy még Belial leányának is tetszik. — De különösen az tetszik benne ezúttal leginkább énnekem, hogy itt ebben a béke szigetében van nekem egy jó ismerősöm: mondjuk, hogy „barátom”, akit kegyelmetek a szomolyáni ütközetben kegyetlenül helybehagytak, s ki most ott valószínűleg annyira lábbadozófélben van már, hogy egy jó szóért meg egy jótett el-

követéseért már lóra is ülhet. Bizonyosan ismeri őt, Ritschán tábornok az.

— Ismerem, én vágtam le a két ujját a jobb kezéről.

— Tehát kedves emlék! Ha én ennek egy levelet írnék innen, amelyben körülbelül az volna mondva: „Uram, én itt ülök, elfogva mint tús, és szeretnék hazajutni; cserében odaadnak Ocskay László ezredcs uramnak a feleségeért. Ezt a nőt kegyelmed ragadta el ocskói kastélyából. A kegyelmed lovagias kötelessége, hogy visszahozza a férjének, amidőn az olyan cserét ajánl, ami fölér vele. Kérem, járjon el ez ügyben minél nagyobb sietséggel.” — Hát mit gondol, lovag uram, erre a levélre nem tartaná-e kötelességének Ritschán eldobni rögtön a mankóját, nyeregbe ülni, felvágatni Bécsbe, eljárnai a legfelsőbb helyeket, ahol ez a dolog késik, s tíz nap alatt itt volna Ocskay László uram angyalával, cserébe — az ördögért? Mit szól kegyelmed ehhez? Nem Belial leányához illő gondolat-e ez?

Csajághy megszégyenülve sütötte le a fejét. Tehát mégis csatlakozott ebben az asszonyban. Hisz ez angyali gondolat! Valóban, ha Ritschán most Pöstyénben van, s értesül erről az ajánlott cseréről, az vágatva fog sietni fel Bécsbe, s lovagember módjára visszahozza azt az asszonyt, akit parancsszóra foglyul kellett elvinnie, s akiért most ily visszautasíthatlan cserét ajánlanak. Ez a nő mégsem olyan gonosz, mint amilyennek ő eddig ismerte.

Hogy rá hagyta magát szedetni a szegény jámbor kálvinista kuruc. Ezzel az angyali jóságú ötlettel akarta éppen Ozmonda Ocskay szívére a skorpiócsípéshez a méregcseppet is hozzá-ejteni. Csajághy nem tudott semmit abból, amit Ozmonda Ocskaynak Ritschánról besúgott.

Csajághy egész gyanútalan szívvel járt el Ozmonda megbízásában. Legbiztosabb embere által küldte Pöstyénbe a Ritschánnak szóló levelet, s attól vissza is hozta a választ. Ritschán Ozmondán kívül még Csajághynak is írt, tudatva vele, hogy már kiépült a sebeiből, s legnagyobb készséggel fog eljárnai a rábízott ügyben.

Nem telt bele nyolc nap, hogy Viard tábornoktól staféta érkezett Ocskayhoz. A felesége útban van már, salvus conductussal. Jőjjön eléje kíséretével, magával hozván a túsul tartott hölgyet. A találkozás napja hamvazószerda, s a hely a motesici úri kastély előtti tér, ahová, ha reggel korán indulnak, az egyik fél Bánból, a másik Trencsénből, csaknem egyszerre érkehetnek meg. Az előbb jövő megvárja a később érkezőt.

A mondott napon Ocskay maga mellé véve kétszáz jó lovasát, azoknak az élén Csajághy (az öccse Érsekújvár táján táborozott), megindult az egyenes úton Motesic felé a zárt hintóval, amiben Ozmonda ült. Hamarább odaért a motesici kastély elé; neki kellett amazokra várni. Ozmonda azalatt kiszállt a hintóból.

Kevés vártatva megvillantak a császári lovasok sisaktarajai is a Hévíz felől alakanyarodó úton, mely a magas hegyhátról vezet alá: azok sem voltak többen kétszáznál.

Mind a két lovascapat, a kuruc is, labanc is, kívül maradt a helységen, hadirendben felállítva, csak a hintók jöttek előre, s az azok mellett léptető vezérlovagok a hintó két oldalán.

A Trencsén felől jövő hintó mellett jobbról egy délceg, daliás alak lovagolt, messziről üdvözölve a várakozókat nyájas mosolygással.

— Ritschán! — hördült fel Ocskay László ez alak láttára; s arca egyszerre sápadt lett, ijedség, harag, lélekháborító rossz indulatok torzították el vonásait egyszerre. Kezével a torkához kapott, mintha meg akarna fulladni.

Ozmonda diadalmas kárörömmel nézte ezt a kínvonaglást az arcán: a sárga szemű szörnyeteg ébren van már.

Csajághy pedig figyelemmel nézett hol az egyikre, hol a másikra, s egy perc alatt kitalálta, minő harc foly itt most közöttük. Az a hang, amivel Ocskay e nevet kimondá: „Ritschán”, elárulta a benn dúló szenvedélyt.

— Igen. Ritschán ment föl érte a *múlt napokban* — mondá nyugodtan Ocskaynak —, itt volt Pöstyéнен, felépülés végett.

Szunyoghy Ozmonda grófnő szólítá föl levélben, hogy menjen fel és sietesse a cserét. Én küldtem el a levelét ma kilenc napja.

Ez csak olyan krónikai szárazsággal volt elmondva; hanem azért Ocskay mégis megérthette belőle, hogy Ritschán nem ment kiszabadíttatása után Bécsbe, hanem ott gyógyult meg Pöstyénben: tehát Ozmonda nem mondott igazat. Ozmonda szólítá fel, hogy menjen Bécsbe, sürgetni Ilonka kiadatását, s hozza le sietve, tehát az, hogy Ilonkát Ritschán kíséri idáig, az ő cselszövénye volt. — Megkönnyebbült a lelke, amint ezt megtudta.

Most már ő is eléje lovagolt Ritschánnak, s kezét szorított vele.

— Elhoztad nőmet?

— Rend és szokás szerint. Te is a grófnőt?

— Ott áll.

— Rendben minden.

Azzal mind a ketten leszálltak lovaikról, s a császári színű hintóhoz indultak. Annak az ajtaja kulcsra járt, s a kulcsa Ritschánnál volt. Neki előre kellett menni. Ekkor lehetett látni, hogy Ritschán még biccent a kapott sebek miatt.

A hintó nagy, kényelmes, bőrrel fedett, salugádosor ablakú bárka volt; Ritschán felnyitá az ajtót, s kezét nyújtá a bennülőnek.

Ocskay — *Tiszáné nagyasszonyt* látta leszállni a hintóból.

— Anyám! Kegyelmed itt? — szólt elbámulva Ocskay.

— Hát te azt nem tudtad? Hiszen magad írtad Léváról nekem, hogy fogjam pártul elhagyott feleségedet. Azóta mindig vele vagyok. Együtt fogtak el bennünket az ocskói kastélyban. Te ezt nem tudtad?

Ocskay sietett kezét csókolni az anyósának. Hová tűnt el a sárga szemű szörny egyszerre! Hisz vele volt a nővel az anya! És milyen anya!

— De már a többieket magad vedd le a hintóból — mondá Ritschán.

— *Többieket? Kiket?*

Odarohant. Kettő volt egy helyett. Egy nő meg egy kisiú.
Egy kis piros pofás anygalka, göndör arany hajjal, akit az anyja, szemérmesen diadalmas arccal nyújt két kezével előre.

Lehet már másfél éves: tud beszélni is. „Be—be” azt teszi, hogy „csúnya”. — „Cse—cse” azt teszi, hogy „szép”

Két idegen úr áll előtte.

— Nos? Hát melyik az apa? — szólt a gyermekhez Ritschán.

Így csak becsületes ember *tréfalhat*.

S elébb ő nyúl a gyermek felé.

A kis anygalka haragos képet csinál; két kezével lefelé csapkod. „Be! Be!”

Aztán Ocskay nyújtja felé a kezét. Akkor az anygalka nevetni kezd, s repesve borul a nyakába, s azt mondja: „Ba, Ba!” Ez pedig nagy szó. Ez a superlativusa mindennek, ami kedves.

A másik pillanatban aztán már llonka is ott van az ölelő karok között. Milyen baj, hogy egyszerre csak az egyiket lehet csókolni. Végtől végig elhalmozni csókokkal, megöntözni könnyekkel. Azokat a kis kezeket egészen a szájába venni, s dicsekedő nevetéssel biztatni, mikor a bajuszát tépik!

Látja ezt Ozmonda? Segít-e az rajta, ha hátat fordít e jelenetnek? Nem hallja azért a csókok csattanását, s azt az artikulátlan kitörését az örömmek, mikor két egymástól eltépett, összetartozó lélek ismét egybetalálkozik?

Ott állt Csajághy is, s még az ő vas arcát is megaranyozta valami belső melegség erre a látványra. Mikor néhány percre szünetet tartottak, azt mondá Ocskaynak:

— Látod, hogy van eset, amikor Istennek érzi az ember magát? Lehet a nőt is boldogítani, meg a hazáért is küzdeni egyszerre.

— Úgy hiszem, belenyugodhatnak kegyelmetek a cserébe — mondá Ritschán. — Mi hármat adunk vissza egy helyett.

Hát az az egy? Néz felé valaki? Vesznek még tudomást róla, hogy van a világon? Azt sem mondják neki: istenhozzád! Úgy hagyják ott.

Ocskay László siet a maga hintájába emelni hölgyeit. A fiút? Óh, azt nem adja oda. Az lovas katona lesz; neki már ott a helye. Beburkolja őt a kacagányába, úgy lovagol vele ki a harcosai közé, akik százszoros viváttal fogadják a kis ezredesüket. Ocskay odaülteti őt maga elé a nyeregbe. Másfél éves a kis kuruc, hogyne tudna már lovagolni. Még ő mondja: „Hott, hott!”

A két hintó a kicserélt hölgyekkel indul visszafelé keletnek, nyugatnak.

XX. AZ ISTEN BÉKÉJE

Ocskay ezúttal a zay-ugróci kastélyba vitte kedveseit, a hűséges Zay grófok vendégszerető házához.

Mennyi elmondanivalójuk lehetett egymásnak! A nőnek, az anyának, a férjnek; de különösen annak a negyediknek, aki most tanul beszélni.

Ocskay csakugyan majd odaégette a feleségét akkor annál az első berohanásnál (csupa hitvesi szeretetből) az ostromolt kolostorba. Annak a rimánkodó kezei nyúltak ki feléje az ablakrácsokon. — Milyen nagyon nevetni való volt ez mostan!

Onnan azután Ilonkát, hogy a gyermeke megszületett, más fogságba vitték; Tiszáné nagyasszony azt is híven megosztá vele, még a böjtös eledelt is megette. — Milyen nagyon nevetni való volt ez!

És most már ismét egymáséi lehetnek! Soha többet el nem válnak. „Nem is volna, hova hagyjalak el? — mondá Ocskay. — Kastélyom szét van rombolva, földeim vetetlenek: vándorolnod kell velem faluról falura, s ott aludnod a sátorban, mint a cigánynak.”

— Mint a Cinka Pannának! — mondá Ilona.

— Hát már ezt is tudod rólam? — kérde Ocskay csodálkozva.

— Mindent! — szólt Ilona neheztelést mímelve.

— Féltekeny vagy érte?

— Hát hogyne?

— De hát kitől tudta ezt meg?

Ilona nem tudta tovább vinni a szerepét; nevetésre gömbölyült az arca.

— Bohó te! Hiszen magad küldted oda hozzám izenettel Cinka Pannát.

Ezen aztán nevettek mind a hárman. — Nem is hárman, de négyen: — sőt az ötödik is. A vas ember is ott állt, mint csendes tanúja örömeiknek, gyönyörűségeiknek. Ocskay még az úton elmondta Ilonkának, mennyit köszönhetnek ők Csajághynak? Ez a példányképe a jó barátoknak.

Rá is elragadt a nevetés.

Ocskay megszorítá a jó barát kezét.

— Mennyivel vagyok én teneked adósod?

— A többi semmiség volt — dörmögé Csajághy. — Hanem ezt az utolsót soha el nem felejttem. Ez keserves munka volt.

— Az asszonyórzés?

— Igenis az. Inkább egy csörgőkígyót adtál volna ide őriznem, inkább egy pestis-lazarétumot bízta volna rám, mint ezt a némbert.

— Vége van. Felejtsük el!

— Mindent elfelejtenék neki; de azt soha, hogy téged féltékennyé akart tenni a nőd ellen. A boszorkány!

Ilona komoly lett e szóra.

— Hiszen velem volt az anyám.

Tiszáné tréfára fogta a dolgot.

— Igaz biz az, fiam uram, hogy én mindig vele voltam, s vigyáztam a kegyelmed feleségére, de nem ám azért, hogy el ne csábítsák kegyelmedtől, hanem hogy pápistává ne tegyék.

Ismét nagy ok a nevetésre.

— Mert héj, bizony azok az apácák nagy mesterek abban! — folytatá Tiszáné. — Kegyelmed már elvetette a drága virágmagot Bellarminiussal, s az könnyen csírát hajt. Én csak jótállok a

magam leányáról, de hát kegyelmedről ki kezeskedik, hogy nem lett pápistává?*

— No, arról meg én felelek! — mondá Csajághy, s nagyon komoly arcot csinált hozzá. Még akkor is, mikor valamenyien mind nevettek rajta.

Hiszen, aki a vizontlátás órájában féltékeny tud lenni, az bolond!

Ezek pedig nagyon okosak voltak! Csókolódtak, úgy haragudtak.

— Isten ne vegye tőlem bűnömül — monda Ocskay — ha azt mondom, hogy nem kívánom a mai napért cserébe az üdvösséget! Mert ennek a boldogságnak lehetetlen, hogy fokozása legyen!

— Pedig hát, látod, van fokozása — szólt Csajághy, s odahajolva Ocskayhoz, valamit súgott a fülébe, amire Ocskay nagy szemeket meresztett, s bámulva mondá:

— Hát miért nem hívod őt ide?

Csajághy oly gyöngéd, fájdalmas szemrehányással tekintte e szónál Ocskayra, aminőre ezt a kemény arcot alig hihette valaki képesnek, s Ocskay elérté, ami e tekintetben mondva volt: „Lehetnél-e hozzá olyan kegyetlen?”

Ocskay rögtön fölkelt a neje mellől, s a nyakába csimpajkozó gyermeket visszatette az anyja ölébe: „Mindjárt visszatérek!”
mondá, és Csajághyval együtt kiment a szobából.

A gyermek álmos volt, azt elvitte az öreganyja aludni. Honka egyedül maradt ott.

— Elkezdte a fejét törni ezen a talányon.

Mi lehet az, hogy valaki idejön, aki még fokozni képes az ő

* Ez a kifejezés abban az időben általános volt. II. Ferdinánd szava volt ez, „ich will euch schon katholisch machen”, s innen maradt ez fenn példabeszédül Ausztriában úgy, mint Magyarországon: egyértelmű minden megsértéssel, elszereztéssel, balesettel; úgy, hogy még a levesbe esett légynek a kázusával is ezt tették.

boldogságukat, s akinek mégis nem lehet idejönni, a férjnek kell kimenni hozzá?

A kíváncsiság nagyon jogosult volt: s a talány nehéz.

Az idő pedig telt: a nagy remekműví álló órán már kétszer huhukolt a bagoly, két óranegyed múlt, az egész óra betelt, a két ércember a kalapáccsal elverte az órát a harangon; s a férj mégsem jött vissza.

Ilona odaállt az ablakba, s kibámult az udvarra.

Ott a tornác előtt állt egy csatlós két felnyergelt lóval, amik közül az egyik, a nemes telivér paripa, nyugtalanul kapálózott.

Nemsokára jött egy másik csatlós, s az is két paripát vezetett kantárszáron.

Egyszer aztán megnyílt a tornácajtó, s kilépett rajta Ocskay, útnak öltözve. A nehéz, combig érő saruk, a farkasbőr bunda a vállán, a kulacs az oldalán, mind azt jelenték, hogy útra megy.

Utána jött Csajághy; de az már nem volt olyan nagyon felbundázva, ő csak a párduckacagányt vette a nyakába.

De ami az úti öltözetnél is jobban meglepte Ilonát, az a sajtószertű búskomorság volt Ocskay arcán, aminek nem bírta az okát kitalálni. Sohasem látta őt még ilyennek. Mikor Csajághytól elvált, valami szelíd keserűség vonult át az arcán: mintha mosoly akart volna lenni; de az ajkai nem nyíltak szóra.

Felveté magát a nyeregbe, s onnan szorított Csajághyval kezét.

„Isten hozzád *Ocskay!*”

És Ocskay kirobogott a kapun, anélkül, hogy Ilonától búcsút vett volna . . . Még csak fel sem tekintett az ablakba, ahol tudhatta, hogy Ilona áll minden bizonnal.

Hát ez a fokozása a boldogságnak: annak az üdvösséggel határosnak?

Ilona várta, hogy majd feljön Csajághy, s kulcsát adja ennek a találynak. Még inkább elbámult aztán, mikor azt látta, hogy ez is lóra kap, s a kapun kirobogva, Ocskayval ellenkező irányban elvágtat, csak a csatlósától kísérve.

Hát már mit jelent ez?

Ilonka csak ott állt, és bámult ki az ablakon át a távolba, összekulcsolt kezekkel. Bámult a tovarobogó férj után; és várta, hogy talán az egyszer mégiscsak majd visszanéz, s úgy elszorult a szíve, mikor azt látta, hogy a távozó alakot mindjobban elfedi az esti köd, és mégsem fordul egyszer is vissza. Óh, milyen nagy lélekfájás azt így elnézni!

Ekkor egyszerre átkarolja a vállait valaki, egy nesztelenül háta mögé lopózott alak, s megcsókolja az arcát.

Ilona nagyot sikoltva fordul vissza, s ott találja magát a férje karjai között.

Ocskay László úgy olvas ez arcban, mint a nyitott könyvben.

— Te most azt hitted, ugye, hogy „én” vagyok az, aki ott tovavágtat?

— Hát ki az ott?

— Az öcsém, Sándor.

— Hát mért nem jött fel hozzánk?

— S te azt nem tudnád?

— Mi őt nagyon szerettük, — kivált az anyám. Talán azért?

— Mert szerettük?

— Az anyád *inkább*, mint te. De ő még jobban szeret mind a hármunkat, mint mi őt együtt mind a hárman. Jer anyánkhoz, hadd mondjam el egyszerre mindkettőtöknek, hogy mit hozott nekünk a mi Sándorunk.

— Az még boldogabbá fog bennünket tenni? — kérdé Ilonka.

— Egészen boldoggá.

Ilonka ismét megtalálta a kedvét, mint elzajlott zivatar után az énekesmadár: olyan nevetve tudta elmondani az anyjának, hogyan elnézte ő a Sándort a Lászlónak, s hogy duzzogott érte, hogy az még csak fel sem néz hozzá egyszer is az ablakba; még csak vissza sem fordul egy búcsútekintetre.

Nem is sejtette, hogy minő szomorú titka van ennek?

— No hát, mi jót hozott a Sándor nekünk? — kérdé a nagyasszony.

— Jobbnál jobbakat — szólt Ocskay László. — A fejedelem őfelsége küldte őt hozzám kegyelmes iratokkal. Az egyik levélben őfelsége kinevez engem *brigadérosának*; egy ranggal a mostaninál feljebb. Innen csak egy lépés már a generális.

Ilonka úgy örült annak, hogy ő mármost hát brigadérosné lesz, mintha neki volna abból legtöbb dicsősége.

— A második irata a fejedelemnek egy donationalis levél, melyben nekem adományozza a *sztropkói* uradalmat ősi kastélyával együtt. Nem vagyok hát többé hajléktalan földönfutó, van ahová vigyem a feleségemet, fiacskámat: szebb is, jobb is az eddigi birtokomnál; dicsőségesen szerevezve.

Ilonka csak a fejét ingatta, s odatapadva férje keblére, mondá:

— De énnekem ez nem nagyobb boldogság; mert én el nem maradok tőled semmiféle fényes palotájáért a fejedelemnek többé; hanem ott akarok lenni, ahol te vagy; ha gunyhóban, ha sátor alatt; sehol engem el nem hagysz magadtól!

— Nem is hagylak el, édes mennysországom! — rebegé Ocskay, erőteljes két karral odaszorítva magához visszavívott kincsét. — Dehogy hagylak még el valaha magamtól. Halld meg, hogyan lesz tökéletessé a boldogságunk? A harmadik levélben arról tudósít a fejedelem, hogy alá lett írva a fegyverszünet hat hónapra a császárral, külső hatalmasságok, Anglia és Holland, közbevetik magukat, bíraskodni fognak Magyarország és Ausztria között, s ha lehet, megszerzik a békét. Erre az időre hazaoszolhat a felkelő sereg, ki-ki a maga családi tűzhelyéhez; a vezérek is a maguk váraikba: csak az őrségek maradnak a zászlók mellett. Hat hónapig *Isten békéje* van az egész országban, s talán végképp meg is marad. Most már nincsen egyéb hivatalom, mint — a bölcsőt ringatni. Áldassék az Isten!

E szóknál Ocskay László térdre bocsátkozék, s a két nő is oda térdelt mellé (pedig pápisták sem voltak), s egymást átölelve, áldoztak — az egyetlen drágasággal, amit Isten az oltárról felvesz magához — az érzés könnyeivel.

Óh, te Isten szent békéje, de nagy kincs vagy te a földön!
„Együtt leszünk hát, és együtt örülünk egymásnak! — Ott találunk mindent, ami volt, elveszett, újra megkerült. — Lármas gazdaság: tehenék szarv nélkül, bőtejelők; — a kalkuttai kakasok. — A mókus a kalickában. — Dehogya az! A gyermek a bölcsőben; — nem, nem! A kis paripa hátán. — Anyánk is velünk lesz! — S ez így fog tartani, míg a világ világ lesz!”

Mindenkinek volt valami egy örökkévalóság számára készített terve; mert hiszen olyan nagy idő az a — hat hónap, amíg tart a „Treuga Dei.”

Tehát ugye, hogy van fokozása még ennek a boldogságnak is?

És ezt a potenciára emelést a testvér hozta meg!

Az a Sándor, aki valaha olyan szívesen látott vendég volt a Tisza-háznál. Aki mindig ott felejtett valamit, mikor eltávozott, hogy visszatérhessen érte. S aki most, mikor mind a ketten embernyi emberekké lettek, olyan nagyon hasonlít a bátyjához, hogy a távolban még az ánya is elnézte az urának.

Erről azután eszébe jut Lászlónak az, mikor ő maga is bámulva látta saját magát második alakban megjelenni, amidőn az egyik alakját olyan keserves kelepccébe szorították bele a gonosz labancok.

A kandallótűz mellett ülve, elbeszéli ezt az esetet Ocskay az egész házi nép előtt. Anyósa és felesége oly szívdobogva hallgatják ezt a regét. Ilonka nagyokat borzad. Tiszáné nagyasszony a könnyeit törli.

Végig elbeszéli azt Ocskay László, hogyan szabadította meg őt csúf halálveszélyből a testvére, Sándor, hogyan vitézkedett ott. Hogy ismertek egymásra hosszú távollétük után?

Hanem egyet mégsem mondott el Ocskay László a feleségének. Azt a rövidke szóváltást, ami e hőstett után közte és Csajághy között megtörtént. Azt a végszót: „Ha még egy percig késtetek volna, milyen jól jártunk volna *mind a hárman!*”

— Most már azt tartotta, hogy „mégiscsak jobban jártunk mi ketten!”

— — — — —
Másnap utaztak a sztropkói új uradalmukba — statutióra. Az pedig akkori időkből tíznapi járóföld volt attól a csatától, amelyen Ocskay a babérait tépte. Tehát nagyon jó *pihenő* lehetett.

Tréfált is efelett Bercsényi eleget; azt mondta, hogy „No, ha Ocskay László Rákóczi villáma volt, akkor a fejedelem ugyan hüvelybe dugta a villámát!” — Nevetett azon Ocskay László, mikor a fülébe ment. — Csak soha ennél gonoszabbul ne bántsák!

XXI. A „REPÜLJ FECSKÉM”

Ocskay László most már átengedte a Cinka Pannát a fejedelemnek. Annak van szüksége búfelejtetőre, nem neki. Elég muzsika már őneki, mikor a Gábor gyerek elkezd sivalkodni. (Gábornak kereszteltette az elsőszülöttét Ilonka, a megholt bátyja nevére.)

Egy zivataros májusi délután, mikor minden tavaszi mezei munkának szünetelni kellett, csak betoppan Cinka Panna a sztropkói várba. Éppen együtt volt az egész család.

Gyalog jött a cigányleány, s odakinn havas fergeteg volt a hegyek között, hanem azért ő mégsem volt átázva. A cigányleány, mikor utoléri a zivatar, felkapja a ruháit a fejére, a csizmáit eldugja alájuk, csak az alsó gúnyája ázik, meg a bőre; mikor hajlékba jut, leereszti a viganóját, felhúzza a piros csizmáit, s olyan, mintha skatulyából vették volna ki; — leszámítva azt, hogy egy kicsit rongyos; de hát annak úgy kell lenni.

Tiszáné nagyasszony ugyan ki nem állhatta az egész Fáraó-ivadékot, s nem volt az ínyére, hogy ezt a cigányleányt a szobába beeresztik; de Ilonka jól ismerte már mint férje izenethozóját, s Ocskay meg éppen nagyra volt vele.

— Hát te, Cinka Panna, már megszöktél a fejedelemtől? — kérdezé Ocskay.

— Nagyon *uras* állapot az ott nekem. — Klázliból kell inni, tollas ágyba háltni: nem álom én azt ki. Aztán rosszul élnek

ottan, még csak avas szalonnát se adnak az embernek hét-számra.

— Hát most itt maradsz nálunk?

— Majd meglátom. Ha jó idő lesz, itt maradok; ha zegernye idő lesz, tovább megyek. Akkor jó utazni a cigánynak.

— Csak vinnéd magaddal ezt a csúf időt! — mondá neki Tiszáné nagyasszony. — Nem is hiszem, hogy nem te hoztad magaddal: ördögök bordájában szövöttje!

— Hát persze hogy én hoztam! Hiszen tudni való, hogy mikor én a hegedűmet előveszem, megríkatom én még az egeket is.

— Kevély kutya! Még az egeket is! Tűzet a nyelvedre. Engem sem ríkatasz meg. No vedd elő azt a hegedűt, hadd látom micsoda nóta ríkat meg engem! — felelt Tiszáné nagyasszony.

— Hát bizony megteszi a „fecském” nóta, akit a felséges fejedelem szerzett a szegény fogoly feleségéhez; én meg csak a nótát csináltam hozzá.

— Mekkoraikat hazudik a cigány!

A cigányleány nem bizonyozott az állítása mellett, hanem a hegedűjét kereste elő a háti batyújából, s aztán elkezdte azt a nótát húzni: a versét meg énekelte hozzá.

Ez az a nóta, amin egykor (de még most is) annyit keseregtek idebenn a hazában, amit Reményi Ede nyirettyűje a félvilágon körülhordott; százezer ember közül egy tudja talán csak, hogy ez Rákóczi Ferenc dala volt az elfogott feleségéhez: nem is gondolhatott ki ilyen szépeket más, csak egy fejedelem.

Repülj fecském ablakára!
Kérjed nyissa meg szavadra.
Mondd: ezüstös lapot vevék,
Rá arannyal írtam nevét.

— Képét gyémánt lapra festem,
Rubinkő-ládába rejtem,
S azon volnék, hogy nevének
Nagy ünnepet szentelnének.

A szövege fejedelmi szívből, a dallama tündérvilágból jött, s magyarul szól mind a kettő.

Cinka Panna énekelt is, muzsikált is. Mikor énekelt, (szép hullámcsengésű mély hangja volt) — elfelejtette az ember az arcának, hogy olyan rút: kordován barna pofája tündöklött az érzéstől, elefántcsont-fehér fogsorai ragyogtak az ének közben, s kancsal szeme úgy *mondta* együtt a szájával a nótát; a hegedű hangja meg keresztül-kasul járt az ember szívéen.

Bizony úgy sírt ezen a nótán Tiszáné nagyasszony, mint a záporosó.

— Hagyd el már, boszorkány, hagyd el; hisz az ember egészen bolonddá lesz tőle.

A Cinka Pannának pedig még nagyon sokszor el kellett húzni azt a nótát, hogy Ocskay és Ilonka is megtanulhassák. Tiszáné nagyasszony azon vette észre magát, hogy maga is együtt dúdolja a vége felé a „repülj fecskémet!”

Szegény fejedelem!

A nagyasszony utoljára annyira ment, hogy tányért, kést, villát rakott az asztalra a Cinka Panna számára, úgy akarta megtraktálni.

A cigányleány nagyot nevetett azon.

— Sohase ettem én még asztalról, villával. A kanál meg egyébre se való, csak ellopni való.

Szalmát kért alomnak, és érett túrót fehér cipóval; hadd lakjék jól egyszer kedvére, s hadd aludjék egész kényelemmel.

A háznál minden ember ezzel a nótával aludt el: még a dajka is azzal altatta el a kis Gáborkát.

Reggelre szépen kitisztult az idő; gyönyörűen kisütött a nap. Cinka Panna még ki sem rázta a szalmát a hajából, már elkezdte a batyuját összekötözni.

A béresek, a jobbágyok gyülekeztek az udvaron, villákkal gereblyékkal: ugyan sürgős munka volt, a széna ott ázott a rendén, azt meg kell forgatni nagy sietve, míg kedvez az idő, hogy megszáradjon.

Cinka Panna bement az urasághoz búcsút venni, hátán volt már a batyu.

— No hát, Cinka Panna, mi a tatár? — szólta neki Tiszáné nagyasszony. — Hát már itt hagysz bennünket? Nálunk csak nem megy nagyon urasan az állapot?

— Nem ám, hanem nagyon parasztosan. Minden ember dologhoz készül itt. Még majd az én markomba is nyomnak egy gereblyenyelet, attól pedig az én tenyerem feltörik. Nem való nekem az ilyen hely.

Hiába marasztották, nem maradt. Még csak látni sem jó azt, hogyan dolgozik más! Az ember meg találná kívánni, s az baj lenne. Nem kért ő egyebet, csak egy kis avas szalonnát, meg valami viselt köntöst.

— No, de addig csak mégsem megyek el, amíg egy kis szerencsét nem mondok az én drágalátos, aranyos fővezér uramnak.

A cigánytudománynak ez a kiegészítő része.

— No, énnekem nem kell semmi hazudozás! — zsémbelt rá Tiszáné nagyasszony. — Bolond hisz a babonában. Ha szerencsét tudnál mondani, mondanál bizony magadnak.

— Hát hiszen nem is kegyelmednek mondom én a szerencsét; hanem ennek a pápistának itt ni: erre ráfér — szólta Cinka Panna, s kikeresve a szoknyája öblös zsebéből a megviselt kártyákat, leült a gyékényszőnyegre Ocskay és Ilonka elé, törökösen, s elkezdte a kártyákat kirakni.

— No, ihol van, látod. Neked „áll” ez a *nagy város*, abban van egy fölséges szép asszony. Te abba a városba bemegy nagy diadallal. Ez a *zöld fa* itt, a diadal. Ki is jössz: nem bánt az ellenség. Hol van messze a *farkas*? Ez az ellenség. Ez a *gyászos* asszony a *fejedelemasszony*. Ez a *hintó* azt mondja, hogy elhozod onnan. Hanem ettől a *macskától* itten, aki melletted áll, őrizkedjél, mert az csalfaságot jelent. Ez a *zöld hetes* meg ez a „nap” azt jelenti, hogy hét nap alatt beteljesedik, amit mondtam.

Jót nevettek rajta.

Felvilágosodott embereknek tartották magukat, akiknek szégyen babonákban hinni.

Cinka Panna összepakolta a kártyáit a földről, s aztán térdeltében megcsókolgatta a kis Gáborka lábacskaát, aki szörnyen bújt előle féltében az anyja ölébe, s nem engedte a kezét megcsókolni.

— No hát, Cinka Panna — szólt Ocskay László —, mikor látogatsz meg ismét, úgy, hogy meg is maradj?

— Majd ha egyszer megint zavaros lesz az idő, ott kinn a sátorban, s aztán nem lesz más, aki a füledbe muzsikájon.

Cinka Panna ment a maga útjára.

A jövőmondásával senki sem törődött, hisz azt könnyű volt kitalálni, hogy Ocskaynak bizony jár a fejében olyasmi, hogy miután a saját feleségét kivívta a fogságból, a fejedelem foglyul tartott nejét is elhossa Bécsből. Sokszor volt az már tervezve, s egypárszor közel állt hozzá, hogy sikerüljön. Ezt tehát Cinka Panna is tudhatta.

Csak az volt a bolondság a jóslatában, hogy a hét nap alatti sikerülést hozzátette, mert hiszen a fegyverszünet még két hónapig fog tartani, s azalatt senkinek semmiféle betörést Bécs városába tervezni nem szabad. És így bizonyára hiába jött össze úgy az a kártya, nem lehet abból semmi.

Ezután igen derült meleg napok következtek, igazi jó szénagyűjtő idő. Fel is használta az egész háznép a jó időjárást, s reggeltől estig kinn volt apraja-nagyja a mezőn, boglyákat rakatni, szekereket megterhelni, rendet felgyűjteni. Ocskay maga is nekivetkőzve dolgozott, s sietteté a jobbágyságot. A nagyasszony pedig Ilonkával együtt a pagony árnyékában rögtönzött tűzhelyen főzte saját maga az ebédet, a rotyogó bográcsban, amialatt a kis Gáborka a parasztyerekkel vígan hentergőzött az illatos szénában, s tanulta tőlük a gyereknótát, amivel a csigát elő éneklik a házából: „Csigabiga gyűj ki! Szántsunk, vessünk, neked is arassunk!”

Egyszer csak egy váratlan vendég lepi meg őket a nagy

munka közben, aki gyalog jött ide a kastélyból, ahol a lovát hátrahagyta.

Úgy érkezett meg, hogy csak akkor vették észre, mikor azt kérdezte az asszonyoktól, hogy „Mi lesz ma ebédre, van-e szükség vendégre?”

Csajághy Márton volt a vendég.

Ilonka örömteljes felsikoltásában volt valami kis ijedség is, s azt Csajághy észrevette.

— De megijedt tőlem, kedves komámasszony!

(Ilonka Csajághyt íratta be a fia keresztapjával.)

— Hogyne, édes komámuram; mikor mindig azt gondolom, mikor kegyelmed hozzánk jön, hogy már viszi az uramat a háborúba.

— No, ezúttal nem viszem háborúba a kedvesét, komámasszony; csak azt jöttem megnézni, hogy mit csinál a kis keresztfiam.

— Hamis kegyelmednek a zúzaja! Csak nem akar megkéséríteni: elhallgatja előlem.

— Igazán mondom, nem viszem semmi háborúba az urát.

— Ki meri mondani az Isten nevét?

— *Bizony Isten*, nem.

Ez akkoriban nagy szó volt.

— No, hát akkor szívesen látjuk kegyelmedet. Lesz jó pörkölt tokány csipedettel meg érmelléki bakator hozzá.

— Az az én kedves eledelem. Hát a kis aranyos poronty hol van?

— Ott csintalankodik a parasztgyerekekkel a szénában; válogassa ki kegyelmed.

Csajághy odament a gyermeksokaság közé; biz a Gáborkát nehéz volt kikeresni a többiek közül, mert az is egy ingre volt vetkőzve, s olyan maszatos a képe a most szedett szamócától, mint a többié. Hanem aztán arra a szóra, hogy „Kinek kell ez a szép tilinkó?” csak előugrott, hogy az az övé.

Akkor aztán a keresztapjának csak le kellett mellé heveredni

a szénába és megmutatni neki, hogy hogyan kell azt a tilinkót billegetni; azt pedig ő maga sem tudta. A kisleány egy cseppet sem félt a marcona hadfi hegyesre kifent bajuszától, még meg is tépázta, ha nem jól fűtta a tilinkót. Csajághyának egész mulatsága volt vele. Utoljára neki is énekelni kellett a csigabigájához azt a csalogató nótát. Azt is szívesen megtette.

Ocskay felől még nem kérdezősködött.

Gazduram bizony csak akkor került elő a szénagyűjtők közül, amikor délre hanragoztak, akkorra őt is meghozta a drága jó pörkölt-hús-illat az erdei konyhába.

Milyen nagy volt az öröme, mikor Csajághyt megpillantá, aki a kisleányt hozta, nyakába ültetve, eléje. Összeecskölöztek.

Az asszonyok aztán elébb a cselédek számára adták ki az ebédet; csak akkor következett a sor a méltóságos uraságra.

Brigadéros uram megfogá a bográcsot, s leemelte a katlanról a földre. Azt azután körülülték, csak amúgy a gyepre letelepedve.

Vendég uram magával hordta a csizmaszára mellé dugva ezüsttokban kését, villáját, kanalát: nem kellett nagy kínálkozás, hozzáláttak az egyféléhez; s azt mondták, mikor megtörtülték a szájukat a lakomától, hogy „*A császár sem eszik ilyen jót Bécsben!*” (Ami igaz is.)

Azután nagyot ittak; az asszonyok aranypohárkából: ottcsergedezett a patak a közelben; a férfiak pedig a csobolyóból.

Nem is beszéltek addig másról, csak a tréfás adomákról.

Az ember föl sem tenné a vas emberről, hogy még tréfálni is tud. S olyan jól illik neki, éppen azért, mert szokatlan. Közbe-közbe Ocskay a gazdaságáról beszélt: eldicsekedett a teheneivel, göbölgyeivel, hány mázsa gyapjút nyíretett az idén, milyen sajtot készített a bálisával, hogy telelt ki a rozs, milyen jól kelt az árpa a gyümölcsfák is jól kötöttek; a méhek meg most rajznak. — Szó se volt magas politikáról. (Vesztett volna a Veres tengerbe Faraóval együtt!)

Mikor aztán vége volt a lakomának, a Gáborka is elaludt az anyja ölében; akkor Csajághy egyszerre elkomorította az arcát, s szigorúra fogva a hangja tenorát, ezt mondá:

— No mármost, édes híveim, jól ebédeltünk. „Aki enni-inni adott, annak neve legyen áldott! Ámen.” Nem akartam elrontani az ebédeteket; — de mármost csak elmondom, hogy miért vagyok ide küldve.

— Tudtam én azt — sóhajtja Ilonka, szemrehányó tekintettel. — Nem jön kegyélméd ide csak a keresztfiát lovagoltatni.

Hát bizony mi tőrés-tagadás, egyéb is hozott ide. Ocskay Lászlónak be kell törni Pozsonyba. Ez a parancsolat.

Ocskaynak egyszerre kevélyen emelkedett ég felé az arca. Pozsonyba betörni, az még szebb a szénakaszálásnál is: Pozsony az ország fővárosa; a császári hadvezérek fő hadihelye; hatalmas erősség, megerősített vár. Ide betörni még nem adatott alkalom se Károlynak, se Vak Bottyánnak, se Bercsényinek

— A fejedelem egyenesen Ocskay László uramat akarja megbízni ezzel a feladattal.

— Elfogadom! — Elfogadom . . .

— És pedig azután a fejedelemasszonyt kell elhoznod magaddal a császáriaktól a fejedelemhez.

Erre a szóra mind a hárman egyszerre ezt a nevet ejték ki:

— Cinka Panna!

— No, mi baj a Cinka Pannával?

— Megjövendölte ezt, ezelőtt három nappal — mondá Ocskay. Csajághynak a jobbik bajusza olyanforma rándulást tett, mint mikor valaki visszatartóztatja a nevetést, ami csiklandja belül. Folytatta nagy komolysággal

— És pedig ennek a végrehajtására azonnal és rögtön útra kell indulnod.

Most már Ilonkából kitört az indulat.

— Én nem bánom! De ha az uram elmegy, én is vele megyek. Nem bánom, már megmondtam, hogy el nem maradok tőle; megyek vele minden háborúba, de én el nem hagyom többet.

— Igenis — folytatá Csajághy mogorván. — Kegyelmed is vele fog menni, brigadérosné asszonyom, és kegyelmed fog legelől berontani Pozsony városa kapuján.

— Azt is megteszem! — szólt a nő durcásan. — Nekimegyek az ágyútfűznek, ha az én uram utánam következik. De elég nem szép volt kegyelmedtől, hogy kimondta az Isten nevét, mikor én azt kérdeztem, hogy nem akarja-e az én uramat háborúba vinni?

— No, hát mondtam én, hogy háborúba viszem?

Hát ugyan hová?

De már tovább nem bírta Csajághy a komédiajátszást: elkezdett kacagni, s kacaj közt mondá el:

— Hát értsük meg a dolgot, komámasszony. Úgy van az, hogy a császáriak kiadják a fejedelemisszonyt *egy találkozásra* a fegyverszünet alatt, azért küldi a fejedelem Ocskayt eléje Pozsonyba. Kegyelmed is vele megy Ocskayval, komámasszony, a fejedelemnőt fogadni. Lesz ágyúzás, de csak puska-
porral. Hahaha!

Ilonka sírva fakadt a nagy visszatért örömtől, a nagyasszony pedig hátba ütögeté Csajághyt, amiért így megijesztgette az egész familiát. Ki tenné fel róla! Ilyen komoly seriozus ember, s még micsoda tréfát fundál ki magában?

Csak Ocskay komolyodott el egyszerre. Valami villámlott át a lelkén. Egy *jóslat*. — Nem a Cinka Pannáé, az szemfényvesztés. Hallhatta a cigányleány a fejedelem udvaránál, hogy erről beszéltek, s megelőzte a hivatalos küldöttet idejöttével. — Ocskaynak *Ozmonda* fatális jóslata jutott az eszébe. — Azok között, akik a veres zászlót le fogják tenni, legutól említé e nő *magút a fejedelmet*. — Már hozzákezdtek a kísérlethez. — Oda-küldik a feleségét hozzá . . .

Senki sem vette észre az arcán e rövid borulatot. Egy pillanat múlva már ő is örült az örvendezőkkel.

Ocskay álmai megvalósulását látta maga előtt.

Soha jobban ki nem választhatta volna a fejedelem azt az embert, akire ezt a feladatot ruházta, hogy képviselje *Erdély fejedelmét*, és a magyarországi szövetséges rendek fővezérét azon a helyen, ahol a császári udvar küldöttei és a nagyhatalmak kitűnőségei lesznek jelen; ahol az eddigi ellenségnek szándéka kitüntetni nagyrebecsülését; neki pedig azt kell tudni fenntartani. És mindezt egy szerelmes idill színjátéka alatt.

II. Rákóczi Ferencnek a feladata volt a pozsonyi asszonyfogadásnál kimutatni, hogy ő „fejedelem” — és hogy az is akar *maradni*; a császári párté pedig az volt: — éreztetni vele, hogy ő „férj” és lehet, ha akar, boldog ember.

Mind a két félnek meg kellett mutatni, hogy mit tud? Arra való a külső pompa.

Ocskay hiúsága meg volt dicsőülve!

A nagy *férfiaknak* nagy hiúságai vannak.

Szegény nőknek mennyiszere a szemükre lobbantják a hiúságukat; pedig a nőhiúság csak a nősténye a pávának, a férfihiúság az igazi hímpáva.

Végre-valahára egy igazi diadalmenet várt reá; nem olyan, mint az eddigi bevonulások voltak, tört falak résein át, füstölgő házromok üszkein keresztül, vérrrel festett utcákon végig; — hanem magába az ország fővárosába, mely tárt kaput nyit fényes kísérete és hintósora elé: a várkapuk fellobogózva, az utcák

zöld gallyakkal kirakva; ott látta maga előtt tisztelegni parádéra azokat a katonákat, akikkel annyiszor találkozott a harmezőn, s meghajolni a zászlókat üdvözlétére, hallotta a harangok ünnepi koncertjét, amiket eddig csak félrevern szoktak az ő közeledtére; látta fellobogózva azt a hidat, amelyet tűzhajókkal szokott szétrombolni, és hallotta annak a népnek az üdvrvallását, mely eddig az ő rémnevével szokta elaltatni nyugtalan porontyát a bölcsőben. Ni, hogy töri magát a sokaság, mikor az Ocskay előtt lovagló herold iszákjába markolva szórja közé a pénzt. Pedig a pénzre ez van írva: „pro libertate”, s ez igazi ezüstből van. A fejedelem képviselőjének pénzt kell szórítani, mikor bevonul a városba. Az ablakokból virágot hintenek rá. A diadalkapu előtt fehérbe öltözött szűzek fogadják, hosszú taláros papok és nyestprémes városatyák: a vár ágyúitól alig lehet hallani, hogy mit szónokolnak. Bizonyára azt, hogy ez a nap kitörölhetlen emlékü marad Pozsony város krónikáiban.

Minden szem őt nézi: a „Rákóczi villámát”, aki most csak ragyog, de nem üt; azok között sok szép szem is van. De Ocskay senkinek a bámulatára nem tart olyan nagyot, mint a feleségére. Ilonka ott jön utána hatlovas hintóban. Ha eddig is bámulta a férjét, minek fogja őt tartani most, ennyi fénytől körülragyogva?

S ez még csak a külső pompa; de hát mikor a díszmenet megérkezik a primási palotához, ahol a fejedelem küldöttségét az egybegyűlt főrendek, zászlós urak, hadvezetők, külhatalmak követei fogadják! Bármelyik kurucvezér lett volna is itt most Ocskay helyében, azt sem tudta volna, melyik lábával lépjen előre, merre nézzen, kire hallgasson? Az pedig, amit neki kell mondani, bizony a torkába rekedt volna; de Ocskaynak ez volt a régi álma. Csak forró képzelete ábrándképét látta maga előtt, semmi mást. Itt volt az ősz főpap, aki őt egykor, mint szerzetest, fölszentelte, s aztán mint szökevényt exkommunikálta, az ország primása, Széchenyi; itt jött eléje az ország nádora,

Esterházy, aki aláírta száműzetését, itt fogadta őt Pálffy János bán, azon ezrednek tulajdonosa, melyben ő mint altiszt szolgált, mely szégyenleges bűnhődésének tanúja volt, melyet ő a rongyos gárdával a Tiszába öletett; és a nevezetes nagy hadvezérek, akikkel az országon keresztül-kasul kergetőzött. Megannyi jó ismerős. Egy pillanatig sem jó zavarba, mikor eléjük kell állnia. Tudja, hogy most ő a fejedelem személyét képviseli. Minden nyelven tud beszélni, amelyen megszólítják, s mindenki iránt tud udvarias lenni, ahogy fejedelmi személyesítőhöz illik. A vele jött társak méltán irigykedhetnek rá. — Nyomába se érnek.

Hát még midőn a fejedelemasszony megjelen az elfogadóteremben, kísérve ragyogó hölgykoszorútól: a főurak, követtek, tábormokok nejei vannak körülötte; mind *magyar díszruhában*. — Ez is az udvariassághoz tartozik. Maga a fejedelemnő pompás hímzésű *fekete* öltönyt visel, mely arcát még halaványabbnak tünteti fel.

Ocskay odalép a fejedelmi nő elé, s tiszteletteljesen meghajolva előtte, felolvassa a fejedelem latin nyelven írt üdvözlését hozzá, mire a fejedelemnő egy pergamentlapról szintén latinul felolvassa a választ.

Ocskay megsókolja az eléje nyújtott kezét, s átadja a fejedelemnőnek a férje által küldött pompás briliántos gyűrűt; mit az felhúz az ujjára, s közben halkán mondja Ocskaynak:

— Mi nagyon sokat beszéltünk kegyelmedről!

Ocskay azt hitte ennél a szónál, hogy most az ő arca világít ebben a teremben.

Következett a kíséretül jött hölgyek bemutatása.

Eleonóra megsókolta Ilonka arcát, s azt rebegé neki:

— Kegyelmed már boldog!

Amit Ilonka megértett, s a férjének majdan el is mond.

Azzal, etikett szerint, a már bemutatott hölgy a fejedelemnő jobbára lépett át, s itt egyszerre szembetalálkozott egy olyan arccal, amelyet már egyszer látott életében. Lehetett az kedves,

lehetett kedvetlen találkozás: jó barátné vagy ellenség. Ozmonda volt.

Első ízben csak egy percig látták egymást; a motesici kastély előtt, mikor kicserélték őket egymásért. A női szemeknek elég egy ilyen látás, hogy emléükben maradjon a látott arc örökre.

Ocskay is csak akkor vette észre Ozmondát: eddig nem látott mást senkit, csak a fejedelemnőt.

Ellenség ez, vagy barátné?

Ozmonda döntötte el a kérdést.

— Ah, hiszen mi cseregyermekek vagyunk! — suttogá Ilonkának, s megcsókolta az arcát.

Meglehet, hogy valami felhő ment a nap elé, de Ocskay azt hitte, hogy az ő arcának az elborulása okozta ezt a sötétséget! Inkább egy férfi csókolta volna meg előtte Ilonkát, mint ez az asszony.

Annyira fel volt háborodva, hogy majd elmulasztá a kíséret többi tagjait bemutatni, egynek éppen el is felejtette a nevét; úgy, hogy Ozmonda segíté ki a zavarból; odasúgta félig halkán: „Blaskovich!” amin azután egy pár könnyűvérű fiatalúr el is nevette magát.

A bemutatást nagy díszlakoma követte: amelyről csak annyit tartunk érdemesnek följegyezni, hogy a császár egészségére Ocskay László üritett poharat, míg a fejedelemre a primás mondott áldomást. (Még akkor sem a „Gotterhalte”, sem a „Rákóczi-induló” nem volt: különben azokat harsogtatták volna a felköszöntések után.)

Estére pedig fényes táncvigalom volt rendezve a Pálffy-palotában, melyre minden notabilitás híva volt.

Ide már a hölgyek nem díszmagyar öltönyökben jöttek, hanem a legújabb versailles-i divat szerint öltözve. Ilonkának is fel kellett öltöni az e napra készült baleine-t, a bouffant-okkal; a halcsontos vállfűzővel, aminél nagyon neheztelte, hogy olyan nagyon ki kell neki vágva lenni. A haját is be kellett pudereztetni, de az arcát nem engedte kifesteni, elég ha a szépítő

mouche-okat felrakták rá: még csak szemöldököt sem engedett nagyobbra csinálni, mint amilyen már van.

Szegényke, bizony nagyon gyámoltalanul viselte magát, mikor az életében első bal parén megjelent, egy olyan öltözetben, aminőhöz sohasem volt szokva. Azt hitte, hogy az a legyező arra való, hogy azzal az ember folyvást a keblét takarja.

Rájött nagyhamar, hogy mire jó másoknak az az arcfesték. Hisz az egy jóltevő álarc, ami eltakar. Nem lehet észrevenni, mikor fülig pirul a nő. Az ő gyöngé harmatbőrén pedig mindjárt meglátszik, ha valami zavarba hozza.

Pedig minden megszólítás előidézi ezt. Először nem érti tökéletesen azt a francia nyelvet, amin itt társalognak. Más az, amit a francia könyvből olvas, és más amit beszél. Azt írja „eaux” s azt mondja „ó”; aztán meg „aout”, s az is „ó”, ki találja ki, melyik volt?

De még rosszabb, ha megérti, amit hozzá beszélnek; mert az csak hízelkedés; szépeket mondanak a szemébe, s ilyent még ő sohasem hallott. A férje sohasem mondta neki azt, hogy ő szép, más meg hogy merne ilyent mondani?

Aztán Ocskay nincs mellette, hogy a karjába kapaszkodhatnék. Ellenben sajtó szívvel kell tapasztalnia, hogy férje idegen hölgyeknek udvarol. Ezt ő nem tartja jó szokásnak.

A gyöngé teremtés úgy keres valami nálánál erősebbet. Nagyhamar rátalál, ez is őt keresi; a bájos Ozmonda, ki a fejedelemnőhöz vezeti Ilonkát. Ilonkán rózsaszín öltöny van, a fejedelemnőn sárga, Ozmonda öltönye egy virágos mező.

A francia követ, marquis des Estampes, ezt a bókot hozza áldozatul a három egymás mellett álló hölgynek:

— Cette fois Paris serait bien *embarrassé*. (Páris ezúttal nagy zavarban volna, hogy kinek adja az aranyalmát.)

Ozmonda kész volt a visszafeleléssel.

— Eh bien. Il *embrasserait* tous les trois. (Hát megölelné mind a hármat.)

A calembour tetszést aratott, csak Ilonka szemei nyíltak bámulatra; hát szabad *ilyeneket* mondani itten?

— Et garderait la pomme (s megtartaná az almát) — szólt a marquis.

— Merci pour la pomme. Nous *courons* pour une *couronne*. (Köszönjük az almát, mi egy koronáért pályázunk.)

— Ce *cours* sera *court*. (Rövid futás lesz.)

— Ce *cours* finira à la cour. (Ez a pálya az udvarnál fog végződni.)

Ozmonda csak úgy röpítette egymás után a szójátékok rakétáit, Ilonka nagy bámulatára. Neki ehhez semmi tehetsége nem volt. Pedig ez nagyobb virtus, mint jó gazdasszonynak lenni.

Most egy nehézkes főúr szorított magának helyet, a franciát félretőlva, a fejedelemnő körül. Az is elmondta, hogy milyen jól néz ki ma a fejedelemasszony, s baronesse Ocskay milyen kedves. — Ez Wratizlaw prágai kancellár volt. Ilonkának volt annyi természetes esze, hogy a „baronesse” címet vissza ne utasítsa, megértette, hogy a cseh főúrra nézve lehetetlenség volna őt megszólítani e cím nélkül.

Ez is Ozmondánál akadt fenn.

— Hát *maga*, kis grófné, micsoda benső viszonyban van azzal az Ocskayval? — kérdé németül.

— Excellenc! — kiálta fel elszörnyedve Ozmonda, kifejezően ijedt szemet villantva Ilonka felé.

— Hahaha! Nonono! Honni soit qui mal y pense. Hát hiszen csak nem fogok valami bêtise-t mondani a felesége jelenlétében, grófné.

Ozmonda Ilonka arcát vizsgálta. Vajon elmondott-e neki a férje öfelőle *valamit*?

— Halljam a magyarázatot!

— No, hát azt értettem, kis grófné, hogy a bemutatásnál kegyed segítette ki Ocskayt a zavarából, mikor egyik kísérfője nem jutott neki eszébe.

— Blaskovich?

— Kegyelmed ismeri ezt a kuruc urat?

— Par hasard.

— Talán annak a neve is ott van a kegyelmed *albumában*?
Hahaha!

— Aber Excellenc!!! — kiálta fel, legyezőjét a beszélő elé tárva Ozmonda. — Legyen irgalommal!

— Hahaha! Maga egy zseniális gyermek! Igazán mondom! Csókolni való! Hahaha.

A cseh főúr tovább ment, Ozmonda pedig nagy figyelemmel kémlelte Ilonka arcát.

Ha ennek elmondott Ocskay valamit abból, amit Ozmonda felől tud, úgy ennek az arcnak lángveressé kell gyulladni arra a szóra: „a kegyelmed *albumában*”; — mert az közbeszéd tárgya volt az udvari körökben, hogy Ozmonda minő kalandot állt ki Beckó várában, s azt az öltönydarabot, amin a titkos írást elhozta magával, úgy hitták, hogy „az Ozmonda albuma”. — De nem. Ilonka arca egy sugárral sem lett pirosabb ennél a szónál, mint volt eddig: a szemei, az ajkai nem árultak el semmi tudást; tettetni pedig ez az arc nem képes.

Ozmondát meggyőzte ez a gyanútan tekintet arról, hogy Ilonka nem tud még őfelőle többet, mint azt, hogy ők egymásért lettek tábori szokás szerint kicserélve.

Föltette magában, hogy tehát majd ő fogja ezt a történetet elmondani Ilonkának.

A bécsi etikett szabálya szerint az éjjeli utolsó menüett után, a fejedelemné bevégezve a cercle-t, a hölgyekkel félrevonul, s akkor aztán a férfiak is igyekeznek a büfébe, s mind a két nem külön kedve szerint lakomázik.

A lakoma alatt a várbástyáról tűzijátékot ropogtattak el a vendégsereg és a városi nép gyönyörűségére, a négy nagy torony hol veres, hol zöld bengáli fénytől ragyogott. Ezalatt jó alkalma volt Ozmondának félrevinni Ilonkát egy ablak-

mélyedésbe, mintha a tűzijátékot néznék, s a Benzári-vizet* kanalazgatnák mellette.

— Hát hallgasd meg, hogy mi annak az „én albumomnak” a története.

És aztán elmondott Ilonkának a grófné a Beckóban törtétekből annyit, amennyit éppen akart, s elhallgatta azt, amit tudatni nem kellett.

Ilonka a bámulat figyelmével hallgatta e történetet végig. Neki olyan meseszerű, olyan rémséges volt mindez. Olyan természetes volt tőle ezt a kérdést intézni Ozmondához:

— De hát mi kényszeríthet téged, (már akkor tegezték egymást), hogy ilyen veszélyes merényletekbe ártsd magadat? Veszedelmes egy kérdés volt.

Ozmonda annak is meg tudott felelni.

— Hát, kedvesem, látod mi történik itt most körülöttünk? Fény, pompa, hízelkedés. Azt hiszed, hogy ezt csak a maga gyönyörűségére teszi minden ember? Mindennek célja van. Rákóczi Ferenc nagy pompával közelít a bécsi udvar felé, s éppen olyannal a bécsiek őhozzá. A háborúba belefáradtak innen is, túl is. Pénze sincs senkinek hozzá. Rákóczi az utolsó ezüstjét szóratta ki mai nap a pozsonyi népsokaságnak; Bécsben pedig közel állnak a kenyérforradalomhoz. Az öreg császár meghalt, az ifjú békeszerető, s lelkében mindig hajlott a magyarokhoz. Azok között is vannak igen sokan, akik szeretnék már a békét helyreállítani. A készség megvan rá innen is, túl is. — Csak egy nehéz akadály van. Rákóczi el akarja magát ismertetni Erdély fejedelmének, választás szerint; a császár pedig ezt az egyet nem akarja aláírni. Kész a fejedelmet birodalmi herceggé tenni, nagy birtokok örökös urává tenni; kész őt szepesi gróffá kinevezni; de az erdélyi fejedelmi buzogányt átadni nem. Most elbocsátják Rákóczihoz a feleségét, akit hosszú évek óta nem látott. A fejedelemnek szíve van: számí-

* Így hitták a legelső fagyaltat ez időben.

tanak rá. Lehet, hogy a szerelme erősebb lesz, mint a büszkesége. Talán nem is büszkeség az, csak a honfitársaktól való tartózkodás. Ha azok, akik hozzá legközelebb vannak, akikkel tanácsot szokott ülni, azt mondanák, hogy legyen engedékeny, a saját lelkével tán ki tudna alkudni. — Az a kérdés, hogy a fejedelemnő könnyei megoldvasztják-e a vasakaratot? — Ha kedvező sikerrel térünk vissza, mindnyájan boldogok leszünk: te is, ő is, én is. — De ha a fejedelemnő könnyörgése kárba vezett fáradság lesz; ha a fejedelem jobban szereti az ábrándjait a valóságnál, akkor szerencsétlenek leszünk te is, ő is, én is. Neked az urad újra belerohan abba az ádáz küzdelembe, amelyből nincs kijárás; — se élve, se halva a tied nem lesz soha; talán magával együtt földönfutóvá tesz magadat, gyermekedet; a fejedelemszony, ha most egyedül kell visszatérnie Bécsbe, (pedig visszatér, mert fiait ott hagyta,) akkor lemondva minden reményről, az általa alapított apácák kolostorába fog elvonulni, annak lesz fejedelemszonya; én pedig: akinek a sorsa az övéhez van láncolva, vele megyek, s megosztom vele, ahogy eddig megosztottam, a sivár életet.

Ilona elhitte, hogy azok igazi könnyek, amik e szavaknál Ozmonda szemében ragyognak: nem tudta, hogy igazgyöngyöt, igaz könnyet csalódásig híven tudnak a mai világban már utánozni.

Ozmonda letörlé azokat, pedig jól illettek neki.

— Most már aztán meg fogod érteni, kedvesem, miért vetem én bele magamat a legnagyobb veszélyek örvényeibe? Miért járok álruhában, álutakon táborhelyről-táborhelyre, inteni, buzdítani azokat, akiknek közrehatásától függ az, hogy a fejedelem tegye le a harci zászlót. — Mondhatnám, hogy egy ország nyugalmaért teszem: nevezhetném magam szentnek, mártírnak, aki feláldozza magát pusztuló nemzete nyugalmaért. Nem mondom azt. Bevallom neked hűmezten: önnön világomat védem. Szeretnék élni, örülni, boldog lenni; iszonyodom az élve eltemetettek sorsától. Szeretem a széj

világot! S ha szeretek még valakit azonkívül, az a fejedelemsasszony, aki rám nézve több, mint az édesanyám. Ha a mi asszonyi munkánk nem sikerül, mi mint halottak térünk vissza mind a ketten, s csak a sírokban válogatunk még. — Most már érted, hogy mi az *én albumomnak* a története?

A tűzijáték elmúltával a fényes társaság hazaoszlott.

Ilonka még a hintóban ülve, hazáig (a várban volt a szállás!) mindent elmondott a férjének, amit Ozmondától hallott.

Ocskay László azt mondta erre Ilonkának:

— Kedves jószágom! Csak te azt tartsd meg, hogy amit Szunyoghy Ozmonda beszél, az egyik füleden ereszd be, a másikon pedig ereszd ki; mert az vagy alatta, vagy fölötte van, de közepette soha sincs az igazságnak. Azért minden tizedik szavát hidd el; de ha még könnyezni is látod, akkor azt a tizediket se hidd!

A fejedelemnő kíséretével együtt a primatialis palotában volt szállva, a bécsi szokás szerint, tíz óra előtt nem jött ki hálóterméből. Ocskayék azonban, akik a várban voltak elszállásolva, már az első hajnali ébresztő trombitaszónál felkeltek, úgy, hogy a felkelő nap már ott találta a kuruc ezredest, Ilonkájával együtt, azon a pompás erkélyen, mely a vár Duna felőli homlokzatát ékesíti. Gyönyörű egy vár volt! Négy magas tornya a négy szögletén, aranyozott réztetővel fedve, csak úgy ragyogott a messzeségbe; bejárata homlokfalát barokk stílusú faragványok díszíték, termeinek boltozata színezett stukkumúval volt pazarul kirakva.

Pálffy bán, ki a házigazdát adta ez alkalommal, maga is korán kelt, hogy az útikészülődéseket idején elláthassa; de a várbeli vendégeket már a reggelizésen is túl találta, midőn négylovas hintájával a várba felérkezett. Azok a gyönyörű kilátást bámulták a vár erkélyéről. Fölséges egy kép! Hátul a Kárpátok végszakadványai, sűrű erdők között rejtőzködő falvak, a napos oldalakon világoszöld szőlőkertekkel, lenn az ódon város, ez idő szerint Magyarország legszebb királyvárosa,

büszke tornyaival, szökőkútjaival, lábainál a méltóságos Duna; keletnek egy sziget háromszögénél kétfelé szakadva; és aztán a végtelen távol, mintha csupa kert volna, teleszórva városokkal: valóságos paradicsom.

— És ezt kell nekünk elpusztítanunk! — suttogá Ocskay; azt hitte, hogy nem hallotta senki.

— A gyönyörű panorámát bámulják kegyelmetek, ugyebár? — kérdezé a bán, amint kilépett hozzájuk az erkélyre, az udvarias üdvözlés után. De még sokkal szebbnek fogják azt találni a torony esztrádjáról, ha nem sajnálnak velem oda felfáradni.

Innen még elragadóbb a kilátás. Amint a nap küllői egy sűrű felhőpajzs mögül a városra lesütnek, a kémények füstje arannyá változik, s egész dicsfényt képez. Olyan az, mintha a város illuminálva volna — nappal.

— És ezt kell nekünk elpusztítanunk! — suttogá a bán.

Visszatérőben aztán felnyitattá a hatalmas főúr, a labanc had fővezére, a torony szobáit emeletről emeletre, s bevezette azokba Ilonkát, elmondva neki, minő történeti emlékek teszik azokat egyenkint nevezetessé. Még mindegyik lakott volt, ha nem is emberektől, de megőrzésre méltó ereklyéktől. Régi hősök fegyverzetei, királyi vendégek félretett bútorai, ellenségtől elfoglalt zászlók lakták ez odúkat, por-, roszdalepte mind; ritkán látogatták.

A torony első emeletét képező szobájának vasajtaját három lakat őrzé: egész tudomány volt azoknak a felnyitogatása; a berozsdásodott sarkakon nyikorogva fordult el az ajtó; a feltárult szoba egészen üres volt, a torony öles vastagságú falába boltozott ablakfülke maga egy kis szobának látszott, melyből a kettős vasrácsokon keresztül homályosan szűrődött be a napvilág.

A terem egészen üres volt; hanem a belső falában látszott egy kandallószerű mélyedés, „egy” darab kőből faragva; azt is vasajtó zárta, csalóka zárral csukódó.

A kulcshordó várnagy ezt az ajtót is felnyitá a bán parancsára.

A fülke is üres volt. Három szakaszra volt osztva: egyikben sem volt semmi.

A bán némán mutatott az üres odúra, Ocskay is odameredt tekintetével ebbe az ürbe, homlokát leráncolta, öklét ajka elé szorítá s bal lábát maga elé feszíté; mint ahogy tesz az ember, mikor egy szédítő meredély szélén áll, s alánéz a sötétes mélységbe, s úgy érzi, mintha valaki állna a háta mögött, aki le akarja onnan taszítani.

A két férfi szeme e sötétségtől ellakva, önkénytelen egymásét keresve, s azt látszott megkísérteni, hogy melyik állja ki a másiknak a lángját?

— Mi hiányzik innen? — kérdezé Ilonka; aggasztva e baljóslatos csendtől.

— A „korona!” — felelt rá a bán.

— S miért nincsen az itt?

Hiszen ez az, amit az a két égő tekintet kérdez így egymástól.

Miért nincsen itt a korona? Szent Istvánnak koronája; a magyar állam szimbóluma; a nemzet örök ereklyéje, melynek távolléte pusztulás, inség, dögvész az országon, visszakerülése új öröm, boldogság, kigyógyulás?

Miért nincs az itten?

Hiszen ha erre neki felelni tudna ez a két okos nagy ember!

Ha felelni tudnának rá a kancellárok, a bánok, a primások és miniszterek!

Ha felelni tudnának a „szövetséges rendek”, az országgyűlések!

Ha felelni tudnának a tanácskozássra összegyűlt Anglia, Dánia, Svécia, Hollandia, Oroszország követei, kik mind abban a kérdésben fásasztyák diplomáciai tudományuk egész egyetemét, hogy „miért nincsen itten a magyar korona?”

A bán elkeseredetten csapta be a fülke vasajtáját; megtörlé

szemét; tán könny szökött belé, s aztán karját nyújtá Ilonkának, s vezette őt, egy fokkal alább, a földszintre.

A torony legalsó osztályában a boltozatos előtornác kétfelé választá az épületet; jobbra is, balra is nehéz vasajtók nyíltak.

— Ez itt a mi kincstárunk — szólt a bán, az egyik ajtóra mutatva —, ahová a háborús idők alatt családunk minden várkastélyából összehordta legértékesebb ereklyéit. Érdemes a megtekintésre.

Hogyne? Egy régi ereklyékkel telt kincstár.

Hanem Ilonka egy másik vasajtóra lett figyelmes. Amelyik átellenben volt; előtt járt alá s fel egy ór, karjára vett fegyverrel. A vasajtó fölött volt egy kerek ablak vastag vasráccsal, ezen keresztül hangzott a bezárt odúból valami nóta, rekedtes férfihang danája.

Az a nóta, ami a rácson keresztül hangzott, nagyon ismeretes volt azon időkben Magyarországon. Mindenütt énekelték a mezőkön; — de Pozsony fővárosának a várában bizonyára csak az ilyen vasráccson keresztül énekelték:

„Lám a német mily kövér:
Bőribe se fér.
Mégis mindig enni kér:
Szegény magyar vér!”

— Ez itt börtön? — kérdezé Ocskay.

A bán kedvetlenül felelt:

— Igen; de nem a rendes hadifoglyok számára, azok szabadon járnak a város falain belül; ide csak azokat szokták zárni, akik mint nagyon gyanús vagy veszedelmesnek talált kémek lettek elfogva.

— Szabad lenne őket meglátni? — kérdezé Ilonka.

— Miért ne, ha kegyelmed óhajtja — mondá a bán; gondolva magában, hogy ezt az asszonyt bizonyosan megszállta a jótékonyági szellem. A szegény raboknak szokás aprópénzt ajándékozni: azon ők vesznek maguknak dohányt. Inte a vár-

nagynak, hogy keresse ki a csomagból a börtönajtó kulcsát. — Egyébiránt biztosíthatom kegyelmedet — mondá Ilonkának — hogy nem igen fog itten valami megnézésre méltó arcokat találni. Csupa alsórendű pofák.

— Csak azt az egy embert szeretném látni, aki most énekelt, a hangja nagyon ismerős nekem.

— No, akkor igazán csallóközi szerencse volna, ha ráismerne kegyelmed; mert az a fickó, aki ebbe a ketrecbe magányosan van bekalodázva, a legfurfangosabb gézengúz, akiből az alatt a másfél év alatt, hogy ide bekerült, még csak azt sem lehetett kivenni, hogy kinek híják? Hasztalan vallatják azt, mert mindenre olyan feleletet ad, hogy senki sem okosodik ki belőle.

Ezalatt felnyitották a nehéz lakatokat, a vasajtó feltárult, szabad volt belépni.

A láncot vert fogoly ott kussadt a falhoz támaszkodva háttal, s amint meglátta a belépő nagy urakat, füttyölésre változtatta nótáját, de nem hagyta abba.

Ilonka bizony ráismert az emberre; Marci volt az: az ő Marcijuk a lévai kastélyból.

— No, te fickó, hadd abba egy kicsit a füttyszót; aztán állj elő, ő kegyelmeik akarnak veled beszélni.

Marci úgy tett, mintha nem is látná meg Ilonkát.

— Mi a neved, jó fiú? — szólt hozzá Ocskay.

Marci félreszegte a nyakát nedélyesen, s azt felelé:

— Een nekem bizony az a nevem, ami az apámé, kettőnknek van egy nevünk; meeg se veszünk össze rajta.

— Mióta vagy itten?

— A kapuzárás óta.

— Hát miért fogtak el?

— Mert annak, aki kergetett, jobb lova volt, mint nekem.

A bán közbeszólt:

— Bécs alatt fogták el a fickót, levelet akart valakinek vinni. S mikor látta, hogy megkerítik, összetépte a levelet, s megette!

S azóta ki nem lehet belőle venni, hogy ki küldte azt a levelet és kinek?

— Hová való vagy? — kérdé Ocskay, erősen szemügyre véve a legényt.

— Oda, ahol megsütötték a szőlőt.

— A kiejtésed elárulja, hogy palóc vagy.

— A vaóna nekem jó; mert akkor a palóc ülne itten, een meg otthon daraszolnék.

— Nincs valami kívánságod a kegyelmes úrhoz?

— Csak arra keernem eő kegyelmét, hogy adatna más kalendáriumot a porkolábnak.

— Milyent? Te!

— Hát amelyikben ne lenne egy heeten háromszor peentek.

— Azt érti alatta a fickó — szólt mosolyogva a bán —, hogy hetenkint háromszor kell neki böjtölni. Maga az oka, miért nem vallja meg, hogy ki lova-csikaja? Addig pedig ki nem szabadul innen.

Ilonka lopva egy ezüstpénzt csúsztatott a fogoly markába, aztán sietett ki a börtönből. Biz az nem is női idegeknek való légkör itten.

A börtönajtót bezárta a várnagy, s azután az átelleni vasajtó lakatait nyitogatta fel.

Ezalatt Ilonka ezt súgta a férjének: — Ez a fogoly odabenn, szegény megboldogult bátyám inasa. Bizonyosan anyánk küldte őt hozzám Bécsbe, fogságom alatt, izenettel, akkor került rabságra.

Ocskay testét egyszerre a hideg is, a meleg is végigjárta.

— Hát mégis van egy ember a világon, aki élő tanúja Tisza Gábor megöletésének, s aztán annak a meggyalázásnak, amit őrajta ezért elkövettek! Hát nem lettek valamennyien belefojtva a Tiszába! Ez még kimaradt valahogy. — Az egész ezred a bán tulajdona volt. Azé a magas úré, aki őt most a pozsonyi vár termein végigvezeti, udvarias bókolással előre bocsátva őt minden ajtóküszöbnél. Ennek az ezredét semmisítette ő meg

Tisza-Becsnél. Egy ember kimaradt. Az bizonyosan Léván volt akkor, a hajdani gazdája anyjának a kastélyában. Most ez az utolsó ember a sors véletlenéből Pálffy bán kezébe kerül, mint hadikém, s az holtig foglyul tartja őt itt e torony fenekén, makacs hallgatásáért! S ezt sohase tudja meg senki, ha őt a véletlen ide nem hozza.

A másik vasajtó is kitérült, a bán karját nyújtá Ilonkának, s bevezette őt a vastag fal ablakán át homályosan világított terembe. — Ez volt a Pálffy-család kincstára. A felfordult világban mind ide hozták fel a család értékes ereklyéit, amiknek nagy része még a gazdag Fuggerek hagyománya volt.

Ilyen kincshalmazt nem egyhamar látni egy rakáson.

A bán sorba felnyitogattatá a nagy vasládákat, s elmagyarázta Ilonka előtt a sok műkincs értékét, alapos tárgyismerettel. Némelyikhez egész történet volt kötve; mást érdekessé tett a mester neve, akinek a kezéből kikerült; igen épületes volt a művészi kezelés, a foglalat némelyiken; ritkaságokban sem volt fogyatkozás, megfizethetetlen drágakövek azok közt, miket a krónika „paragon” névvel címez.

Ilonka nemhogy egy szóval, de arcának egy tekintetével sem fejezte ki mindezen drágaságok fölötti bámulatát.

Egykedvűen, szomorúan hagyta magának mutogatni a boglárokat, kőöntvényeket, Cellini remekműveit. Semmire sem derült fel az arca.

Végre egy szekrényt nyitattott fel a bán, mely tele volt csupa merő arany nyakláncokkal, aminőket főúri családok hölgyei viselnek nagy pompa alkalmával. Francia, mór, velencei, erdélyi, szerb, török ötvösművészet remekei mind; bámulatra méltók a változatosságban, amit emberi kevélység kigondolni képes.

Ilonkának az arcán még csak kíváncsiság sem látszott.

A bán finom udvaronc volt — s talán még egyébre is gondolt. Azt mondá, egyszerre Ocskayhoz fordulva:

— Méltóságos brigadéros uram; ugyan válasszon ki egyet

ezek közül a láncok közül a mai szép nap emlékeül, a felesége számára.

Ocskay László Ilonka szemébe nézett. Olvasta-e tán e merev tekintetben a szív legtitkosabb gondolatját? Mondott-e neki valamit ez a mélán elmerengő arculat, e szomorúan hallgató száj?

— Kegyelmes uram — viszonzá a bán szíves ajánlatára —, nagyon köszönöm a kegyes megkínálást, s bizonyára nem utasítom azt vissza, sőt sietek elfogadni. Ha szabad nekem a megmutatott láncok közül azt kiválasztanom, amelyik az én feleségemnek legjobban tetszeni fog, úgy én azt a láncot kérem a számára, amelyik annak a palóc fogolynak a kezére van kötve, a rajta függő klenódiummal, a palóccal együtt. Ez a fickó az én nőm testvérének inasa volt valaha, az anyósom hajdúja később, bizonyosan a napam küldte a fiút levéllel Bécsbe a feleségemhez, mikor őt foglyul ott őrizték. Nem járt ez ember semmi veszedelmes titokban. Bocsássa őt szabadon kegyelmed. Ennek az ajándéknak fog a nőm legjobban megörülni.

Ilonka nem tartóztathatta vissza, hogy zokogva ne boruljon a férje vállára. Bizony azt tette volna e percben, ha a világ leghatalmasabb ura előtt állt volna is. Hogy az így kitalálta szíve legnehezebb kívánságát.

A bán maga is meg volt hatva.

Megszorítá Ocskay kezét.

— A kegyelmetek kívánatára; de leginkább a kegyelmed jóállására megteszem azt, hogy szabadon bocsátom a makacs fickót, akinek még a nevét sem tudtam meg eddig. Most már nem is kérdem. Magukkal vihetik.

Erre a szóra aztán tanulhatott valamennyi zafír, gyémánt, opál az egész kincstárban Ilonka arcától, hogyan kell ragyogni? Ez a tündöklő arc maga volt egy kincstár; s mikor erre nézett, gazdagabbnak érezte magát Ocskay az egész Pálffy-majorátusnál.

Vajon mi volt ez tőle? Hogy kihozza az örök feledés sírjából

azt az egyetlen embert, aki élete legátkosabb titkának birtokában van? — Csak a közönséges lovagi nagylelkűség-e, mely a szeretett nőnek, ha egy rejtett kívánságát kitalálhatta, azt rögtön teljesíteni siet, s nem kérdi, mennyibe kerül? Vagy talán a férfiúi dac, mely megunta a sarkában kullogó balsors elöl futva-futást, s egyszerre szembefordul vele, odatekint a rejtélyes végzet arcába, letépve róla a fátyolt, s kevélyen provokálja maga a fátumot, s ő vet neki gáncsot? — Vagy talán arra gondolt, hogy hiszen beszéljen hát ez a tuskó, ha meg akar szólni: ő annyi babért szerzett már a fejére, hogy az eltakarja a meggyaláztatást, s a nő szerelme olyan tenger, hogy abba még a testvér koporsója is elsüllyed. Ilonka őt még akkor is szeretné, ha megtudná valaha, hogy ő volt az, aki a bátyját megölte.

Vagy talán számított? Az emberi hála gyöngé csíráira gondolt? Ez az ember, akit most az életnek visszaad, hű ragaszkodással fog érte megfizetni, s fenyegető kísértetből virrasztó, eleven őrévé válik álmainak?

Ki tudja?

Előérzete nem súgta meg neki, hogy ennek mi következése lehet még valaha?

A börtönajtó újra kinyílt, a rabot kihozták, levették a láncait.

— No, te fickó — mondá neki a bán. — Mai napság ugyan jó kalendárium van a porkolábnak. Neved napja van benne; pedig nem is mondtad meg, kinek hínak. A te úrasszonyod kegyes kérésére szabadon bocsátlak. Elmehetsz, a láncodat is elviheted emlékül, és aztán, ha akarsz, beállhatsz Ocskay brigadéros uram farkasbőrös kurucái közé.

A palócnak még csak egy arcvonása sem mozdult meg erre a szóra. Nagy hideg flegmával kétrét hajtogatá az ajándékba hagyott láncokat, s a vállára veté. Azzal kétfelé törülte a savószínű bajszát, s azt mondá nagy hegyesen:

— No een hát már most csak megleszek valahogy; de hogy eel meg majd nálam neekül a várkapitány?

— Bolond ez, vagy idióta! — mondá a bán Ocskayhoz.

— Mind ilyen a palóc — felelt az rá.

Pedig hátha más is volt abban, mint palóc golyhóság! Hátha ez az ember, mikor hallgat, akkor magában beszél; sőt mikor beszél is, akkor is mondogat magában valamit; de mást. „Te vagy az a hős? Rákóczi mennyköve? Azért csak pribék vagy. Megölted az én jó uramat. — Elvetted az édes hűgát? Szeret nagyon? Boldog melletted nagyon? — Azért mégiscsak pribék vagy. — Kiszabadítasz a börtönömből, holtig kenyeret, mundért adsz; meg is becsülsz, magad mellett járaszt? Ott leszek, szolgállok híven, hallgatok csendesesen; őrizlek, oltalmazlak, vért is ontok érted; hanem mégis csak pribék vagy, gyilkos vagy, s eb legyek, ha valaha én téged szeretni tudlak!

— — — — —
A nagy templomban megszólalt a harang, annak jelül, hogy a fejedelemnő a reggeli misére indul. Ocskay búcsút vett a bántól.

— A viszontlátásig — mondá neki a bán.

— Már — vagy itt, vagy a csatamezőn.

Úgy váltak el, mint akik lehetnek valaha igen jó barátok, s igen jó ellenségek.

Reggel kilenc órakor már útban volt a fejedelemnő. A bán egész a város határáig kísérte, a hintaja mellett lovagolva. Ott átadta a kísérés tisztjét Ocskaynak. A várfokról huszonegy lövésre dördültek az ágyúk, s a mezőn felállított csapatok sorlovést adtak; a fejedelmek üdvözlete mennydörgés.

Szemben a császári csapatokkal volt felállítva Ocskay lovasága. Az egész dandárját magával hozta. Ötezer lovast úti-kíséretnek! Mind nyalka, zölddolmányos, verescsákós, farkasbőr-kacagányos vitézek. Sokan vannak közöttük, akik egész Bécs városa kapujáig ellovagoltak már, hogy fejedelemasszonyukat megláthassák. Az övék a dicsőség, hogy legelőbb megláthatják.

Innentől kezdve aztán egész Nyitráig egy diadalmenet az út. Minden város, minden falu ünnepi díszbe, virágba öltözött. A nép sokféle nyelven beszél, de egyforma szívvel szeret.

A fejedelem Nyitrában várta nejét. A Felvidéken ez volt a legalkalmasabb hely fejedelmi pihenőnek: díszes várkastélya, vagyonos polgársága, gazdag főpapjai, szerzetes kolostorai lehetővé tették a vendéglátást. — Pozsonytól odáig azonban jó két napi járó az út legjobb idővel is. Az első éjszakát a fejedelmennőnek kíséretével együtt a semptei várban kellett tölteni. Az is Rákóczi vára volt: nemrég foglalta el; sok harcot kiállott régi erősség.

Semptétől továbbutaztában a fejedelem által előreküldött hintóba ült át a fejedelemasszony, kísérő hölgyével, Ozmonda grófnővel együtt. Azt kívánta, hogy Ocskay Lászlóné is az ő hintájában foglaljon helyet. Udvari etikett szerint Eleonóra maga foglalta el a hátulsó ülést, a kísérő hölgyek vele szemközt szoktak ülni.

Azalatt, amíg Ocskay László, a fejedelmennő kívánatát tudatva Ilonával, őt a hintájából hozzá átvezette, egy érdekes titkot közölt vele.

— Kedvesem. Tudsz-e te egy kevésbé tettetni?

— Ki? Én? — A nő nagyot bámult. A szót ismerte, de a megfelelő fogalmat nem.

— Te a fejedelmennő hintájában fogsz ülni, vele szemközt, és azalatt úgy kell parancsolni tudnod az arcvonásaidnak, hogy azok se meglepetéssel, se elpirulással, se valami örömmel a kifejezésével valami titkot el ne áruljanak. A titkot előre megsűgom. — A fejedelem meg akarja lepni a feleségét Nyitrán innen, ő maga lovagol eléje, kapitányi ruhában, s mintha a fejedelem nevében tenné, egy bokrétát nyújt át az asszonyának. Azt akarja megtudni, hogy vajon ráismer-e a neje? Hat év óta nem látta őt. Mikor elragadták az oldala mellől, hogy fogságra vigyék, Rákóczi Ferenc simára borotvált ifjonc volt, a rövidre nyírt tarkón az allonge-paróka. Ilyennek látta őt

Eleonóra az elválás pillanatában, s azóta is mindennap, ha mikor az arcképe előtt elmélázva megállt; ha álmodott is róla, csak ilyenek álmodhatá. Most pedig Rákóczi Ferenc egy ősmagyar dalia, a legigazabb magyar arc; láttad egynehányszor, beszéltél is vele. Ő a legszebb magyar férfi a világon. Arcában jóság, ész és erő van kifejezve. Festő nem divinálhatná ki, hogy fessen hősnek és fejedelemnek valódiabb arcot? Eleonóra sohasem láthatta ezt a gyönyörű fejet; még nem is álmodhatott róla. A megnyúlt, sima udvaronc képe után idegen lett neki az az erős vonásokra kidomborult arc, hatalmas pörge bajuszával; s a sima nyírott fej után, mit vagy paróka, vagy hálósapka takart, ez a dúsgazdag göndör hajtól körülálménykozott oroszán fő. Alig fog ráismerni. — Még a hangja is más lett. Tudod: a francia az orrából beszél, hadarva, a német nyitott szájjal és csácsogva, a magyar a torka mélyéből, és minden szót megropogtatva. — A fejedelem azt a gyöngéd találós mesét akarja feltenni, vajon ráismernek-e? Ezt teneked nem szabad elrontanod. Mikor oda fog a hintó mellé lovagolni, neked nem szabad elárulnod, hogy ismered. Hideg fejbólintással kell visszaadnod az üdvözlését; ha megszólít, „százados kapitány úrnak” címezned; s ha a fejedelemné kérdeni találja: nem ismered-e ezt az urat, azt felelned rá, hogy sohasem láttad.

— Istenkém! — sóhajta fel Ilonka; borzongatva és csiklandozva attól a gondolattól, hogy őneki mármost hazudni kell, — csak tréfából — és szent célra és hivatalból; — de az is nehéz. Vajon kiállja-e?

— No, hát kedves jószágom, mármost tudod, hogy mihez tartsd magad? — De ki ne fecsegd az egészet rögtön Ozmonda grófnőnek! Ő sohasem látta a fejedelmet.

Ilonka erre a szóra megkeményíté a szívét.

— Tüzes vassal sem veszik ki belőlem, meglátod!

Aztán egészen büszke volt rá, hogy ötet ilyen nagy államtitok megőrzésével bízták meg, s föltette magában, hogy annak meg fog felelni egész tehetségével.

Úgy történt, ahogy Ocskay László megmondá.

Újlakon túl, mikor a szőlőhegyekről aláereszkedtek a hintók, szemközt jöve a Nyitra felől egy század a fejedelem palotásaiból, s azoknak az élén maga Rákóczi Ferenc, egyszerű századosi egyenruhában.

Mikor a fejedelemnő hintájához ért, odalovagolt a nyitott kocsiablakhoz, s egészséges magyaros üdvözlettel szólítja meg a fejedelemnőt.

— Szerencsés jó napot kívánok, felséges asszonyomnak!

Eleonóra kíváncsian hajolt előre, és rábámult a megszólítóra. . .

. . .Csakugyan nem találta ki a rejtélyt. — Nem ismerte meg a magyar arcban a régit, a magyar szóban a hajdanit. . .

A fejedelem egy bokrétát tartott a kezében; — orgonavirág volt az. Ez idő szerint a legújabb dísznövény Európában, amit a császári tudós botanikus Busbach hozott nemrég Kisásziából, fejedelmi díszkertek pompájául.

— A fejedelem küldi általam ezt a bokrétát felségednek.

A virágot megismerte Eleonóra; de a szavakat nem érté. Ozmonda grófnő magyarázta meg neki azokat németül. És azután a fejedelemnő válaszát is viszont ő tolmácsolá magyarul a tisztelgő lovnak.

— Igen szépen köszönöm a bokrétát; ez az én kedvenc virágom. Ezt mi úgy hívjuk, hogy „margaranthus”.

— Mi magyarok ebből a szóból „orgonavirágot” csináltunk.

Így folyt aztán a beszélgetés Ozmonda tolmácsolása mellett; a fejedelem beszélt magyarul a nejéhez, a fejedelemnő felelt a férjének németül, s Rákóczi megvárta, amíg azt neki Ozmonda lefordítja.

— Felséged Nyitra várában ezen virágokkal találja a szobáit feldíszítve — folytatá Rákóczi —, de azt kérdezteti általam a fejedelem, hogy nem árt-e azoknak az illata felséged drága egészségének?

Eleonóra megértve a kérdést, megadta rá a választ.

— Köszönöm a fejedelem szíves gondoskodását és kérdését. Egészségem nagyon jó, hála a mindenhatónak, s szobáim *otthon*, Bécsben is mindig tele vannak virágokkal.

— Vajha ne lenne felségedre nézve Bécsben az *otthon*, hanem minálunk!

A fejedelem e szóval csaknem kiesett a szerepéből; ez túlment a százados illetőségén.

A fejedelemnő nagyon rá is nézett érte,

— Hogyan? Ezt is a fejedelem megbízásából mondta kegyelmed?

— Minden bizonnyal.

— Otthonnak kell neveznem azt a házat, ahol a gyermekeim vannak — mondá erre a fejedelemasszony.

A fejedelem hátrarántotta a paripáját. Bizonyosan egy por-szem eshetett a szemébe, azt kellett kitörölnie.

Megint előre léptetett, s folytatá a beszélgetést.

— Szabad a fejedelmet megnyugtatnom az iránt, hogy gyermekei egészségesek?

— Mondja meg kegyelmed, hogy testileg-lelkileg épek és egészségesek, jó órában legyen mondva! — A nagyobbik igen szelíd, komoly és jó tanuló; már latinul is olvas és konfirmálva is van.

Rákóczi csak alig tarthatta féken a nyelvét, hogy rögtön ne folytassa a kérdést, mielőtt a mondottakat Ozmonda grófnő lefordítja neki magyarra.

— És a kisebbik?

A fejedelemnő mosolygott. Milyen furcsa ember az a kapitány. Ő is olyan mohón tudakozódik a kisebbik felől, akárcsak az apja. Annak volt az a szívbeli kedvence. Csak azért se dicséri fel előtte — a *rajkót*.

— Óh a kisebbik, az nagy pajkos. Az inkább szeret játszani, birkózni, mint betűket magolni. Makacs, akaratos, szilaj fiú: egészen az apja fia!

Ha e szavaknál az arcába nézett volna Eleonóra Rákóczinak,

lehetetlen, hogy ki ne találta volna a maga rejtélyét; az a kisugárzó öröm mindent elárult volna az „ő” szemei előtt.

— Szabad-e jó hírrrel visszaszáguldanom a fejedelemhez?
Ráckócziné még többet is mondott.

— Mondja el kegyelmed neki még azt is, hogy fiai minden reggel, este az ő arcképe előtt mondják el imáikat. Mondja el neki, hogy az ő neve az, amivel ébrednek, az utolsó szó, amivel aludni mennek, ez békíti ki őket, ha összecivódnak. Mondja meg neki, hogy mikor asztalnál ülnek, legjobb falatját mindegyik a tányérján felejt, azt mondják: „Apa távolban van, és talán éhezik”. — Mondja meg neki, hogy éjszaka, mikor magukra vannak, felkölti egyik fiú a másikat álmából, s tanítgatja azokra a magyar szavakra, amiket a felszolgáló cselédttől ellopogatott, hogy tudjanak apával beszélni valaha!

De már ezt nem várta be Rákóczi, hogy lefordítsák neki németből magyarra. Nagyon tüzes volt a paripája. Előre ragadta. Nem maradhatott meg a hintó mellett, hogy el ne árulja magát.

A fejedelemnő azt hitte, hogy ennek így kell lenni. Valamit súgott Ozmondának, mire a grófnő, kihajolva a hintó ablakán, visszahívta a lovagot.

— Kapitány úr! Jöjjön vissza, kérem. A fejedelemnő meg akarja önt jutalmazni.

Rákóczi visszatérve, feszes udvariassággal viszonzá:

— Felséges asszonyom! Nekem a fejedelem által meg van tiltva minden jutalom elfogadása.

— De „ezt” talán? — mondá Eleonóra, letörve egy ágat a lilaszín orgonavirágból, s odanyújtva azt Rákóczinak.

Ehhez már nem kellett tolmács.

Rákóczi levette a kalpagot fejéről, s míg Eleonóra az orgonavirágot a sastollas forgó mellé odatűzte, egy áhítatteljes csókot lehelt arra a hófehér bársonykézre.

És Eleonóra még akkor sem ismert rá.

A fejedelem aztán vágatott tova a „maga” virágjával

Nyitra-Lehota felé; nemsokára messzire elhagyta a-néhéz hintót, ami lassan dőcögött előre a maga hatos fogatával.

Ilonka nem rontotta el a tréfát az egész beszélgetés alatt. Pedig sok jó alkalma lett volna hozzá, hogy megitassa az egeket, mert mindent értett, ami másra nézve ismeretlen titok volt; de tartotta magát szilárdul a férje utasításához, s ha néha-néha elővette az érzékenységet, eltakarta az arcát a kézbeli kendőjével, mintha az úti por ellen védelmezné magát, s amellet ugyan őrizkedett a fejedelem arcára tekinteni, nehogy elárulja magát, hogy ismeri ezt a lovag urat valahonnan.

Hanem éppen ezáltal tette magát gyanússá — Ozmonda előtt.

Ozmonda észrevett a fejedelemmel beszélgető lovag arcán valami könnyű megdöbbenést, amint az Ocskayné meglátta a hintóban, s az sem kerülte ki a figyelmét, hogy a lovag többször vetett beszéd közben futó pillantásokat Ilonka felé, míg Ilonka állhatatosan a fejedelemmel arcára nézett, sőt néha kitekintett a hintó másik ablakán a mezőre. Ez a közöny erőltetve van. Egy ilyen szép délceg lovagot minden nőnek ugyan szembe kell nézni, — aki azt először látja.

Ezt nem akarta Ozmonda kitanulatlan hagyni.

Amint a kísérő lovag elvágatott, azonnal megszólítja Ilonkát.

— Kegyelmed, brigadérosné asszonyom (a fejedelemmel előtt az udvarhölgyeknek nem volt szokás egymást tegezni), ismeri talán ezt a lovagot?

Ilonka meglepetve tekintte a kérdezőre.

— Honnan gondolja ezt kegyelmed?

— Onnan, hogy egyszer sem akart ránézni, mindig elfordította az arcát. Ha sohasem látta volna, jobban megnézte volna. Látta őt már valamikor?

Most itt lett volna a feladat: mondani valamit, ami az igazságot — megkerüli!

Hiszen ha csak *mondani* kellene, az még valahogy kitelnék; de mit szól hozzá az arc, mely arra a pusztá gondolatra, hogy most hazudni kellene, egyszerre tűzlángba borul?

Az elpirulást pedig másra magyarázzák. Ozmonda kacag.
— Haha! Kegyelmednek ugyan melege lett egyszerre!
— Nem látta, nem ismeri ezt a lovagot?
— Láttam is, ismerem is — mondá Ilonka, s ezzel a szóval visszaparancsolta a lázadó piros vért az arcából. Nem esett hazugságba. De a szíve mégiscsak nyugtalanul dobogott, mint-ha valami nagyot vétett volna.

— Akkor a nevét is tudja kegyelmed?
— Tudom: de nem mondhatom meg.
— Ej, ej! Egy név, ami kimondhatatlan! Ez veszedelmes titok lehet.

— Ha veszedelmes, csak rám nézve az.

— És Ocskayra nézve nem?

— Éppen nem.

— A kapitány igen szép ember.

— Igazán az.

— Ideálja a férfinak.

— Magam is azt hiszem.

— Még Ocskaynál is szebb embernek találja kegyelmed?

— Még nálánál is. Ő a legszebb férfi Magyarországon.

— Ah, ez naiv vallomás. A női erény hazájában! — Hát már idáig terjed Trianon?

Ozmonda csipkelődései nem fájtak volna Ilonkának, ha a fejedelelnő arcán nem kellett volna látnia a szigorú megrovást, ami ezeket követte. Eleonóra maga példányképe volt a hitvesi hűségnek.

— Hagyj békét Ilonkának! — mondá a fejedelelnő.

— Hisz én nem kérem semmi titkát, csak az ismerős lovagnak a nevét. Azt felséged is követelheti tőle.

— Az igaz, Ilona? Hogy híják ezt a lovagot?

Ilona arca mostmár elsápadt; olyan volt, mint a vattatott rab, aki a bíró kulcsos kérdései előtt alig tudja tovább rejtegetni titkát.

— A nevét nem mondhatom meg.

— Akkor te szereted őt!

Amikor ezt mondta a fejedelemnő, arcában annyi nehéz vád, oly terhelő ítélet volt, hogy Ilonka nem tehetett róla, de kénytelen volt magát ellene védelmezni. — Csendesen, nyugodtan válaszolt.

— Szeretem — mint ahogy szereti őt bizonytal minden magyar asszony.

Eleonóra arcán, mint a felébredés, oly gyors volt egyszerre az átmenet a fagyos szigorból a verőfényes örömbé.

— *Ez Rákóczi volt?* — kiálta, megragadva Ilonka kezét. Szaval be sem várva a választ, hirtelen kihajolt a hintó ablakán, s utána nézett sokáig az eltávozonak. — Olyan jól esett még a porát is látni, amit a lova fölvert az úton.

Az alatt pedig el nem ereszté Ilona kezét a magáéból. S mi-
kor már nem láthatott a hintóablakból semmit, akkor engesz-
telő kegyel megcsókolá Ilonka arcát, s aztán feddő szóval
fordult Ozmondához:

— Látod, ezt a titkot te vallattad ki Ilonkával! Neki nem kellett volna ezt elmondani. Mármost hozzuk helyre a hibánkat, s tegyünk úgy, mintha nem tudtunk volna meg semmit.

Ozmonda irigy volt Ilonkára. Úgy tett, mintha örülne a sikerült tréfának.

A fejedelemnő pedig egész gyermekké lett az örömtől, alig bírt magával. Ilonka szavait szedte elő rendbe.

— Hát csakugyan ő a legszebb férfi az országban? — Hát igazán ideálja a férfinak? — Még Ocskay Lászlónál is szebb férfi? — Igazán?

Olyan lett az arca, mint egy menyasszonyé.

Vége volt a feszes etikettnek; a három asszony össze-vissza fecsegett minden édes bohóságot — az ismeretlen lovag felől, magyarázva ezt a képzelhetlen átváltozást és leginkább azon csodálkozva, hogy a fejedelemnő hogy nem ismert rá legalább a szemeiről, de a hangjáról sem a férjére.

— Én attól félttem, hogy a fejedelem elárulja magát, mikor a gyermekeiről beszélt előtte a fejedelemasszony — mondá Ilonka.

— Ahán! Azért ragadta úgy el egyszerre a paripája előlem!

— Én nagy vétséget követtem el, tudom — mondá Ilonka —, hogy nem tudtam megőrizni a titkot, de mikor úgy fájt a lelkemnek, amiért azt mondtam, hogy van Ocskaynál szebb férfi a világon.

Ozmonda nevetett. „Pedig nem is igaz. Nekem Ocskay szebb.”

Ilonka rábámult. Hogy lehet egy nő olyan vakmerő, hogy a feleség előtt legszebb férfinak találja annak a férjét.

Ozmonda vette észre a hatást, s csak azért is növelte azt: „Bizony mondom: ha valakit szerencsétlenné akarnék tenni, az nem a fejedelemnő volna, hanem Ocskayné asszonyom.”

— Vigyázzunk! — sottogá Eleonóra — Ocskay jön!

Arra egyszerre mind a három hölgy komoly mintákba erőltette az arcát, hogy Ocskay észre ne vegye, miszerint a titok ki van találva.

Azt jött jelenteni a brigadéros, odalovagolva a hintó mellé, hogy a lehotai várkastélynál pihenőt fognak tartani, hogy az egész kíséret együvé jöhessen, s aztán együtt vonulhassanak be Nyitra várába.

A Pozsonyban volt külföldi követek s a kancellár, Wratislaw, és azonkívül a közbeeső vidék úri rendjének színe-java mind csatlakozott a fejedelemnő kíséretéhez; úgy, hogy a határvendéglátónál már egész szekérvár gyűlt össze.

A fejedelemnő nem bírta jókedvét eltitkolni. Egész éles színt kapott tőle az arca.

— Birgadéros uram! — mondá Wratislaw Ocskaynak. — A fejedelemnő nagyon jó pirosítót használ. Tegnap még olyan halavány volt, ma meg olyan színben van, mint egy farsangi menyecske.

— Azt a pirosítót alighanem az én feleségem adta neki

kölcsön; — sejteté Ocskay, gyanakodón nézve az asszonya után, aki azonban nagyon kerülni látszott a férje szemeit.

Innen aztán cum gentibus indulának meg Nyitra felé. Mentül közelebb jutottak, az út annál inkább el volt lépve összeesereglett népsokaságtól: az örömujjongó tömegtől csak lépésben lehetett haladni. A hintó mellett lovagló Ocskay pedig alig bírta az odafurakodó bámulókat visszatartani, hogy a lovak lábai meg a kerekek alá ne kerüljenek.

Az ágyúk üdvlövésai dörögnek a messze kimagasló Czoborhegy bástyafokáról, elenyészve a nép üdvriadalában.

Az egész tájkot Nyitra felől arany köd borítá, amint a lemenő nap a porfelleget bevilágította.

Egy tölgyfa-csoportoktól körüláryalt dombon várt a fejedelem kíséretével az érkezőkre.

Környezetét képezték az erdélyi nemesek, a magyar főurak, a párdubőr kacagányos, skarlátpiros dolmányos palotások, s az idegen főtisztek pompában tarkálló csoportjai. Ő maga azok közt a legfényesebb alak; királyvörös bársonymentében, aranyszövetű dolmányában, hermelines kalppal a fején; igazi fejedelmi jelenség.

A rengő kócsagtoll mellé oda volt tűzve a margaranthusvirág is.

Mikor a fejedelelnő hintaja megérkezett a domb elé, Ocskay László előre vágatott a fejedelem elé, s kardjával üdvözölve őt, jelenté, hogy küldetését bevégezte. Mire a fejedelem inte neki, hogy dugja a kardját a hüvelyébe, ami hadi-rendben álló katonákra nézve nagy kitüntetés.

S azzal a fejedelem odalovagolt egyedül a hintóhoz, s ott leszállva a lováról, maga emelé le a hintóból a fejedelelnőt.

Mikor megölelték egymást ott az egész nép láttára, azt dörögte a fejedelem szerelmes szóval:

„Hát a ‚rajkó‘ csakugyan egészen az apja fia?”

Eddig tartott a *csupa fény*: — most jön az árnyék.

XXIII. ÁRNYÉK A FÉNY KÖZT

A viszontlátás első boldog napjai a fényes Nyitra várában nem tarthattak soká. A szövetséges rendek, s a békéltető külföldi hatalmak követei Érsekújváron vártak a fejedelemre. Ott kellett a békekötés nagy munkájához hozzákezdeni.

Érsekújvár nem az volt akkor, ami most.

Most is elég nevezetes város. A vasúton járókelőket itt várja a Bécs és Budapest közt legjobb étkezőhely, s a kiszállásnál mulhatlanul fogadja a vidék permanens cigánybandája, valcert hűz, ha osztrák egyenruhák szállnak ki a vagonból, nemzeti nótát, ha magyar celebritásokat sejt meg az utasok közt. — Akkoriban Érsekújvár a leghíresebb erősségek egyike volt Magyarországon. — Akkor volt még csak erős *stáció* azoknak, akik Bécsből Budára, vagy megfordítva utaztak.

Ma már nyoma sincsen a várnak.

A hatágú vár csillag minden ága egy nő nevét viselte; az egyik volt a „császárnő”, a másik „zrínyinő”, harmadik „bécsinő”, negyedik „csehnő”, ötödik „forgácsnő”, hatodik „frigyesnő”. E földi csillaghoz jöttek oda eltemetkezni a világ minden nemzetének vitézei; ott fekszenek szépen: kunok, örmények és tatárok, Abesszínia és Arábia lakói; dánok és spanyolok, frankok, és németek, rácok és lengyelek; együtt a magyarokkal: — most valamennyi fölött a szántó ekéje húzza a barázdákat.

Húsz évvel Rákóczi támadása előtt hosszú ostrom után foglalta el azt a római császár a török császártól, most sokkal

könnyebben jutott hozzá (a várbeli magyarok segítségével) a magyar fejedelem. Itt volt a fejedelmi udvar. Itt gyűltek össze a fejedelelnő megérkezésekor a külhatalmak követei s a bécsi udvar megbízottai.

Alig fértek el valamennyien a városban: a kis földszinti házacskákban kellett magukat meghúzniok. Azoknak, akik Versailles, London, Amszterdam, Moszkva pompájával voltak elkényeztetve, nehéz volt magukkal elhiteni, hogy Érsekújvár is rezidencia.

Pedig az volt. Amit nem bizonyítottak a falak, bizonyították az emberek, mégpedig nemcsak azok, akik a falakat lakják, hanem akik a sátorok alatt tanyáznak. — Az egyszerű kis franciscanus kolostorban, mely a fejedelmi várakot helyettesíté, a „két” magyar haza főrendei voltak összegyűlve; künn a ponyvák alatt tizenhétézernyi válogatott harcos tanyázott, azonkívül Ocskay dandára. Hadsereg volt az akkor.

Másnap reggel, a fejedelelnő megérkezése után, bemutatta Rákóczi Ferenc Eleonórának a maga pompáját: — hadseregét.

Eleonórának mutatta, de az idegen uraknak volt szánva a látvány.

Egy egész hadi nép csatarendben felállítva. Szép egyenruhás hajdú serezek, farkasbőr kacagányos lovasság, a palotások piros és sárga dolmányokban, a francia granátos zászlóalj medvebőrös süvegeivel, a svéd zsoldos csapat, tázlis dókájában, háromszögletű kalapjával, a török szarácsik, makk alakú bojtos süvegeikkel, hosszú dárdákkal, kiváltképpen pedig az erdélyi nemesi gárda, minden gavallér más-más színű, szabású ős magyar viseletben, s mindezek mellett egész sorai a rézágyúknak! Valójában, akinek ilyen kíséret áll a háta mögött, az nevezheti magát fejedelemnek! Egytül-egyig harcedzett vitézek. S vezéreik is megannyi csatában kipróbált haderők. Vak Bottyán, a török háborúk hőse, Esterházy, Forgách, Andrássy, az osztrák hadseregnél kitanul tábornokok; Bercsényi, a nagy

organizátor, Károlyi, a mindig győztes, Ocskay, a Rákóczi mennyköve; azonkívül a francia főtisztek a táborkarnál. S mindenekfelett maga Rákóczi Ferenc, akiben a nagy hadvezér, a hazáját szerető nemes szív, az eszes politikus, és a bátor férfi nagy tulajdonságai voltak egyesülve, hogy őt arra a polcra emeljék, ahonnan szemközt állva ifjú ellenfelével, azt kívánhatja tőle, hogy az őt nevezze úgy, ahogy fejedelmek szokták egymást nevezni: „testvérnek”.

Ezt volt a legnehezebb megadni: erről volt *lehetetlen* lemondani. — Mindenki óhajtotta pedig, hogy béke legyen!

Olyan közelre szálltak le a csillagok, az égből; az ember azt hitte, hogy csak a kezét kell kinyújtani, hogy leszedje onnan: a béke, a jóllét, a nemzeti nagyság, a szabadság, a művelődés, a hatalom, a dicsőség, megannyi csillag! Csak egy szó, és mind itt vannak az ember forró kezében, — csak egy szó, s mind visszarepültek az elérhetlen hideg magasba.

Az új császár, József, személyes ifjúkori jó barátja volt Rákóczinak; mondják, hogy börtönből megszabadításában is része volt neki, a magyarokat szerette; meg volt koronázva királynak. Pozsonyban, a történelmi hantton megtette a négy vágást szent István pallosával a világ négy sarka felé; Rákóczi nem követelte tőle ezt a koronát (még most nem), csak az erdélyi fejedelmi süveget, amit Erdély rendei tettek az ő fejére. Hú szövetséges akart maradni. A magyar nemzet szabadságát követelte vissza. Erdély fejedelmválasztási jogát, — nem a maga személyének: az országnak. Kész volt a fejedelmi süveget *átadni* akárkinek, de nem *eldobni*.

Azt mondják: a fejedelmek kezei hosszúk; — miért hogy mégis olyan nehezen érnek egymással össze, a béke kézzsorítására?

A katonai parádé legnagyobb dicsérettel ment végbe. Ocskay brigadéros dandára különösen felmagasztaltatott mind a külföldi képviselők, mind az osztrák főurak által. Meg is volt Ocskay magával elégedve.

A katonai pompát követte egy pompás lakoma, melyben a magyar szakácsművészet ismét híresen kitett magáért. Ittak ott áldomásokat magyar, német, francia, svéd, angol, hollandi, lengyel és orosz nyelven; elnevezték a toasztmondók Rákóczit csillagnak, napnak, tündérnek, oroszlánnak, félistennek, — csak csak éppen e szót: „fejedelem” nem szalasztották ki az ajkaikon, míg végre Bercsényi maga fel nem kapta a poharat, s latinul, hogy mindenki megértse, fel nem köszönté Rákóczit, mint „princeps Transsilvaniaet”. Erre aztán a magyarok természetesen nagy vivátot kiáltanak, Wratislaw a poharára tette a tenyerét, s igazi csch őszinteséggel kimondá, hogy őneki előbb Bécsből kell utasítást vennie, mielőtt ily áldomásra poharat ürítene; az angol úgy tett, mintha egyszerre megsüketült volna, a muszka rosszul lett, s el kellett egy időre hagynia az asztalt, a francia ellenben felszökött a helyéből, s körüljárt sorba koccintani minden nevezetességgel, s akkor vette észre, mikor a helyére visszakerült, hogy a poharában nincsen bor.

Rákóczi meg volt hatva Bercsényi hűségétől.

— *Ugyan te Bercsényi — mondd neki — volna-e a világnak olyan kincse, amiért te engem el tudnál árulni?*

Amire Bercsényi ezt mondá:

— Bizony mondom neked, én fejedelmem, hogy nincs a világnak olyan kincse, sem olyan veszedelem a földön, sem olyan fényes hatalom, ami engem arra vegyen, hogy téged elhagyjalak valaha, — hanem *egy kis neheztelésért* nem mondom hogy el nem hagyhatnálak.

Lakoma után a fejedelem a magas vendégek mulattatására egy eredeti színművet adatott elő, aminek a címe volt a Garabonciás diák: diákok által szerzett, diákok által előadott tréfa, amiben a nőszerepeket is mind a múzsafiak játszották. Általános tetszésben részesült a címszerep játszója, aki négyféle alakban is megjelen, majd mint öreg koldusasszony, majd mint prédikáló facipős barát, aztán megint mint muzsikusz cigány, utoljára

mint kuruzsoló olajkáros: s mindannyiszor meglepően el tudta változtatni az alakját, arcát, hangját, s a különböző alakoka beszédmódjukban is híven utánozá.

Ocskay ráismert ez alakra, még a színpadon. Ez az ő pataki diákja volt, akivel Léván mulatása közben, az Ilonka gyönyörűségére, Racine-féle darabokat adatott elő. *Jávorkának* hívták. Az előadás után bemutatta a fejedelem a fiatal Rosciust az idegen uraknak, a maga igazi mivoltjában, amidőn a katonás magatartású, büszke fejhordozású vitézi alakról senki sem mondta volna, hogy ez az imént meggörnyedt komédiás. Jávorka a fejedelem egyik belső írődiákja volt, s a legbátrabb viaskodó; úgy, hogy sokkal többet forgatta a kezében a csá-kányt, mint a pennát.

Ocskay nagyon megörült, mikor Jávorkára ráismert. Mindig tetszett neki ez a fiatalember, aki még csaknem gyermek volt, amikor a zászlója alá állt, s azóta sem nőtt ki a bajusza (nagy bosszúságára). Az ilyen emberek, akiknek nem akar bajszuk nőni, rendesen keserűek, szatírikus humorúak a többi bajusszal megáldott szerencsés emberek iránt, s csípős észrevételekkel igyekeznek a kigúnyolt hiányért maguknak elégtételt venni. Ez tetszett Ocskaynak Jávorkában leginkább, hogy ez mindenkinek ismeri a gyöngé oldalát, s ha teheti, megszólja.

A színi előadás után a fejedelemnő a hölgyekkel visszavonult teázni a belső szobáiba, az urak pedig a kártyázó-asztalokhoz ültek. Ocskayt is hítták, mégpedig Bercsényi asztalához, de kimentette magát, hogy később majd helyt áll: elébb Jávorkával van valami beszélőnivalója. — Félrevonultak a tornácba.

— Mit szeret kegyelmed inkább a kártyában: veszteni, vagy nyerni? — kérdezé Jávorka Ocskaytól.

— Ugyan furcsa kérdés.

— No, mert az bizonyos, hogy veszteni baj, de minálunk még nagyobb baj — nyerni.

— Nem értem egészen.

— Hát még kegyelmed nem hallotta hírét *Bercsényi pénzes zsákjának*?

— Nem igen nagy híre van arról generális uramnak, hogy zsákkal állna nála a pénz.

— Pénze válogatja. — Nem régiben együtt kártyázának éjjél után kakaskukorításig vezéruraimék. Bercsényi roppant pénzt elveszített, Szirmay nyerte el. Az összeg nem volt készen Bercsényinél, azt mondta, reggelig megküldi Szirmaynak; azzal hazamentek a szobáikba aludni. Hát amint reggel Szirmay ki akar jönni az ajtaján, majd ott nyomta a pénzes zsák, ami az ajtajának volt támasztva. Olyan nagy zsák volt az, aminőkben a gypjút szokták szállítani. Tele volt rézlibertással. S a zsák oldalára oda volt ragasztva a miskolci nagy tanácsgyűlés határozata, miszerint a rézlibertást minden ember tartozik elfogadni *adósság fejében*, s aki azt el nem fogadja, notába véteik. Ezt a határozatot Szirmay pártolta éppen legjobban. Szegénynek úgy kellett a palotások után kiabálni, hogy emeljék félre a pénzes zsákot különben ki nem jöhet az ajtaján.

Hiába haragudott érte, mert kinevették. Nem tehetett okosabbat, minthogy következő este meg ő vesztett el nagy összeget Forgách ellen. Forgách nem tudta még a dolgot, s reggelre az ő szobájába vándorolt a zsák. S azóta folyvást vándorol, ha egy új embert kaphatnak; ha vesz, az is jó, ha nyer, nyerni hagyják bolondul, hadd örüljön neki: másnap aztán ő emelheti a pénzes zsákot.

— Hát a fejedelem nem haragszik érte, hogy az ő pénzét így kicsúfolják?

— Nem tudja a dolgot, én pedig meg nem mondom neki. Mert ha megtudja, beváltja a rezes zsákot arannyal; pedig most sincs pénz.

— Nincs? — kérde Ocskay elbámulva. — Hisz énvelem Pozsonyban ezüstöt szóratott az utcán a nép közé.

— Bár inkább mi közénk szórta volna kegyelmed. Mi úgy élünk mint az ördög árván maradt hét fia.

— Hát azok hogy éltek?

— Úgy, hogy ha egy jóllakott, hat koplalt; s ha egy nap mind a hat jóllakott, akkor hat nap mind a hét koplalt. — Erről persze kegyelmednek még csak sajdítása sincsen; mert kegyelmednek ha elfogy a költsége, átugrik Ausztriába, beszerzi a télirevalót, felruhazza az ezredét a morva posztóból; de mi idebenn, akik a nagy háborút csináljuk Magyarországon, csak a pénzverésből élünk. A körmöci, selmeci aranyat-ezüstöt kiküldjük Sziléziába posztóért, ágyúért, fegyverekért, idebenn a kongóval fizetünk. Zúgolódik is az atyafiság a sok „szabadsá-gért”; s azt suttogják kalap alatt, hogy a fejedelem meg Bercsé-nyi a maguk számára rakják félre az aranyat-ezüstöt.

— Hát a francia segélypénz?

— Nem látta kegyelmed, hogy koccintott a követ úr az asztalnál az üres pohárral? Ígér sokat, keveset ád.

— Igaza van; adjon maga a nemzet. Aki szabad akar lenni, feszítse meg a maga erejét; ne várja az égből a mannát. Contribuáljunk.

— Csakhogy ezt nem lehet lefordítani magyarra. Contribuálni. Ilyen szó nincs a magyar dictionáriumban. Hiszen a német ellen is azért támadtunk fel, hogy contribuáltatni akart; s azért fogtunk fegyvert, hogy ami ilyen kegyetlen, cudar szó van a világon, mint „dica”, „portio”, — „subsidium”, — „contributio”, azt mind lekaszaboljuk.

— Hát a nemesi rendek? A főurak?

— A főurak? Akiket kegyelmed itt lát, az mind hű szolgálatainak jutalmát sürgetni van itten, s ez a sok cifra erdélyi mágnás, aki mind úgy néz le ránk, mintha csak kölcsönadta volna nekünk a fejedelmet, otthon minden darab boglárjával adós egy száznak meg egy örménynek, s a zöld szattyán sarujának minden cikorgása a brassói varga pénzét siratja. — „Misericordia cum sale”.

— Apró bajok — vigasztalá (magát) Ocskay. — Minden szabadságharcban így van. A pénzügyi oldala a dicsőségnek

fekete. Azt csak nem tagadod, fiam, hogy hadseregünk hatalmas?

— „Miseria cum aceto!” — mondá erre Jávorka. — Azt meg már éppen jobb nem látni közléről. Isten csodája, hogy a fejedelem rég oda nem dobta a kormánybotot közéjük, s úgy nem tett velük, mint szent Pál az oláhokkal. Ahány vezér, az mind majd felfalja egymást. Amit Bercsényi fundál, azt Forgách töből kiforgatja, emellett úgy ügyelnek egymásra, mint két udvari dáma. Jaj annak, aki az etikettet megsérti. Valódi hipochondrái a becsületérzésnek. Ott is fáj nekik, ahol senki sem bántotta. Keresve keresik, hogy mivel sérthesse meg egyik a másikat? Egy szóban, egy tekintetben, egy elmúlasztott üdvözlésben. — Hallja meg kegyelmed és nevéssen, mi történt a mai hadiszemle alatt! Országos nagy eset. Forgách kommandérozta a felállított hadakat, midőn a fejedelem végiglovagolt a hadsor előtt. Mikor aztán a hadsorok háta mögé került, a fejedelem tisztességből hüvelyébe dugatta a kardot a tábornokkal, úgy lovagoltatta az oldalán. A másodszeri szemlénél Bercsényi járta körül a hadi lineát. Ez meg elfelejté Forgáchcsal hüvelybe dugatni a kardot, mikor visszakerültek. Forgách most előlött dühös, a fogait csikorgatja Bercsényire. Ő ezt szántszándékos megsértésnek veszi. Mint két udvari dáma! Mint két pedáns katonatiszt! Ez most képes egy ütközetet elveszteni azért, hogy a kevély fővezér meg legyen verve. Egy ilyen gyermekség miatt! — A fejedelem idecélt az asztal fölött azzal a meglepő kérdésével Bercsényihez, amire még meglepőbb volt a felelet. Higgye el kegyelmed, hogy a háborúban csak a verekedés maga a *tiszta munka*, a többi —előtte-utána — csupa kócrágás, kiskutya-fésülés, ispitályflastrom, enyves kéz, koldustarisznya, miseria cum sale et aceto.

Ocskay jót nevetett a bohó fiú expectoratióin. Hitte, hogy lehet bennük valami igaz, de hogy a való mennyire meghaladja a leírást, azt csak *másnap* tapasztalá.

Takarodóverés előtt ugyanis a vezérek mind felgyűltek a

fejedelem elfogadótermébe a tábori jelszó megtudása végett; a brigadérosok künn maradtak, a két tábornok Bercsényi és Forgách, bementek a fejedelemhez, a jelszót átvenni.

Kevés vártatva, anélkül, hogy a fejedelem belső szobájából valami hangosabb szóváltás hallatszott volna ki, hirtelen feltárol az ajtó, s kilép rajta Forgách, nagy felindulással, minden tiszteletet mellőző módon becsapva maga után az ajtószárnyat: az arca sápadt volt, az ajkai szederjesek, a szemei fehérét elfutotta a sárgaság, a kezei reszkettek, a megsértett kevélység szellelte jött előtte három lépésnyire.

Ocskayt éppen útjában találta, de úgy tett, mintha nem látná meg, elnézett a feje fölött.

— Mi a tábori jelszó? — kérdé tőle a brigadéros.

Erre Forgách felcsapta a fejére a kócsagos kalapját, s azt mondá: „*Eb ura a fakó!*” — S azzal rengő léptekkel mérte végig a termet, s úgy ment ki onnan, hogy kicsapta az ajtót, s be sem tette maga után.

Az alvezérek utána bámultak, s aztán dörmögve kérdezők egymástól: ez lesz a jelszó: „*Eb ura a fakó!*”

Hiszen nagyon nevezetes szó volt az; régi is nagyon. Pár év múlva egy híres-neves országgyűlés határozatának bevezető mondata lett, de az értelmét ma is nehéz megmagyarázni. Olyankor hangzik ez el a magyar ajkáról, mikor valakinek fel akarja mondani az engedelmességet, amikor egy nálánál hatalmasabbal szembeszáll; amikor törni akar valamit, ami nem hajol. — Hanem az lehetetlen, hogy ez tábori jelszónak volt most kiadva.

Amint ezen tanakodtak, ismét felnyílt a fejedelem szobájának ajtaja; nem nyílt, de szakadt, s kirohant rajta Bercsényi, mint egy vad oroszlán. Arca tűzláng, minden vonása ideges rángatózástul eltorzulva; tajtékzó ajkán érthetlen szótagokra szakadozik az öntudatlan beszéd. Nem lát meg senkit, a két előrenyújtott tenyerével taszít minden embert félre, akit útjában talál; eközben a kardja a lába elé akad, majd elbukik benne:

akkor azt fogcsikorgatva tépi le az övéről, s tokostul együtt a sarka alá gázolva, ketté akarja törni, az érc kardtok elgörbül, de nem törik; a kardot sem lehet kihúzni belőle; arra dühösen az asztal alá vágja a kardot tokostul együtt, s rohan ki a terem-ből, majd magával viszi a szárnyajtó másik felét is; s mikor a tornácba kiér, elkezdi fuldokolva kiabálni: „Vizet! Vizet! — Nem! — Mérget! — Tenger sem mossa le! — Mérget! Hadd ölöm meg magam! — Kutya! Rabszolga! Én vagyok az! — Orvost! Láncot rám! — Lőjjetek agyon! — Ne jöjjön elé, aki szeret! — Nem kell semmi! — Megőrülök! — Vér van körülöttem! — Belefulladok!”

Erre a lármára összefutott az egész udvari nép, az asszony-emberek nagy jajveszékelést csaptak Bercsényi fölött, senki sem tudta, mi baja lehetett. Egyik azt vélte, halszájka akadt a torkán, másik, hogy vitriolt ivott tévedésből. Odafutott a felesége is, aki különben mindig tudott vele bánni: most arra sem ismert rá: a ruháit tépte magárul, a nyakravalóját bontotta, mint egy őrült, s cibálta a saját üstökét; utoljára összerogyott, görcsös rángatózások közt, úgy fogták fel és vitték a szobájába, ahova doktor Wolffius az egész orvosi apparátusával együtt nyomban követte. A tudós doktor Bercsényitől a fejedelemhez sietett, s az előteremben csak annyit mondott a diagnózisból a tudakozó uraságoknak, hogy Bercsényin kiütött a szent Vidatánca.

Mindenki azt hitte, hogy itt valami megrendítő katasztrófának kellett végbemenni. A fejedelem szobájában pedig folyvást nagy csendesség volt.

Nemsokára előjött a szobából Jávorka, hidegvérét jól megőrzött arcán könnyű gúnymosoly fintorgott.

— Hová oly sietve, fiam? — kérdezé tőle Ocskay.

— Viszem a fővezérnek a fejedelemasszony *repülőssós üvegcséjét*.

— Mi történt odabenn? — kérdezők egyre Jávorkától a többi urak.

Az íródiák vállat vont:

— „Multi rixantur de lana saepe caprina.” (Sokan össze tudnak kocódni még a kecskeszőr fölött is.)

— De hát a tábori jelszó? — sürgölé Ocskay.

— Úgy? Hát a generálisok nem mondták meg az uraknak?

— Az egyik azt mondta, hogy „eb ura a fakó!”, a másik meg azt, hogy „coki tenger!”. De melyik az igazi?

Jávorka elnevette magát: — ugyan szomorú nevetés volt! Azután fülbe súgva mondá meg Ocskaynak a mai parolát.

— „Magad uram, ha szolgád nincs.”

Ocskay tovább adta a jelszót súgva, az alvezérek aztán vették a kalapjaikat, s nagy fejlógatva odábbálltak. Csak Ocskay László maradt ott, megvárva, míg Jávorka visszatér.

Az nagyon hamar megtörtént.

— Mi veszedelem volt odabenn? — kérdezé Jávorkától.

— Semmi veszedelem. Mulatságos dolog. Egy népdalt adtak elő duettben. „Vagyok olyan legény, mint te!” Szép nóta az, kivált ha két generális éneklí, s hangjánál van mind a kettő.

— Összekaptak egymással?

— De meg egy kicsit a harmadikkal is.

— A fejedelemmel?

— Nem is mással. Amint a fejedelem Bercsényinek megsúgta a tábori jelszót, Bercsényi Forgáchhoz lépett, hogy majd közli vele. Erre Forgách konokul hátralépett, s azt mondta, hogy Bercsényitől nem fogadja el a parolát, mert nem ismeri el főhadvezérnek, s azzal megfordult a sarkán és kiment. Bercsényit emiatt elfutotta a méreg. A fejedelem igazságot akart tenni, s békítő hangon jegyzé meg, hogy hiszen igaz, hogy a szövetséges rendek nem tették meg Bercsényi uramat főhadvezérnek. Erre aztán „eltörött a mécsescserép!”, Bercsényi is el-kirohant, s most a vitustáncot járja herkulesi dühében: mintha csak a Nessus-ing ragadt volna a testéhez. Ilyen semmiségeken fordul meg a világ sorja, patrónus uram.

— De éppen most, mikor a külföldi követek köztünk vannak, mikor az összetartó erőt, az egyetértést kellene nyilvánítanunk. Ennek rossz befolyása lesz az alkudozásokra.

— Azt a bécsi udvari dámát láttam suttogni ma reggel Forgáchcsal. Aligha benne nincs a keze ebben a komédiában.

Ocskay is Ozmondára gondolt. Az ilyen jelenetek nagyon jók arra, hogy a fejedelmet megpuhítsák.

Maga a helyszíke is segített növelni a bajt. Valami nagy rezidenciában könnyű eltitkolni az udvari környezetnek az ilyen összezőrdülést a fejedelem és tanácsosai közt; de Érsekújváron nem lehet azt a jégre eltenni. A különben is kicsiny és ostromoktul elrombolt városban, ami lakható magánház van, azt mind elfoglalták a külföldi uraságok; az egyetlen nagy épületbe, a franciscánusok kolostorában összeszorul a fejedelem az udvarával és a fővezéreivel. Az emeleten lakik maga Rákóczi, az egyik szárnyon saját udvari személyzete, a másikon Eleonóra és udvarhölgyei; a földszinten tanyáznak Bercsényi és Ocskay, a feleségükkel és cselédségökkel. Itt minden heves jelenetet egyszerre megtud az egész ház, s aztán az egész világ.

Doktor Wolffius lépcsőn fel és alá száguldoz, repülő parókával, aztán végig valamennyi szobán, papírszalagos fiolákat, pilulás dobozokat hordva mind a két kezében, a hóna alatt meg azt a bizonyos veszedelmes lövészerszámot; úgy vágat mintha ő maga is a vitustáncot járná, de már galoppban; minduntalan a fejedelemhez fut be, mintha azzal tartana konzíliumot.

— Nos, doktor! — kérdi Ocskay. — Nincs talán elég gyógyszer a patikában a páciens számára?

— Dehogy nincs — szól a doktor, kihúzgálva egy csoport üveget a zsebéből. — Ez itt az aqua vitae, ez a vincetoxicum, ez a salmagundi, ez a moschus, ez a nostoc Paracelsi, ez a salamandra theriacalis. — Itt van, készen van, csak fel kell ragasztani, az emplastrum diacodion, de mit használ mind, ha

a páciens nem ereszti az embert közel magához? Rúg, kapál, öklel, ha közel viszem hozzá az orvosságot, s ha ezt a lövőszer-számot felé fordítom, pisztollyal fenyeget, hogy visszalő.

— Hát nincs ott Bercsényiné asszonyom?

— Baj, hogy ott van. Nemhogy segítene valamit, hanem még ő is convulsio ridenst kapott ijedtében, mikor a férjét ilyen állapotban meglátta; azt is le kellett fektetni, most az egyik szobában az úr ejulál, a másikban az asszony cacchinnál: a sok cseléd egyik ágytól a másikhoz szaladgál, s szaporítja a confusiót, éppen azért voltam a fejedelemnél, hogy engedje meg, hadd kötöztessem le az ágyhoz Bercsényi uramat; mert különben rá nem tudom ragasztani az emplastrum terbenedictumot a szívgyödrére. De őfelsége nem engedé meg.

Erre még egy új alak csatlakozék a konzíliumot tartó csoporthoz. Ocskay Lászlóné asszonyom. A fejedelemnő szobáiból jött elő, s a férjét kereste.

— Ugyan, édes jó uram — monda Ocskaynak, szépen körülcirógatva az orcáját —, engedj meg nekem valamit: — a fejedelemnő már beleegyezett.

— Mire adjam én még a placetumomat, ha a fejedelemnő beleegyezett, drága kincsem?

— Azt hírlik, hogy Bercsényi uramat valami nehéz kór bántja: a cselédnép nem tud mit tenni vele, s Bercsényiné maga is elájult. Goromba kancsérolokra nem lehet őt bízni. Én sokáig voltam Bécsben az apácáknál, akik *ilyenféle* betegeket gyógyítottak, hozzá szoktam, beletanultam: engedd meg, hadd menjek oda a beteghez, talán én tudom majd ápolni.

— Te! Te akarsz odamenni? — kiálta fel Ocskay. Eszébe jutott az a sok keserű megbántás, amivel Bercsényi az ő feleségét illette, azokat ő mind el is panaszkolta Ilonának bizalmas órákban. S ez az asszony azt mind el tudta felejteni. Nem jut eszébe az, hogy őt a fővezér megbántotta, csak az, hogy ez most beteg, s ő segíthet rajta. — Eredj, bálványom, eredj! — monda neki, és magához ölelé.

Jávorka is értette a dolgot. Neki is sokszor volt alkalma Bercsényi szarkastikus diffamációit hallani Ilonka felől. Nem állhatta meg, hogy kezet ne csókoljon neki. S azután bohókás tréfával térdelt le előtte; de a tréfa mélyén komoly érzelem volt rejtve.

— Őh, édes *szent* asszonyom; nem osztana kegyelmed énnekem is *bűnbocsánatot* az eddig elkövetett s még ezután elkövetendő bűneimért?

— Ha *ellenem* követte el, vagy szándékozik elkövetni azokat kegyelmed, úgy bizony megbocsátom.

Jávorka sohasem feledhette el ezt a szót!

Doktor Wolffius aztán elkezdte Ilonkának magyarázni, hogy melyik orvosságot milyen rendben adja be a betegnek, ha rá tudja azt bírni, hogy bevegye. A neveiket el ne felejtse.

— Várjon csak kegyelmed — súgá Jávorka Ocskaynének. — Majd hozok én kegyelmednek receptet is, orvosságot is, amiben igazán benne lesz az aqua vitae. Bercsényi baját legjobban meggyógyítaná egy jó szó, amit a fejedelem papírosra írta.

— De ki merné ezt a fejedelemtől kérni, mostani felindulásában?

— A tanácsosok bizonyára nem, hanem *az udvai bolond* talán? Én megkísértem.

Jávorka bement a fejedelemhez, s nemsokára visszatért. Kezében volt az összehajtott papír.

— Itt van az „aqua vitae”.

A fejedelem ezt a néhány sort írta a lapra.

„Édes jó hívem.

Megengedj, ha nagyon szigorú voltam hozzád. Tudod jól, hogy mindenekfelett szeretlek és becsüllek. Térj magadhoz és énhozzám. Rákóczi.”

— Csupa aranyból van a szíve — dörmögé Ocskay.

— De még ott van a „nostoc Paracelsi” is az utóiratban — mondá Jávorka: „Forgách elmegy rögtön a nagyszombati táborba”.

— No ezzel odamehetsz, angyalom — mondá Ocskay, s elkísérte a feleségét Bercsényi szobája ajtajáig.

Az ajtón keresztül hangzott a fővezér görcsös nyavalygása, a harag és kín ordításaival keverve.

Mikor Ilona belépett az ajtaján, a beteg az ágyán feküdt, a falnak fordulva, s a két öklével ütötte a falat. Két hajdú meg egy kenőasszony az ablakfülkébe vonulva bámultak a betegre, tört székek, tépett takarók tanúskodtak róla, hogy a dühöngő már mindent, ami a kezébe akadt, az ápolói fejéhez dobált.

Ilonka odament hozzá bátran, s keszkenőjével megtörle a kintől izzadó arcot.

Ettől egy pillanatra magához tért a kór. Vértől elfutott szemivel rábámult az ágya mellett álló nőre. Neki is villámlott át az ágyán valami emlékezet. Hányszor megsebesítette ő ezt a nőt meg ennek a férjét — a *nyelvével!* És most íme utolérte a nemezis: őt is a *nyelv* sebesítette meg, a leggyilkolőbb fegyver, s fekszik bele, mint akinek a szíve házáig hatolt a döfés.

Amíg az az asszony a homlokán tartotta a kezét, megszüntek a rángatózásai; ennek a szelíd s bátor tekintete megfékezé a feldühödött démont, ami idegeinek urává tette magát.

— A fejedelemnő küldött ide kegyelmességedhez! — mondá Ilonka.

— Miért? — kérdezé ez hörögve.

— Én sokáig voltam egy apácakolostorban, ahol ilyen betegségeket gyógyítottak.

— Nos? Hát milyen az én betegségem? — kérdezé ez fogcsikorgatva. — Vitustánc? Nehéznyavalya? Ördöngösség?

— Egyik sem — felelt Ilonka. — Nem ilyen jelek azok. Kegyelmedet szívgörcs bántja. S az is nagyon fájdalmas.

— Ugye? Mikor itt, itt, mintha egy vad farkas harapna bele! — Hogy ökölled szeretném agyonütni.

S ütötte nehéz öklével a szívét, aminek a feldobogását az öltönyön keresztül lehetett látni. „Ez a kutya szív.”

— Megengedi kegyelmes uram, hogy itt maradjak az ágya

mellett, ahogy a fejedelemnő kívánja — szólt a türelmetlen beteghez Ilonka.

Bercsényi méreggittas tekintettel fordult feléje.

— Azért küldték ide kegyelmedet hozzám, ugye, hogy orvosságot adjon be? Más halandó nem meri közel hozni hozzám a mérget? A kegyelmed kezéből majd beveszem.

— Nem az enyémből, kegyelmes uram. Nincs a kegyelmed bajának orvosságra szüksége. Nem kell ennél semmit bevenni.

— Nem? Hát csak flastrommal gyógyítják? Vagy sympathetica curával? Ráolvasással? Mi?

— Eltalálta kegyelmed. Ráolvasással. A receptet a panacéához, amit én hoztam, a fejedelem írta.

— A fejedelem? Hát tud valamit a fejedelem arról, hogy van a világon egy ember, akit úgy híznak, hogy Bercsényi?

— Olvassa kegyelmességed a választ erre a kérdésre.

— Ugyan mi receptet írhatott a fejedelem a bolondos Bercsényinek? „Áj, báj, kecskemáj; ha neked fáj: ebnek fáj!”

— Olvassa kegyelmed.

S odatartá elébe a fejedelem levelét, s fél karját a feje alá tévé, hogy a világosság ellen fordulhasson.

Amíg a levelet olvasta a beteg, megszűntek tagjaiban az ideges rángatózások. Azok helyett valami lázszerű reszketés borzongatta folytonos hidegrázással. Az utolsó sort mohó szomj-epedéssel látszott elnyelni. A szemei megteltek könnyel.

Azután megfogta reszkető kezével azt a levelet, s bedugta az inge alá: oda a szíve gödre fölé, halkán dörmögve.

— Ez talán kiszabadítja azt a kutya szívet a farkas fogai közül. — Most már fázom.

Ilonka betakarta őt a uedvebőrrel, ami a térdére volt vetve.

— Szüksége lesz kegyelmességednek jó meleg fürdőkre; azoktól elmúlik ez a nervozitás.

— Igazán elmúlik? Nem kell meginnom azt az átkozott medicinát, amit az orvos rendelt? A látásától is görcsöket

kapok. Ha jót akar velem, asszonyom, hajigálja ki a medicinákat az ablakon.

— Ne tegyük azt, kegyelmes uram. Látta, a doktornak is van büszkesége. Ha azt megsértenők, de még olyan érzékenyen, ő is dühbe jöhetne, s ugyan szép dolog volna, ha doktor Wolfius is elkezdene rugdalni, kapálózni itt előttünk görcsökben.

— Hahaha! — kacagott fel Bercsényi, e merész tréfa által váratlanul meglepetve. — „A doktor! Rúgkapálózva! A megsértett doktor! Nagyon jó volt!”

S attól a kacagástól egyszerre lepattantak a vaskapcsok szívé-ről, amik azt szorongatták: nagyot nyújtóztott és ásított utána. Ez annak a jele, hogy a görcsök elmúltak. Egészen magához tért. Halk, csendes hangon monda Ocskaynének:

— Milyen nyomorulttá lesz az ember, mikor a szíve megfájdul.

— Kivált akinek nagy szíve van.

— Hát melyik az a nagy szív?

— Az, amelyik egy ország terhét is elbírja.

— Nyomorúság! Egy szó alatt is összetörik. Egy diótörő is elég neki.

— Az itteni ködös levegő okozza azt. Jó volna ezt a helyet elhagyni.

— Ha magamtól is elszökhetném valahová. Jól van, jól. Ok nélkül ment a fejembe a vér. A klimakterikus esztendő okozta. Nem tudom az érvágást tűrni: pedig a csízió azt tanácsolja.

— Tehát . . .

— Tehát kegyelmed azt véli, asszonyom, hogy valami fürdő gyógyítja ezt a bajt egészen?

— Tapasztalásból tudom.

— Olyan sokat tapasztalt már? Nagyon köszönöm. Megemlegetem róla. Mármost még egyre kérem kegyelmedet. Legyen szószólóm a fejedelemnél. Köszönje meg neki nevemben a küldött levelet. És azután kérje ki tőle, hogy engedjen

elmennem ide a közel pöstyéni fürdőbe, azonnal szekerre ülök, amint megvirrad. Ott maradok, míg a fegyverszünet tart. Mikor lóra kell ülni, ismét itt leszek mellette.

— Elvégzem, kegyelmes uram.

— Most pedig kérem, legyen olyan kegyes, rakja ide melém sorba a doktor medicinás üvegeit, hogy ha összejön vele, igazán mondhassa neki, hogy az ő orvosságai mellett aludtam el. Álmos vagyok. Isten áldja meg kegyelmedet, amért idejött hozzám. Nem érdemeltem kegyelmedtől. Üdvözlöm Ocskay uramat. Igazán üdvözlöm.

A másik pillanatban már szunnyadt.

Ilonka még azután átsuhant csendesen Bercsényiné asszonyom szobájába is; s ott is rendet hozott a betegápolás dolgába. Onnan felment a fejedelemtőhöz, ott találta Rákóczit, annak átadta a beteg fővezér izenetét, amit megértve a fejedelem, nagy nyájasan sodorgatta fel a bajuszát, s azt mondá Ocskaynének:

— Kegyelmed csodakúrát mívelt, asszonyom; ha híre futamodik, úgy fognak kegyelmedhez messze földről zarándokolni, mint a máriapócsi csodatevő szűzhez. De azzal, hogy Bercsényit rávette a pöstyéni fürdőbe félrevonulásra, legjobban meggyógyított kegyelmed — engemet.

— — — — —
Ezt az utolsó szót, voltak, akik félreértették.

Bercsényi eltávolítása által a legnehezebbnek vélt akadály lett elhárítva az útból. Mindenki azt hitte, hogy ha az ő törhetlen, büszke, indulatos jelleme nem tartóztatná a fejedelmet, az hajlandóbb volna elfogadni a császár békefeltételeit! Hallgatna a szelídítő suttogására egy szerető nőnek.

Ozmonda azt mondá magában: „No, most már szabad a *vdsár!*”

Rákóczi pedig azért érezte a szívét meggyógyulva Bercsényi eltávolítása által, hogy most már — senkitől nem kölcsönözve erejét — teheti azt, amit saját hatalmas lelke parancsol, azt, amiből lealkudni nem lehet.

XXIV. A „SPINNERIN AM KREUZ” ELŐTT

Nem volt elég, hogy Bercsényit ilyen szépen eltávolították Forgách által Rákóczi közeléből, még lehozatták Bécsből Aspremontnét is, a fejedelem testvérénjét, akit nagyon szeretett, s igen hallgatott a szavára. Talán két asszony le tudja győzni!

Ocskay mindent megtudott a feleségétől, ami zárt ajtók mögött, a legtitkosabb tanácskozásokban történik. Eleonóra elmondta Ozmondának, Ozmonda meg Ilonának. Minő fényes ígéretekkel kecsegteti Wratislaw a fejedelmet, hogy tárja fel előtte az európai politika helyzetét, mit mondott neki Franciaországról, a bukott fejedelmek ezen kórházáról? A külhatalmak követői milyen rosszul bíztatják; XIV. Lajos ígéretei mind papiroson maradnak; az ígért segélypénzt sem küldte meg neki: hatszázezer livre-rel van hátralékban, a fejedelem alig képes a háborút folytatni. Rézpénzeit már a nemesség maga sem akarja elfogadni. Fele annak már eddig is hamis pénz: most új, mesterségesebb vésetűt akarnak veretni. A magyar urak tele vannak panasszal. A nép zúgolódik a háború miatt. Egyes vármegyék ellenforradalomra készülnek. Hat vármegye reprezentál a jezsuiták ellen hozott törvény miatt. A vezérek között is nagy az egyenetlenség. Sokan megunták már a kardjukat. Az a fehér ing, (Ozmonda albuma) amire a neveik fel vannak írva, az a fehér zászló, mely a megadásra ad jelt. — S még mindezekhez két olyan gyöngéden szerető

asszony könnyei, mint Eleonóra, a feleség, és Júlia; a testvér! Meg kell az ilyen tűzben, az ilyen vízben olvadni mindennek, ami nem gyémánt.

Csakhogy Rákóczi éppen az volt.

Mikor egyedül maradt, körülvéve csak azoktól, akik gyöngeknek akarták látni, akkor megmutatta, hogy nem kéri kölcsön az erejét senkitől, s visszautasított minden ajánlatot, mely neki kedvező volt, de nem annak a négyfolyamos ország címerének.

Egy reggel kísért szemekkel jött ki a fejedelemtől Ozmonda Ocskay Lászlónéhoz.

— Vége mindennek. Rákóczi nem mond le az erdélyi fejedelemségről. A háború újra megindul. A fejedelemtől visszaviszik fogságába, Aspremontné már elutazott.

Ilonkának a szíve összeszorult erre a gondolatra. Egyszer elveszteni azt, akit szeretünk: ez is nehéz csapás; de visszanyerni ismét boldognak lenni, s aztán másodszor is elveszteni: azt hallani, hogy a boldogság napjai, hetei csak egy kába álomlátás csalképei voltak: óh, ezt asszonyszív nem bírja meg.

— És most már következik az, amit mondtam — folytatá Ozmonda, hideg lemondással. — A fejedelemtől zárdába vonul, és én vele megyek. A mi kettőnk küldetése ezen a világon megszűnt. Nem marad hátra más, mint a másvilágról gondolkoznunk. — Te pedig, kedvesem, itt maradhatsz és őrizheted a magad szerelmesét a balsors minden zivataraitól, amik üldözni fogják. — Az egyikünknek jut a hideg ég, a másikunknak a forró pokol: az édes biztos földet mind a ketten elveszítettük.

Ilonka kétségbeesetten sietett férjéhez. Elmondta neki, amiket Ozmondától hallott.

— Mindent elhiszek — mondá Ocskay —, csak azt nem, hogy a grófnő apácává akar lenni. Majd mindjárt megtudom én az igazat Jávorkától.

Éppen odatoppant erre a szóra az emlegetett.

— Az igazat akarja tőlem megtudni kegyelmed? — mondá Jávorka. — Ez nehéz dolog lesz, mikor minden ember abból

akarja letenni a remeket, hogy miként titkolja el az igazat. Ki sem szabad mondani azt a szót, hogy eltörött a békepipa. Mindnyájan a legvastagabb barátságban maradunk. A bécsi követek nem szakítják félbe az alkudozást, csak hazamennek újabb instrukciókért. A fejedelelnő nem azért megy el innen, hogy újra folytassa a keserves fogságát, hanem csak azért, hogy gyöngélkedő egészségét helyreállítsa valamelyik csehországi fürdőben, s a cseh kancellár úr ökegyelmessége maga lesz olyan kegyes, hogy elkíséri őt odáig. Csak a „vizontlátásig” vesznek búcsút. Mindenki marad abban a hitben, hogy a béke meg lesz kötve, s a méltóság urak osztogathatják egymás között a tárnokmesteri, főpohárnoki, főlovászmesteri hivatalokat, a főispánságokat meg a donációkat, amikből kegyelmedet, nagy szerencse, hogy meg sem kínálták, mert így legalább nem veszt el semmit. Hanem arra készen lehet kegyelmed, hogy amely napon Eleonóra fejedelelnő elutazik, kegyelmed a maga ezredével ismét kíséri fogja a határig: — de a feleségét nem viszi ám magával, — mert onnan, ki tudja, hová lesz a menetele?

Úgy lett; mindenkinek azt mondták, hogy a fejedelelnő fürdőre megy. *Karlsbad* már akkor híres gyógyfürdő volt. Doktor Wolffius tanácsolta az odautazást Érsekújvár posványos légköréből. Körös-körül temető itt a környék!

Ocskay is megkapta a parancsot, hogy dandárját útra készen tartsa, kíséri fogja Eleonórárt.

A fejedelelnő mindenkitől vidám arccal vett búcsút. Ocskay-nét megölelte, megcsókolá, s azt mondta neki, hogy menjen haza az anyjához meg a kisleányhoz, „hiszen még látjuk egyszer egymást!”

— Igazán visszahozod még egyszer a fejedelelnőt? — kérdezé Ilonka a férjétől, mikor egyedül maradtak.

— Abban töröm a fejemet, de akkor tudom, hogy örökre itt marad.

Már akkor számára is hozták a felnyergelt paripát.

Jávorka a fejedelemnő poggyászos szekereire felügyelni küldetett a kísérettel. Azok jó előre mentek, hogy hamarább érkezzenek.

A fejedelem egész a bajor sáncig elkísérte a feleségét. Ugyanaz a kapitányi egyenruha volt rajta, amiben idejövetelekor tréfásan meglepte. A sánchoz érve, leszállt a lováról, odament a hintóhoz, s még egyszer megölelte, megcsókolá a fejedelem-asszonyt. „A viszontlátásig.”

A gyermekeiről nem szólt hozzá. Hiszen a fejedelemasszony nem azokhoz megy most.

Azután, amint a hintó tovább gördült, a fejedelem felhágott a bajor sáncre, ahonnan húsz év előtt bombázták a török várműveket, s az emberhánya magaslatból nézett az eltávozó egyetlenegy után.

Tudott magának parancsolni, hogy büszkén, nyugodtan mosolyogjon. Pedig tudta jól, hogy ami ott abban a porfellebben eltávozik, egész életének öröme, boldogsága, szerelme: — soha vissza nem tér. Áldozatul van odadobva egy nagy eszméért, amit talán nem is lehet megmagyarázni.

Senki sem tudta ezt meg az arcáról.

Ocskay a fejedelemnő hintaja mellett lovagolva, visszanézett erre a messze kimagasló alakra, aki úgy állt ott, mint egy ércből öntött szobor.

Egyszer csak távolból, valahonnan a karámok közül, megszólalt a tárogató, s elkezdte hangoztatni az ismeretes nótát: „Repülj fecském ablakára!” A mélabús dallam végigringott a puszta rónán, síró, panaszló, epedő hangjaival. Ocskay leborult a lova nyakára, s úgy sírt, mint egy gyermek. Mikor letörtülte a könnyeit, hátratekintett ismét.

Az az ércszobor-alak még akkor is úgy állt ott a sánctetőn, mint előbb, kariait összefonva, mozdulatlanul. — Ekkor aztán elkészerűlten kirántotta a kardját hüvelyéből Ocskay, s bolond szokása szerint, mikor senki sem állt is előtte, nagyokat vágott a levegőbe, s azzal előrevágatott, amíg Jávorkát utolérte.

A tárogató dala még odáig is elhangzott. Mérföldekig ható szava volt annak.

— Fiam! — mondá az ifjúnak Ocskay. — Nem fáj-e a szíved?

— Az enyimnek nincs tiltva, hogy fájjon.

— No, hát senkinek se fájjon sokáig. — Akarod-e, hogy még egyszer visszahozzuk a fejedelemasszonyt?

Jávorka felnézett az égre, és semmit sem felelt, csak egy fogai közé dugott szalmaszálat rágogatott.

Két nap telt bele, míg Szokolcáig feljutottak. Ott a határszélien a vallon kommandáns jött a hintók elé, hogy a magyar kíséretet felváltsa. Ocskay búcsút vett a fejedelemnőtől, s azt a magyarok közül ezentúl már csak Jávorka kísérte tovább.

Ocskaynak az volt az utasítása, hogy a fegyverszünet végeig maradjon dandárjával a határszéli Szokolca alatt. Még valami tíz nap volt hátra a fegyverszünetből.

Ezalatt visszaérkezett hozzá Jávorka.

Mikor betoppant hozzá, azon kezdé:

— Az egyszeri légátussal szólva: „Mit is tetszett csak az *előbb* kérdezni tőlem?”

— Úgy? — Azt kérdeztem: Akarod-e, hogy még egyszer visszahozzuk a fejedelemasszonyt?

— Igenis: szolgálatjára.

— De hát mért nem feleltél akkor mindjárt a kérdésemre?

— Azt gondoltam, valami bolondságon töri a fejét kegyelmed.

— Miféle bolondságon?

— Tiszta bolondságnak látszott valami erőszakhoz nyúlni, amikor a fejedelemnő maga jószántából utazik el, fürdőre megy, egészségét helyreállítani; egész udvariassággal kísérik, vendégszeretettel fogadják; — akkor nekünk az ablakon keresztül rohanni be hozzá, előttem tiszta bolondságnak tetszett.

— És most már nem tetszik ennek?

— Nem ám. Amint a fejedelemnő megérkezett Karlsbadba, rögtön strázsát állítottak a palotája elé; de nem azért, hogy megtiszteljék vele, hanem hogy senkit se bocsássanak be hozzá magyar kísérői közül. Tőlem szorgosan követelték az átalagokat, amiket a fejedelem sárosi várából hozatott a neje számára. Mondtam nekik, hogy azokban tokaji bor van. Azt mondták: nem igaz, csak felül bor, alul pénz van benne. S mire való az az eldugott pénz? A cseh népet insurgáltatni! Ezek azt hiszik, vagy legalább úgy tesznek, mintha hinnék, hogy Eleonóra fejedelemnő egy második Libussa vagy legalább Velezta. Csehországban nagy respektus van a lázadó asszonyok ellenében.

— Protestálnod kellett volna az erőszak ellen a fejedelem nevében.

— Hát talán nem tettem? Szépen protocollumba vették, s azzal kikomplimentíroztak az ajtón; s most már itt vagyok, s azt kérdezem: „Mit is tetszett csak az elébb mondani?”

— Visszahozzuk a fejedelemnőt. Ők megszegték a fegyverszünetet.

— Csak alattomban.

— Hát más is alattomban.

— Meg van nehezítve a dolog. A fejedelemnő Karlsbadban, a fiai meg Bécsben. Egyik a másik helyett kezes.

— Elhozzuk mind a hármat.

Jávorka a fejét csóválta.

— Akkor kegyelmed valami boszorkányságot tud.

— Egészen emberi módon számítok. Mi is kézre kerfűnk valakit, akiért ide fogják aztán adni mind a hármat.

— Akárhová srófolom fel az eszemet, nem tudom kitalálni, hol lakik az ilyen „valaki?”

Ocskay egészen közel húzta magához Jávorkát, s a fülébe súgta:

— *Elfogjuk magát a császárt.*

Jávorka összerázkódott.

— A hideg borzongatja végig a hátamat.

— Ha elmondom hogyan, nevetni fogsz rajta.

Ocskay bevitte magához Jávorkát a belső szobájába, bezárva maga után az ajtót kulccsal. Mikor egy óra múlva Jávorka visszajött, a szemei villogtak, az arca ragyogott: három szál bajusz volt a szája fölött, azt pödörgette keményen.

— — — — —
— — — — —

Még volt egy hét hátra a fegyverszünetből; abba még beleesett a János-napi vásár. — Még akkoriban Bécs városának is voltak országos vásárai, amikre messze földről felgyülekezett a népség, kinek eladója, kinek venni valója volt, a városon kívül utcasarokra épített sátorok alatt válogattak a kerek világ drágaságaiban; s kirakhatta a távolról hozottat. Kapható volt a bécsi vásáron a hollandi aranybrokáltól a pukovai halináig, s a velencei ötvösmunkától a pozsonyi mézesbábig minden.

Erre a vásárra különösen sok marhát és lovat szoktak felhajtani, még távol Magyarországból is; megszokott alakok voltak a gulyások, a csikósok a maguk népies viseleteikben, úgy, hogy rájuk lehetett ismerni már a gulyáikról: ez a széles piros szegélyű szűr azzal a nagykarimás kalappal Göcsejből jött; az a fekete fürtösgubájú, a magas karimátlan csákoval, a Sárrétről való.

A vásáros népen kívül természetesen az egész koldushad is összecsendül ilyenkor az országos búcsúra. Bécs városa ez idő szerint nevezetes a jól organizált koldustestületéről. Azoknak saját törvényhatóságuk van, civil- és criminalcodexszel, mely a koldusok hercege által szigorúan kezeltetik; kebelzetükben egyesülnek valamennyi kolduscéhnek, amiknek mindegyike külön mesterséget kultivál. Itt vannak a „fopper”-ek, akik dühös őrjöngőknek adják ki magukat, nyakukon vasörv, keziken lánc; egyik társuk a láncnál fogva vezeti őket, s korbáccsal fenyegeti, ha ordítanak és harapni akarnak. — Azok ott a lerongyolt török jelmezben, felkötött kézzel, beragasztott fél-szemmel, a török fogságból megszabadult „laszner”-ek. Igen

népszerű mesterség. Annak ugyan már harmincöt esztendeje, hogy a törökök Ausztriából legutoljára fogságra hajtották a népet, mint a csordát; hanem azért a „laszner”-ek még mindig jönnek elő Mezopotámiából, s rimánkodásaikba arabs szavakat vegyítenek. Akik a járó-kelő nép útjába kiülnek, azok a „zikiss”-ek: a szegény vakok, akik nem látják, hogy merre az út. Ha kutyájuk nem volna, aki vezesse őket, talán ide se talál-
tak volna a vásárba. A „grandmerek”, a hamis nyavalyatörősek veszedelmes versenytársai a „seffer”-eknek, akiknek a tudományuk abból áll, hogy borbolyagyökérről sárgára festik az arcukat, s attól sárgahideglelőseknek látszanak; ellenben való-
ságos arisztokráciát képeznek a grémiumban a „kamdirer”-ek, akik tönkrejutott kereskedőknek adják ki magukat, vedlett prémes talárban járnak, s igen szépen tudnak sírni a viszontagságaik elmesélése mellett. — A „beghárd”-ok mesterségéhez pedig már egész tudomány kell. Ezek kóborló barátok, akik perselybe gyűjtenek szent célok számára; diákmondásokkal keverik az ájtatos rimánkodást, s a cordáikról bokáig lecsüggő olvasót viselnek, melyen mindegyik szem egy-egy dió. Azok a diók pedig ólommal vannak beöntve, s hatalmas segítség olyankor, mikor a beghardot az alkalmatlankodó törvényszolgák megszorítják; azzal az olvasóval ahány ütés, annyi betörött fej.

S aztán, mintha nem volna Bécsnek magának is elég koldus és azzal rokon népe, még a szomszédból is, de messze földről is összecsődül a János-fővételi búcsúra a félkézkmárok mindenféle fajtája, a cigányok sem maradnak el.

Egész búcsújárás, ahogy csoportostól vonulnak fel az országúton, mankóval a hónuk alatt a sánta-bénák, boton vezetve a vakok, targoncán tolatva a nyavalyatörősök: együtt velük a medvetáncoltató, dudanyekegtető oláh, a szent éneket gajdoló vénasszony, az üstfoldozó cigány, közben egy-egy rongyos ponyvafedett szekér, zöld ágakkal körültűzködve, előtte egy pár rossz gebe, a szekér echója alól sebekkel iszonyún éktelení-

tett karokat, lábakat lógnak ki a bennülő lázárók; a csoport közepén pedig ordas számárvemhén parádézik a díszes társaság vezére, a kápszáló barát: piszoktól ragadó kármzsa a természetén, nagy olvasó a cordáján, a kezében roppant crucifixus. Minden szentkép előtt az útfélen megállnak, térdre letelepednek; mikor belefáradnak az imádkozásba, akkor énekelni kezdenek; ha idegen vásáros nép téved a közelükbe, akkor a barát előáll prédikálni, és beszél olyan szépen, hogy abban minden nemzet megtalálhatja a magát. Keverve van a prédikáció latinnal, tóttal, némettel, és cigány aranymondatokkal, de hogy mi az alapnyelv, azt nehéz kitalálni.

Ez az egész búcsújáró csöcselék mind Ocskay embere. A legvakmerőbb fickók, aminőket csak Andrásy, a barátvezér siserahadából szemenszedve ki lehetett válogatni. Az a barát, aki ott a többinek prédikál: az meg maga Jávorka.

Senki sem veheti őket így gyanúba: hisz mind gyalog vannak, s a mankó nem fegyver. Hanem azokon a szekereken, amikről a csalfa sebmotogatók lógnak le a lábaikat, kardok vannak eldugva a gyékény alá; a szűrűjében, a koldusizákban töltött mordály lappang, a koldusbot végére egy perc alatt fel lehet rántani a fokos vasát, s akkor az mindjárt fegyver. Azután meg az a kétszáz csikó, amit a búcsújárók előtt hajt a vásárra tizenkét csikós, nem remunda mén, hanem kitanított paripa: csak egy trombitaszó kell, s egyszerre minden koldus, cigány, vénasszony fokost, kardot kap a kezébe, felkap a lovára szőrén, s akkor aztán ők tudják, mit tesznek.

A vásártér és a Favorita-kert között elvonuló út mellett áll egy magas halom tetején a Spinnerin am Kreuz: egy művészi faragványú fogadalmi mű, aminek az eredetéről, történetéről sok mesét tartogatnak a krónikák. Az ötven láb magasságú emlék szent szobrain ejtett csorbáknak majd Bocskai hajdúnépe, majd Kara Musztafa jancsárhada volt a keresztapja.

A legutolsó a mondák között az, hogy ennél az emlékszobornál szándékoztak a kurucok elfogni a *császárt*.

Ravaszul volt ez a terv kifundálva.

Ahol most Bécs legnagyobb épülete, a fegyvertár áll, akkor még sűrű erdőség volt, amiben csak a császárnak és udvari népének volt szabad vadászni. Az akkori vadásztörvény még a *medvékre* nézve is kímélési évadot tartott fenn (Bécs város határában). Hogy a tömérdek őz, szarvas el ne pusztítsa a köznép vetéseit és káposztáskertjeit, meg volt engedve, hogy ki-ki a maga földjét körülpalánkozhasssa: azonban azzal a kikötéssel, hogy a palánkok vége ki ne legyen hegyesítve, nehogy a császári vadak, ha mégis kedvük tartja itt-ott látogatást tenni, megsértsék a kerítésugrás közben magukat. Ilyenformán az az egész matzleinsdorfi vonal, ahol most a déli vaspálya raktárain s roppant terjedelmű téglagyárakon kívül csak egy kis csoport ódon épület látható még egy rakáson (az is valami boldog feltámadásra váró Baubank síremléke lehet), történetünk korszakában végig a matzleinsdorfi kapuig szegélyezve volt palánkokkal, apró kertészlakkal, cserzővarga, kötélgyártó telepekkel; amiken túl közvetkezett a vadászterület, a Spinnerin am Kreuznál eltérő mellékúttal. — E vadászterületet magától a várostól elzárja a még most is látható külső bástyaárok, mely zezzug vonalban húzódik le egész a Dunáig; mai nap ezt a vonalat foglalják el a tűzifaraktárak, kőfaragótelepek; a veres téglafal-burkolata a sáncároknak be van már dűledezve, s a feneke be van növe fűvel. Ez idő szerint az árok vízzel volt tele, s csak egyes kapukon keresztül lehetett rajta átkelni, azok felett tornyok voltak, rendes védelemre alkotva.

A császárnak szenvedélye volt a solymászat. Mindennap ki szokott lovagolni vadász kíséretével a Duna-partot ellepő reketytyésbe, ahol a gémekek, kócsagok tanyáztak; s nagy gyönyörűségét találta benne, ha a hazai solymok túltettek a versenyben a hírhedett kirgizhéjákon.

A vadászcsapatnak a Spinnerin am Kreuz mellett kelle elhaladni, s ezen a helyen szokása volt a császárnak, hogy a lováról leszálljon, s a szent emlék előtt, térdét meghajtva, egy Ave

Máriát elmondjon. Ezt tudva, rendesen egész kolduscsoport szokta megszállva tartani a Spinnerin am Kreuz környékét, mikor már a császár közeledtét sejték; azokat az előreküldött alabárdosok az árok túlsó partjára szokták átterelni, s csak azután, mikor a császár ájtatoskodását elvégezte, s ismét lovára ült, eresztették vissza: amikor aztán a főudvarmester néhány marok apró ezüst pénzt szórt a sokaság közé; a vadásztársaságot nagyon mulattatá az, hogyan birkózik, dulakodik, hentereg egymáson a rongyos had, a pénzt felkapkodva.

Erre az alkalomra vártak Jávorka és a rongyosai.

A vásár alkalmával sokkal több alabárdos volt föllállítva a Spinnerin am Kreuz környékén, mint máskor, hogy a gyűlevészt respektusteljes korlátok között tartsák. Jávorka népe különben is összetartott, elég nagy bosszuságára a többi koldustársaságnak, mert makacsul tartá megszállva a köemlék környékét, s onnan semmi processio által magát leszoríttatni nem engedé. Pedig a többieknek is voltak beghárdjaik; de azokat Jávorka mind *leprédikálta*. Igen jó cseh-németséggel olyan szépen tudott szónokolni onnan az emlék talapzatáról Keresztelő Szent János felől, hogy azt még a strázsának állított alabárdosok is szájtátva hallgatták. Leírta Szent János öltözetét, ami természetesen sokkal inkább hasonlított a jámbor koldusokéhoz, hogysem mint a cifra alabárdosokéhoz: „Azt hiszitek, volt ilyen sarkantyús csizmája? Ördögöt volt! Meztőláb járt. Azt hiszitek, ilyen aranypaszomántos dókát varrt neki a szabó? Tüzes mennykőt! Egy birkabőr volt az egész ruházata; ha hátul fújt a szél, hátravetette, ha előlről fújt, előre húzta. — So had e gmacht!”

A Favorita úton már kezdtek csillámlani a harschier gárda sisakjai, akik a császári vadászcsapat előtt jöttek, hogy a vásári tolongásban az utat nyitva tartsák.

„Tutti more basaule! — mormogá cigányul az álbarát a körül álló hívekhez, mire azok egyszerre mind letérdepeltek, s elkezdtek imádkozni cigány nyelven a „mining atye”-t, s azalatt

leoldozták derekaikról a köteleket. Ez talán valami kegyes szertartás? Nem. Ezek a kötőfékek, amiket a lovak szájába fognak vetni. Ez lesz az egész lószerszám.

Jávorka folytató a prédikációt.

„Mivel élt a Keresztelő Szent János? Azt hiszitek, vajas zsemlyét evett? Azt ám: az ördögöt! Sáskát evett a pusztában! Láttatok már sáskát? Éppen olyan állat, mint ez az alabárdos itt ni! Páncél van a derekán, két toll van a fején, bajusz van a száján, sarkantyú a lábán!”

Ez nagyon tetszett az ájtatos sokaságnak.

Jávorka azt leste, hogy mennyire közeledik a császár kísérete? Mikor adjon jelt a mindenfelé elhelyezett cimboráinak?

Aközben folytatta a prédikációt, áttérve Keresztelő Szent János szenvedéseire, amiket annak a gonosz Herodestől és az infámis Herodiástól ki kellett állani, minden szörnyű kegyetlen megkínzás után a vele szemközt álló alabárdosra rivallva: „Glabst, had e wánt? — Nix had e wánt! — Glacht had e!”

A császár maga is látható volt már az úton; kísérete alig állt ötven emberből, azoknak is egy része fegyvertelen solymár, vadászapród. Ő maga könnyű bársonyöltözetet viselt, a meleg évszakhoz alkalmazottan.

Jávorka a szent história végére sietett: Szent Jánosnak a fejét is levágatta a gonosz Herodiás, úgy hozatta fel tálra téve. De a dicső még ekkor sem sírt. „Glacht had e!”

A császár egészen közel ért már a Spinnerin am Kreuzhoz; az álbarát a hamis szakála alól odadörmögött a híveihez cigányul: „irgundum gule. . . Farahó fiai! sopphengyule gagyule! Aztán dsamoré abadé! Háj csina fakadé! — Kiki magáért!”

Ekkor egy händelfanger (nem „csirkefogó”, hanem „kötekedő”) hirtelen odarohant a császári vadászkíséret elé, s térdre vetve magát a lovagok előtt, elkezdett hangosan kiabálni.

— Felséges császár, ne jöjj tovább! Gyilkosok várnak rád. — Eresszetek a császárhoz! Hadd mondjak el mindent.

Én igazi bécsi fiú vagyok, a händelfanger céhből: ismerem az egész nemzetséget, azok ott a Spinnerin am Kreuznál nem a mi embereink! Idegen rablók. A vénasszonynak, aki ott imádkozik, bajusza van; a vak meglátott, hogy nem közjök tartozom, s a néma rákiáltott a nyavalyatörőre, hogy üssön agyon! Három koldustarisznyát kikutattam, mind a háromban ilyen szerszámokat találtam.

A zsebtolvaj három fokosfejet vett elő a kebléből, a császár elé tartva.

A fokos nagyon jól ismert különlegessége volt a kuruc fegyverzetnek, kalapács, aminek túlsó vége görbe sascsőrben végződik. Sisaktörő gonosz szerszám. De ami még hitelesebbé tette a rémhírt, mind a három fokoson látható volt ez F. R. II., Rákóczi névelőbetűi. Ezek a kuruc had rendes fegyverzetéből valók!

Jávorka onnan a szent emlék magas talapatáról vette észre, hogy a császári kíséret közeledése fennakadt, s az egész csapatban nagy felindulás van. El van a furfang áruva.

Ó, du verfluchte Heródiás! — kiálta elkeseredéssel, s megcsóválva a feje fölött az olvasót, olyat ütött vele az előtte álló alabárdos koponyájára, hogy az hasra esett tőle: „Most már gyepre púpos! Ottura kardos! Dikhec a devlába!”

Azzal egyszerre az egész kolduscsoport előrántotta a fokosait, ráhúzta a bot nyelére, s rohant a közelben tanyázó ménés felé, pillanatok alatt felkötőfékezve a legközelebb talált paripát, a felkapva a puszta szőrére: a szekereken gunnyasztó lázárók leugráltak sánta lábaikkal a szekerekről, s felnyalábolva egy csomó kardot a szekér derekából, rohantak azzal a lovon ülők-höz. Mintegy varázsütésre lovashad állt elő a kolduscsocselék és marhavásár helyén. Azt az egynehány alabárdost leverték minden küzdelem nélkül.

A kifőzött első terv azonban már meg volt hiúsítva. A császári kíséret hirtelen megfordult, s vágatott vissza a város felé.

Hanem Jávorkának erre az esetre is volt előre kifundált stratagémája.

Ott voltak elhelyezve a vásártér végén a cimborái egy rideg gulyával.

Ezek a jeladásra egyszerre kiereszték a karikásaikat, s neki-terelték a marhákat az országútnak.

A császár és kísérete fennakadt a bőszülten bömbölő állat-tömegben; azon nem lehetett keresztültörni.

Jávorka kurucai időt nyertek a kíséretet utolérni. — Vad „rajta! rajta!” ordításuk már hallható volt az országúton; a paripáiktól fölvert porfellegben nem lehetett felismerni a számukat; a lárójuk után egész ezrednek hihették őket.

A harschier gárda lovagjai szemközt fordultak a kurucok ellen, s megkezdték velük a kétségbeesett harcot. Ez csak pillanatokra tarthatta fel az ádáz rohamot; a legvitézebb lova-
got csikóspányvával ránták le lováról, s a közbefurakodott kuruc a kurta fokosával pogány viadalt mívelt a páncélos vitézek között, akik hosszú pallosaiknak csak a markolatját használhatták ellene; s ha kezébe szakadt a fegyvere a csikós-
nak, átugrott az ellenfele lovára, s úgy kelt vele nyalábra, birokra, maga Jávorka a feltűrt ujjú barátkámzsában a húsz-
fontos olvasóval osztotta az áldást. Átkozott fegyver volt az a kezében.

A vadász kíséret mind jobban közreszorult. Elöl az összetó-
dult tulokfalka zárta el az utcát, hátul a harcoló testőrség egyre fogyott. Nem látszott menekülés.

Ekkor egy bátor polgár, a kötélverő Jaksch, állt elő megszaba-
dítani a veszélyben forgó uralkodót. Látva a veszedelmet, nem félt kijönni az utcára, mint a többi nyárshazafi; odarohant a császárhoz, megragadta a lova kantárát.

— Ide be az én udvaromba! Innen a kötélverő-téren át ki lehet jutni a Favoritára, s arra szabad az út.

A fejedelmi vadász kíséret elmenekült a kötélverő udvaron ke-
resztül, amíg a harschier gárda a kurucok rohamát feltartóztatá.

Jávorka észrevette a menekülést, s elordítá magát a tombolás zaja közt: „Ácsi! Ácsi! Hagyd el móré! Fordulj! Kanyarodj!”

Azzal megfordítva a lovát, visszaszánguldott a legelső kerítésig: nyomában a csapatja. Átugrattak a kerítésen, le a mély kertekbe; egy sem törte ki se a lova lábát, se a maga nyakát. Még utolérhették az úton végigvágató vadászcsapatot; kerítés, vízárók nem volt előttük akadály. Most már a harschier gárdával sem volt dolguk; az a háta mögött maradt. A kuruc mén volt olyan gyors futó, mint a meklenburgi vadászparipa. Utol kellett nekik érniök a császárt. — És ekkor teljesedik Ocskay vakmerő álma. Egy fogoly háromért cserébe! — A császár maga a kurucok kezében. Teljes diadal, mielőtt harc lett volna.

Hanem ekkor a fátum saját stratagémáját fordítá a kuruc ellen. Mikor már a sok zöldségeskerten keresztülvágattak, s kiértek a Favorita útra, ahonnan a város külerődítményeig könnyen elérhették a menekülőket: egyszerre eléjük kerül a saját szilaj gulyájuk; a maga esztől a mellékútra kanyarodva, s most a kurucokat zárja el a császári kísérettől.

„Ez aztán marhaszerencsétlenség! — szitkozódék Jávorka, a barátságához nem illő manicheus módon szidva minden szenteket, de különösen azt, akinek a válla fölött egy tulokfő néz át. Porba hullott a pecsenyénk!”

Fel kellett hagyni az üldözéssel.

De meg arra is kellett gondolni, hogy most már merre tágabb a világ? Egész Bécs város népsége talpon állt már, s jött ellenük nagy riadallal.

„No most már aztán, urak, úrfiak, válogatott cigánylegények, uzgye főre! Ki merre lát! Rúgd a farmatringot!

A Duna-parti bozót közel volt; mire a fellármázott bécsi helyőrség kivonult a vakmerő kalandorcsapat üldözésére, azok már akkor árkon-bokron, Dunavízen, sötét erdőn túl jártak, s azt se mondták, hol keresse őket valaki?

Ilyen dolgok történtek a fegyverszünet utolsó napjai alatt.

Rákóczinak a feleségét foglyul tartóztatták le a fürdőhelyen; — s a kurucok csaknem elfogták magát a császárt a saját metropolisának a kapuja előtt.

Erre mindkét részről a legnagyobb elkeseredéssel tört ki újból a háború. Még a személyes sérelem is fokozta a gyilkoló haragot. Rákóczi a felesége elfogatását, József császár a vadaskerti megüzetést nem tudta megbocsátani ellenfelének.

A szemközt álló hadseregek minden oldalról egymásba omlottak, s döngették egymás várfalait. Rákóczi Esztergomnak fordult, s azt kemény ostrom után elfoglalá, onnan sietett Kassát fölmenteni, amit viszont a császáriak ostromoltak. Forgách feladata volt Pozsony várát meglepni, azalatt, amíg Pálffy bán egész seregével Vak Bottyán ellen hadakozik. Egy francia főtiszt, De la Riviere, ki fogolyképp volt Pozsonyban letartóztatva, s onnan csere útján szabadult ki, jelenté, hogy Pozsony várának Duna felőli kapuján keresztül éjjeli rohammal be lehetne venni a várat, abban most alig van néhány száz főnyi helyőrség, az is magyar, ellenben Stahremberg táborának elég élelmi készlete ott van felhalmozva. Ha Forgáchnak sikerül ez a csapás, a hadjárat sorsa ez évre el van döntve. Ocskayra volt bízva a Felvidék behódoltatása. Az egész országban megkezdődött a háború.

Jávorka a megbukott kísérlet után visszavergődve Ocskay-

hoz, ott is maradt, s nem tért a fejedelmi udvarhoz vissza; sokkal több kedve volt eredeti manu propriákat iktatni az ellenség bőrére, mint a mások bölcsességét kopizálgatni a kutyabőrre. Bizonyosan ki is kapott volna Rákóczitól, amiért tudta nélkül ily merénylethez fogott, amibe beletörött a kése.

Aki a háborúban a regényes kalandot kereste, annak legjobb is volt Ocskay táborában. Ott nem bölcselkedtek, tervezgettek sokat; egyik merész csapás a másikat követte. Ocskay a hatalmas Detrekő várát egy éjjeli rohammal elfoglalta; s Saskó alatt a híres-neves Steinville lovasezredét, a császáriak legkitűnőbb hadcsapatját, fényes nappal meglepte az erdő közepett, s úgy semmivé tette, hogy hírmondó sem ment el belőle: aki élve maradt, az foglyul esett, s ezzel a csapással összevissza kuszálta a fővezér Stahremberg egész nagyszabású haditervét, amivel az a fejedelem ellen fordult.

Akkor aztán kihúzta magát a játékból, s ráhagyta Stahrembergre, hogy csináljon más haditervet. Ő maga másfelé fordult: Pálffy bán haditervét készült összekuszálni.

Ehhez is különös politikát gondolt ki. Hirtelen nekifordult Vöröskő várának (Bibersburg), ami Pálffy bán saját birtoka volt. Itt volt a hatalmas császárpárti fővezér felesége, egész családja, s a Pálffy-nemzetségnek mindazok a kincsei, amiket a minap a pozsonyi vár boltozata alatt Ocskaynak maga a bán mutogatott meg. A bán jól értesült kémei által afelől, hogy Forgáchnak Pozsony ellen van valami kemény terve, s ezért vitetett át mindent a közeli Vöröskő-várba. Hogy ebből a tervből miért nem lett valóság, azt Forgách tudja; de nem mondja meg senkinek. Azonban Ocskay viszont a maga kémei által tudomására jött, hogy milyen nevezetes helyé lett Vöröskő vára egyszerre. — Váratlanul, ahogy jámi szokott, ott termett a dandarával. A szomszéd Bazin város a megjelenésére kitérte előtte a kapuját, s ő reggelre körülzárta Vöröskő várát.

Vöröskő-vár egyike azoknak az úri fellegráknak, amik mind e mai napig épen maradtak meg; testvére annak a sok

romladéknak, ami körüle szertesztét fehérlik a hegytetőn, másfélszáz év előtt mind fényes úri paloták; most kísértettanya mind. Ez az egy élte túl a háborút. Vöröskő várát most is a Pálffy grófok lakják. Belseje a palotának még tanúskodik a pompáról és magas ízlésről, amivel a hajdani magyar főurak várkastélyaikat berendezték: az egész reneszánsz kori pazar díszítés a régi állapotban van fenntartva. Még most is megvan a pompás színház benne, melyben francia művészek játszották valaha Racine, Corneille, Molière darabjait: a padlata színes kavicsmozaik, a falakon angyal-kariatidák emelik az aranyozott boltíveket, miknek felosztott mezejében mitológiai festmények váltakoznak apró tájképekkel; a szögletekben tengeri csigákból rakott grották, középett a kagylóból kilépő Vénus fehérmárvány szobra. Szerte az egész teremben rejtett szökőkutacsok, amik egy véletlen lábnyomásra otkolonsugárt lövellnek a meglepett látogatóra. — A fényes termék megannyi múzeumai sok századok alatt összegyűlt ősi pompának, aminőt csak főurak, dinasztiaiak szerezhettek össze, akik mindig a hatalom polcán ültek, s éltető elementumok volt a fény, mint másnak a levegő. A külseje pedig a várnak még mai nap is azt a benyomást költi, mintha ezek a sáncárkok most is ellenséget feltartóztatni volnának itten; mintha azok a sötét üregek, amik a sziklába vágott kétemeletes pinceüregekből torkollanak elő, most is zúgnának a bennrejtett „dandár” földalatti lármájától; — mintha ezek a bástyatornyok még most is fenyegetnék szakállas ágyúikkal az alantas síkságot. — Mai nap már nem állítana meg ez a vár senkit. A nagy kaszamátaüregek csak pincéül szolgálnak, a felvonóhidat nem zárják be éjszakára. A boltozatos kapubejárat alatt függ a kis lélekvesztő, amelyen a Pálffyak őse a török fogságból a Dunán keresztül menekült; rozsdás ágyúk guggolnak a szögletekben, egyéb harcijelek mind a vár múzeumába vannak már elrakva; a hajdani híres Pálffy-regement egész fegyverzetével együtt.

De még Ocskay idejében kemény feladat volt Vöröskő

megostromlása. Körös-körül ős fenyőerdőktől övezve, csupán egy körültekergő mély úton lehet a homlokzatába eljutni, míg messze kimagasló bástyái az egész síkot uralják, s a közeledő ellenséges seregnek a várágyúk pusztító tüze alatt lehet csak előrehatolni.

Ami pedig még mindezeknél nagyobb akadály volt Vörös-kő-vár megvívásában, az egy uralkodó vonás volt Ocskay László jellemében: a „gavallérság”. Féketlenül büszke minden emberi teremtés irányában, aki férfinak született; a félelmes-ségig gyöngéd volt mindenkivel szemben, aki a gyöngébb nemhez tartozik. Ha elkeseredett haragjában összehozta a fátum egy férfival, nem kérdezte ki az, mindenható *császára*, vagy védtelen megláncolt *fogoly*, hogy fegyverét ellene fordítsa, (az *utóbbi* pedig még lehetetlenebbnek látszik, mint az előbbi), akkor nem kért tanácsot az eszétől; de ha nő került haragjának útjába, akkor meg nem volt annyi rábeszélő ereje sem a szilaj haragnak, sem a hideg észnek, hogy elgázoltassa vele az útjában állót, lett légyen az hercegnő, démon vagy cigányleány. Az asszonyszem kiverte kezéből a fegyvert.

És Vörös-kő-vártott ellenségének az asszonyai voltak: Pálffy bán felesége, leányai. Ugyanazok a nők, akik kevés idővel ezelőtt az ő feleségét mint vendéglátó háziasszonyok barátnői csókjaikkal fogadták. Ezeknek mondani azt: „Most én következem az én tűzcsókjaimmal!” s köszönetül a pozsonyi tűzi-játékért fejükre szórni a bombákat: ez lehetlenség volt Ocskayra nézve. De hitte, hogy elfoglalhatja a várat egy ágyú-lövés nélkül, vagy hogy a dámáknak még csak az álmukat is elrontaná vele. S akkor aztán ismét kezében van az élő zálog, amiért *Eleonórá*t és gyermekeit ki lehet csikarni a császáriak kezéből. — Igen egyszerű terv volt az.

Dandárja elég volt a várat körülrátni. A bán oly messze járt a Dunántúl hadseregével, hogy vára fölmentésére jókor meg nem érkezhettek. A várban levőket egy vízvezeték látja el a szükséges vízzel, aminek a kútforrása a hegyoldalból ered.

A vár udvarán áll a pompás faragványú szökőkút; márvány-
nereidáival, aminek a medencéjében aranyhalak bujkálnak a
zöld hínár közt. Hogy fognak ezek a márványnimfák meg ezek
az aranypotykák csodálkozni, ha egyszer csak nem hull rájuk
többé a kristálytisza vízszugár! Aki ezt a kútfőt elfoglalhatja, az
ura a várnak. Az őrség, ha az ivóvizet elfogják tőle, három
napig sem állhatja ki a szomját a várban.

Csakhogy ezt a vár védői is nagyon jól tudják.

S annál fogva maga a forrás egy hatalmas csillagsáncsal van
megvédve, amit csak szabályszerű ostrommal lehet bevenni,
erről a csillagsáncról azután egyenesen a várba lehet leágyúzni.
Víz helyett tűz. Aki a csillagsáncot elfoglalja, azé a vár.

Ocskay a megszállás első napjától fogva ide fordítá minden
figyelmét.

A grófnőknek előre levelet küldött be a várba, mielőtt egy
puskálövés történt volna, a legudvariasabb kifejezésekben
biztosítva őket, hogy semmi gorombaság nincs a szándékában
az ő méltóságos személyeik iránt, csupán a várukat akarja
elfoglalni, és őket a fejedelmi udvar vendégszeretetével meg-
ismertetni Érsekújvárott; egyébiránt semmiben sem lesznek
megzavarva, csakhogy éppen az ivásra, főzésre és mosásra
szükséges vizet igyekezzenek félretéetni néhány napra, hogy
mindabban a maguk személyére nézve szükségét ne szenved-
jenek, ha majd a vízvezeték el lészen foglalva.

Mindez a legnagyobb barátsággal történt.

Amellett pedig az előnyomuláshoz szükséges intézkedések
rendesen megtétettek, úgyhogy a megszállás hetedik napján,
mikor az éj beállt, már általános ostromot lehetett fúvatni a
csillagsánc ellen.

A vitéz hajdúságot azonban a csillagsáncot védő muskétások
nem kevesebb vitézséggel fogadták; az erdő és a bástyák
közötti sík mező nem volt elfoglalható. Télidő volt, a
fehér hómezőn a fekete alakok az éj dacára is könnyen célba-
vehetők.

Ocskay László, hogy példával lelkesítse a harcosait, maga, lovára felülve, nyargalásztá körül az ostromlott redoute-ot, osztotta a parancsokat, hová hordják a rőzsekötegeket a sáncárkok betemetéséhez, hogyan vágják ki a pallizádákat, hogy törjék össze a spanyollovagokat: amidőn egyszer csak a legjobb kommandérozás közben egy teljes sorlövés zúdul ellene, mint valami pokolbeli darázsraj; a lova összerogy alatta, s ő maga a sok golyóközül egyet a combjába kap. („Bizonyosan mérgezett volt a golyó, írta Bercsényi, mert különben Ocskay testét nem fogja a fegyver.”)

Ocskay László, amint a lova alól kiszabadíták, s sebesült combjával nem tudott többé lóra ülni, azt parancsolá, hogy hozzanak neki valami szekeret. Kerítették számára egy ágyútaligát. Arra feltette magát, s tovább vezényelte az ostromot. A vére folyhatott, a sebe sajoghatott, nem törődött vele. Csak az volt a gondja, hogy a sáncárok be legyen temetve rőzsével, s akkor aztán lábtókat lehessen vetni a sáncfalaknak. A munkát nem lehetett félben hagyni. Az ellenség égő szurokkoszorúkat hajigált a rőzsetömeg közé, azokat a kurucok földes kosarakkal fojtották el, az égő gránátokat innen is, túl is kézzel hajigálták egymásra. Ocskay az ágyútaligához köttetve magát derekánál fogva, egyik veszélyes pontról a másikra vágatott tuskénbokon keresztül, s harsogó szava túldörögte az ostromzajt, puskaropogást.

A csillagsáncnak el kellett esni bizonyval. Az elszánt hajdúság ellenében nem volt azt képes tovább védeni a labanc zsoldos had.

Ekkor egyszerre a gránátoktól felgyújtott ciheren keresztül egy lovag vágat Ocskay felé, fehér kendőt lobogtatva kezében.

Nem ismert rá, pedig talán látta is valamikor.

— A fejedelemtől jövök! — liheg é a lovag, amint Ocskay elé ért. A fejedelem palotásainak egyenruháját viselte.

— Éppen jókor — mondá neki a sebesült vezér.

— Sürgetős leveleket hoztam kegyelmednek.

— Ha megérem a reggelt, akkor majd elolvasom!

— A fejedelem parancsa, hogy rögtön olvassa kegyelmed, és teljesítse parancsát.

— Ez a parancsolat? Akkor hát menjünk a világosságához közelebb, hogy meglássuk a betűket.

Az a bizonyos világosság valami meggyújtott háztető volt a csillagsáncon belül, melynek a vészütését az ostromlottak nagy erőlködéssel igyekeztek elfojtani. Ocskay odahajtatott közel ehhez a tűzhöz. A veszedelmes világításba kerülve, feltörte a fejedelem levelét, s a fény elé tartá. Így igen jó céltáblát mutatott a sáncot védő muskétásoknak. A golyók egyre füttyöltek a füle körül.

El is olvasta már a levelet; nem is egyszer, de kétszer is, és mégsem mondta a szekerésznek, hogy menjenek el erről a helyről.

— A golyók ugyancsak füttyölnek, brigadéros uram! — rebegé a nyargonc.

— Hát hiszen van okuk füttyölni; mert még úgy nem bukott meg komédiás az aktus végén, mint én. A fejedelem azt parancsolja, hogy „hagyjak fel azonnal Vöröskő-vár ostromával; nem kell megsérteni a bánt”.

— És mire vár most kegyelmed?

— Arra, hogy majd talán egy golyónak lesz annyi esze, hogy nem a fülembé füttyül, hanem a fejemben megy keresztül; akkor én nem hajthatom végre a parancsot: a hajdú pedig a maga bolond fejével elfoglalja Vöröskő-várt. Keresse aztán a bánt, hogy ki sértette meg ilyen nagyon?

Hanem hát a golyónak volt több esze. A sánctetőről abba-hagyták a lövöldözést. A labancság agyon volt rémülve. Megadásról gondolkozott.

Ekkor kellett Ocskaynak takarodót fúvatni; a hajdúságát visszahívatni a félig elfoglalt sáncokról.

Egész hiábavaló diadal volt! A megszálló csapatoknak is meghagyá, hogy szedjék fel a sátorfáikat; térjenek téli szállá-

saikra: pihenőidő van. A várbelieknek megízené, hogy az ostrom meg van szüntetve. Tréfa volt az egész. Csak krétára játszottunk.

Azután maga is visszatért Modor városába a sebét ápoltatni.

A kapott seb elmérgesült. Mire Modorig jutott vele, utólérték a nyilalló fájdalmak, amik előjelei a közelgő sebláznak.

Akkor aztán ráért, az ágyban fekve, végiggondolkozni a maga dolgán.

— No, most megkaptad, amit kerestél! Te itt küszködöl, éjt napot eggyé ragasztva, hogy fejedelmed számára elfogott nejét visszaszerezd; kitalárod, minő drágaságokat lehetne adni helyette cserébe, s mikor már mindez a kezekben van, akkor azt mondják: „Hagyd abba!” Kímélni kell a bánt. Te pedig kaptál egy keresztüllőtt lábat, az a tied: azzal lefekhetel. — Vétettek neked azok a Pálffy grófok? A magad bajáért jöttél őket háborgatni? És most azokat is megbántottad, meg a fejedelmet is. A nagyon nagy buzgóságnak ez szokott lenni a jutalma.

Azután az otthon maradottak is eszébe jutottak: feleségét áldott állapotban hagyta el sztropkói kastélyában, s rég nem kapott tőle már levelet: ha most tudná szegény, hogy férje itt fekszik sebesülten!

Azon közben két tábori felcser is vesződött a sebesült lába bekötözésével. Egyik tudósabb volt, mint a másik: az egyik Göttingában végzett alkimista, a másik kitanult borbély.

Ocskay valósággal szégyenlette magát amiatt, hogy sebet kapott. Vége volt annak a regényes nimbusznak, ami őt eddig környezte, hogy testét nem fogja a fegyver. A tündérmesék hősének rangjából leszállítva látta magát a közönséges halandók sorába.

Nem sérthetetlen lovag többé: nem csodatevő táltos.

Vezértársai mind nagy megszontyolodással gyűltek ágya körül; s maga Csajághy sem tudta kemény arcán eltitkolni megilletődését. Ő már sok sebet kapott, de ilyen veszedelmeset

sohasem. A két seborvos pedig két különböző véleményt látszott táplálni a követendő eljárás iránt, s mikor az egyik bekötött valamit, a másik felbontotta. Aztán ki-kimentek a mellékszobába veszekedni: ezt úgy híják, hogy „konzílium.”

Amellett aztán ilyenkor minden ember orvos akar lenni, s mindenik jó barát tud valami csálhatatlan szert ajánlani, ami az ő bajában használt, míg a páciens mind valamennyit oda-kívánja, ahol ezek a gyógyszerek teremnek!

A két orvos disputájából az ajtón is ki lehet venni annyit, hogy az egyik sűrűn kívánja a megsebesült lábnak azonnal combtőben levágását, a másik ellenben, mivelhogy kétségtelesen mérgezett golyóval történt a megsebesítés, a solutio continuitatisnak tüzes vassal való kiégettetését követeli.

Ezalatt megvirrad a hosszú téli éjszaka. Az utcán postakürt hangzik: Ocskay számára érkezett levél. Pálffy grófné írta, a bán felesége.

Thallósy az íródiaák felolvasá azt a beteg előtt.

„Brigadéros uram. Kegyelmed megszabadított engemet és szegény leányaimat az ostromlás iszonyúságaitól. Noblesse oblige. Én viszont arról értesültem, hogy kegyelmed a múlt éjjeli ostrom alatt megsebesült. Miután kastélyomban igen jól berendezett patika van, a legjobb francia chymisták által instruálva: felajánlom kegyelmednek a saját orvosomat és pharmacopoeámat, bajának sikeres meggyógyítására. És, hogy a kellő ápolásban is részesüljön kegyelmed, ami ilyen bajban a legfőbb dolog, elküldöm kegyelmedhez a samaritana nénék egyik legavatottabbikát, soror Arminiát, akinek feladata lesz kegyelmedet, az orvosom rendeletei értelmében ápolni. Fogadja tőlem szívesen ezt az ajánlatot.”

A felolvasott levél természetesen a legnagyobb resensust keltette. A két orvos protestált; ők egy harmadiknak el nem tűrik a beavatkozását; a tiszt urak pedig attól tartottak, hogy ez a bán felesége részéről valami ravasz politika lehet: talán így

akarják Ocskayt gyógyítás örve alatt megmérgeztetni. Az el-lenségtől nem kell elfogadni az írokat és flastromokat.

Ocskay pedig a sebláz agyfesztítő hősége alatt azt kezdte képzelni, hogy Belzebub konyhájába jutott; s valamennyi ördög ott támaszkodik körülötte, hogyan darabolják széj-jel, hogy tálaljanak kiszámára bűneihez méltó kinszenvedéseket. Ótöle magától nem is kérdezik, hogy mi fog jobban tetszésére lenni: ha a lábat lefűrészelik, vagy ha tüzes vasakkal sütögetik, vagy pedig válogatott mérgekkel torkig lakatják? Hiába is kérdeznék, mert aligha tudna felelni rá. A nyelvét nem tudja megmozdítani. Az egész teste meg van merevedve. Még lát és hall; de keverve a valót a képzelettel. Erős akarata van, ébren lenni, sőt tettelegesen beavatkozni a körülte történetekbe: elha-tározott szándéka fölkapni a mellette levő széket, s szétverni vele az egymással veszekedő fantomokat, kenőcsös tégelyt, tüzes serpenyőt, sebészeti eszközöket a fejükhöz hajigálni, de aztán megint olyan érzés veszi elő, mintha jobb volna érzéketlen darab föld gyanánt engedni magát esni fölfelé, a végtelen magas-ba, s itt hagyni mindent, jót, rosszat, az egész földi káoszt.

Egy-egy pillanatra úgy tetszett neki, mintha fölébredne, s azt látná, hogy még mindig új alakok tódulnak az eddigi sátán-torzképek közé a szűk szobácskába: egy szerzetes, szőrcsuhában, kötéllel a derekán, gyógyszeres szekrényvel a hóna alatt, azután meg egy apáca, hosszú fehér köpenyben, fekete fátyollal a fején, veres kereszt a mellén, melynek ágai a nyakától az öveig s egyik vállatúl a másikig érnek. A többi-nek mind van látható arca, csúf, rettenetes, borzasztó; ennek az egynek nincs: le van takarva fátyollal, s éppen azért ez a legfé-lelmesebb.

Hah, milyen nagyon veszekesznek — egy elkárhozott fölött! Mindenik azt akarja, hogy az övé legyen.

Utoljára az az egy apáca-forma fantom kiharancsolja vala-mennyit a szobából: azok meghunyászkodnak és szót fogadnak neki. Egyenkint kisompolyognak: az egyik veszi a fűrészzeit, a

másik a tüzes serpenyőjét, a harmadik a kenőcseit; némelyik visszanez az ajtóból, s megnyalja a száját: — éhen maradt ördög! — Az apáca a lábával dobbant, s azzal huss, a kéménybe föl valamennyi.

Az arc nélküli kísértet marad magára egyedül a lázbetegnél. Mit csinál vele, mikor egyedül marad?

Feltakarja a vérző sebet, s abban a percben, mint a halottfő foszforfényű lárvája, úgy világít keresztül az arca a fekete fátyolon.

Azután odahajol föléje, s mint a vampír, szívja az égő sebből a vért. Talán a mérget? Nem! A lelkét szívja ki a seben keresztül! A lázbeteg úgy érzi, hogy lelkének minden tehetsége elköltözik: tudás, emlékezet, akarat, szeretet, remények; azok mind egy idegen szellem valójával olvadnak össze: megszűnik magának élni, elköltözik egy új életszerzetbe. Utoljára elhagyja az eszmélet is: meghal; — vagy elalszik.

Ha halál volt, nagyon rövid ideig tartott; ha álom volt, nagyon soká. Csak este későn ébredt föl belőle.

Ki tudja, hány világot bejárt a lelke abban az ismeretlen új alakban?

Itt ezen a földön megint csak megtalálta azt a gerendás szobát, azzal az ólomkarikás ablakkal, amin keresztül zöld, piros és sárga fénye volt a napnak.

A szobában nem volt semmi nesz. Az ördögalakok eltűntek, a félelem rémnyomása is elmúlt a kebelről. Egyetlen alak térdelt az ágy lábánál, az apáca; — fejét a nyoszolya deszkáján nyugtatva. Most már azt sem nézte ördögnek, de ugyanazon alak volt, akit a delíriumában látott, fehér köpenyben, veres kereszttel a mellén, a feje fekete fátyollal letakarva.

— Hát élek még? — kérdezé, s maga is elbámult rajta, hogy a saját hangját hallja.

Az apáca fölemelte a fejét, s a kezével a szívéhez kapott. Hát látszik, hogy nem fantom, mert a szíve megdobbant. Azoknak nincs.

— Nem vágták le a lábamat? — Ez volt a második szava az ébredőnek.

Az apáca sietett kezével és fejével tagadólag inteni.

A sebesült odanyúlt a kezével, hogy meggyőződiék róla: de hirtelen visszakapta azt. Pedig nem égette meg: hanem jég volt rajta. Az ördögök nem dolgoznak jéggel.

— Régóta alszom? — kérdezé ápolójától.

— Csak reggel óta — felelé ez suttogó hangon. — De többször felébredt kegyelmed, mikor megszomjazott.

— Ahán! Egyszer a Szaharában tévedtem el, másszor meg a Vezúvba estem alá. Ki adott innom?

— Illés hollója — suttogá az apáca.

— Köszönöm a hollónak. Isten fizesse meg neki.

— A holló nem vár fizetést.

— Nem jönnek ide többé a pokolfajzatok?

— Kik azok?

— Akik meg akartak kínozni; szét akartak darabolni.

— Én kértem őket, hogy bízzák énreám a kegyelmed meggyógyítását. És ráhagyták. Vagy él, vagy meghal. Megcsontítani nem engedem.

— Igaz. Ocskay fél lábbal nem Ocskay többé. S ki tanította kegyelmednek a gyógyítás mesterségét?

— A szenvedés.

— Az pedig híres professzor. S mivel gyógyít kegyelmed?

— Imával és jeges vízzel.

— Az egyik meleg, a másik hideg. S az a kettő jó minden betegség ellen?

— Bizony mindenik ellen.

— Még az ellen is, mikor valaki megunta az életét, s nem akar több részt kapni a napvilágból?

— Az ellen is.

— Nem hiszem én azt. Lám én már meg voltam halva; s ez nekem olyan jólesett. Olyan szép világ van odaát. Csak odáig a kínzó, amíg a forró sivatag, a rémek birodalma tart;

amíg innen a ködökből kiszabadul az ember. Hanem azután csupa gyönyör és paradicsom minden. — Én már nem hiszem, hogy az életért imádkozni jó.

— Majd visszatér még a kegyelmed hite.

— Ki hozza vissza? Azt is a holló?

— Nem. A Noé galambja.

— Hát terem még az Ararát hegyén olajfalevél?

— Talán még annál közelebb is. Amíg szunnyadt kegyelmed, egy levele érkezett Sztropkóról.

— Sztropkóról! — kiálta föl a sebesült, hirtelen könyökére emelkedve.

— Ne kiáltson kegyelmed: mert megtudják, hogy ébren van, s bejönnek. Aztán maradjon veszteg; mert a sebe újra vérzeni fog.

— Úgy! Úgy! Csak suttogva beszéljünk. Minő színű pecsét van a levélen?

— Rózsaszín. Tehát örömhír van benne. A címén ez áll: Ocskay László brigadéros uramnak, az én kedves fiamuramnak adassék, anyai szeretettel.

— Az anyósom írja. Törje föl kegyelmed!

Az apáca fölnyitá a levelet, s odanyújtá Ocskaynak.

A beteg sokáig nézett a levélbe, míg rájött, hogy nem bír olvasni. A betűk összefolynak a szemei előtt, s a sorok táncolnak, mintha mind meg volnának bolondulva.

— Nem látok a szememmel, kérem kegyelmedet, olvassa fel nekem ezt a levelet.

Az apáca mélyen felsóhajtott. Valami olyan kísértetes volt abban a reszketeg sóhajtásban, mint mikor éjjel fölébred az ember, s hallani vél valamit az egyedüllétben, aminek az okát ki nem találhatja, mintha egy álmában hallott panasznak a visszhangját hallaná az ébrenlétben, mikor az álomalak már rég a semmibe tűnt el.

— Óh . . .

Elvette kezéből a levelet, s olvasá halk, döngicsélő szóval:

„Szeretett kedves fiamuram.

Meg ne ijedjen azon fölöttébb, hogy én írok kegyelmednek és nem a felesége; mert öröm annak az oka, ami őt ebben akadályozza. A mai szent advent vasárnapon Ilonka leányom kegyelmed számára egy második fiúgyermeket hozott le az angyalok karából. Mind a ketten, hála a magasságos Istennek, épek és egészségesek. Ha beleegyezik kegyelmed, a másodikat, a fejedelem nevére, Ferencnek fogjuk kereszteltetni. A Mindenható oltalmazza kegyelmedet mindennemű veszedelmei közepezt.”

Ocskay majd kiszökött az ágyából: csaknem elfelejté, hogy az egyik lábát nem szabad megmozdítania; sápadt arcán a megdicsőülés mosolygása tündöklött. Kezét nyújtá a levél után. Nem volt neki elég annak a tartalmát hallania, az ujjai hegyével is végig kellett azon mennie, ahogy a vakok szoktak olvasni.

Káprázó szemei észre is vették, hogy még van a levélben valami: egy utóirat, ami nem lett felolvasva.

— Hát ez? Mi van még itt?

— Egy név, tán a kegyelmed feleségének a neve, saját írásával: „Ilonka” és utána e sorszám: 100 000, száz ezer! Kegyelmetek tudják, hogy mit jelent az?

Ők bizonyára tudják. Akik szeretnek. Hogy mi az a 100 000? Az apácák ezt nem találhatják ki.

Ocskay a két kezével szorítá azt a levelet a homlokához, mintha úgy akarná annak a tartalmát a fejébe átköltöztetni. A szemeibe visszatért az élet fénye: ajkai dicsőülten mosolyogtak.

Az apáca suttogva beszélgetett hozzá.

— Hiszi hát kegyelmed, hogy a jó ima még azt a betegséget is meggyógyítja, amidőn nem szereti valaki az életet?

— Áldott legyen, aki ezt leimádkozta!

— Nem érez kegyelmed fájdalmas nyillalásokat a sebeiben?

— Nem! Semmi fájdalmat nem érzek most. Meggyógyu-

lok. Meg akarok gyógyulni. Semmi bajom sincs. Csak gyenge vagyok a vérvesztéstől; nem látok jól, a szemem káprázik, amint a fejem fölemelem. Pedig úgy szeretnék egy levelet írni — haza — a drágámnak. Nem bírok.

— Diktálja le kegyelmed énnekem. Én majd leírom a levelét a nejehez.

— Köszönöm, soror Arminia, az ég jutalmazza meg ennyi jószágáért.

— A holló nem kér jutalmat.

Az apáca odahúzta a kis asztalkát az írószerekkel a sebesült ágya mellé, és odaült hozzá.

— Mondja toll alá kegyelmed, mit írjak a nevében!

Ocskay diktálta.

„Egyetlen kincsem, angyalom, mennyországom.“

Az apáca leírta egymás után: mit érté ő azt, mire valók az ilyen megszólítások?

„Végzetlen örömmel töltötte be szívemet drága jó anyánk evangéliumi jó híre felőléd“.

Hm! Evangéliumi jó hír! — Az apáca azt is csak leírta.

„Te még az életben lehordogatód számomra a mennyországot, s alig hagysz valamit kívánnom a paradicsomból“.

Merész szavak! Közel járnak a szentségtöréshez. — Az apáca leírt mindent szóruul szóra.

„Bizony magam oda sietnék most tehozzád, — hozzátok, — hogy a küldött 100 000-et megmilliomozva adjam vissza. — Ugyanannyi csókban . . .“

Ennél a szónál „csók“, az apáca kezében reszketős lett a toll. — Talán nem is írta még le azt a szót soha?

A sebesült folytatá:

„De tudatnom kell veled, nehogy mások, idegenek, nagyítva híreszteljék, s amit úgysis meg kellene tudnod abból, hogy idegen kéz írja leveletem: — én most ágyban fekszem; megsebesülve; de nem veszélyesen. A golyó, mely az ostrom hevében eltalált, nem sértett nemesebb részt. Rövid időn meggyó-

gyulok. — Tudom, hogy ez az idő még rövidebb ideig tartana, ha a te drága ápoló kezeid takargatnák be sebemet, ha te virrasztanál fölöttem.”

Az apáca írta híven, amit tolla alá mondtak.

Folytatták.

„De légy megnyugodva, szerelmes bálványom. Nem vagyok elhagyatva. Istentől rám szabott nyomorúságomban van egy áldott lélek, ki olyan hűséggel viseli gondomat, mint te magad tennéd, egy Istennek szentelt égi menyasszony: egy apáca. Olyan igaz angyali szív, miként te magad vagy . . .”

Az apáca az asztalra dobta le a tollat a kezéből, és nem írta ezt le.

— Leírta kegyelmed? — kérdezé a kór.

— Nem!

— Miért nem írja tovább kegyelmed, soror Arminia?

— Ezt?

— Amit mondtam.

— „Olyan igaz angyali szív, miként te magad vagy.”

— No igen.

Az apáca felemelte a fekete fátyolt az arcáról, s odafordult egész büszke tekintetével Ocskay felé.

— Ozmonda! — hörgé az, hátravetve elszédült fejét, s abban a pillanatban már ott járt a lelke azokon az óhajtásra méltó virányokon, ahol a fénynek nincsen árnya, a gyönyörnek nincs megbánása, ahol nincs elérhetlen távolság és magasság, ahol nincs semmi lehetetlenség, ahol mindenkinek mindenkiben tökéletesek: — ahonnan ember nem kívánczik a földre vissza többé.

Mikor e másodszori ájulásából magához tért Ocskay, késő éjszaka volt. — A lámpa ott égett az asztalon, s mellette ott látta ülni kísértetét, az apácát, a lefátyolozott fővel, a veres kereszttel a mellén, előtte az imádságos könyv. Minden tagjában ernyesztő bágyadást érzett.

— Ozmonda! — suttogá.

Az apáca fölrezzent; azután fölkelt a helyéről; friss vizet töltött egy pohárba, s odatartá azt a lázár ajkaihoz.

— Köszönöm — Soror Arminia — rebege Ocskay. — Álmodtam én azt a másik nevet?

— Álom volt. Elmúlt — sűgá az apáca, friss jeges burkot téve a sebkötélékre.

— Mit jelent ez az öltöny, amit ön visel?

— Lemondást. Bűnbánatot.

— Hogyan?

— Lemondtam a világ minden örömeiről, vigalmáról: nem hevít többé semmi szenvedély. Hogy a penitenciára mily készséggel hajtom meg fejemet, arról tanúskodik ez a levél, amit a kegyelmed diktálása után írtam. S azért virrasztok itt az ágya mellett, hogy megnyerjem bűnbocsánatát; mert amit vétettem az életemben, az mind kegyelmed ellen volt elkövetve: kegyelmed bocsáthatja azt meg egyedül nekem.

— Isten bocsássa meg mind a kettőnknek!

— Amen.

A lázbeteg *férfi* kedélye csak olyan, mint a lázbeteg gyermeké. Ocskayt az nyugtalanítja, hogy miért látja álmában is, ébren is ezt a szokatlan öltözetű alakot maga előtt. A gyermek nem szereti, ha valami letakart arcú alak közeledik feléje.

— De minő rend viselete ez?

— A „Samaritana”-rendé.

— Sohasem hallottam ilyen apácarendnek a hírét.

— Új rend. *Eleonóra* fejedelemnő alapította.

— A mi fejedelemasszonyunk?

— Már nem a mienk. Nem a földieké. Ő az általa fundált rend főnöknője.

— Nem értem. Hogy lehet azzá egy fogolynő?

Hát Ocskay még nem tudta azt, hogy Eleonóra megszökött a fogságából. Hisz a fejedelem maga is csak ez idő tájon tudta meg doktor Wolffiuától, akit, nejével elküldött Karlsbadba. A fogoly őrzésével megbízott osztrák tiszt lengyel eredetű

volt: — megszánta a fejedelemlőt; paripákat kerített a számára, s el hagyta őt futni a szász határon keresztül Poroszországba. A hír még akkor ólomlábon járt: hónapok kellettek ahhoz, hogy egy ilyen titokban történt nagy eset szájrul szájra adva egyik országból a másikba vándoroljon. — Hanem Ozmondának legelőbb kellett ezt megtudni: mert ő vele volt a fejedelemlővel, s ezúttal *Eleonóranak* jó szelleme sugallta azt, hogy szökési tervét még Ozmondával se tudassa előre. A grófnő csak akkor értesült a drága fogoly eltűnéséről, mikor már késő volt azt üldözőbe venni. A fejedelemlő elszökésének híret szándékosan titkolta mindenki, aki tudott felőle. A külfejedelmek, akiknek az udvarához menekült, igyekeztek azt eltagadni, hogy ott van. Egyik országból a másikba küldözték.

Ozmonda bizonyosra játszott, amikor Ocskaynak azt mondta, hogy a fejedelemlő zárdába vonult vissza, amit ő maga alapított. Mi célra? Hogy a szomorú háborúban, melyet megakadályozni nem tudott, a szerencsétlen áldozatokat, a sebesülteket ápolják.

Hát nem így került-e maga Ozmonda is Ocskay kórágya mellé!

— *Eleonóra* nem fogoly és nem fejedelemlő többé — mondá Ocskaynak.

— Tehát csak fogságot cserélt.

— Nem. Fejedelemséget cserélt.

— És a férje.

— Nem vágyik hozzá többet.

— Ki hihetné azt el?

— Az, aki *Eleonórárt* úgy ismeri, mint én. Ő az égi koronáját nem adja a földi koronáért. Neki a hite a világa. Ő buzgó pápista.

— Hát Rákóczi nem az?

— Csak volt az. Amidőn följánlotta az ország koronáját egy eretnek számára, megszűnt a katolikus hit oszlopa lenni.

— Ki az az eretnek?

— Kegyelmetek előtt még, jól tudom, titkolták. Mert sejtik jól, hogy sokan vannak még nagy Magyarországon, akik nem tudnának a lelkükkel békében maradni annál a gondolatnál, hogy Szent István koronája, az angyaloktól hordott, a pápáktól megszentelt őszereklve, egy kálvinista fejére kerüljön; mert hisz a porosz király kálvinista.

— De hát ki mondja azt, hogy a porosz királyt kínálta meg Rákóczi a koronával? Miért nem teszi azt a saját fejére, ha kivívhatja?

— Ne jöjjön kegyelmed indulatba! Még lázba hozza vele magát. — Hígyje azt, hogy nem mondtam igazat. Miért is hoztam ezt most elő. Ahelyett, hogy enyhíteném a baját, még keserűbbé teszem. Bocssássa meg bűnömet! — Csendesüljön le és aludjék!

— Nem tudok lecsendesülni. Kitől tudja a grófnő ezeket?

— Én nem vagyok grófnő, hanem soror Arminia. Nem tudok kegyelmednek most többet mondani. Majd ha felgyógyul, s a dolog világosabb lesz. Még most csupa zűrzavar az. — Nem egyébért hoztam elő, csak hogy kegyelmeddel megértessem, mi okozta azt, hogy a fejedelemszöny a világtól végképp, visszavonuljon, és vele együtt én is. Asszonyszív nem bír meg ilyen megpróbáltatásokat. Nekünk kettőnknek nincs helyünk ebben a most támadó új világban többé. — Beszéljünk másról! Beszéljünk a kegyelmed leveléről, amit feleségéhez diktált! Lássá, mindent leírtam híven. Még azt is, hogy angyalok vagyunk mind a ketten: egymáshoz hasonlók. Hát hiszen miért ne lehetnék én is angyal, ha egyszer el lettem temetve, a bűnbánat tisztító tűzében fehérre mosva? Nem rablom el tőle ezt a nevet, s nem dobom el magamtól. — Legyen ő az, aki boldog és élve marad; legyek én az, aki kiszenvedett. — Igazán kiszenvedtem. Ki vagyok békülve az egész világgal. A magam szenvedéseit nem érzem többé, csupán a másokét. Nincs, amit szeressek, nincs, amit gyűlöljek ezen a világon. — Elolvassam kegyelmednek még egyszer, amit nekem e levélbe diktált?

Ocskay némán intett.

Az apáca végigolvasta a múlt este írott sorokat. „Ezt” elolvasni igazán vezeklés lehetett ránézve: nehezebb az önkorbácsolásnál.

Azzal kezébe adta Ocskaynak a tollat, hogy írja a nevét a levél alá, s hogy azt fektében végezhesse, az imádságos könyvét tette a levél alá. Azután összehajtogatta azt, s Ocskay pecsétnyomó gyűrűjével lepecsételé. A címet kívülről ráírta szépen: „Ezen levelem adassék nemes és nemzeti Ocskói Ocskay Lászlóné asszonynak, született nemes és nemzeti Tisza Ilonának, az én szerelmes hitvestársamnak, igaz szeretettel ajánlva, Sztropkó várában”.

— Az a bizalmas szolgálja a kegyelmed háznépének, aki onnan hazulról hozta az „evangéliumos” levelet, ezt a kegyelmedét most visszatérőbe elviheti. Ismerem jól a jámbor fiút, Marcinak híják. Valaha a szegény Tisza Gábornak volt az inasa, akit mi öltünk meg ketten.

Rettenetes közösség! Egy megölt ártatlan embernek a vére kettő közt megosztva.

Ocskay teste végigborzongott erre a szóra.

— Miért emlegeti ezt föl most előttem?

— Fáj talán?

— Irtózik tőle a lelkem. Elég embervért ontottam életemben. Számba sem veszem. De ennek minden cseppje éget. Jó barát vére volt. Édes rokonomé. Túlzott indulatok gerjedelme miatt lett kiontva. — És ezt még nem gyóntam meg soha, és nem kaptam érte abszolutiót.

— Hát hisznek még Magyarországon a férfiak abszolutióban, Istenben, másvilágban? Én azt képelem, hogy ez a hit már csak az asszonyokra maradt. Kísértetlátás már csak gyermekek rossz szokása. Takarja be kegyelmed az arcát és aludjék! Nem jönnek vissza a halottak a sírból.

— Az enyim sokszor föltámad — rebegé a sebesült férfi, fél könyökére emelkedve. — Nem tudok imádkozni miatta. Vala-

hányszor közeledni akarok az éghez, utamat állja. Megállít. Visszakerget.

— S ugye, milyen nagy szenvedés az: mikor az ember akarna, és nem térhet az éghez, ahová úgy jár boldog, boldogtalan, örömeiben, bánatában, mintha hazamenne; hálát adni, mikor örül, vigaszt kérni, mikor szenved. És „ti” ezt az eget akarjátok egy egész ország fölött bezárni.

— Kik?

— Te! Ocskay László. És mindazok, akik veled egy zászló alatt végzik a vérontás iszonyú munkáját. Hát nem látja a lelked maga előtt azt a rettenetes képet, amidőn az új vallás hatalomra kerül, hogy kihajigálja a szenteket a templomokból, s az Ave Maria helyett azt énekelje, hogy: „Ordítsd, óh, oroszán, hogy ő rettenetes!” Hogy az áldó, a bűnbocsátó Isten, az idvezítő szentháromság helyébe odahozza a rettenetes Jehováját, aki az apák bűneit megbünteti a gyermekekben, akinek a szavára „a tigris idéltent szül a pusztában”; hogy leverje a keresztet tornyainkról, az idvezítő jelvényét, s helyébe tegye a csillagot, a napimádók szimbólumát, a kakast, a pogányok cégéjét.

— Az nem igaz!

— Nem igaz? — mondod. — Hát nem volt-e ez már egyszer így? Még száz éve sincsen. Hogy elvették szentegyházainkat, odaadták prédikáló tanyául lutheránusoknak, kálvinistáknak. Seregestől hajtották az országból hitünk mártírjait, s a vásárcsillag közepén komédiát játszottak szent szertartásainkból. Nem így lesz-e megint, ha egy kálvinista fején lesz Magyarország koronája?

— Hallgass el! Ne kínozz! Nem hiszek semmi szavadnak. Nem hiszek ennek az öltözetnek sem, amiben most előttem megjelentél. Nem ápolni jöttél ide, hanem kínozni. Mikor tudod, hogy erőtlen vagyok. Itt fekszem, mint egy darab sár. Hagyj el engem! Nem kívánok semmi ápolást. Ha élek, élek; ha meghalok, az is jó. Azt teszi velem Isten, amit akar.

— Látod, hogy lelkedben máris kálvinista vagy. A predestinációt hiszed. A legiszonyúbb rémbálványt, amit emberi ész, a sötétben eltévedve, kigondolt. Ahelyett az édes megnyugtató hit helyett, hogy van egy magasabb lény, aki az embernek megengedi, hogy jó legyen; — ha bűnbe esett megtérjen; — ha elbukott, felkelhessen, ha gyöngé, erőt ad neki, ha nem lát, felvilágosítja, ha végveszélybe jutott, hívására megjelen, és csodatételeivel megszabadítja; a szemmel látott, a szívünkkel érzett áldásteljes Istenatya helyébe odaállították az alakatlan fátumot, aki előre kimondta, megírta mindenkire, már a születése órájában, ki legyen jó, ki legyen rossz? Ki ragyogjon fényben, ki merüljön el fertőben? Akihez hasztalanul imádkozik a szerencsétlen: meg van írva, hogy neki szerencsétlennel kell lenni. A gyilkos hiába imádkozik: ne vigy a kísértetbe, az áldozat hiába imádkozik: szabadíts meg a gonosztól; meg van rólok írva, hogy nekik össze kell találkozniok, az egyiknek gyilkolni, a másiknak halni kell. S a vétkező hasztalan keres nála bocsánatot: nincs irgalom a számára, meg kell fizetni azért, amivel adós. Az áldó Isten helyébe, aki mindent ad ingyen, czer kézzel, s minden keze jobb kéz, aranykéz, s aki mindent megbocsát egy töredelmes szívért, ehelyett oda van állítva egy minden élők és csillagok fölött uralkodó uzsorás, akinek csak egy keze van, az is vaskéz, aki megfizetteti a gyermekeket az apák adósságaiért negyedéziglen, s ledobálja az égből a csillagokat, ha ellene vétettek. — És ennek a birodalmáért harcolsz te és a te társaid fejedelmestől együtt.

Ocskay arcán a hideg veríték csorgott alá. Kezdett a lát delíriumába visszaesni. Szemei kápráztak. Keresztet vetett magára.

— Hagyj magamra! Ne kínozz tovább! Akár gonosz lélek vagy, akár jótét lélek: hagyj el!

— Elhagylak. De itt marad veled az igazság, amit hozzád elhoztam. Ha elfogadod, meggyógyít, ha elveted, megöl.

— Nem igaz! Nem hiszem. Nem teszi azt a fejedelem.

— Álmodjál felőle! Ébren engem nem látsz többet, amíg látni nem kívánsz. Ha egyszer hívní fogsz, visszajövök: s akkor majd bebizonyítom, hogy mind igaz volt, amit mondtam.

— Óh, én uram, én fejedelmem! — hebegé Ocskay. Már ekkor az álmországban beszélt,

Azokat a képeket látta iszonytató változatokban lelke előtt végig foszladozni, amiket Ozmonda eléje vázolt. Az egymás ellen küzdő isteneket, az ostromra kelt templomokat. S az álmok, amiket a hagymáz tüze éget bele a szívbe, örökre feledhetetlenek maradnak.

Késő délest volt másnap, mire ismét magához tért.

Ágya mellett látta ülni akkor is az apácát, lefátyolozott fővel, olvasóval a kezében.

— Soror Arminia — suttogá bágyadtan.

— Az én nevem soror Theodora — viszonzá egy öreges, törődött hang a fátyol alól.

Más váltotta fel Ozmondát.

Néhány nap múlva jobbra fordult Ocskay baja: sebe gyorsan kezdte gyógyulni. — Az a seb, amit a golyó ütött. — Nem az a másik: az nyitva volt, és egyre vérzett.

Egy napon azt mondá, hogy szeretné, ha soror Arminia váltaná fel ismét a másikat az ápolásban.

Óhajításának elég lett téve. Az öregebb apácát felváltotta a fiatalabb.

És akkor aztán Ozmonda elhozta magával mindazokat a leveleket, amiket a külföldi követségek útján Pálffy bán kapott Rákóczinak a porosz királlyal folytatott alkudozásairól a magyar korona iránt; s egyúttal Péter orosz cár ajánlatait Rákóczihoz a lengyel korona elfogadása végett.

Ez volt az igazi megmérgezett golyó, nem az a másik.

És senki sem vette észre, mi történik itten? Még a gyanakodó Csajághy sem.

Hogy egy szelíd, ájtatos apáca hogy támasztja fel a halálból Ocskayt; s hogy teszi ahelyett halálos beteggé a lelkét.

Már az maga, hogy ezeket a leveleket fel hagyta maga előtt olvasni Ocskay, nagy megtántorodás volt tőle. Az apáca szépen az imádságos könyvébe hajtogatva hozta el azokat magával; mikor egyedül maradt az ápolt sebesülttel, felnyitotta a könyvét és olvasott, ha rálesett valaki, ha rajtakapták: — ájtatos litania volt, amit betege fölött elimádkozék. Ocskay tudta jól, hogy ezek az ő eltérítésére voltak szánva. Mégis engedte megismertetni? Talán a lelkében bízott még, hogy azt igazán nem fogja semmi fegyver?

A legveszélyesebb volt a lelkére nézve egy levele Wratislaw kancellárnak, amit az Prágából írt Pálffy János bánnak. Ebben az Érsekújváron és Nagyszombatban szerzett tapasztalatai voltak leírva az osztrák kormányférfinak.

Az adatok, amiket Wratislaw e levelében felsorol, mind a legnagyobb szavahihetőség bélyegével bírtak; mind olyan hűség rajzai voltak a helyzetnek, aminőket Ocskay maga tudott volna legjobban kifesteni. A Rákóczi környezetében levő főurak nagy részének elégedetlensége a háborúviseléssel, vágyódása a béke után, a fővezérek versengése; az út és mód magában a magyar nemzetben egy királypárti hatalmas ligát támasztani. A magyart addig le nem fogják győzni soha, amíg az idegen erőszakos keze küzd ellene; de kibékíthetik, megjuhászíthatják, ha saját jobbjai csoportosulnak egy legitim zászló körül, melyet a törvényes király lobogtat. — Elszámlálja Wratislaw név szerint, kikre lehetne számítani. (Merész kísérlet volt Ozmondától és azoktól, akik ezt a levelet a kezére bízták, hogy e nevet Ocskayval közölte, akiről még azt kellett tudnia, hogy vakbuzgó híve Rákóczinak; hátha egyenesen bevádolja őket e levél nyomán?)

„Hanem mindezekkel nincs még semmi nyerve”; így végzi Wratislaw a levelét. „Nekünk egy igazi hadvezéri talentumot kellene megszerezni a magyar táborból, s az említett urak közül egyik sem az. Jó partizánvezérek, de arra nem való, hogy hadvezetés bízassék rájuk. Egyedül egy van közöttük, aki

valódi magasabb katonai tehetséggel bír: Ocskay László, akit én távolról is, közlőrl is eléggé küismertem. Ő nekünk jelenleg a legnagyobb malleusunk. De lehetetlen, hogy sokáig az maradjon. A többi hadvezérek, a fejedelmi udvaroncok folytonos bosszantásait nem állhatja ki sokáig. Mindenütt derogálnak neki. Minden hibáját nagyítják, minden érdemét kisebbítik. Ha bort iszik, s jó kedve van, azt mondják, hogy részeges és szokása szerint dorbézol; ha egy csúf cigányleánnyal muzsikáltat magának a sátorában: azt mondják, szibarita életet él; ha meg a feleségéhez megy haza, azt mondják, „Anda Pál katonája” lett; zsoldot nem adnak a katonáinak, s ha ő maga rekvirálásból szerzi be a zsoldot, azt mondják, rabol és sarcoltat; — ha előre tör, akkor azt mondják, szeleskedő volt, ha bajba kerül, akkor azt mondják, úgy kell neki, mért ment oda, s cserbenhagyják; — ha kivágja magát, azt mondják: megretírált; — ha fényes győzelmet aratott, akkor annak az érdemét átruházzák egy másíkra, aki azt messziről nézte. Én tudom jól, hogy milyen híve ő most a fejedelemnek és az egész fölkelés ügyének, a magyar szövetséges rendeknek; de azért már veszett nevét költék, s minden mozdulatára árgus szemekkel vigyáznak. Bercsényi maga azt írta felőle a fejedelemnek: „Ocskay László uram felől rossz szél fú!” — Az öccse, Sándor és valami Csajághy nevű főstrázsamester már sokszor összevagdalkoztak őmiatta az udvari tisztekkel; s ha egyszer a vagdalkozás oka fülébe talál menni Ocskaynak, nem tudom, mi lesz belőle. A feleségére csipkelőznek, aki sokáig volt fogságban Bécsben, az emberek igen mocskos szájuak, s kapnak a pletykabeszéden. Egy ilyen sértés pedig sok erős szívet megejthet! — Ez az oka, amiért Ocskayt nem léptetik előre. Máskülőnben rég tábornokká kellett volna lennie. — Hanem hát mi ezt az embert, ahogy én ismerem, sem kecsegtetéssel, sem hívogatással meg nem nyerhetjük; hacsak amazok odaát el nem vadítják maguktól. Ezt már lehetőnek tartom. S abban az esetben nekünk lenne egy olyan hadvezetőnk, aki az ellenfél a saját metóduával tudná

debellálni. Mi bizonyjal jobban meg tudnók őt becsülni, s generálisságnál kisebb állásba nem helyeznők. . . .”

— Elég! — tiltakozék a sebesülten fekvő. — Ne olvassa kegyelmed tovább! Átlátok a szitán. Nagyon vastagon van szőve. Minden gyöngének hitt oldalamat kipróbálták vele. Mondhatom, hogy sehol sem sebesített meg.

— Nem sebesítés, de seb begyógyítása volt a szándék. Én írt akartam kegyelmednek hozni, nem mérget.

— Ez a levél se nem ír, se nem mérge. Vajákos kancséroloszer, amiben semmi virtus nincsen. Ezt a levelet nem írta Wratislaw. Itt fabrikálták Vöröskő-várott.

— Nem disputálok. Hanem itt hagyom ezt a levelet kegyelmednek. Tartsa meg. Egyszer valamikor lesz még alkalmam összetalálkozni Wratislawval. Akkor megmutathatja neki ezt a levelet, s megkérdheti, ő írta-e? S ha azt fogja mondani: „nem!” akkor írja ön fel a kolostorom falára, hogy Szunyoghy Ozmonda akkor hazudott legistentelenebbül, amikor térden állt, s az imakönyvébe nézett, amikor Soror Arminiának nevezték. Ocskay magához vette a levelet.

Nem volt már *sebhetlen* csodahős: — a testi sebe begyógyult, a lelki sebe tovább vérzett.

A lélek sebe nem gyógyul be soha.

Ott csengett folyvást a fülébe a rossz jóslat: „egy indulat, egy szenvedély, egy harag, egy sértés, egy tüzes pillantás megfordít, önmagadnak ellenkezőjévé tesz!”

Már itt volt valamennyi.

A fátum látható arcot öltött. Itt volt: közel járt. Megmondta a nevét.

Ocskay László rettegni kezdett önmagától.

A lelkére volt már verve a lánc. Úgy érezte, mintha a fejedelme iránti hűség, az egész honszerelmi ábránd egy nehéz golyó volna ennek a láncnak a végén, ami lépteit gátolja.

Igaz volna az, hogy a fátum még az isteneknek is törvényt szab? — No, hát legyen úgy, hogy a fátum erősebb Jupiternél: de nem erősebb a férfiakaratnál.

Még volt egy menekülése. — A két hűség együtt jár. A szerelemhez és a hazához. A csapodárság és az árulás ikertestvérek. Amint felgyógyult, sietett haza az édes, boldog, családi körbe. Két gyermeke volt már, két angyalarc hívogatta le a földre, s mikor oda közéjük leheveredett, mellette a két gyermek a medvebőrön, akkor úgy érzé, hogy itt van az igazi élet, az igazi ébrenlét, a többi mind csak álom, csalóka, rossz álom.

A haza, a jobb jövőendő nem a hadakozó fejedelmeké, hanem azé a két játszó gyermeké itt. Ezeké az apa hűsége, erénye, büszke jelleme, szcplótlon neve. Nem szabad azt elvesztesgetni.

Aztán, hogy kipanaszkodhatta magát lelke szerint annak a lelke másik felének (a jobbik felének), megkönnyebbült tőle, annak a hűségvesztése megacélozta lelkét.

Mikor Ilonkájától és gyermekeitől visszatért a táborba, azt a láncot azzal a nehéz golyósúllyal ugyan még mindig ott hordta a lelkén, de új erőt hozott magával még e láncsal a lelkén is előretörni és fölfelé.

Még csak most kezdett el igazán hős lenni. Egész lelkével odaadta magát annak a gondolatnak, hogy nemzete ügyét diadalra vezesse. A személyes biztonság csak véralkat születménye. Odarohanni a halálveszélybe, öklével harcolni az is képes, aki az ügyet, amelyért harcol, megveti; aki hős a kardjával, s áruló a szívében. De Ocskay László nem a hírt, nem a dicső halált látszott keresni, hanem a döntő diadalt.

Folyvást nagy tervei voltak.

Vak Bottyánnal és Bezerédy Imrével egyesülten ostrommal akará bevenni Sopron városát, maga vezette a hajdúit a tört részen át fel a falakra. Már övék volt a diadal, az őrtornyokat elfoglalták, amikor Bezerédy századosát, a lobogóval a kezében, egy golyó elsodorja, s erre annak a hajdúri rémületen megfutnak, s a diadal megfordul, kudarc lesz belőle. Ocskaynak is menekülni kell az elfoglalt sánctól.

Azt, hogy milyen vitézül harcolt Sopron falain, elfeledték följegyezni, hanem azt igen is szemére lobbantá Bercsényi, hogy három év előtt milyen könnyen elfoglalhatta volna Sopront Ocskay uram, ha kellemesebb időtöltésnek nem tartotta volna a boros billikomokat üritgetni!

Újra meg újra felvette a kardot, amit kezéből kivert valaki. Ármány, vak sors, predestináció, vagy minek nevezi magát az az elfátyolozott arcú szellem? Győzni akart! Lehetetlenné akarta tenni, hogy a sarkában lappangó kísértet egy gyenge órát találjon életében, amelyben megragadhatta. Egész haderejével nekifordult annak magának, ki őt legcsábítóbb ígéretekkel csalogatta; megrohanta Pálffy, a bánt; seregét szétmorzsolá,

őt magát beszorítá egy ausztriai kis várba: Bruckba. Ott körülzáratta: öreg ágyúkat kért a fővezértől, hogy a várat bevehesse. Azok már útban voltak. Ez lesz a felelet a bazini csábítónak. Ez a lesújtó csapás! Akkor jöjjön aztán még valaki csalogatni! — Amíg az öreg ágyúk megérkeztek, az egyik vezértársa sötét éjjel ki hagyta menekülni a bánt az ostromlott várból. — Megint kihullott kezéből a kard.

Újra fölvette, más hatalmas ellenséget keresett. Nagy erőt gyűjtött maga körül; a császáriak legjobb hadvezérét kereste föl, Viardot. Ott meg a megnyert csata végén, egy vezértársa, Pekry ügyetlensége miatt, kudarcot vall: ismét kihull kezéből a kard a stráznicai csatában.

Újra fölvette azt. A vesztett ütközetért ő kapta a megrovást, aki győzött, Pekry lett tábormokká, aki vesztett. Ez sem döntötte meg. Nem kötötte össze magát többet senkivel, magára harcolt. Akkor mindig győztes maradt.

Szerteszét kalandozó csatározásaival minden császári fővezérnek a terveit megzárította; sohasem tudták, mely oldalról védjék magukat ellene. Egyszer a fővezért, Stahremberget magát is elfogták a hadseregei háta mögött.

A kísértő pedig mindig ott járt a sarkában.

Egy este a nagyszombati franciscánus perjel látogatta meg tábora közepett, aki novitius korában főnöke volt, s aki őt nagyon szerette. Eltávozásakor a perjel egy iratsomagot hagyott Ocskay asztalán, ami őneki volt címezve. Ocskay a csomagban talált egy *kegyelemlevelet* a császártól, melyben minden eddigi tetteiért megbocsátanak neki, azután meg egy *pátenst*, melyben császári tábormokká kineveztetik. Harmadiknak pedig egy *utalványt* húszezer tallérra, a bécsi kincstárhoz szólót.

Nem szólt felőle senkinek. Összeszedte nagy csendben az ezredeit, s hetednapra ott volt *Fischamend* alatt, s az ostrommal bevett város kapujára szegezte oda, átütött török késével együtt a kegyelmi levelet, a kinevezést és az utalványt. Ez volt a válasz.

Amíg ő Ausztriát egész Bécs kapujáig rettegetteté, azalatt a háta mögött Forgách ostrommal elfoglalta Zissersdorf várát, a védő Bayreuth-ezredet levágta, erődöt és várost felprédált, elpusztított, a lakosokkal is kegyetlenül bánt; még a nőket sem kímélték a kurucrai.

Ennek a diadalának nagyon rossz jutalmát vette a híres hadvezér. Rákóczi elfogatta érte, s Munkács várában fogságba vetteté.

Mikor az a hír megérkezett Ocskay táborába, ott nagy megdöbbenést költött. Diadal, győzelem, várelfoglalás után fogságra jutás.

Igaz, hogy Forgáchra egész bűnlajstromot tudtak felolvasni. De hát melyik kuruc vezér nem volt ugyanazokban tudós?

Az erre következő napokban Ocskaynak egyik legkedvesebb hadnagya, Turkoly Miska, átszökött a császári táborba.

Ez volt az első áruló!

— *A pártütő pribék!* — kiálta fel Ocskay haraggal, mikor alezredese, *Pongrácz Gáspár* e hírrel eléje jött. — Mit vétett neki a mi zászlónk, hogy elhagyta?

Pongrácz Gáspár, ugyanaz, aki a nagyszombati ütközetben Ocskayt a labancok közül kiszabadítá, egyik legjobb alvezére, barátja volt Ocskay Lászlónak.

— Megrettent a fiú Forgách példájától: vestigia terrent — monda Pongrácz, azt hitte tán, hogy most mindenkire rájár a rúd, aki Bercsényinek nem tetszik. „Nem felejtí kigyó farka elvágását!”

— Azért nem kellett volna neki árulóvá lenni. Ne féltse senki jobban a *fejét*, mint a *fejedelmét!*

— Azt is mondogatta többek előtt, hogy nagyon meghidegült a fejedelem iránt, amióta megtudta, hogy Rákóczi kész a *lengyel koronát* elfogadni *Péter cár* kezéből. Bercsényi titokban elutazott a cárhoz. Ha már választani kell a két savanyú alma között, a muszka és a német barátság közt, mégis csak inkább az utolsóban vássék a fogunk. — Ezt nem én mondom, hanem Turkoly.

— Azért nem volt szabad zászlójához hűtelenné lennie. A katona ne bölcsekedjék, hanem verekedjék.

— Aztán buzgó katolikus is volt Turkoly. Nem bírta a lelkiismeretét megnyugtanni, hogy Rákóczi most már a magyar koronát porosz *Frigyes* királynak, a *kálvinistának* ajánlotta fel.

— Pokolra a dogmatikus skrupulusokkal! — kiálta fel indulatosan Ocskay. (Őnála is éppen itt volt a páncélingnek a nyílása.) A mennyországért sem szabad elárulni Magyarországot. — Neked békóba kellett volna veretned Turkolyt azonnal, amint előtted így beszélt.

— Nem előttem mondta ezeket.

Ocskaynak eszébe jutott a Parna patak melletti keserves megszabadulása: csak ennek a visszaemlékezésnek köszönhető Pongrácz, hogy őt magát nem verette vasra Ocskay azért, amit elmulasztott.

Másnap reggel jelenték neki, hogy Pongrácz alezredes az éjjel, az őrszemle után, nem tért vissza a táborból. Sehol sem találják.

Este későn megtudta, hová lett a legtapasztaltabb, legöregebb alvezére. A szemközt álló császári tábornok, Viard, küldött Ocskaynak egy elbocsátott kuruc fogoly által levelet. Abban tudatta vele, hogy Pongrácz alezredes átment a császáriakhoz. Hivatkozik Ocskay László lovagias érzületére, hogy a feleségét és gyermekeit, kiket magával nem vihetett, utána fogja küldeni.

Hát már a *második szökevény!*

Egy megszokott arc megint eltűnt az asztal mellől, melynél együtt tanácskoztak csata előtt, együtt lakomáztak csata után!... „Mit tanácsolsz, Pongrácz Gáspár?” — „Szállok az úrnak, Pongrácz Gáspár uram!” — Üres szék van ott már.

Megkezdődött a processió! A gyászvitézek processiója.

Mennek, mendegélnek.

Első volt Forgách (mert ezt is árulással vádolják, hogy Pozsonynál meg hagyta magát vesztegetni), azután *Turkoly*, azután Pongrácz.

Mit mondott az az asszony? — Következik a sorban, aki valamennyinél drágább, Ocskay László. — Hát ennek mi az ára? — „Az az én feladatom.” — S ennek az asszonymak van esze is, szíve is: — van szépsége, és gonosz szenvedélye. — Ezekkel sok férfit megvettek már.

Sokszor megtörténik az, hogy megőrül valaki, azért, mert retteg a megtébolyodástól, amivel családi hagyomány baljós-lata fenyegeti. Ilyen félelmet érzett Ocskay. Egész mélyen belátott az örvény fenekére, s érzé, hogy szédül. Válaszolt azonnal Viard levelére, szép klasszikus latin nyelven. Azt írta a tábornoknak, hogy űzze el magától az áruló szökevényt, a hízelkedő kutyát. Ma „hízelkedő kutyának” nevezte, tegnap még „kedves öreg cimborám” volt neki. Maga előtt akarta azzal a szóval tán bezárni az ajtót.

Még talált ki egy óvszert.

Volt két alvezére: Csajághy és az öccse, Sándor. Azok két külön ezredet vezényeltek az ő dandárában, s ennél fogva csak nagy ritkán kerültek össze egymással. — Most Ocskay László behívta őket magához a táborkarába.

— Pongrácz és Turkoly átszökése óta nem bízhatom senki-ben, egyedül tibennetek. Az ezredeiteket vezessék a főstrázsa-mesterek. Nekem itt van rátok szükségem.

Így a jobbján levő szék nem maradt üresen. Pongrácz helyét elfoglalta Ocskay Sándor, s ahol Turkoly szokott késsel-villá-val dobolni a cintányéron, ott Csajághy puritán alakját látta maga előtt ülni az asztalnál.

Nagyon kérte őket, hogy maradianak mindig körülötte.

— Az én László bátyám valamitől félni látszik. — mondá Ocskay Sándor, mikor Csajághyval egyedül maradt.

— Én tudom, hogy kitől.

— Tán orgyilkokkal kerülgetik?

— Nem az. László bátyád védelmezi magát velünk — saját maga ellen.

— Tán megtántorodott volna?

— Még nem sejdítem. — De hogy támaszokat keres, azt már bizonyosnak veszem. Eddig nem volt szüksége rá, hogy itt legyünk a teste körül. Én tudom, hogy Ozmonda ott volt nála Bazinban. Ő volt az egyik apáca, aki sebesült bátyádat ápolta. Kár, hogy későn tudtam meg. Azt is tudom, hogy az amnesztiát, a pátenst, a donatiót mind ez a rossz lélek hozta el a számára Bécsből.

— De azokat László bátyám mind híresen elutasította magától.

— Most azonban már fél! Idelhívásunk bizonyítja. Ha mi itt vagyunk körülötte, akkor Ozmonda semmiféle alakban ide nem jöhet hozzá, hogy őt csábítgassa, mert mi ketten bizonynyal ráismerünk. — Ha én ezt az asszonyt egy puskalövésnyire feltalálhatnám valaha! Hidd el nekem, hogy azzal a megnyugvással akasztanám a szegre a kilőtt muskétát, mint mikor valaki egy veszett farkast agyonlőtt a piacon, olyankor, amikor a templomból jött ki a sokaság!

— Te nagyon is jól tudsz gyűlölni.

— Nemcsak azért a vérért, ami eddig kihullott miatta, hanem azért, ami ezután fog hullani. Hidd el nekem, hogy ez az a „Runa”, aki Attilának a Lech folyónál útját állta „ter frementi voce exclamans: retro Attila” hármas három csengő szóval kiáltva: vissza Etele! Ez a mi gonosz Valkűrünk, a hadmegállító „Hildir”, aki bennünket megtör.

— — — — —
Ocskay tanúságát is adta annak, hogy elfogadható okai voltak maga mellé beszólítani azt a két emberét, akikben föltétlenül bízhatott. Egyedül ővelük kettőjükkel közölte a haditervét, amiben egyedül magára számított, senkinek a segítségére nem támaszkodott.

A terv még magát Csajághyt is megdöbbené: oly merész volt.

Ocskay a morvaországi *Wsetin* várát akará elfoglalni.

Ezt a várat azért építék a császáriak, hogy a kurucok betöré-

seit Morvaországba lehetetlenné tegyék. Elsőrendű erődnek volt alkotva, csillagsáncokkal, Miksa-tornyokkal, boltozott kazamátákkal körülvéve, nehéz ágyúkkal ellátva. Nagy megszálló sereggel, hatalmas ostromútegekkel, hosszú, szabályszerű bombázás, földalatti harc, viárok-ásás, tűzakna-robbantás után lehetett rá gondolni, hogy meghódítsa valaki. S ezt a hatalmas várat csak úgy akarta Ocskay elvenni, mint az érett almát a fáról.

Csajághy vállat vont.

— Az én fejem az igaz, hogy vasbul van, s ha faltörő kosnak akarod fölhasználni, szívesen felajánlom.

— Odamegyek, ahova küldesz — monda Ocskay Sándor, kezét nyújtva a bátyjának.

— Bizonyára oda fogtok menni mind a ketten, ahová küldelek — szólta Ocskay László, s keményen megszorítá mind a kettőnek a kezét. — Most menjete az ezredeitekhez vissza, az éjjel csendben megindulunk.

Mikor Csajághy és Ocskay Sándor elhagyták a vezért, Csajághy ezt dörmögé:

— Én valamit gondoltam.

— Ki ne mondd! — sietett eléje vágni Ocskay Sándor. — Mert én nem hiszem!

— De hát mégis kitaláltad, hogy mit *gondolok*? Jól van. Én sem *hiszem*. De lehetetlen volt ki nem gondolnom.

„Uriás!” neve jutott mind a kettőnek eszébe. Azé az Uriásé, akit Dávid király azért küldött a filiszteusok ellen, hogy ott biztosan megöljék. „Terhére vagyunk neki mi ketten!” — gondolák magukban. Így akar tőlünk megszabadulni! A két vigyázó ellenőrzőtől, akik halállal fenyegetik őt, ha félre talál lépni.

Csalatkoztak benne.

Amint a morva határon átléptek, Ocskay László a testvérét Stampsennek, Csajághyt Stuelnnek indítá a Morva vize mentén a lovasságával: ő maga szállt a gyalog hadával Wsetin sáncai alá. Ő *akarta itt maga bevégezni az életét*.

Egyéb szándékot nem is lehet róla fölteni. ~

Hogy ezt a hatalmas erődöt, aminek védműveit ezelőtt egy héttel vizsgálták össze Löwenburg és Krumpach tábornokok, s bevehetetlenül fogadták el, amelynek sáncait rendes hadsereg és derék polgárőrség védte; a melynek ütegágyúí fél mérföldnyire uralták a vidéket; — hogy azt megrohanja, ágyúzás, sánchányás nélkül, egy kuruchad, meztelen karddal a kezében: ezt nem gondolhatta ki más, mint akinek terhére van az élet, s jó áron akar túladni rajta.

Mikor az öccsétől elvált, egy levelet adott át neki, ezzel a szóval:

— Ezt a levelet csak akkor bontsd fel, amikor én már nem élek.

Most aztán Ocskay Sándor kezdte sejteni, hogy mi szándéka volt a bátyjának az idejövettel. De Csaiághy még tartotta a gyanúját. Hiszen még mind a ketten visszatérnek Wsetin alá, ha feladatukat bevégezték. Az pedig két nap alatt megvan, s akkor ismét visszakerülnek Wsetin-vár farkasvermei közé.

Csakhogy mire ők negyednapra visszatértek, szétkergetve az ellenséges lovasságot, mely a vár fölmentésére jött, már akkor Ocskay rég benn volt Wsetin várában. A vár egy füstölgő rom volt már, a sáncok, a kazamáták szerteszét a légbé röpítve, az árkok betemerve mind.

Nem történt semmi csoda. A várműveknek volt egy befejezetlen része. Azt Ocskaynak hírül hozták a kémei. Ezt a gyöngye pontot éjszakai rohammal elfoglalá, miután előtte való nap, hadi szokás szerint, békés megadásra kérte fel a várvédőket, amin azok nagyot nevetének. Az igaz, hogy mindenütt maga tört előre a zászlóval kezében, s úgy kiabált a hajdúira: „Ne féljetek semmit! *Nem lőnek itt másra, csak énteam.*” Őt pedig nem fogta a golyó. Ismét a mesebeli tündérhős lett: első volt a várfalon. Mire behajnalodott, a várőrség le volt vágva, vagy foglyul ejtve: az öreg ágyúk közül de csak egyet sem

sütöttek ki. Az emberi vakmerőség felcsúfolta a hadi tudományt. Hat tudós hadvezér esztendeig elvesződött volna azzal, amit egy elkeseredett dalia egy óra alatt elvégzett. Wsetin vára nem volt többé.

Ocskay dicsősége tetőpontjára jutott el e regemondásba való diadallal. Az elfoglalt Wsetin-várban voltak a morva főurak minden féltett kincsei felhalmozva, ide hordták azt messze földről össze, mint legbiztosabb menedékbe. Ocskay-nak a szerencséjét e diadal nemcsak megaranyozta, de valóságos aranyra váltotta fel. Ő találta meg a bölcsek követét; a tegnapi közrendű magyar birtokosból egy csapással dúsgazdag dinasztia lett. Egész társzekerek vitték el Wsetinből a prédául nyert arany-ezüst kincseket; maga Ocskay általvető zsákba tömhette a drágaköves ékszereket. Azokban az időkben az ilyen harci préda éppen olyan jogos szerzemény volt, mint napjainkban a börzenyereség. Éppen úgy szokás volt azzal dicsekedni, mint mikor most egy börzematador a contre-mine báróit az utolsó inggombjukig tisztára kifosztotta. Kincses társzekereit hazaküldé Sztropkóra; Soncha barlangjának, Aladin búvárlámpájának minden mesés gazdagsága oda lett Ilonka lábaihoz lerakva. Raktár kellett annak, hogy elférjen benne: mázsa kellett neki, hogy megmérjék. Az ocskói elrablott kincsekért ugyan százszorosan lett megfizetve.

És Ilonka erre azt írta a férjének vissza:

„A tenger kincsek helyett jobban esett volna az én lelkemnek, ha tenmagadat küldted volna nekem haza, bárcsak egy pillanatra.”

Ocskay Sándor pedig azt mondá a bátyjának, mikor Wsetin várából visszafelé ügetének, egész sereg hadifoglyot hajtva maguk előtt:

- Íme itt a leveled, bátya. Mit tegyek veled?
- Azt, ami rá van írva. Felbontod, ha halva leszek.
- De hát kinek van az a homlokára felírva, hogy tovább éljen?

— Csak te őrizd meg azt a levelet. Sohasem lesz késő megtudnod, hogy mi van benne írva?

Most már irigyei sem mondhatták Ocskayra, hogy hűtelen a zászlajához; — hanem azért azt a láncot, a nehéz golyót most is érezte a lelkén. Kétségei térdre kényszeríték, csak a büszkeség tartotta egyenesen állva.

Hű volt még, de már nem szeretett.

Itthon az ónodi országgyűlés hírei vártak rá. — Nehéz esetek hírei. — Túróc vármegye követeit, Rakovszkyt, Okolicsányit az országgyűlés termében, a fejedelem előtt vagdalták össze a rendek. Az első vágást maga Bercsényi mérte Rakovszky fejére, a másodikat Károlyi Sándor; Okolicsányi nem halt meg elég jól a színhelyén, annak még a fejét is vették.

Ocskay azt mondta rá: „Úgy kellett nekik: maguk keresték, árulók voltak!”

Íme a *negyedik, ötödik* már a megkezdett sorban!

Ozmonda albumának a rémalakjai folytatják a kísértetprocessiót! Akikre az az áruló patyolat rávallott!

Na de hagyján! Rakovszky, Okolicsányi véréből csak Túróc vármegye tanácsasztalának a zöld posztója változik veressé. — De nagyobb dolog is történt ott annál. — A szövetséges rendek kimondták az ónodi gyűlésen, hogy „*eb ura a fakó!*” — Nagy szó volt az! Letették vele a koronás királyt.

Ocskay azt sem bánta.

— No, hát mégiscsak az lesz a táborig jelszó: *eb ura a fakó!*
— Mit teszünk most? — Verekedünk, amíg a kard vasában tart.

Hű volt még; de már nem hitt!

— — — — —
Amit eddig csak a kósza hír beszélt, most már köztudomássá lett. Nincs többé semmi alku, kibékülés a császárral.

Rákóczi felajánlotta Magyarország koronáját Frigyes királynak.

Ő maga pedig a lengyel koronára alkudozik Péter cárral.

A magyar szövetséges rendek, a táborban álló hadak bele-nyugodtak ebbe. Végzetes lépcső volt: nem lehetett rajta megállni. Ok volt rá elég. A császári hadvezérek úgy viselték a hadjáratot Magyarországon, mint akiknek nem a győzelem a célja, csak a pusztítás. Szétdarabolták a seregüket, s azokat mindenütt összetörte a kuruc, ahol külön kaphatta. Nem volt már a császáriaknak egy döntő ütközötbe vihető derék seregük, csak portyázó hadoszlopaik kergetőztek, Dunán innen, Dunán túl, a Vág mellett, a Felföldön meg Erdélyben a kuruc hadak-
kal, s két nagy várak volt még csak az országban, Trencsén és Lipótvár, ahol erősebb had tartotta fenn a fejedelem hadait majd egy évtizeden keresztül, az volt az egész hadtudomány célja, hogy mikor fogytán van a két várban a prófont, s a lova-
kat már mind megették, akkor újra ellássák a benn szorult őrséget dercével meg füstölt hússal.

Ellenben Rákóczi egy valóságos európai fogalomban értett hadsereget gyűjtte a portyázó hadakozók közepett, harmincezer harcosa volt egy tömegben, azok között a kuruc had színe-java. Ott voltak a palotászredek, a sárga és veres testőrmuskétások; az erdélyi nemesi gárda, a tiszántúli, a borsodi hajdúk, a francia granátosok, a svéd bivalybőr páncélos dragonyosok, XII. Károly Pultavánál harcolt ezredei, és csak igen kis rész „mezei tábor” Pekri vezénylete alatt. Ezek voltak a megyei felkelő csapatok, amik addig, amíg az ő vármegyéjükben folyt a háború, csat-
lakoztak a fősereghez; ha odább ment a tábor, hazaoszlottak békében. Itt volt egyesülve az egész gyaloghad; rendes ütkö-
zetben a tábor törzsöke: ágyú tömérdek, mind jól felszerelve, kitanult pattantyúsokkal. A vezérlés is oly kitűnő, amilyennel rendes hadsereg dicsekedhetik. Francia törzstisztek, hadmérnö-
kök a tábornoknál; hajdan az osztrák hadseregnél kitanult neve-
zetes magyar tábornokok a dandárok élén. Zsoldja is rendesen ki-
járt a seregnek: XIV. Lajos megküldé az elmaradt subsidiumot.

S ennek a szép csatakész hadseregnek nem volt *semmi dolga*. Viarddal, Heisterrel, Pálffyval elbánt Ocskay László meg

Vak Bottyán. Ausztriába betörni elég volt Eszterházy Antal. A fejedelem hadseregének Magyarország határán kívül volt feladata. Európai küldetése volt. A nagy Theatrum Mundi színpadán föllépni döntő erővel. Betörni Sziléziába, egyesülni Frigyes porosz király hadseregével, s aztán egyesült erővel vetni véget a hosszú háborúnak, mely Európa belsejét dúlja. A porosz azonban csak télire lehetett készen. Maga Rákóczi is arra számított, hogy milyen jó lesz a hadseregét a szép Sziléziában kiteleltetni. Addig, hogy a hadsereg tettevége le ne lohadjon, idebenn kellett a számára valami munkát keresni.

Kettő kínálkozott: Lipótvár vagy Trencsénvár elfoglalása. Mind a két várból sűrűn jöttek szökevények a fejedelem táborába, zöld csudákat mesélve a körülzárt várórségek nyomoráról. Azok már a bivalybőr páncélaikat eszik frikasszírozva! Csak meg kell jelenni a fejedelemnek seregestül akármelyik vár alatt, s feladják azokat. Rákóczi Lipótvára ellen akart fordulni, Bercsényi Trencsént kívánta. Efölött a fejedelem és fővezére között nagy összekocódások voltak, amik Bercsényi ingerlékeny természetével egész a haragig fajultak. Néha a tábor kétfelé is szakadt. Bercsényi a maga hadtestével duzzogva húzódtott félre, s engedte a fejedelmet menni, amerre neki jobban tetszik. Rákóczi aztán a haragos fővezér kedvéért Trencsén felé vitte a hadát. Ott már csakugyan fogytán volt minden élelmiszer, s a várvédők sziklaféskük tornyaiból láthatták a felszabadító császári csapatok helyett a kurucok veres zászlós táborát aláereszkedni a báni hegyszakadékokból a turnai völgybe. Éjjel az ezernyi meg ezernyi őrtűz, mint egy kivilágított város, verőfényt vetett a felleges égre. — Ki bírma czzel a sereggel!

A császári két hadvezért, Heistert és Pálffy bánt, ezalatt Ocskay és Vak Bottyán verték maguk előtt. Ágyút, poggyászt cserbenhagyva, gyalogságát útszorosok védelmében elveszítve, menekült a két császári vezér a Vág felé. Nem fölmenteni Trencsén várát; de meghúzni magát annak ágyú alatt.

Mind a ketten Vágújhelynél egyesültek, ami Trencsén várához egy napi járó. Együtt a kettőnek a hada nem tett többet ötezer-nél. Egyesülten sem elég, hogy az oldalát verő Ocskayt vagy Vak Bottyánt külön megtámadja, jó siker bíztaival. — S most egyszerre szemközt találják maguk előtt Rákóczi egész derékhadát, elzárva a trencsénvári utat.

Nem adott volna már az ő dicsőségükért senki többé egy fületlen gombot. Kapituláció várt a két tábornagra, semmi egyéb: a tűzzel körülvelt skorpió sorsa!

Ocskay, hogy minden menekülő utat elzárjon az ellenség előtt, hidat veretett a Vágon, s dandárjával minden utat megszállt, egész szorosra húzva a hálót a császáriak körül.

Ő maga egypár századával Isztrícén száll meg, ahol a szlavnicai Sándorok kastélyában vendégszerető ellátással fogadta az ősmagyar eredetű háziúr a vezért és tábornokát. — Ismerjük a magyar lakomákat, délben kezdődnek, és éjjel látja végüket; kivált ahol a jó borhoz még annyi jó titulus bibendi is van, mint volt ezekben a napokban. Ember legyen, aki annak a sok pohárkoccintásnak „állni tud elébe”.

Künn a faluban is folyt a dínomdánom. A szérűsudvarokon a kuruchuszárok hoppogatták víg dudaszó mellett a kacki tót menyecskéket, s dalolták együtt a tót legényekkel a svihrovai nótát; minden háznál úgy sütötték a pecsenyét, kalácsot, majd kigyulladt az eresz. A piac közepén a verbunkost járta a tárogató cikornyái mellett a hajdúság.

Odafenn a kastélyban is nagy volt a vigasság. Minden szívnek túlpezdült a kedve. *Csak* az egész világot követelték a magyarnak: azon alul nem alkudtak. Süvegelje meg a magyart minden nemzet! Miért is nem adott neki a sors több ellenséget, hogy még nagyobb lenne a dicsősége!

Cinka Panna húzta a kedvenc nótákat, s mikor az elhagyta, Jávorka meg az ő pataki deákjai kezdték rá a víg dalaikat harsogtatni: azokat a sírverembe lenevető nótákat; azokat a halállal magával is táncra kerekedő szilaj bordalokat: meg-meg-

akasztva egy „uram, uram, szállok az úrnak!” felhívástól, amit messze elkerekített áldomás követett.

Gyönyörű szép kánikulai este volt: az ég alig akart besötétedni; mintha még annak az egypár bíborszín felhőnek sem volna kedve alunni menni az ilyen örömnapon. Csak az esthajnalszaggal ragyogdogált maga az aranytenger égen.

Tehát nagy volt a gaudium. Csak Ocskay László maga volt méla és kedv nélkül. Mi nyomta a szívét? Miről gondolkozott? Hogyan nem ragadt rá a mások jókedvéből még csak a mosolygó külszín sem? Ő is ivott a többiekkel; de a bornak nem volt az ő kedve fölött hatalma. Valami nyugtalanság kerülgette, ami meglátszott az arcán; homlokán ránc vonult végig, s hiába húzta Cinka Panna a fülébe a kedvenc nótáit, azt a ráncot nem tudta elmuzsikálni onnan. — „Hát micsoda nóta tetszik már teneked?”

Ekkor jelenti a házigazda, hogy két vándorló diák van itten; most jöttek Nagyszombatból: engedné meg a vezér, hadd énekelnének előtte valamit.

Beeresztette őket. Vándorló supplikáns diákok voltak, akik a vakációk alatt gyalog járják be a szép világot, s énekszóval fizetnek; Nagyszombatból jöttek, tehát pápisták.

— No halljuk, mit tudtok? — szólta a házigazda.

— Tudjátok-e, fiaim, „Jacobus Benedictus zsolozsmáit?” — kérdezé tőlük Ocskay László.

Azokat különösen jól tudták.

— Hát énekeljétek el nekem a „Stabat mater dolorosát”. A diákok énekeltek.

Ez a himnusz nem vigasságot felkölteni való. Úgy illett az ide, mint Belzázár lakomájába a láthatatlan kéz írása. Palestrina magasztos melódiái, szigorú tónusai, sajtyszerű megragadó harmóniája, úgy hatnak a kedélyre, mint kámfor és tömjén. Az egész társaság elkomorult, elhallgatott. A puritán kálvinisták duzzogva könyököltek maguk elé, hogy a pápista zsolozsma olyan nagyon erőt vett a szíveken, s mikor a két diák elvé-

gezte a maga énekét, Jávorka felkiáltott: „Megellenzem! Nekünk is vannak zsoldáraink, szebbek a tieitekénél!” S azzal ő meg rázendíté a maga társaival a „Babiloni vizek” zsoldárát, a kálvinista melódia szerint. — Az még szomorúbbá tette a társaságot.

— De mennyivel szebb ennél Palestrina zsolozsmája a „Babiloni vizek mellett.” Zengjétek el fiúk! — mondá Ocskay.

Azok rákezdték a gyönyörű siralmat, amit a nagy mester szeretett felesége halálának emlékére szerze.

Mikor legkeservesebben foly a virginálás, felpattan az ajtó, s betoppan a társaság elé egy marcona alak, melynek láttára torkába szakad a hang a két éneklő diáknak, míg a vendégek ijedten ugrálnak fel székeikről.

A hivatlan vendég alakján látszik, hogy most jött valami nagy csatából; sárral-porral belepve minden öltönye, kacagányán a szőr összeperzselve lőporlángtól, dolmánya meghasogatva, hogy a rongyoláson át kivillog a páncéling, sisakja kétoldalt is erős vágásoktól behorpasztva; az egyik vágás az arcán is végigcsúszott, s hosszú sebet ejtett rajta, amitől az csupa vér lett. Az öklében szorított kard csorbákkal fűrész, és markolatig fekete a vértől.

Irtózat ránézni; de még nagyobb irtózat ráismerni ez alakra.

A hivatlan rémvendég odasiet egyenesen az asztalfőn ülő Ocskayhoz, s megragadva baljával annak a vállán a kacagányt, rárivall érdes, rekedt, rikácsoló hangon:

— Hát itt ti dorbézolni tudtok most?

Ocskay elbámulva kel föl helyéről, s rémedezve hebegi:

— Bercsényi!

— Ország kutyája vagyok én: nem Bercsényi! Eltagadom a nevemet. Minket öldökölnek, s ti itt tivornyáztok! Turnától Ugrócig véres tetemekkel van fedve az út: ezek az én halottaim; onnantól idáig meg részeg disznókkal. Ezek a ti elesetteitek!

— Hát hol folyik az ütközet? — kérdezé Ocskay.

— Már nem folyik: már vége van. Tönkrevérték az egész hadseregünket; gyalogságunk le van kaszabolva, ágyúink ott veszték: a fejedelem nehéz sebbe esett, úgy vitték el a csatamezőről. Magam alig ötvened magammal kecmelegtem ki az ellenségből, azt sem tudom, hány sebet kaptam? S ti itt isztok, devernýáztok ezalatt mind hadastól együtt!

Ocskay úgy hebegett, mint egy álmodó.

— Szétverve? Hajdúság leölve? Ágyúk oda? Meg a fejedelem? Lehetetlen! Nehéz sebbe esett! De hát ki volt az ellenség, aki ezt meggyőzte tenni?

— Hát ki volt? Pálffy, a bán!

— Pálffy, a bán? — motyogá Ocskay László. — Pálffy verte szét a fejedelmi sereget? — Álmodom én most?

— Majd én ordítok egy szót a füledbe, amitől fölébredsz! *Árulás* volt, ami kudarcunkat okozta.

Ettől a szótól csakugyan fölébredt Ocskayban valami: a kevélység démona. Megütötte öklével az asztalt nagy haragjában, s odadobbant egész arcközelbe a fővezér elé: csak úgy szikráztak a szemeik egymásba, mint két összecsapkodó acél.

— Mennyköveket ontó Jehova egy Isten? Hát szétverte hadseregünket Pálffy bán? Azt a büszke armádiát, ami országvilághódításra indult meg? Hát levágta a hajdúk ezereit? Hát elfoglalta az ágyúinkat? Elszedte a zászlóinkat? Hát a fejedelem is sebben esett el? Hát hol voltak akkor a talitarka palotások? A híres erdélyi nemes gárda? Hol voltak a testőrmuskétások? A veres meg a sárga huszárok? Hát a hatalmas svéd páncélos lovagok? Hol volt a francia granátos csapat? Hol voltak a francia tábornokok? Hol volt a magyar vitézség, ha ez megeshetett? És ki verte őket széjjel, ki söpörte el a csatamezőről valamennyit? Mennybéli Isten! Egy Pálffy bán, akit én magam egyedül Komáromtól vertem idáig, megállni sem hagytam, aki nem tudott velem szembeállni sehol egy derék ütközetre! Egy futó ellenség, akinek én csak a hátára tudtam felírni a nevet: az megrohanja futtában, előttem szaladtában az egész

fejedelmi armádiát, s a fejedelem és a fővezér arcára írja föl a nevét! Szégyen, gyalázat az ilyen hadvezetésre!

De amíg ezt elmondta Ocskay, Bercsényi is közbekiabálta a magát: hogy Pálffy véletlen rohanta meg a kuruc hadsereg leggyöngébb szárnyát, a Pekry vezérlette mezei tábort, ezt felkeverte, a derékhadra vetette, a tér rossz volt, tele mély árkokkal. Egy ilyen árokba bukott bele a fejedelem lovastól: nem ellenség sebesítette meg. A kurucság lelke el volt véve, amint a fejedelem elestét látta; így futott meg. Magától futott, nem a bán kergette: csak a gyalogság állt helyt; az harcolt. S mindezekben Ocskay a leghibásabb, hogyha már maga előtt hajtotta a bánt, miért nem akadályozta meg Heisterrel egyesülését, miért nem maradt a hátában tovább is; miért töltötte itt a napot hiába? Egyszerre kiabáltak egymásra mind a ketten; de Ocskay dörgő szava legyőzte Bercsényi rekedt kiabálását.

Végre Csajághynak és Ocskay Sándornak sikerült a két dühösködő vezér közé furakodni, s őket valahogy elcsillapodásra bírni. Csajághy odaállt közéjük, mint egy ércszobor.

— Uraim! Vezér urak! Beszéljünk nyugodtan, ahogy nemes urakhoz és hadvezérekhez illik.

A közbenállón hol Bercsényi taszított egyet, hol Ocskay László rántott másikat, mind a kettőnek útjában állt.

— De én az „árulás” szót az apostolnak sem engedem! — ordítá Ocskay.

— Legyenek nyugodtak kegyelmeitek!

— Dög legyen, aki ma nyugodt! — recsegteté Bercsényi.

Ekkor aztán Ocskay Sándor is közbelépett, egyik kezével a testvére, másikkal a fővezér jobbját ragadta meg.

— Bátyáim? Édes atyámfiai! Ne törjetek egymás ellen! Esküszöm az élő Istenre kegyelmednek fővezér úr, hogy ebből a mi táborunkból nem támadt semmi árulás! Isten a tanúm, hogy készek vagyunk, László bátyámmal együtt, ebben a nyomban bebizonyítani vérünk kiontásával hűségünket. Mondja meg

kegyelmed, hová menjünk, merre rontsunk! Hitünket bizony beváltjuk.

— Úgy van! — sietett Sándor szavait gyámolítani Csajághy Márton. — Ne beszéljünk arról most, ami megtörtént, hanem inkább arról, aminek történni kell.

Bercsényi melle zihált a fékevesztett indulattól. A szégyent, a bosszút hozta magával, s belebotlott a szemrehányásba. Kardjával keresztülvágta magát az ellenségén, s nem tudta, hol kapott sebet: s most íme egy másik ellenségre talált, aki hatalmasan visszavagdal neki, s a nyelvharcban kapott sebek rosszabbak, mintha fájának: égnek. Mégis el hagyta csillapulni haragját, megtörle arcát a vértől és portól, s nyugodt hangon kezde szólni.

— Én nem mondtam azt, hogy kegyelmetektől jött az árulás; — de valóban árulásnak volt dolga a veszedelmünkben. Heister és Pálffy már a trencsényi híd felé menekülének, hogy a vár ágyú alatt fedezve legyenek, amidőn valaki szökve átment a bánhoz, s hírül vivé neki, hogy a fejedelem tábora nincs hadirendbe fölállítva, lovasságunk messze külön táboroz a gyalogságtól; a Vág mellett az ellenséghez legközelebb a balszáron a szerencsétlen Pekry vezényel még szerencsétlenebb mezei hadakat. Erre kapott vérszemet a bán. Egy maroknyi haddal odaront Pekry oldalába, azt felveri, rákergeti a rendes hadakra, s oly csúfot követ el rajtunk, amilyen még magyar népet nem ért soha. Ezt árulás nélkül meg nem tehetné volna.

Most már Ocskay is csendesnek tetteté magát, bár minden porcikája reszketett, az arca sápadt volt, mint a fából faragott fő.

— Nem vonom kétségbe, hogy árulás okozta a kudarcot. Kívánom is, hogy az kideríttessék, s akinek a fejére ez kisül, annak a feje guruljon el a földön! De ne keressék kegyelmetek ezt a főt a távolban; hanem ott közel, a közepében a tábornak.

— Mindenütt fogjuk keresni, afelől legyen biztos kegyelmed — szólt dölyfösen a haragos vezér. — De fennmarad

mindenesetre az a túske a szívünkben, ha mindenütt csupa fehér ártatlanságot találunk is, hogy a bán nem mert volna ehhez a fatális támadáshoz fogni, ha aziránt bizonyos nem lett volna, hogy Ocskay dandára a hátában meg nem támadja. Akarva, nem akarva, meggyelmed vesztette el velünk a turnai ütközetet.

Ocskay most már nem csattant fel. Hiszen hidegvérrel még élesebben lehet visszavágni. Összefonta a karjait, úgy válaszolt.

— Ha én olyan jó hadvezér volnék, mint amilyen jó orátor meggyelmed, úgy meg tudnám győzni mostan a vert seregünkkel az ellenséget, mint ahogy meggyőz engemet meggyelmed vert argumentumokkal. Tehát én vesztettem el a turnai ütközetet, aki ott sem voltam? Engem öklelt fel a német, aki hátul álltam? Én mulasztottam el az elővigyázatot, nem azok, akiket megleptek odaát?

Csajághy látta, hogy Bercsényi most ismét haragba készüljönni, s most már határozottan Ocskay László pártjára állt.

— Engedjen meg meggyelmed, fővezér uram, de mi azt a vádat, hogy az ellenségre nem vigyáztunk volna, magunkra nem vehetjük. Előcsapataink mindenütt farkasszemet néznek az ellenség előcsapataival; a szorosutakat elzárva tartani vettük kötelességünknek: arról, hogy a hegyeken túl ütközet folyik, nem volt tudomásunk, mert semmi ágyúszót nem hallottunk; mi, Ocskay László alvezérei mindenben szolidaritást vállalunk a vezérünkkel; dandárunkban nem történt sem árulás, sem kötelességmulasztás. Erről felelek mind én, mind Ocskay Sándor.

Bercsényi most már elpihentette haragját, s míg Csajághy szavainál Ocskay arca lett ismét életvidám, a fővezérnek még az ajka is elszárgult. Félretette későbbre azt, amit most mondani akar.

— Jól van no! Most nincs idő a feleselésre, akarom mondani, a vizsgálatra. Mert ebben én nem pörlekedő fél, hanem bíró vagyok. Azonban gyorsan intézkedni kell; mert körmünkön ég a tapló.

És itt ismét Ocskayhoz fordult színlelt nyugalómmal, de minden szavából kiértett a keserű ironia.

— Úgy hiszem; semmi baj. Csak „minket” vertek szét, ostobákat, könnyen rémülőket. Itt van még intacte Ocskay brigadéros uram egész dandára, aki Komáromtól verte idáig azt az ellenséget, aki minket összepocsékola. Mi kell egyéb, mint felültetni a vitéznél még vitézebb hadakat, s visszaverni a tromfot.

Csajághy látta, hogy ebből most mindjárt nagy összeveszés lesz a két úr között, eléjük vágott.

— Ne legyetek gyermekek, urak! Hagyjatok engemet szólani, köztetek a legöregebbet! Ne verjék egymást szavakkal a vezérek! Anélkül is ez volt mindig a legnagyobb veszedelmünk. Kegyelmed, fővezér uram, tekintse azt, hogy Ocskay, és a mi egész dandárunk hetek óta erőltetett marsokban, folytonos csatázásokban kifáradva, ma először tart egy pihenő éjszakát, abban a megnyugvásban, hogy holnapnál hamarább csatára nem kerülhet a dolog. Kegyelmed, brigadéros uram, pedig vegye tekintetbe, hogy fővezére előtt áll, aki méltó keserűséggel eltelve jön egy fatális ütközetből, s méltó oka van rá, hogy bánatában embernek és Istennek szemrehányásokat mondjon. Akinek az arcát piros vére festé, annak az arcába ne kergesse még a vért szégyen és haragköltögető szó is. — Ha pedig éppen össze akarnak veszni kegyelmetek, úgy tegyék azt meg holnap, holnapután: amikor ráérnek. Most másnak a sora áll. Kegyelmed, fővezér uram, azt mondá: a fejedelmet megsebesítve vitték el a csatatérről. — Hová, merre vitték? — Ez a legelső kérdés. Van-e, aki menekülését fedezi?

— Nincs!

— No, hát ezzel az egy szóval ketté van vágva minden mai napi ortályoskodás. Első a fejedelem baja: azután jön a kegyelmeteké. Merre vitték a fejedelmet?

Talán Bánba vagy Nagy-Tapolcsánba! Ki tudja azt most? Én az eszeveszett lovasság visszatérítésével bajlódtam. Láttam,

hogya a fejedelmet véres fővel ültették fel egy lóra, s így vezették el kétoldalt fogva, eszméletén kívül. Czelder Orbán hajdúkarélyt formálva álltak az üldöző ellenség útjába. Meddig tarthatták fel, azt nem tudom; magamnak is elég tánccom volt. Eddig, ha jól futottak a fejedelemmel, elvihették Nyitra-Zerdahelyig. De meglehet, hogy megrekedtek az utakon a poggászszekerekkel, s most ott vannak valahol az erdőben.

— Akkor nincs veszteni való időnk. Brigadéros uram, engedje, hogy mi Ocskay Sándorral feltrombitáltassuk az ezredeinket, s még az éjjel Ugrócba szálljunk, az üldöző ellenség útjába.

— Tegyetek úgy — szólta Ocskay hidegen. Tudta ő azt jól, hogy nem bolondult meg a labanc, hogy éjszaka menjen kurocot üldözni az erdőre, a maga veszedelmébe.

— No, hát szent a békesség köztünk! — monda Csajághy, a két vezérhez fordulva, amire azok aztán kezeiket nyújták; de nem egymásnak, hanem csak Csajághynak mind a kettő. — Na, hát — legalább kezet szorítottak — *per procura*.

Bercsényi távozni készült.

— Én megyek a fejedelmet keresni!

— Nem elébb, míg egy bokályt kiürítene kegyelmed. Propter bonum pacis!

— Azután mire igyam? A nagy szaladásra? Vagy az elnyelt porra. Porrá lett az egész magyar dicsőség! Szép nagy por lett belőle! No, hát nyomtassuk le ezt a nagy port!

Azzal fölemelé a kezébe erőltetett billikomot a fővezér, s gúnyos, fűrészfűrészelő hangon eláldá magát:

— No, hát éljenek a mai nap diadalmas hősei: Pálffy bán és Heister tábornagy uraim.

S azzal fenékgig űrítve a bokályt, odavágta azt az asztal alá. — Azután kisietett a tereméből. Mondják, akik utána mentek, hogy a tornácba kiérve, a torkába dugta az ujját, — nem akarta azt az áldomást magával vinni.

A tiszt urak pedig siettek a kardjaikat övükre csatolni,

páncélingeiket felöltetni, s aztán ki-ki a maga csapatjához. Dolog lesz azt most összeszedni.

Ocskaynak csak Jávorka maradt a tiszték közül.

— Édes fiam — mondá neki a brigadéros. — Te se nézd ott hiába a faggyúgyertyát, indulj neki, próbáld meg, ha fel tudnád ültetni a századainkat.

Jávorka a vállát vonogatta.

— Tökéletesen mindegy volna, ha tovább énekelném a babiloni keserves zsolozsmát. Mert ha én most odamegyek a táncoló, dőzsölő kuruchoz, s azt mondom neki, hogy „Lóra koma, szétverte a nagy sereget a *nagyfejú*, a fejedelem is elesett!”, hát legelőbb is azt fogja mondani, hogy „A kutyámat tegye bolonddá az úr!”; ha pedig végre mégis igaznak hiszi el, akkor meg úgy szétszalad, mint a vándorhőrcsög, mikor közécsap a héja.

— Hát ne sokat beszélj nekik, hanem fúvass riadót a táro-
gatókkal!

— Muzsika: az lesz belőle — monda Jávorka, megindulva az ajtó felé, s amint nagyon pengett a sarkantyúja, visszafordult: „Ugyan kérlek, édes sarkantyúm, ne hengej itt a hátam mögött! Azért, hogy most te vagy úr!”

Ocskay egyedül maradt a nagy ivóteremben. Levetette magát a nagy karszékre az asztalfőn, az üresen álló hosszú asztal díszhelyén, s bámult az előtte álló faggyúgyertyába, ami megkoppantatlan kanóccal, mint egy izzó taplóval a közepén bűzölt előtte, kanyargó füstöt pipálva egész a boltozatig.

Odakinn hangzott már a tárogtók riogató szava. — Ugyan keservesen fújták. Máskor, ha csak egy-két rivallása üvöltött végig késő éj közepén a tábori kürtnek, nyomban következett rá a földdübörögtető pariparobaj a vezér sátora körül; most ugyan várhatott arra. A perces nem trombitál megátalkodottabb módon az utcán, mikor sósperec ideje van, mint ezek a tárogtósok falu hosszant; de nem jött a kastély felé se tombolva, se kocogva, se ügetve, még csak egyetlenegy görhes sem;

se deres, se fakó, se kesely; az mind, a hókával és a daruszőrűvel együtt ott kinn legel most a gyepen; a gazdája meg a paplanyos ágyon. Fújhatod most annak azt a nótát a tárogatóddal!

Ocskay László lelkében olyan sivatag támadt, melyből nem tudott kitalálni. A fényes várak, miket emléke felmutogatott, mind a fata morgana csalóka tüneményei voltak. *Léva-vár*, Szomolyán, Detrekő, Vöröskő-vár, négytornyú Pozsony, magas Trencsén vára, Bruck, Fischamend, Wsetin, maga Bécs fényes városa, amik diadalait visszhangozták vala! Mind csak délibáb volt. A levegő álmodott a földről! Egy szélfúvás, s avar pusztá van körös-körül. Hová vezet ezen a pusztán keresztül ez a végtelen út, amit nem jelöl más, mint az előrementek fehérleő csontjai!

Magához tért, körülnézett: csak az utolsó gyertya égett már az asztalon, a többi kialudt vagy füstölt. Eszébe jutott, hogy hiszen ő még vezér volna: kurucok vezére. Kereste a kardját. Az oda volt valahová a szék támlájára akasztva, a keze ügyében. *Azért* nem talált rá. Mikor aztán sok keresés múlva reáakadt, akkor úgy megharagudott rá, hogy az asztalhoz vágta: mintha az a szegény kard volna a hibás.

Erre valami vihogó hang szólalt meg valamelyik sutból.

— Ki nevet ott? Ki maradt itten? — rivallt fel Ocskay. A nevető alak előkecmegett a sötétből.

— Hát ugyan ki maradt volna itt más, mint a Cinka Panna? Én csak nem mehetek tárogatót fújni?!

— Mit nevetsz itt?

— Hát ugyan miért ne nevetne a Cinka Panna? Az én hegedűmet nem törte össze a Pálffy.

Ekkor aztán ketten nevettek.

A Pálffy bán hatalmas ember: meg tud ríkatni egy egész országot; ha akarja, úgy végigönti búbánattal az egész Pannóniát, mint az árvíz, hanem annyi hatalma nincs a Pálffy bánnak, hogy a Cinka Panna jó kedvét elrontsa.

Hahaha!

Ocskay László nem készült most már sehová. Levágta magát a karszékbe az asztalfőnél, s végignyújtá a karját az asztalon, a fejét meg arra fekteté le.

— Eb mozdul a helyéből! — Hozz bort, Cinka Panna! — A legerősebb borodat hozd elő! — Iszom egymagamban. — Ezt sem próbáltam még. — Talán jól is esik? — Lódulj, hozz bort; erőset! — „Mit dorbézoltok itt!” — No hát dorbézoljunk! — Legyen megszolgálva a dicséret! — „Ocskay László iszik, míg mi futunk!” — Na, hát iszom! Ti meg fussatok . . . Kutyának való a hűség! — Hozd azt a bort!

Meg sem várta, hogy az átalagból a bokályba öntsék. Felvette két kézzel a faedényt, s az akonából ivott. Nagyot ivott az édes tüzes borból; s keserű zimankós kedve támadt tőle.

— Kutyának való minden hűség! Csalj, hazudj, szaladj, aztán tagadd el! Dicsekedj vele! Kend másra! — „Csak Ocskay László nyerte el a becsületet!” — El biz a csörgősipkát a számfülekkel. Hol az a becsület? A nagy száj a becsület! Kiabálj sokat! Akkor vagy derék hős! Szidj, vádolj, rágalmazz mást, akkor vagy igaz ember. — Nem csörög, mégis lánc: úgy híják, hogy „hűség”. Nagyot rúgnak rajta: — úgy híják, hogy „jutalom”. Pokolra mindenféle hűséggel! — Héj, Cinka Panna, ha te most olyan csúf nem volnál!

Ocskaynak a szemei keresztbe álltak már, s csak úgy szikráztak a delejes tűztől.

A csúf cigányleány nagyot vigyorgott e szóra, széthúzott nagy szájában csak úgy villogott a két fehér fogsor.

— Hát hiszen, ha csak az a bajod? Tudod azt, hogy én boszorkány vagyok. Értek hozzá, hogyan kell *kantérolni*, *dauzsolni*, *vajdkolni*. Ha megmosdom kinn a kútnál, bekenem a *bábirrel* a két szemöldököm táját, hét babot dobok a hátam mögé, s elmondom, hogy „ifriszkum, cifriszkum, cingere bringi!”, hát egyszerre olyan szép barna cigányleány lesz belőlem, hogy még az éjszakát is fényesebbnek látod tőle, mint a fényes reggelt.

— Hahaha! No hát eredj; hámlítsd le azt a vén bőrdöct. Változz át tündérré.

Cinka Panna kapta a hegedűjét, s addig is, míg kiment a tereméből, végighangzott a folyosón a cifrája a nótának.

„Cigányasszony sátora; hopp!”

„Sátora! Sátora! Benne van a rajkója! Heje huja hopp.”

Ocskay ott maradt és ivott. Most már szürcsölve itta a bort, elébb felszíva a hevítő zamatját.

A zsibbasztó egyedülletben elővették a hallucinációk, amik a gyilkos és öngyilkos agyát szokták meglepni: azok a felforralt vér lánvjából előzajló csábító képek, amiknek neve: eleven álom.

Milyen jó lett volna, ha egyszerre megriadt volna az ablaka alatt a tárogató: „lóra magyar!”, s szétrebbentette volna mennybéli szavával ezeket a pokolban született csábító rémalakokat.

A tárogató azonban egyre messzebről hangzott, egyre szomorúbb elhaló tutulással. Hanem ahelyett megszólalt ismét a hegedű a terem ajtajában, rákezdve a nótát, kísérve a dallal.

Ne szomorkodj, légy víg:

Nem lesz az mindég így.

Hej, aki megszorít,

Meg is vigasztal még. . .

Ocskaynak úgy rémlett, mintha a hegedű húrja reszketne, ahogy Cinka Panna kezében nem szokott, s az a hang, amely énekel, lágyabb, csengőbb, melegebb volna, mint az övé. — Vagy mind csak a káprázat okozza azt?

— No, gyere közelebb!

A danoló, hegedülő alak a hosszú terem homályából csak meg-megakadó léptekkel közeledett feléje. Karcsú, sugár alak volt, a cigánynők lompos viseletében, ami úgy van rájuk hajigálva, de ahol deli alakot fed, szoborrá alakítja azt át; — a szennyes, gyűrődött patyolating odatapadt délceg idomához;

felkapcsolva laza ráncaival, egy sor klárisgyönggyel a nyakába: fél válláról az is le volt csúszva, domború csípőjéről széles piros szegélyű kopott zöld selyemviganó omlott alá, féloldalt felcsíptetve a lecsüngő bőrövével, hogy a térden alul érő fersing kilátszott alóla. Az is ki volt szakadva, hogy a meztelen térd kivillogott rajta, hanem azért a szegélye szélesen kihímezve arannyal, ezüsttel, színes virágokkal. Járása-kelése csupa párducmozgás, olyan ideges, oly izgékony. — Hát még amint közelebb jön a vérlángban lobogó gyertyához, s az arcába látni. Minden szent el ne hagyj! Ez a Lilith maga! Az első embert elcsábító „nefitimlány”. Barnapiros orcáján dévaj mosoly ragyog, örökössé téve a csábító szerelemgödröcskéket, míg kacér szemérmetséggel lesütött szempillái nem hagyják kitalálni a szeme színét, fölöttük a sűrű két fekete szemöld, majd összeér elől. Korallpiros ajkai hegyestre csucsorodva; piciny füléből nagy ezüst függők csüngnek alá, amik, ha a fején egyet lendít, csilingelnek; borzas szénfekete haja kiszabadult a piros törökendő alól, aminek azt össze kellene tartani, s a rendetlen tincsek a homlokát árnyékozzák be. Hanem ha egyszer-egyszer megvillannak ezek a szemek, egy villámlobbanásra, fehérükkel felfelé fordulva, ha meghasad a piros ajkpár, s kivillan a két gyöngyfogsor: olyankor azt mondja az egész tekintet: „Enyim vagy már: megfogtalak!”

Ocskay László elbűvölten nyúlt a leány keze felé.

— Ki vagy te? Hogy hínak téged?

— Az én nevem „*Deliancsa*” — suttogá a cigány tündér.

— „*Deliancsa!*” — szólt Ocskay, odavonva a tüneményt az ölébe. — Hát te honnan kerültél ide? Hol termettél?

A cigányleány Ocskay térdén ülve, álla alá vette a hegedűjét, s elkezdett hegedülni, énekelni:

Én vagyok a, én vagyok a cigányleány,

Cigányvajda, cigányvajda az én apám.

Az én anyám, az én anyám cigányasszony.

Kinn a pusztán, kertek alatt, sátor alatt alszom.

— Leány vagy vagy asszony! Te kis szelídcske!

— Hahahahaaj — kacagott fel Deliancsa, megvakarva öt körmével borzas haját fejbúbján, s meg új nótát kezdett erre a kérdésre.

Nem vagyok én szelídcske:
Sem szűz, sem lyány, sem menyecske,
Mert én égi harmat vagyok.
Este a virágra szállok;
Reggelig rajta uszkálok!

— Hát van-e már szeretőd, szép Deliancsa?
Arra is volt megfelelő nóta:

Kinek van, kinek van
Karikagyűrűje,
Annak van, annak van
Szőlke szeretője.

(A nóta ugyan barna szeretőről szól, de a cigányleány ránézett Ocskayra, s szőkére fordította a dalát.)

Nekem is van kettő,
Cseréljünk meg véle:
Amelyik többet ér,
Fizetek melléje.

S azzal egész dévaj pajkossággal lehúzta az ujjáról az ezüstgyűrűjét, s felerőltette az Ocskay kisujjára, s hirtelen lerántotta annak az ujjáról a karikagyűrűjét, s azt meg a maga hüvelykujjára szorította fel.

Ocskaynak eszébe jutott, hogy az a karikagyűrű az ő jegygyűrűje; de aztán csak azt gondolta magában, hogy majd vissza lehet azt megint cserélni. Ahelyett máshová célzott a szavával.

— No, no, Deliancsa. Majd az urad megver, ha más gyűrűjét látja az ujjadon.

Deliancsa nagyot nevetett azon: a két vállát csak úgy rángatta.

Ki az urát nem szereti,
Annak van most becsületi.
Nekem is van becsületem:
Mert az uram nem szeretem.

— Hahaha!
Mind a ketten nevettek rajt.
Ez ám a becsület.

Nem szeretem az uramat, hajahaj!
Csak a kisebbik uramat, hajahaj!
Arra is, ha megharagszom,
Itt a csárda, majd beiszom, hajahaj!

— No, hát igyál, Deliancsa! Ismered ezt a bort?
— Hogyne ismerném? A cigányasszonyok jó bort isznak, amíg szépek. — De kelmed nem szereti a szépet, mert el sem koppantja a gyertyája hamvát.

Deliancsa arra a két ujja megnyálazott hegyével elvette a gyertya hamvát, amitől annak a kanóca csak jobban sercegett.

Még elalszik.
Hahaha!

Zöld erdőben ég a gyertya,
Az én babám koppantgatja.
Hol eloltja, hol meggyújtja,
Csak a szívem, csak a szívem szomorítja!

Most már aztán Ocskay maga is belejött a danolásba, rákezdé szép férfihangjával:

Korcsmárosné, gyújts világot!
Héj van-e kökényszemű lyányod?
Héj van-e kökényszemű lyányod?

Ha nincs kökényszemű lányod,
Héj aludjék ki a világod,
Héj aludjék ki a világod!

Arra aztán Deliancsa folytatta a nótát:

Söröm is van, borom is van,
Héj kökényszemű lányom is van,
Héj kökényszemű lányom is van.

Ocskay nem bírt dühös jókedvével, felugrott az asztal mellől, Deliancsát a térdéről a fél karjára kapta fel, s táncolni kezdett, csak úgy rugdalta a padlót.

Csihajla! Eb ura a fakó!

Mert hát innen is, túl is, fölfele is, lefele is mindig „eb ura a fakó!”

Ihajné! ihajla!

Húzd rá cigány, disznót adok,
Nem túrja ki a házadot!

A hős dalia rakta a táncot, csak úgy pengett a sarkantyú, a cigányleány meg ott a vállán ülve, húzta a láb alá való nótát. Azt a nótát, ami Ocskaynak legkedvesebb volt. — Nem is állhatja azt meg a magyar ember, hogy mikor azt a nótát húzzák, közbe ne énekelje a versét, s össze ne verje a bokáját. Össze is való az a három: a tánc, a nóta meg a verse.

Sikolt-rikolt a sarkantyú,
Csókot kér a barna fattyú.
(Deliancsa úgy énekelte, hogy *szőke* fattyú.)
Adjon neki ifjú asszony.
Ne kívánja olyan nagyon!

— No hát ki adja meg azt a csókot?

De hát ki ne adná meg azt a csókot? Mikor van belőle elég. Le se kell érte hajolni, úgy lehet szedni a fájáról.

Ocskay úgy találta, hogy mikor a cigányleányt megcsókolja, koromszagú lesz utána a szája; az ajkáról kapott csók pedig ragad a zsírtól. Persze a cigányleány nem szokott mosdani.

— Te, Deliancsa, ördög bújjék beléd; de koromszagú a pofád.

— Kemencében hálok, galambom. De válogatós a szájad! —
S rákezdé a nótát hgedűszó nélkül:

Három csillag van az égen:
Három szeretőm van nekem,
Egyik szőke, másik barna:
A harmadik: héj a harmadik cigányfajta.

— A cigányfajta én vagyok. Három szeretőd van: tudom. Add ide a kezdet, hadd ropogtatom meg az ujjaidat. Ugye, hogy igazat mondtam? Három ujjad roppant. Három szeretőd van. A barna az otthon van, de hát a szőke hol jár vajon? Mikor láttad, mikor ölelgetted?

Valami végigborzongott Ocskay hátán.

Bánta is már.

Ha a homlokának nincs már esze, a hátának minék akar lenni?

Az utolsó gyertya is csonkig égett már, az olvadt faggyúból csak úgy lobogott fel kápráztató fénnel a félredőlt kanóc.

Azt suttogá Deliancsa:

— Hát azt hiszed, hogy én nem tudnék olyan szép lenni, mint a másik, akármelyik a kettőből?

Három fehér kendőt veszek;
Ha fölteszem fehér leszek:
Fehér leszek, mint a hattyú: —
Nem csókolsz meg szőke fattyú!

— Hát azt hiszed, hogyha kimennék a kútra, megmosdanám friss vízben, nem lennék olyan szép, mint amilyen az volt! Tudod, az a szebbik. No, megteszem érted. Egy sátoros ünnepen a cigányleány is megmosdik. A kedvedért megteszem hát.

Eressz, hadd mosdjam meg. Mire visszajövök, olyan leszek, mint a tündér. A számnak is olyan illata lesz, mint a nárdus: nem lesz hagymaszagú. Addig nesze ez a kutyaharap-csók.

S dévaj kedvében megharapta a férfi orcáját, hogy meglát-szott rajta a foga helye.

Aztán elkezdett kifelé lejteni, folyvást muzsikálva, énekelve:

Szép állat a hattyú:
Magát megmossa;
Orrával tollait
Felborzogatja.

Kis kertedben, ligettedben
Hogyha lehetnék,
Kedves, édes rózsám,
De boldog volnék!

A nótának andalító szép dallama egész a dobogó szívig hízlegi be magát. Az utolsó akkordban minden ki van fejezve, ami vágy, gyönyör és epedés.

A nóta elhalt a kastély üres tornácaiban.

Ocskay egyedül maradt.

Mikor így magára lett, ismét érezte azt a kimagyarázhatatlan borzadályt végtől végig egész testén, aminek nem lehet okát adni. A mámor ködében tapogatózott minden eszmélete. Úgy rémlett előtte, mintha ő ezt a leányt már egyszer látta volna. Hol? Mikor? Talán érezte is ugyanazt a ruganyos termetet, azt a pihegő keblet ölelő karjában. Azt a csókot! Azt a forró — a találkozásnál, — meg azt a kutyaharap-csókot — a búcsú-vételnél. Ki volt az, aki ezt így szokta adni? — Mint annak a tartóba égett gyertyának a lángja, hol fellobban, hol elcsap-pan, éppen olyan volt az eszének a világa is. Kinek híják „aszt?” Ha valaki megsúgná neki a nevét, mindjárt megtudná. Hanem az szőke volt, ez meg fekete. — De hát nem történt-e meg egyszer, hogy egy nő, egy tündér a dióbarna haját addig mosta, amíg aranszőke lett belőle? Hol történt ez? — „Szép

állat a hattyú, magát megmossa!” — Vajon, ha visszatér, csakugyan „fehér lesz-e, mint a hattyú.” S akkor a neve is majd eszébe jut. — Vagy marad csak Deliancsa. „Piros leszek, mint a rózsza, rám illik a babám csókja”.

De soká jön vissza. De sokáig mosdik! „Hét bőre van a cigányasszonynak!”, azt mondja a nóta.

Ezalatt ráért hallgatni, hogy felelgetnek egymásnak a csendes éjszakában a tárogatók: az egyik a temetvényi hegyről, a másik a bánú dombról, a harmadik a Nyitra-partról, a negyedik, az ötödik innen-onnan a rónákról. Kinn az utcán nincsen más nesz, mint két alvó férfi hortyogása, akik ott „húzzák a bőrt a fagyon” duettben. Ezek bizonyosan a strázsára állított kuruc hajdúk.

— De soká mosdasz Deliancsa! Lemoshattál már azóta hat bőrt is magadról, a hetedikben olyan fehér lehetsz, mint — „Ozmonda!”

Most egyszerre eszébe jutott a név.

Vajon úgy fog-e visszatérni, mint Ozmonda?

Ah, az a kép a beckói városházból! Az istennői alak!

Ha most előállna!

— *Visszacseréllek most!* — Most te légy az *angyal!* — Pokol tüze emésszen el minden hűséget! — Siessünk megveszni, elveszni. Az a jó!

A hegedű ott künn a tornácban újra elkezdett cincogni, hozzá hangzott a nóta is. Jön már vissza.

Czigányasszony sátora, hopp

Sátora, sátora,

Kiszökött a rajkója, hejahuja hopp!

Ocskay Lászlónak nem volt türelme várni. Eléje sietett, maga nyitotta fel előtte az ajtót.

S akkor aztán ott látta maga előtt a szélesre nyitott vigyorgó szájával a Cinka Pannát.

— Cinka Panna! — hörgé Ocskay.

— Az ám, Cinka Panna. Látod, bolond, minek küldtél ki, hogy mosdjam meg még egyszer a kútnál. A másodszeri mosdástól megint visszaváltoztam ilyen csúffá.

— Hol van Deliancsa

— Hol bizony? Elrepült. Megkente a talyigakereket sárkányhajjal, ráült, elvitte a Szentgellérre. Máskor ha szép leány van a körmöd között, ne mondd neki, ereddj, mosd le előbb a kormot a pofádról! Nem kell a szép leányt vízbe tenni, mert elolvad.

Ocskay dühös volt. Felkapta a fél karjánál fogva a Cinka Pannát a levegőbe, mint egy nyulat.

— Cudar boszorkány! Hová tetted a Deliancsát?

— Jaj! Megmondom. Csak eressz el! Tégy le a földre!

— No hát no. Ne légy hát olyan haragos! Ej, hogy szikrázik a szemed. Ha tapló volnék, meggyújtana. Hát igazán szeretnéd, ha még egyszer visszaváltoznám Deliancsává?

— Nekem visszahozd azt az átkozott tündért. Vagy te lakolsz meg érte! Én ma ki akarok rúgni! Pörbe szálltam az egész világgal, nem tartok meg semmi hitet! — Keresztül akarok törni mind a tíz parancsolaton. Bálványimádó is leszek! Nekem aztán mindegy: akár tündér képében jön a „cifra asszony”, akár az ördögök nagyanyja formájában.

A Cinka Panna, ügyesen, mint az evetke, siklott ki Ocskay László keze közül, félreszökve előle az asztal mögé, Ocskay utána kapott, azzal elvesztve az egyensúlyt, végigesett az iszamlós padlón, s ott maradt eszméletlenül elterülve.

Eszméletlenül, de nem álomlátatlanul.

Mély, lázforró álmai voltak.

Ott volt ismét a Deliancsa. Ölelte, csókolta. Az ölelés meg akarta fojtani, a csók meg akarta égetni. Láng jött ki a szeméből, amitől tűzbe borult az egész világ: erdők, hegyek, városok, mind égtek, a föld maga is izzó volt, s le lehetett a repedésein a mélyébe látni, s ebben a pokolégésben össze volt keverve az őrjöngő fájdalom az eszeveszett gyönyörrel.

Kéj, ami kínoz, eksztázisa a fájdalomnak, mely a semmivétel kéjérzetében végződik. Azon a harapó csókon keresztül kiszívják a vérét, a lelkét. „Tudod már most, hogy ki vagyok? — Én vagyok a *tündelevény*, kivel dajkád ijesztgetett: aludjál szépen, mert itt jön a *tündelevény* (vámpír), ha a nyakadat megtalálja, mind kiszívja a véredet. Nézz oda a zöld mezőre! Hatezer társad fekszik már ott. Azoknak mind én szívtam ki a vérüket. Én magam, a *tündelevény*. A te véred is az enyim lesz. Enyim az utolsó cseppig! — Mégsem ismeresz? — Én vagyok a hadrontó valkűr, a Hildr, aki a kardokat kiveri a hősök kezéből. Én vagyok a hadmegállító Rúna, aki azt mondja: „vissza, Attila!” Én vagyok a cigányleány, Deliancsa: aki elhozta a fejedelem táborából a hírt a bánhoz, hogy a kuruc sereg kétfelé van osztva, a fővezér összeveszett a fejedelemmel; a leggyöngébb hadcsapatok szélről állnak, rendetlenül, összevissza keveredve. Most van itt a jó alkalom, egy merész csapással szétverni az egész tábort. — Én tettem ezt. — Ismersz-e már? — Kitalárod a nevemet? — Húh be fázol, húh be reszketsz. Ha rád fúvok, még kővé fagsz. — Előbb égtél, most meg dermedsz. — Ugye sajnálsz a gyűrűt, amit kicseréltél velem? — Félsz, hogy a cigányleány elviszi magával, s elviszi a lelkedet is, s nem adja vissza sem a gyűrűt, sem a lelket. Hogy kacaglak, hogyan játszom veled! Iszonyúan gyűlölnék, ha még iszonyúbban nem szeretnék. — No, ne rettegj! Ne fagyj kővé félelemben! — Ha megvirrad, pedig nyár van, hamar virrad; *tündelevény* fut a fény elől; — visszaadom a gyűrűdet, de egy szál hajammal körültekergetem. Azzal az egy szál hajjal hozzá-
m maradsz kötve.

— — — — —
Késő dél volt, mikor Ocskay László mély mámorálmából életre tért vissza. Olyan álom volt az, mint a tetszhalál.

Felébredte után még sokáig ott révedeztek előtte a tüneményes álomképrázatok. A feje nehéz volt, s a szívét egy világ

súlya nyomta. Egy összedőlt világé. — Érzé, hogy már maga is ott fekszik e romokon, — hozzájuk tapadva.

Ami kábító álmából leginkább kísérté, az az elcserélt gyűrű volt. A kezére pillantott. — Ott volt biz az a régi gyűrű; a hitvesi hűség, az állhatatosság, a férfijellem szimbolikus végtelen karikája most is a „nevetlen” ujján. — Talán az egész Deliancsa képe, alakja, szavai, csókjai, egész jelenése nem is volt más, mint az indulat a mámor képzelt korcsszülötte?

... Hanem amint azt a gyűrűt elfordította az ujján, az alsó részére feltekerve ott talált egy szál női haját.

„Deliancsa!”

... Csakhogy az az egy női hajsza nem fekete volt, hanem aranyszínű.

Cinka Pannát azonban ettől a naptól fogva sohasem látta többet. Sem ő, sem más. Az úgy el tudott múlni az ismerős emberek közül, mintha csakugyan értene a dauzsoláshoz: egy kenőccsel meg hét babszemmel úgy átváltozni más emberré, hogy senki rá ne ismerjen többet.

Csak a nótái maradtak fenn.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

- H, Hon A Hon
- HhM Jókai Mór hátrahagyott művei 1–10. k. Bp. 1910.
- ItK Irodalomtörténeti Közlemények
- JKK a jelen kritikai kiadás
- MBiblSzele Magyar Bibliofil Szemle
- NK Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1–100. k.
Bp. 1894–98. — Szeretve mind a vérpadig: 67–68. k.
1897. 1. k. 347 l.; 2. k. 239 l.
- sh. sajtóhiba
- TudGyűjt Tudományos Gyűjtemény
[szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései
- A regények és novelláskötetek lapszámait — ha külön nem jelezzük —
az NK-ból idézzük.

Az eddigi kutatások szerint a regénynek csak egy lapnyi kéziratáról tudunk, mely a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokában van. A töredék az első fejezetből való, és az „Egész addig a kis főkötőig, meg a patyolat félingecskéig” kezdetű mondatból a „Rátekintve, csupa gyermek volt még” kezdetű mondatig tartalmazza a regény szövegét.

A regény kézírata 1925-ben még hiánytalanul megvolt. Erre utal Alapi Gyula: *Jókai-kéziratok és relikviák a komáromi Jókai-emlékkiállításán* c. cikke. „Három nagy regényének teljes kézírata volt a kiállításon, ezek: *Az aranyember*, melyet Feszty Masa a komáromi múzeumnak ajándékozott, *Szeretve mind a vérpadig* és *A névtelen vár*, mely két utóbbi regény a Feszty-család tulajdona . . .

A Szeretve mind a vérpadig 225 két oldalra, és 2 egyoldalra írt levélből áll (452. oldal.)” (MBiblszle 1925. 95.)

A Szeretve mind a vérpadig először Jókai lapjában, A Hon című politikai és közgazdasági napilap reggeli kiadásában jelent meg, 1881. okt. 1-től 1882. ápr. 14-ig 119 folytatásban a következő részletezés szerint.

1. okt. 1. (269. sz. 1.) Az *A zomotor* c. fejezet elejétől „A nagyszonyy ráfordította a kamaraajtóra a kulcsot . . .” kezd. mondatig.

2. okt. 2. (270. sz. 1.) Az eml. mondatból az „A leány még egyszer visszafordította a fejét . . .” kezd. mondatig.

3. okt. 4. (272. sz. 1.) Az eml. mondatból az „Erre a szóra már be is érkezett” kezd. mondatig.

4. okt. 6. (274. sz. 1.) Az eml. mondatból a fejezet végéig.

5. okt. 7. (275. sz. 1.) *A rongyos gárda* c. fejezet elejétől „A vezérek sem különbek” kezd. mondatig.

6. okt. 8. (276. sz. 1.) Az eml. mondatból a fejezet végéig.

7. okt. 9. (277. sz. 1.) *A Nyalka kuruc* c. fejezet elejétől a „Mikor a vezér kíséretével” kezd. mondatig.

8. okt. 11. (279. sz. 1.) Az eml. mondatból a „Léva vára egy kis dombtetőn fekszik” kezd. mondatig.

9. okt. 12. (280. sz. 1.) Az eml. mondatból „Az asztalhoz való leülésnél” kezd. mondatig.

10. okt. 13. (281. sz. 1.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
11. okt. 15. (283. sz. 1.) *A megbabonázott malacfej* c. fejezet elejétől „A kapitány azonban” kezd. mondatig.
12. okt. 16. (284. sz. 1.) Az eml. mondattól „A szabály szerinti dobütés” kezd. mondatig.
13. okt. 19. (287. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ocskaynak a táborában” kezd. mondatig.
14. okt. 20. (288. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Magas, ölnél is termetesebb férfi volt” kezd. mondatig.
15. okt. 21. (289. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Mind a két asszony” kezd. mondatig.
16. okt. 22. (290. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Aztán milyen szép dolgok” kezd. mondatig.
17. okt. 23. (291. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Harmadnapja Léva várát visszafoglalta” kezd. mondatig.
18. okt. 25. (293. sz. 1.) Az eml. mondattól a *Mézeshetek* c. fejezet végéig.
19. okt. 26. (294. sz. 1.) *A Párbaj a harcmezőn két hős között, akiknek a testét nem fogja sem a kard, sem golyóbis* c. fejezet elejétől az „Egyszer aztán, amikor Ocskay” kezd. mondatig.
20. okt. 27. (295. sz. 1.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
21. okt. 29. (297. sz. 1.) *A Hogy vannak ezalatt otthon?* c. fejezet elejétől a „Senki sem merte őt vizsgálni” mondatig.
22. nov. 1. (300. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ocskay ezt adta ki” kezd. mondatig.
23. nov. 3. (302. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Vadaskerten túl volt” kezd. mondatig.
24. nov. 4. (303. sz. 1.) Az eml. mondattól *Az égő klastrom* c. fejezet végéig.
25. nov. 5. (304. sz. 1.) Az *Egy nő, aki a tífznek örül* c. fejezet elejétől „A hercegnő igen szépen játszik” kezd. mondatig.
26. nov. 6. (305. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Magát a szomolyáni szoros utat” kezd. mondatig.
27. nov. 8. (307. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Nem volt szükség a látogatónak” kezd. mondatig.
28. nov. 9. (308. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Volt pedig ennek a csúf” kezd. mondatig.
29. nov. 10. (309. sz. 1.) Az eml. mondattól a — „Hallom a szép szót” kezd. mondatig.
30. nov. 11. (310. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Balahó uram rikácsoló hangja” kezd. mondatig.
31. nov. 12. (311. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Mindenki hahotával nevetett” kezd. mondatig.

32. nov. 13. (312. sz. 1.) Az eml. mondattól „A hajdúezred parancsnoka” kezd. mondatig.
33. nov. 16. (315. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Rögtön arra fordítá a lovát” kezd. mondatig.
34. nov. 17. (316. sz. 1.) Az eml. mondattól *Az alterego (Másik magam)* c. fejezet végéig.
35. nov. 18. (317. sz. 1.) *A jó szolgálat jutalma* c. fejezet elejétől a „Scharodi csak elhült” kezd. mondatig.
36. nov. 19. (318. sz. 1.) Az eml. mondattól „A kis fejedelmi poronty” kezd. mondatig.
37. nov. 20. (319. sz. 1.) Az eml. mondattól a *Két karácsonyfa* c. fejezet végéig.
38. nov. 22. (321. sz. 1.) *A Belial leánya* c. fejezet elejétől a „Hol van Csajághy?” kezd. mondatig.
39. nov. 23. (322. sz. 1.) Az eml. mondattól az „— Azt csak bízd énrám” mondatig.
40. nov. 24. (323. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ocskay elkábultan ült vissza” kezd. mondatig.
41. nov. 25. (324. sz. 1.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
42. nov. 27. (326. sz. 1.) Az *Asszonyok kicserélése* c. fejezet elejétől „A hölgy a két kezével” kezd. mondatig.
43. nov. 30. (329. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ozmonda nagyot kacagott” kezd. mondatig.
44. dec. 2. (331. sz. 1.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
45. dec. 4. (333. sz. 1.) *Az Isten békéje* c. fejezet elejétől az „Ilonka úgy örült annak” kezd. mondatig.
46. dec. 7. (336. sz. 1.) Az eml. mondattól „A cigánytudományának cz a” kezd. mondatig.
47. dec. 10. (339. sz. 1.) Az eml. mondattól *A „Repülj fecském”* c. fejezet végéig.
48. dec. 11. (340. sz. 1.) *A Csupa fény* c. fejezet elejétől a „Rájött nagyhamar” kezd. mondatig.
49. dec. 15. (344. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ozmonda letörle azokat” kezd. mondatig.
50. dec. 16. (345. sz. 1.) Az eml. mondattól „A lán cravert fogoly ott kussadt” kezd. mondatig.
51. dec. 17. (346. sz. 1.) Az eml. mondattól „A nagytemplomban megszólalt a harang” kezd. mondatig.
52. dec. 18. (347. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Rákócziné még többet is” kezd. mondatig.
53. dec. 21. (350. sz. 1.) Az eml. mondattól „A fejedelem nem bírta” kezd. mondatig.

54. dec. 22. (351. sz. I.) Az eml. mondattól a „Lakoma után a feje-
delem” kezd. mondatig.
55. dec. 23. (352. sz. I.) Az eml. mondattól az „Ocskay jót nevetett”
kezd. mondatig.
56. dec. 24. (353. sz. I.) Az eml. mondattól a „Jávorka is értette”
kezd. mondatig.
57. dec. 25. (354. sz. I.) Az eml. mondattól az *Árnyék a fény közt* c.
fejezet végéig.
58. dec. 28. (356. sz. I.) *A „Spinnerin am Keuz“ előtt* c. fejezet elejétől
az „És most már nem tetszik” kezd. mondatig.
59. dec. 29. (357. sz. I.) Az eml. mondattól „A császárnak szenv-
délye volt” kezd. mondatig.
60. dec. 30. (358. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
61. dec. 31. (359. sz. I.) *Az apáca* c. fejezet elejétől az „Ocskay
László, amint” kezd. mondatig.
62. 1882. jan. 1. (I. sz. I.) Az eml. mondattól az „Utoljára az az
egy” kezd. mondatig.
63. jan. 4. (4. sz. I.) Az eml. mondattól az „Ennél a szónál” kezd.
mondatig.
64. jan. 5. (5. sz. I.) Az eml. mondattól az „Ocskay teste végig-
borzongott” kezd. mondatig.
65. jan. 6. (6. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
66. jan. 8. (8. sz. I.) *A Deliancsa* c. fejezet elejétől az „Egy megszokott
arc megint” kezd. mondatig.
67. jan. 10. (10. sz. I.) Az eml. mondattól az „Ocskay dicsősége
tetőpontjára jutott” kezd. mondatig.
68. jan. 11. (11. sz. I.) Az eml. mondattól a „Künn a faluban” kezd.
mondatig.
69. jan. 12. (12. sz. I.) Az eml. mondattól az „Ekkor aztán Ocskay
Sándor” kezd. mondatig.
70. jan. 13. (13. sz. I.) Az eml. mondattól a „S azzal fenékgig
üritvén a pokályt” kezd. mondatig.
71. jan. 14. (14. sz. I.) Az eml. mondattól „A danoló, hegedülő
alak” kezd. mondatig.
72. jan. 15. (15. sz. I.) Az eml. mondattól az „Aztán elkezdett kifelé
lejteti” kezd. mondatig.
73. jan. 18. (18. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
74. jan. 19. (19. sz. I.) *A vak lövések* c. fejezet elejétől a „Köszönöm,
elég volt már” kezd. mondatig.
75. jan. 22. (22. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
76. jan. 25. (25. sz. I.) *A fehér barát* c. fejezet elejétől az „Ez alatt
egész csendes” kezd. mondatig.

77. jan. 27. (27. sz. I.) Az eml. mondattól a „Keservesen meg volt sértve büszkesége” kezd. mondatig.
78. jan. 29. (29. sz. I.) Az eml. mondattól „Az Istenért!” kezd. mondatig.
79. jan. 31. (31. sz. I.) Az eml. mondattól a „Jól van öregem” mondatig.
80. febr. 1. (32. sz. I.) Az eml. mondattól a „Gáspár úr megint kezdett már” kezd. mondatig.
81. febr. 2. (33. sz. I.) Az eml. mondattól az „Ocskay László eszébe jutott” kezd. mondatig.
82. febr. 5. (36. sz. I.) Az eml. mondattól *A Budetini borz* c. fejezet végéig.
83. febr. 9. (40. sz. I.) Az *édes otthon* c. fejezet elejétől az „Ocskay félrefordítá az arcát” kezd. mondatig.
84. febr. 11. (42. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
85. febr. 12. (43. sz. I.) Az *Idegen háznál* c. fejezet elejétől az „Ilonka nem mondta meg” kezd. mondatig.
86. febr. 15. (46. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
87. febr. 17. (48. sz. I.) *A Circe* c. fejezet.
88. febr. 18. (49. sz. I.) *A „rák fordulóban”* c. fejezet elejétől a „Csak akkor vette észre” kezd. mondatig.
89. febr. 19. (50. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
90. febr. 22. (53. sz. I.) Az *Akik a holdra esküsznek* c. fejezet elejétől „Mikor már olyan közel” kezd. mondatig.
91. febr. 24. (55. sz. I.) Az eml. mondattól a „Nagy átváltozás volt” kezd. mondatig.
92. febr. 25. (56. sz. I.) Az eml. mondattól *A feltalált régi jó barát* c. fejezet végéig.
93. febr. 26. (57. sz. I.) Az „*O du lieber Augustin!*” c. fejezet elejétől „A hivatalnok bölintott” kezd. mondatig.
94. márc. 1. (60. sz. I.) Az eml. mondattól a „Másnap korán reggel” kezd. mondatig.
95. márc. 4. (63. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
96. márc. 5. (64. sz. I.) *A két kereszt* c. fejezet.
97. márc. 8. (67. sz. I.) *A Krethi és Plethi* c. fejezet elejétől „A népharag egész titokban” kezd. mondatig.
98. márc. 10. (69. sz. I.) Az eml. mondattól „A szomszéd szobából” kezd. mondatig.
99. márc. 11. (70. sz. I.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
100. márc. 12. (71. sz. I.) *A Rákóczi villáma a császár előtt* c. fejezet elejétől „A főudvarmesteri titkár” kezd. mondatig.

101. márc. 15. (74. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ocskay nem állhatta meg” kezd. mondatig.

102. márc. 16. (75. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ocskayt megakasztá ez a szó” kezd. mondatig.

103. márc. 17. (76. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Most aztán Ritschán” kezd. mondatig.

104. márc. 18. (77. sz. 1.) Az eml. mondattól *A végzetes golyó* c. fejezet végéig.

105. márc. 19. (78. sz. 1.) Az *Anyai ház* c. fejezet elejétől „A jószág, a szelídség” kezd. mondatig.

106. márc. 22. (81. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Visszatekint. A Tiszakastély” kezd. mondatig.

107. márc. 23. (82. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Heister Pálffy bannak” kezd. mondatig.

108. márc. 25. (84. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ilonka hátrakapta a kezeit” kezd. mondatig.

109. márc. 30. (88. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Ocskay bosszus lett” kezd. mondatig.

110. ápr. 2. (91. sz. 1.) Az eml. mondattól a *Két kincs közül az egyike* c. fejezet végéig.

111. ápr. 4. (93. sz. 1.) Az *Életre-halálra* c. fejezet elejétől a „S tudta” kezd. mondatig.

112. ápr. 5. (94. sz. 1.) Az eml. mondattól az „Én vígasztaljalak-e?” kezd. mondatig.

113. ápr. 6. (95. sz. 1.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.

114. ápr. 7. (96. sz. 1.) Az *Elvesztve örökre* c. fejezet elejétől a „Néhány pillanat alatt” kezd. mondatig.

115. ápr. 8. (97. sz. 1.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.

116. ápr. 9. (98. sz. 1.) *A háromélű dákos* c. fejezet elejétől az „Ocskay megkapta a kért szabadságot” kezd. mondatig.

117. ápr. 12. (100. sz. 1.) Az eml. mondattól a „Bortól hevült fővel” kezd. mondatig.

118. ápr. 13. (101. sz. 1.) Az eml. mondattól „A szemci örömtől tündököltek” kezd. mondatig.

119. ápr. 14. (102. sz. 1.) Az eml. mondattól a regény végéig.

A Deliancsa c. fejezet egy részét „A császári két hadvezért” kezd. mondattól (333.) a fejezet végéig közli a Koszorú is (1882. febr. 7. k. 2. füzet 111–35). A közlés címe: *Deliancsa (epizód egy regényből)*. Arról is tudunk, hogy a *Deliancsa* c. fejezetcet Jókai felolvasta a Petőfi

Társaságban, mely „jan. 6-án Jókai Mór elnöklete alatt ülést tartott. Az ülés tárgysorozatának végén Jókai tartott felolvasást. A „Szeretve mind a vérpadig” c. regényből „Deli Anca” címen egy epizódot mutatott be”. (Hon 1882. jan. 7. 7. sz., valamint Hölgyek Lapja 1882. jan. 8.)

KÖTETKIADÁSOK

- I. *Szeretve mind a vérpadig*. 1–5. k. Pest 1882. Athenaeum. I. k. 186 l.; 2. k. 192 l.; 3. k. 208 l.; 4. k. 180 l.; 5. k. 227 l.
- II. 1–3. k. Bp. 1887. Athenaeum (Új olcsó kiadás). I. k. 186 l.; 2. k. 192 l.; 3. k. 208 l.
- III. a) 1–2. k. Bp. 1897. Révai Testvérek. 1. k. 347 l.; 2. k. 239 l. (Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 67–68.)
 b) 1904.
 Címlapkiadás
 c) 1909.
 Címlapkiadás
 d) 1912.
 Címlapkiadás
- IV. 1–4. k. Bp. é. n. Révai Testvérek (Olcsó Jókai 241–246. sz.)
 1. k. 153 l.; 2. k. 164 l.; 3. k. 160 l.; 4. k. 154 l.
- V. 1–2. k. é. n. (Nyomatott a Szabadság nyomdájában Cleveland, O.) 1. k. 367 l.; 2. k. 250 l.
- VI. a) 1–2. k. Bp. 1925. Franklin–Révai (Centenáriumi kiadás).
 1. k. 273 l.; 2. k. 190 l.
 b) é. n.
 Címlapkiadás
 c) é. n.
 Címlapkiadás
- VII. Bp. 1962. Szépirodalmi Könyvkiadó 588 l. (Jókai Mór válogatott művei) Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Szabó József. Illusztrálta Keserű Ilona.
- VIII. Bp. 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó (Olcsó könyvtár) 1. k. 267 l.; 2. k. 281 l.; 3. k. 270 l. Az utószó Szabó József munkája. Illusztrálta Würtz Ádám.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudunk hozzáférni. Ezek adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*. MBibliszle 1925., valamint Bibliofil Könyvtár 1. sz.

Bp. 1926.), Gál János (*Jókai élete és írói jelleme* Bp. 1925.) és Jan Ślaski (*Jókai lengyelül Világirodalmi Figyelő* 1958. 1. sz. 38.) anyagából állítottuk össze.

- Német: I., *Geliebt bis zum Schafott*. Historischer Roman aus der Rákóczy-Zeit. Autorisierte Übersetzung von Ludwig Wechsler. 1–3. vol., Berlin 1883. Otto Janke. 1. vol. 309; 2. vol. 338; 3. vol. 383 p.
II., 2. Auflage. Berlin (1904) Collection Janke 488 p. (Évszám a Berliini Egyetemi Könyvtár katalógusa alapján.)
- *Lengyel: *Aż do śmierci*. 1–3. vol. Warszawa 1882–83. transl. J. Maykowski. 1. vol. 216; 2. vol. 136; 3. vol. 195 p. Ingyencs melléklet a *Bluszcz* c. hetilaphoz: az 1. k. 50/82–10/83. sz., 2. k. 11/83–19/83. sz., 3. k. 20/83–32/83. számhoz.
- *Orosz: *Ljubovj do esafota*. Istoriceskij roman vremen Rakoci. St. Petersburg 1883. 595 p.
- Cseh: *Milovan až na popravište*. Transl. G. N. Mayerhoffer Praha 1913. Fr. Borovy 603 p. — Ua. 1926.
- *Spanyol: *Amado hasta el patíbulo*. Barcelona é. n. Bibl. de novelas.

★

Megemlítendő, hogy az olasz nyelven megjelent *Amato fino al patíbulo*. Milano 1899. Fratelli Treves 324 l., bár címe szerint a „Szeretve mind a vérpadig” c. Jókai regényt jelzi, igazából Jókai „Szomorú napok” c. regényének fordítása.

★

Cs. Horváth Tibor képregényre dolgozta át a művet, mely Sebők Imre rajzaival a Népszavában 1964. szept. 13-tól 1965. jan. 10-ig jelent meg 114 folytatásban.

A REGÉNY SZÍNPADI VÁLTOZATA

A *Szeretve mind a vérpadig* c. regényt 1963-ban Török Tamás alkalmazta színpadra, és az Állami Déryné Színház tűzte műsorára.

A romantikus történelmi színmű híven követi Jókai regényét. A szereplők néhol szinte szó szerint mondják a regény szövegét (Csajághy dorgáló szavai az esküvő után, Rákóczi dicsérlő levele Ocskayhoz,

Cinka Panna dalai, a sebesült Ocskay levele feleségéhez (Jávorkáék esküje stb.). Ez azonban határozottan előnyére válik a drámának. A cselekmény három felvonásban és tizenegy színben elevenedik meg, és a következőket tartalmazza.

Az ocskói idilli mézesheteket láthatja a néző, a gyengéd Ocskayval, a szerelmes Tisza Ilonával a színen. Itt jelenik meg Csajághy, és figyelmezteti Ocskayt; el ne hagyja hitvesi hűségét és Rákóczi zászlóját. Itt tudjuk meg azt is, hogy Ocskay sértve érzi magát, mivel mások már előbbre jutottak a ranglétrán mint ő (1. felv. 1. szín).

A következő szín a brigadéros tábori sátrába vezet. Itt ismerkedünk meg az intrikáló Bercsényivel, és itt hallja Ocskay a hírt kastélya fel-dúlásáról és felesége elhurcolásáról, majd itt kapja meg Ocskay Rákóczi felhatalmazását: toborozzon csapatokat, és induljon velük amerre ellenséget lát. Ocskay nyergeltet és Bécs ellen vonulnak (2. szín).

Sötét kolostori szobában figyel Ocskayné és Ozmonda. Bécszet álmából riasztotta fel Ocskay ezrede. A kurucokat azonban elverik Bécs alól. Ozmonda leveti álarcát, megmondja Ilonkának, hogy ő a császár kéme (itt alakít a szerző a regény cselekményén), és feladata Ocskay átcsábítása a császáriakhoz (3. szín).

Bécs alól a Beckói ostromhoz vezet a nézőt a szerző, itt tűnik fel Cinka Panna, itt hangzik el a „Repülj fecsském”, majd hozzák a fogoly Ozmondát, aki végképp megmérgezi Ocskay hitét azzal, hogy közli az árulásra kész kuruc tisztek neveit a kis hadnagyoktól a fejedelemig. A felvonás azzal zárul, hogy Ocskay cserébe küldi Ozmondát fogoly feleségéért (4. szín).

Ocskay sebesülten fekszik Vöröskő alatt, hol az ápolónővér, miként a regényben is, az áruhás Ozmonda (2. felv. 1. szín).

Ocskay a gondos ápolás eredményeképpen jobban lesz, Ozmonda felfedi kilétét, és ismét kísérteni kezdi az amúgy is ingadozó kuruc tiszteket (2. szín).

Ocskay kétségei tovább erősödnek, mikor megtudja Forgách elfogatását. Szilaj kedvvel kezd Cinka Pannával mulatni. Ide toppan be az üldözött Bercsényi a nagy vereség hírével, és keményen vádolja Ocskayt (3. szín).

Közben Ocskay végrehajtja az árulást, mivel a következő szín már egy sötét erdőrésztletet mutat, ahol felhangzik Jávorkáék esküje Ocskay vesztére (4. szín).

Ocskay fényes császári uniformisban, aranylánccal látjuk viszont, de táborából egyre hangzik a gúnydal az „O du lieber Augustin” dallamára. Itt kapja meg Ozmonda útján a parancsot Léva felégetésére, és itt ütközik össze Ilonka és Ozmonda. Az utolsó ütőkártya Ozmonda kezében — akárcsak a regényben — itt is az, hogy leleplezi Ocskay tettét,

Tisza Gábor meggyilkolását. A felindult Ocskay agyonlövi a megkötözött Marcit (3. felv. 1. színi).

Ocskay Verbón dorbézol, ahol Jávorka elfogja és magával hurcolja (2. színi).

Az utolsó jelenet a hadi törvényszéket mutatja be, ahol Csajághy halálos ítéletet mond az áruló felett. A férjéért könyörgő Tisza Ilonka már későn érkezik. Ocskay feje árbochegyre kerül; Ozmonda szíven szúrja magát.

A darabot Szécsi Ferenc rendezte. Díszlettervező Cselényi József, jelmeztervező Rimanóczy Yvonne.

A főbb szerepeket Bodó György (Ocskay), Bodó Judit (Tisza Ilona), Földes Éva (Ozmonda), Fenyvessy Balázs (Csajághy), Szántó Margit (Cinka Panna) és Rajna Mihály (Jávorka) alakították.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI ~

A REGÉNY KORA

A múlt század hatvanas éveinek vége és a hetvenes évek eleje meghozza az ország politikai feszültségének enyhülését. Kossuth dörgő hangú nyílt levele ellenére is bizalommal fordul az ország a „deáki tett”, a kiegyezés várható eredményei felé. Jókai köre és az általuk befolyásolt széles körű közvélemény az abszolutizmus, az összmonarchikus eszme vereségének és a 48-as vívmányok visszaállításának kulcsévét látták 1867-ben. Fellelegzik az ország, új reményeket kerget a politika, és új lehetőségeket érezve emelkedik ismét magasabbra Jókai irodalmi pályája.

Jókai továbbra is él és uralkodik a magyar regényirodalomban, versenytárs és korlát nélkül. Eötvös már egy évtizede halott. Kemény Zsigmond 1875 után szintén. Különben is Kemény életének utolsó csztendeit hallgatva élte. Tolnai Lajos ugyan jelentkezett már a prózában *Az urakkal*, a *Báróné ténsasszony*-nyal és *A nemes vérrel*, de Jókai hírnevét, romantikájának tündöklését képtelen zavarni realista kísérleteivel. A későbbi nagy rivális, Mikszáth pedig csak éri el első sikerét a *Jó palócok* c. művével. Mi az, amivel Jókai még most, a nyolcvanas évek elején, írói pályájának hanyatló szakaszában is hódít? Azzal, hogy elevenebb és magyarabb elbeszélő minden eddigi regényíróknál. Ez az elevenség telíti meg vonzerővel a kuruc regényeket is. Jókai vezető szerepéről a Hon is ír *Irodalmunk a múlt évben* (-gy.) c. cikkében. „A regényirodalomban, mint évek hosszú sora óta mindig, ez évben is Jókai Mór áll elől. Műveinek újabb kiadásán s fordításain kívül (francia, német, szerb, lengyel, finn, stb. nyelvekre) önállólag jelent meg tőle ez évben *Páter Péter*, *Akik kétszer halnak meg* s részben *Szeretve mind a vérpadig*.” (1881. dec. 29. 357. sz. 6.)

Pedig ezek a regények Jókai szemszögéből nézve irodalmi vákuumban gyökereznek. Az 1880-as évek csaknem a teljes szélcsend időszaka. A régi, világirodalmi szintre emelkedő líra a hallgató öreg Arany és a helyüket nem találó fiatalok: Reviczky, Komjáthy kezén szinte teljesen elhal. Egyedül a „Mont Blanc-ember”-nek, Vajda Jánosnak a költészete emelkedik a régebbi csúcsokkal egy magasságba.

Természetesen vannak ebben a korban előre mutató jelek is. Az elemző módszer főnök egyik jelentős csoportját vezeti el a realizmushoz, segíti mélyreható kritika művészi kibontásához, az akaratgyenge, kiégett nemzedék ostromozásához. A radikális értelmiség köréből induló írók: Thury, Bródy, Petelei, Gozdsú, Ambrus a legjobb műveikben eljutnak a proletariátus és a szegényparasztság harcainak felismeréséig, bemutatásáig is. De nemcsak az időnként proletáryomorba süllyedő Bródy, Thury vagy Iványi mond koráról kegyetlen hangú bírálatot, mások is. A realizmus területén részeredményeket elérő Csiky Gergely színműveiben, Justh Zsigmond a *Fuimus*ban szenvedélyesen vizsgálja a társadalom testét, keresve, hogy mi a kóros, s mi a használható, mely újat, jobbat fog teremni. Ezek az alkotások épp oly idegenek Jókaitól, mint Reviczky *Apai örökség* c. művének megdöbbentő elemzése, melyben a hanyatló, szó szerint is halálos emyedtségben élő nemesség életét ábrázolja. A romantikus regény nagymestere a valóság bemutatására törekvő fiatal novellistákban nem látja a jövő irodalmának ígéretét.

Így érthető, hogy keserűen kiált fel 1880-ban Jókai *Hát mi feltámadunk-e még?* című cikkében.

Minden fejlődik „csak mi halunk el lassan; de észrevehetőleg; magyar regényírók. Csak reánk nézve magasság a mult és mélység a jelen. Hol vannak azok a fényes idők, amikor egy Eötvös József eszmegazdag irányregényeivel, egy Kemény Zsigmond utánozhatatlan alkotói művészetével, egy Jósika Miklós scottwalteri ábrázolásaival, egy Kuthy Lajos genialis eszmecsapongásaival egyidejűleg, egy csoport új ember, egy új, a népiesen romantikus iskolát merete meghonosítani. Pálffy Albert, Gyulai, Vas Gereben, Degré Alajos, Lauka, akiket az új sarjadék egész gesztje követett. Szathmáry Károly, Balázs, Vadnay, Ábrányi, Vértessy, Beöthy Laczi és Zsolt, Asbóth, Tolnay, Abonyi, Kazár, Törzs és győznm előszámlálni őket, akik mind osztoztak a közönség érdekltségén.” (A Hon 1880. márc. 28. 4.)

És mégis bizalommal hirdeti „terheink nagyok, panaszunk sok: De azért minden új életre van teremtve nálunk, s aki él, az megél.” (uo.) Talán ezt az új irodalmi életet kívánja ő is elősegíteni azzal is, hogy öregedő kora ellenére gyors iramban írja a regényeket.

A kuruc regények romantikájában mintha a Bach-korszak nemzetvígasztaló romantikáját folytatná, azt a művészi irányt, amelyet a Jókai-pályakép szempontjából oly előnyösen szakítanak meg az 1867 utáni nagyregényeknek életközbe kerülő darabjai (*Fekete gyémántok, Az aranyember, Rab Ráby*). De ez a romantika még távolabb szakad az élettől, mint a Bach-korszak műveié. Hogy ennek a szakadásnak mi a döntő oka, nehéz megállapítani.

Az 1850-es években még roppant feladat nyugszik az író vállán, a nemzeti öntudat ébrentartása: hűnek maradni 1848–49 eszméihez. Ezzel szemben 67 után, ha kavargó állapotban is, de a 48-as eszmék függetlenségi törekvéseinek megvalósulását látja kirajzolódni Jókai. Majd 1875 után politikai csaldódások érik. Az a lelkesedés, amellyel az előző évtizedek képviselőházi küzdelmeiben részt vett, egyre érdek-
telenebb, formális szavazgatással szürkül. A két helyzet különbsége is ok lehet. De kereshetjük az okot az öregező író egyéniségében éppúgy, mint a hősválasztásból adódó kényszerítő körülményekben.

Egy azonban bizonyos: *Az új földesúr* Garamvölgyi Ádámja, a *Sze-
gény gazdagok* Juon Táréja vagy a *Politikai divatok* Pusztafija sokkal köze-
lebb van a valósághoz, mint a kuruc regények bármelyik alakja. A kuruc
regények is maradandó művek, de remekművek is lehetnek volna, ha a
generálisok úgy gondolkodnak, mint Timár Mihály, a katonák meg úgy
lehelnek magukból koruk igaz világát, mint Decsi Sándor vagy Lacza
Ferkó.

Érdekes, hogy Jókai, aki korai történelmi regényeiben kedvvel
kereste a Berend Iván, Kárpáthy Zoltán-féle nagy, gáncs nélküli lova-
gokat, a kuruc regények középpontjába két árulót ültetett. Az árulók
közül egy tipikus jellem- és becsületkufárt, Ocskay Lászlót és az ugyan-
csak kétes karakterű Géczy Juliannát. Ezt a hősválasztást a következő-
képpen magyarázza a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem
jegyzete. A magyarázat igazát az is nyomósítja, hogy az a történelmi
körülményekkel és a többi korabeli művel teljes összhangban van.
A nemzeti függetlenségnek ekkor már sokkal bizonytalanabb követelője
Jókai, mint volt 1875 előtt. „Ezt igazolja az a körülmény, hogy a szabad-
ságharc idejéről szóló *A tengerszemű hölgyben* teljesen lemond a nagy
küzdelem politikai, katonai bemutatásáról, s csak a magánélettel fog-
lalkozik. Részben ehhez hasonló két kuruc kori regénye is, amelyekben
szintén a meghasonlott, árulóvá váló alakokra fordítja figyelmét, és
az igazán következetes nemzeti hősök csak esetlegesen lépnek fel ben-
nük. Nem önkényes feltevés az sem, hogy az árulók és ingadozók
lelkivilágának sok helyütt igen mélyreható rajza abból fakad, hogy
saját lelkiismeretfurdalásait élte újra történetükben.” (Barta–Nagy–
Sötér: *Magyar Irodalomtörténet* 1954. 88. kézirat.)

A kuruc regényekhez kettős irányból vezet Jókai útja. Egyrészt a
Rab Rábyn, de ugyanakkor az 1877-es konzervatív *Névtelen Váron*
keresztül is, és a kuruc regények ehhez állnak közelebb, nem a *Rab
Rábyhoz*. Sötér István már a *Névtelen Várról* is elmondja azokat, amik
a *Szeretve mind a vérpadig* c. műnek is negatívumai. A hatásvadász
regényesség a melodráma szintjére süllyed. Túlteng a színpadias
romantika és az írói rafinériával adagolt érdekesség, izgalmasság

keveréke. (Vö. *Jókai pályafordulata*. Romantika és Realizmus. Bp. 1956. 495.)

A *Névtelen Vár* megírása után két évre ott van ugyan a *Rab Ráby*, az „elvetélt” realista remekmű, de 1882-ben már megint a *Névtelen Vár* stílusfelfogásának hódol, csillogóan különöc elemeket halmoz, a jellemeket és a korhűséget elveti, sőt *A lőcsei fehér asszonyban* holmi kuruc-labanc kompromisszumra is hajlamos, legalábbis annyiban, hogy nem élezi ki eléggé azt az ellentétet, amely a két tábor között a valóságban megvolt. És itt megint a politikus életében is keresni kell a magyarázatot. A hetvenes évek politikai szélcsendje, a remények bágyadt napsugara már az utolsó optimista színfolt a politikus Jókai életében. Innen már hamar eljut az 1875-ös fúzióig, a dualizmus helyesléséig.

A török regényekben a romantikus fantázia a jelen ellen tiltakozva menekül vissza a múltba. A napfényes erdélyi környezet, a Bach-korszak elleni tiltakozás egyetlen lehetséges formája, de a kuruc regényekben már a kompromisszum keresése határozza meg történelem-szemléletét és ábrázolásmódját. Itt a nagyszerű magyar múlt rajzában osztrák—magyar barátság és megalkuvás gondolata villószik. Talán éppen ennek az eredménye, hogy a kuruc regényekben van valami állandó távolmaradás a történelem törvényszerűségeitől. Jókainál a kuruc kor színes részjelenetekre, anekdotikus érdekességekre bomlik, amit nem tud összekapcsolni, nem tud hiteles korréppé formálni, hiába vegyít beléjük egy-egy fontos mozzanatot, jellemző vonást.

Egyéni tragédiák komorlanak a regényekben — ha nem is olyan erővel, mint Mikszáthnál *A fekete városban* —, azért ezek mögött az egész kuruc világ bukásának tragédiája egyéni sorsok és bukások képévé kicsinyül. Mikszáth *A fekete városban* hiánytalanabban tudta megmutatni Rákóczi szabadságharca bukásának egyik igazi jellemző okát, az úri osztály önzését, a Görgey Pálok despotizmusát. Jókai romantikus okok között keresgél. Igaz embereket, mint Ocskay Lászlót, mások intrikái kergetnek a jogos pártütésbe. Szeszélyes, mindent cléró szépasszonyok, Géczy Juliannák játékában keresi és ábrázolja a mozgalom bukásának okát, ahol csak némely helyen, a távolban villannak fel a kuruc harcok igazi fényei. A *Szeretve mind a vérpadig* még inkább törekedett a nemzeti küzdelmek hősiességének megmutatására (a tiszabeci átkelés, Balahó uram kuruc tempója), mint *A lőcsei fehér asszony*.

Jókainak 1875 után keletkezett cikkei már Tisza Kálmán mellett kardoskodnak, de regényeiben még próbál valamit tartani a múltból. Ez a kettősség határozza meg döntően a kuruc regények jellegét. Hosszú volt az út eddig. Együtt politizálni Petőfivel, majd együtt politizálni Tisza Kálmánal — nem volt könnyű. Olyan politikai páf fordulás ez, amely lehetetlen, hogy keserű nyomokat ne hagyjon Jókaiában.

Jókai politikai szereplése a Nemzeti Múzeum lépcsőjén kezdődik 1848. március 15-én, és talán a nagy tarokkpartiban végződik a Dorottya utcai klubban, ahol a ferencjózsefi béke fata morgánájában csendesen játszik egy elfáradt nemzedék. És ez a távolság érezhető, ha összevetjük a török regényeket a kuruc regényekkel. Az *Erdély aranykorában* még 1848 emléke él, a kuruc regényekben viszont már a Tisza Kálmán kora.

A REGÉNY KELETKEZÉSI IDEJE

Az első hírek már 1880 őszén megjelentek a regényről. A *Hölgyek Lapja* közli, hogy Jókai Mór „új regényen dolgozik a kuruc világból”. (1880. szept. 5. 36. sz. 431.) A *Budapesti Bazar* 1881 első hónapjában már cím szerint említi a regényt (1881. jan. 1. 8.), csakúgy mint a *Fővárosi Napilap* (1881. jan. 1. 1. sz. 3.), mely azt is jelzi, hogy a regény A Honban jelenik meg.

Az első jelentősebb hír a Szegedi Naplóban látott napvilágot: „Jókai Mór jelenleg egy nagyobb történelmi regényen dolgozik. A regény tárgyát Rákóczy korából merít s most gondosan tanulmányozza a kuruc és labancvilág jellemző adatait, a hadviselés módját, hadieszközöket és öltözékeket. Az eseménydús időszak gazdag forrásul szolgál a regényhez, s ez új munka megjelenését bizonyosan érdekléssel várja a magyar közönség, mely Jókaiában a költőt mindenha osztatlan szeretettel méltányolta.” (1881. aug. 2. 172. sz.) Hasonlóan nyilatkozik a *Hölgyek Lapja* is (1881. aug. 7. 383.), majd a *Magyar Polgár* a regény cselekményének idejét és női főszereplőit is megnevezi, egyben a német fordítás előkészületeiről tudósít. A regényt „a berlini *Roman Zeitung* számára és külön diszkiadásra Janke Ottó kiadó szerezte meg, s a fordítást a szerző felügyelete alatt dr. Schwarz Ármin, a P. Lloyd munkatársa eszközli” (1881. aug. 19.).

A *Hölgyek Lapja* a két kisebb hírközlés után az Irodalom, művészet, zene c. rovatában részletesebben is szól a közeljövőben megjelenő regényről. „Szeretve mind a vérpadig lesz a címe Jókai legújabb regényének, melyet még az év őszén befejez. Tárgyát a Rákóczi korból merítette s az adatokat régóta gyűjté a felvidéken. Az öt kötetes mű hősnői Tisza Ilona és a Szép Szunyoghné, kik ama mozgalmas korban szerepeltek, hátterül Rákóczinak nagy fevidéki hadjárata szolgál, s a kor szokásait, uralkodó fogalmait is fel fogja tüntetni, sőt a nyelvezet is az akkori jellemző irányban van tartva.” (1881. aug. 21. 407.) A *Vas megyei Közlöny* rövid híradása arról tudósít, hogy Jókai a regényét Balatonfüreden írja (1881. aug. 21. 34. sz. 4.).

Még a regény megjelenése előtt kerül a nyilvánosság elé Mikszáth Kálmán csípős szavú cikke a *Tisza Ilona*, mely eleve kedvezőtlen színben tünteti fel a regényt.

„Gróf Zrinyi Miklós megénekelte őset szigetvári Zrinyi Miklóst, Arany is megénekelte őset Toldy Miklóst, Jósika regényt írt Jósika Istvánról, Tóth Kálmán is a nagyok koszorújába szőtte Hcdervári Kontot.

Mennyivel önzetlenebb ezeknél a mi nagy regényfrónk Jókai, aki lemond a saját őseiről s a Tisza familia multját szépíti meg ragyogó, világhírű tollával.

Hát már nem elegendő a jelenből vett ezer meg ezer phrázis, nem gyujtanak már az ötletek, a fényes rethorikai floskulusok, el kell már menni a multba s onnan hozni még egy kis nymbust a Tiszáknak? . . .

Lesz tehát ‚mameluk regény‘ is.

A kedves Tisza Ilonát, meg hogy gardedameja legyen, a tündérszép Szunyognét fölássza százados sirjaikból a nagy költő, s még egyszer élni, tündökölni fognak ő excellenciája a miniszterelnök ur kedvéért.

Jó Kuruc Thaly Kálmán addig-addig járkált Rákóczyék után, hogy rá bukkant erre a két szép asszonyra.

Jókai mindjárt beléjük szeretett és pártjukat fogta.

Csakhogya mit szól majd chez a tízes szerelemhez Jókai régi hü szeretője: a muzsa? . . .

De hiszen ő nincs papucskormány alatt. A muzsa neki rabszolgája és nem királynője, — tetszés szerint bánhat vele, neki minden szabad.

Szegény kis muzsa! Huzd föl aranyos cipődet, s ha kedved volna tán fürödni a Balaton fodros vizében, hagyd ott a habtermetedet hívó habokat, hagyd ott a gyönyörű parkot, a társaságot, mely nyüzsg, vidáman rajzik és a jelennek él, huzd föl aranyos cipődet, szorítsd be karcu derekadat kemény vállfűzőbe, öltsd föl nehéz bársony mentédet s eredj lovagoddal a romok közé.

Hiszen neked ez nem kerül semmi fáradságdba. Jártál te már ott. S hoztál is onnan elég koszorút.

Most még czenföülül egy kegymosoly is ki fog jutni ő excellenciájától . . .

Hanem azért mégis mindegy. Tisza Ilonát és a szép Szunyognét nagy érdekekkel várja a közönség.

A regény februárban fog megjelenni, tehát a farsangban. S címe az lesz ‚Szeretve a vérpadig‘, pedig talán az lenne a helyesebb titulusa: ‚Szeretve egész az émelegység.‘

Igy mindjárt a címről megtudná Tisza Kálmán, hogy a nagy író műve neki szól.” M-th K-n (Szegedi Napló 1881. aug. 23. 188. sz.)

Egy későbbi cikkből arra következtethetünk, hogy a regény már 1881 szeptemberében készen volt. Szijj Ferenc *Jókai és Komárom c. cikksorozatának* (Zalamegyei Ujság 1925. jan. 11–18. 7 folytatásos részben) egyik része arról ír, hogy mikor Jókait pesti otthonában felkereste Komárom díszes delegációja, hogy díszpolgári oklevelét átadja, az író „megmutatta dolgozó szobáját, és íróasztalának rejtett kincsét, legújabb regényének a *Szeretve mind a vérpadig* címűnek kéziratát.” (jan. 18. 2.) A cikkből világosan kiderül, hogy a látogatásra 1881. szept. 22-én került sor.

Az említett dátum és a Roman Zeitung érdeklődéséről szóló hír egyaránt arra mutat: a regény megírása 1881. szeptembere körül befejeződött.

ÚTI ÉLMÉNYEK

A *Szeretve mind a vérpadig* környezetrajza közvetlen élményanyagból született. Jókai a 70-es években, midőn kassai képviselő lett, beutazta a Felvidék városait, és megismerte lakosságát. Különösen Lőcse keltette fel érdeklődését. Ezek az úti élmények adják az anyagot a regényhez. Majd 1883-as útjának friss élményeiből megszületett 1884-ben Géczy Julianna regénye, *A lőcsei fehér asszony*.

A *Szeretve mind a vérpadig* egyes tájképcinek megformálásához szerzett úti élmények, benyomások eléggé frissiek. A Vág völgyének és a többi felvidéki tájnak a megelevenítéséhez az 1879 augusztusában végzett utazás adta az anyagot. Erről az utazásról meglehetősen sokat tudunk. Trencsénteplicen díszebéddel fogadják az író, majd a teplici fürdőbe rándulva megnyílt Jókai előtt a Vág völgyének impozáns képe, amelynek hatására nemcsak a *Szeretve mind a vérpadig* lapjain elevenedik meg a Vág völgye, hanem az *Akik kétszer halnak meg* kezdő fejezetében és a *Páter Péterben* is. Ezen az útján csodálta meg Jókai Szalka várát, mely különösen a Vág bal partjáról nézve szép látvány. Vaszkán báró Hoening O'Caroll birtokára hivatalos. Bohinucról betért az öreg Mednyánszky házába, amelynek a kertjéből gyönyörű a kilátás a Vág völgyére. Bohunicról 24 lovasból álló bandérium hívta meg, és kísérté el Jókait gróf Königsseg pruszkai kastélyába. A gróffal együtt mentek fel a hegyre, onnan szemlélték meg Oroszlánkő várát. Az út ezután Ravnéra vezetett báró Skrbensky Fülöphöz, itt megtekintették vendég-látójuk híres kertjét és több nevezetes síremlékét.

Ezen az utazásán Jókai nem érintkezett olyan közvetlenül az egyszerű emberekkel, mint 1853-as, de különösen 1858-as erdélyi utazásakor. Most előkelő főurak vendége, bandérium, virágosó kíséri az útján. Egészen más jellegűek voltak az ünnepélyes fogadtatások Erdélyben.

Melegebbek, őszintébbek. Jókait is sokkal jobban értékelték az erdélyi székelyek meg a románok, mint a felvidéki szlovákok. Regényében azonban szeretettel ír a Felvidék népéről is, amely Rákóczi mellett harcolt.

Ez útiről Jókai nem készített útirajzot, csak regényrészleteken keresztül lehet megvilágítani azt a hatást, amelyet a felvidéki táj gyakorolt rá. Az *Akik kétszer halnak* meg c. regényében megfesti a Vág völgye csodálatos szépségét. Megcsodálja a várromokat. A hozzájuk fűződött mondák közül elmondja a Báthory Erzsébettről szólót. Megkapó, hogyan ír a régi híres fákról. Egy ősi tölgyfa Lorántffy Zsuzsannáról susog, másutt Rákóczi hársfái hullatják sárga levelciket. A temetvényi panoráma leírása is a Vág völgyi utazásának emléke. A *Szeretve mind a vérpadigban* is találunk felvidéki képet. A Vág völgyét rajzolja égbe nyúló bércével, rohanó patakjaival. Lietava várát megkoronázott óriásnak nevezi, gömbölyű szemekkel, felnyitott nagy szájjal. A regény pozsonyi városképet is nyújt, abban a fejezetében, ahol Ocskay bevonul Pozsonyba.

Az utazásról Mikszáth is megemlékezik: „Szegedről hazatérve nem-sokára ismét a Vág völgyében utazgat Samarjaival, tiszteletére fellobogó-zott városokon keresztül. Itt a kis Kubicza főispán az útimarsallja és a ciceróné-ja, aki minden romról minden öreg fáról tud neki egy regét mondani.” (*Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1960. Mikszáth Krk 2. k. 117.)

Jókait erre az utazásra nevelt leánya, Jókai Róza is elkíséri, s ő később be is számolt erről. Megírta, hogy Jókai sokat jegyezgetett az úton, az egyes várak romjairól hallott mesékből, és itt jutott többek között a *Péter Péter* témájához is. Különösen Andaházy Pál, odavalósi földbirtokos, Jókai barátja mesélt sokat a Vág völgyének várairól, mondáiról. (Vö. Feszty Árpádné: *Regényes utazás Jókai Mórral Felsőmagyarországon*. Magyar Hírlap 1925. febr. 17. 3.)

THALY KÁLMÁN ÉS JÓKAI MÓR

A 70-es években Thaly Kálmán, a nagy fejedelem nagy íródeákja hatalmas Rákóczi-kultuszt teremt az országban. A lehetősége megvan rá, hogy kutasson. Felszínre is hoz mindent, ami kezébe kerül, és ami abból a Rákóczi-korra vonatkozik. Thaly az, aki egyre sürgeti II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak hazahozását, ontja a tanulmányokat, gyűjti a kuruc énekeket és balladákat (megtoldva a ciklust néhány saját darabbal). Elismert emberként, néhány évvel Jókai után, a Szent István-rend lovagkeresztjével mellén 1909-ben halt meg.

Mikor 1880-ban megjelent Thaly Kálmán Ocskayról szóló monográfiája (*Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelmi dandárnoka és a Felső*

Magyarországi hadjáratok 1703–1710 Bp. 1880.) elviszi Jókaiának. Ebből a forrásból írja 1882-ben az áruló kuruc brigadéros tragédiájának regényét, a *Szeretve mind a vérpadig* címűt. A regényhez a tárgyat teljesen készen kapja Jókai Thaly Kálmán munkájában. A munkát még azzal is megkönnyítette neki a figyelmes Thaly, hogy kijelölte belőle a fontosabb részeket. Nem is kutatta sokat Jókai a dolgok eredetét, csak Thaly munkájából gyakorlott szemmel összeszedte az érdekes adatokat, és áttette színes mese keretébe. Talán még el sem olvasta Thaly részletes művét sem, csak a kijegyzett adatokat, s abból írta meg Ocskay élettörténetét.

Ne keressünk tehát ebben a Jókai regényben már eleve, a forrásművek hiánya miatt sem olyan korfestést, mint Kemény regényeiben. Az író nem Ocskay kora és az őt körülvevő Rákóczi-kor levegője érdekelte elsősorban, hanem Ocskay, az ember. Valójában nem a történelem Ocskayját, Rákóczi villámát, majd árulóját akarja ábrázolni, hanem a férfit, akit szerettek egészen a vérpadig. Keménynek a történeti tárgy alkalom, hogy egy korszak szellemét megvilágítsa, hőseit eszközül használja arra, hogy bennük a kort megrajzolhassa. Jókainál azonban most is csak az az elsődleges, hogy a történelemből jó mesetémát kapjon regénye számára.

Jókait Thalyhoz nemcsak barátság, rokonság is fűzi. Thaly Kálmán anyja, Barthaloss Katalin atyafiságban állott Jókai anyjával. A két család elég gyakran találkozott egymással, és Thaly Lajos halála után az özeveg szívesen fordult tanácsért Jókaynéhoz, aki nemcsak a rokonokat látta a Thaly családban, hanem a régi Komárom megyei nemesi famíliát is, akik hozzájuk hasonló életkörülmények között éltek. Jókai és Thaly így másodunokatestvérek voltak, amiért a pápai kollégiumban is megkülönböztetett tisztelet övezte az 1854-ben ott tanuló diákot, Thaly Kálmánt, aki többször dicsekedett is egyre nevesebbé váló unokafivérével. Thaly rokoni alapon talált meleg otthonra Váli professzor vendégszerető házában is. (Vö.: Veszprémi Dezső: *Tali és Széchi-Szigeti Dr Thaly Kálmán életrajza* Bp. 1928. és R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Bp. 1961.)

Thaly portréja még jóval a nagy művei megszületése előtt bekerült a Kakas Márton arcképcsarnokába, ahol így ír róla Jókai.

„Minthogy Thaly Kálmán akadémiai tag; — tehát kollegám.

Minthogy komáromi születésű; — tehát patriotám.

Minthogy kálvinista; — tehát hitsorsosom.

Minthogy poéta; — tehát mesterembertársam.

Minthogy atyámfia; — tehát rokonom.

Minthogy szép fiú; — tehát hasonlóm.

Minthogy Vak Bottyán frója; — tehát határozatista pártfelem.

Mínthogy nem lapszerkesztő; — tehát nem riválisom.
Mínthogy nem kritikus; — tehát nem gyilkosom.
Mínthogy nem színész; — tehát nem áldozatom.
Mínthogy nem jár bugyogóban; — tehát nem kijózanult új nemzedék.
Mínthogy nem szónok: — tehát nem ellenjelöltem.

Tehát ezen tizenkét oknál fogva, ugyan hogy kívánhatná tőlem valaki, hogy olyan rossz élceket mondjak rá, mint az eddigiekre mondtam.

Csupán azt az egyet szeretném tőle megtudni, hogy vajjon mit csinálna Vak Bottyán, ha azzal a megmaradt félszemével azokat a dolgokat látná, amik most történnek, s aztán a szeges buzogány helyett egy olyan rozsdás kalamus volna a kezében, mint nekem?" (Üstökös 1865. júl. 15. 28. sz. 233. Kötetben Jókai Mór: *Írói arcképek*. Bp. 1955. 305.) Itt állapítja meg a kötet jegyzeteit összeállító Bisztray Gyula, hogy „Thaly alakjával Jókai máskor is foglalkozott az Üstökös-ben. Tréfiái között itt is, ott is felbukkan »Rákóczi késői íródeákjának« mozgékony alakja.” (345.)

Jókainak a hosszú és unalmas országgyűlési viták alatt is bőven volt alkalmuk beszélgetni Thaly Kálmánnal. A különböző pártállás sem akadályozta a politikában is elég szelíd, a 70-es évek vége felé egyre ingatabb alapokon álló író és a jóval fiatalabb kortársának baráti összemlegedését. A hitélet terén szintén azonos volt az érdeklődésük, hiszen Thaly egykor református teológus és református gimnáziumi tanár, Jókai pedig 1862 óta a baranyai református egyházmegye gondnoka volt. A korábbi években Thaly is szépirodalommal kísérletezik, a történeti munkáknál kevesebb sikerrel. A történelmi kutatás csak a 70-es évek elején lesz az a kedvelt és jól megválasztott munkaterülete, melyen azután maradandó hírnevet szerez.

THALY TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETE, HATÁSA JÓKAIRA

Jókai olyan nagy mértékben követte Thaly Kálmán könyvét, és ami ennél is lényegesebb, Thaly történelemszemléletét is (noha politikai állásfoglalásától merőben eltér), hogy ennek a kérdésnek legalább a vázlatos érintésétől nem tekinthetünk el. Már a korabeli kritika is elítéli Jókait azért, hogy Thalyt és a Thaly-műveket oly feltétlen bizalommal használta fel. „Komoly történetíró . . . nem hatott volna úgy Jókaira, mint Thaly, ki a szorgalommal felhalmozott anyagból nem bírja kiválasztani a lényegest, ki majd képtelenül hiszékeny, majd könnyelműen találékony és hozzá még a nehézkes pedáns létére a pikáns részleteket sem veti meg.” (*Szeretve mind a vérpadig* D. [Angyal Dávid] Budapesti Szemle 1884. 38. k. 456.)

A cikkíró, hogy az igazi tüskét Jókai szívébe verje, még az is kiemeli, hogy Jókai a Thaly által megrajzolt Ocskay-képet tovább ferdíti, színezi. Hasonlóan marasztalja el majd később a lap V. cikkírója a másik kuruc regényt *A löcsei fehér asszonyt* is. (1885. 41. k. 305.)

Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy a Budapesti Szemle köre (Csengery Antal, Gyulai Pál, Angyal Dávid) már kezdettől fogva egy-égesen helytelenítette Thaly Kálmán történetírói módszerét, kuruc romantikáját, és most Jókai regényeivel szemben lép föl azonos szemlélettel, mint előtte Thaly esetében. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a Budapesti Szemle fiatal nemzedéke: Angyal Dávid, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, Gyulai érveit is felhasználva, de már a nyugati realista irodalmat tartva szem előtt, indítanak támadásokat a romantika és Jókai ellen.

A korszak jelentős történetírói, Szalay László (akinek Thaly is tanítványa volt, és akinek korai halála végzetessé vált tanítványa fejlődésére nézve), Horváth Mihály, Szabó Károly, Salamon Ferenc, Pesty Frigyes sokkal több felelősséggel és alaposabbal végezték a történetíró munkáját, mint Thaly, de hatása mégis leginkább Thaly Kálmánnak volt. Milyen lelkesültek Mikszáth szavai. „Valósággal csodát művelt. A Rákóczi-kort visszahozta, újra elővarázsolta — csak a fejedelem csontjai voltak még kívül. Ő maga már bennük élt. Kibányászván a gazdag anyagot, mint a perzsa öbölben a kihalászott kagylókra ahogy rajokban tódulnak a keleti gyöngyök keresői, egész csapat író rárohant a Thaly könyveire. Herczeg Ferenc színpadra vitte *Ocskay*-t, Jókai Mór *Szeretve mind a vérpadig* és *A löcsei fehér asszonyban* támasztja fel a gyönyörű daliás időket. Endrődi Sándor átdolgozza a kuruc korszak dalait. Éppúgy szállja meg az országot újra a Rákóczi-láz, mint hajdanta. Az Akadémia által kitűzött színpadi pályázatoknál a színműveknek háromtizede bizonyosan Koncz Mártonról szól, a Bercsényi vérköpös molnárijáról, ki próféciákat mond a seregnek, s kit Habakuknak nevez a fejedelem leveleiben. Nem a Habakuk hibája, hogy még eddig sem sikerült belelket fújni.” (Vasárnapi Újság 1909. okt. 3. 40. sz., továbbá Mikszáth Kálmán hátrahagyott művei *Emlékezések, tanulmányok* c. kötet 179—182. és *Írói arcképek* Bp. 1953. 138.)

„A kuruc világ, II. Rákóczi Ferenc igazában a Thaly művei által ivódtak be a magyarság lelkébe”, írja Kristóf György is. (*Jókai Mór élete és művei*. Kolozsvár, 1925. 41—42.) E megállapításokban semmi túlzás sincs, hiszen ezt erősíti meg Esze Tamás is. „A kiegyezés korának Rákóczi-kultuszát, mely csökevényeiben még ma is él, ma is hat, Thaly Kálmán alakította ki és tette nemzeti közmegegyeződéssé. Sem előtte, sem utána nem akadt történetíró, aki egy történeti korszak képét ily elhithető erővel tudta volna a nemzet tulajdonává tenni. Ha a történeti

igazságot hirdeti, ha a történeti valóságot ábrázolja, népünk egyik legnagyobb tanítómestere lehetett volna." (*A kuruc szabadságharc ábrázolása irodalmunkban*. Csillag 1956. 349.)

A Thaly-kérdés marxista igényű vizsgálatát R. Várkonyi Ágnes már jelentős mértékben elvégezte (*Thaly Kálmán és történetírása*. Bp. 1961.), és könyvből feleletet kapunk olyan lényeges kérdésekre, mint milyen volt Thaly történelemszemlélete, „miért nem juthatott el Rákóczi udvari historikusa a kuruc kor megértéséhez, a társadalmi kérdések érzékeléséhez”, és megadja a végső értékelést is: „Thaly Kálmán egész munkásságának színvonala a történetírás általános elvi és etikai követelményei alatt áll.” (Vö. Hopp Lajos: *R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása*. ItK 1962. 678–79.)

Thaly történetírását, „vizsgálódásait a költő elragadtatása vezeti, nem a történettudós mérlegelése” — írja Várkonyi Ágnes. (I. m. 333.) Thaly erős akaratú, nagy szorgalmú, roppant ambiciózus, beteges érzékenységgű és kíméletlen modorú ember volt. Költőnek indult, s a történetírásban is költő maradt, vallja róla Esze Tamás idézett cikkében.

Thaly történelemszemlélete osztályának, a hanyatló középnemességnek romantikus szemléletén alapul. Célja becsületes, hiszen „történetírásával az ország függetlenségének kivívását kívánta szolgálni”, azonban „a függetlenségi gondolatot nem szélesíti ki a széles tömegek törekvéseit, a magyar történelem haladó hagyományait magában foglaló eszmévé . . . A sokféle összeütközésből adódó válságok olyan tettekbe hajszolják, amelyek összetörik történetírói etikáját, elnyomják tudományos lelkiismeretét” — írja Várkonyi Ágnes. (I. m. 334.)

Várkonyi Ágnes Thalyt idézve mutatja be a historikus munkamódszerét. „A történetíró dolgozószobája hasonlít a csizmadia-műhelyhez. Mint a kiszabott és kiszabandó bőrök vannak itt mindenfelé kiterítve, széttárva a pergamen oklevelek, százados fakó, sárga írások, levéltári jegyzetek, kivonatok; és mint a lábtyűművész dolgozótőkéjén ott hever a sámfa, ráma, csirizes fatál, dikics stb. — úgy hevernek szanaszét a régiebb és újabb könyvek, kéziratok a történetbúvár íróasztalán.

Így ülök én is, töméntelen kiterített oklevél, regesta és kitárt könyvek között, szakmunkák halmaza között, és foltozom össze a szétrongyollott magyar dicsőséget, régi szép időkől maradt fényes kordovándarabokból.” Az idézet is világosan igazolja, hogy Thaly szerint „a művelődéstörténeti adatok a magyarság régi dicsőségének, fényes múltjának s egyben vezető szerepének történeti bizonyítékai.” (I. m. 189.)

Thaly történelemszemléletének összegezéséhez Esze Tamást idézzük, annál is inkább, mivel a Jókaira gyakorolt hatást is kiemeli. „Milyen volt Thaly kuruc ábrázolása? Egy szóval felelhetünk: történetietlen. Történetietlen abban az értelemben, hogy a Rákóczi-kort kiszakította

a történeti fejlődés rendjéből, még a Thököly háborújával való összefüggéseit sem vizsgálta. Egyedül álló történeti látványosságként állította a kritikátlan közvélemény elé: milyen rendkívüli, csodáljátok! Történetietlen abban az értelemben is, hogy műveiben nyoma sincs a társadalmi valóság, az osztálytagozódás felismerésének, csak kurucok vannak és labancok vannak. Mintha teljesen vak lett volna ebben a tekintetben. De valóban vak volt-e? Mióta országgyűlési beszédeit is ismerem, kételkedem ebben. Történeti hőseiben — ha mélyére nézünk a dolognak — a maga korának nemesi eredetű középosztálya dicsőül meg. Nincs pszichológiája, hősei angyalok vagy ördögök: Bottyán makulátlan hős, Ocskay sötét kalandor. Esze Tamás természetesen tanult nemesember. A kuruc kor tündöklő vitézség vagy méla rodostói bánat. Thaly mélységesen felháborodott a történetírók kritikáján, de nem tiltakozott, mikor az írók Czinka Pannáztak, és a közönség a «Krasznahorka büszke várát» énekelte.

Mikor a kuruc-kultusz kialakult, már sorra jelentkeztek súlyos társadalmi, szociális problémáink. Ezekről a kuruc korról foglalkozó irodalomnak nem volt semmi mondanivalója. A nép kezébe olyan történeti elbeszéléseket adtak, amelyek vakmerő kuruc kalandokról szóltak, pl. arról, hogy a Bécs alatt portyázó kurucok a császár oroszlánjaiból paprikást főznek.

Ezt a talmi kurucságot a szépirodalom tette közkeletűvé. Csak fájlalni lehet, hogy még Jókai és Mikszáth is. Tudjuk, Jókai Thaly jegyzetei alapján, tanácsai szerint dolgozott, s történetiszemléletét fogadta el. A közönség valóban ilyen kuruc regényekre vágyott. A magyarság többsége ellenzéki gondolkodású volt, szinte megszállottja a tartalmatlan közjogi ellenzékieskedésnek, falta és nagyra növelte a kuruc romantika szépirodalmát.

Ez az irodalom jóleső mákony volt a tömegnek számára, de kártékony is, mint a mákony. A nemzetet hibás történetiszemléletre nevelte, irodalmi ízlését pedig megrontotta. Következményeit még ma is szenvedjük.” (I. m. 349—350.)

Thaly történetiszemléletének vázlatos áttekintése után vizsgáljuk meg az Ocskay-monográfiát, mely természetesen a leglényegesebb a Jókai-regény szempontjából. Várkonyi Ágnes a következő mondatokkal vezeti be a monográfia elemzését. „Thaly másik munkája *Ocskay László élete*; művei között az a legfényesebb csillag, amely nemcsak közeli szomszédjait homályosítja el, de még a később írottakat is túlragyogta.

Az «Ocskay» már megjelenésének pillanatában nagy feltűnést keltett, s a körülötte fellobbanó vita csak fokozta érdekességét. Jókai regényt, Herczeg Ferenc drámát írt belőle, s ez már nem annyira Thaly művére,

mint inkább Ocskay egyéniségére és a kor hangulatára jellemző. A történetről szempontjából mindig érdekesebbek a mű megszületésének előzményei, mint annak utótörténete, s Thaly történetzseléletét is gyökeréig világítja meg az Ocskay keletkezése." (I. m. 177–78.) Várkonyi Ágnesnek az Ocskay életrajzról alkotott lelkesen magasztaló értékelését („a legfényesebb csillag”) kissé túlzónak érezzük, hiszen később maga a szerző mutat rá világosan a mű súlyos hiányosságaira is.

A továbbiakban azután sorra veti fel Várkonyi Ágnes a problémákat. Határozott véleménye, hogy a fúzió végsőkéig megrendíti Thaly hitét a középnemességben, elvfelelással, saját sírjának megásásával vádolja osztályát, s ebből születik a *Három dandárnok* c. trilógia terve, melynek egyik kötete Ocskay László életét mutatja be.

A mű erényei közt említi, hogy „nem elszigetelten vizsgálja a kuruc háború történetét, hanem a nemzeti lét és alkotmányos szabadságért vívott háborúk sorozatába állítja . . . majd nagy seregszemlét tart, s bírói szemmel vizsgálja az egyes résztvevők szereplését, a nemzeti függetlenség ügyéhez tanúsított hűségük vagy hűtlenségük az erkölcsi értékmérő, mely lehetővé teszi az ítéletalkotást jellemükről és tetteikről. De értékmérőül szolgál kora társadalmának megítélésére is.” (I. m. 179.)

Thaly nyilván azért fogott elsőnek Ocskay László életrajzának megírásához, „mert az ő története, Thaly szerint, a pártárulás, a hitehagyás bűnének jellegzetes és lezárt esete . . . Az áruló Ocskay Lászlóban, számos dicsőséges haditett hőisében, Tisza Kálmán előképét látja, aki a középnemesség reménye volt, de elveit feladva kibékült Béccsel és szolgálatába szegődött.” (I. m. 180.)

Várkonyi Ágnes értéktétele egészében nem fukarkodik a dicsérettel sem. „Az Ocskay, ha Thaly nagyobb forráskritikai gondnal és kevesebb költői fantáziával írja meg, a magyar történetírás egyik nagy jelentőségű, értékes, harcos és szép művévé válik. Így azonban, bár a szándék, amellyel írta, kora egyik kiemelkedő alkotásává alkotja, tudományosan kétes-hitelű, de érdekes olvasmány maradt, s az áruló Ocskay olyan értelemben lett nemzeti hős, hogy a századforduló legnépszerűbb történeti alakjává vált.” (I. m. 181.) . . . A magyar történeti irodalomban nincs még egy olyan mű, mely annyira egyidejűleg, s akkora tudományos és romantikus fegyverzetben bírálta volna a középnemesség politikai állásfoglalásának változásait. Ebben Thaly könyve egyedülálló.” (I. m. 181–182.)

Ebből a középnemesség politikája ellen irányuló romantikus fegyverzetben megjelenő bírálatból Jókai is tanult, és sokkal többet felhasznált regényében, mint az eddigi kritikák gondolták.

Thaly Kálmán: *Ocskay László és A Nagy-Szombati harc*

A *Szeretve mind a vérpadig* egyetlen lényeges forrása Thaly Kálmának Ocskay Lászlóról szóló könyve, és miként Kudar Anna — akinek elismerendő érdemei vannak Jókai kuruc tárgyú regényeinek forráskutatása terén — kimutatta, mellette Jókai csak *A Nagy-Szombati harc* (hadtörténeti epizód a kuruc világból, Pest, 1869.) című Thaly-művet használta még fel (vö. *Jókai Rákóczi kori regényeinek forrásai*. Kézírtos bölcsészdoktori értekezés Bp. é. n. 2.)

Jókai halála után különben Thaly is büszkén beszélt arról, hogy anyagot szolgáltatott a nagy író történelmi regényeihez. „Boldogult nagy regényírónk, nekem igen kedves bátyám és rokonom, többször fordult hozzám, ha történeti regényt akart írni, hogy adjak neki témát hozzá. Így több Rákóczi-kori dolgaimból is, részint feldolgozott, részint csak kéziratban összegyűjtött adataimból írt regényt; például *Szeretve mind a vérpadig* című regénye is így készült. 1877-ben jelent meg Ocskay Lászlóról írott, újabban már két kötetben a Franklin-Társulat kiadásában megjelent történeti munkám első kiadása a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága által kinyomatva. Ebből egy példányt elvittem Jókaihoz, azt mondván neki: „Bátyám, itt van, ez neked való regény-tárgy. Ime, kijelöltem részeket belőle, jegyzeteket tettem oda, te csak ezeket olvasd el, megkéklaplábasztam és tudom, ha ezeket olvasod, ezekből regényt írsz.” Csakugyan így is volt, megköszönte és belőle írta a *Szeretve mind a vérpadig* című szép regényt. Többször is tanácskozáni azután együttesen a dolgokról, felkért engem, hogy az első kiadást, a mely hírlapban jelent meg először, — gondolom az akkori Nemzetben, — kísérjem figyelemmel, és ha imitt-amott találnék valamit, a mi talán az ő dús, ragyogó fantáziájának csapongása következtében ellentétbe jönne a történelemmel, figyelmeztessem őt, hogy majd a második, a könyvkiadásban, azokat a helyeket helyreigazítsa. Így tett velem mindazon regényeire vonatkozólag, a melyeket a tőlem neki átszolgáltatott anyagból írt.“ (*A lőcsei fehér asszony*. Századok 1909. 449—50.)

Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* keletkezésének időszakában egyre inkább a romantikát, kuriózumot, a szélsőséges történeteket és jellemeket keresi forrásaiban is. Kell-e romantikusabb mese, mint Szilámér és Imola története a *Bálványosvárbán*, nagyobb tarkaság és több lehetetlenség, mint a *Szép Mihál* cselekményében vagy szélsőségesebb jellem, mint az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* főhőiséé, a kalandor Hugóé. Így minden bizonyonnal azonnal megfoghatta írói képzeletét Thalynak az Ocskay tanulmányhoz írott bevezetője, ahol a kuruc kort

ezekkel a szavakkal jellemzi: „Sok tekintetben egyik legérdekesebb — részleteiben még mindig nem eléggé ismert — korszaka ez a magyar történelemnek. És ha szereplő egyéniségeinek jellemét tekintjük, szemlét tartván a fölmerülő alakok felett: a legkülönműbb egyéniségeken akad meg szemünk; úgy, hogy történelmünk némely korszakaiban évtizedek hosszú során, sőt olykor tán egypár századon át is alig tűnik fel annyi változatos, egymástól teljesen elütő jellem, mint ezen eseménydús nyolc év alatt. A magasztos, szent célokért lelkesülő idealistáktól, a középkor mesés lovagjaira emlékeztető, egész a regényességig nemes jellemektől, a végletekig áldozatkész és önfeláldozó, a vaskövetkezetességű és megingathatatlanul hű pártfelektől kezdve, — a legszemtelenebb csábítóktól, a leggazabb árulóktól és elvetemedett, pártváltoztató hitsegzőkig; a bámúlatosan vakmerő vitézektől, regebeli hősoktól — kikeret a néphat még életökben varázserővel vett körül, — a magyar név harcias hírére szégyent hozó gyávákig, minden árnyalatát feltaláljuk itt a jellemeknek, a kisebb-nagyobb szereplők között. Minélfogva nemcsak a történetíró: de a lélekbúvár is bő tanulságot meríthet e kornak és szereplőinek beható tanulmányozásából.” (I. m. 2.)

Thaly itt tehát igazi, romantikus írónak való anyagot ígér, ahol az érdekes jellemek nagy számban elevenednek meg a kutató szem előtt. Aztán szinte szemlét is tart a Rákóczi-kor nevezetesebb személyei fölött, két csoportra osztva őket. Az egyik csoportba kerültek a legendás hősök: Rákóczi, akinél „feláldozóbb, nemesebb, lovagiasabb jellemet nem mutathat fel a magyar történelem”, Bercsényi Miklós a „tűzlelkű szónok”, a „magyar nemzetért élő-haló” hős, a „rege-környezte hős alak” Botyán János, a „rendkívül ügyes csapatvezér” Béni Balogh Ádám, az elveiért vérpadra jutó Czelder Orbán, és sok, Rákóczihoz mindvégig hű történelmi személy neve és rövid jellemzése. (I. m. 2–8.) A másik csoportba viszont az árulókat sorolta Thaly. Így Károlyi Sándor „fejedelemárulót”, Andrássy Istvánt „aki a hűségére bízott Lőcse városát egy rossz nő által elcsábítatva gyalázatos módon juttatá német kézre és maga is dühös labanccá lőn. [Alakját *A lőcsei fehér asszonyban* rajzolta meg Jókai.], Bezerédy Imrét, Pyber Lászlót, Scharudy Jánost és a többieket.” (8–11.) De az árulók közül is kiemeli már a bevezetőben is Ocskay László alakját. „Az árulásban mindeneket messze följűlmlá még Ocskay László dandármok, ki az általa többször próbált hitszegéseket egész a közérkölciség elleni orcátlan lázadásig, a jellemtelenség netovábbjaig vitte, s számos más gonoszattal: gyilkossággal, erőszakkal, rablással, hamis esküvel, rágalmazásokkal, mások becsületébe gázolással, zsarolásokkal, stb. tetézté.” (I. m. 10.)

Jókai — anélkül, hogy alaposabban betekintett volna Thaly anyagába — tudhatta, hogy milyen történelmi személyiséget választ regénye

központi alakjául. Jókai történelmi regényeiben ugyan eddig is szerepeltek kalandorok (*Szép Mikhál, Egy hírhedett kalandor*), és utána is ábrázol ilyeneket (*A két Trenk, Trenk Frigyes*), de azért ezek nem nemzetárulók, mint Ocskay. Jókai, aki eddig különös igénnyel válogatta meg hőseit, itt egy áruló alakjához nyúlt.

Történelmi regényeiben — sajnos — ritkán követ és használ fel komoly, megalapozott, elmélyült szemléletű történelmi munkákat, hiszen még az *Erdély aranykorának* anyagát szolgáltató Cserei *Historiájáról* is tudjuk, hogy szerzőjük nagyrészt közvetve szerezte meg az adatait, és értesüléseinek megbízhatóságát kétségbe is vonták. Ez a hibája többi történelmi regényének is, hiszen Orbán Balázs *Székelyföldnek leírása* vagy Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* c. műve is alkalmatlan arra, hogy anyaguk felhasználásával az író a múlt hiteles képét mutathassa be. De ezek még mindig hitelesebb forrásműveknek számítanak a történelmi kuriózumok, pletykagyűjtemények adatai mellett, amelyek szintén alapul szolgálták néhány történelmi regényhez (*Egy asszonyi hajszál, Névtelen vár*).

A helyzet Thaly esetében sem jobb. A tehetséges költő, akinek kuruc balladáiban nem közönséges erő, formakészség mutatkozik, mint történetíró már korábban is sok súlyos kritikát kapott. Így a Rákóczi-kort feldolgozó művei a sok dicsőség mellett elmarasztalást is hoztak számára, akárcsak politikusi szereplése. Ady ugyan — aki maga is több versében fejezte ki politikai mondanivalóját a kuruc költemények hangján, vagy éppen egy bujdosó kuruc szájába adva a szavakat — még érett fővel is megtisztelő sorokat szentel Thalynak, de elsősorban a költőnek és nem a történetírónak. „A kuruc-kor, ez a mindent bearányozó, talán azért volt neki haláláig a legszentebb, mert elfogadtatta, igazolta őt olyannak, amilyennek hitte magát, nagy költőnek. Thaly Kálmánról regényt kellene írni, jókaiast, flaubert-it s moriczsigmondosat együtt, valami nagyon szép.” (*Thaly Kálmán regénye*. Nyugat 1913. jún. 16, valamint Ady Endre: *Az irodalomról* Bp. 1961. 356.)

Jókai valószínűleg tudhatta, hogy Thaly anyaga sok kívánnivalót hagy maga után, de igaza van Névy Lászlónak, Jókai „nem Scott Walter tanítványa; nincs meg benne Kemény Zsigmond boncoló képessége; a történeti események között is azok érdeklik, melyek már magukban regényesek.” (*Jókai Mór* Bp. 1894. 39.) A regényességet pedig megtalálta Thaly Ocskay-monográfiájában.

Jókai forrásainak és meseszövő művészetének viszonyát akkor világítjuk meg legjobban, ha fejezetről fejezetre haladva vetjük össze a források szövegével. Itt a forrásmunkából idézett részlet és a regény szövegének párhuzamba állítása egyben arra is rávilágít, miként alakította Jókai forrását saját meséjének, elképzelésének érde-

kében, hogyan rendezte és csoportosította új szempontok szerint az eseményeket, mit hagyott el, mit emelt ki, mit színezt tovább.

Az összevetés megkezdése előtt előljáróban hangsúlyozni kell, amit Szabó József is megállapított. „Ha a regényt összevetjük fő forrásművével, az Ocskay-monográfiával, legelőször az tűnik fel számunkra, hogy az író meglehetősen önkénytelten ugyan, de valamilyen összefüggést teremtett Thaly mozaikszerű, egymásnak sokszor ellentmondó adatai között.” (*Szeretve mind a vérpadig*. Utószó. Bp. 1962. 558.). Itt a következőkben csak az összevetést végezzük el, Jókai történelmi tévedéseire a Tárgyi és nyelvi magyarázatok kapcsán térünk majd ki.

Az első fejezetet, mely Tisza Gábor halálát, a gyilkos megcsonkítását — itt még nem árulja el az író, hogy Ocskay a tettes —, majd Tisza Ilonka vőlegényének tragikus elveszését írja le, Thaly különböző helyeken szereplő, különböző időpontokra helyezett eseményeiből építi fel Jókai. Thaly Ocskay fiatalkorát vizsgálva írja, hogy 15 éves korában már katonának áll, de „már ekkor, — oly igen korán! — megkezdte a *bűnös* kalandokat is. Első gonosztette már ezen időre esik. Mi volt légyen ez? nem tudhatni; csak annyi mondatik, hogy büntetésül *hóhér vágta le érette az egyik fülét*.”

Az ekként megcsúfított ifjú pedig még azért nem jámborodott meg, sőt újabb gonosztettel tetézte előbbeni vétékét. Mert nem soká reá, — miért? miért nem? — haragra gerjedvén (hihetően részegségében) egy *Tisza* nevű fiatal katona-társára, megölte őt; azzal, mint gyilkos halálos büntetéstől felvén, elszökött ezredétől.” (I. m. 19.) Majd később Ocskay házassága kapcsán ír arról, hogy „nejévé az egykor általa Temesvár körül megölt ifjú hadfi nővére: *Tisza Ilona*, néhai Kovách István Verebély-széki alispánnak fiatal özvegye lőn.” (I. m. 27.) Tisza Gábor inasa a palóc Marci azt tudja, hogy gazdája gyilkosa „keek huszár volt a Pálffy regementből”. Ez is Thaly adata, valamint az is, hogy Ocskay füle levágása után a törökhöz szökött.

Itt Jókai átalakítja az eseményeket. Tisza Ilonkát nem úgy mutatja be, mint özvegyasszonyt, csak mint menyasszonyt, aki esküvője előtt veszti el vőlegényét. Kudar Anna megállapítja azt is, hogy Tisza Gábort 1698-ban gyilkolták meg, Kovách István pedig 1702-ben halt meg, Ocskay fülét meg már 1698 előtt levágták, és „Jókai költői érzéke ügyesen hozza össze egy helyre és egy időre a Thaly-nál talált adatokat” (I. m. 10.). Jókai pedig Ocskaynak a füllevágással büntetett tettét Tisza Gábor meggyilkolásával azonosítja.

A II. fejezet anyagát is Thalytól vette át Jókai. A híres rongyosgárda — ahogy Jókai nevezi — tiszai átkelése történelmi tény, csak nem Tiszabecsnél történt, ahogy Thaly és Jókai is írja, hanem Vásárosnamény

mellett. Itt szintén megfigyelhetjük Jókai színező, meselalkító képzetének működését is. Thaly így ír: „Ocskay szereplését közelebbről érintő mozzanatról szólandunk. Ilyen mindenek előtt a tiszai átkelés kierőszakolása, a mi Rákóczira nézve főfontosságú volt, t. i. hogy a Bóné András és Szőcs János alatt fegyvert fogott 7—8000 főnyi tiszántúli felkelőkkel, kik föltételül tűzték a Tiszán átkelést, egyesülhessen. Ezen átkelés Tisza-Becsnél történt, ahol a gr. Löwenburg szathmáry cs. tábornok és gr. Csáky István főispán vezénylete alatt álló német-magyar hadak, a Tiszának egy kanyarulatában magokat elsáncolván, mindkét parton őrizék a révet. A fejedelem július 14-kén reggel kiindult Bereg-Szászból, s Tisza-Becsnél termett. Itt, a Zavadkánál csatlakozott bátor lovas csapat rohamoszlopba sorakozván, a gyalogság érkezését be sem várva, megkezdé a támadást; s bár a védők igen előnyös állásukból, födőzve és mindkét partról lehetik vala őket, úgy hogy Rákóczi, legjobbjainak elesését féltvén, már megszüntetni rendelé a rohamot: midőn Ocskay és Borbély föltarthatatlanul kitűnő bravourral bevették a sáncokat és kanyarulatot, s a németeket és labancokat a Tiszába szorították. Maga Kende Mihály a vezénylő-ezredes is a Tiszába veszett, számtalan katonáival; a többi megfutamodék s nagyobb részt az üldözésben levégatott” (I. m. 24.).

Jókai költői szabadsággal Löwenburg serege helyett a Pálffy huszárezredet szerepelteti. Így Ocskay azzal az ezreddel kerül szembe, mely régen tanúja volt gyalázatának. A Thalynál szereplő Kende Mihályt Kende Jánosra kereszteli. A mezítelenül rohamozó kuruc sereg és a száraz fergeteg természetesen Jókai fantáziájában született. Jókai Ocskay ezredesi kinevezéséről is Thaly nyomán beszél, aki elmondja, hogy „*Ocskay László és Borbély Balázs*, — kik elszánt vitézségök és ennek meglepő sikerével Tisza-Becsnel a hazai ügynek csakugyan fényes szolgálatot tőnek — ezredesi-pátenst nyertek jutalmúl a fejedelemtől” (I. m. 24.)

Jókai azonban elkövet egy súlyos történelmi tévedést is, melyet csakis a felületességgel magyarázhatunk. Tisza Ilonka esküvőjére 1698. nyarán készültek — írja Jókai a regény első lapján. Majd „három hosszú esztendő” elteltével, tehát — bár Jókai nem írja le az évszámot — 1701-ben már úgy jelenteti meg Ocskayt, mint aki a tiszabecsi csatában kiérdemelte fejedelme bizalmát, mint akinek a nevével ugyancsak „van a hírnek dolga”. 1701-ben Rákóczi még Lengyelországban bujdosott, és csak 1703-ban érkezik haza. Így Jókai az eseményeket két esztendővel előbbre helyezi. Ez, mivel olyan jelentős történelmi eseményről van szó, mint a Rákóczi-szabadságharc, súlyos hibának számít. Ocskay ezredskapitányi kinevezésének idejéről különben sem tud a történelemtudomány pontosan. A szabadságharc kezdetén még Borbély Balázs

parancsnoksága alá tartozott, s ezért a források a felvidéki hadjárat megindulásáig nem is említik személyét.

A III., IV., V. fejezet Léva elfoglalását, a fejedelem dicséző levelének megérkezését és Tisza Ilonka leánykérését meséli el. Ezekben a fejezetekben megint szabadon rendezgeti Jókai Thaly adatait, sőt meg is másítja néhol, és ezzel megkezdi Thaly Ocskay-portréjának idealizálását is.

A Léva alá vonuló kuruc ezred tisztikárának névsorát Thalytól vette át Jókai. Thaly anyagát adja Tiszáné szájába is, mikor a nagyasszony Ocskay előbbi diadalairól beszél. Ugyancsak Thaly nyomán ír Jókai azokról a levelekről, amelyek a győzelmekről és vereségekről számolnak be Ocskaynak. „Ocskay László ezredével szeptember közepén ez utóbbi megyékben személyesen megjelenván, 14-kén Korponát 15-kén Bozók várat megveszi, s a fenyegetett Selmec-, Béla- és Hodrus-bányát Rákóczi hűségére esketi, aztán a bozói ágyukat és Selmecről löport vitetvén a fontos fekvésű Léva alá, az Ebergényi-ezrednek itt lepott pótcsapatját magához hajlítja, sőt magát a várat is sept. 17-kén csellel hatalmába ejti.

Alezredesévé az egykor Bottyán ezredében századosként szolgált rettenthetetlen bátor, de Ocskayhoz hasonló iszákos és garázda füleki Berthóty Zsigmond lőn. S míg maga Ocskay Léván üte fel tanyáját, s ott éjjel-nappal dorbézol, addig ezredét Berthótyval Nyitra felé küldé előre . . . Ha Ocskay az akkor beálló páni rettegést felhasználja, s előnyomulását folytatja: akadály nélkül tolhatja előre táborát akár a bécsi hidakig. Azonban az előnyomulás helyett Ocskay dobzódó természetéhez híven, ki nem mozdúl Lévából, ott mulat, dorbézol vala *másfél hónapon át!* A zabolátlan katonaság követte vezére példáját: apróbb csapatokra oszolva, fölveré a házakat, pincéket, és garázdálkodott, evett-ivott éjjelnappal, rendezetlenül, vigyázatlanul, úgy, hogy 5–600 jól fegyelmezett, rendes katona, ezereket tehetett volna közülök semmivé.

Ocskay lévai hosszas mulatozásának magyarázata főként abban rejlik, hogy a diadalittas kuruc csapatvezér, ekkor ülél lakodalmát, s mézes heteit.” (I. m. 25–27.)

Thaly kedvezőtlen színben feltüntetett Ocskayját Jókai ragyogóvá szépíti. Nem dorbézol, seregében példás a rend. Halálra akarja ítélni egyik katonáját, aki malacot lopott. Csak akkor ül asztalhoz, mikor legénysége mellett hadifoglyait is ellátta. Szabad idejében a múzsákkal is törődik, Racine-t fordít. És miért nem siet tovább, noha Thaly szerint, ezzel sokat árt az ügynek? Jókai erre is talál magyarázatot. „A fővezér parancsa az, hogy ott őrizzük addig Lévát meg a bányavárosokat, amíg ő Eger városát behódítja, s a fejedelem Tokajt löveti.”

Ez a hős megkaphatja Rákóczi levelét a dicsérrettel („egyedül Ocskay László volt az, aki megnyerte a becsületet”) és az idealizált Tisza Ilonka szerelmét. Thaly részeges, felelőtlen Ocskayja aligha.

A valóságban természetesen nem írt ilyen dicsérő sorokat Rákóczi a Léván időző Ocskaynak. Rákóczinak ez a nyilatkozata történelmi tény ugyan, de csak később mondja Ocskayról az 1707-es Vág vidéki hadjárat után, hogy „a becsületet a többi tisztek között csak az egy Ocskay nyerte el” (i. m. 152.).

A VI. fejezetben mondatja el Jókai Csajághy Mártonnal, amit Thaly Ocskay jellemelen életéről az életrajz elején írt. Itt szépités nélkül, híven veszi át Thaly anyagát. Thaly így ír Ocskay fiatalkoráról. „Ocskay László Nyitra vármegyének egyik legrégebb adományos, s előkelő birtokos nemes családjából, — mely nevét és előnevét is ősi fészektől: a ma is általa birt Ocskó helységtől vette . . . Az előkelő nemzetségű s jó módú szülők a korán kifejelett, erős, izmos termetű, de egyszersmind heves és féktelen véralkatú elsőszülöttüket a nevelés és oktatás terén akkor oly hírneves jezsuita-rendnek nagy-szombati, Szent-Adalbertől címzett gymnasiumába adák . . . A testileg erős Ocskay, nyalka ifjúvá fejlődött, midőn 16-ik évébe fordula. S az iskolai élet fegyelmét túrni nem akaró nyugtalan vére más, korlátlanabb, regényesebb élet után vágyván . . . kiszökött Nagy-Szombatból, s katonának állott. Tehát már 15 éves korában Mars fiai között foglala helyett.” (I. m. 17—18.)

Thaly utána írt a megconkításról és bajtársának megöléséről (ezeket a részeket már előbb idéztük), majd így folytatja: „Halálos büntetéstől félvén elszökött ezredétől, beosont az ellenséges Temesvárra, és ott — hogy ki ne adják — törökké lön . . . Tehát 17—18 éves ifjú már, egyszer *hóhér által* gyalázatosan bűnhődött, *gyilkossá, katonaszökevénné és pribékké lön.*

Ocskay, a törökösödést megúnja vala, főbenjáró büntetés nélkül visszatérhetett ezredéhez . . . De hihetően, bélyegzett múltja, részegeskedése és garázda fegyelmezetlensége miatt — magasabb rangra nem emeltetett a — tizedességnél . . . És mivel tudomásának kelle lenni, hogy mióta a Lengyelországba menekült ifjú Rákóczi herceget és gr. Bercsényi Miklóst XIV. Lajos király pártfogásába vette, az elégedetlen Magyarországból saját akaratak ellenére a rajnai és olaszországi harc-terekre hurcolt huszárezredekéből némely kalandosabb természetű magyar vitézek máris kezdték magokat elfogatni, vagy épen átszökdöstek a franciákhoz, kiknél szíves fogadtatást találtak: ő is tehát ezek példáját követte, és így már másodízben lön hadszökevénné; vagy elfogatta magát, szolgálatot vállalt . . . Ocskay hűséget esküvék a francia királynak, és ennek magyar testőrcsapatában *hadnagyúl* alkalmaztatott.” (I. m. 19—21.) Hűsége azonban itt sem tartott soká. „Csakhamar megszegé XIV. Lajosnak letett hitét is, és a franciáktól visszaszökött az osztrákokhoz . . . azonban francia hadnagyi rangját csakugyan el nem fogadták, — tehát megint csak tizedessé tevék. Ezen lefokozás az ambi-

tiosus embert elkedvetlenülé, de immár a franciák közé nem mehetve, hazájába vágyott. Reá is beszéli még két társát, s álnok módon útlevelet kerítvén, nekivágott velök nagy Németországnak. A hosszú út közben mindúntalan hasonló igyekezetű szökevényekkel találkozván: ezeket is maga mellé szedte... Ocskay csapata, mint afféle martalóc had, Pozsony s Nyitra vármegyékbe érkezvén, szétoszlott a falukon, s több olyan kóborlókkal zabolátlanul dorbézoltak, ittak-ettek, erőszakoskodának a községekben, nemesek házaín, urasági majorokban... Pongrácz Gáspár, a ki ugyancsak Nagy-Szombatban újoncozott, hírt veszi Ocskay ottlétének; reáküld, elfogatja mint szökött katonát, és keményen vasra veretve, tömlőre vetteti... Rokonai mindent elkövettek, hogy véroket megmentsek a — sokszorosan megérdemlett — bitóhaláltól, vagy főbelövéstől; s Pongrácz Gáspár reá engedte magát bíri Ocskay kibocsátására, oly föltétel alatt mégis, hogy kötelezi magát a német birodalomból általa lehozott katonákat összeszedni, és velök az ezredhez visszatérni... Már Zólyomban járt, elzüllött kóborlóit összegyűjtvén, midőn Breznóbányán Rákóczinak személyesen az országba érkezéséről hírt vesz, s egyszersmind felszólítást: csatlakozzék a hazai ügryhöz. És Ocskayt ez egyszer magával ragadá a lelkesedés, — vagy tán a préda és szereplés utáni kívánság, a zabolátlan élet szeretete, újabb kalandvágy. Egyet gondol s ott hagyá zászlaját immár *ötödször*, és mindenre elszánt martalóc-lovasai élén nekivágott a polonkai szorosnak, s Gömörön át Putnoknak, Tokajnak. Itt a révészek Rákóczi jobbágyai lévén, örömmel átbocsáták az urok segélyére sietőket, kikkel útjokban még a hasonló régi katonákkal Szólnok felől érkező Thököly-féle volt főhadi-tiszt Borbély Balázs is egyesült.” (I. m. 21 — 23.) Jókai ezt a bünsorozatot nem hallgathatta el. Azzal azonban mintegy enyhítette, hogy a jóbarát Csajághy sorolja el ezt Ocskaynak, és környezete minderről semmit sem tud.

A VII. fejezet Ocskay és Tisza Ilonka mézesheteiről beszél. Ocskay nem bontja fel a hozzá érkező leveleket. Léva labanc kézre kerüléséről is Csajághytól értesül, de Tiszáné szavára lóra ül, és visszahódítja Lévát. Ocskay feleségétől visszatért a harcmezőre. Jókai itt is Thaly nyomán dolgozik. Thaly azonban Léván dorbézolással töltött mézeshetekről ír. (I. m. 26.) Ehelyett Jókai az ocskói idillt rajzolja meg. Azt Jókai sem hallgathatja el, hogy Ocskay nem mozdul a sürgető levelekre, hiszen Thaly így ír: „Hiába érkezének hozzá a fejedelem sürgető rendeletei, — ő csak nem mozdúl lévai fészkeből, míg Schlick tbk ki nem ugratta.” (I. m. 28.) Jókai egyetlen mentsége, hogy a leveleket nem bontják fel, és az, hogy Ocskay úgy érzi, Csajághy múltja feltáráásával elveszte hitét. — Léva elvesztéséről is tudósít Thaly. „A királyi hadak oct. 30-kán Garam-Szent-Benedeknél, 31-kén Új-Barsnál táboraznak vala; s még ezen nap Léva alá csapván, a vigyázatlanul dőzsölő Ocskayt meglepik, néhány

száz emberét levágva megverik és elűzik, — mire a nagy zavarodásban megrettent lévai őrség, a könnyűszerrel elfoglalt várat ép oly könnyűszerrel földadja”. (I. m. 28.) Jókai Ocskayja azonban nyomban visszafoglalja Lévát, jöllehet Thaly erről nem beszél, csak arról, hogy Ocskay később Andrassy Miklóssal közösen foglalja vissza Lévát. Thaly ír arról is, hogy „Ocskay futárral jelenté, hogy az ő hadait Schlick és Forgách szétverték, és visszafoglalván Lévát, a bányavárosok felé nyomulnak, azokat aranybányáikkal meg újra hatalmuk alá vetendők. Ezen híre Bercsényi összerendelé mindenfelől a hadakat, s Károlynak is parancsot küldé, hogy csatlakozzék hozzá.” (I. m. 29.) Ocskay seregeinek szétverését Jókai is említi, de ez gazda nélküli sereg volt, hisz Ocskay Ocskón időzött. Jókai Thaly nyomán említi azt is, hogy ezért a fejedelem meg is haragudott Ocskayra.

A VIII. fejezetben, mely Ocskay és Vak Bottyán zólyomi viadaláról és Bercsényi győzelméről ír, nemcsak lényegében, részleteiben is követi Jókai Thalyt. Thaly így ír: „Míg Schlick a németek legnagyobb részével nov. 15-kén Besztercebányán ünneplé Leopold napját: a serény kurucság egyszerre csak ott termett Zólyom vára előtt; úgy, hogy Forgách, Bottyán és Eszterházi alig leltek időt hadaikat a város kapui előtt csatarendbe állítani. Az ütközet d. u. 2 és 3 óra között kezdődött. A császáriakat a most nevezett három vezér, — kevéssel utóbb mind a hárman Rákóczi tábornokai, — a kurucokat pedig maga a főtábornagy Bercsényi vezényli, alatta Károlyival és Ocskayval.

Emlékezetessé teszi ezen ütközetet — írja Kollinovic — a két *fölkülmúlhatatlan hősnak*, Bottyánnak és Ocskaynak párviadala. A török elleni harcokból nagyhírű, borostyánkoszorúza ezredes, a félszemű Vak Bottyán ugyanis, övéibe saját példájával bátorságot öntendő, 60 éve dacára előugrat a csatasorból, s az ellenség legbátrabb vitézét párbajra szólítja. Ocskay László lévai kudarcát szégyenlén, azt helyre ütni, s a híres hőssel való mérkőzés által dicsőségre szert tenni akarván, szintén előugrat, s elfogadja a párbajt. Három lövést váltottak. Ocskay egyik golyója Bottyánnak, — a mint lovát serényen forgatná, — derekát érinté, s gerinc-csontjában állt meg; Bottyán biztos keze azonban Ocskayt mellbe lötte. Ocskay a lövés után lova nyakára borúlt le, ájultan, — orrán-száján omlott a vér. Jó páncéünge miatt ugyan a golyó mellébe nem hatolhatott: de a tompa ütéstől három napig hányja vala véré. Mind a két hőst úgy kellett lecmelni a lóról. Azután megkezdődött a seregek harca. Bercsényi győzött, a királyiakat megverte, sőt a kőfallal kerített várost is rohammal bevé, az ellenséget a várba szorítván” (I. m. 30.).

Jókai romantikus hőse azonban még azon éjjel lóra ül labancot verni. És mivel a tábori orvos segíté a gyógyszeres és kötszeres ládája helyett

a szakács fűszeres ládáját hozta magával (tipikus Jókai adoma), Ocskay szerez kötszernek szép fehér labanc zászlókat. Bercsényi erről írja kissé rosszmájúan a fejedelemnek „Ocskay is hozott vagy 40 német foglyot: ő tudja, hol vette? Standár semmi.” Noha az ötlet sajátosan jókais, mégis Thalyra vezethető vissza. Ő írja valamelyik Pozsony alatti portya kapcsán: „Közhírré foly: Ocskay 40 német rabot hoz; hol vette? ő tudja; standár (zászló) semmi.” (I. m. 32.) Jókai innen meríti az ötletet, megtoldva az orvos famulusának gondatlanságáról frott sorokkal, és ezt a Pozsony alatt keletkezett eseményt kedves Jókai-adomává formálva odailleszti a zólyomi csata végére. Így és ehhez hasonlóan rendezi és alakítja Jókai Thaly anyagát.

Azt Thaly is elismeri, hogy Ocskaynak a sikeres felvidéki hadjárata mellett Vak Bottyán elleni viadala volt az, mely számára „nemcsak a hadak közt, de országszerte nevet szeréz” (I. m. 31.).

A IX. fejezet megint szabadon rendezgeti időrendben és személyekben Thaly adatait. Ebben a fejezetben találja fel Ocskay a Ricsán hadaitól felperzselt otthonát. Thaly is ír „Heister és a rácok magyarországi dulásairól” (I. m. 33.), de az Ocskay-birtok felperzseléséről csak jóval később tudósít egy mondatban. Eszterházy Antal egyik levelét idézve írja Thaly (a levél kelte 1707. augusztus): „Ocskay László uramnak ocskói házáat, mobilíáinak nagy részével együtt Gvido Starumbergh a Fehérhegyen túl minapi megfordulásakor semmivé tette”. (I. m. 127.) Itt Jókai azért hozza időben előbbre az ocskói kastély felperzselésének tényét, hogy igazolja Ocskay ausztriai beütését és pusztításait. Starumbergh helyére viszont azért helyezte Ritschánt, hogy a későbbi szomolyáni ütközetnél, ahol valóban Ritschánnal kerül szembe, még a személyes bosszú is hatványozza erejét és harci kedvét.

A X. fejezet anyagát — mely Ocskay ausztriai portyáját mutatja be — Thalytól kapta Jókai, de a fejezetben szereplő eseményeket több ausztriai beütés anyagából állította össze, és felhasználta olyan haditetteket is, melyeknek nem is Ocskay volt a hőse, hanem más, portyát vezető kuruc tiszt. Thaly is említi, hogy „1710 derekáig — tehát majdnem hét hosszú éven át — megszámlálhatatlan sok, kisebb-nagyobbmérvű, de egyaránt pusztító beütés történt, Morva, Ausztria és Styria tartományaiba, különösen Bécs környékére, innen s túl a Dunán, úgy, hogy többször majd magát a császárt is elfogták. A lakosság örökös rettegésben élt, fölfegyverkezve várakba, templomkerítésekbe vonúlt, s miután Károlyi 1704 elején be egész a »Favoritáig« — a mostani Therezianum épülete — hatola: ekkor és a kurucok ellen építtettek a bécsi külvárosok védelmére, lázas sietséggel az u. n. »lineák«, továbbá számos egyéb erősség . . . És e nemcsak pusztító s rémítő: hanem gyakran nevezetes *hadászati süllyal* is bíró, mert *jelentékeny diversiók* gyanánt

szolgáló beüetések főmesterévé a Duna-balparti Ausztriában s Morvában — *Ocskay László* lőn. Ugyanis már az 1704-ik évben — noha még csak ezredes vala — a Vág és Morva vizek közötti dandárnokság állandóan övé volt, a hol gyakran 5—6000 ember is álla parancsai alatt, kikkel aztán Morvába s osztrák földre számtalanszor tör be, várakat és városokat ostromlott meg, százakat és ezreket vágatott halomba, több száz helységet romboltatott s égettetett fel, — visszatörülül Heister és a rációk, magyarországi dúlásaiért. És nem egyszer kelle a császári főhadsereknek az ország belsejében elkezdett hadműveleteit: várak megszállását, hadtestek szorongatását stb. abbanhagyni, s tüzzel-vassal pusztított örökös-tartományok védelmére visszafordúlni, Ocskay és társainak ilyszerű beüetései miatt, — a mi az egész hadjárat menetére nagy befolyással lőn.

E körülményben rejlik Ocskay László katonai működésének főszűlya, s e betűrések tevék nevét a maga idejében európai hírlűvé, de egyszersmind — kegyetlen pusztításaiért — átkosemlékezetűvé is Morva és Ausztria évlapjaiban.” (I. m. 33—34.)

Tehát Jókai, ha mások tetteit is felhasználta Ocskay dicsőségének emeléséhez, lényegében nem járt messze az igazságtól, mikor úgy mutatta be hőst, mint akitől retteg a császárváros.

Jókai Thalytól veszi azoknak a tiszteknek névsorát, akik Ocskayt elkísérték. „Bóné András, Gencsy Zsigmond, Majos János és Kaszás Pál ezredei, nemkülönben b. Andrassy Miklós minorita-barát vezénylete alatt a tüzes-nyilakkal városokat gyűjtani jól értő török-tatár legió.” (I. m. 60.) Ennél a vállalkozásnál azonban Thaly szerint Bercsényi volt a hadvezér és nem Ocskay.

A regény szerint Ocskay kemény parancsban közli, hogy a meghódolt területeken ne gyűjtogassanak, romboljanak. Ez is történelmi tény, de a parancsot Bercsényi adta ki, mivel az elfoglalt tartományokat a császár ellen szeretete volna fellázítani. (I. m. 60.)

A pozsonyi híd felgyűjtását a malmok segítségével tényleg Ocskay hajtotta végre 1707 tavaszán. Erről így ír Thaly. Eszterházy hozzájárult Ocskay tervéhez, hogy a „dévényi és pozsonyi malmokat csak rontassa el, s hajóikat bocsáttassa alá, hogy »hídjoknak árthasson velök«. Ocskay ez utóbbi feladatot, t. i. az ausztriai és dévényi malmoknak meggyűjtva alábocsátását a pozsonyi hidra, tán már ugyan e levél kelte napján, vagy másnap mart. 27-kén végrehajtá: mert mart. 28-án már megkösözni neki e jó szolgálatot Eszterházy.” (I. m. 104.)

Arra Kudar Anna is felhívja figyelműnket, hogy „Jókai az ausztriai betörésnél kibővíti Ocskay szerepét. Ocskay kurucainak tulajdonítja azt a híres esetet is, amit Eszterházyék követtek el, hogy Bécs környékén bemerészkedtek a császári vadaskertbe, lelőtték a császár két szép párdúcát.” (I. m. 14.)

A XI. fejezet megrajzolásánál nincs szüksége Jókainak Thaly adataira, mikor a fogoly Rákóczinéről ír. Azt, hogy Rákócziné egyedül Ocskaytól reméli szabadulását, Jókai költötte.

A XII. fejezet viszont, mely a szomolyáni diadalt írja le, annál bővebben aknázza ki Thaly anyagát. A csata egyes mozzanatainak leírása, a csapatelhelyezések, Ritschán manőverezései csaknem ugyanúgy szerepelnek a regényben, mint Thalynál, aki így ír: „Ritschan egy darabig Trencsényben feküdt; majd a Vágnak alább szélessé táguló völgyén át a kuruc lovasság miatt nem mervén Pozsony felé aláereszkedni: elébb Hrozinkának visszatért Morvába. Itt prédáját lerakva, Szokolca felé indult; de Bercsényi már ckkorra átküldé a Fehérhegyeken eléje, Saskő és Holics tájára Ocskay Lászlót, Bokros Pált és más kapitányokat, tekintélyes erővel. Az óvatos Pálffy János ezt megtudván, figyelmezteté Ritschánt: őrizkedjék a Morva mentén Szent-János, Lévárd felé jőni, a merre készen várják, hancni csapjon által a hegyeknek Jablonca és Nádas felé; egyszersmind kijelölé a helyet a hol egyesülhetnek. Ritschan követte az utasítást; azonban »út és hely tudomására jöttek Bercsényinek«, ki rögtön utasítá Ocskayt: támadja hátba a jabloncai szorosban Ritschánt, kinek elejébe a szoros nyílásánál Szomolyánhoz Károlyit indítá lovasságával, s a gyalogsággal maga is sietve indult meg május 27-én reggel Érsek-Újvártól. Ritschan 26-án este már Nádasnál táborozik vala. Ocskay nyomában volt, a felköltött pórság a hegyeket körös-körül elállá, Károlyi előtte, lesben. A megállapított terv szerint 28-án hajnalban *Ocskay* — ki ezen csatában már egész dandárt vezényel vala — hátulról támadott, és a pórság is elkezdet puskázni. Erre Károlyi kiindult leséből, s arcúl fogá Ritschánt. Ez a szorosbúl örömet kibontakozott volna, de nem lehetett; mindazáltal feles tűzéség s a morvai felkelőkön kívül válogatott had: a Deutchmeister és mecklenburgi ezred s Malzahn dán dandára lévén vele, sokáig keményen óalmazá magát a szoros völgyben. Végre Bercsényi gróf megérkezése a gyalogsággal eldönté az ütközetet, melynek halottait egykorúak 3000-re teszik a császáriak részéről. Maga Ritschán is sebekbe csve, tiszteivel s vagy 400 emberrel Jablonca várkastélyba menekült; de Bercsényi ott teremvén gyalogjaival, ostromkészületeket tétetett. Mire a sebesült tábornok a vele lévőkkel kegyelemre megadá magát. Seregéből csupán Malzahn szaladhatott el némi töredékkel Mayersdorfra Ausztriába, s az utóhadból Giordano kapitány 110 lovassal Szokolcára. Ezek valahogy keresztülvergődtek Ocskay dandárán, mely különben a többinek lehetetlenné tevé a menekvést. Ekként Ocskaynak a szomolyáni diadal — mert e néven ismeretes e harc — fényes sikerében tetemes része van.

Ritschan egész hadteste semmivé tétetett: 3000 elhulla, 900-nál több foglyúl esék, ágyúí, lőszerkészlete, zászlói, lovai, podgyászvonata — tömérdek málhával, — hadi pénztára, tábori sátrai, összes fegyverei, minden a kurucok kezeire juta; kik közül előnyös helyzetüknél fogva, alig veszett el száz ember. Szóval Bercsényi méltán tarthatott ünnepeles »Téged Isten dicséretünk! . . .«-öt, »az egész hadaknak háromszoros salvélövése alatt« május 30-án a majtényi táborban, s június 2-kán Nagyszombatban a jezsuitáknál.« (I. m. 40—42.)

Jókai itt amennyiben eltér Thaly adataitól, azt azért teszi, hogy Ocskay hőstettét még nagyobbnak tüntesse fel, noha azt Thaly is hangsúlyozza, hogy Ocskaynak „tetemes része” volt a sikerben. A csata végső sorsát azonban Thaly szerint Bercsényi megérkezése döntötte el és nem Ocskay nagy rohama, és Jablonka vára is Bercsényi megjelenésére nyitja meg kapuját a kurucok előtt, és nem Ocskay hajdúi törik be a sánckarókat. Meg kell különben jegyeznünk, hogy Ocskay ezrede lovasregiment volt, nem pedig gyalogság. Az a motívum, hogy Ocskay számon kéri Ritschántól felesége hollétét, természetesen költött. A szomolyáni ütközet egyik epizódját, Pálffy üzenetének megszerzését R. Várkonyi Ágnes is megírta *A kurucok hősei* c. művének *A szomolyáni felkelő* c. fejezetében. (Bp. 1962. 77—100.) Szerinte a levelet egy egyszerű paraszt szerezte meg. Erről sem Thaly, sem Jókai nem ír.

A XIII. fejezet után — hol Jókai anakronisztikusan Cinka Pannát is szerepelteti Ocskay környezetében — a XIV. és XV. fejezet, mely a nagyszombati ütközetet írja le, ismét Thaly adatai nyomán készült. A nagyszombati csatát Jókai teljesen Thalynek *A Nagy-Szombati harc* c. munkája nyomán mutatja be, a valósághoz híven, hisz Ocskay viselkedése olyan hősiessé volt, hogy ahhoz már hozzátoldani nem lehetett. Az ütközetről ugyan az *Ocskay László*ban is beszél Thaly (45—47), azonban Jókai pontos adatai a hadrendről, melyet *A Nagy-Szombati harc* c. tanulmány végéhez csatolt korabeli térkép-vázlat alapján ismerhetett meg, és Balahó uram alakja kétségtelenné teszik, hogy az Ocskay-tanulmányon túlmenőleg ezt is ismerte Jókai.

Az említett terjedelmes tanulmányában — melyből természetesen csak néhány, a regény keletkezését legközelebről érintő részt idézhetünk — írja Thaly, hogy a nagyszombati harc volt „az első rendes nagy ütközet, melyet az ifjú hadsereg, vezérlő fejedelme személyes jelenlétében vívott.” (I. m. 2.)

A nagyszombati harc előtt valóban Ausztriában portyázott „Bercsényi egyik dandára Ocskay László brigadéros alatt, nov. 24-kén már Morvában verekedett” — írja Thaly. (I. m. 13.), természetesen nem felesége kiszabadítására indulva, mint ahogy Jókai állítja be a dolgot.

Jókai regényében sokszor szinte mondatról mondatra követi Thalyt. A Heister felvonuló hadait kisebb csatározásokkal zaklató hadműveletekről így ír Jókai forrása: „Ezen útja nem volt háborítatlan [Heisternek]. Mert a Bercsényi által nyugtalanítására rendelt kuruc lovasság, Ebeczky István és Ocskay László brigadérosok alatt, oldalt és hátulról folyvást aprós csetepatékkal boszantá — s ha derék harcot akar vala állni, — a kurucok serényen tova iramodtak, hogy a következő órában ismét reá üssenek az útját folytatni akaróra.” (I. m. 21.)

Thaly ír arról is, hogy egy szökevény „megbeszélé Heisternek Rákóczi erejét” (I. m. 28.). A két sereg felállítását is teljesen úgy írja le Jókai, ahogy a Thaly-tanulmányhoz csatolt korabeli térkép-vázlaton látta, illetve a tanulmányban részletezve is olvasta. A csatát megelőző nagy hőesést is említi Thaly. „Oly sűrűen kezdett szakadni a hó, melyet a dühös szél a nyargalók szemébe csapkodott, hogy a fejedelem s kevészámú kísérete semmitsen láthata.” (I. m. 31.)

A két sereg erejét is Thaly nyomán vázolja Jókai, Thaly megemlíti, hogy „Rákóczi erceje csak egy-két ezer emberrel ment többre a császárnál: de viszont a császárnak különben is sokkal gyakorlottabb és fölzereltebb tüzérsége *négyszer annyit* volt, mint a fejedelemé.” (I. m. 40.)

Az első roham leírásánál is híven követi Jókai Thaly munkáját. „Midőn Ebeczky a rohamjelt megfuvatta: a közvetlenül mellette álló beregi huszárezred parancsnokát, Ilosvayt tüze elragadá, — s azt híven, hogy az Ebeczky-dandárt mindnyájoknak követni kell: parancsszót nem várva, ő is rohamot fuvatott; ezt követte Deák Ferenc a borsodiakkal, János diák az ónodi végvár lovas seregeivel és a győriekkel, úgy Somody Ferenc csallóközi, Schréter zólyomi regimentje s a vármegyék lovassága.” (I. m. 43.)

Thaly ír arról is, hogy midőn a jobbszárny áttörve a társzekerekhez jutott, „tisztjei által meg nem tartóztathatva, mohó prédavággal elkezdett zsákmányolni, a mi időt adott a császáriaknak, olyannyira megzavart első vonalukat valamennyire újból sorakoztatni”. (I. m. 44.)

Jókai regényében Feirville francia főtiszt vezeti a csatát, noha Thaly szerint Bercsényi volt a fővezér. Feirville csak egy francia gránátos egységet vezetett. A derékhad valóban hősiesszen hatolt be az ellenséges hadállás törzsébe, miként Thaly írja „oly erővel, dühvel zúdulván reájok, hogy az ellenség összerombolt hadvonalait áttörték, s tábora kellező közepéig hatoltak”. (I. m. 44.)

Itt teszi meg Balahó uram, a regény egyik életteli mellékfigurája a „kuruc tempót”, ami kishíján Heister életébe kerül. A név ugyan költött, de az esetről Thaly is ír. „Ekkor történt ugyanis, midőn Rákóczi e rettenthetetlen csapatai a császáriak megbontott harc-sorain keresztülhatolva, már a fővezér táborkaráig nyomakodtak, hogy egy óriás ter-

metű, vakmerő kuruc hajdu Heisterre nagy fejről ráismervén, eltökélé, hogy vagy él, vagy hal, de e nemzete-gyűlölő kegyetleń emberen, annyi kiontott magyar véreért halálos boszút áll. Élete veszedelmével mit sem törődve, addig harcolt az elszánt ember, míg levágott németek holttestein át, a császár főtábornagya közvetlen közelébe nem férközött. Ekkor puskáját rásütötte; de Heister feje gyors félrekapásával kikerülé a vészes önt. Most az óriás kuruc karddal rohant reá, s már éppen a halálos csapást méré Heister nyakára: midőn az ennek táborkarában, labancpárton lévő, bátor, de egyszersmind garázda ifjú gr. Czobor Márk a jobb sorsra érdemes vitézt szíven lőtte. Valóban kár, hogy e hős kuruc nevét a történelem elfeledé följegyezni.” (I. m. 45–46.)

Scharodi árulásának történetét is Thaly anyagához híven beszéli el Jókai a XV. fejezet elején. Csupán annyit változtat, hogy Nyárády András helyett Tormássyt szerepelteti. Thaly így ír: „Scharudi ugyanis, — kire, a centrum balszélén álló 500 főnyi battalionjával, az ágyuk földözete vala bízva: mikor a rohamdobot megütötték, szintén előre indúlt a többi ezredekkel, ott hagyván az ágyúkat, pusztán; midőn már az ellenséghez közel értek: egyszerre fehér zászlót tűz ki, féljobb-ot vezényel, s neki fordulva a közvetlen szomszédságában rohanó Nyárády András ezredének és az ezzel egy tömegben lévő csallókózi hajduknak, oldalba veszi őket, sortűzet adott rájuk, — s azzal a kurucok arcvonalaiban tetemes ürt hagyva — egész battalionával átmegey a császáriakhoz... Nyárády hajdui e váratlan támadástól meglepetve, zavarba jönnek és hátrálni kezdenek. Futásuk zavarba hozza a tartalék-sereget — a palotásokat, Esze Tamás, Bokros Pál hajduit — kik nem tudván: oda-elől mi történik? csak a pusztán-hagyott ágyúkat és a Nyárádi- s csallókózi gyalogság futását látván, — szintén felbomlanak, s hátrálnak. Megzavarodik és hátat fordít Scharudi árulására a balszámynak közeli két lovas-ezrede is: a jászoké s a dragonyos ezer. Valószínű azonban, hogy ez utóbbit maga parancsnoka Győri Nagy János rendelé vissza: attól tartván, nehogy ez is — mivel szintén németekből álla — a Scharudi példáját kövesse. A közelebb lévő ezerek közül csak az egy Eszterházy Antal regimentje nem hátrál, — de előre sem ment.” (I. m. 47–48.)

Ocskay Thaly szerint valóban vitézül harcolt. „Észre sem véve Scharudi árulását, támadásukkal — s ez igen hihető — a centrumot megelőzve, roppant erővel rohantak az ellenségre. Ez az öt ezer lovas, hogy Rákóczi savaival éljünk, *csodákat művele.*” (I. m. 48.)

Jókai ír arról is, hogy a veszély láttán Rákóczi személyesen akart a csatába avatkozni, de hívei nem engedték. Ezt Thaly következő sorai nyomán mondja el az író. „Rákóczi a császári lovasság ezen mozdulatát az említett halomról elég közelről látta, s Heister veszélyes célzatát rögtön felismervén és saját élete kockáztatásával is el akarván fordítani:

hévvel rántá ki kardját, s paripáját sarkantyúba kapva, személyesen akará a két karabélyos regimentet ama német lovas-osztályok visszaverésére vezérelni." A kiséretében lévő nemesek azonban „megragadták a tüzes ifjú Rákóczi paripája kantárát, s őt, mintha rab lett volna, hátrább hurcolva, erőszakkal visszatartóztatták.” (I. m. 53.)

Arról is Thaly tudósítja Jókait, hogy Rákóczi serege szétzilálódott, de a futó egységeket „Ocskay László mégegyszer meg akará fordítani s az ellenségre vinni” (I. m. 55.), és ezáltal majdnem egy labanc csapat fogságába esett, mivel azokat „magyar ruhájukról kurucoknak nézte. E labancokon a vitéz dandárparancsnok, karddal kezében, átvágá magát, s eltévesztett hadaitól külön úton igyekezett menekülni. Midőn leg-erősebben harcolnak: érkezék segélyére b. Pongrácz Gáspár ezredes.” (I. m. 56.) Jókai azonban Pongrácz Gáspár helyett Ocskay Sándort szerepelteti.

A fejezet végén arról ír Jókai, hogy Feirville fogságba kerül. Az anekdotikusan megformált esemény alapját Thaly szolgáltatta, Wagner nyomán. „Feirville a harc után a véres fővenyen egyedül bolyongván s kiléte föl nem ismeretvén, adá meg magát.” (I. m. 57.) Az adatokat Thaly nyomban meg is cáfolja (az újabb kutatási eredmények szerint helytelenül), azonban az anekdotikus jeleneteket kedvelő Jókai beépíti regényébe az eseményt.

A XVI. fejezetben mondja el Jókai Nagyszombat feladását és Heister bevonulását. Itt is jelentős mértékben követi Thaly adatait, egyedül Heister lakomáját és az áruló Scharodi pórul járását alkotja írói fantáziája. „Ez a rendes támadás ellen nem védhető, ódon körfalazatú város” kitézi a fehér zászlót. (I. m. 60.) Ehhez hozzájárul még az is, hogy a város parancsnoka elesett. Dúló Pál epizódjánál Jókai szinte szóról szóra követi Thaly szövegét, csak az Ádám keresztnévet változtatja Pálra. Thaly így ír: „A tűzlelkű, bátor Dúló Ádámot ugyanis harcszomja a csataterre vitte. Nem állhatta meg, a rohanó hadoszlopokat látva, hogy ő is ki ne menjen küzdeni, közéjük. Nádasy polgármesternél étkezvén — beszéli Katona, oly ember szava után, ki akkor ott volt Nagyszombatban — egyszer csak felkiált, a csatába sietve: »Polgármester uram, majd egynehány német parókat hozok!« S azzal kinyargalt a városból. De alig ért ki a kertek közé: a már ekkor hátráló kurucok tömegébe sodortatva, Heister hadaitól keresztüllövetik.” (I. m. 61.)

Thaly nyomán beszél Jókai arról is, hogy a nők a templomba menekültek „nemi erényök meggyaláztatását féltve a garázda német hadtól!” (I. m. 62.)

Jókai alig-alig tér el egy-egy fejezetben Thaly biztonságot adó történetétől. A XVII. fejezet után a XVIII. ismét Thaly Ocskay-monográfiájának adatait használja fel Beckó ostromának leírásakor. Röviden

felvázolja a népmonda alapján Beckó történetét, majd Thaly adatai szerint leírja az ostromot. Thaly Beckó elfoglalásáról Ocskay saját levelét is idézi. „Kurucaink január 16-kán reggel már Beckó alatt voltak, s Ocskay az ostromról röviden így ír: »Az beckói ellenség másfél-száz lovas rácbúl és annyi muskatérosbúl állván, elsőben is az fortificált belső várossát keményen oltalmazta; de Isten kegyelmébül, nappali szíves (bátorszívű) ostromlásával hajdúságnak, minden tartózkodás nélkül kapujának rohanván, szerencsésen vérrel (rohammal) vette meg, ostromló hadak közül négynek csak halálozatjával — de számosaknak sebben esésével — képtelen és sűrű lövések alatt. Azontúl pedig, városban megújúlt harcolás után (az ellenség) vár kapujáig sebes lövésekkel be is szalasztott.« A mint az ostromló hajdúság Csajághy János ezredestől vezéreltetve a kaput vitézül elnyeré, s azután mind a külső, mind a belső várost kemény harccal elfoglalá: a ráccokat majdnem mind, és a németeknek is nagyobb részét leöldözték, úgy, hogy az Ocskay szerint 300, Csajághy szerint 500 főnyi helyőrségből a parancsnok csak vagy 50 emberrel menekülhetett fel Bolondóc várába. Ott az ágyúkat a városra forgatván, elkezdék azt lövetni.

A kurucok e közben a házakban zsákmánylásnak estek, s a sok bortúl megrészegedvén, rút dolgokat művelnek vala: le akarák a polgárokat kaszabolni, de ebben tiszteik mégis meggátolták; hanem mindenükből kifosztották őket, s még a nőket is — köztük Szunyogh-Eszterházi grófnét — meztelenre vetkőztetve úgy kergették ki a városból. Kirabolták a kolostort s egyházát is, az oltárok szent-képeit sem kímélvén; a földre dobott szentséget lábbal tapodták. A város pedig, — a várból szórt bombáktól, vagy az ittas hajdúk üszkeitől — több helyütt kigyúlván, egészen elégett. Ekkor a részeg hajdúk egy csoportja vakmerőül a meredek vár hegyének is nekirohant ádáz ostrommal; de Ocskay az ily nyaktörő vállalat lehetetlenségét látván, lehozatá őket a várkapu elé, majd hús apró bombát bevettetett a várba, s miután az hódolni nem akart, ő pedig kis lövegeivel kárt nem tehetett: a várost, s néhány a várnak élelmet szolgáltatható közeli helységet tőből kiégettetvén, ott hagyá Bolondócz várát, s a tömérdek zsákmánnyal szekereket, lovakat meg- rakva, sietett vissza Bánba.

Viard tábornok pedig, ki Beckó veszedelmét a túlsó partról boszankodva nézé, a megáradt Vágon át nem kelhetvén: lovasságával föl a trencsényi hidra volt kénytelen kerülni, s e miatt úgy elkésett, hogy Ocskayék még Bánba is zavartalanul elérhettek.

A beckói ostromon igen kitűnteté magát Csajághy János gyalogezredes; a ki is nagy granatéros-süveget nyomván a fejébe, úgy rohant hajdúi élén a sűrű lövések közt a kapunak, s odaérvén, maga is fejszét ragadott kezébe, úgy vágták ki a kaput, Csajághynak ruháit nyolc golyó

érte: de testébe — szerencséjére — egy sem hatolt mélyen; a miért aztán a néphit őre is rá kezdé fogni, a mit Bottyánról országszerte szentül hittek, s Ocskayról és Bezerédyről is nem ritkán rebesgettek vala, *hogy a golyó nem járja testét.*” (I. m. 163—65.)

Az anyagot, melyet készen kap Thalytól az utolsó sorig felhasználja Jókai, de egyben a regénye felfogásához, meséjéhez át is alakítja. A kurucok tetteit mentségeket keresve szépítgeti. Csak Ozmondáról tépik le a ruhát, azért mert kém, és ingére írták a titkos üzenetet. A templomot is azért dúlják fel, mert azt a labancok védték, és lakóit, a vörös barátokat úgyis bálványimádással vádolták.

Jókai, aki Szunyoghy Ozmondának fontos szerepet szán, most Thaly adata nyomán könnyen állítja be úgy, mint veszélyes kémnőt, aki később Ocskay tragédiáját okozza. Az áruló Scharodit is Jókai írói képzelete teszi Beckó labanc parancsnokává. Ezt annál is nyugodtabban teheti, hiszen Thaly nem említi a vár labanc kapitányának nevét. Így alakul át Thaly anyaga az írói képzeletben, a Jókai-mese sodrásában.

Jókai a történelmi események bemutatását időnként a magánélet képeivel állítja meg egy rövid időre. Ezeket a fejezeteket Jókai fantáziája teremtette. A XIX. fejezetben az asszonyok kicsereplését mondja el, míg a XX.-ban a boldog viszontlátás örömeit festi. Időben ezeket a fejezeteket az 1706 nyarán bekövetkezett fegyverszünet idejére helyezi Jókai.

Azonban még ezekben a fejezetekben sem szakad el teljesen Thaly adataitól. Thaly is beszél a „fegyvernyugvás idejéről” (I. m. 76.), majd arról, hogy Ocskaynak a „főlégtett ocskói kastélykája helyett családjának lakóhelyül a sztropkói várat és ehhez a labancá lett Gersey gróf Petheő Mihály hűtlensége folytán az ország kincstárára szállott roppant kiterjedésű *sztropkói* uradalom haszonélvezetét” adományozta Rákóczi (I. m. 130.), és megemlíti Rákóczi egyik levelét is, melyben azt írja a fejedelem, hogy „Nemzetes Vitézlő Ocskay László hívünk brigadérossága resolváltatik” (I. m. 59.). Másutt is megemlíti Thaly, hogy a fejedelem dandárnokká nevezte ki Ocskayt (I. m. 58.). A két adat nem ellentmondó, mivel ugyanazon, az ezredes és a tábornok közötti rendfokozat kétféle elnevezéséről van szó. Thaly magyarázatát is adja a kétféle elnevezésnek. „A dandárnokság, mely az ezredes és tábornok közötti rendfokozatot képezi, mint önálló külön katonai rang ismeretlen az *osztrák* hadseregben, hol csak dandárparancsnokul alkalmazott tábornokok vagy ezredesek vannak; a *francia* hadseregben azonban már régóta létezett a »brigadiera«-i rendszeresített főtisztí rangfokozat, honnét azt Rákóczi magyar hadak közé is átülteté.” (I. m. 58.)

A XXII. fejezet a hazaérkező Rákócziné fogadtatását írja le. Thaly adatait Jókai ebben a fejezetben sok színnel, írói leleménnyel színezi

tovább. A fényes fogadásról így ír Thaly: „Ocskaynak fényes kitüntetés juta osztályrészül, Bercsényi bizalmának kétségtelen jeléül. József császár, hogy Rákóczi szívét békeföltételei elfogadásának annál inkább megnyerhesse s meglágyíthassa: april végnapjaiban, gr. Wratislaw cseh kancellár stb. kíséretében alá küldé Pozsonyba Charlotte fejedelemasszonyt, oly rég látott férjének látogatása végett. A fejedelmi hölgy a császáriak részéről is a legtiszteltebb bánásmódban részesült: annál inkább igyekeztek a kurucok mindent elkövetni úrnőjüknek minél ünnepélyesebb fogadására. Maga Rákóczi a nyitrai várban várá őt gyöngéd meglepetésekkel, Bercsényi néhány ezer válogatott katonasággal a Vágnak szeredi hídjánál, Forgách Bazínig ment eléje, — Pozsonynál pedig őt fogadni s a fényes hintók körül díszkíséretet képező három lovas-ezredet vezérleni egész Sempte váráig, *Ocskay László* dandárok bizatik vala meg . . .

A fejedelemnő Pozsonyban a nyitrai püspök palotájában volt szállva. Ocskay László, a fogadásra kitűzött napon május 1-jén reggel érkezett a város alá, a kíséretül kiszemelt három új egyenruházatú lovas-ezreddel: ú. m. saját, Galánthai Balogh István és Szalay Páléval, melyeket a vereknyei út felé az u. n. »hóhér rétjén« állíta fel. Azután béküldé a városba a Főnséges Asszony üdvözetére Szalay Pál ezredest, Szőgyényi Ferenc szármegyédet, Orbán Pál titkárt, s két századost, vagy 50 válogatott vitézzel, kik is a magyar-utca végén levő u. n. récsy kapuhoz érkezvén, ott hintókkal vártak rájuk; maga a vár és város parancsnoka gr. Zinzen-dorff Ferdinánd is ott vala, s hintájában Szalayt maga mellé jobbfelől ülteté. Így vonultak át az utcákon a fejedelemnő szállásáig, hol az üdvözlő szónoklatok tartattak. Ezután nagy ebéd következék, mely igen sokáig húzódott. Midőn pedig d. u. 5 óra tájban a magasrangú hölgy útra kész vala: hat lovas, aranyozott hintóban ülven udvarhölgyeivel, a császáriak részéről gr. Wratislaw cancellár, gr. Pálffy János, gr. Koháry István, b. Ebergényi László tábornok, gr. Zinzerdorff várparancsnok és több más főuraktól, — a szövetkezett magyarok részéről pedig a már érintettektől kísértetve, nagy ünnepélyességgel haladt az utcákon a díszmenet, melynek élén Ocskay Pál lóhátról pénzt szórt a bámuló nép közé. A városon kívül a tisztelgő Ocskay három ezredével, díszlövésekkel, zászlók meghajtásával, trombiták harsogtatásával, rézdobok zengésével, kardok fölemelésével üdvözlé úrnőjét.

Az éljenriadások még akkor sem szűntek, midőn a kibontott lobogók alatt részint a hintók elé, részint utánok sorakozott diszszázadok folytonos hadi zene zengése mellett megindultak vala. Szent-György és Bazín városok polgársága ünnepi öltözetében, lobogó zászlók alá a kapukhoz gyűlve, örömjongással fogadák Rákóczinét, kit itt a fejedelem egyik legelőkelőbb tábornagya: gr. Forgách Simon üdvözölt,

s vezetési fölékesített szállására. Charlotte-Amélie Bazinban töltötte az éjét, bizonyára a várban; honnét másnap megindulván a vedrédi kastélyban gr. Bercsényiné — szül. gr. Csáky Krisztina — várja őt vala fényes ebéddel, estére kelve pedig a Vág hídjánál maga a főtábornagy gr. Bercsényi Miklós tisztelgett előtte és fogadá a semptei várban. Eddig tartott Ocskay szerepe; a szeredi hídon túl a fejedelemlőnt új kíséret vevé át.” (I. m. 78—80.)

Ha a Thaly-idézetet összevetjük a regény szövegével, azt láthatjuk, hogy Jókai nem elégszik meg annyival, amennyit forrása közöl, hanem sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít Ocskay szereplésének. Ocskay üdvözli a fejedelemasszonyt, mutatja be az urakat, egészen otthonáig kíséri a vendéget. Thaly félmondatos megjegyzése a „gyengéd meglepetésről” Jókait az orgonavirággal díszített szoba kigondolására inspirálja.

A XXIII. fejezetben Jókai a kuruc vezérek torzsalkodásait mutatja be, és színre lépteti Jávorkát is. A történelem jól ismert tényeiből indul ki, és alkot írói fantáziával egy költött, de a korszakra mégis jellemző fejezetet, ahol a kuriózumkereső író ismét elénk lép. Wolffius doktor diagnózisait, régi patikaszereit nem most gyűjti először össze Jókai.

A XXIV. fejezet mondja el Jávorka kísérletét, amellyel a császárt akarták elfogni. Így egészében Jókai fantáziája teremtette az eseményt, noha Thalynál több helyen talált olyan adatokat, amelyek alapul szolgálhattak a merész kuruc kaland megírásához.

Jávorkáról több helyen írt Thaly. „Vitéz, kalandkereső, leleményes elméjű s fölöttébb kemény katona” (I. m. 729.), aki „az általa szított népfelkelés kalandos vállalataival tett hasznos szolgálatokat” (I. m. 730.). „A bujkáláshoz oly jól értő guerilla-vezér” (I. m. 731.) alakjának elváltoztatásához is remekül értett, igaz a „kémkedésben s álöltözet kölcsönadásában az ismerős pórok is segítettek” (I. m. 732.). Éppen így foghatta el Ocskayt, aki előtt hajdani hadnagya oly ügyesen változtatta el külsejét, hogy nem ismerhette fel. Ocskay elfogásakor is „rongyos koldus-ruhába öltözék” (I. m. 732.). Portyázásairól is többet ír Thaly: „Kosztolányi Jávorka Ádám néhány katonával Érsek-Újvárból általmenvén, csakhanem 500 főnyi részint lovas, részint gyalog guerilla-csapatot szervezett belőlük, s velök a császáriak hadvonalai mögött kitűnően forgatá magát, hol a Vág melléki cs. várak alá, hol Morvába csapodozva” (I. m. 530.). Még Ocskay hadnagya, mikor egy alkalommal „Thúróczy Gáspárnak az ő clenodiumját és pénzt 800 tallérig valót Trencsú táján elnyerték és az mellett lévő németeket, kétszázig valót halomba vágták” (I. m. 534.).

Az idézett részek világosan mutatják, hogy Jókai a történelemben is megtalálhatta Jávorkáról azokat a jellemvonásokat, amelyekkel regé-

nyében felruházta. Thaly arról is említést tesz, hogy az ausztriai portyák alkalmával Károlyi behatol Bécsbe és a kurucok többször „majd magát a császárt is elfogták” (I. m. 32.), sőt Thaly megemlékezik a császár megkergetéséről is. „Eszterházy Antal csapatai, a vett parancshoz híven, ismét átlépték a Lajta vizét, s oly gyorsasággal csaptak nagy erővel Ausztriára, hogy az épen künnit vadászó József császár maga is alig szaladhatott be elülök Laxenburgból Bécsbe. Egyéb roppant zsákmányt nem említve, 5–6000 db. ökröt hajtottak el, s a székváros környékét irtóztatóan megzavarták.” (I. m. 282.) Így megalkothatta Jókai Jávorka kalandos vállalkozását. Hasonló szereppel ruházta fel Jókai Jávorkát a *Rákóczi fia* című regényben is, ott Pelargus néven szerepelteti, és feladata lenne, hogy Rákóczi kisebbik fiát, Györgyöt megszöktesse Bécsből. A két leírás között fennálló nagymérvű azonosságot a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben elemezzük.

A XXV. fejezet Vöröskő ostromát mondja el. Az ostromot úgy tünteti fel Jókai, mintha Ocskay stratégiai elképzelése lenne, amellyel az ellenség tervét akarja összekuszálni. Előbb azonban rövid képet fest a különböző hadmozdulatokról, Thaly könyvéből válogatva ki a leglényegesebbeket. Az esztergomi, kassai és pozsonyi hadműveletekről így ír Thaly: „Maga a fejedelem, mellette Gyürky Pál tábornokkal és a francia főtisztekkel, mindjárt augusztus elején Esztergomot vevé ostrom alá” (I. m. 84.), és a város „sept. 16-kán Rákóczinak megadá magát . . . 19-kén hála isteni tiszteletet tartatott Szent István kápolnájában a vár megvételeért, és még az nap megindúla udvari hadaival Kassa felé, hogy e Rabutin által hasztalanul ostromolt várost felszabadítsa” (I. m. 87.), Forgáchnak pedig azt a parancsot adja Rákóczi, hogy „gyaloggal, tűzérséggel szálljon Pozsony alá, a De Rivière hadmérnök terve szerint foglalja el a várost, vagy legalább bombázza össze, és a császáriaknak az ottani külvárosokban lévő élelmi raktárait gyűjtassa fel” (I. m. 87–88.).

Ocskaynak a Saskő alatti haditettét is Thalynál találta meg Jókai. Eszterházy üzeni Pozsonyba: „Isten negyed-ötöd nappal ezelőtt Vágon túl levő portásinkat (Ocskayt) oly szerencsésekké tette, hogy Steinvillenek ama régi híres-nevezetes regimentje általok tönkretétetett.” (I. m. 127.) Detrekő ez időben történő elfoglalását azonban hibásan tulajdonítja Jókai Ocskaynak. Thaly épp arról ír, hogy ekkor került a vár labanc kézre. (I. m. 122.)

A vöröskői ostrommal kapcsolatos Thaly-adatokat Jókai átalakítja regényében. Thaly így ír Ocskay vállalkozásairól: „October elején a Pálffy grófok törzsvára, a jól felszerelt Vöröskő alá szálla, s Thuróczy Gáspár és Szálé András hajdúival, úgy Rottenstein tüzéparancsnokkal rendes ostrom, bombázás alá veteté. A viárkokat mind közelebb vivék, s a lövetés oct. 3-kétől keményen és a várbeliek nem csekély kárával

foly vala, egész oct. 20-káig, mely napon a fejedelemtől az ostrom abban-hagyását elrendelő parancs érkezék. E parancsot, gr. Pálffy Miklós és János fölkérésére, az ismét megújult békealkudozások egyik császári biztosa gr. Wratislaw cseh cancellár eszközlé ki Rákóczitól, aki a Pálffy iránti kíméletből, s mivel a félrecső hegyi vár különben sem bír vala hadászati jelentőséggel, szívesen engedett a gróf kérésének. Az ostromlók nyilván ki is kiálták, hogy a vívást a fejedelem parancsolatából — s nem más okért — hagyják abba, s ugyanannak kegyelmes rendeletéből nem égetik fel a Pálffy grófok egyéb épületeit sem a vár körül.” (I. m. 65—66.)

Jókai tehát az eseményeket, melyek a fegyverszünet előtt történtek, a fegyverszünet utánra helyezte. Thalytól arról sem értesülünk, hogy ezért Ocskay neheztelt volna fejedelmére, és ezért ingott volna meg hite. Arról ugyan Thaly is ír, mely szerint „közeli a feltevés, hogy Ocskayt a ravasz Pálffy már ekkor kezdette kísérteni” (I. m. 68.)

Ocskay nem sebesült meg Vöröskőnél, mint Jókai írja. Az adat azonban nem költött, mivel hasonlókát ír Thaly a hodoláni ütközetben résztvevő Ocskayról. „E csatában Ocskayt azon szerencsétlenség éré, hogy a combját puskából átlövék, de a golyó csontot nem ért, csupán a húson ment keresztül.” (I. m. 61.) „Ocskay sebért Bercsényi augusztus 20-kán csak semminek vevé: de már másnap által vitette a sebesültet Szakolcára, 22-kén pedig aggódva írja róla: »Ocskay rosszul van, kiszakadt egy darab húscsaka az combjából, elmérgesedett az lába;« s gyanakvólag teszi még hozzá: »*talám csinált mérges golyóbis volt, mert nem fogja ötet más kint.*»” (I. m. 62—63.)

Valamivel lejjebb viszont már arról ír Thaly, hogy Ocskay „ki Rohatincnál kapott lösebéből csakhamar felgyógyult annyira, hogy csészán ülve vezényelhetett.” (I. m. 63.) Jókainál a csészából ágyútaliga lett, melyre a sebesülés után nyomban felkötötte magát Ocskay.

Abban a levélben, melyet Ozmonda felolvas a beteg Ocskaynak, szerepelt Bercsényi egy-egy mondata. „Ocskay László uram felől rossz szél fú!” Ez a mondat szinte szó szerint került át Thaly művéből, aki szintén idézi Bercsényi következő sorait: „*Ocskayról, Kegyelmes uram rossz szél fú, de nem hiszem; igaz ugyan: elkényesedett igen.*” (I. m. 67.)

Ocskay udvariaskodása Pálffy felesége és leányai iránt, az ápolónak küldött Ozmonda szerepeltetése természetesen költött.

A XXVI. fejezetben, mely az első kötet utolsó fejezete, sok történelmi adatot sűrít össze Jókai, elsősorban Thaly könyve nyomán. A középpontban a tragikus trencsényi vereség áll.

A fejezet elején Csak röviden említi Jókai a Sopron, Bruck és Straznica alatt történteket, Thaly ezekről az esetekről részletesen ír. Sopront a falak megmászásával akarták bevenni. „Az ostromlók tömérdek

készen tartott kézi-gránátot hajgálnak vala közéjük; és bár a védelem szerfölött makacs volt: a roham olyan hévvel s erővel intéztetett, hogy a falakat már több helyütt meghágták, sőt a Scharfen-Ecken, Bezeredy egy bátor századosa, Horváth Mihály, már feltűzé Rákóczi zászlaját. De a hős, a következő pillanatban halálra találva bukott alá a sáncba, s elestét látván katonái, zavarba jöttek; mely zavarban sikerült őket a védőknek a bástyáról ismét leszorítani.” (I. m. 72–73.)

Bruck várában valóban Pálffy akarták elfogni, mint Jókai írja, de annak sikerült megszöknie. Thaly erről így ír. „Miként intézték a bekerítést, miként nem? . . . elég az, hogy dec. 29-kére virradó éjjelen Pálffy valamiképen kiosonni engedik vala.” (I. m. 70.)

A trencsényi csatavesztésnek valóban Pekri balkezessége volt az oka, noha Thaly arról is említést tesz, hogy a kétes kimenetelű csatának „indítványozója és lármás sürgetője” Ocskay volt. (I. m. 250.)

Ezekben a hadmozdulatokban azonban nemcsak egyedülállóan Ocskayé a vezetés, miként Jókai beállítja, s ugyanakkor a kudarcért mindig valahogyan mást hibáztat. Itt ír Jókai arról is, hogy újabb csábítást követnek el Ocskayval szemben. A nagyszombati perjelre minden bizonnyal Thaly alapján hivatkozik, aki megemlíti egyhelyütt „hogy Starhemberg a nagyszombati ferences zárdafőnököt küldé ki Ocskay elcsábítására, császári kegyelemlevéllel számára; de Ocskay akkor még ellent állott a kísértésnek, s a kegylevelet visszautasítá.” (I. m. 117.)

Arról azonban nem tesz említést Thaly, hogy az elfoglalt Fischamend kapujára a csábító levelet kiszögezte volna Ocskay. Jókai Ocskayja ekkor még kemény szavakkal ítéli el Turkoly és Pongrácz árulását. Itt szinte szó szerint idézi Thalyt, ki így ír: „Jellemző, hogy Ocskaynak egykori alezredese, s utóbbi kedves cimborája, az állhatatlan b. Pongrácz Gáspár ekkor tájban beszökven néhányad magával Vág-Újhelyre, labanccá lett; mire Ocskay levelet ír Viard tbknak: hogy Pongrácz ilyen s olyan hitszegő kutya, a ki hol egy, hol más gazdájának hizleg; már ifjúságában gonosztevő volt, régi gaz erkölcséből ki nem vetkőzhetik; ne higgyen azért neki Viard, mert bizony ott sem sokáig maradandó állandó! Pedig mind az, amit Pongráczról elmondott; szó szerint ráülök — önmagára is! Így néhány nap múlva egy Turkoly nevű, labanccá lett önkéntes hadnagyát egész megvetéssel nevezi »pártútó pribéknek« nem gondolva meg, hogy jellemtelensége, a hadi szerencse első elfordulásával, alig egy negyedév múltán őt magát is hasonló, sőt még rosszabb, még hitszegőbb »pártútóvé«, »pribékké« fogja aljasítani. És így öntudatlanul is sajátmagára mondá ki előre az ítéletet.” (I. m. 186–187.)

Itt mondja el Jókai Forgách bebörtönzésének történetét is. Meséje érdekében ismét átalakítja forrásának adatait. Thaly így ír erről: Forgách

„csakhamar rendeletet vőn Rákóczitól: adja át a Vág-melléki parancsnokságot Eszterházy Antalnak, és ő maga jőjjön az udvarhoz. Ideérkezve, a fejedelem udvari-maréchalja által elvetette Forgáchtól a kardot, és a Pozsony bombáztatását parancsoló utasítás megszegéseért számadásra vonván a tábornagyot, ennek következménye az lőn, hogy Forgách Krasznahorka, Szepesvár és Munkács váraiban négy esztendeig raboskodék” (I. m. 96.).

Kudar Anna világosan kifejti, hogy miért alakította így Jókai forrása anyagát: „Forgách elfogatásának oka Thaly szerint az volt, hogy a fejedelem határozott rendelete ellenére sem Pozsonyba ment, hanem Morvába tört be. Jókai azt nem említi, hogy parancs ellen cselekedett, csak hogy Zisserdorft feldúlta, s vitézségének börtön lett az ára. Ez sok kuruc vezért elrettentett. Jókai azért módosítja ezt így, hogy evvel azt igazolja; Ocskay méltán retteg attól, hogy ő is hasonló sorsra jut.” (I. m. 21.)

A regény Ocskayja azonban elfoglalja Wsetin várát, hogy hűségét mintegy maga előtt is igazolja. Jókai itt főbb vonalaiban Thalyt követi, aki a következőképpen mondja el a vár elfoglalásának történetét: „Ápril vége felé Ocskaynak híre érkezett — talán ismert correspondense a trencsényi plébános, avagy kémei útján, — hogy Morvában Wsetin várost tetemes helyőrséggel rakták meg a császáriak, s erődíteni kezdik . . . Wsetin erődítéseit tehát meg kell gátolni.” (I. m. 183.) Magát az ostromot így írja le Thaly: „a wsetini erődítmények még nem voltak ugyan egészen készen, mindazáltal már védhető állapotban; és ezért parancsnokuk az ott termett magyarok hódolási felhívására lövésekkel felelt. Ocskay erre szabad zsákmányolást hirdetve hadai között, rohamra vezényelt. A kurucok csakhamar elfoglalák a sáncokat, s a roham tüzeiben a védők közül Kolinovich szerint 500-at, b. Berényi Ferenc naplója szerint pedig 700-at a parancsnokló ezredessel együtt levágtak, részint rabúl ejtének. A morvai hadnak mind az öt zászlaját elnyerék, tömérdek fegyvert, hadszert, posztót, marhát, s egyéb zsákmányt foglaltak: mert Wsetin városa mellett, még ott körül levő kilenc községet is kiraboltak és azután porrá égetének.” (I. m. 184—85.)

Jókai a félig épült várát azért festi bevehetően erődnek, amelynek csupán egy sebezhető pontja van, hogy Ocskay érdemeit még nagyobbra növelje. Azt valóban Thaly is megemlíti, éppen Wsetin bevétele után, hogy Ocskay „most áll pályája tetőpontján — nem sejtjén, hogy bukása oly közel” (I. m. 186.).

Rákóczi serege erős, jól felszerelt és döntő csapásra készül. Így tehát váratlan csapásként következik be a trencsényi vereség, amelyet a menekülő Bercsényi szájából hall az olvasó. Ennél a résznél Jókai ismét szabadon alakítja át Thaly anyagát, és csak részleteiben követi. Thaly

leírása — melyből csak a fontosabb részeket idézzük — a Következő: „Ocskay Iatricén (Sztrice) foglalt állást, honnét a fejedelem podgyász-vonatát is fedezheti vala. Itt találjuk őt a trencsényi harc napján; azonban ezrede nem csoportban, hanem pihenés végett a környékbeli falukra oszolva feküdt, a mi mindenesetre hibás — ha nem *célzatos* — intézkedés volt, ily válságos pillanatokban.

1708. augusztus 3-ika a Rákóczi-kor legszerencsétlenebb napja. E végzetes napon a szép hadsereg úgy-szólván teljesen széteszött-önbizalmát, reményét egy jobb jövő iránt végkép elveszté. (I. m. 255, . . . A harc tüzetes leírása e helyütt nem lehet föladatunk ,minthogy) Ocskay abban közvetlen részt nem vön; de igenis vizsgálunk kell a körülményeket, melyek az ütközet elveszésére döntőleg hatottak: *mert ezek előidézésében Ocskay Lászlónak nagyon tetemes része van.* (I. m. 256.) . . .

Ocskay, noha még *színel*g majdnem egy teljes hónapig kuruc marada — miért? meg fogjuk látni, — mindazáltal a strázsnciai nap óta kardját a császáriakra többé ki nem voná, s kétértelmű viseletével már egy hét múlva a trencsényi harc után többek gyanúját felkölté maga ellen. (I. m. 257.) . . .

Ocskayt, a trencsényi ütközet napján a menekülő Bercsényi — aki a csatában, Kolinovich és a Bercsényi-napló összevágó adatai szerint sebet, bizonyára csak könnyű sebet kapott, — Isztrícén találá; holott a dözsölni szerető dandárnok a Szlavniczai Sándorok ma is álló ódon udvarházában elköltött ebéd után, tisztivel még egy asztalnál üle. A borozgatók előtt két kántáló diák állt, épen Jaccoponinak »*A világ mulandóságáról*« című híres hymnusát énekelve, — midőn a sebesült fővezér a vesztett harc hírével belépett.» (I. m. 259.)

A csata elvesztését valóban az döntötte el véglegesen — mint Thaly írja —, hogy Rákóczi is megsebesült: „Rákóczit, — midőn a csataterén a futni kezdett Pekryféle balszárny visszafordítására testőrségével és karabélyosai egy részével árkon-bokron keresztül rohanván, egy tátongó vízmolás átugratásánál nyakát szegett lovával elesése arcán, homlokán súlyosan megsebesítené, — lándzsákra fektetve, vérző orcával, ájultan vivék el a harc mezejéről az erdőbe. S ekkor kezdődött csak az igazi rémület, mivel a hadak a fejedelmet véresen, kópjákön fekiúve látván hordoztatni: azt hívék, — elesett, és csak holttestét siet megmenteni hí környezete. E villámgyorsan terjedett rémhírre bomlott fel aztán az egész harcvonul, kivéven a hamri erdőben felállított némely gyalogzredeteket, ú. m. az udvari palotásokat, b. Perényi Miklós és Czelder Orbán vitéz hajdúit, kik nem tágítva, négyszögöket formáltak, s még igen sokáig kétségbeesetten védték magukat. De ez már csak a végküzdeleml vala; annyit mindazonáltal eszközölt, hogy három óra hosszát tartván,

az ellenség főerejét elfoglalta, kifárasztá, ezáltal időt szerze a hadsereg romjainak, a menekülésre.” (I. m. 261.)

Jókai nem fogadja el Thalynek azt az állítását, hogy Ocskaynak nagy része lett volna a trencsényi csatavesztésben. Ocskay árulásának tényét csak Bercsényi alaptalan vádjaként tünteti fel. Ocskay az ezredét pihentette és a csatáról nem is tudott — írja Jókai. Az árulás Ozmonda műve, ő árulta el Rákóczi seregét. A női áruló személye, ha nem is Ozmondahoz fűződik, Thalynál is előkerül, és nem független Ocskay személyétől. „Bercsényi 1708. sept. 23-kán a füzes-gyarmati táborról Rákóczihoz részben titkos jegyekkel írott levelében említi: »Megvallom, juta eszembe, hogy mondá Pálffy: az mely asszony szállott az (morvánkai) hídnál Fölséggel, — annak köszönjük veszedelmünket Trencsénnél!« Ki volt az asszony? Valjon nem ugyanaz-e, a ki Pálffy és Pyber-Ocskayék között már február hó óta közvetíti a titkos levelezéseket? És nem üzenhetett-e a Kolinovics tanúsága szerint akkor már a császáriak részére megnyert Ocskay, ettől a nőtől Pálffynak titkos és azon döntő pillanatokban nagyfontosságú dolgokat Rákóczi hadseregéről... Mindezek, természetesen, csak hozzávetések, de — mint hisszük — nem alaptalanok; és ha nem alaptalanok: akkor Ocskaynak a trencsényi ütközet elvesztésében, mint mondák, nagyon tetemes része van” (I. m. 259.).

Jókai a II. kötet első fejezetében még úgy mutatja be Ocskayt, mint aki össze akarja gyűjteni a csapatait, sőt a rongyos gárdával össze is aprítja a rác vörösköpenyeseket. Ezzel szemben Thaly világosan kiemeli a következőket: „Valószínű, hogy ekkor már Ocskay is csak színre látott hozzá egybegyűjtésökhöz” (i. m. 260.), és már az előzőekben említett stráznicai csata kapcsán azt is hangsúlyozta, hogy „ez vala az örökös tartományok rémének, Ocskay Lászlónak utolsó betörése Morvába, sőt egyszersmind az utolsó csata, melyben mint kuruc részt vön.” (I. m. 250.)

Jókai Thaly adatait használja fel, mikor arról ír, hogy Bottyán János csapatával védi a sebesült fejedelmet. „A sebesült fejedelem láttára könnyekre fakadt, s fődözése végett 600 lovast a Nyitra hídjánál és egyebütt a helység körül őrség gyanánt állította fel” — írja Thaly Bottyánról. (I. m. 262.)

A II. fejezet elején vázolt katonai intézkedésekről Thaly alapján ír Jókai. „Elhatározatott, és tüstént futár is küldeték a paranccsal, hogy a Lajta mellett álló dunántúli hadtesttel Eszterházi Antal teljes erővel ismételje beüitéseit Ausztriába, nyomuljon Bécshez minél közelebb”, Bottyánt pedig azzal bíziák meg, hogy „4000 lovasával s az Ocskay- és Szalay ezredekkel mindenfelé keményen portyáztasson, az ellenséget a hol és a mint lehet tartóztassa, és az elszlott katonaságot mindenkép gyűjtse, csoportoztassa” — írja Thaly. (I. m. 262.)

Jókai is ír arról, hogy a hadakat nem lehet összeszedni. Erről Thaly így nyilatkozott: „Balogh István és Csáky ezerei, noha a harcon sem voltak, mégis igen hazaszéledének” (I. m. 264.) A szekéren hozott zászlók is Thaly művéből kerültek a Jókai-regénybe: „öt század teljesen szétment, vagy szolgálatképtelen, zászlóikat szekéren hordatja”. (I. m. 267.)

A regénybeli fehér barát Pestvármegyei főstrázsamester levelével figyelmezteti Ocskayt, hogy gyanúba keveredett. A levél költött. Az alapot azonban Thaly maga megjegyzése szolgáltathatta, melyet Rákóczi egyik leveléből idéz: „Ottlik, igenis jó munkába eredett, csak *secundálná Ocskay; de megvallom, nem szeretem: feleségestől jár Zsolna táján, nem ott, a hol az ellenségnek hallja hírt*” (I. m. 269.). Ez az első határozott gyanú a fejedelem részéről Ocskay ellen. A levélben szereplő Szunyogh Gáspárról is említés történik Thalynál (I. m. 274.).

A fehér barát alakja sem költött. Thaly megemlíti, hogy „Majtényi Pál fehér-barát útján” érintkezett Ocskay Pálffyval. (I. m. 274.) Itt ír Jókai Bezerédy elfogásáról is. Az eseményt ezzel időben előbbre hozza, ugyanis Bezerédy leleplezése Ocskay átpártolása után következett be, mint ahogy azt Thaly írja. (I. m. 374.)

A III. fejezetben Ocskay megjelenik Lietava várában, hogy megbeszélje családjá elhelyezését, és meglátogassa Budetint is, ahol a zsugori Szunyogh Gáspárral üzleti tárgyalásokat folytat, és látszólag a kölcsön biztosítékeként nála helyezi el kincseit. Itt ismét Thaly anyagának felhasználásáról, írói továbbformálásáról, színezéséről beszélhetünk. Thaly ír arról, hogy 1708 augusztus elején Ocskay több levélben bonyóztatja Bercsényinek, hogy mennyire szükséges Trencsénbe vonulnia. „Neki ugyanis, miután ezredével Szolcsánynál és úgy együtt a németekkel Verebélynél nem egyesülhetett, — egynél több oka volt Trencsénbe húzódni. Ő először is azért ment oda, hogy családját egyelőre Lietava várában batorságba helyezze, ingóságaival; legfőkétebb kincseit pedig — úgymint készpénzt s drágaköves, gyöngyös arany- s ezüstmíveit — titokban valahová a szomszéd Lengyelországba küldeti, nagyobb biztonság okáért, hogy ha majd árulását végrehajtandja, a magyarok az ország számára le ne foglalhassák. Ezt bizalmas ismerőse Budetini báró Szúnyogh Gáspár és ennek menyé Szúnyogh Lászlóné szül. gr. Eszterházy Júlia közvetítésével csakugyan valósította is; az ezen óvintézkedésből a zavaros időkben rosszat nem sejtő főúr, Ocskay kérésére ennek arany-, ezüst-pénzét, kincses ládáit, sőt még *ezredének pénzét is*, Budetín várából kiküldé lengyel földre Ziveczre, és ott biztos kezekbe, saját kötelező irata mellett letéteményezé. E dologról még csak Ocskay meghittjének Mednyánszky Jánosnak vala tudomása” (I. m. 273–74.).

A IV. fejezetben nem ír Jókai történelmi eseményekről, csupán azt említi meg, hogy Ocskay családjával Lietava várába indul. Erről Thaly is említést tesz könyvében. „De Ocskayval bizony, ekkor már nehéz volt valamire menni; mert ő sem kérdett, sem hallott: hanem a mint Privigyéről megírta, csak elmene, a közüggyel sem sokat törődve, felcséggével, gyermekeivel, szolgálival és a háborúban összeharcsolt tömérdek kincsével — a Facskó-hegyszoroson át Trencsény vármegye éjszaki részébe, Liettava és Zsolna felé” (I. m. 268.).

Jókai még az V. fejezetben sem tér vissza a történelmi eseményekhez. Lengyelne — akit Jókai fantáziája ültet Lietava várába — a kerekas guzsaly mellett hosszú estéken át meséli a környék várainak történeteit.

A VI. fejezetben azt írja Jókai, hogy Ocskay megkapja az írásos biztosítékot a császártól. Erről így ír Thaly: „Ocskay Nyitra feladásának napján kápta kezébe Pálffytól Pyber püspök s a fehér-barát útján a császár sajátkezü aláírásával megerősített kegyelmi-pátenst és a k. k. Hoff-Kriegsrath decretumát a császári ezredesi rangról.” (I. m. 302.)

Jókai úgy állítja be Ocskay átvételét, mintha Ozmonda ébresztené rá hogy „becsesebb fogsz lenni, ha sokakat hozasz magaddal.” Thaly szerint viszont Ocskay eleve csapatával együtt akart labanczá lenni. Erre utal a német rabok vallomása, akik egy olyan kuruc főtisztet emlegettek, aki „egész regementestül” akart átállni az el'enséghez. (I. m. 269.) De még világosabban ír erről Thaly a későbbiekben: „nem is valószínűtlen, hogy Ocskay, ha aug. 5-kén egyesülhet ezredével Szolcsánynál, s Ugróczytól nem kénytelen a portyázó rácok elűl Privigyéhez visszafordulni, nem csatlakozott volna-e már Verebélynél Pálffyhoz? . . . S ha mehetett volna is: mégsem mene ezrede nélkül. Mert az árulónak érdemeket is kell szerezni, és Ocskay csak ezredével, vagy ha lehet, még több kuruc had törbe ejtésével remélhetné magát kedvesnek a császári táborban.” (I. m. 270—71.) „Ezredének labanczá tétele mellett remélte, hogy még Trencsény néhány hegyi várát is labanczá teheti, hiszen a megye egyes nemeseihez rokonság és jó ismerettség köti.” (I. m. 275.) Erre egyébként Jókai is utal Lengyelneről szólva, kit Ocskay rokonának nevez.

A VII. fejezet szinte szó szerint követi Thalyt az árulás végrehajtásának leírásában. Ocskay visszakapja ezredét, de már Rákóczi is bizalmatlan vele szemben, figyelik „vezénylete alatt csupán tulajdon ezredére szorítottatott és visszarendelték Trencsényből a Nyitra völgyébe” — írja Thaly. (I. m. 281.) Ugyancsak Thaly tudósít arról is, hogy a Trencsén környéki elégedetlen nemesség is az árulás útját egyengeti. Az áruló főurakat azonban nem Ocskay szervezi meg, mint Jókai írja, hanem Pyber, aki „a mint Ocskayval az árulás végrehajtási terve iránt meggyezett: a közben lévő időt arra használá föl, hogy részint a híres

dandárnok példájával, s részint saját főispáni befolyásával és főpapi ékesszólásával, minél többet elcsábítson a Nyitra és Trencsény-vármegyei nemesek közül labancságra” (I. m. 303.).

Ocskay mit sem sejtő csapatát Pálffy seregei közé vezeti. A pontosan megtervezett áruklást Thaly a következőképpen írja le „Pýber püspök az aug. 26–27-kén maga mellé gyűjtött s pártütésre csábított Nyitra és Trencsény vármegyei nemesekkel, — a kik feles számmal halának, — Ocskayval való megegyezés szerint aug. 28-kán reggel hat órakor indult ki Nagy-Ugrócz kastélyából, mindnyájan lóháton, táboriasan . . .

Hat órakor Ocskay László is kivonult több mint 900 jó paripás, jó fegyveres huszárával Vendégről, s 8 óra tájtt Nagy-Tapolcsány városában egyesüle Pýberrel és a nemességgel. Kiket kitüntetéssel üdvözölvén, elhittette az áruklásról mit sem sejtő katonáival: *megvan a békesség, azért kell most követségképen elkísérni Pýber püspököt s a nemességet gr. Pálffyhoz! Csoda-e, ha a szegény egyszerű katona, látván az egyháznagyot s a fényes, előkelő urakat, legkisebb gyanú nélkül hitelt ada vezére szavainak, azon vezérének, a ki őket annyi véres harcon parancsnokolá?*

Erre az egyesült csapat a Nyitra vizén átkelve, s tíz órára Felső-Elefántra érkezvén, Ocskay ezredét itt kissé megnyúgosztalá; maga pedig a püspökkel és urakkal fölmene a Pálos-zárdába, valószínűen azért, hogy ott a püspök jó ebédet készíttessen a perjellel Pálffy és főtisztjei számára: had költessék el velök a *pribékség torát!*

Nem sokkal dél előtt megérkezik a nyitrai táboron járt hadnagy, — már mint a »porta« — Szalakúz felől, jelentvén, hogy a cs. tábornagy az országuiton immár közeleg. Mire Ocskay felülőt fuvat ezredének, a melynek élén maga is, Pýber Lászlóval, az Elefánton talált Bokros Pál ezredessel, ki a dologba beavatva nem lévén, azt hívé: *ellenségre mennek*, id. Bossányi Gábor és Sándor, Hunyady András, Sándor Menyhért, Apponyi János, Jeszenszky László, Mérey és más nemes urakkal s b. Majthényi Pál fehér-baráttal Pálffy elé vonúl, Alsó-Elefánton keresztül Pereszlénynek.

Ez utóbbi helységnél, a Nyitra nyílt, téres völgyében találkoznak, — s csak szép csöndesen összemennek. Ocskay és Pálffy most kiválnak hadaik éléről, külön helyre nyargalnak ketten, és a császári maréchal, a bán, a büszke gróf mohó örömmel tárja ki karjait, kezét nyújt és megcsókolja — egykori kaplárját a régi gyilkost és sokszoros esküszegő szökött katonát, e napon immár *cs. kir. ezredest!*

Az elárult szegény katonaság bámul, s csak most kezdi magát észrevenni: hányat ütött az óra! Egyszerre egy szegénylegény kiugrat az ezred soraiból, elkeseredésében kirántja pisztolyát, az ölelkező Pálffy s Ocskaynak közéjük lő, és azzal kantárt fordítva, sarkantyúba kapja

paripáját; a németek és rácok utána rugaszkodnak a vakmerőnek, — de be nem érhetik. E bátor kurucnak példáját követé Bokros Pál, a ki az arcvonal éléről is el tudott valamiképp ugratni, s bevágott a Zobor-hegység kinyúlásainak erdeibe. Nemkülönbén ama pisztolylovés eldördültere csak megzúdul az ezred hátuljáról, melyet a németek még be nem keríthettek 2—300 huszár, tüzet ad a császáriakra, — s azzal megfordulván, neki váltanak ők is lóhalálában a Trencsény vármegye felé vezető útnak. A többit a németek körülférják, s Ocskay és Pálffy, szép szóval, erőszakkal, labancságra kényszerítik őket.” (I. m. 310—12.).

Összevetve az idézett részeket Jókai fejezetével, láthatjuk, milyen híven követi egyes helyeken forrását. Ami költött motívum, csupán annyi, hogy az Ocskayra rálövő névtelen kurucnak nevet ad, a palóc Marcit állítván helyére; Bokros Pál helyett Jávorkát teszi meg a kitörő század vezetőjének; és katonái előtt úgy tünteti fel Ocskay a dolgot, mintha a fejedelem családjához mennének.

Thaly ír arról is, hogy az árulás után Ocskay „mohón ajánlközék mindentre: Bottyánnak, sőt ha lehet Bercsényinek elfogására . . . és a legközelebbi várak: Nagy-Tapolcsány, Bajnócz, Zay-Ugrócz azonnali kézhezvételére”. (I. m. 313—14.)

A fejezet végén leírja Jókai, hogy a Jávorka üldözésére küldött császáriak tévedésből a nemrég labancná lett Blaskovich századait kaszabolják le. A kis epizód tipikusan olyan, amilyenekkel Jókai szokta fűszerezni a történelmi eseményeket. Itt azonban nem erről van szó. Ennek forrására is Thaly-nál bukkan rá. Ő ugyanis elbeszéli a történetet, csakhogy nem az árulás leírásakor, hanem másutt. „Eszterházy József cs. ezredes észreveszi őt, s nem tudván, hogy Blaskovich már labanc: reá-rohan, csapatát rútúl széjjelveri, magának is az alezredesnek paripáit elnyervén, úgy hogy az áruló csak gyalog bujkálva menekülhetett be Vöröskőre.” (I. m. 323.) Arról, hogy a beteg Bottyánnak sikerült Garam Szent Györgyről elmenekülni, szintén Thaly-nál talált Jókai adatot. (I. m. 323—24.)

A VIII. fejezetben azt írja meg Jókai, miként esküsznek Jávorkaék Ocskay vesztére. A felzúdulás valóban hatalmas volt. Thaly idézi Ottlyk kifakadását, melyet Bercsényihez intézett. „Megvallom, Kegyelmes Uram, több kárt tett Pýber püspök és Ocskay labancsága, hogysen mint (trencsényi) megveretésünk!” (I. m. 327.) A szomorú hír arra indítja a Rákóczi-hű vezéreket, hogy hitet tegyenek, és ha különböző szavakkal is, de mindenki azt mondja, mint Náray László dandárnok. „Én is édes hazánkért utólsó csöp véremnek kiontásáig harcolni kész vagyok.” (I. m. 332.) Az esküt tevő főtisztek nemcsak hűségüket fogadják, de Ocskay megbüntetését is feladatuknak tartják. Ocskay tette ellen a nép is felzúdult és ellene esküszik. „A nép hangulatának

roppant fokú ingerültségét és az árulók ellen fordult gyűlöletét pedig mi jellemezhetné élesebben, mint a Fehérhegyen túli hív tót lakosság magaviselete? (»Öld meg uram, öld meg! miért lettek kutyákká!«) (I. m. 343.) Jávorka esküje itt közvetlenül az árulás után természetesen költöttnek tűnik, hiszen ott sem volt, mikor az árulás bekövetkezett. Később azonban megemlíti Thaly: „Igaz, hogy a kurucok mindjárt attól fogva, mikoron »az első félelem bosszúra fordúla,« mindent elkövetének az árulónak kézrekerítésére; s ha az Ocskay haláláról szerzett 1710-iki népies balladának hihetünk: négy újvári híres vitéz, u. m. Beleznay János őrnagy, Bornemissza János, Starhemberg elfogója, egyébként Balogh István egyik főhadnagya, Rácz Miska és Jávorka Ádám szabadhadnagya, összeesküvének e célra.” (I. m. 356.) A ballada szövegét lábjegyzetben idézi is Thaly.

„Kemény Beleznay, serény Jávorkával,
Ama Bornemissza, híres Rácz Miskával
Esküsnek Újvárban egymásnak kezére
Erős esküvessel Ocskay vesztére:
Bátor (ámbátor) vérontásom, törtéjék halálom:
Álnok árulónak bosszúját megállom! stb.”

(Thaly: »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.« II. 371. 1.” (I. m. 356.) Természetesen Riedl Frigyes kutatásai alapján tudjuk, hogy ezt a balladát is Thaly költötte.

A IX., X., XI., XII., és a XIII. fejezetben Ocskay bécsi tartózkodását mondja el Jókai. Thaly viszonylag kevés adatot ad ezekhez a fejezetekhez, így az eddigiektől ellentétesen — ahol szinte lépésről lépésre Thaly adatait építette a cselekmény menetébe — itt nagy szerep jut Jókai fantáziájának.

Thaly két helyen ír Ocskay bécsi látogatásáról. Az első valóban hamarosan az árulás után történt. Erről így emlékezik meg. „Ocskay az Újvár alatti eredménytelen kémszemlézés után még sept. 4-én estére visszatért Pálffy táborába; azonban Újvár és Nyitra táján olyan hírt kezd vala hintegetni, — nyilván a már-már csendesülő felvidéknek meg újabb rémületbe ejtése céljából, — mintha ő két ezred némettel (!) és pribékjeivel Trencsény-vármegyébe, Zsolna felé rendeltetett volna. A két ezred német vezényletének már csak híre is, természetesen, nagyon hízelgett Ocskaynak; ámde szörnyen távol volt őtől az ilyen tisztesség, sőt távol a Zsolna tájára vezényeltetés is. Ellenkezőleg, — igen valószínű, hogy e napokban, ú. m. sept. 8-kán a sóki táborrúl, a hol még megmaradt, de folyton fogyó 500 pribékjével fetrengett, Bécsbe vitték őt. József császár ugyanis méltán kíváncsi lehetett szemtől

szembe látni a báránnyá változott farkast, azt a megszelídült »villámote, mely örökös-tartományába azelőtt annyiszor égetve, pusztítva csapott be, s most a servilismus menykőhárítója által szerencsésen fölfogott.» (I. m. 362—63.) Jókai még előbb, a VII. fejezetben említette — amit az idézet elején talált megállapításból meríthetett —, hogy Ocskay családott átállása után, mivel nem kapott azonnal hatalmat a kezébe.

Thaly itt semmit sem közöl Ocskay első bécsi tartózkodásáról, de a második látogatásról, ahova Heister parancsára 1709. jan. 20-án indult, már részletes tudósítást küld: „József császár a Bécsbe érkezett, — különben nagy aranyéremmel kitüntetett császári ezredest, — nyilvános fogadásban részesíté udvaránál. Egyébiránt Bécsbe hivatása úgy látszik, egyszersmind érdekes *farsangi látványosságul* volt számára a piaci népnek, mely sűrű tömegekben lépé el az utcákat a napon — január 27—28-ika táján, — melyen az egykor oly rettegett kuruc vezér a székvárosba bejövendő vala. Mindenki óhajtotta látni a nagyhírű vitézt, Rákóczi pusztító villámát, az ádáz farkasból engedelmes kuvasszá változott Ocskayt . . . Valóban ritka »*utcai spectaculum*« volt ez, a milyet ritkán láttak a jó bécsiek; meg is bámulták szörnyen . . .

Ocskay — kiről Rákóczi följegyzé Emlékirataiban, hogy nemcsak vitéz katona, de igen nagy szájhős is vala, — József császár előtt szörnyen feldicsekedhetett, mert, *csak elegendő pénzt adjanak kezéhez*, annyi zsoldos fogadására kötelezé magát, hogy ezredét *kétezer emberre* föl fogja szaporítani . . . És József császár léprement a szószátyárnak; egy *kétezer huszárból álló ezred* ezredességéről való decretumot, s újoncok fogadására és vesztegetési célokra egyelőre *huszezer rhénes forintra* szóló *utalványt* adatott ki Ocskaynak, s azon fölül, Kolinovics szerint, *cs. k. vezérőrnagyi rangot és fizetést*, szerintünk talán csak ilyen rangra kilátást nyújtó *ígéretet*, ha t. i. megajánlott föltételeit ő is teljesíteni fogja. Mert tény, — bármit írjanak is Kolinovics és a *Theatrum Europaeum*, hogy *Ocskay László cs. tábornokká nem lett soha*.

Ocskay a tapasztalt császári kegy említett nyilvánulásaival nagyon is meg lehetett elégedve. Zsebében a 2000 lovasra szóló decretummal, kezében a 20 000 frtos utalvánnyal rohant az udvari főpénztárba. De az emberséges főpénztárnok tán mélyebben bepillantott lelkébe, és sajnált ekkora összeget — a mai pénzértéknek azon idők szerint legalább ötszörösét — ilyen ember kezébe adni; elég az hozzá, pénzhiányt emlegetvén vonakodott fizetni. S most Ocskayból teljes mérvben kitért a kapzsi és a szájhős. Nagy lármával elkezdett esküdözni, hogy ő holnap, — akár kap pénzt, akár nem, — minden bizonnyal elmegy, s ünnepélyesen tiltakozik: hogyha az ezredéből a hátralékban levő zsold miatt(?) Rákóczihoz átszökött, de neki már titokban ismét visszajöni ígérke-

zett (?!) több mint kétszáz huszár, most bosszújában a császár örökös-tartományában a többi kurucokkal az azelőttieknél még nagyobb károkat fog okozni, — ő oka ne legyen!

A lármás fenyegetőzés használt, — a megrettent udvari pénztárnok még azon este fizetett. És most már Ocskay sem akart háladatlan, vagy szűkmarkú lenni, sőt a bőkezű magyar nemest játszván, néhány átalag tokaji borral ajándékozta meg ő Felsege udvari szolgálait, s azzal másnap alámene Pozsonyba. Midőn a vendégfogadóból távozott volna: ennek gazdája hálásan csókolá meg jobbját a hírhedett magyarnak, alázatosan megköszönvén neki, hogy hozzá szállott, mivel az az egy-két nap öneki — ugymond, — nyolcszáz forintnál több tiszta jövedelmet hozott: mert naponként 2–300 kíváncsi pénzes vendég jöve étkezni hozzá, csak azért, hogy a híres Ocskayt (hajh, Rákóczi kihamvadt villáma!) megláthassa, megbámulhassa!" (I. m. 517–19.)

Jókai a XI. fejezetben a „Labanc már Ocskay” kezdetű dalt szó szerint idézi Thalytól, aki megjegyzi a szöveg előtt: „Ocskay pártolása fölött a népköltészet is hangoztatta kesergő és bosszúkívánó szózatát”. (I. m. 329.)

Ha összevetjük az idézetet Jókai szövegével, azt láthatjuk, hogy Jókai még mindig ideálisabbnak festi hőseit, mint Thaly. Thaly beszél arról, hogy a császár megrovásban is részesítette Ocskayt. Jókai csak azt említi, hogy az aranyláncot adta át neki. Thalynál szájhősködéssel kierőszakolt húszezer tallérről olvashatunk, Jókainál önként, készségesen adja a császár a hatalmas összeget.

Thaly ugyan nem ír arról, hogy ezen a bécsi úton Jávorka Ocskay nyomában lett volna, de a költött motívum sem erőszakolt, mivel tudjuk, hogy az árulástól elfogatásáig sokszor voltak a bosszúálló kurucok a renegát főtiszt nyomában.

A Jávorka által felbujtogatott bécsi nép ostroma a fogadó ellen, Ocskay bajszlevágása, női ruhába öltöztetése természetesen olyan motívumok, amelyek csak Jókai romantikus képzeletében születhettek meg.

Thaly Ocskaynak árulás utáni magatartását részletesen tárgyalja, Jókai azonban már csak mozzanatokot ragad ki forrásából, hiszen az áruló kuruc tiszt most már — miután megmutatta jellemtelenségét — biztosan rohan veszébe.

A XIV. fejezet azt a pozsonyi haditanácsot írja le, ahol Ocskayt megbízták Lévának és környékének felégetésével. A fejezet elején megtudjuk, hogy Ocskay ezredének maradványait Vajda, kuruc vezér szétveri, Ocskay pedig agyonlövi a megkötözött hadifoglyot, a palóc Marcit, amiért hadbíróság járna. Itt utal arra is Jókai, hogy a császári tisztek sem becsülik az árulót, még akkor sem, ha hozzájuk állt.

Ezeket a motívumokat is megtalálta Thalynál Jókai. A kegyetlenkedő, törvénytelenes gyilkoló Ocskayról így nyilatkozik: „Paláston egy megkötözött kurucot pillant meg egyik rác osztályának kezében. Lehet, hogy a fogoly épen azon barsi századok katonáinak egyike vala, melyek azelőtt Ocskay ezeréhez tartozának, s az 1707-iki reductio alkalmával jutottak Ebeczky részére. Elég az hozzá, *Ocskay* megismerte őt; a mi a vadlelkű ember szívében lappangó gyilkos vágat lángra lobbantván, a labanc vezér pisztolyt ragad, s a szegény ártalmatlan rabot, — a hadi jog értelmében immár kegyelmet nyertet — *ott a rácok kezében főbe lövi* . . . E vérlázasztó gonosz kegyetlenség még a martalóc rácoknak is sok volt; becsületökre légyen mondva: *reátámadtak Ocskayra*.” (I. m. 424.) Ilyen eset több ízben is előfordult. A későbbiekben újabb esetet említ Thaly ezzel a megjegyzéssel: „Ocskay már *harmad-úzbán* követett el gyilkosságot . . . s e vérlázító gonosztettéért később az érsek-újvári hadiszék által felelősségre vonatott.” (I. m. 516.)

Thaly még keményebben írt arról, mint később Jókai, hogy a császári generálisok mennyire lenézték Ocskayt. „De, *nemcsak* hogy ezrede apadt le háromszáz-ig: hanem, a mi nagyobb, *becsülete sem volt* az árulónak a németek között, mint ezt maga eskü alatt bevallá nagykeservesen. A jellemesebb cs. főtisztek, bár Pálffy kedvéért túrték őt, a mint túrték: magok között mint zászlóját, pártját elárulót, *selmának és huncfutnak* címezték.” (I. m. 376.) Majd valamivel később egy, a császári táborból átszökött katona vallomását idézi Thaly. „*Ocskaynak még hiteles sincs ott, merő istrázsálás alatt vagyon, lévén melléje rendelve valami német tiszt, a ki reá vigyáz; a feleségét pedig Vereskőben tartják*.” (I. m. 377.)

Thaly tudósítja arról is Jókait, hogy Heister Ocskay feladatává tette Újvár környékének, azon városoknak felégetését, ahol a kurucokhoz hí lakosság néhány hónappal előbb, még istenítette Ocskayt. „Mínt hogy pedig Újvár környékét, a várbeliek szorongatása céljából merőben el akarták pusztítani, s a falukat többől kiégetni egész a Garamig; sőt a kegyetlen Heister még e folyamon túl is egyáltalán minden oly helységre nézve, melynek népe a császáriak elül az erdőkbe stb. költözik, s tőlök előre ótalomleveleket nem vált, kimondá a fölprédálás és elhamvasztás súlyos ítéletét, — ehhez képest mindenütt a rác és Ocskay-fele könnyűlovasságot száguldoztatá tábora előtt, a falukat rabolni és égetni. *Saját hazáját kelle tehát pusztítania a lelkét, hitét eladott pribék-ezredesnek. Hozzája méltó nemes földadat!*” (I. m. 416.)

Jókai Heisterrel mondatja el a kurucok egyik sikeres védekezésének módját, azt, hogy az elhagyott területeket saját maguk perzselik fel. Erre vonatkozóan is talált Jókai adatot Thalynál. „A népétől elhagyott Lévára még azon oct. 14-kéről 15-kére virradó éjjelen kétszáz lovast

küldvén, Bercsényi parancsára vár és város fölégettetet, nehogy a német belészáljon, s »labanc-fészket« csináljon belőle.” (I. m. 418.) Ugyanígy hagyta meg Bercsényi Csajághynak, „hogy Zólyom várát a német előtt égesse föl.” (I. m. 427.)

Thaly nyomán ír arról is Jókai, hogy Érsekújvárt nem tudják a császáriak bevenni (i. m. 413—15), és ugyancsak forrása nyomán mondja el néhány mondatban Rákóczi hadászati elképzeléseit, manővereit.

A XV. fejezetben azt írja le Jókai, hogyan égette fel Ocskay Lévát. Ez, miként az előző idézetből látjuk, költött, mivel Lévát maguk a kurucok gyújtották fel. Jókai itt azért alakítja át a cselekményt, hogy megmutathassa hová süllyed az áruló. Eddig mindig idealizálta Jókai Thaly Ocskayját, most azonban mélyebbre süllyesztí erkölcsileg, mint forrása. Itt hangzik el Tiszáné átká Ocskay gyermekei ellen. Valószínűleg azért adta Jókai Tiszáné szájába a súlyos átkot, mert tudta, hogy Ocskay Lászlónak egyetlen gyermeke sem ért férfikort, és a családot Sándor éllette tovább, aki később feleségül vette László özvegyét.

A XVI. fejezet elején — talán azért, hogy ne térjen el nagyon Thaly adataitól — Jókai is megemlíti, hogy a kurucok is felégették volna Lévát; és itt tesz említést Zólyom felperzseléséről is. Így ez a rész az előzőekben idézett Thaly részletek alapján született.

A fejezet második mozzanata a kemény télben való menetelést és Árva elfoglalását mutatja be. Itt ismét Thaly anyaga nyomán dolgozik Jókai. Thaly ír arról, hogy a császári hadvezetés parancsba adta Pálffyknak „Ebergényit, Ocskayt, Thúróczyt is maga mellé vevén, igyekezzék Árvából és Liptóból a kurucokat, háromfelől intézendő combinált támadással kiszorítani, és Árva várát elfoglalni. Az egyik támadás Terchovától Zazrivának Árvába, a másik a Nagy-Fátrán át Túróczból Gombásnak, Rózsahegynek Liptóba, s a harmadik a suchai, vagy sztarahorai szoroson, vagyis a Sturec-hegyen át szintén Liptóba, Czelder Orbán ellen volt megkísérelendő, és pedig minden oldalról nagy óvatossággal s előkészülettel” (I. m. 474—75.).

A hatalmas tél a kuruc hadtesteknek nagyobb károkat okozott, mint a császáriaknak — írja Jókai. Erről Thaly a következőket mondja: „A kurucok fegyvereinek már, úgy látszik, a természet is ellenök esküdött. Január folytán oly irtóztató hóesések valának, a minőkre élő emberek alig emlékeztek. Még az érsek-újvári és csallóközi síkokat is több mint félőlnyi magasságban takarta a hó, úgy, hogy a nagynehezen törtetett keskeny csapásokat kivéve, egyebütt jární teljességgel lehetetlen volt. A kurucok tehát a hónap: a németek ellenben a Duna és Garam jegének olvadásáért imádkoztak . . . És a kurucok szerencsecsillaga már annyira lehanyatlott, hogy az időjárás még ebben is a császáriaknak kedvezte.” (I. m. 481—82.)

Thaly beszél arról is, hogy Pálffy a következő feladatot adta Ocskaynak: „A Fátrán bizonyos titkos úton hatoljanak át a kurucok sáncait megkerülve.” (I. m. 483.) Itt ismét hangsúlyozza Thaly, hogy „e napokban éktelen hideg volt, s a völgyeket ölnyi magas hófúvatagok borították, a hegyeken is több lábnyi hó.” (I. m. 483.) De ennek ellenére „a három különböző oldalról egyszerre, hegyi kalaúzok, titkos ösvények és hólapátoló munkások ezrei segítségével, négyezerkétszáz ember kombinált előnyomulásával támadó Pálffy előnyomulását siker koronázta” (I. m. 484.)

A fejezet bemutatja Lengyelné felháborodását Ocskay tette felett, Ilonka útrakelését férje után Lietava várából, majd hogy miként ütnek a kurucok a kincsekkel utazó Ocskaynéra és kíséretére. A rajtaütésről Thaly is megemlékezik. „Beleznay sept. 1-jén a német tábornok Szeredig kísérettel, s meghallván, hogy a közeli Báb faluban »valami urak legyeknek«, kapta magát: kétszáz kiválogatott pihentebb huszárral arra fordúla. Addig azok már elmenének; hanem hozzá akada Ocskaynak egy elszökött katonája, a kitől megtudná, hogy éppen most érkezik Trencsényből Póstyén és Galgóc felől Pongrácz Gáspár háromszáz pribékkel, Ocskayné kísérvén társzekereivel, urának sok rablott portékáival. Beleznay nagy bátran elejökbe fordúl ezeknek, Pongráczékat Udvamok táján menetközben meglepi »és csak keményen nekik-hajtván, — úgy széljelszagatták őket, hogy csak tíz lovas sem maradt egy csoportban, hanem maga Gáspár vagy 25 lovassal ment el egyenesen előre«. A győztes kurucok a nagy porban ki nem veheték: »merre mennek a hintók?« és így Ocskaynénak sikerült valamire elmenekülnie, — hanem a gazdag, rakott társzekereket mind s 120 darab vonóökrét elnyerék; és így Ocskaynak sok prédált drága portékáit most mások prédálák vala fel” (I. m. 341.).

Az események átalakulnak Jókai kezén. Ocskayné Lietava várából jön, a kíséretet Pestvármegye vezeti, és a támadás után Ocskay szabaddítja ki feleségét Beleznay kezei közül.

A XVII. és XVIII. fejezet, mely Tisza Ilona tragédiáját, férjével történt meghasonlását mondja el, Jókai fantáziájának a gyümölcse. Az azonban történelmi tény, hogy Ocskayné, miután elhagyta Lietavát Vöröskőben, a Pálffy-kastélyban talált menedéket.

A XIX. fejezet Ocskay Érsekújvár alatti hadmozdulatait és a két testvér, László és Sándor összecsapását mutatja be. Ennek a fejezetnek a megformálásához Thalynek a következő adatai segítettek. Egy alkalommal kémszemlére küldték „Ocskayt pribékjeivel és rácokkal Érsekújvárhoz, úgy, hogy a következő hajnalban csapjon be az újvári bástyák alá, és tegyen lármát . . . Az újváriak idejekorán megtudták Ocskay e portyájának hírére; készen várak tehát őt: az erősségen kívül minden

éjjel jól vigyázó őrség, a lovasság fegyverben, kirohanásra készen, — a tüzerek az ágyúk mellett. És midőn sept. 4-kén hajnalban az újdonsült cs. ezredes a Tormából a vár alá csapott: egy pár messzehordó tarackot közéjük dörrentettek századainak, a lovasság pedig — u. m. a Bercsényi huszároknak Ocskay saját testvére által vezénylett öt százada s a híres vitéz portyázó főhadnagy Rácz Miska szabad csapata — kirohant a huszár várból (Ravelín) s keményen rcája támadott.

Ocskay László mit sem nyerhetve, véres fejvel, felesek elhulltával, sebbe estével visszaveretett. Alig is jelenthete Újvár felől egyebet, mint, hogy *ott igen jól vigyáznak*; és úgy látszik, ekkor történt az rajta az ellenkezésben, a mit b. Berényi említ naplójában: »Ocskayt kevésben múlt, hogy el nem fogták a kurucok, csak annyiban, hogy az mely hadnagy már érdeste, — megesett az ló alatta.«

Jegyzetben még egy korabeli kuruc hadijelentést is idéz Thaly, melynek egyik mondata így hangzik. „A mieinkben egyéb kár nemesett, hanem Rácz Miska alatt ellútték az lovat.” (I. m. 355—56.)

A XX. fejezet Ocskay szerencsecsillagának végső lehanyatlását és az áruló elfogását írja le. Ezt a fejezetet is Thaly műve alapján alkotja meg Jókai. Említi Thaly, hogy „Ocskay katonái közül alig maradt meg valamely, — mind visszazöktek a kurucokhoz” (i. m. 472.). Az elfogatás leírásakor is híven követi Jókai forrását, amely így mondja el Jávorka hőstettét:

„Ocskaynak nyers, féktelen kihágásokra, vad dobzódásra hajló természete, rég látott szelíd nejének s »apróinak« körében Vág-Újhelyt sokáig jól nem érezheté magát; — csakhamar ott hagyá tehát őket, s a karácsonyi ünnepekre baj-, illetőleg ivó-társaival és katonáival kiment az egy órányira fekvő Ocskóra, hogy itt és a szomszéd Verbón, a hasonszörű Révai uraknál, zajos multságok, víg poharazás, tánc és dorbézolás közt töltse a mások által családi örömnapokul szentelt ünnepeket. *S ép ez vala fátuma!*” (I. m. 728.)

„Jávorka 1709. december 29-kén Érsek-Újvárott hírül vevén, hogy Ocskay Verbó táján Ocskón, az általa is oly jól ismert kis családi kastélyban tivornyáz: merész lelkében megvillant a vitézi tettvágy; csakhamar készen volt tervével, a várparancsnoktól portyára mehetési engedélyt kért és nyere, s mintegy harminc elszánt jó huszárral még azon nap kiindult az erősségből. Midőn katonáival Szluha Ferenc érsekújvári praefectus és hadi-főpénztárnok ablakai alatt elvonúlna: a főpénztárnok megpillantván a vakmerő kalandjairól híres hadnagyot, ablakot nyitott rá és kíváncsian kérdé tőle: hová megy? . . . »*Madarat fogni, felelt tréfásan Jávorka, — mert új esztendőre egy ritka madárral: Ocskay Lászlóval akarok kedveskedni az újváriaknak!*« Szluha jót nevetett a bolondos

emberen; de mégis azt mondá: »No, ha azt a derék madarat megfogja Kígyelmed, — jó egynehány aranyat adok!«

Merre ment Jávorka? hol és miként kelt át a Vágon, hogy a cs. helyőrségek őriárai észre nem vették? Az a bujkálva lappangáshoz oly jól értő guerilla-vezér titka marad. Valószínűleg az éj leple alatt vonúlt keresztül a fátlan, sík téreken, s gázolta vagy talán léptette által a lehet hogy befagyott folyót, és ezután berkeken, erdőkön bujdosék”. (I. n. 731—32.)

„1710. január 1-jén reggel egyet, s katonáit a közeli erdőben elrejtve, ő maga átöltözék *koldus-ruhába* és délelőtt be Verbóra, sőt — hallatlan vakmerőséggel egyenest a Révay-kastélyba mene. Itt értesült, hogy Ocskay a lefolyt éjtszakát a legvadabb dobzódásban: képtelen-, szilaj táncban, s fajtalan kéjelgésben töltötte, tiszteivel és katonáival.

Jól felborozván t. i., az utóbbiakkal a község legszebb parasztleányait szülőik házaiból kiragadoztatta, s a kastélyba hurcoltatva, egész éjjel táncolt és buja szenvedelmecinek áldozott velök, — ő, a nős és családos férfiú.” (I. n. 731—32.)

Thaly részletesen írja le Ocskay elfogatásának történetét. Jókai nyomról nyomra, sok helyen mondatokat véve át követi forrását, csak nem részletezi úgy a dolgokat, mint Thaly. Az összefüggő leírást terjedelme miatt egészen nem idézhetjük, így csak a leglényegesebb részeket emeljük ki.

„A koldúsnak öltözött Jávorka megtudott, meglátott mindent. Vakmerőségében annyira ment, hogy a palotába beférkőzve, boldog új évet kívánó kéregetők módjára megkoldulá a múltató urakat, *magát Ocskayt is, kitől sajátkezűleg nyújtott alanzsát fogad vala el* . . . Itt hallá meg Jávorka, talán Ocskay katonái — vagy szolgálóitól, hogy urok ma déli lakoma után szándékozik visszatérni Ocskóra. Ennyi clég volt az álkoldúsnak . . .

Ocskay belefáradván a tivornyába, kiadá a parancsot a fölnyergelésre. A megszeplősített ártatlan hajadonleányok — az erőszakolt fiatal asszonyok — és hozzátartozóiknak ezer átkozódása s az egék urához bosszúért emelt könyörgéseik, jajjaik közepette hagyá el az istentelen részeg csapat a várost.

Jávorka, hogy Verbótól elszoríthassa, maga előtt elhaladni engedé a labanc csapatot, s csak midőn ez már odábbvonúla, ugratott ki rejtétekéből . . . Az az egykori hős. a ki hajdan Zólyomnál még egy Vak Bottyánnal is nyílt csatasor előtt párharcot mert vala vívni, — *egy ifjú kuruc hadnagy elül megszökött.* (I. n. 733—34.)

Jávorka rég lőhetett volna: *de ő élve akará Ocskayt elfogni*; szorosan oldala mellé ugratott tehát, s fölemelt jó kardjával kábító csapást mért az áruló fejére. (I. n. 736.)

Jávorka Ocskay sebeit hamarjában bekötözteti... **Az elfogott lovászok egyikét pedig — és ez szép, gyöngéd vonás a kemény katonától — visszabocsájtja Vág-Újhelyre: *menjen el Ocskay hitveséhez, s adja híruúl neki, hogy férje rab.***” (I. m. 738.)

Jávorka 1710. jan. 2-án érkezett meg foglyával. Thaly is beszél a népharagról, mely az árulót fogadta, és „csakis kísérői legnagyobb erőfeszítésével lehetett őt *az agyonköveztetéstől* megmenteni.” (I. m. 739—740.)

„Ottfenn a nagy ebédlő-palotában *Csajághy János* dandárnok és várparancsnok, az épen beérkezett *Ebeczky Istvánnak* — Ocskay egykori versenytársának — tiszteletére fényes lakomát adott... A lépcsőkön feljövén foglyával Jávorka, belép a palotába, s a várparancsnok előtt tisztelegve, bemutatja neki rab Ocskay Lászlót. *»Istenhozott császár-madarát!* — kiált fel Csajághy, — *rég kívántam már látni egy ilyen császár-madarát!*» Ocskay méltatlankodva válaszolt: *»Mit gúnyolódik Kigyelmed? Jobb bizony, ha borbélyt hívat, a ki sebeimet bekötözze és meggyógyítsa!*» Mire az indúlatos Csajághy — tán az egykor Ocskaytól vett személyes sértésnek is emlékezetében — hevesen visszavág: *»Majd hívatok én néked olyan borbélyt, a ki úgy meggyógyít, — semmid sem fáj többé!*” (I. m. 740—41.)

Thaly részletesen közli az Ocskay kihallgatásáról készült jegyzőkönyvet (I. m. 743—51.), Jókai azonban ezt mellőzi.

A XXI. és XXII. fejezetben Tisza Ilona erőfeszítéseit, Heister közbelépését mondja el Jókai, majd azt, hogy Ocskay Sándor a karóba húzást fejevételre változtatattja könyörgésével, és végül megtudjuk tőle: Ocskay László öccsére bízta feleségét.

Jókai itt is Thaly nyomdokain halad. „*Ocskay László, mint urának, hazájának, nemzetének és a conföderationnak árulója elevenen való karóba-húzás által végrehajtandó halálra kárhoztattatik!*” — írja Thaly (i. m. 754), majd megjegyzi, hogy Ocskay Sándor kérésére úgy módosították az ítéletet, hogy a „*katonaság óhajtásai mellőztével, egyszerű fővétel eszközöltesék, s csak a levágott fő tüzesék azután karóba, hogy így a lázongó nép kívánságának is némiképp clég legyen téve.*” (I. m. 755—56.)

Thaly részletesen közli Ocskay végrendeletét (i. m. 757—59.), majd leírja, hogy „Ocskay László és Sándor zokogva ölelték át egymást, s mély megindulás közt vettek örök búcsút.” (I. m. 760.) Thaly azonban nem ír arról, hogy Ocskay László öccsére bízta volna feleségét. Pálffy valóban tiltakozik Ocskay kivégzése előtt, fenyegetődzik, hogy ők is megöletik a császári kézben lévő foglyokat, és Ocskayné is siet könyörögni a császárnál férje kicseréléseért. (I. m. 769.) Ocskay halála után a császáriak valóban megtorolták generálisuk kivégzését, Heister „az egy

Ocskayért tíz kurucot akart s ígért kivégeztetni.” (I. m. 784.) Akaratát végre is hajtatta.

A regénynek Thaly Kálmán munkájával való összevetése azt igazolta, hogy most is alaposan kiaknázza Jókai azt a történelmi forrást, amelyből regénye cselekményét felépítette. Ez nem új jelenség Jókainál. Történelmi regényeit az *Erdély aranykorától* kezdve a legkésőbbiekig így alkotta meg. Csak míg egyes regényeiben pontosan igyekszik feltüntetni forrásait, addig itt említést sem tesz Thaly Kálmán munkáiról.

Thaly anyaga azonban — főleg a főhős, Ocskay László jellemzésénél — alaposan át is alakult Jókai kezén. Jókai Ocskayja más ember, mint Thalyé, és a regény háromnegyedében olyan nagyszerű jellemnek, olyan hősnak festi az író, aki méltó arra, hogy a merészen idealizált Jókai-héroszok közé kerüljön.

Összegezőképpen nézzük meg, melyek azok a leglényegesebb vonások, amelyekben a regény Ocskay Lászlója eltér Thaly kuruc brigadérosától.

Thaly Ocskayja ügyes portyázó, de közel sem nagy hadvezér. Győzelmeit és sikereit mértéktelen dőzsölésével sokszor elrontja. Kincsszomja oly nagymértékű volt, hogy a nép zsarolásától sem riadt vissza. Inkább műveletlennek számított, aki nehezen írt. Ravaszága az aljasság határán állott.

Ilyen egyéniség természetesen nem lehetett Jókai-regény főhőse. Jókai nem is ilyennek mutatja be Ocskayt regénye elején. Jókai Ocskayja jellemes férfi, aki sohasem lép le a becsület útjáról. A harcmezőn, a magasabb körökben, a nép között és családja körében egyaránt nemesen teljesíti kötelességét. Határozottan nagy hadvezéri képességei vannak. „Ha te nem vagy a harcmezőn, visszafelé megy minden” — mondják Ocskaynak bajtársai. Hiányzik belőle a dőzsölési és harácsolási vágy. Igazán művelt, mézesheteiben a térdén ringatott feleségét franciáú tanítja, majd később nagy szónoklatokat tart latinul.

Thaly említi Ocskay mérhetetlen kincsszomját. Ezt Jókai sem hallgatja el, de láthatólag nem tud vele mit kezdeni. A regény elején bemutatott romantikus hőshöz nem illik, hogy harácsoljon. Épp ezért az ausztriai portyák alkalmával aranyat, ezüstöt zsákmányoló Ocskay számára mentségeket keres az író. Azért viszi haza az aranyat-ezüstöt, mivel az övét is elvitték a császáriak. Később is veszni hagyja Jókai Ocskayja az egész vagyonát, csak azért, hogy feleségét kiszabadíthassa az ellenség kezéből.

Jókai Ocskay árulásának okai között említ olyan dolgokat is, amelyek Thalynál nem szerepelnek. A regény Ocskayja buzgó katolikus, aki hitében is sértve érzi magát, és hite védelmét is szolgálni akarja átállásával. Jókai szerint Ocskay bepillant a Rákóczi vezérkarában intrikáló

főurak cselekedeteibe is, és ott olyan dolgokat láthatott, melyek szintén közelebb segíthették ahhoz, hogy elhagyja zászlóját.

Az áruulás végrehajtása után ugyan lesüllyed Jókai Ocskayja is, de addig igazi nagy jellem, akit az emberi rosszindulat, a gyanúsítgatás juttatott odáig, hogy elhagyja zászlóját és hazája szabadságharcát. (Ocskay árulását ugyan gyenge indok magyarázza, az, hogy Bercsényi üldözte, de hogy mindez miért volt, arra Jókai sem tudott magyarázatot adni.) Álmaiban azonban visszatérnek a régi kuruc idők, sóvárogva gondol rájuk vissza. Bánja tettét.

Igaz, hogy Jókai ilyenformán áruulót választott regényhősnek, alakját azonban ideális színekkel tette vonzóvá, alakította át saját művészi gyakorlata szerint.

A budetini monda

Jókai történelmi regényeinek forráskutatásakor számtalan esetben tapasztalhattuk, hogy a főforrás vagy főforrások nagymértékű kiaknázása, átültetése mellett — melyek sokszor az egész regény cselekményét, történelemszemléletét is megadják — Jókai egyéb művek anyagát is átülteti történelmi regénycibe, epizódok, történelmi kuriózumok anyagaként. A *Szép Mihály*hoz így szolgáltat anyagot a főforrás, a *Magyar Simplicissimus* mellett Ipolyi Arnold *Magyar Mythologiája* is, a *Minden poklokon keresztül*hez Orbán Balázs *Székelyföldnek leírása* című művével együtt Rudolf trónörökös palesztinai útirajzát tartalmazó könyve, az *Eine Orientreise*, vagy a *Bálványosvár*hoz Orbán Balázs és Ipolyi Arnold munkája mellett Cantu Caesar nagy világtörténete, a *Storia Universale*.

A *Szeretve mind a vérpadig* cselekményébe is beleszó Jókai a Thaly művek anyaga mellett más történelmi mondákat, anekdotákat is. Így veszi át a Vág völgyének gazdag mondaanyagából Budetini Katinka történetét, amelyet Magdolna asszony mesél el Tisza Ilonkának a lietvai várban.

Itt hívhatjuk fel a figyelmet arra is, hogy Jókai az 1875 utáni történelmi regényeihez a történelmi kuriózumok mellett a nép- és családi mondák adatait is szívesen felhasználta, sőt bárom regényének a *Páter Péter*nek, a *Bálványosvár*nak és a *Minden poklokon keresztül* címűnek alapja, főforrása is népmonda. Közülük a *Páter Péter* cselekménye, melynek középpontjában az apai zsarnokság áll, éppúgy a Vág völgyének gazdag folklórából, a folyó menti várak romantikájából fakadt, mint Budetini Katinka története. Jókai ezeket vagy saját maga gyűjtötte, mint a *Páter Péter* esetében, vagy történeti mondagyűjteményekből emelte ki.

A budetini mondanak történeti alapja van. Jakusich és Forgách történelmi személyek, hiszen Ernyey József egy Jakusich—Szunyogh—

Forgách pör anyagát is napvilágra hozta. Az érdekes esetet Jókai előtt nagyon sokan feldolgozták, többek között 1850-ben Arany János a *Katalin* c. költői beszélyben. Napvilágot látott a monda Mednyánszky Alajos *Taschenbuchjában* (1824), majd összegyűjtött regéi között (Pesten 1826-ban németül). Magyarul Nyitske Alajos és Szabényi Pál fordításában: *Elbeszélések, regék és legendák a magyar előidőkből* (Pest, 1832—34.). Majláth János is feldolgozta (*Magyarische Sagen und Maerchen* Brünn, 1825.). A német nyelvű elbeszélést Kazinczy Ferenc fordította magyarra *A fal közé zárt* címen Musarion 1829. Az esemény történeti hitelét Toldy Ferenc (Balassa Bálint életrajzában, *A magyar költészet kézikönyve* 2 kiad. I. k. 214—17), Ernyey József (*Oroszlánkő vára és urai*, Fejérvataky-Emlékkönyv, 1917. 17.) és Gyulay [akkor még Griesbach] Ágost (*A budetini monda* irodalomtörténeti tanulmány, Bp. 1891.) is igazolta. A budetini monda történetére vonatkozó adatokat Voinovich Géza gyűjtötte össze (*Arany János összes művei* Bp. 1952. 3. k. 299—300. Arany Krk.), és megjegyzi, hogy „a mondát Jókai is elmesélteti *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében.”

A gazdag anyagból vajon melyik műből vette a lietavai epizód anyagát? Tolnai Vilmos szerint „az egész elbeszélésből kitűnik, hogy Jókai a Mednyánszky-féle szöveget vagy annak valamely változatát ismerte. Ismerhette, hiszen mikor a Vasárnapi Ujság főmunkatársa volt, Volgyi Álnéven megírta valaki a budetini várromok történetét a Vasárnapi Ujság 1857. évfolyam 41. számában.” (*A Budetini Katalin monda Jókainál* It 1932. 6.). Feltevését erősíti az is, hogy miként Barta János is kimutatta „Mednyánszky Alajos *Taschenbuchja* a magyar romantikus korszak kedvelt mondagyűjteménye volt.” (*Arany János* Bp. 1953. 93.) Az a körülmény azonban, hogy Jókai Katalin és Jakusich Lázár házasságából származó hat fiúról és négy leányról is említést tesz, arra enged következtetni, hogy Majláth János munkáját szintén ismerte, amelyben a házasság utáni eseményekről, a gyermekek számáról is szó van.

Mint már történelmi műveiben annyiszor, Jókai itt sem törődik azzal, hogy van-e történelmi hitele meséjének. Magdolna asszony ugyanis úgy meséli ezt a történetet a XVIII. század első évtizedében, mint ami leánykorában esett meg, noha a monda jóval előbbi korszak erkölcsait tükrözi. Jakusich és Forgách keresztneveit is szabadon választja meg Jókai. Az azonban való igaz, hogy ez a Kisfaludy-lovagregékre emlékeztető történet jól illik az áruól Ocskay komor, tragikus pályaképe mellé. Így Jókai regénye hangulatát szolgálta vele.

Jókai a regény folyamán több fejezetben foglalkozik a XVIII. század első évtizedének Bécs városával. A bécsi beütések megrajzolásához ugyan Thaly könyve nagy bőséggel szolgáltatott adatokat, de Jókai, aki mindenütt keresi az érdekeset, az eseményeket színező kultúrtörténeti epizódokat és anekdotákat, más forrást is használ. S minthogy a régi Bécsről több regényében megrajzolta Jókai, ezek forrását már életében kimutatta a szakirodalom. (Élet 1892. jan. 31. 1. sz. 37. V-o cikkirő.) A szerzője Moriz Bermann, műve címe *Alt-und neu-Wien. Geschichte der Kaiserstadt und ihrer Umgebungen. Seit dem Entstehen bis auf den heutigen Tag und in allen Beziehungen zur gesammten Monarchie.* (Wien. Pest. Leipzig 1880.)

Megjelenésének éve arra is felhívja figyelmünket, hogy Jókai milyen hamar lecsapott egy-egy számára érdekes adatokat tartalmazó műre, és milyen szívesen kiaknázza a benne rejlő lehetőségeket. A *Szeretve mind a vérpadig* és az *Alt-und neu-Wien* alapos összehasonlítása valóban azt mutatja, hogy Jókai jelentős mértékben használta fel e német nyelvű tudományos munkát. Az összevetéséknél Moriz Bermann szövegét csak magyar fordításban idézzük. (A fordítást Mihályfi Tibornak köszönhetjük.)

A kurucok beütései, miként ezt Jókai is többször hangsúlyozza, valóban nagy riadalmat okoztak Bécsben. Erről így ír Moriz Bermann, „A kurucok tüzzel és vérral árasztották el az osztrák alföldet, annyira, hogy aggódtak a fővárosért is. Ezért 1704-ben felszólították a polgárokat, hogy lássák el magukat élelemmel, és ugyanakkor félénk hangok hangzottak el a haditanácsban arról, hogy az éppen akkoriban virágzásnak induló elővárosok el fognak pusztulni, de a derék polgárság ismételtén késznek mutatkozott arra, hogy ezeket megvédelmezze, és olyan derekasan állt helyt, hogy Savoyay Jenő herceg, a védelmi munkálatok lelke, megdicsérte őket.” (I. m. 988.)

Rákóczi hadainak betöréséről másutt is ír Bermann. „Az 1683. évi második török ostrom idején a vad ellenség olyan nagy tisztelettel volt e hely iránt [a Schönbrunnról van szó], amelyen prófétája szent zászlója lobogott, hogy a kastélyt a környék általános feldúlása közepette megkímélte, és csak raktárukat használta. Sainos, II. Rákóczi Ferenc fejelemzetlen seregei 1704-ben, ausztriai betörésük idején a török által megkímélt nevezetes építményt feldúlták, megfojtották az állatsereglet szép állatait, és vezéreiket az agyonütött leopárdok, tigrisek és oroszlanok bundájával díszítették.” (I. m. 781.) Innen származik tehát az a romantikus történet, hogy Ocskay kurucok megkóstolták a párdúc-húst, bőriükből pedig a vezérek kaptak kacagányt.

Bermann ír az Altenburg kolostorról (I. m. 437.), Carnuntumról (I. m. 24.), a Favorita-vonalról (I. m. 915), a híres vadaskertről (779—80). Ezekről majd a *Tárgyi magyarázatok* című fejezetben beszélünk részletesebben, idézve Bermann szövegét is.

Jókai megemlíti, hogy a Szent István-toronyból szállott fel a veszélyt jelző röppentyű. Bermann könyvéből is megtudjuk, hogy a torony már régóta jelzések továbbítására szolgált. (I. m. 350.) A II. kötet hosszabban festi Bécsét és a korabeli érdekességeket. Jókai itt is Bermann könyvére támaszkodik. Azok a vendéglőnevek, melyekről a regényből értesülünk, mind ismertek voltak Bécsben, Bermann is ír róluk. Jókai azonban a német neveket magyarra fordítva adja. Az alábbiakban a magyar nevek mellett felsoroljuk a Bermannnál szereplő eredeti német nevet és az idézett mű oldalszámát. Zörgettyű (*Klapperer*, 927.), Veres Kakas (*Wirshaus zum Roten Hahn*, 989.), Paradicsomkert (*Paradeys*, 507.), Bécs falain kívül valóban volt egy ilyen nevű mulató. De Bermann-nál szerepel a Veres tető (*Zum Roten Dachel*, 929.), a Sárga Sas (*Zum Gelben Adler*, 927.), az Arany Bárány (*Zum Golden Lampel*, 927.) és a Fehér Angyal (*Zum weissen Engel*, 928.) is. Ez utóbbi kocsmá valóban a Görög utcában volt, mint Jókai írta. (927.)

Jókai külön fejezetet szentel a híres népénekesnek, Augustinnak. Alakjával és egyéniségével Bermann szintén külön fejezetben foglalkozik, a *Der Volkssänger Augustin* címűben. (927—940.)

Augustin 1643-ban született és 1705-ben halt meg. Ocskay tehát már nem láthatta az árulása után. Naplopó életet élt. Mint vándor muzsikus járt vendéglőről vendéglőre, sőt falukra is. Jelenléte fellendítette a vendéglők bevételeit. A Fehér Angyal kocsmárosa „okos hízlegéssel és időnkénti adományokkal annyira megnyerte magának, hogy Augustin hetenként kétszer, csütörtökön és szombaton nála muzsikált”. (I. m. 928.)

Valóban nagy borivónak számított, és esténként úgy vitték lakására a Kakas utcába. A nagy pestisjárvány idején elkeseredésében és a vendéglősök hálaadományyaiból még féltelenebbül ivott. Ekkor született híres dala, az *Ei du lieber Augustin*, melyet közöl Bermann is, és esett meg vele az a híres történet, melyet Bermann nyomán Jókai is feldolgozott. „Midőn már régen besötétedett, végül is elhagyta dülöngélve, bizonytalan léptekkel diadalainak színhelyét, amely ma annyira kielégítetlenül hagyta. Az egyébként kiváló tájékozódó képességét ezúttal elvesztette. Ahelyett, hogy a szobaajtón keresztül hazafelé vette volna útját, az István téren át kibotorkált a várkapun, és félig öntudatlanul támolygott tovább, amíg lába alól el nem vesztette a talajt, s jelentős mélységbe nem zuhant, anélkül, hogy erősebben megütötte volna magát. Csodálatos illattól körülöngve, aránylag puhán beágyazva

érezte magát, majd nemsokára teljesen elvesztette öntudatát, és alig érezte, hogy rövid idő múlva több emberi test zuhan utána. Nemsokára mély álomba merült. Midőn azonban hajnaltájban aránylag kelletlen és morcos hangulatban felébredt, ijedten ébredt tudatára annak, hogy tulajdonképpen milyen hálólhelye is volt — egy még betemetetlen pestisgödör, tele borzalmas holttestekkel. Teljes erejéből segítségért kiáltott, és végül is a hullaszállító szolgák, akik nemsokára aztán új szállítmányt hoztak, a félelmetes gödörből kihúzták. Ennek a hátborzongató kalandnak azonban nem voltak veszélyes következményei az erős idegzetű népénekre, sőt ennek a kalandnak elbeszélése sok és gazdag adományt szerzett számára, s midőn a pusztító járvány elvonult, borzalmas kalandját rímekbe öntötte, amelyet aztán a Vörös Tető és más ivóhelyiségek sörpadjain harsogó tetszés közepette énekelt el.” (I. m. 930.)

Augustin 1705-ben egy átdorbézolt éjszaka után gutaitésben halt meg.

Az idézett részek Jókai regényében is szerepelnek, hiszen nagyon alkalmasak arra, hogy a korabeli Bécs hangulatát és a kalandos eseményeket színezzék.

Jókai a regényben három dalt énekeltek Augustinnal, amelyeket egy Bermann-nál talált szövegből állított össze, illetve költött. A szöveg értéke, hogy az Augustin-dalok eredeti szövegét csak August Simmer és Moriz Bermann jegyezte fel. A Bermann-nál szereplő dal a következőképpen hangzik.

„Ei, Du lieber Augustin,
's Geld ist hin, 's Mensch ist hin!
O, Du lieber Augustin,
Alles ist hin!”

.....

Ach, Du lieber Augustin,
Alles ist weg.
Rock ist weg, Stock ist weg,
Augustin liegt im Dreck (Strassenkoth).
Ach, Du lieber Augustin,
Alles ist weg.” (I. m. 932.)

Bermann ír arról is, hogy a tömeg vele énekelte a refrént. Az „Ó Jerum, Ui OJerum” című dal is az említett szerzőnél szerepel. (I. m. 934.) Bermann szerint ez egy XVI. századi dal sora, de Augustin előadásában nagy sikert aratott. A dal címe: A korhely és iszákos Jerum. (I. m. 935.)

A két kereszt című fejezetben szintén Bermann anyagát használja fel Jókai. A Kleber-lucke és a Schebenzer-lucke valóban apró külvárosi települések. Bermann írja, hogy a Kleber-lucke „olyan hely, ahol az

agyagos talajnak az állandó nedvessége miatt sáros lesz az ember, ha arra jár”. (I. m. 646.) A mondatot Jókai szó szerint átveszi regényébe. A Schebenzer-luckét „kis összetört, főleg lendarabokkal teleszört” résznek mondja Bermann (uo.). Ugyanitt találja meg Jókai a Kumpf, Koth és Kater utcák neveit is (i. m. 646.). Az utcák a neveiket részben a sárfészekeszerű rozoga házakról kapták. Bermann ír a Békamocsárról (Frosch-locke) is. (uo.).

A Währinger-Spitz, és a veszekedő testvérek története is Bermanntól került Jókaihoz. „Kár, hogy az elővárosi bontási munkálatoknál néhány érdekes emlékmű is tönkrement, így pl. a két öt láb magas, egy láb széles emlékkő, amely a Döbling felé vezető úton nem messze az ún. Währinger-Spitztól állt, egy magasztos faragott keresztrel ellátva, felírás nélkül. Mind a kettő 1878-ban a vandalizmus áldozata lett... Ezek állítólag azt a helyet jelölték meg, ahol két testvér párbajt vívott egymással, és kölcsönösen megölték egymást. A párbaj oka az volt, hogy egyik sem akart önként telkéből egy darabot odaadni, amely ennek az útnak a megnyitásához kellett volna.” (I. m. 1181).

Bermann-nál találja Jókai az adatokat, amelyekből az Oppenheim-palota megrohanásának történetét dolgozza ki. „Veszélyes méreteket öltött az 1700-as években egy zavargás, amely Oppenheim Sámuel Sándor fő hadi és udvari tekintély és hadseregszállító személye és vagyona ellen irányult. Született 1631-ben Heidelbergben, meghalt 1703. május 9-én Bécsben. Ő a rossauai zsidóház alapítója volt, olyan férfi, aki hűséges szolgálatkészségével a hadsereget ismételten kimentette szorult helyzetéből, és különösen Jenő herceg becsülte nagyra. A veszekedés a sörpince előtti egyik padon [kéményseprő sörháznak hívták], amely az udvari szállítónak a lakóházával szemben állott, kéményseprő segédek és olaszok között támadt, akik az Oppenheim ház földszinti ablakában megjelenő zsidókat kigúnyolták és megfenyegették. Egyre nagyobb lett a lárma és a nézők tömege, míg végül is az egyre inkább nekihevíülő tömeg a zsidó házára támadt, a kaput betörte, és az emberáradat előzőnlötte a terméket, mindent fosztogatva és összezúzva, amit csak találtak. Óriási volt a kár, majdnem pótolhatatlan és milliókra rúgott, mivelhogy minden üzleti könyvet szétszabdaltak, minden található értéket és pénzt az ablakon kiszórtak. Csak ügyvel-bajjal mentették meg életüket a bentlakók. Este megisméltődött a zavargás, és a katonaságnak ágyúkkal kellett kivonulnia, amellyel aztán sikerült a zavargást elfolytani. Még azon éjjel a legvadabb főkolomposokat, két kéményseprőt és egy fegyverkovácslegényt kirántottak ágyukból, a városi bíróság elé vitték őket, ott azonnal halálra ítélték a rendzavarókat, úgy, hogy a következő reggel a megszeppent tömeg a borzalmasan megrongált ház ablakrácsaira akasztva látta azokat. Intő példának nap-

nyugtáig ottmaradtak a hullák, és ez a zavargást véglegesen lecsillapította." (I. m. 987—88.)

Abraham a Santa Clara, családi nevén Megerle Ulrich történelmi személyiség. Alakja szintén Bermann nyomán került a regénybe. „A töretlen népszerűségű népszónok 1642-ben született sváb földön. 1660-ban belépett az Agoston rendi szerzetbe, ahol 1662-ben pappá szentelték. Híres volt magvas, humorral gazdagon fűszerezett prédikációi és mondásai révén, melyek sokszor szállóigévé váltak.” (I. m. 982.)

Jókai említést tesz a bécsi zsidóüldözésről, és itt is forrásának anyagát használja fel. Bermann ír arról, hogy Eleonóra özvegy császárné kolostorában tűz ütött ki, melynek csaknem áldozatul estek a császári család nőtagjai. A tűz egy asztalos gondatlanságából támadt, mégis „a zsidók számlájára írta a tömeg, és nyomatékosan követelte kiutasításukat. Így egészen nyíltan tárgyalt a kormány a zsidók kiutasításáról, pedig a császár védelmébe vette őket. Végül is az ellenfelek győztek, és 1669. július 20.-án megjelent a császári parancs, hogy a zsidók egy része költözzék el Bécsből. Ez tehát csak részleges elűzés volt, amelynél ezen felül még a kormánynak meg volt tiltva, hogy a kiutasítottaknak olyan tartalmú útleveleket állítsanak ki, hogy nem bűncselekedetük miatt utasították ki őket... A bécsi polgárok vállalták a kiűzött bécsi zsidók helyett 10.000, a vidékiek helyett 4.000 forint adó fizetését.” (I. m. 920—21.)

Erre aztán a császár utasította a zsidókat, hogy egy napon belül tartozásaikat adják meg, vagyoni helyzetükről számoljanak be, majd felbecsülték a zsidó házakat, és 1670 áprilisában felszólították a polgárokat a házak vásárlására, „de tulajdonképpeni csapás a zsidóságra az a császári parancs volt, hogy a zsidóknak úrnapijág, június 5.-ig Bécset és egész Ausztriát el kell hagyniok.” (I. m. 920—21.)

Az idézett részek azt mutatják, hogy Jókai megtalálta, és alaposan ki is használta azt a forrásművet, amellyel a bécsi fejezetek hangulatát, színességét és bizonyos mértékben a hitelét is biztosíthatta.

Jókai feljegyzései

Jókai jegyzetfüzetei közül a II. és a XI. számú tartalmaz a regényre vonatkozó adatokat, feljegyzéseket. A jegyzetek vizsgálata arról tanúsít, hogy Jókai alaposan készült a regény megírására, és gondolatait, vázlatait rögzítette is. A II. számú jegyzetfüzetben kuruc vitézekről készített Jókai ceruzarajzokat. Ezeket fel is használtuk a regény illusztrációs anyagának összeállításához. (13. verso, 13. recto, 14. verso). A XI. számú jegyzetfüzet anyaga már sokkal gazdagabb. Itt összefüggően

jegyezte fel a regényre vonatkozó adatokat. A lényeges jellemző adatok bemutatására, elemzésére szorítkozunk.

A feljegyzések vizsgálata, a regénnyel történő összevetése két dologra hívja fel a figyelmet; először is Jókai a cselekmény menetében kisebb nagyobb változtatásokat eszközöl a feljegyzésekhez viszonyítva, egyes dolgokat elhagy, másokat beiktat a regény menetébe, másodsor pedig azt figyelhetjük meg, hogy a feljegyzések nagyobb része Thaly Ocskay-ról szóló könyve kivonata. Jókai elsőnek Ocskay kalandos fiatalságára és a Rákóczi táborában elért első sikereire vonatkozó feljegyzéseket végezte el 1-től 14-ig terjedő számozással. *A Füllevégás Savoyai Eugen, Pálffy János szavak*, valamint a *Törökké létel, Francia lesz és a Rákóczyhoz áll Munkácsnál* mondatok épp úgy ezt igazolják, mint a következő: *Tiszai átkelés, T. Becsnél, Párbaja Bottyánnal, Első betörés Bécsig, Egész Favoritáiig Bécs nyargal* stb. Az Ilonka Kovách István epizódból itt csak annyi van feljegyezve, amennyit Thaly-nál találhatott. *Tisza Ilona Léván, Kovách István, Verebélyből alispán özvegye*. Jókai tehát már a regény meséjét szötte, mikor úgy határozott, hogy Ilonkából özvegyasszony helyett özvegygé váló menyasszony legyen.

A regényre vonatkozó feljegyzések a 26. l. rectóján folytatódnak 15-től 33-ig terjedő számozással. Az itt található bejegyzések sorrendje szintén átalakul, hiszen a *Rákóczynét fogadja 78 pénzt szór 79 mondat* megelőzi az *Asszonyok kicserélése* bejegyzését, és mindkettő előbb szerepel, mint az *Oskói kastély feladulása* mondat. Itt találjuk azokat a bejegyzéseket, amelyek Ocskay Zólyom alatti hőstettére vonatkoznak. *Mérges golyó Kocsin vezényel sebesülve*, majd azokat, melyek további diadalmainak történetére emlékeztették az írókat. Ilyenek többek között a *Bécs alá száguld, Detrekő eleste, Vöröskő vivása, Hid elrontás malmokkal* mondatok. A 26. lap versóján levő bejegyzéseket 34-től 56-ig terjedő számozással látta el Jókai. Itt is találunk olyan bejegyzéseket, amelyek a regényben jóval előbbre kerültek. Így a *Beckói ostrom* és az *Eszterházy nő meztelen emlékeztető* mondatok. Itt jegyezte fel *Csajághy* nevét is, de a regényben már cselekmény elején fellépteti Ocskay lelkiismereteként. Itt szerepelnek azok a bejegyzések, amelyek már Ocskay árulására vonatkoznak; *Asszony levél, Árulás kezdete, Feleségét kíséri Zsolnára és a Kincseit elküldi* bejegyzések. Az *Ezredes lesz* bejegyzés már az árulás utáni Ocskayra vonatkozik. A 27. lap rectóján és versóján levő adatokban ismét keverednek az árulás előttre és az árulás utánra vonatkozó feljegyzések. Az első így hangzik: *Az árulás, Katona közéjük lő. Elefánti Klastrom*. Majd azok a mondatok találhatók, melyek Ocskay árulásának okaira utalnak; *Vén cigányasszony átváltozik Delindává* [a regényben már *Deliancsa* lesz a cigánylány neve] *O ha én olyan főhadvezér volnék, mint Kglmed orator, szétverném hadsereggel az ellenséget. Én vesztettem el az*

ütközetet, aki ott se voltam *Wratisslaw levele. Pálffy levelet küld neki Ozmondával*

A következő adatokat a 38. lap rectóján találjuk. Itt római számokkal látta el Jókai az adatait I.-től X-ig terjedően. Itt ismét találunk adatokat az árulás előtti és az árulás utáni időre is.

Fontosabb bejegyzések: *Trencsényi csata. Összekocodás Bercsényivel. Kincseit előreszállítja Szunyoghhoz, majd az Ezredét elfogatja és Marci realő. Ezek az adatok mind fontos szerephez jutnak a regényben.*

Ennek a résznek a VIII. pontja sok lényeges gondolatot rögzít: *Marcit foglyul agyonlövi. Ritschánt leszidja, Heister előtt menti magát. H elküldi Lévat felégetni. Tiszáné levelet kap Marcitól. Léva felégetésének hírére meghal. Jávorkákék esküje.*

A 38. lap versóján találjuk azokat az adatokat, amelyekből Ocskay Bécsi látogatásának leírása született. *Ocskay Bécsben Tábornokká lesz, Nincs a németnél becsülete. Generális lehuncfutolja.*

Ezen feljegyzések közé került Moriz Bermann adata is. Itt jegyezte fel Augustin híres dalának néhány sorát; *O du liber Augustin, Ohr ist hin, Ehr ist hin.*

A 40. lap versóján népdalcímeket gyűjtött össze Jókai: Ebből a tizenöt cím közül került ki az a hat dal, melyek a *Deliancsa* c. fejezetbe kerültek. Ezek a következők: *Ki az urát nem szereti. Nem vagyok én szelidecske. Söröm is van, borom is van. Kinek van, kinek van. Sikolt, sikolt a sarkantyú. Nem szeretem az uramat.*

Kisebb jelentőségű adatok elszórva található még a 44. és a 48. lap versóján és az 52. lap rectóján.

OSCKAY ALAKJA A JÓKAI UTÁNI MAGYAR IRODALOMBAN

Jókai után több jelentős író választotta regénye, drámája tárgyául a Rákóczi-korszakot. Ezek általában érintették Ocskay árulásának kérdését is, megrajzolva — hol részletesebben, hol csak futólag — a kuruc tiszt alakját. Két alkotás, Herczeg Ferenc: *Ocskay brigadéros* című négyfelvonásos történelmi színműve, és Dienes András: *Farkasles* című kisregénye a Jókai-regényhez hasonlóan Ocskay alakját állítja az ábrázolás középpontjába. Itt részletesebben természetesen csak azzal a művel foglalkozhatunk, amelyre a Jókai-regény nagy hatást gyakorolt, az *Ocskay brigadéros*sal.

Herczeg színműve 1901-ben indult diadalútjára. Herczeg Ferenc népszerűség, a Rákóczi-szabadságharc kétszáz éves jubileumára készülő ország lelkesedése, a romantikus dikciók és színes kosztümök egyaránt biztosították, hogy a darab már az első évadban eljusson a századik

előadásig. Az Ocskay brigadérost így jellemzi Dienes András: „hiba volna azt állítani, hogy Herczeg Ferenc színműve Rákóczi-ellenes. Csak éppen kibékíteni igyekszik a nemzeti közvéleményt a fejedelmet eláruló brigadéros emlékével — vagyis megmagyarázza az árulást. Így változik a becselenség sorsdrámává, ahol Ocskay László, zsebében az átpártolásért kapott vérdíjjal, nyakában a császár aranyláncával díszel, nyíltszíni tapsokat és könnyeket aratva. Mert ez a név, hogy Ocskay, két századon át egyenlő volt a hűtlenséggel, a szabadság lobogójának elhagyásával, a tökéletes árulással. Herczeg Ferenc színművének címszerepében éppen ez változott meg: a bűnből csupán hiba, az esküszegésből valamiféle lelki kényszer, az árulóból gátlásokkal küszködő révedő lett. Igen, ez a századforduló kora volt, mely mindenképpen megalkudott és kiegyenlítéseket keresett.” (*Farkasles Bp.* 1960. Utószó 154—55.)

Már ezek a találó és az Ocskay-dráma lényegére világító sorok is felhívják a figyelmünket arra, hogy Herczeg jelentős mértékben követte Jókai szemléletét, anyagát noha Herczeg, aki visszaemlékezéseiben részletesen beszél erről a darabjáról, egy szóval sem említi sem Jókait, sem a *Szeretve mind a vérpadig* című regényt. (vö. Herczeg Ferenc emlékezései *A góttikus ház Bp.* 1939. 149—170.) Ha Jókainál nincsen is meg a határozott kibékítési szándék, mint Herczegnél, de megvan ott is a magyarázat, mely a leghatározottabban menti Ocskay tettét. Rokon vonás a két mű között az is, hogy mindkét író hőse szinte akaratlanul, végzettszerűen sodródik az áruláshoz. Szemléletében szintén híven követi Herczeg Jókai regényét, hiszen drámájában nem a korfestést, hanem az emberi szenvedélyek összeütközésének bemutatását helyezi előtérbe.

Herczeg Ocskay jellemének mozgó rugóját is épp olyannak mutatja, mint Jókai. Csajághy így jellemzi Ocskayt Jókai regényében: „Te nem maradsz sokáig magadhoz hasonló. Egy indulat, egy szenvedély egy harag, egy sértés, egy tüzes pillantás megfordít, s önmagad ellenkezőjévé tesz.” (I. m. 74.) Hasonlóan nyilatkozik Herczeg Orzócziája is: „Ha rájött a rossz órája — egy semmiség miatt tajtékot hányt a vérc — otthagya mindegyik urát.” (Herczeg Ferenc munkái XXIV. k. Bp. é. n. *Ocskay brigadéros.* 51.)

A színmű és a regény alapos összevetését Futó Jenő *Herczeg Ferenc* című tanulmánya is elvégezte (It 1927. 83.)

A szerző a Herczeg-életmű méltatása közben a 102. oldalon érdekes párhuzamot von Jókai *Szeretve mind a vérpadig* c. regénye és Herczeg *Ocskay brigadérosa* között, utalva arra, hogy bizonyos helyzeteket és jellemeket Herczeg Jókaitól vett át.

„Jókai hatása a műre kétségtelen. Eltekintve több szereplő nevének közös voltától, Ocskayt Jókainál a «sértett büszkeség», Herczegnél a

«sértett önérzet» készíti az elpártolásra. Ez a lelki rugó azonban mindkét műben más előzmény után működik. Herczegnél a szolga elfogása és az audiencia elmaradása az ok, Jókainál pedig az, hogy »annyi hőstett után most keresve-keresik az ürügyet, amiért minden koszorúját letépheték sisakjáról». Ocskay mindkét műben az intrika áldozata. Herczegnél Pyber és Ozoróczy a főintrikusok, Jókainál a tüneményes Ozmonda grófnő, aki majd mint Czinka Panna, majd mint Deliancsa, majd mint soror Arminia szerepel, s egyúttal Ocskay Briscise. Herczeg Ocskayjának is van Briseise: Dili, de ez nem oly tüneményes, nem oly csábító és szépséges, ez inkább csak ragaszkodó.

Közös vonás bennük a jóstehetség, és az, hogy mindkettő, mindkét Ocskay életében minden nevezetes forduló előtt megjelenik. A Jókai Ocskayja diadalszomjasabb, vérengzőbb a Herczegénél, jobban ráillik a név, Rákóczi villáma, s a Tűz fejedelme. A Jókai Ocskayja rettentő álomból ébred fel bírái előtt, aki szeretné megölni a tegnapi Ocskay Lászlót, a Herczegé bűnbánó ugyan, de még egy nagy utolsó győzelemre vágó.

Tisza Ilona egyformán szép, kedves és szerelmes mindkét műben, pedig Istók bátyját Ocskay ölte meg, de párbajban. Herczegnél Tisza Ilona megbocsátja ezt Ocskaynak, Jókainál azonban, még anyja halálbakergetésénél is megbocsáthatatlanabb bűnnek tartja. Szerelme mindkét műben oly határtalan, hogy az árulást, sőt Jókainál a hitvesi hűség megszegését is megbocsátja. A régi nagy magyar asszonyok mintaképe. — Mindkét trónál csaknem azonos szerepben szerepel Jávorka Ádám. Jókai Marcija, Tisza Gábor inasa elevenedik meg Herczeg Palócában. De még sok rokononás kiemelésével lehetne igazolni, hogy az anyag költői feldolgozásánál, Herczegre hatással volt Jókai regénye.” A Jókai-regény Herczegre gyakorolt hatását említi Zlinszky Aladár is (It 1935. 109.) Van azonban egy jelentős különbség is Herczeg és Jókai Ocskayképe között, melyre utalni kell. Herczeg Ocskayja mind az erények, mind a hibák tekintetében általánosabb képet fest a kor magyarságáról, míg ez a kép Jókainál inkább egyedi.

A regény keretei között Laczkó Géza Rákóczi-ja oldotta meg talán a legnagyobb művészi erővel a kuruc kor ábrázolását. Mint Gellért Oszkár írja: „három éven át dolgozott nagy Rákóczi-regényén, de sajnos csak két kötettel készült el belőle . . . Minden kútfőnek alaposan utánanézett, s szinte ujjongva szólt arról, hogy I. Péter orosz cárban Rákóczi nem családott úgy, mint a franciákban.” (Kortársaim Bp. 1954. 353.) Laczkó regényének anyagát, megreformálását valóban megkülönböztetett igényesség jellemzi. Ocskayból a könnyelmű, nagyot mondó katona életteli alakját formálja meg, jelentős szerepet azonban nem kap a regényben.

Szász Imre *Szól a síp* c. regényében — melyben a Laczkó Rákóczi-jára jellemző nagy gondossággal, tudós alaposággal és lelkiismeretességgel, jól felépített szerkezettel, életteli hősökkel találkozunk — szintén nem juttat különösebb szerepet Ocskay Lászlónak.

Dienes András szépírói erényeket csillogtató kisregénye, a *Farkasles* ugyan Ocskay alakját állítja középpontba, de a realitást kereső író tudatosan fordul szembe a Jókai-féle romantikával, így a *Szeretve mind a vérpadig* hatásáról nála sem beszélhetünk éppúgy, mint Laczkó Géza vagy Szász Imre regényénél.

Thaly Kálmán Ocskay-életrajza nyomán néhány ponyvakiadásban megjelenő munka foglalkozik az áruló brigadéros alakjával. Ilyen kiadványok: Móricz Pál: *Ocskay brigadéros*. Az áruló kurucvezér regényes élettörténete és kalandjai. Budapest—Szeged 1902. 121 p. Ocskói Ocskay Gusztáv: *Ocskay brigadéros* Igazi életrajza és a Rákoczy-kor jellemzése. Budapest 1902. 168. p. [Ebben a műben néhány jelentéktelen utalás történik Jókaira és a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényére is a 23—25 lapon]. Vén Kuruc: *A „tűz fejedelme”*. Regényes történet. Budapest é. n. 32. p.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A *Szeretve mind a vérpadig* megjelenését viszonylag jelentős kritikák követték, és a későbbi Jókai-tanulmányok is foglalkoztak a regénnyel. A *Rab Ráby* és *A lőcsei fehér asszony* mellett a *Szeretve mind a vérpadig* az a történelmi regénye Jókainak, amelyről legtöbbet írtak.

Még a regény hírlapi megjelenése előtt, kevésbé szellemes, néhol otromba hangú és Jókaihoz minden körülmények között méltatlan paródia látott napvilágot a Bolond Istók hasábjain. (1881. aug. 21. 34. sz. 9.)

KURUCZ-REGÉNY

Irta:

a Ritter dritter Klasse

«SZERETVE MIND A SIRIG»

(«Germanizirend bis zum Tod»)

Osztrák — magyar kurucz — román

5 kötetben.

keserű Rákóczy-korszakból a Rákóczy-keserűvizes Tisza-korszakban

Thaly Kálmán után írta

Ócskay Mór

Tisza Kálmán III. rendű generálisa.

I. Kötet

«Rendjelvadászva mind a rogyásig.»

MAGYARORSZÁGON zordon de ragyogó piros északi fény
lángolt a kurucvilágnak . . .

Ragyogó, de zordon! . . . Mindenütt a vakmerő felkelők fringiai
villognak, sehol a II. Klasse rendjelek csillagai . . .

«Honom», szegény «Honom» te! .

Neked kevés volt ilyen csillagod!

De ekkor tünt fel ő, a rettentő dalia, a labancok réme, a német táncoltató, osztrák retteggető kuruc hős, mondjam-e ki? igen, kimondom, hiszen ő oly szerény: Tisza Kálmán! és vele tünt fel a dicső új korszak.

II. Kötet

«Fuzionálva mind a miniszterségig!»

— «Honom», szabad léssz és ellenzéki! esküdtött Hős Tisza, a Held Balfi kardjára ütve. Vagy mind egy szálig -- áttérünk a közjogi kiegyezésre.

Egy szúnyog repkedett Hős Tisza orra körül és megcsiklandozta azt . . .

Gyönyörű este volt a Margitszigeten.

— Ki vagy te, szunyog? kérdé Hős Tisza utána kapva.

— Hahaha! kacagott a szunyog, én a te szellemed vagyok! Nevezd engem a «szép Szunyoghnének», mert a szunyogpolitikus voltaképp te vagy, csipsz és döngesz veszettül, míg jól nem laktál, akkor elhallgatsz és felfüggeszted elveidet .

Hahaha! Hahaha!

Fuzionáltak .

III. Kötet

«Elvetfűggesztve mind a ruhafogasig!»

És Hős Tisza úgy érezte, hogy melege van.

Felfűggesztette köpenyegét . . .

Keblen egy szurást érzett, ott, a hol szőrös szive zakatol.

— Hahaha! kacagott a szép Szunyoghné. Ez a szerelem! Az én fulánkom az Ámor nyila! Hős Tisza, te szerelmes vagy!

— Hogy az, hogy a mit mondál, hogy én szeretek, igaz volna: az lehet, hogy kétségtelen! — felelt a kuruc hős. De hogy úgy érzem, hogy ez a szurás a helyett hogy a szerelem szurása volna, inkább a lelkiismereté: nem valószínű! Bánt a lelkiismeret, hogy meg kell állnom a miniszteri széknél, szeretném magam úgy látni: —

IV. Kötet

«Feldekorálva mind a szentistván-rendjelig.»

És a szunyog-lelkiismeret újra eret vágott a kemény kuruc hős meggyőződésén.

Szép nap volt, a minőt csak báró Kemény Gábor jövedélhelt.
Kuruc Tisza sebére ráragasztották a szt. István flastromát . . .

S elaltatni a lelkiismeretet, a szép Szunyoghné elkezdett gyönyörűen döngeni füle körül.

– Ki vagy te, csábos tündér? kérdé álomba ringva Hős Tisza. Ki vagy, ki oly szépen tudsz dicsérni, engem, mintha magad is hinnéd? ki vagy, ki a haza megváltójának, Debrecen Messiásának, Nagyvárad Jézuskrisztusának és geszti Údvöztőnek énekelsz engem?

– Ne félj semmi! zengett a szunyog, foglak én még II. Rákóczy Ferencnek is híni, – mert tudd meg, én vagyok a Jokozus Mokózus, Hebrikózus, az I. rendű regény író, II. rangú Kuruclantos és Ritter III. Klasse. Lásd, az én lelkiismeretem jól alszik a miniszteri székek árnyában, pedig nem is legyen a nagy István rendjel, csak apró III. Klasse.

És ekkor összeleltek és így maradtak: –

V. Kötet

«Szeretve mind a sárg»

(Mokózus megírta a kuruc regényt németül Tisza regényhősrül és a szép Szunyoghnéról a berlini «Roman Zeitung» számára, honnan dr. Schwarzer felügyelete alatt Stampfi Károly fordítja vissza magyarra.)

A regény megjelenése után *Szeretve mind a vérpadig* címen olyan később nagy jelentőségre emelkedett történész írt kritikát, mint Acsády Ignác. (Pesti Napló 1882. máj. 7. 125 sz. melléklet).

„Jókai legújabb történeti regényében szabadon, kénye-kedve szerint bánik a történelmi anyaggal. Használja belőle azt, a mit jónak lát, használja úgy, a mint jónak látja. Teheti; az eredmény kimentti eljárását. Élvezetes, kitűnő regényt írt, mely csak annyiban történeti ugyan, a mennyiben ismert régi nevek és adatok szerepelnek benne, mely azonban mint költői alkotás folyton élvezetet nyújt s a hírneves elbeszélő legérdekesebb művei közé tartozik.”

A regény forrását vizsgálva Acsády szemére veti Thalynak, hogy Ocskayval szemben „ma is ugyanazon állásponton áll, mint a múlt század elején bírái, kuructársai, kik gyűlölték Ocskayt, mert elárulta őket. Ismétli mindazt, a mit a feldühödt fáma híresztelt. Fölemlíti, összegyűjti az Ocskay ellen emelt vádak mind, de nem érteti meg velük egyéniségét és jellemét . . .

A mi a történetirónak nem sikerült, azt a költő sokkal szerencsésebb kézzel oldotta meg . . . Látjuk magunk előtt jó és rossz tulajdonaival s emberileg érteni tudjuk, mért és hogyan lépett az utra, mely a dicsőség és siker magaslatain át végre a vérpadra vezetett.”

Tartalmi ismertetés következik a cikkben. Itt kiemeli Acsády az ocskói idillt, mely szerinte „a regény legkitünőbb részei közé tartozik. A költő gazdag kedélyének egész melege sugárzik e rajzokból”.

A bécsi részekkel kapcsolatban, mely a renegát „császármadár” érkezéséről szól, megállapítja: „nincs történeti alapjok, . . . el is maradhattak volna, mert nem emelik a regény becsét, sem hőse iránt az érdeklődést”.

Majd így folytatja „a regény hőse mellett az érdekes alakok egész nagy tömegével találkozunk. A kuruc világ majdnem minden ismertebb férfია élénk lép Rákóczi fejedelemtől egész le a hadnagyokig. A legkitünőbbben sikerültek ezuttal is az apróbb alakok.”

A cikk meleg sorokban dicséri Tisza Ilonka megformálását. „A jóság, a hűség, a szeretet maga; a költő megragadó búbját áraszt reá. Élő, való alak, minden tulás, minden erőltetés nélkül . . . S Jókai legkedvesebb, legjobban sikerült nőalakjai közé tartozik”.

Végül elismerőleg szól Acsády a regény korrajzáról, hiszen „a költő néhol történetíró lesz s leemeli azt a meszeszerű leplet, melybe az idő és hagyomány takarták e korszak hőseit és eseményeit.”

Acsády kritikájához hasonlóan jelentős méltatást közöl *Jókai legújabb történeti regénye* címen az Egyetértés is (1882. máj. 28. 146. sz. 9.).

A cikk először azzal foglalkozik, hogy milyen indítékok késztetik arra az írókat, hogy a történelmi múltból merítsék műveik anyagát, majd így folytatja: „A történet kulisszái közé vonulás nálunk az utóbbi időkben egyéb okokból is megtörténik. Kezdenek mostan politikai programot visszafelé mondani a mult időknek. Már egészen a Wesse-lényi—Nádasdi féle összeesküvés távolságából hangzik felénk történetírói figyelmeztetés, hogy Magyarország magában, szövetséges gyámo-lító nélkül fen nem állhat; hogy nemzeti sérelmei iránt ne legyen túlérzékeny, hogy kövesse azokat az államférfiakat, a kik a trón lépcső-jén állanak, a kiknek a történet mindig igazat adott.

Nem Jókai legújabb történeti regényére vonatkoztatva említjük meg ezt, hanem a történeti anyag sokféle fölhasználhatóságára nézve. Jókait a regény megírására két ok lelkesíthette. Utazása a felvidéken, melynek egymást fölvaltó váromjai, történeti hagyományai annyi harci zivatart hirdetnek; és egy tragikus alak, ki a történetből minden íróra oly érdekesnek mutatkozik, mióta Thaly Kálmán nagy szorgalom-mal összegyűjtött adatokból terjedelmes könyvben írta meg Ocskay László életét . . .

Ugy tetszik, mintha a költő nagy tartózkodást fogadott volna; mintha — talán a történet ismétlődő tanulságaira gondolva — e kor-szakban is sok fájót ismerne föl. A leírás, melyet Jávorka a harmadik

kötetben ád Ocskaynak a hadjáratról, az országos nyomorúság az emberek kicsinykedésének képe . . .

A regénynek gazdag korfestési részei közt a nemzeti érzületé mellőzve van. Nem is épen szükséges; csak azért tűnik föl, mert oly kor ez, melyhez nagy emlékek kötnek, s mert oly író ír róla, ki annyit lelkesített már műveiben s kinek szavait legtöbbször hallják, mert műveit legtöbbször olvassák . . .

Csak kevés regényében marad mindig oly folytonosan hőse mellett, mint ebben . . .

Ocskaynak, mint regényhősnek azonban épen az a jó tulajdona, hogy folytonosan fejlődik, változik. Olyan alak, melyet Jókai nemcsak nagy szeretettel, hanem nagy gonddal is fest, és lélektanilag köti össze a történeti dátumokkal.

Most a regényben sok szürke rész következik: folytonos hadi képek, csaták.

Ritkán esik meg, hogy Jókaitól terjengősnek talál valamit a közönség; de itt az egyszerű megesik . . .

Végre Ocskay már nem tűrheti a gyanúsításokat és csakugyan átmegy a labancokhoz. A regény legszebb, valóban szép részei következnek most. Amint Ocskay áruló lett, attól a pillanattól kezdve egész élete megaláztatás, bűnhődés, úgy hogy a szégyenletes halál megszabadulás rá nézve. Kevésbé történeti, mint költői részek ezek, drámai lelki harcokkal, háborgó indulatokkal, s egy erős ember megsemmisülésével . . .

A drámai plasztika nagy kárára, Ocskay egyszerre csak kezd törpülni, elfogyni. Nem összetörik, hanem apránként süllyed, merül a mocsárba. A kit Érsekújváron lefejeznek, az már közönséges semmirekellő . . .

Elmés epizódokban, ötletekben gazdag a regény. Ismeri mindenki Jókai e kifogyhatatlan tulajdonait. A mellék alakok nagy sokasága vonul végig az öt kötetben, életet, érdekességet hozva magokkal . . .

Egy-egy alak pompásan jellemzi az akkori embereket. Ilyen a szájhős kuruc Balahó; a rácok vezére Tököli, a kétszínű Schárody. Hatásos regény-alak Jávorka, Ocskay legbizalmasabb titkára . . .

Kevésbé sikerültek a történeti alakok. Maga Rákóczi is megjelenik a háttérben, de a szerző nagy távlatot hágy közte és az olvasó közt. Bercsényi egy durva, faragatlan káromkodó káplár. Általában a kuruc részen a történeti személyek egy csöppet sem rokonszenvesek. Hogy ezek lelkesülni tudnának, hogy ezek egy nagy szabadságharcot vívtak ki, azt ugyan nem sejtetik. Az egyik császári vezér Pálffy bán, egészen más . . .

Jókai a történeti háttér megélénkítéséhez nem csekély apparátust használt föl.”

A művészi és egyéb problémák felvetésében Karlovszky Endre: *Szeretve mind a vérpadig* c. cikke (Koszorú 1882, VIII. kötet, július, 74–80.) sem marad el az előtte járóktól.

„Jókai első történeti regényének és Ocskay László tragikus történetének megírása közé több évtizedre terjedő időköz esik. Legutóbbi műve újabban az egyetlen regény, melyet történetinek nevezhetünk. Az egyetlen és mondjuk ki mindjárt: a legjobb, melyet e nemben tőle olvashatunk. A nagy regényíró első történeti tárgyú műveiben még csak a legszabadabb körvonalakat kölcsönözte át a históriából. — Legujabb alkotása már komoly, beható tanulmányoknak nyomait viseli magán, s oly költőre vall, ki tárgyának minden egyes részletével közelebről ismerős. Jókai készen, rendezve találta az anyagot, s e mellett utazása a felvidéken nem csupán festői, de egyuttal hű háttért is szolgáltatott.

Jókai phantasiája sohasem fárad ki a véres jeleneteknek színezésében; humora az egyes epizódok rajzában ritka erővel nyilatkozik; alakjai új életre kelnek előttünk, s az író érdekesebbnél érdekesebb korrajzi vonásokat mutat; de az egyforma színhely utoljára csak oly fárasztóvá lesz előttünk, mint maga Ócskay, a legyőzhetetlen hős, kit örömebb látnánk családi körében, s a polgári élet viszonyai közt, mint a csaták örökös zajában és izgalmában, melyek végre is hamar egyhangúakká válnak. És pedig annál inkább, mert a regény ritka egyformasággal ismétlődő mozzanatai Ócskay lelkülete közt nem mindig találjuk meg az összefüggést, sőt a táborozás képei sokszor még csak arra sem szolgálnak, hogy előbbre vigyék a regény eseményeit. E csaták rajzai egyenkint igen szép korrajzi tanulmányok, s bennök nem ritkán a költő kiváló tulajdonságai nyilatkoznak; de olyan költői és igaz hatást nem tesznek kedélyünkre, mint a pompás családi képek, melyekben Jókai az anyai vagy hitvesi szeretet nyilvánulásait szokta rajzolni. Csak ama nagyhatású jelenetre kell visszaemlékeznünk, midőn Marci a leánya esküvőjére készülő Tiszánének hírül hozza Tisza Gábor halálát s a férfias lelkületű nagyasszony könnyek közt rejti el az öreg almáriumba a golyó által megtépett himzett mellényt, oda, hol Gábor régi ruháit tartogatta egész addig a kis főkötőig, meg a patyolat félingecskeig, melyet Gábor csecsemő korában viselt. Alig lehet megrázóbb valami, mint Tiszáné szemrehányása, midőn a golyótól megtépett himzett mellényt újra és újra kezébe veszi: . . .

Az örökös csatározások képei közt hiába keresnénk ily ritka közvetlenséggel rajzolt, szívünk mélyeig ható jelenetet. Folyvást csak a hős merész, de rideg alakja áll előttünk . . .

Csaknem érthetetlen az a hatalom, melyet Ozmonda e kivételes emberre gyakorol. A bizalmatlanság magvait Ócskay ellen ő hinti szét a kurucok között; de egyuttal ő az is, ki midőn csapás után csapás

éri a kurucokat, Ócskaynak császári kegyet, hatalmat és dicsőséget ígér a másik oldalon. Ócskay jelleme e csodás nő befolyása alatt, gyors és bámulatos változáson megy át; árulóvá lesz, nem azért, mert nagyra-vágyó lelkének hízeleg, hogy a császáriak neki kincseket és nagy rangot biztosítanak; hanem azért, mert eddigi hívei — Ozmonda izgatása következtében — bizalmatlanul bánnak vele. De hát miért nem igyekszik menekülni e daemon hatalma alól, midőn nem is szereti őt s egyedüli összeköttetése vele csak az, hogy együtt dözölnék? Ócskay elhatározását nem értjük . . .

Lélektanilag indokoltabb, érthetőbb Ozmonda szereplése. Ócskayt azért akarja a labancokhoz téríteni, hogy elválaszsa kálvinista nejétől . . .

Az író minden eszközt felhasznál, hogy a szegyenletes halált megszabadulássá tegye hőse nézve. A gúny, szemrehányás, humor s kegyelmet nem ismerő igazság fegyvereivel fordul ellene. Ócskay bécsi kalandjai, midőn hódolni megy a császárhoz, s a népcsődület elől asszonyi ruhában kénytelen menekülni; anyósának átka, midőn a császári tábornokok, hűségének jelülül a lévai kastélyt gyujtatják föl vele; nevének elszakadása és a seb, melyet a csatában síját édes testvérétől kap, felváltva majd kínos, majd nevetséges helyzetekbe juttatják az egykor rettegett hőst.

Még szánalmunk sem ébred föl iránta, mert lassankint látjuk törpülni, elfogyni s az az Ócskay, kit a kurucok Érsekújváron lefejeznek, már nem egyéb közönséges kalandornál.

Általában feltűnő lehet az olvasó előtt, hogy Jókai legújabb regénye sem a nagy nemzeti ügy, sem annak valamelyik kiválóbb alakja iránt nem ébreszt erősebb, határozottabb rokonszenvet. A nemzeti érzület hatalmas fellobbanását a regény korrajzi részében csak itt-ott érezzük, s a kuruc részen, a nagy szabadságharc sokat emlegetett hősei közt, alig van egy is, ki mélyebb érdeklődést keltene bennünk. Maga Rákóczy a háttérben szerepel, Bercsényiben pedig csak a durva házsártos és faragatlan katonát látjuk. Koszorús írónk több vonalozással viseltetett a mellék alakok iránt; a szájhős Balahó, a kétszínű Schárody s Jávorka, Ócskay bizalmas titkára, megannyi hatásos regény-alakok, s jól jellemzik a kort, amelyben éltek.

Igen érdekes a bécsi élet rajza; a hazai szokások, s a nemesi osztály életének festésére pedig mindazt fölhasználta Jókai, a mit az újabb művelődés történelmi kutatások napfényre hoztak. E részben még nyelvezete is jellemzetes; párbeszédeiben gyakran használja a zamatos, ódon szavakat, fodulatokat, s közbeszótt levelei eredetiek gyanánt tűnnek föl az olvasó előtt. Mondanom sem kell, hogy ez a régies zamat különös báj és érdekességét kölcsönöz a nagy író legújabb alkotásának.”

P. Szathmáry Károly és Szana Tamás vitájában, mely a történelmi regény esztétikai problémái körül forgott (*A történelmi regény és a mi kritikánk*, Nemzet 1882. okt. 22. 52. sz.), utalás történik mindkét részről a *Szeretve mind a vérpadig* című regényre is. P. Szathmáry a történelmi regény népszerűségét igazolja azzal, hogy a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényt a legolvasottabb művek közé sorolja. Szana Tamás így ír: „a *«Szeretve mind a vérpadig»* legszebb lapjait nem az örökös csatározások részletes leírása képezi, hanem a mindig és mindenhol egyforma emberi érzések festése, melyben Jókai igazi mester”.

A kemény kritikai hang elsőnek (d.) cikkíró [Angyal Dávid] *Szeretve mind a vérpadig* című írásában szólal meg. (Budapesti Szemle 1884. 456–462.) „Midőn a regényt végig olvastuk, Sand György következő soraira kellett gondolnunk: *«Mindenütt fölhalad az igazságot; ott érzed liuktetését a művészetben ép úgy, mint a történetben, a drámában úgy, mint a fejtegető előadásban, a szépben úgy, mint a hasznosban. Nevezhetnök azt a szép hasznosságának is a hasznos szépségének.»* Lám, Jókai is híres regényíró, de nem így gondolkodik az igazságról. Semmibe sem veszi azt, a mit Sand a szép hasznosságának nevez és történelmi regényt írván, egyenlő megvetéssel niellöz minden történelmi és lélektani igazságot.

Thaly könyve Ocskay Lászlóról keltette föl érdekét II. Rákóczy Ferenc kora iránt. Komoly történetíró, ki hozzávetéseiben óvatos, ítéleteiben tárgyilagos és előadásában a történeti styl méltóságára törekszik, nem hatott volna úgy Jókaira, mint Thaly, ki a szorgalommal fölhalmozott anyagból nem bírja kiválasztani a lényegest, ki majd képtelenül hiszékeny, majd könnyelműen találékony és hozzá még nehézkes pedáns létére a pikáns részleteket sem veti meg. Több nem kellett Jókainak. Egészen Thaly után indul, átveszi minden alaptalan leleményét, követi naiv fölfogását, a kölcsönzéseket, melyek magokban is ferdtések, még jobban elferdíti és eltorzítja a történelmi rajznak azon részeit, melyek a Thaly keze alatt nem szenvedtek.”

A cikk azután sorra kimutatja Thaly azon történelmi tévedéseit, amelyet Jókai még tovább torzít, illetve azokat a motívumokat, ahol Jókai átalakítja, tovább színezi Thaly anyagát.

Költött az a tény, „hogy Ocskay a fejedelem sürgető rendeleti dacára sem mozdul ki helyéből” lakodalma után.

Alaptalan, hogy Ocskay „1703 előtt XIV. Lajos hadseregében szolgált”, amely tényt aztán Jókai tovább színez és Racine-t fordítottat velc.

„A tiszabecsi átkelés története eléggé ismeretes”, de itt is eltúlozza Ocskay szerepét.

Wsetin városának megvételekor is emberfeletti hőst farag Jókai Ocskayból.

A regény szereplőiről a következőket írja a cikk: „Nem értjük őket, csak azt látjuk, hogy járnak-kelnek, hogy mind a jóban mind a rosszban meg nem állanak a fél úton és hogy általában sok bennök a hiúság, az érzelgős ábránd, a színésziesség magatartás és bohóc természet. Ez alakok teremtetőjét, nem háborgatták volna az élet és az emberi természet rejtélyei, mintha csak kacérkodott volna a szenvedélyekkel, s kevés hite és kevés csalódása lett volna. Azért oly hiszékeny, azért képezeleg oly emberekről, kik nincsenek alávetve földünk nehézségi törvényeinek, hanem a menny, vagy a pokol légköréhez illenek, vagy éppen egyszerre mind a kettőéhez, mint például Ocskay László, regényünk első hőse.”

A cikk szerint Ocskay valószínűtlen jellemét indokolja Jókai. A regény egyik szereplője így nyilatkozik a kuruc tisztről „Te nem maradsz sokáig magadhoz hasonló. Egy indulat, egy szenvedély, egy harag, egy sértés, egy tüzes pillantás, megfordít, s önmagad ellenkezőjévé tesz.”

A cikk aztán kimutatja, hogy nem következetes Jókai említett elvéhez, mikor a sok gazság után teljesen megváltozott, jellemes kuruc lesz „nem lépett közbe semmi indulat, szenvedély, harag, vagy sértés. S mégis az elvtelen, a hitetlen, izgága és szeleburdi kalandorból elvhu hazafi lesz, ki lelkesült híve Rákócynak és a szabadságnak.”

A szerző Ocskay életének mozzanatait veszi sorra, és így teszi meg élehangú kritikái megjegyzéseit. Eleve elítéli — mint lehetetlent —, hogy Ocskaynak „két valója, két egészen különböző természete legyen” Jókai ezt tételesen is megfogalmazza, írja a szerző: «Ocskaynak nagyot dobbant a szíve: a rosszabbik szíve».

Ozmonda jellemét épp oly talányosnak, érthetetlennek mutatja, mint az Ocskayját. Vele szemben Ocskay fclesége „csupa nektár és ambrózia . . . Ilyen minden lehető és lehetetlen erényekkel földlészített nőalakokat könnyű kigondolni . . . azért találkozunk velök oly sűrűen rossz regényekben és drámákban”.

Végül talán a legsúlyosabbat fogalmazza meg a cikk: „Nehéz eldönteni, vajon Thaly történetírása, a vagy Jókai költészete vétett e többet a történeti igazság ellen?”

A REGÉNY UTÓÉLETE

A tartalmas kritikák után a századvégen két jelentéktelen, a regény újabb kiadását reklámozó hirdetés látott napvilágot a Debreceni Hírlapban (1893. márc. 7. 56. sz. 3.) és a Pécsi Figyelőben (1893. ápr. 1. 26. sz.4)

A Kőrösi László szerkesztésében megjelenő *Korrajzok Jókai Mór* (1894.) c. kötete nem említi ugyan cím szerint a *Szeretve mind a vérpadig*

c. regényt, de a Jókai történelmi regényeit értékelő megjegyzése c. műnél is figyelmet érdemel. „Jósika nagyobb történeti készültséggel volt felfegyverezve, a historiai staffageokat gyakran impozáns vonásokkal festette, de alakjai beállításánál s azok szerepeltetésénél nagyobb krónikás, mint költő. Jókai történeti regényei nem egyebek, mint gyönyörű mesék, melyekben gyakran nemcsak a historiai események, de a jellemelek pragmatikája sem tökéletes s mind a mellett kellemesen hatnak, s nem provokálják tudományos ismereteinket kritikára.” (211—212.)

Ocskói Ocskay Gusztáv: *Ocskay brigadéros* c. életrajzában (Bp. 1902.) a következőket olvashatjuk: „Igaz ugyan, hogy Herczeg Ferenc szép, hálás feladatot teljesít mint költő, midőn fényt áraszt olyan alakra, kivel — mint Ocskay Lászlóval — rosszul és mostohán bánt a sors; de elvőgre a 200 év óta porladozó nem törődik, ha leghűsebb és halhatatlan költőnk: Jókai Mór *„Szeretve mind a vérpadig”* című regényében hősként állítja Ocskayt az olvasó elé, és meg nem köszönheti, hogy kiváló történésziünk: Angyal Dávid tanár mellette síkra száll, valamint nem bánja, ha Thaly Kálmán árulónak bélyegzi vagy a sok apró emberke, hogy a figyelmet magára terelje, anélkül, hogy ismerné a korszakot és tanulmánytárgyává tette volna az e korszakban élő embereket és jellemeket, de mivel a kérdés aktuális, hát ők is hozzászólnak e kérdéshez akként, hogy Thaly, vagy Jókai vagy Herczeg munkáit kiollózzák, csapongó fantáziával felsallangozva tárcaalakba öntik azt, abban a reményben, hogy egyik vagy másik újság, mivel aktuális lett a dolog, kiadja — dolgozatukat.” (23—24.)

Mikszáth Kálmán 1907-ben megjelent *Jókai Mór élete és kora* c. könyvében így nyilatkozik: „Özvegysége első szakában jóval kevesebbet írt, mint azelőtt, s amit írt se hasonlított előbbi érdekfeszítő, költői szépségektől duzzadó, bájosan gördülő regényeihez, a *Szeretve mind a vérpadighoz*, melynek tárgyát Ocskay kuruc brigadéros árulása és a Tisza Ilonához való szerelme képezi, sem a *Lócsei fehér asszonyhoz*”. (Bp. 1954. 333.)

Gulyás József: *Jókai kacér női* c. tanulmánya (Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1918. 5—8 sz.) Jókai regényeinek nőalakjait vizsgálva a „magasztos jellemű nőalakok” között megemlíti Ocskay feleségét, Tisza Ilonát is.

Császár Elemér (*A magyar regény története*, Bp. 1922.) Abonyi Lajos életművét elemezve, Jókai hatását mutatja ki Abonyi műveiben és a következőket írja: „*Az utolsó kurucvilág* (1887.) történeti regény, Pero parasztlázadásával (1735) a háttérben. Pusztá Jókai-utánzat; éppoly kalandos, szertelen és fantasztikus, mint mestere legmerészebb szövésű regényei — de azok eredetisége és bája nélkül. Indítékait is megtalál-

hatjuk Jókai regényeiben (p. o. az *Enyém, tied, övé a Szeretve mind a vérpadig* címűekben) hőseit is: egyik női hőse az *Arany ember* Noémijének köszöni létét, a másik Cagliari hercegnő (Egy az Isten) közönségesebb kiadásban." (234.)

Zsigmond Ferenc (*Jókai Bp. 1924*) együtt elemzi a két kuruc tárgyú Jókai-regényt. Így ír: „Érthető, hogy a Jókai fantáziáját a magyar történelemnek egyik korszaka sem vonzotta inkább, mint a kuruc kor, mely olyan hatásos ellentétet mutatja a dicsőséges és gyászos mozzanatoknak s olyan nagyszerű szövetségét a magyar nemzeti lélek vitézi és költői erejének, mint semmi más korszak. E mozgalmas félévszázadnak csupán a II. Rákóczi Ferenc fejedelemsége körül csoportosuló eseményei is a rövidebb-hosszabb elbeszélések egész sorozatán kívül két nagyszabású regény megalkotására is ihlették írónkat. Az egyik: *Szeretve mind a vérpadig* (1882) a másik: *A lőcei fehér asszony* (1884). Közös a két regényben a történelmi háttér, részben a szereplő személyek is, és közös az író látásmódja és ábrázoló eljárása.” Zsigmond először *A lőcei fehér asszonyt* elemzi és megállapítja, hogy Korponayné cselekedeteit mennyire nem tudja Jókai elhíhetővé tenni, majd így folytatja: „Minden tekintetben testvéri párja ennek a regénynek a *Szeretve mind a vérpadig*. Tulajdonképpen főhőse nem Ocskay László, hanem egy talányos lelkű démoni jellemű nő, egy második kiadású Korponayné: Szunyoghy Ozmonda. Ez a nő az Ocskay László végzete; Ocskay kalandorból nemzeti hőssé, majd hazaáruló labancá válik, de sorsa alakulásának szálait mindig Ozmonda boszorkánykeze igazítja; Ocskay, mikor a regény legelején megismerkedünk vele, már akkor egy nagy válságon esett túl Ozmonda miatt s a regény végén reászakadó katasztrófához is ennek a nőnek az ördögi ravaszága követte ki az útát. Jókai koncepciója szerint az Ozmonda egész egyéniségének s összes cselekedeteinek a kulcsa szintén egy szenvedély: az Ocskay László iránti szerelem. De ez a kulcs itt ép úgy elégtelennek bizonyul az ellenmondások és valószínűtlenségek megfejtésére, mint Korponaynéénál. Az Ozmonda jelleme olyan zavaros örvény, hogy annak mélyére szemünk nem hatolhat.

Mind a két regényben egyaránt szerepel telepáthia, jóslat és átok teljesülése stb. és ezek veszedelmesen aláaknázzák a regénycselekvény reális történeti talapzatát . . . Ez az oka annak, hogy noha Jókai történeti regényeiben a korrajzi részletek rendszerint igazak és sok tudásról tanuskodnak s az összegyűjtött gazdag ismeretanyagból olyan nagyszerű épület alakul ki, amely feledhetetlen látvány a nézőközönség számára: de ha szakértő szem veszi vizsgálat alá az ilyen épületet, meg-hökkenve látja az építészeti terv vakmerőségét, mely istenkísértő magasságban halmoz fel óriási cselekvény-tömböket egy-egy furcsa hipotézis ingatag fundamentumára” (250–53).

Dénes Szilárd: *Jókai* c. cikke (Néptanítók Lapja 1924. nov. 18. 18—19.) Zsigmond Ferenc könyvét méltatva Jókai és Gyulai könyveit hasonlítja össze, majd megjegyzi „Jókai csak munkásságának későbbi évtizedeiben vezet bennünket vissza régebbi időkre. (Névtelen vár, az utolsó nemesi felkelés története 1877-ből való, Szeretve mind a vérpadig, Ocskay regényes életének, árulásának története 1882-ben jelent meg.)”

Budai Dezső, Babits Mihály unokabátyja, *Jókai lelke* (Nyugat 1925. I. 326—43) c. cikkében a Jókai-hősöket gyűjti részben külső, részben belső tulajdonságaik alapján különböző csoportokba. A tanulmány nagy anyagra épült, de kategorizáló rendszere sokat árt olvasmányosságának.

Ocskayt azok közé a hősök közé sorolja, akik az események közepén állnak, és szereplésüktől egy nagy ügy sorsa függ, „Ocskayn múlik a Rákóczi felkelés sikere”, mint Puskinon az orosz forradalomé.

Hangsúlyozza a cikk, hogy Jókai hanyatló jellemei kevésbé sikerültek: „Boldogságon kezdik és a boldog házasséletről csöppennek át, többnyire a nagyravágyásnak és a sértett hiúságnak az utjain át a démon karjaiba, aki azután egykettőre végez velök. Nagyobbszerű rajza csak Ocskay bukásának van, ahol beleszövődik ebbe mesteri rajza a Rákóczi-felkelés tétováságának”.

Hasonló hanyatló jellemnek tartja Hartert (*Szerelem bolondjai*), Lippayt (*A mi lengyelünk*), Áldorfyt (*Enyém, tied, övé*).

Jávorka Ádámot mint „az élő lelkiismeret” megtestesítőjét mutatja be, aki Ocskayt „megbosszúlja és kézrekeríti”.

Tisza Ilona a hűséges asszonyok csoportjába kerül. „Tisza Ilona tudja, hogy ura Cinka Pannát szereti, tudja, hogy megölte az édesanyját, tudja, hogy elhagyta hitét, mégis szereti. Csak akkor hagyja el, amikor a bátyjának gyilkosára ismer benne, de akkor is hű hozzá hazárusulás vádjában és a vesztőhely árnyékában. De még hűebb a feleségnél a szerető, aki Ocskay sírján megöli magát.”

Cinka Pannát viszont a démoni Jókai hősök közül az egyetlen igazi démonnak tartja „aki elárulja és addig hányja-veti, amíg megtörik a kezében. De ennek a démonnak is vannak mentő körülményei, talán csak sokoldalúsága és nagyszerű viszontagságai teszik igazi démonná. Ennek a lefkét is ki akarja békíteni velünk a szelíd Jókai, amikor oda-segezi egy karddal a szerencsétlen Ocskay sírjához.”

Végezetül elismeréssel nyilatkozik a regény egyes jeleneteinek színterétül szolgáló Bécs leírásáról.

Tolnai Vilmos: *Jókai és a magyar nyelv* c. cikke (Magyar Nyelv 1925. 9—10. sz. 232.) a regény nyelvi és stílári problémáit vizsgálja. Jókai művészi eszközei közt fontos helyet foglal el a felsorolás is, mely az ő tollán válik igazán művészié — írja. „Hogy csak egy igen prózai

problémát említsek, a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényhőll mennyi nyüzsgő tarkaság és mégis egység, mennyi meleg szeretet és feszült várakozás van azokban a konyhai előkészületekben, melyek Tisza Ilona házában folynak, míg a fura palóc legény, mint a végzet küldötte, sejtí a bekövetkező tragédiát.”

Gál János könyve (*Jókai élete és írói jelleme*, Berlin 1925.) több vonatkozásban is beszél a regényről. Az életrajzi résznél megállapítja hogy „az 1882-ik év ismét a nagy alkotások esztendeje. Ekkor készülnek a *Szeretve mind a vérpadig*, a *Bálványosvár*, *Egy játékos, aki nyer*, *Mire megvénülünk*, és a *Ma* c. regényei.” (79.)

A tanulmány egyik lényeges része, mely a „történelmi tények” és a „költői lelemény” harmóniáját vizsgálja. Ebből a szempontból csak a *Rab Rábyt* tartja tökéletesnek, „mert a többi történelmi regényében éppen az a főbaj, hogy nem tudja a valóságot a képzelettel összebékíteni. Egyfelől jegyzetekben, elő- és utószavakban váltig bizonyítgatja, hogy a cselekmény történelmi adatokon épül föl, hogy csak félig regény, félig igazság, hogy különös és hihetetlen dolgok csak azért fordulnak elő benne, mert azok valósággal megtörténtek s így nem mellőzhette őket, másfelől pedig a száraz, történelmi adatok körül folyton ott legyeskedik a fantázia, mint valami szivárványszárnú lepke és ellenállhatatlanul csábítja a költőt kétes és kalandos kirándulásokra, abba a világba, ahol úgy történnek a dolgok, miként az *érdekesség és szépség* azt megkívánja. Schol se tapasztalható jobban ez az önemésztő művészi belső harc, mint a *Bálványos vár*, *Névtelen vár* és a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényeiben. Innen van, hogy ezekben afféle *kettős arcú bonyodalom* fejlődik a vég felé: a háttérből egy történelmi realitásokra épített eseményláncolat tűnedezik föl, közvetlen előttiünk pedig egy fantasztikus, meglepetésekkel teli mese pereg le”. (119—120.)

Bernstein Béla: *Jókai és a zsidók* c. könyvecskéje (Bp. 1925. 17—18.) is foglalkozik a regénnyel. „Jókai ismeri a ghettonak történetét, azt a szűk uccáét, «ahová csak délben süt a napsugár», akár Budán, akár Bécsben volt az. Történelmi hűséggel írja le, «*Szeretve mind a vérpadig*» regényében, mint készítették elő a bécsi polgárok a zsidók utolsó kiűzését 1670-ben. El is érték céljukat, de nem sok örömük tellett benne. Csakhamar megbánták, érezték a súlyos hátrányokat, Bécs elvesztette az élénkségét, pusztulásnak indult, aminek csak a zsidók visszahívása vetett véget. De hát így volt ez. A zsidókra a legképtelenebb vádakát ráfogták. Minden bajnak, elemi csapásnak is ők voltak az okai, minden felfordulásnál, zavarnál ők voltak a villámhárítók. Jókai ezt a történelmi tényt szintén felhasználja, kimutatván azt a temérdek igazságtalanságot, melyet az elnyomott népfaj ellen mindenféle elkövettek.”

Az Alapi Gyula és Fülöp Zsigmond szerkesztésében megjelenő *Jókai emlékkönyv* (Komárom, 1925.) egyik cikke (Tichy Kálmán: *Az illusztrálatlan Jókai*) így ír:

„Az *Éjjeli őrjárás* mesterének Rembrandtnak zsenije tudná méltóan formába önteni, bús barnákból kiragyogó arannyal visszaadni a *Fráter György* gyönyörű komorságait. S az a van der Holst, aki Roelof Bicker kapitányt s barátait utólráhetetlen művészetével halhatatlanná tette, lehetne a *Lőcsei fehér asszony*, vagy a *Szeretve mind a vérpadig* tragikus szépségének megörökítője.” (142.)

Hajdu Lukács szerint (*Jókai és a magyar történelem*, Komárom, 1926.) a mesélő kedv bizony néhol elragdta Jókait, és ez a csapongás a történeti hűség feláldozásához vezetett, de így is az egész nemzetet neveli műveivel. „A magyar nemzet egész története visszatükröződik Jókai műveiben, de a lelkét mégis a tragikus események fogják meg. Legszébb történeti regényeiben a Rákóczi kort és a szabadságharcot rajzolja.”

A kuruc regények vizsgálatánál inkább csak kortörténeti és műismeretésre szorítkozik. Megállapítja, hogy a Rákóczi-kort „Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* és a *Lőcsei fehérasszony* című regényeiben írta meg.” Kiemeli a rajongó tiszteletet és szeretetet, amivel Jókai a Rákóczi-kort övezi és ábrázolja. Azt írja, hogy „Ocskay László tetteiről is csodákat mesél. A tűz fejedelme, Rákóczi villáma. Ugy jár az országban, mint az égi villám, ma itt csap le, holnap amott. A tegnap bevett vár romja még füstölög, ő már a másikkal a falát döngeti. Dandárja úgy nő, mint az áradat. Elmondja a híres szomolányi diadalt, Morva ország, Bécs megrohanását. Minden lapján meglátszik Jókai rajongó tisztelete a nagyságos fejedelem, Rákóczi Ferenc személye iránt.” (18.)

Dézi Lajos: *A magyar történeti tárgyú szépirodalom* c. könyvében (Bp. 1927. 122.) Jókai jobb történeti regényei között említi a *Szeretve mind a vérpadig* címűt, de Thaly és Jókai kapcsolatának kimutatása mellett csak a korabeli kritika (Acsády Ignác) néhány megállapítását idézi.

György Lajos könyve, *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. (Bp. 1934.) részletesen foglalkozik Jókaival. Megállapítja, hogy Jókai „az anekdotával hosszú és rendkívül termékeny írói pályáján egy pillanatig sem szakított”. (56.) Az összegyűjtött kétszázötven vándor-anekdota vizsgálatánál számtalan Jókai-műre utal. A *Szeretve mind a vérpadig* c. regényből a következőket említi. A fajtalan csúfságról szóló anekdotához kapcsolja Abraham a Santa Clara (Megerle Ulrik) alakját. A baj fokozatos, kíméletes közlésére idézi azt a jelenetet, mikor Marci apródonként mondja meg Tizánének Gábor halálát. (149.) A medicina pro Hungaris cikkhez a töltött káposzta gyógyszerül való alkalmazásának anekdotáját idézi (159.), majd a Pelles mulierum résznel a „Hét

bőre van a cigányasszonynak, azt mondja a nóta” mondáot említi a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényből.

Zlinszky Aladár az 1935-ös Rákóczi év jegyében foglalkozik a Rákóczi alakját megformáló irodalmi alkotásokkal, és utal a *Szeretve mind a vérpadig*, *A lőcsei fehér asszony* és a *Rákóczi fia* c. regényekre is (It 1935. 109).

Radványi Kálmán *Rákóczi a magyar irodalomban* c. tanulmányában (*A vezérlő fejedelem*, Szerkesztette Gáspár Gyula, Bp. 1935.) a következőket olvashatjuk. „Jókai Mór, a legnagyobb magyar mesemondó, termékeny képzelete a kuruc kort is benépesítette érdekes alakjaival. Nem támasztja föl testestől-lelkestől a multat; Rákóczi alakja inkább csak a háttérben mozog, a mese színterét a Jókai-féle hősök foglalják el. Mégis Jókai mindent megaranózó fantáziájának sokat köszön a Rákóczi kultusz.

Kuruc tárgyú regényei: *Szeretve mind a vérpadig*. Ebben Ocskay szerelmét és árulását dolgozza fel. Nem utolsó jelentősége e regénynek, hogy igen jelentékeny hatással volt Herczeg drámájának a kialakulására s jellemalakjaira. Ocskay Jókainál is az intrika áldozata. Rákóczi itt is mellékalak.

A lőcsei fehér asszony-ban is a háttér alakjai között mozog Rákóczi. Jókai romantikus meséjét beleágyazza a történelembe, de a kort csak elképzeli, nem tudja föltámasztani.” (212.)

Szítás Ilona dolgozata (*II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban*. Bp. 1937.) a következőket mondja Jókairól. „A kuruckort tárgyáló regényekben és regényes életrajzokban a fejedelem rendszerint csak mellékalak. E munkák írói rövid életrajzot illesztnek a mese keretébe, (Werner Gy.: *Forgách Simon*. VI. kötet), vagy Rákóczi személyét buzdításra használják. (Jókai Mór regényei.) Elképzelik a Messiást váró magyarok hangulatát a XVIII. század elején. „Minden ember szeretettel, áhitattal fordul Bécs felé. Mint a Muzulmán Mekka felé — írja Mikszáth. — Onnan jöttek a felhők, ez egyszer onnan várták a villámot is.” (*Fekete város*. I. 104.) Megelevenítik a poéta Rákóczit, aki verset ír a Bécsben fogolyként élő feleségéhez (Repülj fecském ablakára kezdetű vers ez). (Jókai: *Szeretve mind a vérpadig*). Dicsérik a fiát szerető apát is, aki gyermeke javáért le tud mondani a közös rodstói életről” (37—38.)

Lengyel Dénes *Jókai regényeinek romantikája* című (It 1938. 162.) tanulmányában így ír: A Jókai-regényhősök közül „soknak az egész élete hazugság: Gutai Lőrinc (Az elátkozott család), Timár Mihály, Ocskay László. Ő kurucok bálványa, nők ideálja, szerencsés, boldog ember, de Csajághy Sándor és a palóc szolga még bukása előtt leleplezik megjelenésükkel, vagy szavukkal. Mily kicsinnyé zsugorodik Rákóczi villáma Csajághy szavainak sulya alatt.”

Hankiss János szerint (*Jókai a nagy magyar regényíró* Bp. 1938. 59.) „Jókai sokat tekintett a múltba. Nem is lett volna magyar regényíró, ha nem merült volna el szívesen a történelembe, s nem írt volna olyan regényeket, mint az *Erdély aranykora*, a *Törökvilág Magyarországon*, vagy a *Szeretve mind a vérpadig*.”

Pintér Jenő (Magyar Irodalomtörténet Bp. 1943. VII. 323.) ezt írja: „A szakadatlan munka az 1880-as években kifárasztotta a lázas gyorsasággal dolgozó regényírot. Lelkesebb hívei is úgy érezték, hogy kiírta magát s elgyöngült előadó ereje is. Két regényét azért sokat emlegették. A *Szeretve mind a vérpadig* (1882) hőse Ocskay László, *A löcsei fehér asszony* (1885) hősnője Korponay Jánosné Géczy Julianna; áruló a kuruc brigadéros is, a löcsei asszony is; de tragikus sorsukat lélektani megokolással világtotta meg az író. Ezúttal a korrajzra is nagyobb gondot fordított a szokottnál.”

Sötér István *Jókai* c. könyvében (Bp. é. n.) két alkalommal utal a regényre. Megemlíti abban a felsorolásban, melyet akkor ad, mikor Jókai történelmi regényeinek második korszakát elemzi (131.), majd a *Nevek hangulata* c. részben megállapítja, hogy kedveli a „szónokias patetikus” regénycímeket is mint az *És mégis mozog a föld*, *Minden poklokon keresztül*, *Szeretve mind a vérpadig*. (163.)

Horváth Márton *Czinka Panna* (Balázs Béla és Kodály Zoltán megzenésített színműve az Operában) c. cikkében előtérbe szólna a bemutatott operáról. Kritikája kapcsán Jókai regényére is utal. „Balázs Béla kitaposott csapáson halad, amikor hőssé idealizálja Ocskayt, az árulót. Jókai nemes és vonzó figurát formált belőle és Herczeg Ferenc valamiféle magyar Coriolanust, érzékenységében megbántott tragikus hőst rajzol a kalandor helyett — s ez nem véletlen. Jókainak és Herczegnek szüksége volt erre: sajátmagukat s a kor uralkodó rétegeinek ízlését is kifejezték ezzel. Forradalmi múlt, szabadságharcos, 'kilengés' után újra csatlakozik a császárhoz: ez nemcsak Ocskay pályafutása volt, hanem a Monarchia egész úri magyar társadalmáé is. Érthető, ha e képet retusálták, a silány megalkuvás nemes indokait kutatták, a kaland romantikájával fedték el a rút valóságot, — de még Herczeg Ferenc Ocskay brigadérosában is pozitív írói tettek tekinthetjük, hogy a labanccá válást, császárhoz csatlakozást járhatatlannak mutatja, a hitvány hős hóhér pallosától kapja meg jutalmát.” (Szabad Nép, 1948. márc. 18., és *Lobogóknak Petőfi* [Irodalmi cikkek és tanulmányok] Bp. 1950. 92—93.).

Hegedűs Géza *Az élő Jókai* c. cikkében mondja (Könyvtáros, 1954. 10.): „Vajjon fel tudjuk-e idézni a török korszakot ő nélkül? («Erdély aranykora») vagy emlékezhetünk-e a kuruc szabadságharcra Jókai nélkül? («A löcsei fehér asszony», «Szeretve mind a vérpadig»).

Nagy Miklós *A kőszívű ember fiai* c. tanulmányában így ír: „Érdekes megfigyelni, hogy a *Csataképek*ben . . . szép számmal vonultat fel ismert hadvezéreket . . . Ehhez a gyakorlathoz csak az öregkorában írt történeti regényekben tér vissza, (*Rab Ráby, Szeretve mind a vérpadig* stb.), sőt a *Fráter György*ben a nagy történelmi személyiséget még középpontba is állította.” (ItK 1958. 240.)

Dienes András *Farkasles* (Bp. 1960) című regényének utószavában elmarasztalóan ír a Jókai-regényről. „Ocskay! Jókai írt róla előbb egy regényt, *Szeretve mind a vérpadig* címmel, ahol bizony a nagy mesemondó kevés gondot fordított a történelmi hűségére”. (154.)

R. Várkonyi Ágnes *Thaly Kálmán és történetírása* (Bp. 1961.) c. könyvében is ír a regényről. Különösen érdekes a szemléleti rokonság, melyet Thaly és Jókai között állapít meg.

„Angyal Dávid kritikája a közvélemény szemében nem kisebbitte Thaly Ocskayját, hiszen ugyanabban az évben már megjelent Jókai *«Szeretve mind a vérpadig»* c. regénye, mely egészen Thaly után indul, átveszi minden alaptalan leleményét, követi naív felfogását, a kölcsönzéseket, melyek magukban is ferdtések, még jobban elferdíti és eltorzítja a történelmi rajznak azon részeit, melyek a Thaly keze alatt nem szenvedtek (az idézet – *Szeretve mind a vérpadig* c. cikkéből való. Budapesti Szemle 1884. 38. k 458–462.). Az olvasóközönséget Jókai varázslatos írásművészete magával ragadja s nem keresi, de nem is igényli Ocskay regényes életében a történelmi hitelt.

Jókai alakjai vagy jók, vagy rosszak, Thaly is csak ördögöket és angyalokat lát, akiknek nemes vonásait vagy gonoszságukat sajátos jelzőivel juttatja kifejezésre. Rákóczi hívei: «hőslelkű», «vakmerő», «bámulatos vitézségű», «nagyhírű», «vaslelkű», «vasakarátú», «töretlen lelkű», «hős», «harcedzett», «fáradhatatlan», «vitéz», stb. dicséretre méltó tulajdonságokkal rendelkeznek – a császáriak és az árulók «kincs-szomjtól ösztönzött», «zord», «gaz», «selma», népségével szemben. Ezek a jelzők állandóan vissza-visszatérnek s ezzel Thaly mondatainak sajátos hangulatot és ritmust kölcsönöznek”. (183.)

Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai* c. munkája (Irodalom-történeti Dolgozatok 19. köt. Szeged 1961.) a következőket írja. „Az *Egy asszonyi hajszál* s néhány kimondottan lengyel témájú mű kivételével még inkább periférikus szerepük van Jókai írásaiban [a lengyeleknek], s még ott sem jut számukra jelentős hely, ahol egyébként az adott történelmi helyzet erre különösen kedvező lehetőséget nyújtana az írónak. Pl. *Szeretve mind a vérpadig*ban általában a lengyel–magyar barátságról, *A lőcsei fehér asszony*ban egy pillanatra tűnik csak fel «a lengyel Szoluczki», amint Korponainé hintáját a templomba kíséri.” (107.)

A regény 1962-es kiadásának utószavában Szabó József Jókai 1875 utáni magatartását vizsgálva rámutat arra, hogy „A kornak sikerült hátat fordítania, önmagának azonban nem. Lelkiismeretének vívódásai elől nem bírt elmenekülni. Nem is egyszer foglalkozik a fúzió utáni évek heveny erkölcsi problémájával: a pálfordulás, az áruulás kérdésével. Két számottevő kuruckori regényének a *Szeretve mind a vérpadig* és a *Lőcsei fehér asszony*nak is ez a témája.” (557.)

Majd így folytatja: „A Jókai által megrajzolt Ocskay-kép lényegesen különbözik a Thalyétól. Jókai sajátos, mesterkéltén felemás jellemű alakot formált Ocskayból, s jellemének kulcsát a «vasemberrel» Csajághyval már a regény elején megadatta. «Te nem maradsz sokáig magadhoz hasonló. Egy indulat, egy szenvedély, egy harag, egy sértés, egy tüzes pillantás megfordít, önmagad ellenkezőjévé tesz.» Bár ez a tétel önmagában is korlátlan szabad kezet biztosít, az író mégsem elégedett meg vele, hanem két bizonytalan adattöredék alapján egy jellegzetes Jókai-alakot, a démonikus Ozmondát is szükségesnek látta bevennie a regénybe, s ezzel megteremtette Ocskay rossz szellemét. Így tehát a tételeszerű jellemkettősség és a «megfordulás» okainak a tétel által jelzett illusztrációi, továbbá Ozmondának (végső soron indokolatlan) tettei mintegy leveleszik Ocskay válláról a felelősség súlyát, s a körülményekre hivatkozva mentetik árulását. Jókainak az Ocskay-képe tehát — ha a végeredményt nem tekintjük — közelebb áll ahhoz az elképzeléshez, amellyel Angyal Dávid bírálataiban találkozunk, mint a Thalyéhoz, ez utóbbi ugyanis annyira megveti könyvének főalakját, hogy szándékosan nem hoz fel semmit métségére. Viszont, odáig Jókai sem megy el, hogy Angyalhoz hasonlóan felmentse Ocskayt az áruulás vádjá alól. A regény tanúsága szerint tehát végeredményben Ocskay áruulása eleve elrendelt és végzetszerű volt ugyan, de mindenképpen áruulás. S ha figyelembe vesszük, hogy abban a korban ez a szó az új kormánypártra illet és vonatkozott, olyannyira, hogy védekezésül még a kínos történelmi analógiákat is természetessé és erkölcsössé szépítették, az áruulás beismérése Jókai részéről megsejtet valamit belső vívódásainak fájdalmas őszinteségéből és feszültségéből.

A végzetszerűség hangsúlyozását és megfelelő motívumokkal, s hangulatokkal való szuggerralását természetesen nemcsak a történet, hanem egyúttal a korrajz is megszínylette. Mivel Ocskay élete Korponayné sorsánál jóval szorosabban kötődött a kuruc szabadságharc eseményeihez, a kor képe nem halványulhatott fakó háttérre, mint a *Lőcsei fehér asszony*ban, viszont épp ezért torzultsága is szembeszökőbb. Jókai nem Ocskaynak az életét illesztette bele a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek menetébe, hanem a jellemkettősség tétele szerint többnyire eleve lehangelő részeket ragadott ki kellő hangulati egységítés-

sel a kuruc kor történetéből, s alárendelte őket nyilvánvalóan mentő céllal, egy lényegében véve elképzelt sorsnak, amely csak egy-egy ponton felel meg — akkor inkább csak adatszerűségben — a történelmi valóságnak. Nem is lehet ezek után csodálni, hogy a regényben nem érezzük a függetlenségi harc lendületét, ehelyett kezdettől fogva baljóslatú, végzetserű hangulat árasztja el az egész történetet.

S tekintve, hogy történelmi adatok hitelessége szempontjából maga a forrásmunka sem megbízható, s Jókai még ezenfelül is, mondanivalójához idomította őket, igazat kell adnunk Acsády Ignácnak, aki szerint a regény csak annyiban történelmi, amennyiben ismert régi nevek és alakok szerepelnek benn. (Mellesleg megjegyezzük, hogy Jókai több ízben még a történelmi alakok nevét is megmásította.)

A *Szeretve mind a vérpadig* tehát még a polgári történetírás szemszögéből sem nevezhető történelmi regénynek. A mi véleményünk szerint még kevésbé, hiszen az említett torzításokon kívül nem esik szó benne (mint ahogy forrásművében sem) a kurucoknak legfőbb problémájáról: a nemesek és a harcoló jobbágyok ellentéteiről, amelyek végső soron a szabadságharc bukását előidézték. Viszont minden történelmietlensége ellenére is, igen színes érdekes olvasmány, izzig-vérig romantikus kalandregény. Korántsem tartozik a Jókai-életmű minden vonatkozásban sikerültebb írásai közé, de sok részlet szépsége, egy-egy novellaszerű epizódja (Ocskay és Vak Bottyán párviadala) s mellékfiguráinak (Balahó, Marci palóc) elevensége megóvják a feledéstől.” (558—560.)

Szabó József a regény 1964-es kiadásához frott utószavában a már idézett gondolatokat fejtegeti anélkül, hogy újabb problémákat vetne fel.

Az Esti Hírlap (1964. máj. 11.) *A hangszóró mellett* c. cikkében arról ír, hogy „mi újság a rádió műsorszerkesztőségének házatáján.” Több más műsorszám felsorolásával együtt közli, hogy folytatásos regény, „a közönség e kedvenc műfaja is helyet kap a tavaszi műsorban. Jókai Mór *Szeretve mind a vérpadig* című regényét sugározza a rádió 23 folytatásban. A Jókai-művet Szabó Gyula olvassa fel, az első adás május 14-én lesz.”

A Rádió és Televízió újság (1964. máj. 11—17. 19. sz.) jelzi a *Szeretve mind a vérpadig* c. regény folytatásos felolvasásának első részét, majd a következő mondatokat fűzi hozzá: „Ez a Jókai-regény — mely 1882-ben íródott — érett mű. Jókai mesélő kedve, törtetlen fantáziája sokszor szertelenül csapongó, a történet szálait káprázatos ügyességgel szövögeti, bogozgatja, bonyolítja. Az olvasónak — aki szereti Jókait — lehetetlen nem éreznie, hogy az író regénye megteremtése közben mennyire szereti a kort, melyet ábrázol, hogy rajong maga is hősciért, és szinte megkönnyezi tragikus sorsukat.”

Katona Imréné *Olvasó gyerekek* c. cikkében (Népszabadság 1964. június 17. 140. sz.) tanácsot ad azoknak a szülőknek, akiknek 8—10 éves

gyermekeik most kerülnek abba a korba, mikor rendszeres olvasókká válnak. A cikk arról beszél, hogy a fiatal fiúkat vonzza Ocskay László története, olvastatását azonban nem ajánlja. „A 8–10 éves gyerek még nem értheti meg a szerelemnek és a politikai magatartásnak azt a bonyolult ábrázolását, amelyet *A lőcsei fehér asszonyban* vagy a *Szeretve mind a vérpadig* című könyvben talál. A történelmi ismeretek és a kellő szellemi, erkölcsi érettség híján egyáltalán nem bizonyos, hogy az ilyen könyvek azt a hatást váltják ki belőlük, mint az ifjabból vagy felnőttekből, akiknek íródtak.” (6.)

Nagy Miklós *A magyar irodalom története (1849–1905)* c. könyv Jókairól szóló fejezetében a következőket írja: „Míg a hatvanas években egyedül saját korával és a reformkorral foglalkozott, most ismét távoli korokba és országokba repíti el a történeteit. Van két kuruckori regénye (*A lőcsei fehér asszony*, *Szeretve mind a vérpadig*), ezekhez csatlakozik a *Rákóczi fia* is . . . A történelmi témaválasztás annak jele, hogy a költő menekül a korától, de kimerítettnek érzi a reformkor és a felvilágosodás világát is. A szabadságharc idején lepergő regényeiben (*Akik kétszer halnak meg*, *A tengerszemű hölgy*, *A mi lengyelünk*) igen jellemzően lemond a nagy küzdelem tüzetesebb politikai-katonai bemutatásáról, főhőseit elsősorban a magánélet területén mozgatja. Kuruckori témájú alkotásaiban elsősorban a meghasonlott, árulóvá sülyedt figurákra fordul a figyelme. Igazán következetes szabadsághősöket csak elvétve léptet fel, s kintartásukat olykor irreális különcködésként bírálja meg. Most, hogy a nemzeti függetlenség ügyében visszavonult, tisztábban látta a földcsurak önzését, kétkulacosságát is, aminek különösen nagyarányú képét adta a szatmári békealkudozások lefestésében (*A lőcsei fehér asszony*). Történelmi írásaihoz elég alapos forrástanulmányokat végzett, ínyenc kíváncsisággal böngészte a memoárokat, városi krónikákat, sőt régi szakácskönyveket is, de a legtöbb könyvében elszakadt a kor igazi menctétől, a furcsaságokat emelte ki, s jellemrajzai erősen modernizáltak. (*Szeretve mind a vérpadig*, *Rákóczi fia* stb.)”

„A *Rab Ráby* művészi sikerét nem utolsósorban annak köszönhetjük Jókai, hogy tehetségéhez illő feladatot vállalt. Inkább széles kor- és környezetrajz nyújtására törekedett, mint a főalak elemző megjelenítésére. Ellenben a kuruc tárgyú regények (*Szeretve mind a vérpadig*, 1882; *A lőcsei fehér asszony*, 1884) esetében a hibaforrás abból származik, hogy kivételesen bonyolult lélektani kérdés megoldását tűzte ki célul: hogyan lesz Ocskay hősből áruló, Korponayné meg árulóból nemzeti vértanú. Az anyagot mindkettőhöz Thaly munkáiból merítette, azonban a kuruc hadvezér jellemét igen megszépítette, és így átállását pszichológiailag kevésbé tudta indokolni.” (309.)

A szövegváltozatok megállapításánál a regény minimális mennyiségű kéziratát, A Hon közlését, a regény első, 1882-es kiadását és az NK szövegét vettük figyelembe.

A szöveg alakulását a különböző kiadástípusokban egyenként vizsgáltuk, azonban néhány gyakori eltérést vagy elhagyunk, vagy ha nyelvi, stílári szerepük van, összefoglalóan említettük meg.

Az *-uk, -ük, -juk, -jük; -rul, -riül, -tul, -tüül, -bul, -büül* ragokat az NK szinte rendszeresen *-ok, -ök, -jok, -jök; -ról, -ről, -tól, -től, -ból, -ből* formánsokkal helyettesíti. Ezeket az eseteket sem soroltuk fel, egyenként, csak itt említjük meg.

Az *e* és *ö* váltakozása többnyire elég gyakori a *fel-föl* igekötőben, a *(-hez, -höz)* ragban és a *(felett-fölött)* névutóban. Az esetenkénti részletezéstől itt is eltekinttünk.

A JKK az első kiadással ellentétesen a mainak megfelelően *ó*-val írta a következő szavakat: *Becko, ceremonia, foliáns, gloria, harmonia, Jagello, matrona, mikroszkopium, oh, ohajtás, patronus, sohajtás, stola, vizio*.

Hasonlóan *ő*-vel írtuk az első kiadás *bűnhödés* alakját.

A következő szavakban az első kiadás *ó, ő* betűjét *o, ö* alakra javítottuk: *ókuláré, órr, órgyilok, utólér, bőjtölni, elől, [hol kérdésre] Gőcsej, jójjön, legelől*.

Az alapul vett első kiadás és a JKK szövege között levő korszerűsítésből eredő mássalhangzó-különbségeket általában egyenként jeleztük a szövegváltozatok közt, a következőkben felsorolandó szavakról azonban csak összefoglalóan emlékezünk meg. Mai helyesírással írtuk az első kiadás következő szavait és származékait: *boszant, boszu, ép, épen, ahoz, köny, rosz, sülyed, valjon, vajjon*.

A mai írásmódnak megfelelően írtuk a következő személy- és földrajzi neveket: *Apafy, Benjamin, Eleonora, Hunyady, Jagello, Karamustafa, Nero, Rákóczy, Stybor, Sztáray, valamint: Abessynia, Amsterdam, Arabia, Austria, Himalaja, Kis-Ázsia, Mesopotamia, Pannonia, Páris, Sahara, Silézia*.

A kis és nagybetűs írás terén is eltért a JKK néhány esetben az első kiadástól. Nagy kezdőbetűvel írtuk a következő szavakat: *felvidék, óperenciás-tenger, vak-Bottyán, vaskapu, veres tenger.*

† Kis kezdőbetűt alkalmaztunk a következő esetekben: *Árgus szem, Gyehenna, Karácsony, Siserehad, Szomolyáni, Varéger.*

Egyes tulajdonnevek ingadozó írásmóddal szerepeltek. Ezeket a gyakoribb, illetve az ésszerűbb, indokoltabb alakra egységesítettük. Ilyenek a következők (zárójelben a variánsokat közöljük): *Blaskovich (Blaskovics), Eszterházy (Esterházi), Heister (Hiszter), Ocskay (Ócskay, Ocskói), Pálffy (Pálfy), Pekry (Pekri), Renátus (Renatus), Sárody (Sárodí, Sárady), Strassoldo (Strassoldó), Stahremberg (Stáhrenberg, Stahrenberg), Tököli (Tököly, Tökölyi), Tormássy (Tormássi), Wisnoviczky (Wisnoviczky).*

Hasonlóan jártunk el a következő földrajzi nevekkal: *Sztropkó (Stropkó), Tirna (Tyrna), Trencsén (Trencsény).*

Megjegyezzük még, hogy Rákóczi feleségének a nevét az első kiadás alapján mindenütt *Eleonóra*ra javítottuk, holott a Nemzeti Kiadás mindenütt *Saroltát* írt.

Végezetül megjegyezzük, hogy az utca és vendéglő neveket is a mai módon írtuk.

Lap: Sor:

- 13 : 22 veresek (NK: vörösek)
23 leányát (H: lányát)
- 14 I nem ez (NK: nem az)
3, 46 : 16 veres (NK: vörös)
15 megrántom (H: megrázom)
29 mért sírsz (H; NK: miért sírsz)
- 15 8 anyjának (H: öreganyjának)
13 festményű (H: festményi)
29 „váll“-amat (1882; NK: „vál“-amat)
- 16 I s ne (H: és ne)
4 azt a mellényt (1882: azt e mellényt — sh. —)
17 szaggatva (H; 1882; NK: szakgatva)
21 ahányat tépett (H; NK: a hányat lépett)
27 álmokat magyarázott (NK: álmokat magyaráztatott)
32 menyegzőnkre (H: menyekzőnkre)
- 17 : 9 fülénél (NK: fülinél)
- 18 : 13 hamarább (H: hamarabb)
15 bányavárosokból (H: bányászvárosokból)
Legelőbb (H: Legelőbb)
- 16 vőfénye (NK: vőfélye)

Lap: Sor:

- 18 : 22, 120 : 19, 263 : 14, 270 : 2 künn (NK: kinn)
19 : 3 nyugoti (H: nyugati)
10 nyoszolyólány (H: nyoszolólány, NK: nyoszolyólány)
24 alig is (H: alig)
31 torzonborz (H; 1882; NK: torzomborz)
33 kérdi (NK: kérdél)
20 10 általkeltünk (H: átkeltünk)
16 Békesség (H: Békésség)
22 9, 14 bátyja (NK: bátya)
17 menyegzőre (H: menyekzőre)
19 feladták (H: föladták)
20 menyegzői (H: menyekzői)
26 menyegző (H: menyekző)
23 8 fáklyás hírrel (NK: fáklyás hírnök)
11 bokály (NK: pokály)
18 meggyiszfn (H; 1882; NK: megyszin)
20 varrja (H: varrta)
24 6 vérit (H: véret)
17 kuruzsoló (NK: kuruzsló)
18 Aki ránk (NK: Aki reánk)
22 utána (1882: utánna)
25 4 nagyot fenyegeessen (NK: nagyot *ne* fenyegeessen)
26 3 rontsa (NK: rontja) (A *rontsa* forma egyes szám harmadik személyű alak kijelentő módban, a népnyelvi suk-sük-höz hasonló.)
27 6 békanyáltul (H: békanyáltól)
12 s a távolban (NK: s távolban)
14 vastagságon (NK: vastagon)
15 fűszál (H: fűszál)
16 áll ki (NK: állt ki)
28 : 2 közé (H: közzé)
29 : 14 kezdett az égen támadni (NK: kezdett támadni)
17 ott a Kárpátokon (NK: ott Kárpátokon)
28 a nevére (NK: nevére)
31 összezapott (NK: összezapzott)
30 : 15 úrféléé (H: úrféleé)
20 csat (H; 1882; NK: csat)
31 : 16 a folyam martjának (NK: a folyam partjának)
29 odadobálták (NK: odadobták)
32 1 elébb (H: előbb)
aztán vérbe (NK: aztán a vérbe)

Lép: Sor:

- 32 : 14 portölsért (H; 1882: portölsért)
32 ijedség (NK: ijedség)
- 33 : 22 el a rongyos gárda, a meztelen (NK: el a meztelen)
- 34 : 3 Megkegyelmezzünk-e (NK: Megkegyelmezzünk-e)
12 porfelleggel (H: porfellegekkel)
17 ködfátyolképen (NK: ködfátyoképen)
33 feketélnék (H; NK: feketélnék)
8, 38 : 10, 155 : 27, 28, 159 : 9, 162 : 3, 7, 21, 166 : 9, 173 : 9,
- 35 : 283 : 1 poggyászszekér (H; 1882; NK: podgyászszekér)
- 36 : 1 tölt le (NK: telt le)
lakodalom (NK: lakadalom)
6 nálánál (NK: nálánál)
19 ekként (H: ekkép)
- 38 : 15 ügysem (NK: ügyse)
20 komisszárius (1882: komiszárius)
- 39 : 17 rézcsatokkal (H; 1882; NK: rézcsattokkal)
26 csajtárját (NK: csótárját)
27 skarlátpiros (H: skárlátpiros)
- 40 : 10 ott várták (NK: ott várta)
28 borotváltatták (H: borotválták)
30 engedem (NK: engedtem)
- 41 : 4, 43 : 1, 30, mindjárt (1882: mingyárt)
6 s akik (NK: akik)
23 édes bátyáról (H; 1882: édes bátyától)
- 42 : 17 felderült a kedve (NK: felderült a lelke)
21 kedvük (H: kedvök)
33 elébb (H: előbb)
- 43 : 6 még Ilonkái is (NK: még az Ilonkái is)
20 sietni (NK: sietnie)
- 44 : 32 mostaniak, akik (H; NK: mostaniak amik)
- 46 : 16 veres (NK: vörös)
26 földízítai (H: földízítai)
27 ahhoz (1882: ahoz)
34 élek-é-halok-é (H: élek-e-halok-e)
- 47 : 8 izzadságot (H; 1882; NK: izzadságot)
12 bosszút (1882; NK: boszút)
13 vajon (1882: valjon, NK: vajjon)
22 Isten nyugasztalja (NK: Isten nyugosztalja)
- 48 : 19 ellentáll (H: ellenáll)
- 49 : 27 rokon (NK: rokona)
- 51 : 3 fejedelem stafétája (1882: fejedelem stafétája)

Lap: Sor:

- 49: 7, 293 : 30 különböző (NK: külömböző)
33 költött (H; NK: keltett)
- 52: 15 az anyja (H: anyja)
24 confusiót (H: konkonfuziót)
- 53: 17 kihajták (NK: kiitták)
- 54: 4 a Léva-vár (NK: a lévai vár)
18 tölcésés (H, 1882: töltésés)
- 55 7 szolgáljuk (H: szolgáljok)
20 keresztelkedj (NK: keresztelkedjél)
28 keresztyén (H: keresztyény)
29 a keresztanya (NK: keresztanyának)
- 56 17 minden ő incselkedéseinek (H: minden incselkedésének)
27 non contradicito (H: non contradicite)
29 basszus (H, 1882, NK: bassus)
- 57 7 vette fel (H: vette föl)
9 kiálta (H: kiáltá)
34 ménkü (NK: ménkő)
- 58 6 felett (H: fölött)
fürmedt fel (H: fürmedt föl)
- 65 14 Ocskói (NK: Ocskay)
jegyzetben bpesti n. múzeumban (H: budapesti n. muzeumban NK:
budapesti Nemzeti Muzeumban)
- 66 7 mindeniknek (NK: mindenkinek)
34 különböztetni (NK: külömböztetni)
- 67 1 Horatius (H, 1882: Horációus)
2 leánya (H: lánya)
5 monda (NK: mondá)
- 67 20 Biebersburg (NK: Biebersburgban)
a nagyhercegi (NK: a hercegi)
23 barokk (H; 1882, NK: barok)
- 70 12 Én szeretlek (NK: szeretlek)
- 71 3 menyegző (H: menyekző)
4 Tiszáné nagyasszony (H: Tisza nagyasszony)
14 ez örvendetes (NK: az örvendetes)
20 híják (H: hívják)
21 amelyen (H: amelyre)
24 ágyukkal (1882: ágyunkkal — sh.)
- 72 3 délelőtt eltölt (NK: délelött eitelt)
5 ocskói (NK: ocskai)
11 menyasszonyhozó (1882: mennyasszonyhozó)
- 74 2 vezetted (NK: vezetted)

Lap: Sor:

- 74 : 13 tesz. *Egész életed eddigi folyása ilyen volt.* Kolostorban (NK: tesz. Kolostorban)
14 nőveltek (NK: neveltek)
30 curriculum vitae-t (NKE curriculum vitae-et)
- 75 : 5 fölemelni (H: felemelni)
- 76 : 30 s a szeme (NK: s szeme)
- 77 : 5 a legkedvesebb (NK: legkedvesebb)
28 legfeljül (H: legfölül NK: legfelül)
- 78 : 22 Végörön (H: Végörsön)
- 79 : 14 felkapott (H: fölkapott)
- 80 : 5 mint amit (NK: amit)
- 82 : 19 imádék (1882: imáddák)
- 83 : 3 átjáróihoz (H: átjáróikhoz)
32 felbontatlanul (H: fölbonatatlanul)
- 84 : 6 egy mókussal (NK: egy mókust)
27 kalickástól (H: kalickástul)
- 85 : 15 idvességnek (NK: üdvösségnek)
29 magányosságodba (NK: magányosságodba)
- 86 : 7 Mért (H: Miért)
9 odavész (NK: odavesz)
- 87 : 6 Ezzel (H: Ezekkel)
27 fogom ezt elolvasni (H: fogom elolvasni)
- 89 : 5 tettenek (H: tettek)
10 énnekem (H: nékem)
- 90 : 15 előrehaladó (H: előhaladó)
16 gátot (H, NK: gátat)
17 amit levélben (NK: amit a levélben)
- 92 : 13 kárt tett a nyelvével otthon (H: kárt tett otthon)
32 feladat (H: föladat)
- 93 : 3 mind a kettőnek (H: mindkettőnek)
12 hideg volt, de (H: hideg, de)
- 94 : 3 közötti (H: köztti)
28 mindjárt (H, 1882: mingyárt)
- 96 : 30 afféle (NK: efféle)
- 97 : 13 sérthetlennék (NK: sérthetetlennek)
16 lepedőben (NK: lepedőbe)
- 98 : 17 kifutott sátorából (NK: kifutott a sátorból)
19 páncélingét (NK: páncélingét)
25 menekülő (NK: meneklő)
- 99 : 1 satora (NK: sátor)
- 100 : 19 mindenik (NK: mindenki)

Lap: Sor:

- 101 : 34 Tiszavidék (NK: Tiszavidéke)
104 : 16, porcelán (H; 1882; NK: porcellán)
105 : 7 *Maid* egyszerre (NK: *Ocskay* egyszerre)
8 ordíta (H: ordítá)
13 férfi (H: férfiu)
31 szobamennyezeten (1882: szobamennyezeten)
108 : 13 akit vezetett (H: amit vezetett)
17 szégyellte (H; 1882; NK: szégyelte)
19 útjok (H: útjuk)
28 lakházát (H: lakóházát)
110 : 2 elhajtátá (H: elhajtá)
112 : 5 Duna áradás (H; NK: Duna áradása)
113 : 22 a legelső nagy (H: az első nagy)
24 amit ő az égbe (NK: amit az égbe)
118 : 12 kijebbb (1882: kiljebbb; NK: kijebbb)
119 : 27 ugrik az ágyból (H: kiugrik az ágyból, NK: ugrik *ki* az ágyból)
120 : 6 pisszeg (H; 1882; NK: piszeg)
7 mond (NK: mondá)
12 összecsavart (NK: két ágól összecsavart)
19 Künn (NK: Kinn)
26 szögletrondellának (H; NK: szöglet-rondellájának)
34 az ágak (NK: ez ágak)
121 : 16 pisszegett (1882; NK: piszegett)
26 rokonszenvköltő (NK: rokonszenvkeltő)
122 : 17 jőnek (H: jönnek)
125 : 2 lovagiasabb (NK: leglovagiasabb)
126 : 19 városába, *Szokolcára* megérkezett (NK: városába megérkezett)
128 : 32 ködtömegeből (NK: kődtömegeből sh.)
130 : 2 e helyt (1882; NK: e helytt)
28 mint amire (NK: amire)
131 : 13 lélegetvételig (H; 1822; NK: léleketvételig)
16 holtan (1882: holttan)
132 : 12 nem volt (NK: nem is volt)
28 fogolytársaim (NK: tisztársaim)
133 : 11 katolikus (H; 1882; NK: katolikus)
135 : 8 mennyezetére (H; NK: mennyezetére)
136 : 6, 24 Eszterházy (1882: Eszterházi— sh.)
137 : 12 tartogatrák (1882: tartogaták)
17 kifoldozni (H; NK: kifoltozni)

Lap: Sor:

- 137: 31 *neveiket* (NK: *nevét*)
138 3 *felugrott* (NK: *fölugrott*)
fekhelyére (H: *fekvőhelyére*)
7 *meghallotta* (NK: *hallotta*)
25 *pocsóta* (H: *pocséta*)
senki se (NK: *senki sem*)
31 *тели* (H: *tele*)
139 23 *különben* (NK: *külömben*)
140 10 *a hüvelyket* (NK: *a hüvelykét*)
18 *ottan* (H: *ott*)
22 *a kapuja* (NK: *kapuja*)
23 *a nyavalyatörőst* (H: *a nyavalyatörést*)
30 *másként* (H: *másképp*)
141 7 *előbb* (H: *előbb*)
11 *haubicáinkkal* (H: *haubicáinkkal*)
19 *akkorra* (H: *ekkorra*)
24 *felcsapott* (H: *fölcsapott*)
32 *mindenekfelett* (H: *mindenek fölött*)
142 4 *szoktak* (NK: *szokott*)
144 2 *küzdterül* (H: *küzdőterül*)
145 13 *nyugoti* (H: *nyugati*)
15 *strázsálni* (1882; NK: *srázsálni*)
24 *felállított* (H: *fölállított*)
25 *azonfelül* (H: *azonfölül*)
146 6 *s onnan* (H: *és onnan*)
14 *Tiszán innen és* (H: *Tiszán innen*)
17 *vetéseimet* (NK: *vetésemet*)
19 *ahogy* (NK: *ahogyan*)
annyi seb (H: *annyi a seb*)
24 *amit házam* (H: *amit a házam*)
27 *dárda* (H: *a dárda*)
33 *cselédimet* (H: *cselédeimet*)
ezernyi ezer (H: *ezernyi*)
147 8 *úgy fizetni* (H: *úgy kell fizetni*)
15 *folytonos* (NK: *folytonosan*)
16 *elcsendesülni* (H: *le csendesülni*)
17 *mikor* (H: *amikor*)
148 8 *csoportostól* (H: *csoportostul*)
29 *nehézlovasság* (H: *nehézlovassága*)
149 6 *Tán* (NK: *Talán*)
13 *háborúba* (H: *háborúban*)

Lap: Sor:

- 149 : 24 granátos (NK: gránátos)
26 granát (H: gránát)
- 150 : 4 víárok (H: víz árkok)
16 Átaljában (H: Átaljában, NK: Általában)
26 egyátaljában (H: egyátalában, NK: egyáltalában)
31 glaude (NK: glande – sh. –)
- 151 : 9 tréfálóznak (H: tréfálkoznak)
27 Sárody (H, 1882: Sárady)
- 152 : 6 hahotával (1882: hadotával – sh. –)
11 megrestellte (H: megrestelte)
29 Heisternak (H: Heisternek)
- 154 : 9 a háta (NK: aztán a háta)
10 vonalban pedig (NK: vonalban)
15 karácsonra (H; NK: karácsonyra)
17 sűrűen (H: sűrűn)
20 nyugoti (H: nyugati)
29 ● karácson (H: karácsony, NK: Karácsony)
- 155 : 14 remekeléssel (H: remekléssel)
18 felállított (H: fölállított)
- 156 : 1 Héj (H; NK: Hej)
20 kiálta (H: kiáltá)
25 kompániáit (H: compániát, NK: kompániáit)
30 *kompania veterán* (H: *veterán kompania*)
- 157 : 10 szól (H: szólt)
19 kelmed NK: kegyelmed)
29 megsokallja (NK: megsokalja)
- 158 : 11 béelve (H; 1882; NK: béléelve)
- 160 : 9 vont vissza (NK: vonta vissza)
18 kantárát (H: kantárszárát)
34 *s az ellenség* (H: *s ez ellenség*, NK: az ellenség)
- 161 : 9 mienk (NK: miénk)
31 helyt (1882: helyt)
- 163 : 1 Azután (NK: Aztán)
- 164 : 20 kardostól (H: kardostul)
26 szabadsapat vezér (NK: szabadsapat vezére)
- 165 : 3 *az az ember* (NK: *ez az ember*)
6 korkülönbség (1882; NK: korkülömbség)
13 monda (H: mondá)
- 166 : 8 felszedni (H: fölszedni)
34 miként (H: mikép)
- 167 : 24 egynehány (H: egynehány)

Lap: Sor:

- 169 : 17 kóborog (NK: kóborog)
23 *kedves* barátjának (NK: barátjának)
- 170 : 4 elsőbbinél (H: elsőbbinél)
27 lélegzetvétel (H; 1882; NK: lélegzetvétel)
29 megkülönböztetésért (NK: megkülönböztetésért)
- 171 : 4 *miként* (H: *miképp*)
6 megkülönböztetni (NK: megkülönböztetni)
27 *is a gyöngé* (H: *is gyöngé*)
33 *a parókája* (H: *parókája*)
- 172 : 32 korlátolhatlan (NK: korlátolhatatlan)
- 173 : 11 egy helyben (NK: egy helyen)
30 kíséretül (H: kíséretül)
- 175 : cím: Két karácsonfa (NK: Két karácsonyfa)
1 *kis Krisztus* (NK: *kis Jézus*)
3 *ki tudott is* (H: *ki tudott*)
4 karácsonfát (NK: karácsonyfát)
7 *Krisztuska* (NK: *Jézuska*)
8 *higgyenek* (H; 1882; NK: *higgyenek*)
9 *üdvözítő* (H: *üdvözítő*)
23 *Krisztus* (NK: *Jézus*)
- 176 : 12 *Az anyja* (NK: *Az anya*)
24 *széjjel* (1882: *szélylyel*)
- 177 : 21 *ami* (NK: *amely*)
- 178 : 30 karácsonyfája (NK: karácsonfája)
- 179 : 23 *utcahosszant* (H: *utcahosszat*)
24 *a zászlóit* (H: *zászlóit*)
- 180 : 19 *véle tűrök, véle* (H: *vele tűrök, vele*)
24 *penitenciát* (H: *poetentiát*, 1882; NK: *poenitentiát*)
29 *ahonnan* (H: *honnan*)
- 183 : 11 *a freskófestés* (H: *frescofestés*)
- 184 : 32 *akiket* (NK: *akit*)
33 *katonát* (NK: *a katonát*)
- 185 : 19 *hogya az* (NK: *az hogya*)
23 *akként* (H: *akképp*)
30 *a fellelővárat* (H: *e fellelővárat*)
34 *sürgés-forgása* (NK: *sürgése-forgása*)
- 186 : 10 *akin semmi* (H: *kin semmi*)
11 *akkor* (NK: *akor* — sh. —)
13 *16 kiálta* (H: *kiáltá*)
- 187 : 11 *ordítá* (H; NK: *ordítá*)
- 188 : 3 *asszonygardróbot* (H; 1882; NK: *asszonygarderobot*)

Lap: Sor:

- 188 : 5 egynehányat (NK: egynehányat)
12 a hadvezéri hivatalon (NK: a hivatalon)
- 189 : 13 s nem (NK: nem)
16 általadója (H; NK: átadója)
33 Hogy (H: *Hogyan*)
- 190 : 6 kikapta hevesen (H: *hevesen kikapta*)
15 fenn (H: fönn)
16 ez a szempillantás (NK: e szempillantás)
- 191 : 9 a *Faust*-regék (NK: a regék)
11 Miként (H: *Miképp*)
aeocénének (H: *aeocennek*, NK: *eocénének*)
- 192 : 13 Tudom (NK: *Tudod*)
23 szétvonta (NK: *szétvonva*)
28 szép *fehér* (NK: *szép*)
- 193 : 3 felolvasztására (H: *főlolvasztására*)
19 neked. Azt (NK: *neked. Jól tette. Azt*)
- 194 : 28 Bécs között (NK: *Béccsel*)
- 195 : 11 hazaszeretettel. *Aki nagyon okos ember, az nem lehet jó rebellis.*
Aki (NK: *hazaszeretettel. Aki*)
19 följebb (NK: *feljebb*)
- 197 : 16 még igézőbb (NK: *meg igézőbb*)
24 Hogy *engem* föbe lövet (NK: *Hogy föbelövet*)
- 198 : 25 titkokról (NK: *titokról*)
34 elárulni, *megrontani*, mert (NK: *elárulni, mert*)
- 199 : 6 kitörő (NK: *kitérő*)
- 201 : 3 amért (H; NK: *amiért*)
23 des modes-ot (NK: *des modest*)
- 202 : 5 kiválasztásánál (NK: *választásánál*)
13 a hosszú kommissiót (NK: *a commissiót*)
18 műtéthez. Csajághy (NK: *műtéthez. Az a víz véres volt.*
Csajághy)
19 hozatni (NK: *hozni*)
- 203 : 23 aranyt csillogó (NK: *aranyba csillogó*)
25 min kacagtam (H: *mir kacagtam*)
- 204 : 3 Most már (1882: *Most márt* — sh,—)
13 különbség (NK: *külömbőség*)
24 lázadás (1882: *ázadás* — sh,—)
- 205 : 6 gyöngé (H: *gyenge*)
- 206 : 25 lélegzett (H; 1882; NK: *lélekzett*)
33 méister (NK: *majster*)
- 207 : 26 párizsi (H; 1882; NK: *párisi*)

Lap: Sor:

- 209 : 15 sarjazik (NK: sarjadzik)
210 : 2 *itt én* (NK: *én itt*)
25 lábadozó (H; 1882; NK: lábadozó)
33 lábadozófélben (H; 1822; NK: lábadozófélben)
211 4 *levelet* (H: *levélkét*)
6 cserében (NK: cserébe)
8 lovagias (NK: lovagis)
16 gondolat-e (H: gondolat)
19 *erről* az (NK: az)
213 : 21 *felnyitá* (H: *fölnyitá*)
30 *volt a nővel* az (NK: *volt az*)
217 : 2 *tudtad* (NK: *tudtat — sh.—*)
218 : 10 *monda* (H: *mondá*, NK: *mondta*)
11 *mai napért* (NK: *mai napon*)
219 10 *kapálózott* (NK: *kapálódzott*)
34 *csak* (NK: *s csak*)
220 : 8 *lopózott* (NK: *lopódzott*)
20 *inkább* (NK: *inkáb*)
221 3 *brigadérosnak* (H: *brigadérosnak*)
4 *csak egy* (NK: *egy*)
5 *hogy ő* (NK: *hogy*)
222 : 32 *e hőstett* (NK: *a hőstett*)
223 8 *Ocskay László* (NK: *Ocskay*)
224 1 *a Cinka Pannát* (NK: *Cinka Pannát*)
2 *nem neki* (H: *neki nem*)
13 *hajlékba* (NK: *a hajlékba*)
225 9 *persze hogy én* (NK: *persze én*)
226 : 13 *pedig még* (NK: *pedig*)
228 4 *a kis Gáborka* (NK: *a Gáborka*)
15 *volt az már tervezve* (1882: *volt a már tervezve — sh. —*)
29 *rögtönzött* (NK: *rögtönözött*)
229 7 *ijedség* (H; 1882; NK: *ijedtség*)
17 *zúzája* (1882: *zuzzája*)
24 *csipedettel* (H: *csipettel*)
230 : 4 *csigabigájához* (NK: *csigabigájához vele*)
5 *tépázta* (H; 1882; NK: *tépászta*)
10 *illat* (NK: *illata*)
13 *aztán* (NK: *azután*)
14 *következett a sor a* (NK: *következett a*)
26 *a tréfás* (NK: *tréfás*)
28 *jól illik* (NK: *jó illik*)

Lap: Sor:

- 230: 31 bálisával (H; 1882; NK: bálissával)
33 Veres-tengerbe (NK: Vörös-tengerbe)
- 231: 8 sóhajta (NK: sóhajtd)
20 azután (NK: aztán)
- 232: 18 Hahaha (NK: Hahahaha)
24 a Cinka Pannái (NK: Cinka Pannái)
26 beszéltek, s (NK: beszéltek)
28 veres (H; NK: vörös)
- 233: 8 fenntartani (H; 1882; NK: fentartani)
18 csak a nősténye (H: a nősténye)
- 234: 1 gallyakkal (H; 1882; NK: galyakkal)
9 iszákjába (H: zsájába — sh. —)
20 feleségére (NK: feleségeére)
- 235: 23 briliántos (H: brillántos)
- 236: 1 vagy ellenség (1882: vegy ellenség — sh. —)
- 237: 4 bal parén (H: bal-parcén, 1882; NK: bal-paréén)
30 embarrassé (NK: embarassé)
33 tous (H: sous)
- 238: 1 calembour (H; 1882; NK: calembourg)
7, 8 Ce (H: Ces)
19 lehetetlenség (NK: lehetetlen)
24 elszörnyedve (H: elszörnyödve)
26 Honni (H; 1882: Hony NK: Honny)
33 zavarából (H: zavarából, NK: zavarból)
- 239: 1 Blaskovich (NK: Blaskovics)
6 Excellenc (H; 1882; NK: Excellenz)
11 kémlelte (NK: kémlelé)
27 etikett szabálya szerint (H: etikett szerint)
- 240: 21 mai nap (NK: mai napon)
29 herceggé tenni, nagy (NK: herceggé akár nagy)
34 fagylaltat (H; NK: fagylaltot)
- 241: 9 fáradság (1882: fáradság)
22 csalódásig (NK: csalódóság — sh. —)
24 jól illettek (H: jól álltak)
- 243: 13 felhőpajzs (H: 1882; NK: felhőpaizs)
17 felnyittatá (H; fölnyittatá)
25 szobájának (NK: szobának)
27 feltárult (H: föltárult)
- 244: 1 ezt az ajtót (NK: azt az ajtót)
3 fülke is üres (NK: fülke üres)
8 áll, s alánéz (NK: állva alánéz)

Lap: Sor:

- 244 : 11 *e sötétségtől* (H: *a sötétségtől*)
12 *keresve* (NK: *kereste*)
245 6 *ahová* (NK: *ahova*)
31 *gondolva* (NK: *gondolra*)
32 *bizonyosan* megszállta (NK: *megszállta*)
246 7 *ráismerne kegyelmed* (NK: *ráismernek egyelmed* sh. —)
11 *híják* (NK: *hívják*)
248 23 *Cellini* (H: *Cellini* — sh. —)
249 1 *közül a láncok közül a mai* (NK: *közül a mai*)
4 *neki* valamit (NK: *valamit*)
5 *mélán* (H: *méltán*)
16 *ez ember* (NK: *az ember*)
253 4 *legigazabb* (H: *legigazibb*)
7 *valódibb* (NK: *valóbb*)
17 *feltenni* (H: *öltenni*)
254 3 *a Nyitra* (H: *Nyitra*)
255 19 *épek és egészségesek* (NK: *épek, egészségesek*)
32 *betűket magolni* (H; 1882: *betűket megölni*)
256 32 *lehelt* (H; 1882: *leheltt*)
257 5 *ismeretlen titok* (NK: *titok*)
34 *hazudni* (1882: *hazugni* — sh. --)
258 : 30 *híják* (H: *hívják*)
259 6 *szereti őt* (NK: *szereti*)
13 *amit a lova* (NK: *amit lova*)
32 *azon csodálkozva* (NK: *csodálkozva*)
260 2 *beszél* előtte (NK: *beszél*)
17 *komoly mintákba* (H; NK: *komolyságra*)
30 *mondá* (H: *monda*)
261 1 *gyanakodón* (NK: *gyanakodóan*)
3 *cum gentibus* (NK: *cum genitibus*)
mentül (NK: *mentől*)
262 *cím: fény közt* (NK: *fény között*)
2 *s a békéltető* (NK: *s békéltető*)
9 *vagonból* (H; 1882; NK: *waggonból*)
263 14 *künn* (NK: *kinn*)
20 *mutatta* (NK: *mutatta be*)
31 *Együl-egyig* (H; NK: *Egytől-egyig*)
32 *haderők* (NK: *hadverők*)
264 13 *művelődés* (NK: *művelődés*)
18 *hogy börtönből* (NK: *hogy a börtönből*)
20 *hanton* (NK: *halmon*)

Lap: Sor:

- 265 : 15, 268 :13 koccint (H; 1882; NK: kocint)
266 : 1 kuruzsoló (NK: kuruzsló)
2 különböző (NK: külömböző)
16 a bajusza (H: bajusza)
24 teázni (H; 1882: theázni)
26 helyt áll (H; 1882: helytt áll)
268 12 aranyat-ezüstöt (NK: aranyat)
25 A főurak (NK: főurak)
269 7 mind majd (NK: majd mind)
8 emellett (H: a mellett, 1882: s mellett — sh. —)
14 kommandérozta (NK: kommandírozta)
27 Hígyje (1882; NK: Hígyje)
270 2 künn (NK: kinn)
9 reszkettek (NK: reszkdtek)
19 egymástól (1882: egymáztól — sh. —)
21 híres-neves (NK: hírneves)
30 rángatózástul (H; NK: rángatózástól)
271 4 tokostul együtt (H: tokjával együtt)
terembül (NK: teremből)
23 Vida-tánca (NK: Vitustánca)
272 4 sürgölé (NK: sürgeté)
12 fejlődgatva (H; 1882: fejlődgatva)
270 : 2 künn (NK: kinn)
273 14 épületbe (NK: épületben)
kolostorában (NK: kolostorába)
18 feleségükkel (H: feleségeikkel)
275 12 elkezdte Ilonkának (H: elkezdte)
33 Jávorka (H; 1882: Jánoska — sh. —)
276 15 most íme (H: íme most)
18 Amig az (NK: Amig ez)
279 : 8 amért (H: amiért)
280 2 Bécsből (NK: Bécsbe)
14 livre-rel (H; 1882: livreel, NK: livrerel)
23 az a fehér (NK: ez a fehér)
281 7 neki kedvező volt (NK: kedvező volt neki)
282 : 1 miként (H: mikép)
5, 26; 30; 283 : 1; 21; 284 : 12; 30; 285 1; 10; 17; fejedelemnö
(H: fejedelemné)
9 hogy elkíséri (NK: elkíséri)
12 a főispánságokat (NK: főispánságokat)
284 1 mérföldekig (H; 1882: mértföldekig)

Lap: Sor:

- 285 : 21 fejedelemnő (1882: fejedelemnő — sh. —)
- 286 : 11 volt, a városon kívül utcasarokra épített sátorok alatt válogattak a kerek világ drágaságaiban; s kirakhatta a távolról hozottat. (NK: volt, s kirakhatta a távolról hozottat a városon kívül utrasorokra épített sátorok alatt válogattak a kerek világ drágaságaiban.)
- 19 gubájú (1882: gubája — sh. —)
- 23 a jól (H: jól)
- 287 : 8 grandmerek (H: grandímerek)
- 24 koldus (NK: koldusa)
- 289 : 5 fenn (H: fönn)
- 13 téglagyárok (NK: téglagyárokon)
- 17 kertészlakkal (NK: kertészlakkokkal)
- 18 am Kreuz (1882: aus Kreuz — sh. —)
- 25 felett (H: fölött)
- 292 : 30 egynehány (NK: egynehány)
- 294 : 8 háta mögött (NK: hátuk mögött)
- 295 : 8 megüzetést (H: megüzetését)
- 18 most alig (NK: most is alig)
- 20 elég élelmi készlete (NK: elég élelmi készlete)
- 296 : 9 s Saskő (H: a Saskő)
- 297 : 21 költi (NK: kelti)
- 298 : 8 a „gavallérság“ (NK: „gavallérság“)
- 20 Vöröskő-vár (NK: Vöröskő vár)
- 27 vagy hogy (NK: úgy hogy)
- 299 : 15 grófnőnek (H: grófnőnek)
- 300 : 3 sáncárkok (H: sáncárok)
- 4 pallizádokat (H; NK: pallizádokat)
- 14 feltetette (H: feltétette)
- 301 : 9 chhez (1882: chez)
- 33 csapatoknak (H: csoportoknak)
- 302 : 9 küzködöl (H; 1882; NK: küzködöl)
- 23 lába (NK: láb)
- 303 : 8 páciens (1882; NK: patiens, H: paticus)
- 13 continuitatis (1882: continuitans)
- 304 : 5 ott támaszkodik (NK: ott tanácskozik)
- széjjel (H; 1882: széjyel)
- 16 sehészeti (H: sebészi)
- 26 öveig (NK: övéig)
- 305 : 10 szívja (H: szíjja, NK: szívja)
- 307 : 17 A címén (NK: A címen)

Lap: Sor:

- 307: 31 visszhang (H; 1882; NK: viszhang)
34 döngicsélő *szóval* (H: döngicsélő *hangon*)
- 308 3 öröm (H: *nagy öröm*)
9 oltalmazza (H: *óalmazza*)
33 nyilalásokat (H; 1882; NK: nyilalásokat)
- 309: 5 levelét (H: *levelet*)
18 *évangéliumi* (NK: *evangéliumi*)
19 *evangéliomi* (NK: *evangéliumi*)
25 100000-et (1882: 100000-ret)
- 310 3 *virr: s tanál* (1882: *virasztanál*)
10 *miként te* (H: *milyen te*)
13 *kór* (H: *kóros*)
18 *miként* (H: *amilyen*)
31 *kísértetét* (H: *kiséretét*)
- 311 10 *örömeiről* (H: *örömről*)
13 *virasztok* (H; 1882; NK: *virasztok*,
25 *sohasem* (1882: *sohasom* — sh.)
- 312 12 *udvárához* (1882: *udvárakoz* — sh.)
32 *fölajánlotta* (H: *felajánlotta*)
- 313: 34 *e levélbe* (NK: *e levélben*)
- 314 7 *összehajtogatta* (H: *összehajtottta*)
13 *háznépének* (H: *háznépének*)
14 *visszatérőbe* (NK: *visszatérőben*)
15 *híják* (H: *h'jják*, 1882: *hiják*, NK: *hivják*)
- 315 15 *Jehováját* (NK: *Jehovát*)
18 *tornyaikról* (NK: *tornyaikról*)
- 316 18 *a számára* (NK: *számára*)
27 *csorgott* (NK: *csurgott*)
31 *jótét lélek* (H: *jólélek*)
- 317 1 *többet* (NK: *többé*)
- 318 5 *litania* (NK: *litánia*)
14 *felsorol* (NK: *felsorolt*)
31 *a levelét* (NK: *a levelet*)
- 319 13 *mondják, szeleskedő volt, ha bajba kerül, akkor azt mondják,*
úgy kell (NK: *mondják, úgy kell*)
14 *mért* (NK: *miért*)
20 *s minden* (NK: *minden*)
32 *maguktól* (H: *magoktól*)
- 320 4 *vastagon van* (NK: *ritkán van*)
7 *seb begyógyítása* (H: *sebgyógyítása*, NK: *sebbegyógyítás*)
9 *se nem ír* (NK: *sem nem ír*)

Lap: Sor:

- 320 : 17 hazudott (H: huzódott)
 321 : 15 menekülése (NK: menekülés)
 322 : 12 kardjával (NK: karjával)
 29 az az (1882: az a —sh. —)
 323 : 1 ausztriai (1882; NK: austriai)
 Bruckba (H; 1882; NK: Bruckba)
 324 : 33 csak inkább az (NK: inkább az)
 326 : 9 örvény fenekére (1882: örmény fenekére — sh. —)
 15 óvszert (H: óvószert)
 327 : 13 én ezt az (NK: én azt az)
 22 hármas három (NK: hármas)
 26 föltétlenül (NK: feltétlenül)
 328 : 17 megindulunk (NK: indulunk)
 21 mondd (1882: mond)
 329 : 5 derék polgárország (H: polgárország)
 6 mérföldnyire (NK: mértföldnyire)
 10 ezzel a szóval (H: ezekkel a szavakkal)
 17 feladatukat (H: föladatukat)
 33 a várország (1882: az várország)
 330 : 28 mondá (NK: mondta)
 33 az a (1882: azt a —sh. —)
 331 : 1 őrizd meg (NK: őrizd)
 4 azt a láncot (NK: a láncot)
 22 ónodi (1882; NK: órmódi)
 29 a kósza (H: kósza)
 332 : 14 benn szorult (NK: benszorult)
 333 : 14 frikasszfrozva (NK: frikaszírozva)
 15 seregestül (H: seregestől)
 334 : 1 egyesültek (1882: egyesütek — sh. —)
 6 trencsén vári utat (NK: trencsényi várutat)
 19 pohárkocintás (H; 1882; NK: pohárkocintás)
 336 : 27 kel föl (NK: kelt föl)
 337 : 9 sebbe (NK: sebe)
 22 ezereit (NK: ezreit)
 25 A híres (H: s a híres)
 33 felírni (H: fölírni)
 338 : 6 felkeverte (H: fölkeverte)
 7 lovastól (H: lovastul)
 10 állt helyt (1882; NK: állt helyt)
 340 : 15 megleptek (NK: megtéptek)
 341 : 3 szét, ostobákat, könnyen (NK: szét, könnyen)

Lap: Sor:

- 341 : 6 egyéb (1882: egyébb)
 11 hagyjatok (1882: hadjatosok)
 23 szégyen (H: a szégyen)
 31 azután (NK: aztán)
- 342 : 20 a fejedelmet (NK: fejedelmet)
- 343 : 4 mondá neki (NK: mondá)
 6 századainkat (NK: századunkat)
 16 neki (H: neki)
- 344 : 6 csalóka (NK: csaló)
 14 utósó (NK: utolsó)
 16 kurucok (NK: a kurucok)
 18 reáakadt (1882; NK: reáakadt — sh. —)
 22 rivalt (1882; NK: rivalt)
- 345 : 14 kutyának való (NK: kutyának)
 20 híják (NK: hívják)
 21 Héj (H: Hej)
 26 villogott (1882: vilogott — sh. —)
 29 megmosdom (H; 1882: megmoszdom)
 30 a bábafrrel (NK: bábafrrel)
 32 bringi (NK: bingi)
- 346 : 11 felforralt (H: fölforralt)
 18 a dallal (H: e dallal)
- 347 : 2 széles (NK: a széles)
 4 hogy a térden (NK: hogy térden)
 14 szemé színét (NK: szeméi színét)
 15 piciny füléből (NK: füléből)
 16 a fején (NK: fején)
- 349 : 8 nevettek rajt (NK: nevettek rajta)
- 350 : 8 dühös (NK: a dühös)
- 351 : 10 héj (H: hej)
 12 ujjaidat (NK: ujjadat)
- 352 : 20 érezte azt a (NK: érezte a)
 kimagyarázhatatlan (H: kimagyarázhatlan)
- 354 : 5 sárkányhajjal (NK: sárkányhájjal)
 7 elébb (H: előbb)
 14 ne légy hát (H: ne légy)
 24 keze (H: kezei)
 27 álomlátatlanul (H: álomtalanul)
- 355 : 4 aludtal (1882; NK: alugyál)
 18 húh (NK: hüh)
 32 sokáig ott (NK: sokáig)

Lap: Sor:

356 : 10 feltekerve (H: föltekerve)
16 dauzsoláshoz (NK: dauzsláshoz)
19 fenn (H: fönn)

A Rákóczi-szabadságharcban résztvevő történelmi személyekkel kapcsolatban a magyarázatoknál elsősorban a szabadságharc alatt, illetve a regény cselekményének idején tanúsított magatartásukat, cselekedeteiket vizsgáltuk, értelmeztük részletesebben. A földrajzi nevek magyarázatánál is elsősorban a korabeli állapotokat világitottuk meg.

Lap: Sor:

- 5 : cím *zomotor* — halotti, temetési gyászszertartás. A szó a szomorú tor összevonásából keletkezett. Szűkebb értelemben: temetés utáni tor a pogányoknál. Ipolyi Arnold szerint pogány eredetű szó, melyet a „Zemplén megyei Szomotor helynév” is igazol. (*Magyar Mythologia* Bp. 1929. II. 326.). A zomotor szó tetemrehívás jelentéssel szerepel *A varchoniták* c. Jókai-novellában: „Ősi szokás, hogy ha valakit meggyilkolnak s gyilkosa nem ismeretes, a holttestet a legközelebbi rokon ravatalra fektetve, felviszi a chagán elé s felhívja mindazokat, a kikre gyanúja van, hogy kezüket a holt sebére téve esküdjenek meg, hogy halálában nem vétkesek.” (126.). A pogány temetési szertartást Jókai a *Bálványosvárban* is leírja (109), anélkül azonban, hogy a *zomotor* szót használná. *A kiskirályok: Thonuzoba sárja* c. fejezetébert viszont így kiált fel Horkázi: „Nem! Nem könnyekkel sirunk a zomotornál! Kövessük őseinket, akik késeik hegyével hasogatták fel arcaikat” (2. köt. 5.). A *Leventében* az V. felvonás címe: *Zomotor és gyász* (130.).
- 7 *Tisza Istvánné* — költött alaknak tűnik. A cselekmény idejében él ugyan egy Tisza Istvánné (szül. Bakó Kata) Görögényszentimrén. Ennek férje fiskális volt. A többi Tisza Istvánné — születési dátumaikat figyelembe véve — nem jöhet számításba.
- 11 *Visontai Kovách István* költött név

Lap: Sor:

- 5 : 12 *Verebély megye* — mint kisközség és járás neve még Jókai korában is szerepelt a régi Bars megyében. Megye neveként ismeretlen.
- 19 *kidömöckölte* — erősen nyomkodta, ütögette, gyömöszölte
- 6 : 12 *Gábor úrfi* — A regényben szereplő Tisza Gábor költött alak. Élt ugyan egy Tisza György, az előbb említett Tisza Istvánné fia, ez azonban csak 1754-ben halt meg.
- 15 *lakodalmas kása* — Jókai szerint „a menyegzői vendégségnek mulhatatlan kiegészítő része” (*Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képekben*, Bp. 1888. 3. köt. 305.). Simplex is így évődik a boszorkány Babura Pirkával. „Tudja, akkor azt ígértem, hogy ha megnövök, feleségül veszem. Hát lesz-e lakodalmas kása?!” (*Szép Mihál*, 51.)
- 17 *Bánffy-Hunyad* — régen Kolozs megyei, ma Huedin néven Romániához tartozó mezőváros Erdélyben a Sebes-Körös völgyében
- 19 *Léva* — Szlovákiai város a régi Bars vármegyében a Garam völgyében, mai szlovák neve Levice. A Rákóczi-korban várral rendelkező mezőváros. Egyik támaszpontja a nyugat-felvidéki kuruc hadműveleteknek. Őrségéből gyalogezred alakult.
- 20 *marcafánk* — Jókai maga így nyilatkozott *Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képekben* c. művében „A legtöbb ételnek a nevét sem ismeri mai nap senki . . . A híres marcafánk (a mivel a sirásban telhetetlen gyermeket engesztelik) készült megpirított mandulából, dragan*tal keverve, keményítővel behintve, tojással megkeverve, krétába bemártva, skarláttal megfestve s aranyfüsttel beragasztva. Ez is jó annak, a ki szereti”. (III 302.)
- 21 *liktárium* — itt: cukros, mézes ital, eredetileg cukros, mézes orvosság
- 22 *hetesné* — egy-egy heti munkára berendelt nő. A jobbágy-felszabadítás után: házicseléd. A *Fekete gyémántokban* így ír Jókai: „Akkor jön a korridorajtó, mely két kulcsra záródik, egyik van a kulcsárnónél, másik a hetesónél.” (JKK I. k. 135.)
- 30 *pujpunella-mártás* — *Az Osztrák Magyar Monarchia* a régi fűszerek között említi a pujpunellát. (III. 302.)
- 33 *szerecsendióvirág* — a trópusokon él. Dió nagyságú magját és az azt körülvevő magköpenyét, továbbá fehér virágját fűszernek használják.

Lap: Sor:

- 6 : 34 *Apafi Mihály* — (1632–1690, uralk. 1661-től) erélytelen, az államügyeket elhanyagoló erdélyi fejedelem. Alakját Jókai az *Erdély aranykora* c. regényében rajzolta meg először. Későbbi történelmi tárgyú munkája *A magyar nemzet története regényes rajzokban* (6. kiad. Bp. 1902. 516–517) az *Apró fejedelmek* c. fejezetében is foglalkozik alakjával.
- 7 : 2 *bosporos lé* — hosszú lére cresztett tokány; Jókai korában még ismert fűszer a bospor (vö. *Az Osztrák Magyar Monarchia* III. 302.) A bospor a bors és a por szó összevonásából keletkezett.
- 3 *Bornemissza Anna* (megh. 1688.) — Bornemissza Pál jenei főkapitány leánya, majd Apafi Mihály felesége. Alakját részletesen és nagyon vonzónak rajzolta Jókai az *Erdély aranykora* c. regényében, — Tolnai Gábor szerint — Laborfalvi Rózáról mintázva. (*Szegény együgyű fejedelem. I. Apafi Mihály arcképehez*, Nyugat 1940. 169–76. valamint *Évek-századok* c. tanulmánykötet. Bp. 1958. 140.) Vö. Oltványi Ambrus (*Erdély aranykora* JKK 411.)
- 3 *miskulanciasaláta* — XVII. századi böjti ételnek mondja Jókai, melynek elkészítése „felláztat minden képzeletet és gyomrot”. (*Az Osztrák Magyar Monarchia* III. 302.)
- 5 *Scripta manent* — az írás megmarad
- 6 *Pálffy herceg* — a család tagjai valamennyien grófok és hercegek voltak. Pálffy Pál „herceg” 1651. márc. 15-én családi kiváltsággként megkapta Pozsony várának örökös kapitányságát. A cselekmény idején élt Pálffy János (1664–1751), aki 1704-ben Horvátország bánja és lovastábornok lett, 1709-ben tábornagyi rangot kapott. 1710-ben Felső-Magyarország vezénylő főparancsnoka, később országbíró, majd nádor. Pálffy Miklós (1657–1732) szintén a cselekmény idején élt. Katonai pályáján gyorsan emelkedett. 1701-ben koronaőr és testőrkapitány, majd 1707-ben tábornagyi lett, később országbíró, majd nádor lett. A regénybeli Pálffy bánt a család több tagjának életrajzi adataiból szabadon teremtette Jókai. Thaly Pálffy János szerepével foglalkozik részletesen.
- 7 : 6 *De az én szakácskönyvem nyomtatva van* — Jókai könyvtárában féltett kincs volt egy XVI. századi szakácskönyv. Feszty Árpádné így ír erről: „És ami egyik büszkesége volt: egy szakácskönyv a XVI. századból! Esténként, ha jó kedve volt, felolvasott belőle, főztünk theoriában: bizony meg is próbálta

néha a régi-régi ételeket. De jók voltak! Valahonnan Erdélyből küldte Papának egy lelkes honleány. Az Isten áldja meg érte, mert sok rossz hangulatot elmosolygott a Jókai-ház felett az az ódon szakácskönyv.” (*Pár szó Jókai könyvtáráról*. MBiblszle 1924. 214.) Jókai az elmúlt századok konyhaművészeti leírásait innen merítette, nagy kedvvel rajzolta a bonyolult háziasszonyi teendőket a *Szép Mihál* első fejezetében is. (5.) Majd másutt: „A magyar konyha valóságos művészet” (*Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képekben* III. 301.). Jókai szakácskönyvével kapcsolatosan a következőket kell megjegyeznünk. A pontos címe: *Magyar étkeknek főzése Thököli Sebestyén Uram ő Nagysága Szakácha Szent Benedeki Mihály által*. 1601. X. Augusztus Késmárok. A könyv eredetije 1862-ben Mező-Telegdi Miskolczy Károly birtokában volt Berettyóújfalun. Miskolczy lemásolta Jókai Mór számára. Jelen kézirat a Jókainak küldött másolat után készült OSZK 1949. 136. (vö. *Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetek kéziratának katalógusa* 2. fej. 763.)

- 11 *kastankodó* — kutatva keresgélő, lábatlankodó
- 28 *makk tűz* — makk ász
- 8 4 *molnárostya* összegöngyölgetett vékony, finom ostya, főként fagylalhoz (hohlhippe — holipni). Jókai hősnői szívesen és nagy eleganciával fogyasztják a molnárostyát. Így Henriette is, a *Szegény gazdagok* hősnője (JKK 102.)
- 12 *Eger várát vlvják a törökök* — Egert két alkalommal ostromolta a török. 1552-ben Dobó hősiesszen megvédte Ali budai pasa seregei ellen, de 1596-ban III. Mohamed szultán bevette
- 13 *csiba ki* — elsősorban kutyát zavaró, elkergető indulatszó
- 9 : 5 *poroszlói deget* — Poroszló Heves megyei község; a *deget* jelentése: kocsikenő kátrány, itt: ragadós sár
- 10 9 *beste Karaffia* — Antonio Caraffa (1646–1693) kegyetlen osztrák hadvezér nevéből alkotott szó, alávaló, kegyetlen ember jelentéssel. Caraffa 1686-ban mint a felső-magyarországi hadak főparancsnoka a lakosság réme, majd az eperjesi véisztörvényszék elnöke. Görömbölyi Bernát is „Beste karaffiának” nevezi a betörőket, kik Katalint inzulálták. (*Névtelen vár*. JKK 288.)
- 17 *dezentált* — másszóval: dezertált, megszökött, átpártolt az ellenséghez
- 18 *szarácsi* — török lovas katona

Lap: Sor:

- 10 : 23 *maükusmadár* — lehet, hogy a repülő mókusra (*Pteromys* Cuv.) utal Marci, de sokkal valószínűbb, hogy a közönséges mókusra gondol, hisz a népi gondolkozásmód a fáról-fára repülő állatot közel érezhette a madarakhoz. Mikszáth is így ír „— Szebb a kelepász, mint a bivaly, — mondá Gergely Anna, aki a vendéglő ajtaja fölötti mókust nézegette, vagyis a kelepász madarat, mert így nevezték azelőtt mókus urat” (*Szelistyei asszonyok* Kisregények 2. k. Bp. 1955. 233.) Jókai néhány írásában érzékelteti a palóc dialektus jellegzetességeit, a kettőshangzókat, a jésített mássalhangzókat. Erre remek példa van *Az új földesúr* c. regényben is: „Én meg a pajtásaim innen a szomszédból valók vagyoonk; innen palócságból, de mi nem vagyoonk palócok, mert mi kálvinyisták vagyoonk, csak egynehányan vagyoonk pápisták, a többiek lutyéránosok.” (JKK 69.) Jókai a palóc nyelvújrást tardonai tartózkodása alatt ismerte meg.
- 11 : 13 *Ma nem szabad sírnod. Ma lakodalmom napja van* — Hasonlóan titkolja el Opour Kevend rabonbán is az esküvőre készülő Szilamér elől a legkisebb Opour fiú, Iszla halálát, aki a leányrablásnál vesztette életét. (*Bálványosvár* c. regény *Esküvő a napnál* c. fejezet.)
- 12 : 25 *ruta alakú* — félhold alakú
- 13 : 15 *brachialis reoccupatio* — karhatalommal való visszaszerzése valaminek
- 14 : 34 *Addig életem világotat* — (vö. Erdélyi: Népdalok és mondák. I. Pest 1846), az ottani szöveg első három sora azonos majd így folytatódik: „Mert azt a szél könnyen fujja |De a konty az nehéz ruha| Mert azt a bú gyakran járja.”
- 15 : 7 *Brandenburgi Katalin* — A Hohenzollern családdhoz tartozó Brandenburgi György Vilmos választófejedelem lánya (1604–1649.). 1626-ban Bethlen Gábor felesége lett
- 16 : 26 *Saul király* — Izrael első királya, i. e. a XI. század végén élt. A filiszteusok elleni harcban esett el
- 17 : 14 *lat* — vidékenként változó értékű régi súlymérték. Rendszerint a font 32-ed része, 1,75 dkg.
kálmusgyökér — *rhizoma calami*. Keserű anyagtartalma miatt por vagy forrázott alakját étvágyjavítónak használják.
- 15 *koriándrum* — *Coriandrum*. Fontos fűszer- és gyógynövény. Termése kellemes illóolajat tartalmaz, melyet gyomorérősítőnek, görcsoldónak, étvágygerjesztőnek használnak.

Lap: Sor:

- 17: 16 *fehérbors* — fűszernövény, az indonéziai és maláji szigetvilágon honos *Piper nigrum* terméshéjától megtisztítva
szegfűbors — (*Pimenta Lindl*) Nyugat- és Kelet-Indiában honos, fán termő fűszernövény
- 17 *indigó* — vízben, alkoholban, híg savakban és lúgokban oldhatatlan sötétkék por
olasz mogoró — a közönséges mogorónak déli, vastag és nagy gyümölcsű fajtája
- 18 *alkermes* — (*Phytolacca decendra*) más néven festő szőlő, vérfürt. Általában a melegebb égöv alatt honos, ámbár hashajtó és hánytató természetű, mégis italt, süteményt, mézeskalácsot festettek vele.
- 18 *háromszivány-ecet* — más néven rabló vagy pestisecet. Illatos növényekből tárkonyecettel készült kivonat. Régen fertőző betegségek ellen óvszerűl használták.
- 19 *tárkonyecetágy* — ecetágnak neveztek minden olyan növényi eredetű szert, mely a szeszes folyadék ecetesedését elősegíti, illetve az ecetes üveg alján összegyűlő sűrűbb folyadékot.
A tárkony lándzsás levelű fűszernövény, ecetet is készítettek belőle, használata főleg Erdélyben volt divatos.
- 20 *fehér terpentín* — a Terebinthina veneta, az átlátszó, jó szagú velencei terpentín neve
- 34 *burnótszín* — dohánybarna
- 18 15 *bányavárosok* — Magyarország történetében fontos szerepet játszó, fejlett gazdaságú és kultúrájú városok. A legjelentősebbek: Selmecebánya (Banská Štiavnica), Kőrmöcbánya (Kremnica); Besztercebánya (Banská-Bystrica)
- 16 *kiadó násznagy* — a népi egybekeléseknél a menyasszony ügyét képviselő személy, a násznép feje és a menyasszony tanúja
- 18 *kántista diák* — református kollégiumi éneklő diák
kántus prézes — latinosan *cantus praeses*, a református kollégiumok énekkarának vezetője, elnöke. Jókai több regényében szerepel. *Hétköznapiok* (A *cantus praeses* c. fejezet), *A köszlő ember fia* (A *temetési ima* c. fejezet), valamint *A kis királyok* (*Netartsderre és Mitugrálsz* c. fejezet), HhM. 5. k. 160. (vö. Szekeres László jegyzeteivel, *Hétköznapiok* JKK 422.). Szerepelteti Jókai az *Egetvivő asszonyszív* c. regényében is. (62.) Jókai tréfás hangon mutatja be ezt a hivatalt a *Hétköznapiok*ban.

Lap: Sor:

- 18 : 19 *Eperjes* — mai szlovák neve Prešov. Szlovákia északkeleti részén, a Tarca (Torysa) folyó mellett álló, műemlékekben gazdag város. Rákóczi által visszaállított evangélikus főiskolája Rákóczi-kultuszáról volt nevezetes.
- 31 *Kálna* — azonos a Bars megyei Nagykálna községgel
- 33 *görbe, tót felföld* — a szlovákok lakta Felvidék
- 33 *Mátusföld* — A Kisalföld északnyugati része. Termékeny lösz borította terület.
- 19 : 22 *Tormássy László* — költött alak, a történelem ismer ugyan egy Tormássy családot, mely 1633-ban kapott nemességet II. Ferdinándtól
- 22 : 20 *castrum doloris* — gyászemlévény, ravatal
- 22 *Halld meg lélek! Mert néked beszélek* — a régi halotti zsolozsma, a *Kulcsár-melodiáriumból* származik (Sárospatak 1775—1785. 2. rész 42. Nyomtatásban: *Debreceni Halottaskönyv* Debrecen 1807. 262.) Ezt az adatot Csomasz Tóth Kálmánnak köszönhetjük. (Vö. És mégis mozog 2. k. 327.)
- epithalamium* — nászadal, nászének
- 23 11 *bokály* — pokály; díszserleg
- 24 : 17 *kőferya* — kotyvasztott étel
- 25 : 31 *posajt* — savanyít
- 33 *patikás tilógus* — orvos gyógyszerész
- 27 cím *A rongyos gárda* — A fejezetben foglaltakról röviden ír Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában is. „Nem szabad elhallgatni a történetirónak, hogy a legelső ezredek, a mik Rákóczi zászlói alá gyűltek, *roszokból* álltak . . . Ezekhez csatlakozott néhány kóbor lovas csapat, »rongyos gárda«, *Ocskay László* és *Borbély Balázs* vezetése alatt. Fiatal, kalandos életű emberek . . . Ezzel a kis sereggel nyomult előre Rákóczi a Tiszához; Tisza-Becsnél utját álló császári sereget szétverte, lckaszabolta s átkelt a Tiszán.” (627.) Az ehhez hasonló motívumrokonság *A magyar nemzet története* és a regény között olyan gyakori, hogy a továbbiakban csak a jellemző érdekes azonosságokat tüntetjük fel.
- 3 *hunhalom* — különösen a Nagyalföldön gyakori mesterséges halmok neve, a népvándorlás kori temetkezések emlékei
- 9 *tömpöly* — pocsolya
- iglicetüske* — a lilás piros virágú iglice (ononis spinosa); tövises törpe cserje

Lap: Sor:

- 27 : 18 *Beregszász* — ma Beregovo néven az Ukrán SzSzK-hoz tartozó város, a volt Bereg megye székhelye, a vulkánikus Beregszászi hegy lábánál, Kárpátalján. A régi mezőváros egyik góca volt a Rákóczi-zsabadságharcot előkészítő tiszaháti felkelésnek.
- 24 *mart* — part; emelkedés
- 28 1 *a derekát még akkor nem szorongatták vállfűző közé* — utalás a Tisza későbbi szabályozására, melyről Jókai több regényében is ír (*Az új földesúr, A kis királyok*)
- 3 *Bereg* — régen vármegye a Tisza jobb partján, ma nagyobb részben az Ukrán SzSzK területe
Tisza-Becs — község Szabolcs-Szatmár megye fehérgyarmati járásában. 1703. júl. 14-én Rákóczi főként Ocskay vitézségével itt erősöskolta ki az átkelést a Tiszán.
- 21 *sugárágyú* — a XV–XVIII. században a leggyakrabban használt hosszú csövű ágyú
- 25 *csalafegyő* — igen hosszú csövű ágyú, főleg a XVI–XVII. században használták
- 26 *muskétás* — állványos, kanócos puskával felszerelt katona
- 28 *szerezsán* — vörös köpenyes. Általában előrsi és járőr-szolgálatra beosztott lovasok. Fegyverzetük hosszú löfegyver, pisztoly és handsár volt.
- 30 *dragonyos* — karabéllyal vagy rövid szuronyos puskával felfegyverzett lovas katona
- 29 : 8 *Wisnovieczky* — költött név. Egy Visnyovszky nevű család szerepelt Trencsén vármegyében, de a Rákóczi-zsabadságharc alatti tevékenységükről nem tudunk.
dzsidás — hosszú nyelű, kétélű lándzsafajtával felszerelt lovas-katona
- 23 *szárnyék* — nádból, vesszőből, kukoricaszárból készült fal, amely védelmet nyújt eső, szélvihar ellen a nyájnak
- 30 : 4 *szerdék* — szerzemény, gyűjtemény, hasonló jelentéssel szerepel a *Bálványosvárbán* is (71.)
- 6 *Borbély Balázs* — A Rákóczi zsabadságharc egyik időse ezredese. Vitézsége már 1703-ban kitűnt, mikor szept. 21-én Deák Ferenc, Szűcs János és Borbély Balázs ezredei rohammal vették be Szolnok várát. (vö.: *Károlyi-Oklevéltár*, 5. k. 32–33., valamint Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai* Bp. 1955. 418.)
- 9 *borjúsájú ing* — bő ujjú, rövid férfing
- 10 *gereben* — gyapjú, kender, len tisztítására szolgáló eszköz, mely kör alakban tüköscrúten vasszegekkel van ellátva

Lap: Sor:

- 32 5 *firamentum* — égboltozat, égbolt
7 *véreső* — szélviharok szállította vörös porral vagy a *Haemato-*
coccus pluvialis nevű, piros színanyagú moszattal szennyezett
csapadék; sok babona fűződik hozzá
- 33 15 *varégerék* — varégek; normanak, akik kelet felé is vonultak
rablóhadjáratokra Svédországból, s a Balti-tenger partján
lakó népeket adófizetőiké tették. (vö. JKK 489). Jókai *Az új*
földesúrban így ír: „amikor a szegénységünk volt a büszkeség-
günk, a meztelenségünk a páncélunk, mint a varégerék hadá-
nak”. (JKK 347.)
- 27 *Kende János* — helyesen Kende Mihály. 1692-ben Szatmár
vármegye alispánja volt. Bercsényi leveléből tudjuk, hogy
érintkezést keresett a kurucokkal, de megcsalta őket. A
tiszabecsi csatában sebesülten ugratott lovával a folyóba,
és ott is veszett. (vö.: Esze Tamás: *II. Rákóczi Ferenc ti-*
szántúli hadjárata, Bp. 1951. 10–11.)
- 35 : 5 *karassiaposztó* — durva posztó
- 36 : 3 *demutkavirág* — helyesen: démutka, száraz helyen tnyésző
illatos növény, kakukkfű
- 13 *II. Rákóczi Ferenc* — Rákóczi alakja gyakran tűnik fel már
Jókai előtt is az irodalomban. A kuruc dalok, Ányos, Gva-
dányi, Vitkovics után Csokonai is beiktatja a *Cultura* című
darabjába a fejedelem emléket idéző Rákóczi-nótát, majd
a XIX. század legnagyobb írói is foglalkoznak Rákóczi
művészi megelevenítésével. Kölcseynél a *Fejedelmünk hajh*
című versben (1817) a forradalmi gondolat és a hazafias pátosz
fogalmazódik meg Rákóczi alakjára visszatekintve. Vörös-
marty a fiatalkori *Rákóczy Bercsényinél Lengyel országban*
című versében (1822) az osztrákellenes jambusos dialógus
annak a nagy történelmi egyéniségnek állít emléket, akiben
tanítványával, Perczel Mórral együtt „a hazáért és szabad-
ságért fölkelt és küzdött hősök” legnagyobbikát tisztelték.
A forradalmár költő, Petőfi 1848. ápr. 21-én *Rákóczi* című
versével jósolja a nagy fejedelemnek

„Az ügy, melynek katonája voltál,
Nemsokára diadalmat ül, ” és kéri
„Vedd a zászlót, vedd szellemkezedbe
S vidd előttünk, mint hajdan vivéd, ”

Szigligeti Ede 1848. nov. 4-én viszi először színre a *II. Rákóczi*
Ferenc fogságát. A schwechati vereség után a nemzeti remény-

kedés, mely újra éledt, izzó forradalmi léghőrt teremtett estéről estére a Nemzeti Színházban a Rákóczi-előadásokon. A próza területén Jósika szentelt regényt Rákóczi emlékének. A *II. Rákóczi Ferenc* széteső kompozíciója ellenére is jelentős, mivel az első regénybeli feldolgozása a Rákóczi-korszaknak, és abban a nyomasztó történelmi korban született, amikor a nemzeti múlt függetlenségi harcainak élesztgetése elsőrendűen szükséges volt. P. Szathmáry Károly *A bujdosók* című történelmi regényében szereplő Rákóczi-kép után (1862) Jókai is megrajzolja a fejedelems arcképét a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényén kívül másutt is: *A löcsei fehér asszonyban* csak távolról, a *Rákóczi fiában* közelebbről. Ám mivé lett Rákóczi-portréja a politikai reményeiben megrendült író kezén? Ott van Rákóczi a kacér Korponayné dévaj karikatúra-gyűjteményében, és a nemzetétől bálványozott fejedelem süvegén gúnyosan fityegnek a rézlibertások, mint bohóc sapkáján a csörgők. A *Rákóczi fia* öreg fejedelme kedves, szeretettel rajzolt alak, de gyújtani nem tud. Fáradt ember, aki tehetéstelen fia mellett keserűen temeti emlékeibe nagy terveit és céljait. Rákóczi nemcsak a bujdosásba kényszerült vezérlő fejedelem, hanem ember, apa is. Azt a rajongó szeretetet, amivel Mikes övezi a valóban kivételes tulajdonságú és erkölcsű fejedelmet, Jókai is átveszi, és tisztelettől körülvevett, nagy, melegszívű regényalakot formál az öreg Rákóczi Ferencből, akárcsak a *Szeretve mind a vérpadig* lapjain.

Szítás Ilona: *II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban* (Bp. 1937.) c. tanulmányában a következőt írja: „Mások Kossuth személyével azonosítják a nagy fejedelmet, Rákóczit. Ez az azonosítás ebben az időben szinte önkéntelenül adódott. Jókai: *Az utolsó fejedelem* című beszélyében (Életképek 1848.) és Szász Károly egyik versében (*Abránd a Rákóczi induló felett*) ezt a gondolatot örökítette meg.” (25.)

15 *Pro libertate* — a szabadságért (A Rákóczi-szabadságharc jelszava)

37 : 5 *Ebeczky Ádám* — Ebeczky Jánosnak, Zólyom vármegye alispánjának fia. Imre nevű bátyja ezredes, István nevű öccse brigadéros volt a kuruc hadseregben, maga István ezredének alezredese, végül parancsnoka lett. 1711 januárjában Ungvárról egész seregével átállt a labancokhoz. (Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamódványai* 311.)

Berthóty Zsigmond — ezeres kapitány a Sáros megyei Berthóty-

Lap: Sor:

- családból származott. Bátyja, Ferenc, tábornok, lőcsei komendáns. Berthóty Zsigmond német fogságba került. Kiszabadításán Bercsényi és Rákóczi is fáradozott. 1706 áprilisában ki is szabadult. (vö.: Esze Tamás *Kuruc vitézek folyamodványai* 230.)
- 6 *Csajághy János* — a Veszprém megyei eredetű, Fejér megyében birtokos, régi nemességű Csajághy-családból származott. Előbb ezeres kapitány, később brigadéros. Kemény, határozott egyéniségű katona volt, sok csata hőse. (Vö.: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai* 465–66.)
- 11 *Fülekvár* — Fülek, ma Fil'akovo néven szlovákiai város, hajdan Nógrád megyéhez tartozott. Innen indult ki Ocskay Léva elfoglalásával végződő hadjárata. A vár török harcok során lett híressé.
Losoncvár — Losonc, ma Lučenec, csehszlovákiai város az Ipoly völgyében. Jókai helytelenül nevezi várnak. Csupán bekerített mezőváros volt.
- 13 *Lévavár* — Léva, ma Levice néven csehszlovákiai helység
- 14 *Bozók vára* — ma Bzovik néven Csehszlovákiához tartozó község a régi Hont vármegyében. A XVI. században alapított prépostságot várrá építették tovább. Ocskay a Bozókön zsákmányolt ágyúkkal fordult 1703-ban Léva ellen.
- 15 *Selmec-Bélabánya* — helyesen Selmec- és Bélabánya, mai nevén Banska Štiavnica a Belá. A Csehszlovákiai Érchegeységben, a régi Hont vármegyében levő fontos bányaváros
- 38 : 1 *Szent-Benedek* — föltehetőleg Garamszentbenedekről van szó, a régi Bars megyében, mely Hronský Svätý Benedik néven Csehszlovákiához tartozik.
- 2 *Csábrág* — elhagyott sziklacsúcson épült vár a régi Hont vármegye északi részében. A Koháry-család kitűnő erősséggé építtette ki. 1709-ben Bercsényi foglalta el. Tehát nem Ocskay, mint Jókai írja.
- 4 *Korpona* — mai szlovák nevén Krupina, Csehszlovákiához tartozó város a régi Hont vármegyében
- 30 *decima sexta septembris, datum Levae, a Tisza-kastélyban, collatio végett* — Léván, szeptember tizenhatodikán, a Tisza-kastélyban, vendéglátás végett
- 39 : 18 *lódíng* — lőpor, vagy töltényt tartó tarsolyszerű táska. A kuruc versek „szép selymes lódíng”-ről írnak.
- 19 *pofoncsapott kalap* — erősen benyomott tetejű, német divatú kalap

Lap: Sor:

- 39 : 20 *karmazsin színi* kissé kékes árnyalatú sötétpiros
- 40 : 12 *kanta* — kanna, kancsó
23 *héjaz egymáséhoz* — hasonló egymáséhoz
- 41 : 6 *a „crux” viselői* — a kereszt viselői
12 *lepcsés* — ronda szájú, illetlen, trágár
- 42 33 *pro appetitorio* — étvágygerjesztőnek
- 43 3 *püpos kenyér* — Egyik jelentése, jól megkelt, magas kenyér.
Másik jelentése: a sülés közben felrepedt, gyürkés kenyér.
Itt szólásként szerepel.
- 16 *istenfa* — Artemisia abrotanum. Az üröm nemzetségébe tartozó cserjeszerű, sárga virágú növény
- 17 *boldogasszony-tenyere* — széles levelű tuskés növény, a széles menta
- 27 *odafincoltatta* — odaugráltatta, odatáncoltatta
- 44 : 21 *Szikszay. . . a csatában levő kedvesekért való imádság* — Szikszay György református lelkész (1738–1803) *Keresztyéni tanítások és imádságok* (Pozsony 1787) c. rengeteg kiadást megért imakönyve hosszú ideig legkedvesebb olvasmánya volt a református híveknek. A komáromi Jókai-házban is szinte mindennapos olvasmány. A csatában levő kedvesekért való ima a Szikszayban nincs. Az imakönyv emlegetése a Rákóczi-korban természetesen anakronizmus.
- 45 5 *perspektíva* — távcső
- 46 12 *A vár be van véve* — Léva elfoglalásáról és Ocskay hőstettéről
A magyar nemzet történetében is ír Jókai. „Míg Rákóczi Szathmár alatt rendezé a derékhadat, az alatt a nem rég még kalandor, a rongyos gárda vezetője, *Ocskay László*, most már czredtulajdonos, egész a bányavárosokig vitte a hadait, elfoglalta egy kézcsapással *Lévát, Korponát*, más alvezérek a Szepességbe nyomultak.” (629.)
- 34 *engemszagolj* — a kellemes illatú ámbrafű (*teucrium marum*) népies neve
nyenyiljhozzám — népes növény család, a balzaminafélék neve
- 34 *élek-é-halok-é* — más néven élekhalkofű, a fehér virágú pásztortáska népi neve
- 48 5 *zsebrák* — koldus, szegény. A XV. században a hazánkban garázdálkodó harácsolásból élő, cseh zsoldosok elnevezése.
6 *kongó* — Rákóczi rézpénzének, a teljesen elértéktelenedő libertasnak a gúnyneve
- 30 *Balogh István* — A galántai Balogh-családból származó brigadéros (Nagy Iván, I. 139–141. [Pótkötet] 48–51.) Balogh

Lap: Sor:

nevével Bercsényi 1704. jún. 3-án Rákóczinak írt levelében találkozunk először. Rákóczi előbb lovas ezeres kapitánnyá, majd a szomolányi ütközetben „Ricsán megveretésének alkalmatosságával mutatott érdemes voltáért” brigadérosná nevezte ki. (vö.: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai.* 328–29.)

Andrássy Mihály — A híres generális, Andrássy István testvérc. Szerepelteti Jókai *A lőcsei fehér asszony* c. regényében is Miklós néven. Valóban ez utóbbi a hiteles keresztneve. „Miklós valamikor szerzetes volt. Cistercita barát, fehér csuhás.” (1. köt. 200.) Alakja a regényben nagyon szélsőséges, clrajzolt. Egyébként nem cisztercita, hanem minorita szerzetes. Jókai következetlenségét mutatja, hogy *A magyar nemzet történetében* már Andrássy Pálnak nevezi összetévesztve a tábornok hadvezérrel. „*Károlyit* nyomban követte a sógora, *Andrássy György* báró, azt meg a két testvére, *István* és *Pál*. Az utóbbi éppen *fehér barát* volt, csuhástól együtt jött át a kurucokhoz, azt nem is vetette le; abban vezényelt, úgy hitták, hogy a «dervis generális». Kegyetlen kemény katona volt: még a nevét is rettegték”. (630.)

- 48: 34 *corda* — fehér, sodrott kötélfélc, mellyel a barátok a csuhájukat derékban megszorítják
- 49 9 *kolláció* — harapnivaló, uzsonna
- 51 5 *Tallóssy Benjamin* — a regényben Ocskay íródeákja. A korban szerepelt egy Koncz Márton nevű mindvégig hűséges kuruc írástudó, jósolgató kém Bercsényi környezetében, akit mivel Tallósról való volt, Tallósi Mártonnak is neveztek, volt Bercsényi környezetében, hasonló foglalkozású Benedek nevű ember is, meglehet, hogy Jókai a kettőből költötte Ocskay íródeákjának a nevét.
- 24 *Deák Ferenc* — Rákóczi ezeres kapitánya. 1704 februárjában nagy győzelmet aratott Kreutz generális felett.
- 24 *Kyba* — Kyba János báró, császári hadvezér. 1703. okt. 3-án Kiskunhalasnál esett el
- 29 *Sennyey István* — Vas megyéből származó ősi nemesi család sarja. Aranyarsarkantyús vitéz, ki 1688-ban királyi adományt nyert, később II. Rákóczi Ferenc kancellárja, majd Munkács kapitánya és Szabolcs vármegye főispánja lett
- 34 *Károlyi Sándor* — báró, nagybirtokos (1668–1743), Szatmár vármegye főispánja volt. Rákóczi zászlói alá állt, és tábornagi rangra emelkedett. A szatmári béke létrejötté első-

Lap: Sor:

- 20 sorban az ő műve volt, amiért hatalmas földbirtokokat és grófi rangot kapott.
- 52 1 *Andrássy György* — báró, kuruc generális. Részezes, durva katona volt, aki gyakran áristomot érdemelt cselekedeteiért. (Vö.: *Archivum Rákócziánium* I. k. 409, 437) Gyakran bízták meg fontosabb feladatokkal is.
- 8 *a múlt században járt üstökös-szállag* — Jókai Bethlen János *Historia rerum Transsilvanicarum* (Bécs, 1782/83.) c. művében olvasta az 1663. szept. 8-án feltűnő üstökös leírását (I. k. 48–50.), amelyet a *Törökvilág Magyarországon* c. regényének első fejezetében fel is használt. Itt is erre utal Jókai (vö. Oltványi Ambrus jegyzeteivel. *Törökvilág Magyarországon* Bp. 1961. JKK 418.)
- 17 *átalag* — Tokaj vidékén használt kisebb, kb. 75 literes hordó
- 54 : 5 *Sós Márton* — egy Sós János nevű ezereskapitányt ismerünk, Márton nevűt nem
- 17 *waimmsz* — ujjas, mellény
- 18 *plundra* — térd alatt vagy bokában összeszűkülő, bő férfinadrág
- 55 : 17 *Scharada Nepomuk* — Lásd a *Jegyzetek Keletkezése, forrásai* c. fejezetet. Sárodyhoz hasonló ügyes hasbeszélő Körimös Pista is, aki így szerez pénzt fősvény nagybátyjától. (*Hétköznapi* JKK 32–38.)
- 25 *fideliter* — kedélyesen
- 29 *paszita* — vendégség, leginkább keresztelő alkalmával
- 56 9 *táritoppos* — búbos, keményített tetejű
- 23 *baptisandus* — megkeresztelendő
- 27 *non contradicito* — nem szabad ellentmondanod, helyesebben: noli contradicere
- 57 : 9 *Diabolus te baptiset* — az ördög kereszteljen meg téged
- 58 9 *hátrafelé fordítja a fejeinket* — A régiek hite szerint a boszorkányok mesterkedései közé tartozott többek között az is, hogy az áldozatuk fejét hátrafordították. A boszorkányságra vonatkozó adatokat Jókai Ipolyi Arnoldnak *Magyar Mythologia* c. művéből ismerte, és ezeket több regényéhez fel is használta. A *Szép Mihálban* így szól a babonás kocsis Simplexhez: „– Huh – rebegé a hanák. – Megcsipted a boszorkány állát! Bizony hátrafordítja a fejedet az éjjel!” (50)
- 60 6 *exorcisatio* — itt: ördöngösség
- 61 6 *elchangeftroz* — ügyesen eltulajdonít valamit, itt: eltüntet, elcserél

Lap: Sor:

- 62 : 23 *farmatring* — szíjból készült ütlegelő eszköz, eredetileg lószerszám, mellyel hajdan a lovaskatonákat fenyítették meg
- 30 *topolyfa* — magasra növő, fehér levelű fa, nyárfa
- 31 *sing* — régi hosszímérték, valamivel rövidebb, mint a rőf, kb. 62 cm
- 33 *pardon, grácia* — bocsánat, kegyelem
- 64 : 14 *suttogó* — a leánykérést megelőző puhatalóldzó beszélgetést, a „susogót” Jókai a *Bálványosvárbán* is említi. „Azért jön előre a susogó, hogy ha aztán elmarad a háztűznézés, szegyen ne származzék belőle.” (63.) Hasonló jelentéssel szerepel a *Damokosokban* is. „Nincs most idő hosszadalmas turbékolásra, susogóra, praktice kell a dologhoz hozzáfogni”. (163.)
- 18 *clara pacta, boni amici* — tiszta egyezés, jó barátok
- 65 : 2 *lunatikus* — holdkóros. Jókai egyik legragyogóbb novellájában a *Debreceni lunátikusban* ír a holdkórosokról.
- 20 *emlékpénz* — Jókai *A magyar nemzet történetében* is ír róla (616.)
- 66 : 28 *Nagyszombat* — ma Trnava néven Csehszlovákiai város Pozsony mellett. Itt kezdte meg munkáját 1635-ben a Pázmány Péter által alapított egyetem. Mikor kuruc uralom alatt volt, világhírű nyomdája Rákóczinak dolgozott.
- 67 : 1 *toklyó* — egy éves birka
- 11 *gradus ad Parnassum* — a Parnassusra vezető lépcső. Itt: a latin irodalomba bevezető könyv
- 19 *Vörösvár (Biebersburg)* — Vöröskőre utal Jókai. A magas, erdős hegyromra épült vár a régi Pozsony vármegye szenci járásában van. A történelmi nevezetességű várat állítólag III. Béla király felesége építtette. A regény cselekményének idején már a Pálffy-család birtokában volt. A szabadságharc alatt semleges helynek nyilvánították. — A vöröskői Pálffy-kastély hűtőztermében, az ún. sala terrenában valóban tartottak műkedvelő színházi előadásokat, de ilyen adataink csak a XIX. sz. első feléből vannak. Staud Géza szerint (*Magyar kastélyszínházak*. III. rész. Bp. 1964. 61–62.) azonban lehetséges, „hogy alkalmasszerűen pozsonyi német színtársulatok már a XVIII. században is felléptek rajta.”
- 21 *Pálffy Antal* — a cselekmény idején ismeretlen személy. Egy Pálffy Antal szerepel ugyan a családban, de csak a XIX. század elején. Lehet, hogy a szerző itt Eszterházy Antallal keverte össze Pálffy Jánost.
- 29 *Sztárai Mihály* — (?–1574 körül) költő és drámaíró. Valószínűleg Padovában tanult, majd Sárospatakon volt ferences

szerzetes. Az 1530-as években a reformáció híve lett. Irodalmi munkásságával is a reformáció ügyét szolgálta. Zsoltárokat, bibliai históriákat írt, legnevezetesebb művei azonban hitvitázó drámái: a *Papok házassága*, (1555) és *Az igaz papság tüköre* (1559), amelyekben egy fiktív hitvita keretében bizonyította a reformátorok igazát, és kigúnyolta a katolikus egyházat.

- 33 *Racine „Horatiusai”* – Az említett darabot azonban tévesen tulajdonítja Jókai Racine-nak. Minden bizonnyal Corneille *Horace* (1640) c. drámájára gondol. Erre utal a hősnő neve is. Camilla tragikusan hal meg bátyja, Horace kardjától, akinek hazaszeretete olyan fanatikkussá növekszik, hogy nem tűri húga könnyeit, melyeket az általa legyőzött és megölt kedveséért hullat. (Vö.: Haraszi Gyula: *Corneille és kora* Bp. 1906. 206–28.)
- 68 31 *Az olasz így mondja: „Io t'ama”, az angol így: „Aj lov ju”, a francia így: „Zsö téme”* – Az olasz kifejezést a következőképpen kellett volna helyesen írni: Io t'amo, – Jókai itt egyébként a kiejtés szerinti írásmódot követte, de ezt sem hibátlanul.
- 71 cím *A vas ember* – Pontosán ezt a címet adta Jókai a *Szomorú napok* (1848–56) c. regényében a VII. fejezetnek, melyben Vértessy tábormok alakját formálja meg. Jókai szerette ezt a kifejezést, ami abból az összcállításból is kitűnik, amelyet Szekeres László készített a *Szomorú napok* jegyzeteiben. „A vas emberhez hasonló *A janisárok végnapjaiban* szereplő Kara Makán, a tehetséges hadvezér, aki amit kezével megfog, az vassal van megfogva. (JKK 333 : 4.) *A kőszívű ember fiai* c. regényében Salamon zsbárus Baradlay Richárdot nevezi ,vas-ember'-nek. (112.) A Bach-korszak vas embere csak külsőre hasonlít Vértessy tábormokhoz, egyébként hitvány zsamok (*A fekete vér*, 38.)” (JKK 354.)
- 19 *másodnapra „tyúkverőre”* – hasonlóan szerepelteti Jókai a népi kifejezést a *Bálványosvárban* is. Opour Kevend mondja Rapsonnének, hogy nem a lakodalomra érkezett, „már csak tyúkverőre”. (89.)
- 73 10 *leptető* – vontatott
- 74 : 20 *falba rúgtad a magas portát* – feltételezőleg sh. a *farba rúgtad* helyett. A kiadások azonban egyöntetűleg *falba rúgtad* alakot közölnek, így azt megváltoztatni nem akartuk.
- 75 1 *pro coronide* – betetőzésül
- 12 *predestináció* – Jókai érdekesen nyilatkozik ezzel kapcsolatban

Lap: Sor:

máshelyütt: „Előrebocsátom, hogy fatalista vagyok, omenekben. praedestinációban hiszek”. (Negyven év visszhangja NK. 100. k. 123.)

75 : 26 *scéndzva* — jelenetként beállítva

79 : 7 *kapicány* — kantár

80 : 19 *kalekuti kakas* — a szóhoz a következő magyarázatot fűzi Szabó József a regény 1962-es kiadásának jegyzeteiben: „Pulykakakas. Ocskay sztropkói birtokának egykorú leltárában indiai-kakas néven szerepel. (Nevét származási helyéről, az amerikai Indiana államról kapta.) Jókai valószínűleg félreértésből, indiai eredetű kakasnak hitte, s ezért mondja kalkuttainak.” (572)

81 : 24 *komanvuportévu* — helyes francia írásmóddal: comment vous portez-vous?. Jelentése: hogy van? Itteni jelentése: a francia társalgás alapelemei.

82 I *comma* — vessző

ahol comma van az egy csók — hasonlóan tanítja idegen nyelvekre Mihály Bálintot (*Szép Mihály* JKK 206).

semicolon — pontosvessző

Bellarminus Róbert — (1542–1621) Híres jezsuita, a teológia tanára, bíboros, majd capuai érsek. Híres műve, melyre Jókai is gondolhatott a *Disputationes de controversiis . . .*, mely a katolikus hit védelmét szolgálta.

16 *Gyakran térdet képeknek hajték* — A *Brandenburgi Katalin keserve* c. 1630 körüli ének 10. versszaka. Jókai az eredeti szövegtől bizonyos mértékben eltér, ezért annak közlését szükségesnek tartjuk.

Gyakran térdet képednek hajték

Titkos boltban melyiket tarték,

Isten helyett — holt szenteket,

Feszületet imádék,

Olvasókra — sok szapora Ávékat mondék.

(Vö. *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbéli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán*. Pest 1864. 130. valamint *Tud. Gyűjt.* 1830. III. 57–9. Jankovich Miklós közlésében.) (Ezért az adatért másokkal együtt Stoll Bélának tartozunk köszönettel.)

83 4 *színdarabokat adtak elő, amikben a papokat agyoncsúfolták* — Jókai itt minden bizonnyal a XVI. század derekán keletkezett

Lap: Sor:

- hitvitázó drámákra, elsősorban Sztárai Mihály két művére, a töredékes *Papok házassága* és *Az igaz papság tüköre* c. drámákra gondolt. Ezek a művek rámutatnak a katolikus papok műveltségére, csalásaira, és az *Az igaz papság tüköre* c. dráma végén még magának a pápának is — mivel prédikálni nem tud — kapálni kell menni.
- 83 : 10 *amely családban pedig egy konvertita támadt, az nagyobb gyászt hozott arra a halálesetnél* — Hasonló fanatizmussal nyilatkozik Sára asszony is a *Szép Mihál*ban a hitehagyásról. „De mikor Sára asszonynak hírvül vitték, hogy a fia bemenekült a jezsuiták kolostorába, s most azoknak az oltalma alatt áll, akkor csak összeroskadt a szegény asszony s azt mondá, hogy bár inkább nyugodnék a Mihálja mellett!” (262).
- 23 *háborút lehetett viselni azért, hogy az Úrvacsorája egyes vagy kettős szfn alatt szolgáltatásé-e ki?* — Utalás a huszita háborúkra. A mozgalom mérsékeltbb szárnyát alkotó „kelyhesek” a „négy prágai cikkelyben” követelték többek között a két szín alatt, azaz kenyérrrel és borral való úrvacsoravétel engedélyezését.
- 30 *stratagéma* — haditerv
ébénumfa — ébenfa, trópusi fa, melyből zongorabillentyűket, dísztárgyakat készítenek
- 84 3 *Kékkő* — szlovákiai helység a régi balassagyarmati járásban. Mai szlovák nevéen Modrý Kameň. Sziklás helyre épült vára sok ostromot állt ki. A Rákóczi-korban a Balassa-család vára volt.
- 16 *pallizáda* — karóból épült sánc, cölöpsor, helyesen: paliszád
- 17 *Schlick Leopold* — grófi származású császári tábornagy
- 88 : 28 *„Hol vagytok hazámmak csillagi? — Ocskay”* — A kései kuruc költészet, a Rákóczi-kesergők legkiválóbbja, a Rákóczi-nóta, kétséget kizáróan a szabadságharc bukása után született és számos változatban került később elő. Először Erdélyi János adta ki 1849-ben. *Szabad hangok* c. verseskötvének függeléke gyanánt. (Vö. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból* 2. k. Bp. 1952. 1081.) A Jókai által felhasznált sorok pontosan így hangzanak:

„Hová lettek magyar népnek
Vitéz vezéri,
Nemzetünknek hír szerzői,
Fényes csillagi,
Ocskay? (uo. 1085.)

Lap: Sor:

A motívum felhasználása itt a szabadságharc idején természetesen anakronizmus.

- 90 : 21 *Datum Levae* — kelt Léván
- 92 : 16 *Zólyom* — ma Zvolen néven csehszlovákiai város a Garam (Hron) völgyében. A Rákóczi-korban mezőváros, várral. Valóban itt vívott meg Ocskay Bottyánnal.
- 17 *ahol Nagy Lajos király országgyűlést tartott, s Hedvig leányát Jagellónak eljegyezte* — Jókai itt történelmi tévedést követ el. Hedvignek — aki 1384-től Jadwiga néven a lengyel trónon ült — Jagellóval kötendő, politikai érdekeket szolgáló házasságának terve csak jóval Lajos halála után merült fel. A házassággal, melyet 1386-ban kötöttek meg, megteremtették Lengyelország biztonságát az akkor még pogány litvánokkal szemben. *A magyar nemzet történetében (Nő királyok c. fejezet)* helyes időre teszi a házasságkötést Jókai, és emelkedett sorokban ír Hedvig nagy áldozatáról, aki lemondva szerelméről és jegyeséről, az osztrák Vilmos hercegről, kezét nyújtja pogány kérijének, ezzel erőskezü királyt és szövetségest nyerve Lengyelországnak. (im. 216—23.)
- 93 2 *A kuruc táborban még több volt az orosz.* — Jókai *A magyar nemzet történetében* is ír arról, hogy Rákóczi első ezredeit oroszokból állította fel. „Nem szabad elhallgatni a történetírónak, hogy a legelső ezredek, a mik Rákóczi zászlói alá gyűltek, oroszokból álltak. A beregi, ugcocsi rusznyák nép nem a nemesek, a parasztok; nem a protestánsok, hanem a görög óhitűek; fogtak fegyvert a magyar nemzet alkotmányos szabadságának kivívására; s mindvégig hívei maradtak a nemzet és a szabadság ügyének.” (627.)
- 93 5 *harám* — rabló, haramia
- 20 *Eszterházy Antal* — (1676—1722) — grófi család sarja 1703-ban még a császár oldalán áll. Komárom vármegye főispánja és egy huszárezred tulajdonosa. Akárcsak Forgách vagy Bottyán, ő is a kurucok ellen küzdött: a Felvidéken szervezte meg az ellenállást. 1704 áprilisában Forgách nyerte meg a nemzeti küzdelem számára. Rákóczi előbb tábornokká, majd altábornaggyá nevezte ki. A bukás után a száműzetésbe is követte fejedelmét. (vö: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai* 205., valamint Thaly Kálmán: *Gróf Eszterházy Antal Táborigyűlése* Bp. 1901.) A családnév helyes formája: Esterházy
- Forgách Simon* — gróf (1669—1730), előbb császári, 1704-től

Lap: Sor:

kuruc tábornok, majd tábornagy. Békítetési céllal, Habsburg-megbízásból csatlakozott a szabadságharchoz, de átállása után a fejedelem igaz híve lett. Árulás gyanúja miatt börtönbe került, de ennek ellenére híj maradt Rákóczihoz, akir Lengyelországba is követett.

93 : 25 *Beszterce* — Feltehetőleg Besztercebányáról (Banská-Bystrica) van szó.

Leopold napja — Lipót császár nevenapja

94 : 12 *No, kuruc had . . . Én vagyok itt, a Vak Bottyán* — a párviadalt, és az azt követő ütközetet *A magyar nemzet történetében* is leírja Jókai. „Ez volt az első valódi ütközet két rendes hadsereg között a Rákóczy-szabadságharcban. Még a régi hős csaták mintájára kezdődött.

Párviadal a csatatéren.

A labanc táborból kiugratott lóháton a sereg legvitézebb hőse, a félszemű *Bottyán*, s fennyen hívta ki a kurucok közül azt, a kinek erős szíve van vele összemérkőzni.

A ki kihívására szembeszállt vele, volt az *Ocskay László*.

A két sereg szeme láttára megvívott párharcban mind a két vezér sebet kapott, *Ocskay* könnyűt, de *Bottyán* olyat, a mit megfeküdt.

E kedvező előjel után nem is történhetett más, mint hogy a kuruc sereg megverte a labancot, *Forgáchot, Koháryt, Bottyánt Bercsényiék* beszorították *Zólyomba, Schlicket* felkergették Bajmóczyig, *Ritschán* tábornokot a német kuruc kapitány *Winkler* verte vissza.” (631.)

96 9 *doktor Wolffius* — költött név

15 *temperamentummérő* — régi kezdetleges lázmérő. Jókai szerint vizahólyagból készítették. (vö: *Enyim, tied, övé* JKK 2. k. 274.)

16 *indicium* — tünet

20 *Gács* — csehszlovákiai község, a volt Nógrád megyében. Mai neve Halič. A Rákóczi-korban Nógrád vármegye székhelye. Itt állt a *Forgách*-család vára.

24 *étui* — doboz, ládika

31 *csak igyék szorgalmasan a páciens veres céklalevest, ami a mellvérzést elállítja* — A cékla gyógyászati hatásáról hasonlóan nyilatkozik Jókai *A lőcsei fehér asszony* c. regényében: „a veres cékla, mivel veres, elállítja a vérzéseket” (1. k. 13.)

97 1 *Aesculap* — itt: orvos

Lap: Sor:

- 97: 19 *Dávid* — Izrael második királya, i. e. 1000 körül. A zsidóság ókori történetének legkiválóbb alakja, akinek sikerült egyesítenie Izrael és Juda törzseit.
- 98 2 *Szent Kereszt* — kis község a Garam partján, a régi Bars vármegyében
- 99 5 *Probavi et successit* — kiprobáltam és sikerült
6 *kovácsnak orvosság: szabónak halál* — az anekdotikus szólásféle egyik változata Mikszáth Kálmánnál is felbukkan. „A pozsonyi doktor nagyon megjárta, midőn látta, hogy a kolozsvári hideglelősök a töltött káposztától gyógyulnak meg, s bejegyzé diariumjába, hogy a «töltött káposzta orvosság a hideglelés ellen»; mert alighogy a pozsonyi páciense még jobban megbetegedett, a dús tapasztalatot ekként kellett módosítania: a kolozsvári embernek orvosság, de a pozsonyinak halál.” (*Az igazi humoristák*, Mikszáth Kálmán munkái 34-35. k. Hátrahagyott iratok. Bp. 1914. 35-36.) Az anekdota variánsra — említve a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényt is — utal György Lajos: *Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz* c. cikke (ItK 1932. 260.)
- 13 *standár* — zászló
- 100 24 *a trombitások vesztették el az ütközetet.* (*Mint például a romhányit.*) — Romhány Nógrád megyei község. Határában folyt le 1710. jan. 22-én az a csata, mely a kurucok vereségével végződött. Az említése itt anakronizmus.
- 101 9 *ortályoskodnak* — veszekednek, zsörtölődnek
20 *csicsóka* — a napraforgók egyik fajtája (*helianthus tuberosus*). Burgonyaforma, édeskés gyökere ehető.
23 *manicheus* — óperzsa és keresztény elemekből álló vallás követője, itt talán: pogány
- 102 : 30 *Dudvág* — Dudvág, a Vág vízrendszerének egyik tagja, a Kis-Dunába ömlik
- 103 10 *hópénz* — egy hónapra járó zsold
- 106 8 *Fehér-hegyek* — a Kis-Kárpátok külső oldalára másod- és harmadkori üledékes köpeny gyűródött, az ún. Fehér-hegység. Szirtjein lovagvárak épültek (Detrekő, Szomolány, Vöröskő). Délkeleti termékeny lejtőin épült Pozsony, Bazin, Modor és Szentgyörgy.
8 *Dévény* — csehszlovákiai település (Dcvin) a Duna mellett, a Morva torkolatánál
- 107 2 *sympatheticus* — érzelmi ráhatással működő, szuggesztívó útján véghezvitt

- 108 : 1 **Bókross Pál** — Neve sokhelyütt felbukkan a fontosabb forrásokban, személyéről azonban lényeges dolgokat nem tudunk.
- 2 **Révay Imre** — Ősrégi szerémségi, majd turóci nemesi család tagja. Történetünk idején Turóc vármegye főispánja volt.
- 3 **tót hajdúk** — a felvidéki szlovákok szerepéről, melyet a Rákóczi-szabadságharc történetében betöltöttek, elismeréssel nyilatkozott Jókai az *Akik kétszer halmak meg* c. regényének *Abban a tótok országában* c. fejezetében is. „Igenis, ez a tótok népe. Hanem azért az ő apáik harcoltak Rákóczyval végső csatái alkonyatáig, s az ő fiaik ostromolták meg 1848-ban a legelső sáncot Szent-Tamás első megrohanásánál. Beszélni nem tudnak magyarul, hanem érezni a haza szerelmét, azt nagyon jól tudják, s vérzeni is tudnak érte...
Más népfajt képeznek s mégis egygyé vannak fogva azzal a gentryvel, mely kezdettől mostanáig oly hű volt nemzetéhez, mint áldozatkész a szabadságért.” (8.)
- 4 **Turóczy Gáspár** — ezredesként szolgált Rákóczi seregében *hanák* — a Han folyam melléki morva lakosság neve. Cseh-morva tájszólást beszélnek.
- 6 **Móricz István** — ezredes, kiváló képességű katona, huszti várkapitány
- 7 **Gencsy Zsiga** — Ezredes. A rácok elleni harcokban esett el 1706-ban. Holttestét a rácok bestiális kegyetlenséggel megnyúzták, majd szívét, máját kivágták. (vö: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamódványai*. 274–75.)
- 7 **Bóné Bandi** (1655?–1707) — Hadnagyként kezdte Rákóczi seregében. 1692-ben már Diószegen lakott és Gödény Pállal együtt ő készítette elő a bihari kuruc felkelést. A *Szegénylegények éneke* c. kuruc vers a határon Rákóczi mellett levő kuruc tisztek közt említi. Korábban Thököly seregében harcolt, s alighanem czeres kapitány volt. 1707. máj. 6-án Rákóczi a Bihar megyei Vértes nevű faluval ajándékozta meg. 1707-ben történt haláláig lovas ezres kapitánya volt a kuruc hadseregnek. (vö: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamódványai* 94., valamint: *II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata* 13–19.)
- Majos Jancsi** — Ugocsai nemescsaládból származó lovas ezreskapitány. Valószínűleg fia az első kuruc támadások idején szereplő nagyhírű Majos Ferencnek. Majos János 1703. júl. 14-én a tiszabecsi harc során esett a kurucok fogságába, s néhány hét múlva már ezredesként harcolt Rákóczi

Lap: Sor:

- seregében. (vö: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyámodványa* 126.)
- 108 8 *Kaszás Pali* — lovas ezereskapitány. Részt vett abban a hadjáratban, mely Erdélyt a fejedelem mellé állította. Ő az, aki már nem csak a német katonaságnak, hanem a földesuraknak is hadat üzen. Egyik levelében így ír: Csak a vak nem látja, hogy Erdélyben is esedékes a jobbágyok támadása „az Isten népét fogságban tartó” földesurak ellen, akik az országot „hamis hitivel régen pusztító ellenségnek inkább kedveznek, mintsem édes nemzetünknek”. (vö: Esze Tamás: *II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata* 45.)
- 21 *Dévény-Újfalu* — cseh-szlovákiai község a Morva mellett, mai szlovák neve Devínska Nová Ves
- 109 11 *infestál* háborgat, zaklat, megtámad
- 16 *Morva* — folyó Cseh-szlovákiában (Morava, March). A Szudétákban ered, majd Dévénynél a Dunába torkollik.
- 22 *tubákos pikszis* — dohányporos szelence
- fe:árda* — vastag deszkalapra erősített mozsár, várkapu bedöntésére. A löportöltet meggyújtásakor a robbanás ereje a kaput beszakította.
- 32 *purgomál posztó* — bergamói posztó. A nevét az olaszországi Bergamo várostól kapta.
- szameth daróc* — durva „stameet” posztó, mely Hollandiában készült, s a XVII–XVIII. században Európa-szerte ismerték
- karassia kelme* — erős fonálból készített szövet
- 33 *kamuka bársony* — damaszt bársony. Hosszú szőrű, selymes tapintású ruhaanyag.
- 110 10 *Fischamend* — régi mezőváros Ausztriában a Fischa torkolata mellett, Béctől délkeletre a Duna jobb partján
- 11 *Hainburg* — kis város Ausztriában Béctől délkeletre a Duna jobb partján, a korszakban mint határvár fontos szerepre emelkedett
- 12 *Enzersdorf* — város Béctől 11 kilométernyire keletre a Duna bal partján
- 22 *bulletin* — jelentés
- 26 *Strassoldo Károly* — császári hadvezér; 1675 nyarán kassai főkapitány. 1676 júliusában a kurucoktól nagy vereséget szenvedett. Átmeneti sikerek után Thököly ismét megveri (1679. nov. 3.), akivel aztán fegyverszünetet köt. Ezért az udvar megneheztel rá, és visszahívja Magyarországról.
- 111 : 27 *petek* — zenebona, felfordulás

Lap: Sor:

- 112 : 1 *vadaskert* — azonos a schönbrunni kastély kertjével (vö. Bermann 779—780.)
16 *en échelon* — lépcsőzetesen (felállítva)
17 *à cheval* — lovon
30 *Schwechat* — Bécs délkeleti külvárosa, ma az osztrák főváros 23. kerülete
33 *Szent István-torony* — A híres István templom (137 m. magas) tornya, melyből jelzéseket adtak le a város lakóinak (Bermann 350)
34 *laxenburgi halmok* — Laxenburg község Béctől délre
113 3 *Favorita-vonal* — A Favoritenstrasse főútvonal Bécs délkeleti részén észak-déli irányban
114 : 31 *hic fuit Ocskay* — itt volt Ocskay
116 : 7 *cédrusfa* — a fenyőfélékhez tartozó kedvelt díszfa
8 *puszpángfa* — más néven bukszus, szegélynövénynek ültetik
21 *Heister Siegbert* — osztrák tábornagy (1646—1718). A török elleni hadjáratokban tűnt ki. 1704-ben a Rákóczi-szabadságharc leverésére küldték. 1715-ben magyar honfiúsítást kapott
31 *Carnuntum* — római táborváros Alsó-Ausztriában, kb. 40 km-re Béctől keletre. Vespasianus korában a Duna vonalának jelentős erődített helye, a római kapu ma is áll.
32 *Petronell* — község Carnuntum romjai mellett
117 : 4 *morgen komm ich wieder* — holnap ismét jövök
16 *a hainburgi malmokat megrakotva kövekkel, nekiereszté a Dunának, s Pozsony közelében fölgyújtotta, azok mind összetörték, elégették a pozsonyi hajóhidat* — Hasonló haditettéről számol be az ezermester Mátyás Vavel Lajosnak: „Láttam a kétszáz-negyven öl hosszúságú hidat, amit egy darabban szállítanak odább, s a Dunának az egyik partjától a másikig átér. Azután azt is láttam, hogy törték össze azt a hidat a mieink tüzes hajói, hogy Napóleon seregének egyharmada a Dunán innen rekedt.” (Névtelen vár JKK 365.)
118 4 *glacis* — vársánc előtti mellvéd
Gróf Altenburg-palota — Möricz Bermann csak egy Altcnburg-kolostort említ (437.)
119 : 8 *Titánia-szem* — tündérszem. Titania Oberon felesége és a tündérek királynője Shakespeare *Szentivánéji álom* c. vígjátékában
120 : 3 *savoyard fiú* — Savoie nevű francia alpesi tartományba tartozó fiúcska. A mostoha tartományból kivándorolva mint mutatványosok stb. keresték kenyerüket.

Lap: Sor:

- 120: 4 *marmota* — havasok üregeiben élő, hosszú téli álmot alvó patkányféle állat (mus marmota)
- 20 *nyargonc* — lovas katona, aki a csatában a vezér rendeleteit továbbbítja
- 27 *hét ölnyi mélység* — kb. 13 méter
- 121 10 *Loyola Ignác* — a jezsuiták rendjének megalapítója (1491–1556). Fő életcélja a reformáció elleni harc és a katolikus egyház régi hatalmának restaurálása volt.
- 122 1 *Bierglocke* — Sörharang. Magyarázatát lásd a *Keletkezéstörténet* c. részben
- 12 *Az a nő II. Rákóczi Ferenc hitvese, Eleonóra hercegnő, az a két fiúcska az ő két gyermeke* — Jókai a *Rákóczi fia* c. regényében foglalkozik később részletesen a kisebbik Rákóczi-fiú, György alakjával és sorsával. Rákóczi felesége azonban nem Eleonóra volt, hanem Sarolta Amália hesseni hercegnő
- 123 : 4 *Belial* — helyesen: Beliál, a gonoszság megtestesítője, a sátán
- 124 : 21 *Szunyoghy Ozmonda* — regénybeli szerepe egészében költött. Személyéről nem tudunk többet annál a két szűkszavú utalásnál, melyet Thaly Ocskay-tanulmányából a *Keletkezéstörténet*ben idéztünk.
- 125 cím *Ritschán* — Ritschan Ádám báró császári generális. Serege felett 1704. május 28-án Szomolánynál nagy győzelmet aratnak a kurucok. Jókai szerint „valóságos Ocskay László német kiadásban”. Hasonló lovagias, hős ellenfelet állít Baradlay Richárddal szembe Palvitz Ottó személyében *A kőszelű ember fia* c. regényében is.
- 126 4 *Trencsén megye* — régi vármegye, melynek területe a Vág két oldalán húzódott, ma Csehszlovákia területe
- Nyitra* — város, ill. megye a mai Szlovákiában, a Nyitra folyó mellett 1704-től 1708-ig volt a kurucok kezén
- 8 *dandár* — nagyobb katonai egység, többnyire 5–6 zászlóaljából áll. Más országokban brigád a neve.
- 9 *Deutschmeister-gyalozezred* — Hoch- und Deutschmeister a Német Lovagrend nagymesterének hivatalos címe. 1696 óta a bécsi négyes számú gyalozezred is ezt a nevet viselte, mert a nagymester volt az ezredtulajdonos.
- 10 *Mecklenburg* — északnémet tájegység; ma az NDK területén a Balti-tenger mellett
- 12 *haubicvető* — rövid csövű, meredek szögben tüzelő ágyú
- 127 3 *Érsekújvár* a Nyitra folyó mellett csehszlovákiai város.

Lap: Sor:

- Mai szlovák neve Nové Zámky. Egyik legjelentősebb kuruc vár, a felvidéki kuruc hadműveletek sarkpontja.
- 127 : 33 *Jókó* — mai nevén Dobrá Voda. Község Csehszlovákiában a volt Nyitra vármegyében.
Korlátkő — csehszlovákiai község a régi Nyitra megyében. Mai neve Cerová Liesková. Romokban heverő vára már a XIII. században fennállt, az Aba-nemzetség, Csák Máté, Stibor vajda, a Bánfi-család és mások tulajdona volt.
Szomolyán — más néven Szomolány. Község Csehszlovákiában a régi Pozsony vármegyében. Mai szlovák neve Smolenice.
- 34 *Jablonec* — község Csehszlovákiában a régi Nyitra vármegyében
Miava — a régi Nyitra vármegye egyik folyója
- 128 : 14 *tírallozás* — lövöldözés, csetepaté, csatározás. Hasonló jelentéssel szerepel *Az új földesúrban* is. (JKK 140.)
- 130 : 2 *Nádas falu* — kis falu a régi Pozsony vármegyében Szomolány mellett
- 9 *Tirna folyó* — helyesen Trnava, kisebb patak Csehszlovákiában a régi Pozsony vármegyében
- 9 *Binyóc* — helyesen Binóc, kis falu a régi Pozsony vármegyében
- 11 *geszt* — fás terület, liget
- 131 : 23 *Köröskényi Dezső* — Bercsényi 1708-ban régi labanc kapitánynak nevezi. Az *Archivum Rákócziánium* kötetében kiadott levelezési anyagban meglehetősen sok szó van róla. Jókai tehát helytelenül szerepelteti kuruc tisztként.
- 34 *Maltzahn* — bárói rangra emelt mecklenburgi ősi család, melynek egyik tagja, mint ezredes a császári seregben szolgált dán csapatok parancsnoka volt
- 132 : 1 *Giordano* — helyesen Giordani, a Visconti-vértesszred fiatal kapitánya volt. (vö. R. Várkonyi Ágnes: *A kurucok hősei* 85.)
- 133 17 „Ha megválnak, jó lesz a sebemre. Ha meghalok eltemetnek benne” — A dalsorokkal kapcsolatban Gulyás József: *Jókai és a népdalok* c. cikkét idézzük. „Jókai a népdalok különféle csoportjaiból vesz nótákat (néha csak sorokat) műveibe.” A katonadalok csoportjában idézi a következő dalt is. „Minek varrják nekem a gyolcsinget Ha már engem katonának visznek. Ha megválnak jó lesz a sebemre Ha elesem, eltemetnek benne.” (Etnographia 1925. 133–148.) Az idézett népdal több népköltési gyűjteményben szerepel.

Lap: Sor:

135 : 19 *Te Deum laudamus* — hálaadó mise, eredetileg „Téged, Isten, dicsérünk” kezdetű ókeresztény himnusz latin nyelvű első sora

136 : cím: *Cinka Panna* — cigány hegedűs, női primás (1711?–72.). Lányi János gömöri földbirtokos taníttatta. 19 éves korában férjhez ment, bandát szervezett, és azzal járta az országot. Nevéhez számos legendát fűznek. A neki tulajdonított zeneművek eredete nem bizonyítható, többségükben később-ről származnak. Irodalmi alkotások elég gyakran helyezik anakronisztikusan szereplését a Rákóczi-korba.

1 *Briseis* — Achilles kedves rabnője Homeros *Ilias* c. eposzában

13 *fastus* — kevélység, rátartóság, nagyzolás

137 31 *halott-tánc* — Cinka Panna ezen dalának csak a címe maradt fenn. Jókai több regényében leírja a halott-táncot (*Szép Mihál, Bálványosvár*), azonban nem úgy, mint valami gyönyörű dalt, hanem mint egy hátborzongató népi temetési játékot, ahol egy legény elnyúlik a földön. „Erre megrendelik a muzsikusnál, fújja csak a dudán a halottas táncot. Mihelyt rákezdtek, körüljárta néhány férfi és nő énekelve, félig pedig siránkozva a fekvő fickót, összetették a kezét a mellén, összekötötték a lábát, hol a hasára, hol a hátára fordították s mindenféle játékot űztek vele. Végül lassan-lassan felállították és táncoltak vele.” (*Magyar Simplicissimus*, Bp. 1956. 248., valamint Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* 2. k. 328.)

32 *háromszáz özvegy nótája* — állítólag szintén Cinka Panna nótája. Minden bizonnyal összefüggésben van azonban a háromszáz özvegyasszony táncával, melynek történetét Jókai a *Damokosok* c. regényében írta meg. „Ott a templom előtt megállva, megparancsolá trombitásának [Ilka asszony], hogy fújja el a «háromszáz özvegyasszony táncát».

Híres nóta volt ez akkoriban; akként keletkezett, hogy egy aranybánya összedőlt s egyszerre háromszáz bányamunkást temetett el halottul.

Mielőtt a nagy szerencsétlenségnek hirtelen futamodott volna, a bánya tulajdonosa, gazdag magyar főúr, pompás lakomát rendezett a kastélyában s arra felhívatta a háromszáz asszonyt, a kiknek a férjeik ott veszték a bánya dűledékei alatt, s fényesen megtraktálta őket; mikor aztán már jó kedvök lett a ser-tül, bortul, akkor megfuvatta trombitásával az új nótát, a minck a láb alá való hangjaira a menyecskék táncra kerekedtek, s egymással párijában ugyan rúgták a port. Mikor aztán

Lap: Sor:

legvigabban járták, a palota ura elkiáltja magát: «no még soh'se láttam háromszáz özvegyasszonyt egy rakáson ilyen vigan táncolni»... Kegyetlen tréfa volt biz az attól a főúrtól... Hanem a nóta maga elterjedt egész Erdélyországban s mindenütt úgy hívták, hogy a «háromszáz özvegy táncsa.»" Hasonlóan írja meg Jókai a dal születésének történetét a *Szép Mihkál* c. regény *Jegyzetek a „szép Mihkálhoz”* c. fejezetben is (JKK 309.) (103–104.) Vö. még *Magyar Simplissimus*. 247–48.

137 : 32 *Ősapánk dala* — Az említett is azok közé a Cinka Panna-dalok közé tartozik, amelyeknek csak a címét ismerjük.

138 18 *mikor az ő csúf poszája árszellemül, akkor még az angyaloknál is szebbnek látja azt az, akit zenéjével elbűvölt-bájtolt* — Jókai több alkalommal ír a zene, különösen a népi zene varázsos, testet-lelket megszépítő hatásáról. A *Szegény gazdagok*ban a lelketlen kalandor, báró Hátszegi kezd hegedülni a pusztai csárdában betyárok, egyszerű pásztorok között. „Lénárd báró elvette a marokentokból a pompás *Straduariot*... s a betyár tilinkója után rögtön utána húzta azt a szép, búskomor dallamot... Még a vén Ripa is lelkesedésbe jött rá, s belebeledanolt elbúsultan, pedig kevés öröme lehetett a hangjában, nagyon rekedt volt az..."

Henriette fekhelyén felemelkedve, mélézva hallgatá e csodás dallamokat. Ha valami, úgy ez a pillanat volt az, melyben férjét olyan delejes fénykörben látá maga előtt, mely ellenállhatatlanul csábít, hódít, megveszteget." (JKK 115.) Hasonló hatást vált ki a muzsika több Jókai-hősből is. Így ír erről Nagy Miklós: „Hátszegi báróban őszinteség és lelki finomság nincsen. Csak egyetlen epizód van, ami kizökkent ebből a kerékvágásból: a csárdai hegedülés. Itt egy pillanatra mintha felengedne az eltorzult lélek, s a népdalok ritmusával felszámyna. Tudatos írói eszköz-e ez, mellyel a zene lélek-cserélő varázsát érezteti a költő, (van erre példa a *Kiskirályok* mulatási jelenetében, ahol Tanussy Decebál a »Régi Naphoz« korcsma cigánybandájának muzsikája mellett szabadsághőssé szépiül), vagy pusztán művészi következetlenség; nehéz lenne eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a báró ezekben a pillanatokban saját osztályától elpártolt, a betyárélet szilaj szépségétől megittasult lázadónak tűnik fel." (*Jókai Mór: Szegény gazdagok* It 1955. I. sz. 37–38.)

De megszépül rövid időre az ördögi fenegyerek Trenk

Lap: Sor:

- Ferenc is, mikor hegedűt vesz a kezébe. „Még hegedűlni is tudott, és igen szépen. Mikor azokat a mélabús magyar és horvát népdalokat hangoztatá nyirettyűjével, az embert megrikkatta vele”. (*A két Trenk*, 24.)
- 138 : 28 *laptika* — két kerekű kis taliga
- 34 *Láthatatlanná tudja tenni magát: farkassötétjét bocsát az üldöző szemére* — Jókai több regényében szerepeltet bűbájós varázslónőket, boszorkányokat. Ilyenek pl. Babura Pírka (*Szép Mihkál*) vagy Rapsonné (*Bálványosvár*). A boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmeket Jókai Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* c. művéből merítette, és több regényéhez fel is használta Ipolyi anyagát.
- farkassötétje* — farkasvakság, időnként fellépő, rossz látással járó szembetegség
- 139 18 *Balahó Mátyás* — költött név
- 141 : 33 *perversus* — ravasz
- 142 : 8 *tombác* — a vízimalom alatt álló, crős tölgyfából készült gerenda; itt: tutaj, gerendákból összeácsolva
- 143 16 *kápsáló* — ételmet kéregető, iskola vagy szerzetesrendjává gyűjtő személy
- 144 : 6 *Lipótvár* — a Vág jobb partján, Galgóccal szemben fekvő vár, a nyugat-felvidéki császári hadműveletek bázisa, 1665-ben épült. A császáriak sikeresen védték Thököly, majd II. Rákóczi Ferenc kurucai ellen; szlovák neve: Leopoldov.
- 146 : 1 *szeredás* — kecskeszörből szőtt, majdnem négyszögletes, tarka, kemény anyagú, fedeles tarisznya
- 148 : 27 *Eugén herceg* — Savoyai Jenő (1663–1736) francia származású osztrák hadvezér és államférfi. Bécs ostroma után a hosszú törökellenes harcok legsikeresebb stratégyája, aki később is nagy diadalokat aratott a francia hadakon
- a zentai diadal veteránjai, kiknek trombitaharsogása előtt a hatalmas szultán seregei a Dunába rohantak* — Savoyai Jenő 1697. szept. 11-én abban a pillanatban csapott le a nagyvezér hadaira, midőn azok éppen a Tiszán keltek át. A hatalmas vereség, mely 30.000 török életébe került, véglegesen megtörte a félhold magyarországi uralmát. Jókai tévesen említi a Dunát. A csata a Tiszánál volt.
- 149 : 22 *palotás* — belső szolgálatot teljesítő hajdú, testőr, aki az uralkodó közvetlen környezetében volt
- 150 : 8 *Als die Schneider Hochzeit hatten, da waren alle froh!* — Mikor a szabók lakodalmat ültek, mindnyájan örültek!

Lap: Sor:

- 150: 11 *Da schiefen alle Schneider, auf einem halben Stroh!* Akkor valamennyi szabó felényi szalmán aludt.
- 14 *puma* — ágyúgolyó, bomba
- 20 *vicomte de Feirville* — Személyéről Thaly is megemlékezik. Azonos Feirville d'Hérissy ezredessel, akit valóban XIV. Lajos küldött Rákóczihoz.
- XIV. Lajos* — A Napkirály (1638—1715). Támogatta a Thököly-féle felkelést, majd a spanyol örökösödési háború idején kapcsolatban állt II. Rákóczi Ferencsel; számottevő segítséget azonban egyiküknek sem nyújtott.
- 151 17 *Parna* — kis patak a régi Pozsony vármegye északkeleti részében
- 152 : 28 *Sárody fránya ügyes torzkép-rajzoló volt* — Hasonló ügyességgel rajzolja karikatúráit Korponayné is *A lőcsei fehér asszony* c. regényben. „Bercsényit török basa mezében adta vissza; Károlyi Sándort a «nagypipájú, kevésdohányú» rebellis kuruc alakjában személyesítette. Forgách Simonból kétkulacsost csinált, a ki a féllábával Ausztriában, féllal Magyarországon állt. Vayból oláh dudás lett. Móricz Jánost megtette nagy kerek kalappal a fejében, tüszővel a derekán, rusznyák királynak; Ocskay Lászlónál a rémségesbe csapott a szatyrája; az áruló vezér az egyik kezében hozta a dárdára szúrt fejét, s a másik kezében pohárral kínálta ugynazt a levágott főt . . . Hanem a császárpárti főurak sem részesültek jobb bánásmódban. Heister Siegebort és Hannibal, Stahrenberg Guido és Rüdiger arcképei kész prédául szolgáltak a daemoni gúnyorú rajzolóknak.” (1. k. 86—87.)
- 154 16 *holdújság* — újhold
- 18 *förmeteg* — heves téli vihar, hófúvás, hóföregteteg. Ezt a tájszót Jókai másutt is használja.
- 155 19 *Ilosvay Bálint* — Bereg vármegye szolgabírája volt, mikor a kurucokhoz csatlakozott. Rákóczi lovas ezres kapitánnyá tette. (Vö.: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai* 364.)
- 20 *Sréter János* — nagybirtokos nemesi család sarja. Apafi, majd Thököly udvarában végzett diplomáciai munkát. Rákóczi is szívesen fogadja hűségét, és a bányavárosok főkapitánya, majd ezredes és dandárnok lett. A fejedelmet Lengyelországba is követte.
- 32 *cape! rape!* — Fogd meg! Ragadd meg! A capio és rapio ige imperativusza.

Lap: Sor:

- 156 : 25 *Wobezzer* — Wobeser br. császári ezredes, 1704-ben a jablonkai hágót védte a kurucok ellen. — Később generális, az 1716—18-as török háborúban tábornagy. Wobézer-ezred (vö. Arch. Rák. IV. k. 245, 352.)
Firmont — helyesen *Virmond*. A császári hadsereg tábornoka volt.
- 158 18 *Czobor Márk* — Hatalmas vagyonnal rendelkező, vezető szerepet betöltő, régi grófi család sarja, tábornok, majd 1715—23-ig főajtónálló.
- 159 : 14 *Bärenhäuter* — naplopó, semmirekellő, mihaszna ember. A magyar pernahajdernek megfelelő szó.
- 162 : 19 *Bagocsay* — valószínűleg Babócsay Ferenc. Előbb császári alezredes. 1704 elején állt át a kurucokhoz, ettől kezdve brigadérosként végig részt vett a harcokban.
- 163 9 *sömlyék* — süppedékes, ingoványos, mocsaras hely, vizenyős kaszáló, legelő
- 164 : 26 *Pongrácz Gáspár* — Rákóczi ezredese, ki később átállt a labancokhoz; a régi Liptói vármegye egyik legrégibb családjának a sarja, Gáspár már bárói rangot viselt
27 *elzüllött* — itt valószínűleg: nyomorúságos helyzetben levő
- 166 : 8 *marodeurök* — rablók, fosztogatók
- 167 4 *Dúló Pál* — Dúló Ádám nevű ezredest ismerünk a kuruc korból
20 *hadzöme* — derékhad
- 168 18 *konvent* — egyházi vezetők gyülekezete; itt: a kolostorok fogadalmas tagjainak összessége
21 *Et cetera, et cetera* — és a többi, és a többi
22 *dux* — vezér, hadvezér
25 *serenissime princeps* — fenséges fejedelem, őfcenség a fejedelem
28 *keilerei* — verekedés
- 169 2 *pyrrhusi győzelem* — kétes értékű győzelem, amely nem éri meg az érte hozott áldozatot
21 *ordinánctiszt* — helyesebben ordonánctiszt; parancsörtiszt, segédtsiszt
- 170 : 13 *svadronőr* — hősködő, hivalkodó
- 172 : 2 *profész* ← porkoláb, katonai börtönőr
24 *kupcihér* — tekergő, dologkerülő, naplopó személy. A *Felfordult világ* c. regényben így mérgelődik Borcz úr. „Biz énrajtam ne figurázzék az a sok incifinci kis városi kupcihér!” (JKK 157.) A szó „ördög, rossz szellem” jelentéssel a *Szép Mihályban* is több helyen szerepel.

- 173 26 *Beckó* Vág parti kisközség a volt Trencsén megyében. Mai neve Beckov. A község mellett emelkedő hatalmas sziklatömegben láthatók Beckó várának romjai. A monda szerint Stibor vajda építtette a várat, amely udvari bolondjáról Buckóról vagy Beckóról kapta a nevét, de már Béla király névtelen jegyzője említi Blundus néven, s neve sokáig maradt Bolondos vár vagy Bolondóc. 1727-ben leégett. (vö. Lovcsányi Gyula: *A Vág és vidéke*. Bp. 1881. 137–141.) A várhoz fűződő népmondát dolgozta fel Kisfaludy Károly *Stibor vajda* c. drámájában.
- 174 9 *famózus* — hírhedett, rossz hírű
- 12 *Csak már „szamárevőnek” ne nevezték volna, amiért a sileziták legjobban haragúsznak* — „... abban az időben a „Bärenhäuter” és az „Eselsfresser” volt a két leggonoszabb csúfnév, amivel a német urak egymást boszantották” mondja *A cigánybáró* (84. k. 55.)
- 175 1 *Küszdenpfennig-palota* — Bécs egyik régi háza, melyben a híres vendéglő volt. A vendéglőhöz egy kedves monda fűződik. A tulajdonos egyetlen fia egyik távoli szegény rokonát szerette, aki a vendéglőben dolgozott. Az apa becegyezzésére azonban nem számíthattak. Paracelsus, a nagynevű orvos és alkimista is abba a vendéglőbe járt barátaival borozgatni. Egyszer az apa csokolódzason kapta a fiatalokat, és a leányt azonnal el akarta zavarni a háztól. Ekkor Paracelsus a fiatalok védelmére kelt. Az apa mérgesen rendreutasította, és felszólította Paracelsust, hogy inkább fizesse meg tartozását, mire az egy rézpfenniget adott a kocsmárosnak. A kocsmáros mérgesen földhöz vágta a pénzt, és azt mondta: „Akkor egyezem bele a fiatalok házasságába, ha ez a rézpenz arannyá változik.” Paracelsus megtette a csodát, és a pénz arannyá változott. Az esetnek híre ment, és a vendéglő látogatottsága ugrás-szerűen megnőtt. A vendéglős utána is hálásan csókolgatta a gazdagságát megalapozó pénzdarabot. Innen a vendéglő és a ház neve, az eredetmondának azonban a történelmi tények ellentmondanak. (vö. Bermann 689–90.)
- 8 *socinianusok* — a szentháromságot tagadók egyik mérsékeltbb irányzatának követői. Nevüket Faustus és Laelius Socinus (kb. 1525–62, ill. 1539–1604) olasz reformátorokról nyerték.
- 9 *bafometimádók* — A bafomet nevű bálvány imádói. A bafomet bálvány a templomosok szimbóluma volt, egy kőből faragott, kétféjű, kétarcú, kétnemű szobor arab felírással. Életüket

Lap: Sor:

- és kultuszukat részletesen leírja Jókai az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* c. regény *A Baphomet* c. fejezetében.
- 175 : 9 *gnosticusok* — a korai kereszténység egyik vallási irányzatának követői, akiknek az volt a törekvésük, hogy misztikus úton minél mélyebben hatoljanak a hitigazságokba
- 176 : 13 *feronière* — fejék, fejdísz
- 177 : 27 „*nimetullahita*” *dervis* — török kolduló szerzetes
- 31 *Egy nagy velencei kristálypalackba tiszta vizet töltöttek.* — Az üveggömbből történő jóslást egészen egyező módon mutatja be *Az utolsó budai basa* c. elbeszélésében Jókai (37. k. 141–43), melyet 1859-ben írt.
- 180 : 25 *Türkenhaus* — Az épület (törökház) a Schenkenstrassén állt és a XIX. sz.-ban a hadügyminisztérium tengerészeti osztályának székhelye volt. 1870 körül lebontották, hogy az udvari színház helyet kapjon. (vö. Bermann 1179.)
- 26 *a nagy hársfa segélyével éjjelenként leszöktem* — Egy nagy hársfa segítségével jut be Trenk Figyes is Amália hercegnő szobájába (*A két Trenk* c. regény *A salto mortale* c. fejezet).
- 31 *Fischamend* — falu Alsó-Ausztriában a Duna és a Fischadagnitz összefolyásánál
- 33 *Diarium* — a Wienerisches Diarium (Bécsi Napló) c. hivatalos XVII–XVIII. századi osztrák lap címének rövid változata *Mercur* — Minden bizonnyal a *Mercurius Hungaricus*ra gondol Jókai, az első magyarországi hírlapra, mely 1705 és 1710 között jelent meg különböző helyeken (Kassa, Lőcse, Bártfa). A Rákóczi-szabadságharc félhivatalos tájékoztatójaként a külföld számára latin nyelven adták ki, a kurucokat támadó külföldi sajtó, elsősorban a Bécsben megjelenő Wienerisches Diarium kuruc ellenes cikkeinek ellensúlyozására. A lapot gróf Eszterházy Antal generális indította meg, s Rákóczi, majd Bercsényi kancelláriáján szerkesztették.
- 181 8 „*curréndfiúk*” — a templomi gyermekkórus tagjai
- 17 „*baccalár*” — a legelső tudományos fokozatot elérő diák, doktorjelölt (baccalaureus)
- 19° *peregrináló diák* — vándorló diák (vö. Jókai: *A peregrinus* c. novellájával)
- 183 : 15 *ott a kapu nagyságú ablak, ahonnan Beckót, a bolondot aláhajfították* — A monda szerint Stibor vajda egyik jobbágját — tehát nem Beckót, a bolondot, mint Jókai írja — a mélységbe dobatta, mert kuttyját megütötte (vö. Szauder József: *Bevezetés Kisfaludy Károly válogatott művei* c. kötethez, Bp.

Lap: Sor:

1954. 28.). Kisfaludy is így mondja el drámájában az eseményt. Itt Jókai vagy összetévesztette az eseményeket, vagy azért módosította, hogy még hatásosabb magyarázatát adja annak, miért hívták a várat Beckónak, Bolondócnak.
- 183 : 25 *Trencsén* — mai szlovák nevén Trenčín. Jelentős város Csehszlovákiában a Vág bal partján Zsolnától (Žilina) délnyugatra. A vár és a város sohasem került a kurucok kezére.
- 26 *Vágújhely* — jelentős helység Csehszlovákiában. Mai szlovák neve Nové Mesto nad Váhom. A várat sokszor dúlta fel az ellenség.
Temetvény — mai szlovák nevén Hrádok, község Csehszlovákiában a régi Nyitra vármegyében. Vára romokban hever.
- 32 *báni hegyek* — Bán (Banovce nad Bebravou) jelentősebb, hegyekkel körülvett falu a régi Trencsén vármegye déli csücskében, a Bebrova patak völgyében
- 184 : 16 *köppöly* — kis üveg vagy fémbúra, amelyben melegítéssel megrikkították a levegőt, majd hirtelen a beteg testrésznék gyakran felhasított bőrfelületére szorították, mely ott vérbőséget idézett elő, illetve a vérzést fokozta
- 28 *Ez a templom és kolostor a vörös barátoké volt. Ennek a szerzetnek különben is veszett híre volt a nép előtt. Bálványimádással vádolták őket. A külföldről elűzött templáriusok maradványai voltak.* — A templáriusok Palesztina védelmére és a mohamedánok elleni küzdelemre 1118-ban alapított katolikus lovagrend, melyet 1312-ben oszlatott fel a francia király, hogy hatalmas birtokait megkaparinthassa. Szerepeltetésük itt anakronizmus. Kicsapongó életükről ír Jókai a *Minden poklokon keresztül* c. regényében is. Bálványimádással összekapcsolt orgiáikat részletesen mutatja be az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* c. kalandregény *A vörös barátoknál* c. részében, Ráby Mátyáshoz a siralomházban is vörös barátot küldenek lelki vigasszal.
- 185 : 9 *Viard* — híres császári tábormok
- 13 *A Vág most meg van áradva, zajlik* — a zajló Vág képét részletesen festi meg Jókai a *Páter Péter* c. regényében
- 186 : 33 *Phryne* — híres görög hetéra, eleinte szegény gyümölcsárus leány, aki abból gazdagodott meg, hogy korának leghíresebb szobrászai modellnek választották. Mikor egyszer a bíróság elé került, és ügye reménytelenül állott, ügyvédje, Hiperidesz feltárta bájait, s a bírák felmentették.

Lap: Sor:

- 186 : 34 *Csupáncsak a térdeig leomló dióbbarnaszlín dús haja takarta rosszul rejtve profanált szépségét.* — Hasonló toalettben jelenik meg Miranda is Trenk Frigyes előtt. „Egy tündér alak, kinek nem volt egyéb takarója, mint a nyers selyemhez szinlő hosszú hajzata.” (*A két Trenk* 39.)
- 188 : 4 *soutane* — a katolikus papok hosszú, keskeny ujjakkal ellátott köntöse reverendája
- 189 28 *luxuries* —itt: bujaság
- 33 *saisi lepel* — Sais nagyváros az ókori Alsó-Egyiptomban. Későbbi korok legendái szerint itt rejtette fátyol a saisi képet, melyet avatlan nem láthatott meg, és a fátyol föllebbentője megbűnhődött. A motívum Flaubert *Salambó* c. regényében fontos szerepet kap. Az *Enyim, tied, övé* c. regényben így ír Jókai. „Hát Ince azt sem bánta: nem sokat törődött velük. szemei nem igyekeztek keresztültörni a rejtélyes saisi fátyolon, mely a letakart arc titkait fedé.” (JKK 2. k. 9.)
- 191 11 *aeocen* — mai formájában eocén; barnaszénkor; a földtörténeti harmadkor legelső korszaka
- 12 *allúvium* — a földtörténet legfiatalabb kora, a földtani jelenkor
- 25 *Torquemada Tamás* — Domonkos-rendi szerzetes, spanyol főinkvizitor, aki a XV. század végén eretnekség vádjával több ezer embert ítelt halálra
- 193 : 20 *Bramarbas* — nevetséges szájhős, hencegő
- 22 *Quintilia* — római színésznő, aki a legszörnyűbb kínzások ellenére sem árulta el, hogy mit tud szerelmesének, Pompediusnak (egyések szerint Pomponiusnak) Caligula császár elleni összeesküvéséről
- 194 15 *Rakovszky* — régi nemesi család, melynek tagjai vezető szerepet töltöttek be Turóc vármegyében. Rakovszky Menyhért mint megyéje követe részt vett az 1707-es ónodi országgyűlésen, itt békepártiságáért és Rákóczival szembeni nyílt bizalmatlanságáért felkoncolták.
- 16 *Turóc* — kis területű, régi magyar vármegye a volt Árva, Liptó és Trencsén vármegyék között, a Turóc folyó magas fekvésű medencéjét és a környező hegyeket foglalta magában; ma csehszlovákiai terület
- 28 *spanyolcsizma* — csavarokkal egymáshoz szorítható két fa, amely között a vallatott személy lábát összelapították; illetve szögekkel kivert kízóeszköz, melybe a vádlott lábát beszorították

Lap: Sor:

- 33 *Ebergényi* — régi nemesi család; László a Rákóczi-szabadságharcban fontos szerepet töltött be; Kassát elfoglalta, részt vett a békealkudozásokban
- 195 : 19 *Lubomirszky Tivadar* — Rákóczival és a magyarokkal rokon-szenvező régi lengyel hercegi család tagja
- 20 *A szepesi gróf* — Történelmünk folyamán Zsigmond 1412-ben 13 szepesi várost elzálogosított Ulászló lengyel királynak, és csak 1772-ben csatolták vissza Magyarországhoz. Az elzalogosított terület fővárosa Igló volt. Itt székelt a kormányzó, a szepesi gróf, akinek tisztségéről így ír Jókai a *Szép Mihál*-ban: „A szepesi tizenhat városból is tizenhárom a lengyel koronának volt zálogba adva; azért azok Magyarországhoz számítottak s a lengyel kegyelmes úr volt, megengedte nekik, hogy maguk válasszanak maguknak szepesi grófot, a kinek mindnyájan engedelmeskedjenek.” (JKK 1.)
- 195 : 24 *szandeci sztaros-ta* — Lengyelországban régen azokat a nemeseket nevezték sztarosztának, akiknek királyi javadalmaik voltak, s ezekben bizonyos törvényhatósági jogokat is gyakoroltak; Sandec régi közigazgatási terület Galíciában
- 200 : 17 *cavalier servant* — lovag, hölgykísérő
- 201 : 19 *Gehorsamer Diener* — alázatos szolgája vagyok
- 23 *marchand des modes* — divatáru-kereskedő
- 34 *coiffeur* — fodrász
- 202 : 8 *spiritus vini* — alkohol, borszesz
- 203 : 22 *banyakemence* — a sárból, téglából, agyagból rakott kúp alakú, úgynevezett boglyakemence népies elnevezése
- 204 : 1 *Au contraire* — ellenkezőleg
- 5 *a sárga szemű szörnyeteget, akit Shakespeare leír* — Jókai alkalmasint téved: az *Othelló*-ban Jago zöldszemű szörnyetegnek nevezi a féltékenységet. A féltékenységet sárga szemű szörnye megjelenik a *Névtelen vár* c. regényben is. „Lajos mondani akart neki valamit, de Marie számára tette a kezét, aztán megint belenézett a távcsőbe. Az a ‚sárga szemű szörny‘ még többet is akart látni.” (JKK 150.)
- 205 : 4 *Kriván* — a Magas Tátra 2496 m magas csúcsa, a Koprova-völgytől keletre.
- 206 : 4 *Kosztolán* — kisközség a volt Nyitra vármegyében. Vára már Mátyás idejében is fennállott.
- 207 : 15 *szalup* — pongyola
- vertugadén* — hurka alakú ruhagöngyöleg vagy párna, a csípők szélesítése céljából a szoknya alatt viselték (pufándli).

Lap: Sor:

- 207 : 23 *tüzes golyókat röpitének a városba a szakállas ágyúkból, hanem azokat a kurucok nyers marhabőrökkel lefűlelik* — Hasonlóan fr Jókai az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* c. regényében is. „A gyújtó golyókon már ki tudtak fogni az ostromlók. A németek is kitalálták már azt a mesterséget, hogy mikor egy ilyen tűzprűszkölő szörnyeteg jött, ott várták vizes marhabőrökkel, a mint leesett, lefűlelték, letakarták . . .” (4–5.)
- 208 : 10 *Das ist herrlich! Das ist gottvoll!* — Pompás! Isteni!
15 *Csallóköz* — termékeny talajú sziget Szlovákiában Pozsony és Komárom között, az Öreg-Duna meg a Kis-Duna fogja közre. A Duna legnagyobb szigete. Mai neve Žitný Ostrov.
22 „*Nincsen széna, nincsen abrak, Kedves lovam, agyoncsaplak!*” — (vö. Erdélyi: Népdalok és mondák. Pest 1846. I. k.)
27 *Zay-Ugróc* — mai nevén Uhrovec, község a régi Trencsén megye báni járásában.
Zay grófok — A főúri család eredete a XII. századba nyúlik vissza. A család egyik tagja, András kuruc ezredes, aki tevékenyen vett részt az 1708–10-es évek hadjárataiban. A regény cselekményének idején a család még csak bárói rangot viselt.
- 209 : 14 *gyepűbodza* — kerítésül szolgáló, sűrű növéssű gyalogbodza, a mezőkön, szántóföldek aljában tenyésző növény, tudományos neve *sambucus ebulus*
33 *Práter* — Bécs ligetes, fás része
Paradicsom — utalás egy bécsi korabeli szórakozóhelyre
- 210 : 22 *pöstyéni fürdő* — Pöstyén (Piešťany) a Vág mellett cseh-szlovákiai világhírű gyógyfürdő
- 212 : 4 *hamvazószerda* — húshagyókedd utáni szerda, mikor a katolikus hívek homlokát hamuval kenik be a pap
motesici úri kastély — Alsó-Motesic kisközség a régi Trencsén megye báni járásában. Itt állt a hatalmas vagyonú és befolyású Motesiczky-család kastélya is.
15 *Hévíz* — valószínűleg a Trencsén melletti Trencsénteplicre utal Jókai.
- 218 : 29 *II. Ferdinánd* — (1578–1637) I. Ferdinánd unokája, 1618-tól magyar király, majd német-római császár. Mint a jezsuiták neveltje, fanatikusan küzdött a protestánsok ellen.
30 *ich will euch schon katholisch machen* — én titeket föltétlenül katolikussá akarlak tenni
- 221 : 7 *donationalis levél* — adományozó levél

Lap: Sor:

- 221 : 8 *Sztropkó* — csehszlovákiai helység (Stropkov) a volt Zemplén megyében, vára 1675 óta romokban hever
- 224 : cím *Repülj fecském* — Jókai a költői szabadsággal él, amikor az említett dalt Rákóczi és Cinka Panna közös szerzeményének tartja. A világhíressé váló dal Reményi Ede, a szabadságharc és az utána következő évtizedek világszerte ismert hegedűművésznének a szerzeménye, amellyel hangversenyein a legnagyobb hatást érte el. Reményi Edéről és a *Repülj fecském* c. dalról így ír Jókai *Reményi Ede* c. írásában. „Éppen most vett búcsút tisztelt barátunk Napóleontól, ki csak azért késleltette algiri útját ily sokáig, hogy még egyszer meghallgassa a «Repülj fecském»-et”. (*Életemből* 2. k. 305.) A dal nagy hatásáról ír Váli Mari is. „Mi az este többi részén igen szép cimbalomjátékokat élveztünk. Itt hallottam először a Reményi Ede varázshegedűje által évek múlva világszerte híressé vált *Repülj fecském* szívek mélyéig ható dalát”. (*Emlékeim Jókai Mórról*. Bp. 1955. 160.)
- 17 *Fáraó-ivadéka* — Arany János *A nagyidai cigányok* c. népies víg eposzában — mely Jókainak kedvelt olvasmánya volt — szintén így nevezi a cigányokat.
„Régi híres nemzet cigányok nemzete,
Sötét ó világban vész el eredete;
Azt mondják, Faraó lett vón’ első vajda.”
(*Arany János ÖM*. Bp. 1952. 3. k. 222.)
- 23 *klázli* — üvegpohár, üvegcancsó (dunántúli tájszó); Jókai *A magyar nép adomái* (Pest 1856.) c. könyvében (207.) feljegyezte egy dunántúli magyar ácsokról hallott dal szövegét. Az ácsok „rajzolnak egy embert egy kezében pohárral, másikon palackkal”, s ezt éneklik: „Ez a klázli, ez a flaska, Ez pediglen részeg Miska . . .” Előfordul a *Mire megvénülünk* 2. fejezetében is. (vö. Kulcsár Adorján jegyzeteivel *Az új földesúr* JKK 472.) *Az új földesúr*ban a következő mondat szerepel. „Vagy úgy? Az urak nem isznak a kulacsból, hanem klázliból.” (JKK 136.)
- 225 4 *zegernye* — fergezeg, zivatar. A *Fekete gyémántokban* így ír Jókai: „Most ebbe az írásba beletakarózom egészen. Esetik tőlem a jeges zegernye zápor; engemet ettől egy cseppje sem érhet!” (JKK 193.) Az *Egetvívó asszonysztúben* a következő mondat szerepel: „Azon kell iparkodnunk, hogy elérjük a gulyáskarámot, mielőtt a zegernyezápör a nyakunkba szakad.” (82.)

Lap: Sor:

- 226 : 5 *kordován barna* — finoman kikészített juh- vagy kecskebőr színéhez hasonló
- 229 : 24 *érmelléki bakator* — A Kraszna és a Berettyó melletti termékeny dombvidék (Románia) zöldessárga színű, zamatos, savanykás pecsenyebora, melyet az Érmellék fő szőlőfajtájából, a kékespiros bakatorból sajtolnak.
- 230 : 30 *göboly* — levágásra, hizlalásra szánt, illetve hizott szarvasmarha, főként ökör
- 31 *bális* — sajtkészítő olasz, aki nyáron haszonbérbe veszi a birkák fejését, telen pedig szalámit csinál
- 232 : 14 *a császáriak kiadják a fejedelemasszonyt egy-egy találkozásra a fegyverszünet alatt* — Erről a találkozásról ír *Rákócziné* címen népi hangú balladát a fiatal Arany, mely az Életképekben (szerk. Jókai Mór) jelent meg először 1848 augusztusában.
- 21 *seriozus* — tekintélyes
- 234 : 34 *az ország prímása, Széchenyi* — Valószínűleg Széchenyi és nem Széchenyi Györgyre gondolt Jókai, aki 1704-ben mint kalocsai érsek, békéltető szerepet vállalt I. Lipót és Rákóczi között
- 236 : 25 *Rákóczi-induló* — legnépszerűbb nemzeti indulónk. A XIX. század elején alakult ki a népi Rákóczi-nóta motívumaiból és a kuruc tábori kürtjelzésekből. Mai alakját Bihari János, Scholl Miklós katonakapitány, és bizonyos mértékig Berlioz híres feldolgozása nyomán nyerte.
- Gotterhalte* — helyesen: Gott erhalte — az osztrák császári himnusz címe és kezdő szavai. Dallamát 1797-ben komponálta Haydn.
- 31 *baleine* — halcsontos fűző
- bouffant* — Helyes franciasággal bouffante, a XVIII. század közepe óta divatos keményített alszoknyák, illetve abroncsbetét a krinolinhoz
- 237 : 1 *mouche* — légy, itt: fekete szépségtapasz a nő arcán
- 4 *bal paré* — fényes, ünnepi bál
- 15 „*aout*”, *s az is „ó”* — helyesbíteniünk kell Jókait. Az *aout* (augusztus) *u*-nak hangzik és nem *o*-nak.
- 238 : 17 *Wratislaw prágai kancellár* — Wratislav Johann Wenzel gr. osztrák államférfi (1670–1712). 1705-ben csehországi kancellár lett, de ő vezette az egész osztrák külügyi politikát. 1706-ban a nagyszombati béketárgyalásokon ő volt I. József megbízottja, személyesen is tárgyalt II. Rákóczi Ferencsel.

Lap: Sor:

- 238 : 26 *Honni soit qui mal y pense* — szégyen arra, aki rosszra gondol
(az angol térdszalagrend jelmondata)
27 *bêtise* — ostobaság, sületlenség, bolondság
- 239 : 3 *Par hasard* — véletlenül, történetesen
6 *Aber Excellenc* — de kegyelmes uram
33 *bengáli fény* — a tűzijáték legrégebbi és legegyszerűbb alakja.
Gyúlékony anyagokból és valamilyen lángot színező sóból
készült keverék meggyújtásakor keletkező láng fénye.
- 240 : 22 *Az öreg császár meghalt, az ifjú békeszerető* — utalás I. Lipótra
és I. József magyar királyra
- 242 : 16 *primatialis* — prímási
25 *stukkemű* — gipszből készült fal- és mennyezetdíszítmény
- 245 : 19 „*Lám a német...*” — A *Rákóczi-nóta* néhány sorának
kis é átalakított változata.
24 *Bizonyosan anyánk küldte őt hozzám Bécsbe, fogságom alatt,*
ízenettel, akkor került rabságra — Jókai itt következetlen, hiszen
előbb arról ír, hogy Tiszáné is Ilonkával volt a fogságban.
A féltékeny Ocskay akkor nyugszik meg, mikor megállapítja:
„Hisz vele volt a nővel az anya” (213.).
- 248 : 11 *Fuggerek* — német bankárclád a XV–XVI. században.
Fölbecsülhetetlenül nagy vagyonuk volt.
23 *Cellini Benvenuto* (1500–1571) — kalandos életű olasz ötvös,
szobrász és író. Mesterműve — többek között — a bécsi
Művészettörténeti Múzeumban őrzött, aranyozott alakokkal
díszített zománcozott sőtartó. Önéletrajza kedvelt olvasmány.
- 252 : 1 *Nyitra* — szlovákul Nitra — város Csehszlovákiában a volt
Nyitra vármegye székhelye, Pozsonytól északkeletre
12 *Sempte* — nagyközség a régi Nyitra vármegyében, itt működött
Bormemisza Péter nyomdája. Mai szlovák neve: Šintava.
- 254 : 2 *Újlak* — teljes nevén Nyitraújlak, csehszlovákiai község a
volt Nyitra vármegyében
16 *Busbach* — utalás Busbequius Augerius, Gislenius flandriai
humanistára, aki azonban 1560-ban vitte az orgonafát Bécsbe
- 257 : 1 *Nyitra-Lehota* — csak Ó- és Újlehota nevű község volt a régi
Nyitra vármegyében
- 258 : 21 *Hát már idáig terjed Trianon?* — Trianon két híres kastély neve,
melyek a versailles-i parkban épültek. A Le Grand-Trianont
XIV. Lajos építtette Maintenon asszony számára, a Le Petit-
Trianont XV. Lajos Dubarry asszonynak. Az itt meghonosított
könnyű erkölcsű életre utal Jókai.
- 261 : 3 *cum gentibus* — nemzetséggel, házanépével együtt

Lap: Sor:

- 261 : 9 *Czoborhegy* — helyesen Zoborhegy, tekintélyes magasságú hegy (587 m), mely Nyitrát kelet felől védi és magasan kiemelkedik a 139 m magas lapály fölé
- 262 15 *hatágú várcsillag* — Joseph Hammer-Purgstall: *Geschichte des osmanischen Reiches* (Pest, 1840) c. műve, melyet Jókai fontos forrásként használt fel *A fehér rózsza* (1854) c. regényében (vö. Czunya Miklós: *Jókai török-tárgyú regényeinek forrásairól*, Bp. 1934. Linkesch Sándor: *Jókai két regényének viszonya forrásaihoz*, Bp. 1943. Gergely Gergely: *A fehér rózsza, A janicsárok végnapjai*, Bp. 1962. JKK Jegyzetek), részletesen leírja Érsekújvár történetét. Jókai minden bizonnyal itt is felhasználta. Hammer-Purgstall szerint az egész vár földsáncokból állt, melyek egy hatágú csillagot képeztek. A vár földsáncainak egymástól egyenlő távolságra hat foka emelkedett, név szerint: Forgách, Fridrik, Erneszt, Cseh, Zierotin és Császár foka vagy szögletbástyája.
- 23 *Húsz évvel Rákóczi támadása előtt hosszú ostrom után foglalta el azt a római császár a török császártól, most sokkal könnyebben jutott hozzá (a várbeli magyarok segítségével) a magyar fejedelem* — 1685 nyarán Lotharingiai Károly német birodalmi és magyar hadakkal vette ostrom alá Érsekújvárt, s több mint három heti küzdelem után 1685. aug. 19-én foglalta vissza. 1704 nov. elején Rákóczi Ferenc és az akkor kuruccá lett Bottyán János körülférték, s mivel a védők a kurucokhoz húztak, nov. 16-án a kuruc hajdúk könnyűszerrel a várba jutottak
- 263 : 25 *tászlis dóka* — kézfodros dolmányforma kabát
- 33 *Andrássy István* — régi nemesi család sarja. István atyjával együtt báróságot kapott. 1703-ban géresi házánál fogják el a kurucok, és Rákóczihoz küldik. Miután hűségére állott, a fejedelem előbb ezeres kapitányává, majd 1706. március 13-án generális főstrázsamesterré nevezte ki. (Esze T. i. m. 143.) — A nagy befolyású kuruc generális alakját, aki 1710. febr. 13-án átadta Lőcsét a labancoknak, Jókai *A löcsei fehér asszonyban* rajzolta meg.
- 264 : 20 *megtette a négy vágást Szent István pallosával a világ négy sarka felé* — a koronázás alkalmával az új király a világ négy tája felé vágott kardjával és az országot „ezzel minden részéből ellenek ellen védeni késznek nyilatkozik” (vö. Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* 2. k. 6.). A motívum szerepel a *Bálványosvárban* is (49.).

Lap: Sor:

- 265 : 9 *princeps Transsilvaniae* — Erdély fejedelme
28 *Garabonciás diák* — valószínűleg költött színdarab cím
- 266 : 1 *olajkáros* — vándorló kereskedő, aki különféle apróságokat
— varázsszereket, kenőcsöket — árult
7 *Roscius* — Quintus Roscius Gallus (i. e. 134–61), a leg-
ünnepelebb színművész volt az ókori Rómában
- 267 : 7 *Szirmay* — régi grófi család neve. Tagjai közül Miklós fontos
szerepet töltött be a Rákóczi-szabadságharcban.
- 268 : 23 *dica* — rovás, kirovás; 1848-ig az országgyűlésen megszava-
zott adó, illetve az adókirovás kulcsa
23 *portio* — adó, hadiadó
subsídium — hadiadó, pénzsegély
- 32 „*Miseria cum sale*» — Nyomorúság sóval”
- 269 3 „*Miseria cum aceto!*» — Nyomorúság ecettel. Ez *Ami lengyelünk*
III. szakasza 2. fejezetének címe is.
19 *hadi linea* — hadvonal
- 271 : 23 *szent Vida tánca* — vagy vitustánc, olyan betegség, szervi ideg-
baj, amelynek esetében a beteg teste, végtagjai rángatóznak
31 *repülő só* — ammóniumkarbonát (sal alcali volatil), szagolósó;
ájuláskor szagoltatják, mert erősen izgatja az orr nyálka-
hártyáját. *Az új földesúrban* így ír Jókai: „Aladár kérte szépen,
hogy engedjen magának időt a magához térésre, s ha van
repülő só a háznál, alkalmazza.” (JKK 212.)
- 272 6 *Eb ura fakó* — Eredeti jelentése: Ebnek ura a kutya. Régen
ugyanis nemcsak lovat, hanem farkast és kutyát is neveztek
fakónak. Átvitt értelemben: Azt teszünk, amit akarunk,
nekünk nem parancsolnak. A szólásmondás először egy
1678-ban keletkezett drámában fordul elő, majd állítólag
az 1707-i ónódi országgyűlésen ezekkel a szavakkal fosztották
meg trónjától I. Józsefet: „Eb ura fakó! mai napságtul fog-
vást József nem királyunk, abrenunciálván mindenkben
ellene; inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös
jobbágyságban éljünk”. (vö.: O. Nagy Gábor: *Mi fán terem*
Bp. 1957. 71.)
- 33 *Nessus-ing* — romlást hozó ajándék. Eredetileg a Nessus
kentaúr mérgezett vérével átitatott ing, amelyet Herkulesnek
küldött féltékeny felesége; amikor a hős az inget felvette,
szörnyű kínok között elpusztult.
- 273 : 31 *aqua vitae* — (szó szerint: az élet vize) itt: pálinka
vincetoxicum — vincetoxicon, magyar nevén vadpaprika, fecs-
kefű stb., az orvostudomány régen ellenméregként használta

Lap: Sor:

- 273 : 32 *salmagundi* — valószínűleg a francia *salmigonidis*, *kotyvalék* jelentésű szó torzított alakja
moschus — a *mimulus moschatus* pézsmaszagú dísznövény, valamint a pézsmaszarvas hímjének pézsmamirigyei által termelt váladék, amelyet szívgyengesség ellen használtak
nostoc Paracelsi — Jókai minden bizonnyal az újkori orvostudomány megalapítójának, Theophrastus Bombastus Paracelsusnak (1493–1541) híres találmányát, a titkos összetételű csodaorvosságot jelöli ezzel a szóval
- 33 *salamandra theriacalis* — a foltos szalamandra szárított hátbőrének pora, amely a szalamandrin nevű mérget tartalmazza; régen a bonyolult, gyakran több mint hatvanféle szerből készített, a legkülönbözőbb mérgezések gyógyítására szánt ellenmérég (*theriaca*) egyik fontos alkotórésze volt
- 34 *emplastrum diacodion* — ópiumos anyagot tartalmazó tapasz
- 274 : 6 *convulsio ridens* — nevetőgörcs
- 8 *ejulál* — jajgat
cachinnál — (hisztérikusan) nevet, hahotázik
- 12 *emplastrum terbenedictum* — háromszorosan áldott flastrom
- 24 *kancsérőló* — kuruzsló, vajakoló; A szóval kapcsolatban így vélekedik Orosz László: Ez a szó szótárainkban nem szerepel. Jókai másutt is használja: „csodaszerekkel, kancsérőlással meggyógyított sok gutaütöttet” (*Névtelen vár* JKK 248.); „évek kellenek, míg az ember ezt a szagot lekancsérőlhatja magáról”. (*Novellák* 240.) *Felfordult világ*, JKK 259.
- 276 : 27 *nehéznyavalya* — a régiek hite szerint gyógyíthatatlan betegség, a beteg görcsös fájdalmában elnyújtózik és habzik a szája
- 277 : 10 *sympathetica cura* — szuggesztióval való gyógyítás
- 278 : 25 *csízió* — verses naptár, ponyván árult kalendárium, mely sokféle hasznos tanácsot tartalmazott
- 279 : 19 *máriapócsi csodatevő szűz* — Máriapócs, Szabolcs megyei község híres búcsújáráhelyét sok gyógyulást kereső látogatta
- 280 : 3 *Aspremontné* — Rákóczi Julianna, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona leánya, gróf Aspremont Ferdinand Gobert (1643–1708) császári altábornagy felesége, a fejedelem testvére. Jókai a *Rákóczi fia* c. regényben is szerepelteti, de ott helytelenül a fejedelem leányaként említi.
- 20 *representál* — itt: fellép
- 22 *Az a fehér ing, (Ozmonda albuma) amire a neveik fel vannak írva* — Jókai itt ismét következetlen, hiszen Ozmonda könnyűsén csak azt tudatta Scharodi a bécsi udvarral, hogy a kémmő

Lap: Sor:

- szóban fogja tudatni „hogy a kuruc had legnevezetesebb vezérei közül ki hajlandó áttérni a császári sereghez” (189). Éppen azért akarja Csajághy vallatni Ozmondát, hogy a neveket megtudja. Az ehhez hasonló, más regényekben is előforduló következetlenségek azzal a hatalmas munkatempóval magyarázhatók, mellyel Jókai dolgozott.
- 282 : 21 *Karslbad* — cseh nevén Karlovy Vary, világhírű fürdőváros Csehszlovákiában
- 284 10 *Szokolca* — csehszlovákiai város (Skalica) a régi Nyitra vármegyében
- 20 *Az egyszeri legátussal szólva*: „Mit is tetszett csak az elébb kérdezni tőlem? — Az „egyszeri légátus” motívum szerepel a *Névtelen vár* c. regényben is, Görömbölyi Bernát így szól Vavel Lajoshoz: „Úgy teszek gróf úr, mint az egyszeri légátus, aki az első kínálás után hasztalan várva az óhajtott másodikra, maga szólítja meg a házigazdát: Mit tetszett csak az elébb mondani?” (JKK 263–64.)
- 285 8 *insurgáltat* — felkelésre bír
- 10 *Libussa* — Cosmas prágai krónikástól fennmaradt ó-cseh legenda szerint Kroknak, Wysehrad urának a leánya, s egyben papnő és jósnő is. Trónra kerülve férjhezmenésre kényszerítették, s ekkor egy Přemysl nevű parasztot választott. A legenda szerint ő alapította Prágát.
- Velezta* — helyesen Vlaszta. Cseh mondai alak, ki társnőjével, Sarkával fellázította az asszonyokat a férfiak uralma ellen. Jókai a *Dekameron* 1. k.-ben *Velezke* címmel írt elbeszélést róla.
- 14 *protocollum* — jegyzőkönyv
- 286 7 *Még akkoriban Bécs városának is voltak országos vásárai* — A bécsi vásár képét Jókai részletesen rajzolja meg a *Rákóczi fia* c. regény *A Bécsi vásár* c. fejezetében. Így kezdi: „Híres nagy országos vásárok voltak egykor Bécs városában. Az egyik gyertyaszentelőkor, a másik Jakab napkor” (III.)
- 12 *pukovai halina* — durva gyapjúból készült posztó. A nevét egy Vág menti szlovák városról (Puchov) kapta, ahol a XVII. században a betelepült csehek virágzó posztóipart létesítettek
- 14 *Erre a vásárra különösen sok marhát és lovat szöktak felhajtani, még távol Magyarországból is* — Erre építi Jókai a *Rákóczi fia* c. regényben is azt a jelenetet, amikor a Rákóczi-fiúk szöktetési kísérletét írja le. „Ez a csikósgazda Rákóczi Ferencnek hajdani legvitézesebb ezredes kapitánya, Pelargus, aki azért jött

ide, hogy fejedelme fiát elvigye magáival" (157). Mint később kiderül, Pelargus nem más, mint Jávorka. Így a *Rákóczi fiában* is fontos szerepet szán neki Jókai, és ami a regény első két részében szép, az Jávorka alakjához kapcsolódik. A *Rákóczi fia* legsikerültebb jelleme Jávorka, a hajdani kuruc tiszt, a regény kutyás embere, aki eljött Rákóczi fiáért. A Méte orgiák hosszas erotikus rajza után a csikós ruhás kuruc tiszt megjelenése egészséges levegőt hoz a regénybe. A füledt orfeumi légkör után a *Sárga rózsza* üde, népi világa övezi Jávorka alakját. A paraszt csikós egy csapásra a bécsi urak alakja fölé nő.

- 286 : 18 *Gősej* — a Zalai-dombság 200—300 m magas délnyugati része. Néprajzi szempontból nagyon érdekes terület
- 19 *Sárrét* — három vizenyős terület neve hazánkban. Egyik a két Berettyó között, a másik a Sebes- és a Kettős-Körös között, a harmadik Székesfehérvár és Várpalota között található. Itt valószínűleg a dunántúlirol van szó.
- 22 *Bécs városa ez idő szerint nevezetes a jól organizált koldusterületéről* — Az itt következő leírás teljes egészében, kibővíve megcsevevénedik a *Rákóczi fia* c. regény *A csavargók országa* c. fejezetében is. „Valóságos állam volt az államban. (Status in statu) Huszonnyolc nemzetségre voltak felosztva, mindegyiknek saját elnevezése, külön mestersége, hivatása, a melyre kora gyermekkorától betanították az emberét... Egész légióra ment a sánták, vakok, nyavalytörösök száma, a némák kerepeltek, a vakok énekeltek, a félbolondok érthetetlen kurjongatással vonták magukra a figyelmet... Egészen tisztességes öltözetük volt a tönkrejutott kalmároknak, a kiknek a hajdemákok mindenüket elrabolták. Ellenben alig akadt meg a rongy a pogány fogságból hazaszabadult rabok testén s látható volt a meztelen csánkóikon a bilincstörés hege. A Lázárok sáfránnyal besárgítva jártak házról-házra, nyöszörögve, hálálkodva... És ezek mind egymás kezére dolgoztak, az egész társaság összetart, egyetért. Vannak törvények, alapszabályaik, s van a ki törvényt tart közöttük: az a Malach, a király". (191—192.) Mindkét regény részlete nagymértékben mutatja Victor Hugo hatását, aki *A párizsi Notre Dame*-ban már Jókai előtt hasonló képet rajzolt a Csodák Udvaráról, a koldusok és alvilági emberek országáról, ahová Pierre Gringoire vetődött (vö. *Az eltört korsó* c. fejezet).
- 287 10 *borbolya* — a cukrászatban használatos ízesítő, színező növény

Lap: Sor:

- 287 : 26 *félkézalkalmár* — itt tájnyelvi jelentéssel tolvajt jelent, így szerepelteti a szót Jókai a *Rákóczi fiában* is. „A félkézalkalmárok igyekeznek a hosszú ujaikkal elkaparítani a tolongásban az erszényeket” (192.)
- 288 4 *crucifixus* — kereszt
- 23 *remunda* — remonda: idomítatlan, fiatal katonaló
- 28 *Spinnerin am Kreuz* — a város déli részén, a X. kerületben álló emlékmű, a gótikus szobrászat gyönyörű alkotása 1451–52-ből. Legenda szerint egy keresztvesztés híve várta itt urára fonással töltve az időt éveken át. Az elnevezés átment a képoszlopra.
- 32 *Kara Musztafa* — török nagyvezér (–1683). 1683-ban fővezére lett annak a negyedmillió főnyi hadseregnek, amelyet a szultán Thököly segítségére Magyarországra küldött. 1683 júliusában Bécsset ostromolja, de a német–lengyel közös seregek megverik, majd Győrig úzik. A kudarcért a szultán kivégezteti.
- 289 : 12 *matzleinsdorfi vonal* — Bécs déli része a X. kerület szélén
- 14 *Baubank* — építkezési, beruházási bank
- 290 : 28 *So had e gmacht!* — így csinálta, így tette
- 29 *harschier gárda* — helyesen: arcière, arzière gárda, a császári testőrség neve. Régen íjjal voltak felfegyverezve — nevüket is innen kapták —, később kardot, puskát használtak.
- 32 *Tutti more basaule* — A szöveg cigány szavaival kapcsolatban igaza van Szabó Józsefnek, aki a regény 1962-es kiadásához a következő jegyzetet fűzi. „A szövegben szereplő (Jávorka s később Delianca szájába adott) cigány szavak kisebb része valóban cigány eredetű, egy, a múlt században laikusok által lejegyzett cigány dalszövegből, az ún. fáraóénekből való. (A dalszöveg értelmét a lejegyzés hibái miatt a szakértőknek máig sem sikerült megfejteni.) Többségük azonban különféle román és szláv nyelvekből származó szavak elferdített alakja, illetve elhomályosult értelmű magyar szólás. Értelmüket tehát ritka esetben is úgyszólván csak sejteni lehet.” (268.)
- 291 : 17 *Glabst, had e wánt?* — *Nix had e wánt!* — *Glacht had e!* — *Azt hiszed, sírt?* — *Nem sírt!* — *Nevetett!*
- 27 *irgundum gule* — a költött cigány kifejezés — amelyhez hasonlók a következők is — kedvenc mondása a boszorkányos Barbara Pirkának a *Szép Mikhál* c. regényben
- 292 : 19 *Ó, du verfluchte Heródiás!* — *Ó, te átkozott Heródiás!*

Lap: Sor:

- 294 : 20 *manicheus módo:* — eretnek módon. A tulokfős szent, akit itt Jávorka szid, Lukács evangélista.
- 295 : 15 *De la Riviere* [Rivière] — francia hadmérnök. Mint hugenotta hagyta el Franciaországot. 1704-ben állt Rákóczi szolgálatába, ezredesi rangot kapott, s a szabadságharc végéig a kurucokat szolgálta. 1706-ban feleségül vette Nyáray László kuruc ezredes leányát.
- 296 9 *Detrekő* — történelmi és irodalomtörténeti szempontból egyaránt lényeges a hajdani erősség története. Az ősi vár egy 419 m magas hegyen épült a régi Pozsony vármegyében. Már régi okirataink is említik. Itt élt Stibor vajda, majd később a vár Balassa Menyhárt kezére került, aki valódi rablófészekké alakította (vö. *Comoedia Balassi Menyhárt druttatásáról*). Itt nyomatta ki Bornemissza Péter *Postillájának* egy részét, énekeskönyvét és Prédikációit. Utolsó gazdája a Pálffy-család volt. Elfoglalták Rákóczi hadai is, majd 1707-ben falai alatt veri meg Starhemberg Ocskay László csapatait.
- Saskő* — Sziklára épült erősség a Garam völgyében a hajdani Bars megye területén
- 31 *Bazin* — község Csehszlovákiában Pozsony közelében, mai neve Pezinok. A Rákóczi-korban fallal kerített kisebb város volt, mely 1705-ben ostrom után került a kurucok kezére.
- 297 : 10 *angyal-kariatidák* — kőből faragott angyal alakok, melyek párkányokat, erkélyeket, boltíveket tartanak
- 299 2 *nereidák* — a görög mitológia szerint Nercusnak, az öreg, jóságos tengeri istennek a leányai
- 300 2 *redoute* — zárt sánc, erődítmény
- 4 *spanyollovag* — hegyes fa- és vasrudakból összeállított, szöges dróttal befert mozgatható akadály
- 17 *lábtó* — létra, hágcsó
- 28 *ciher* — cserje, csalit
- 302 : 5 *Modor* — csehszlovákiai település a Kis-Kárpátok keleti lábánál, Pozsonytól északkeletre, szlovák neve: Modra
- 25 *Göttinga* — Göttingen, város az NSZK-ban, a Leine folyó völgyében. Egyeteme sokáig volt a német természettudományos kutatás központja; itteni említése anakronisztikus, mivel csak 1737-ben alapították.
- 303 : 13 *solutio continuitatis* — itt: seb
- 20 *Noblesse oblige* — a rang, a nemesség megfelelő magatartásra kötelez
- 25 *pharmacopoea* — helyesen: pharmacopoeia, gyógyszerkészlet

Lap: Sor:

- 303 : 27 *samaritana nénék* — önkéntes betegápoló apácák
28 *soror* — nővér
- 306 : 12 *Illés hollója* — Illés ószövetségi próféta, az i. e. VIII. században. Alakjához számos csoda fűződik. A bibliai *Királyok Könyve* szerint is hollók táplálták.
- 307 6 *Noé galambja* — a Biblia szerint Nóének olaját vitt a galamb, jelölve annak, hogy van szárazföld
7 *Ararát* — kialudt kettős csúcsú bazalt vulkán. Török neve *Ağrı Dağ*. A Biblia szerint itt kötött ki Noé bárkája az özönvíz után.
- 310 : 13 *a kór* — itt: a beteg, a kóros
- 319 : 3 *malleus* — pöröly, kalapács
- 320 I *debellál* — legyőz
9 *vajákos kancsételölészer* — kuruzsláshoz használatos kenőcs. Vavel Lajos így szól hűséges inasához, Henryhez: „Te Henry, én hallottam híredet itt a környékben egy vajákos asszonynak, ki csodaszerekkel, kancsételöléssel kigyógyított sok gutaütöttet. Azt elhívom hozzád.” (JKK 34. k. 248.)
- 323 I *Bruck* — minden bizonnyal az Alsó-Ausztriában levő Bruck an der Leitha nevű városról van szó
II *Pekry Lőrinc* — Rákóczi tábornagya. Ősrégi erdélyi nemesi családból származott. Erdély Rákóczi hűségére való térítésében nagy része volt. Vö. Rác Imre: *Pekrovinai gróf Pekry Lőrinc II. Rákóczi Ferenc hadvezére*. Debrecen 1929.
12 *Strážnica* — morvaországi város magyarosított neve. Cseh elnevezése: *Strážnice*
28 *pátens* — kinevezési okirat
- 324 : 22 *vestigia terrent* — a nyomok visszariasztanak; idézet Horatiustól (Epist. I. 1, 74.). A szövegösszefüggés a következő: 73. *Olim quod vulpes aegroto cauta leoni*
74. *Respondit, referam: Quia me vestigia terrent*
75. *Omnia te adversum spectantia nulla retrorsum.*
(Ezt az adatot P. Mayer Erikának köszönhetjük.) A kifejezés célzás arra az acesopusi állatmesére, amelyben a róka nem akarja elfogadni az oroszlán meghívását, mert megriadt attól, minden minden nyom befelé vezet a barlangba, kifelé egy sem.
- 30 *Péter cár* — I. Péter (Nagy Péter) (1672–1725), aki a Rákóczi-szabadságharc idején az orosz trónon ült
- 325 5 *Frigyes* — I. Frigyes porosz király, aki 1701-től 1713-ig uralkodott

Lap: Sor:

- 325 : 6 *dogmatikus skrupulus* — hitbeli kétely
- 327 : 21 *Lech* — A Duna 219 km hosszú mellékfolyója, Ausztriában, Voralbergben ered
Runa — a jelentése itt mitológiai varázsló
- 24 *Hildr* — az Eddában szereplő egyik valkűr neve
- 32 *Wsetin* — helyesen Vsetin. Város Morvában a Bečva mellett.
- 328 2 *Miksa-torony* — védőtornyok, melyeket a linzi sánctáborban alkalmaztak először. Nevét feltalálójáról, Miksa József Estei-ről (1782–1863) kapta. Emlegetése itt anakronizmus.
- 25 *Uriás* — A Biblia szerint Dávid király vitéze, akinek feleségét megszerette Dávid, és ezért a csatában olyan helyre állították, ahol elesett.
- 26 *filiszteusok* — Palesztina lakói az i. e. I. évezredben
- 329 : 3 *Löwenburg* Johann, Jakob — grófi származású császári tábornok
Krumpach — másnéven Grumbach. Ismert császári tábornok.
- 330 : 10 *bölcsek köve* — az alkímisták képzelt titkos csodaszere (lapis philosophorum), melyet az aranycsinálás alapjának képztek
- 17 *centre-mine* — az árak esésére alapított tőzsdei spekuláció
- 19 *Soncha barlang* — A név az *Ezeregy éj* meséire emlékeztet. Szerepelteti Jókai a *Rab Rábyban* (JKK) és a *Damokosok* c. regényben is (118.).
- 20 *Aladin* — helyesen Aladdin, az *Ezeregy éj* egyik meséjének hőse
- 331 8 *ónódi országgyűlés* — A Rákóczi-szabadságharc jelentős mozzanata (1707. máj. 31–jún. 23.). A turóci nemesek a háborús terhek miatt lázongó vármegyék elégedetlenségét kihasználva császári biztatásra békepárti szervezkedést indítottak, amelyet a fejedelem leleplezett; a vezetőket az országgyűlés résztvevői részben felkoncolták, többeket kivégeztettek és bebörtönöztek. Kimondták a Habsburg-dinasztiának már a rozsnyói tanácsülésen elhatározott trónfosztását, a nemesi adómentességet megszüntető közteherviselést és a rézpénz devalvációját. Kiadták a hadsereg megerősítését szolgáló Regulamentum Universalét, és az ország jövedelmeinek jobb felhasználása érdekében a már korábban létesített Gazdasági Tanács mellett helyi gazdasági hivatalokat szerveztek.
- 10 *Okolicsányi* — ősi nemesi család. Liptóból rajzott szét Árva, Szepes, Turóc, Bihar és Nógrád vármegyébe. Turóc megyei ágából származott Kristóf, vármegyei alispán, akit az 1707-es ónódi gyűlésen összekaszaboltak.

Lap: Sor:

- 332 21 XII. Károly Pultavánál harcolt ezredei — XII. Károly svéd király (uralkodott 1697–1718), korának kiváló hadvezére volt. Támadó háborút folytatott Dánia, Orosz- és Lengyelország ellen. Sikereiben Nagy Péter állította meg, aki 1709-ben a poltavai csatában megverte.
- 333 3 *Theatrum Mundi* — világszínház
14 *frikasszirozva* — feldarabolva
- 334 : 17 *títulus bibendi* — ürügy az ivásra
21 *hoppogatták* — táncoltatták, ugráltatták
svihrovai nóta — Jókai szerint a Rákóczi-nóta. Így ír *A lőcsei fehér asszony* c. regényében: „Az t híres svihrovai nótát énekli, amit majd az utókor Rákóczy-nótának fog nevezni.” (I. k. 54.)
- 335 1 *uram, uram, szállok az úrnak* — felköszöntő kezdet: „szolgálók az úrnak” rövidítéséből. Vö. Kertész Manó: *Szállok az úrnak*. Bp. é. n. 102.
- 19 *supplikáns diák* — az egyház és az iskola számára adományokat gyűjtő protestáns diák
- 23 *Jacobus Benedictus* — Jacopo Benedetti, közismert nevén Jacopone da Todi (kb. 1230–1306) olasz költő, Ferenc-rendi szerzetes. Szenvédélyes, többnyire anyanyelvén írt himnuszai. vallásos szellem, Mária-kultusz és sokszor népies hang jellemzi. Őt tartják a *Stabat Mater* szerzőjének.
- 26 *Stabat mater dolorosa* — Állt az anya keservében. A Jacopone da Todinak tulajdonított gyönyörű vers kezdő sora. A versről így ír Babits Mihály, Assisi Szent Ferenc, a *Teremtmények Éneke* c. verséhez kapcsolódva: „S nemsokára fölzeng a másik nagy ferences vers is, az édes-fájdalmú *Stabat Mater*. Jacopone, a ‚hosszú Jakab‘, aki eldalolta, Jacopone da Todi, egy szörnyű csapástól rendült meg: feleségét egy leszakadt színházi padsor temette maga alá (*Az európai irodalom története*, Bp. 1957. 127.).” A vers művészi tolmácsolását ugyancsak Babits Mihálynak köszönhetjük. Mivel Jókai beszél az előadott mű hatásáról, szükségesnek tartottuk a bevezető versszakok közlését.

Állt az anya keservében
sírva a kereszt tövében,
melyen függött szent Fia,
kinek megtört s jajjal-tellett
lelkét kemény kardnak kellett
kínzón általjárnia.

Ó mily búsan, sujtva állt ott,
amaz asszonyok-közt-áldott,
ki Téged szült, Egyszülött!
Mily nagy gyásza volt sírása
mikor látta szent Fiát a
szívtépő kinok között!
Van-e oly szem, mely nem sírna
Krisztus anyjával s e kínra
hidegen pillantana?
aki könnyek nélkül nézze,
hogyan merül a szenvedésbe
fia mellett az anya?
Látta Jézust, hogy fajtája
vétkéért mit vett magára
és korbáccsal verették.
S látta édes fiát végül
haldokolni vigasz nélkül,
míg kiadta életét.
Kútja égi szeretetnek,
engedd érzem sebednek
mérgeét: hadd sírjak veled!
Engedd, hogy a szívem égjen
Krisztus isten szerelmében,
s ő szeressen engemet!

(L.: *Babits Mihály versfordításai*. Bp. 1961. 209.)

A Stabat Mater akarák eljátszatni Árpáddal Evéline hangversenyén (*Fekete gyémántok* JKK 2. k. 154). Ehhez kapcsolódva a következőket írja Nacsády József a kötet *Jegyzetek c. részében*: „Jókai hősnői, hősei gyakran éneklik, játsszák. (pl.: *Egy magyar nábob* I. k. 215., *A mi lengyelünk* 9., *A barátfalvi lévita* 102.)” (291.)

- 335 29 *Belzázár lakomájába a láthatatlan kéz írása* – Belzázár Babilónia utolsó királya (i. e. 555–538). Babilon elfoglalása előestéjén lakomát adott, s ekkor – a Biblia szerint – egy titokzatos kéz írása a falon megjósolta a birodalom pusztulását. A *Bálványosvárban* Belzázár palotáját említi Jókai (20.)
- 29 *Palestrina* – nevén Giovanni Pierluigi da Palestrina (1525–1594). Nagy olasz zeneszerző. A római Santa Maria Maggiore bazilika fiúénekeseként kezdte, majd a Szent Péter-templom karmestere volt. Művészete a polifón vokális zene csúcspontja,

Lap: Sor:

- és mintaképe a katolikus egyházi zenének. Gyönyörű himnuszai között szerepel az is, melyet a *Stabat Mater* szövegére komponált.
- 336 3 *Babiloni vizek* — Ismert református zsoltár. Az *Ószövetség Zsoltárok könyve* c. gyűjtemény 137. sz. éneke. A kezdő mondat, melyből a zsoltár címe adódott „Babilon folyóvizeinél, ott ültünk és sírtunk, mikor a Sionról megemlékezénk.” (Károli Gáspár fordításában lásd *Zsoltárok Könyve* 137. rész)
- 10 *virginálás* — zenélés, énekítés
- 337 : 6 *devernyázik* — tivornyázik
- 340 : 5 *turnai ütközet* — A trencsényi csata (1708. aug. 3.) a Turna-Hamri nevű völgyben zajlott le.
- 341 4 *intacte* — érintetlenül, sértetlenül
- 33 *Nagy-Tapolcsán* — Csehszlovákiában, a volt Nyitra megyében levő község, mai neve Topol'čany. Itt volt Bercsényi kastélya, ahol Rákóczi is időzött.
- 342 : 18 *per procura* — közvetítő, helyettesítő segítségével
- 22 *Propter bonum pacis* — a béke kedvéért
- 344 : 1 *hóka* — olyan ló, amelynek a homlokán fehér folt van
- daruszőrű* — szürkés szőrű
- 345 : 12 *akona* — a hordó vagy egyéb nagyobb faedény nyílása, szája
- 29 *dauzsol* — a beteget kenőcsökkel, zsírokkal kenéget, kuruzsol
- 30 *bábasr* — boszorkányos hatású kenőcs
- 346 19 *Ne szomorkodj, légy víg* — ugyanczt a nótát fújatja a fülébe a süket Sátori őrnagy Csuka Ferivel, miután alaposan összeveszett Korcza úrral. (*És mégis mozog a föld*, 1. k. 176.) Pálóczi Horváth Ádám: *Ötödfélszáz énekek*. Kiadta Bartha Dénes és Kiss József. 1953. 801. szerint régi népdal. Erdélyi is kiadta.
- 347 : 4 *fersing* — egyszerűbb asszonyok felső gyolcs szoknyája
- 10 *Lilith* — helyesen Lilit, a Biblia szerint pusztai női démon. Később a rómaiak gyermekrontó rémnek képzelték. Középkori zsidó hagyomány szerint Ádámnak Éva előtti felesége.
- 11 *nefitimlány* — a héber mitológiában elpártolt angyalok és emberek nászából születtek „az Eliudok, Nephitimék és óriások.” (*Fekete gyémántok*. JKK I. k. 54.; vö. még Jegyzetek 383. ua.)
- 31 *Én vagyok a . . .* — (vö.: Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*. Arad, 1877; valamint *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Bp. 1905. VII. k.)
- 348 : 12 *Kinek van . . .* — (vö.: Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. Pest. 1847. II. k. 165.)

Lap: Sor:

- 349 : 3 *Ki az urát nem szereti...* — (Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. II. k. 145., valamint *A Magyar Népzene Tára*, Lakodalom c. fejezet Bp. 1955. 160, 825, 831. sz.)
- 10 *Nem szeretem az uramat...* — (Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. II. k. 79.)
- 11 *kisebbik uramat* — a férjem öccsét. Mike Sára így méltatlankodik: „Már micsoda rend az otthon, hogy ha a legnagyobb fiú megházasodik, hát akkor a felesége a férjének az öccsét kisebbik uramnak hívja.” (*Bálványosvár* 65.)
- 29 *Korcsmárosné gyűjts...* — (Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. II. k. 120—121.)
- 350 : 15 *Húzd rá cigány...* — (*Magyar Népzene Tára* Lakodalom c. fejezet. 845. sz.)
- 23 *Sikolt-rikolt...* — (Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. II. k. 136.)
- 351 7 *Három csillag* — (Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. II. k. 13.)
- 352 : 7 *Szép állat a hattyú* — (vö.: Kriza János: *Vadrózsák*. Kolozsvár 1863. I. k. 163—164., valamint Kálmány Lajos: *Szeged népe* Arad. 1882. II. k. 62.)
(A népdalokkal kapcsolatos filológiai adatokért Katona Imrének tartozunk köszönettel.)
- 354 21 *cifra asszony* — magyar népies szójárás, egyenlőt fejez ki a „tündérrel” — Jókai magyarázata l. JKK 10. k. 61. lábjegyzetét.
- 23 *evetke* — mókus
- 355 4 *tündelevény* — vámpírszerű vérszívó lidérc, rossz tündér (vö. Ipolyi: *Magyar Mythologia*, I. k. 313.)
- 11 *Én vagyok a hadmegállító Rúna, aki azt mondja: „vissza, Attila!”* — A monda szerint Attila valóban hallotta Róma falai alatt a titokzatos szótat. Erre *A magyar nemzet történetében* is utal Jókai. „Egy másik legendát is jegyzett fel a krónika: midőn Attila Róma határát át akarta lépni, hirtelen leszállt eléje a légből három sorsnemtó (alirumna), akik fenyegető szóval kiáltanak reá: „vissza Attila!” (Bp. 1902. 31—32.) (Vö. Csajághy kijelentésével a 318-on.)

TARTALOM

I. A zomotor	5
II. A rongyos gárda	27
III. „Nyalka kuruc”	36
IV. A megbabonázott malacfej	54
V. Még egy várostrom	64
VI. A vas ember	71
VII. Mézeshetek	80
VIII. Párbaj a harcmezőn két hős között, akiknek a testét nem fogja sem kard, sem golyóbis	91
IX. Hogy vannak ezalatt otthon?	100
X. Az égő klastrom	107
XI. Egy nő, aki a tűznek örül	118
XII. „Ritschán”	125
XIII. Cinka Panna	136
XIV. Balahó uram tempója	144
XV. Az alter ego (Másik magam)	159
XVI. A jó szolgálat jutalma	167
XVII. Két karácsonfa	175
XVIII. Beliál leánya	182
XIX. Asszonyok kicserélése	201
XX. Az Isten békéje	216
XXI. A „Repülj fecském”	224
XXII. Csupa fény	233
XXIII. Árnyék a fény közt	262
XXIV. A „Spinnerin am Kreuz” előtt	280
XXV. Az apáca	295
XXVI. Deliancsa	321

Jegyzetek	357
Rövidítések	358
Kiadások, fordítások .	359
A regény színpadi változata	366
Keletkezése, forrásai	369
A regény kora	369
A regény keletkezési ideje	373
Úti élmények	375
Thaly Kálmán és Jókai Mór	376
Thaly történelemszemlélete, hatása Jókaira	378
A regény írásos forrásai	383
Ocskay alakja a Jókai utáni magyar irodalomban	431
Irodalom	435
A regény fogadtatása	435
A regény utóélete	443
Szövegváltozatok	455
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	475

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

★

A szerkesztésért felelős :
SZIGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő :
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötetsterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

★

A kézirat beérkezett: 1965. V. 8.
Példányszám: 6500
Terjedelem: 26,6 (A/5) ív + 4 oldal melléklet
AK 822 k 6568

★

65.60748 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető : Bernát György

